

24

BRNO V MINULOSTI A DNES

24

BRNO V MINULOSTI A DNES

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM
A VÝSTAVBĚ BRNA

B | R | N | O

Statutární město Brno
Archiv města Brna
Brno 2011

B | R | N | O

© Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2011

Redakční rada: PhDr. František Novák (odpovědný redaktor); PhDr. Jiří Čejka;
Mgr. Jana Čermáková; Mgr. Radana Červená, Ph.D.; Mgr. Tomáš Drobny;
Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.; PhDr. Aleš Filip, Ph.D.; Mgr. Milena Flodrová;
Mgr. Jiří Mitáček, Ph.D.

Čestní členové: RNDr. Petr Duchoň; PhDr. Richard Svoboda, MBA;
Bc. Roman Onderka, MBA

ISBN 978-80-86736-24-2

ISSN 0524-689X

OBSAH

- 9 *Úvodní slovo primátora města Brna*
- 11 DALIBOR JANIŠ
*Vztah městského a zemského práva a jeho odraz
v nejstarších privilegiích pro město Brno
(K problematice utváření středověkých měst v českých zemích)*
- 35 RUDOLF PROCHÁZKA — VERONIKA WIHODOVÁ
*Brněnští měšťané v písemných pramenech přemyslovského období.
Část I. 1234–1278*
- 89 MARTINA KUDLÍKOVÁ
Portály brněnských mendikantských klášterů
- 105 PAVOL ČERNÝ
Tři iluminované rukopisy brněnských městských knih ze 14. a 15. století
- 137 IRENA ZACHOVÁ
*Liber de mania Mistra Radslava v rukopise 113/110
brněnské svatojakubské knihovny*
- 167 MARIE PLEVOVÁ
*Nobilitace brněnského městského radního Jana Antonína Rosenzweiga
a osudy Rosenzweigovy chudinské nadace.
Dva příspěvky k historii rodiny Jana Josefa šlechtice z Rosenzweigu*
- 179 ROBERT JANÁS
*Brněnské malířství od založení spolku Mährischer Kunstverein
do vzniku Klubu přátel umění (1882–1900)*
- 205 PETR BĚLÍK
*„Wohlthäter der Aermsten.“
Vladimír Mitrovský a Moravskoslezský slepecký institut v Brně v letech 1867–1892*
- 225 OTAKAR KIRSCH
*Svaz německo-moravských místních muzeí a jeho úsilí o povznesení profesní
úrovně a společenského postavení regionálního muzejnictví na Moravě*

249	TOMÁŠ PÁNEK <i>František Kameníček (1856–1930)</i>
281	JIŘÍ SKOUPÝ <i>Ph.Dr. Guido Glück — umělec, občan a člověk</i>
299	JIŘÍ MIKULKA <i>Z brněnské Žbrojovky do kabiny Spitfiru. Životní příběh pilota Miroslava Borkovce z Brna–Husovic</i>
321	JANA OSOLSOBĚ <i>Architekt a urbanista Adolf Liebscher mladší</i>
361	STANISLAV ČERVENKA <i>Vědecký odkaz hudebního historika Františka Pokorného (1909–1987)</i>
379	<i>Zusammenfassung</i>
401	<i>Seznam autorů</i>
403	<i>Forma odevzdání příspěvků do sborníku Brno v minulosti a dnes</i>
409	<i>Forma bibliografických záznamů pro poznámkový aparát sborníku Brno v minulosti a dnes</i>
I	<i>Barevné přílohy</i>

ÚVODNÍ SLOVO PRIMÁTORA MĚSTA BRNA

Města vznikala vesměs postupným vývojem, stejně jako Brno. Ale jeho původní umístění na dnešním Starém Brně u životodárné řeky Svratky v bažinách (odtud název Brno) nebylo zdařilé a pro další rozvoj nezbylo než založit nové sídliště v dnešním centru (podobně jako například v Plzni nebo Kolíně). A tehdy se objevila i potřeba vybudovat nové město nejen novými hradbami, ale i novým právem, obsaženým v zakládací listině, sepsané na dvou pergamenech. Naštěstí se již mohlo vycházet ze zkušeností jiných urbanistických celků a vyvarovat se případných nedostatků. Výsledkem je soubor na svou dobu dokonalých článků — artikulí, kterými se řídilo nejen Brno a města v jeho okolí, ale byly vzaty koncem 15. století za základ městských práv českého státu. A tyto články byly rozepsány v právní knize města i s jednotlivými případy — nálezy.

Vývoj s sebou přinesl nejen zdokonalování opevnění, hradeb, ale i zdokonalování práva, další privilegia, která bylo třeba zapracovat do původního souboru. Ve společnosti vznikaly komplikovanější vztahy, jež bylo nutno řešit, což se odráželo v dochovaných písemnostech. Měšťané si byli vědomi významného postavení Brna nejen v ohledu právním, ale i politickém, finančním a vojenském a v 15. století nakupovali statky v okolí města a nechávají se titulovat jako měšťané a rytíři zároveň — moudří, opatrní a stateční.

Všechny tyto archiválie, dokumentující svoji dobu i úroveň právních jednání a správy, jsou dodnes dochovány v městském archivu spolu s širokým souborem spisů a staly se velmi důležitým zdrojem informací o dějinách města. Písemné doklady doplňují muzea hmotnými památkami, stavbami a vykopanými artefakty. Když k tomu připočteme informace z externích zdrojů — například z jiných měst či od cestovatelů — dostáváme značné množství materiálu, z něhož může zájemce o historii čerpat. Práce těchto badatelů slouží v první řadě sborník Brno v minulosti a dnes, jehož další číslo máte v rukou.

Bc. Roman Onderka, MBA
primátor statutárního města Brna

DALIBOR JANIŠ

**VZTAH MĚSTSKÉHO A ZEMSKÉHO PRÁVA
A JEHO ODRAZ V NEJSTARŠÍCH PRIVILEGIÍCH
PRO MĚSTO BRNO
(K PROBLEMATICE UTVÁŘENÍ STŘEDOVĚKÝCH
MĚST V ČESKÝCH ZEMÍCH)**

Summary: The constitution of the city of Brno in the course of the 13th century, which can be followed on the basis of written and archaeological sources, represents undoubtedly an exceptional example of the complex process of creation of an early city in the Czech lands. The key aspects of the creation of cities indubitably include the existence of municipal law, which appears as a novelty in the 13th century Czech lands and which in the course of the following centuries will create a quantitative and qualitative counterbalance to the domestic provincial law. The documents embodying the oldest forms of Brno law and town privileges constitute an important source for following possible links between provincial and municipal law in the early stage of their mutual coexistence.

Keywords: Moravia, provincial law, municipal law, legal history

„Sláva knížat se skví hojněji, žijí-li poddaní v klidu a míru, neboť pověst o jejich vladařské milosti a svědomitost v ochraně poddaných se šíří i u potomstva a nesmrtelná připomínka jejich dobrého jména, již si neustále zaslужují ušlechtilým úsilím, se uchovává mezi lidmi. Zaslужují si i u Pána věčnou spásu, jestliže své podřízené, jež spravují, ochraňují dobrými zavedenými zvyklostmi i ctihodnými ustanoveními od přestupků, jakými by se nejen těla, ale i duše dostávaly do nesmírného nebezpečí, a jestliže tak své poddané přivádějí pomocí přísné zákonnosti na osvědčenou, libou a pro všechny užitečnou stezku spravedlnosti.“ Tato slova, částečně převzatá ze starších rakouských předloh, vepsal královský notář Reinboto na počátku roku 1243 do úvodu privilegia krále Václava I. pro město Brno.¹ Tento dokument se stal základním kamenem brněnského městského práva, které představuje významný okruh středověkého městského práva nejen v rámci českých zemí, ale i v širším středoevropském měřítku.² Jedinečnost a výjimečnost tohoto práva je podtržena především příznivým stavem dochování písemných pramenů osvětlujících jeho utváření a vývoj ve 13. a 14. století, a to v podobě rozsáhlého souboru privilegií udělených městu Brnu zeměpánem a obsáhlé právní knihy z poloviny 14. století.³

V posledních letech byla nejstarším dějinám města Brna věnována v literatuře poměrně značná pozornost. Novější práce se dotýkají problematiky spojené s preurbánní aglomerací na Starém Brně, lokalizací brněnského hradu, dále se vznikem a raným vývojem institucionálního města či úlohou církevních institucí. Starší závěry i pokusy o novou interpretaci písemných pramenů jsou konfrontovány s výrazně se rozšiřujícím okruhem archeologických pramenů, které byly získány zejména v uplynulých dvaceti letech.⁴

-
- 1 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB) IV-1. Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. Prague 1962, s. 79–87, č. 17. Překlad Jany Nechutové převzat z *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna 1243 pro město Brno*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1993, s. 21.
 - 2 Brněnskému městskému právu v nejstarším období jeho vývoje byla v poslední době věnována zvýšená pozornost – srov. zejména Flodr, Miroslav: *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*. Brno 2001 (podrobný výklad o brněnském městském právu založený především na obsahu knihy písaře Jana, přístup k této materii je však v některých ohledech problematický) a navazující práce Týž: *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*. Brno 2006; Týž: *Brněnské městské právo na konci středověku (1389–konec 15. století)*. Brno 2008.
 - 3 K brněnským privilegiím nověji Sulitková, Ludmila: *Soupis výsadních listin pro Brno do roku 1411 v Archivu města Brna a jejich confirmace*. Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 22, 2009, s. 43–71. Edici právní knihy písaře Jana vydal M. Flodr – *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1990; *II. Komentář*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1992; *III. Rejstříky a přehledy*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1993; dále navazující edice *Nálezy brněnského městského práva. Sv. I (–1389)*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 2007; *Jan z Gelnhausenu, Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 2008.
 - 4 Zásadní význam má v tomto směru precizní rozbor stávajících archeologických zjištění a jejich interpretace s ohledem na písemné prameny, který předložil Procházka, Rudolf: *Žrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. *Mediaevalia archaeologica* 2 (Brno a jeho region), 2000, s. 7–158 (s obsáhlým seznamem literatury), a navazující studie Doležel, Jiří: *K městskému zřízení*

O vzniku institucionálního města, jeho správě a právních poměrech před vydáním privilegia krále Václava I. z ledna roku 1243 z písemných pramenů mnoho nevíme.⁵ Archeologické i písemné prameny dokládají změny v prostorovém uspořádání starší preurbánní aglomerace na Starém Brně a přesun těžště osídlení do prostoru pozdějšího města. Jeho jižní část byla osídlena již před rokem 1200, a to převážně slovanským obyvatelstvem, které náleželo do farního obvodu zeměpanského kostela sv. Petra, jež se poprvé výslovně připomíná v souvislosti s farářem Zdislavem v letech 1222 a 1223 a jehož vznik spadá pravděpodobně do závěru 12. století. Starobylost tohoto prostoru dokládá i označení tržiště *forum Antiquum* (pravděpodobně dnešní Zelný trh).⁶ Severozápadně od něj ležel Rybný trh (dnešní Dominikánské náměstí) s kostelem sv. Michala, který byl ve filiálním poměru ke sv. Petru (1228) a patrně ve 30. letech jej získali dominikáni. Nejasná je původní funkce tohoto kostela — hypotéza, že jde o původní velkofarní kostel, byla právem odmítnuta.⁷ Pravděpodobně souvisel s reprezentativním charakterem této části města — nacházely se zde (a to i později) nemovitosti významných brněnských patricijů. Ležel zde mimo jiné dům královského mincmistra Bruma, ve kterém pobýval v roce 1234 markrabě Přemysl a v roce 1240 král Václav I., a dům rodiny Alramů, kde je doložen blíže nedatovaný pobyt krále Václava II. a kde později přechodně sídlil dvůr markraběte Jana Jindřicha.⁸

na středověkém Brněnsku do roku 1411. *Mediaevalia archaeologica* 2 (Brno a jeho region), 2000, s. 159–259. Dále také Doležel, J. — Procházka, R.: *Současný stav poznání počátků jihomoravských měst*. Přehled výzkumů 42, 2000, s. 25–74; nověji Holub, Petr — Kolařík, Václav — Kováčík, Peter — Merta, David — Peška, Marek — Procházka, R. — Zapletalová, Dana — Zúbek, Antonín: *Systematický archeologický výzkum města Brna*. In: *Forum urbes medii aevi* (dále jen FUMA) 1, 2003, s. 57–97 (s přehlednou bibliografií). K úloze Starého Brna přehledně Zapletalová, D.: *Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace*. *Archeologické rozhledy* 58, 2006, s. 758–771; Zapletalová, D. — Peška, M.: *Nové poznatky o starobrněnském kostele sv. Prokopa a jeho okolí. Příspěvek k historické topografii Starého Brna*. *BMD* 18, 2005, s. 529–555. Ze starších prací srov. zejména Cejnková, Dana — Měřinský, Zdeněk — Sulitková, L.: *K problematice počátků města Brna*. *Československý časopis historický* (dále jen ČsČH), 32, 1984, s. 250–270.

- 5 K přehledu písemných pramenů nověji srov. Bláhová, Marie: *Brno v historiografických pramenech doby přemyslovské*. *BMD* 11, 1993, s. 78–85; Sulitková, L.: *Brno v listinách do počátků institucionálního města*. *BMD* 11, 1993, s. 54–65; Švábenský, Mojmír: *Osudy města Brna do roku 1243*. *BMD* 11, 1993, s. 221–266; Týž: *K dějinám Brna v letech 1243–1411*. *BMD* 13, 1995, s. 259–337 (obě studie vznikly již v roce 1980).
- 6 Procházka, R.: *Žrod*, s. 30–41, 106–107, 133; Zapletalová, D.: *Staré Brno*, s. 764; Unger, Josef — Procházka, R.: *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů*. *BMD* 13, 1995, s. 90–111; Unger, J.: *Jak vypadal kostel v Brně na Petrově ve 13. století*. In: *Pravěk NŘ* 4, 1994, s. 289–295; Jan, Libor — Procházka, R. — Samek, Bohumil: *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996; Švábenský, M.: *Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243*. *BMD* 11, 1993, s. 86–87.
- 7 *CDB IV-1*, s. 222–223, č. 127; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 60; Procházka, R.: *Žrod*, s. 50–51.
- 8 *CDB III-1*. Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1942, s. 107–108, č. 91; *CDB III-2*. Ed. Gustav Friedrich et Zdeněk Kristen. Pragae 1962, s. 328–330, č. 247; *Chronicon Aulae Regiae*. In: *Fontes rerum bohemicarum IV*. Ed. Josef Emler. Praha 1884, s. 103; podrobně Flodrová, Milena: „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. *BMD* 13, 1995, s. 65–89; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 50–51; nověji Holub, P. — Merta, D. — Peška, M. — Zúbek, A.: *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*. *BMD* 17, 2003, s. 41–77.

V severní části historického jádra se krátce po roce 1200 usadilo převážně německy mluvící obyvatelstvo, které je v listině olomouckého biskupa Roberta z roku 1231 označeno jako „*Teutonici et Gallici*“ (Němci a — patrně — Vlámové) a které příslušelo ke kostelu sv. Jakuba založenému v prvních desetiletích 13. století.⁹ Z téže listiny se dále dozvídáme o filiálním postavení kaple sv. Mikuláše, kolem které byli usazeni zejména „*Romani*“ (patrně frankofonní Valoni) nerozumějící „jazyku Moravanů a Němců“, a proto zde biskup dosadil „románského“ kněze. Původní německé obyvatelstvo pravděpodobně pocházelo především z rakouského Podunají — lze tak usuzovat s ohledem na přirozenou geografickou blízkost a v neposlední řadě i z orientace na městské právo rakouských měst. Také řada pozdějších přistěhovalců pocházela z různých německy mluvících míst a bylo konstatováno, že brněnský patriciát byl ve 14. století převážně německý a jeho hlavním jazykem byl středobavorský dialekt. Vedle toho však část patricijů ovládala také češtinu, která se jako mateřská řeč uplatňovala více ve střední vrstvě měšťanstva.¹⁰ Etnického složení obyvatelstva na území města se týká i obsáhlá listina z roku 1293 zaznamenávající spor mezi svatopetrským farářem Jakubem a svatojakubským farářem Dětrichem. Komise složená z významných duchovních osob v čele s velehradským opatem Konrádem stanovila jízdou městem nové hranice mezi oběma farnostmi a nahradila tak starší, v té době zřejmě již problematický princip farní příslušnosti podle národnosti — Češi příslušeli ke kostelu sv. Petra a Němci ke kostelu sv. Jakuba.¹¹

-
- 9 CDB III-1, s. 12–13, č. 14. V roce 1228 daroval Přemysl Otakar I. patronátní právo oslavanskému klášteru (CDB II. Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1912, s. 324, č. 322), biskup Robert kostel poté vysvětil a v roce 1231 potvrdil farní práva, přičemž rozsah farního obvodu byl vymezen výslovně již za vlády markraběte Vladislava Jindřicha. Ke starším dějinám kostela sv. Jakuba srov. Bretholz, Bertold: *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*. Brünn 1901, s. 3 an. Nověji Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, Lenka — Zůbek, A.: *Jakubské náměstí — jedno z center lokace Brna?* In: FUMA 4, 2005 (2007), s. 144–161.
- 10 K původu brněnského obyvatelstva a jeho národnostnímu složení srov. nověji Jordánková, Hana — Sulitková, L.: *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku*. Documenta Pragensia 19 (Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech; Praha — město zpráv a zpravodajství), 2001, s. 37–57; Sulitková, L.: *K „národnostnímu“ povědomí obyvatel předních moravských královských měst ve středověku a raném novověku*. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Edd. Jiří Malíř, Radomír Vlček. Brno 2001, s. 45–52; Táž.: *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu)*. BMD 13, 1995, s. 46–64 (původní verze této studie byla otištěna pod názvem *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*). In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1988, s. 275–295). Dále srov. Procházka, R.: *Žrod*, s. 98, 133; Cejnková, D. — Měřínský, Z. — Sulitková, L.: *K problematice*, s. 257; Švábenský, M.: *Osudy města*, s. 256–257.
- 11 *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) IV. Ed. Antonín Boček. Olomucii 1845, s. 405–409, č. 320 („[...] ab antiquis temporibus per quandam personalis limitationis formam bohemi ad sanctum Petrum, thetonici vero ad sanctum Iacobum pertinerent.“) a navazující listina z roku 1294 — CDM V. Ed. Josef Chytil. Brunae 1850, s. 14–16, č. 15; *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských*. Ed. Jindřich Šebánek. Brno 1932, s. 63, č. 341–343; s. 64, č. 347, č. 348; s. 65, č. 350. Srov. Jan, L. — Procházka, R. — Samek, B.: *Sedm set let*, s. 43–44; Procházka, R.: *Žrod*, s. 106–107; Bretholz, B.: *Die Pfarrkirche*, s. 7–11. O národnostní příslušnosti k farním obvodům se nezmiňuje papežské potvrzení farních práv sv. Jakuba z roku 1261 — CDB V-1. Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. Pragae 1974, s. 412–413, č. 276.

Základní půdorys města byl vyměřen pravděpodobně již před rokem 1220 s tím, že později ještě docházelo k dílčím úpravám. Postupně došlo ke stanovení a stabilizaci uličních čar, jednotlivých komunikací a veřejných prostranství. Došlo také ke změně zástavby jednotlivých bloků v souvislosti s prosazením pravidelného parcelního principu. Kolem roku 1230 byl v zásadě celý areál města osídlen a byl stabilizován městský půdorys, před polovinou 13. století vznikla také kamenná hradba (poprvé se o ní hovoří v privilegii z roku 1243 a v listinách pro herburský klášter z roku 1247).¹²

V úvahách nad vývojem raně institucionálního města Brna hrají významnou roli termíny, kterými byl tento sídelní útvar v pramenech označován — zejména jde o diskutovaný termín *burgus*. Ten se poprvé objevuje ve falzu vzniklém před rokem 1235, podle kterého daroval zábrdovickému premonstrátskému klášteru jeho zakladatel, brněnský komorník Lev z Klobouk, kostel P. Marie ležící *in burgo Brunensi* a příslušné statky. Tento kostel ležel na Starém Brně a poprvé je bezpečně doložen až v listině z roku 1295.¹³ Staré Brno se pod tímto názvem objevuje poprvé v roce 1247 (*in Antiqua Brunna*) a v roce 1293 je opět označeno jako *burgus*, přičemž z příslušné pasáže listiny jednoznačně vyplývá, že toto označení se týká pouze Starého Brna. V téže listině se také mluví o desátcích, které náležely kostelu sv. Petra z jakýchsi „vesniček, které kdysi příslušely k brněnskému burgu“ (R. Procházka nepochybně správně soudí, že jde o brněnská předměstí).¹⁴

V následné listině z roku 1294, která se týká téže sporné záležitosti, je obsažena pasáž „*in arbitrio super limitibus parochialium ecclesiarum sancti Petri et sancti Jacobi burgi Brunensis*“.¹⁵ V souvislosti s prostorem pozdějšího historického jádra města Brna se termín *burgus* objevuje poprvé v roce 1231 ve zmiňované listině olomouckého

- 12 Celkové podrobné zhodnocení podává Procházka, R.: *Žrod*, s. 95–124; nověji též Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Āakubské náměstí*, s. 147–150. O způsobu parcelace písemné prameny mlčí. Citovaná práce (tamtéž, s. 147) odkazuje na ustanovení knihy písaře Jana (*Právní kniha, I*, s. 220, č. 212) týkající se rohových parcel, které je v jistém rozporu s archeologicky ověřenými situacemi. Zde je však třeba upozornit, že dané ustanovení bylo sice součástí brněnského městského práva, ale jak vyplývá z jeho úvodu, šlo o naučení určené venkovským sedlákům a týkalo se především zemědělsky využívaných (a tedy nezastavěných) pozemků. K brněnským hradbám srov. *CDB IV-1*, s. 79–87, č. 17 („[...] *infra fossatum et murum*“) a bezpečně v listinách biskupa Bruna — *CDB IV-1*, s. 190–191, č. 98 („*claustrum* [...] *infra muros in Brunna*“); *CDB IV-1*, s. 194–195, č. 102 („*claustrum* [...] *infra muros in Brunna*“).
- 13 *CDB II*, s. 393–397, č. 364; *CDM V*, s. 22, č. 20 (reg.). Nejstarší fáze v podobě rotundy vznikla patrně již na přelomu 10. a 11. století, kostel P. Marie je hypoteticky považován za původní velkofarní kostel brněnského hradského obvodu — srov. Cejnková, D.: *Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteři*. In: *Forum Brunense* 1992, s. 11–20 (zpráva z citovaného falza k roku 1210 se patrně týká druhé fáze kostela z konce 12. století; tamtéž, s. 19–20); Procházka, R.: *Žrod*, s. 21–22; Zapletalová, D.: *Staré Brno*, s. 759, 763; Cejnková, D. — Měřínský, Z. — Sulitková, L.: *K problematice*, s. 263.
- 14 *CDB IV-1*, s. 194–195, č. 102; *CDM IV*, s. 405–409, č. 320 („*Ingredientibus ciuitatem Brunnam per portam, que burgum respicit, qui antiqua Brunna dicitur; [...]*“; „[...] *villularum terrule, burgo Brunneni olim adiacentes [...]*“); Jan, L. — Procházka, R. — Samek, B.: *Sedm set let*, s. 30.
- 15 *CDM V*, s. 14–16, č. 15.

biskupa Roberta, podle jejíhož znění leží kostel sv. Jakuba *in burgo Brunensi*. Obyvatelé (v dané souvislosti citovaní *Romani* usedlí kolem kaple sv. Mikuláše) byli označeni jako *cives*.¹⁶ Dále je termín *burgus* použit v souvislosti s brněnskými kostely i ve třech listinách papeže Alexandra IV. z roku 1261. V první z nich (z 28. ledna) papež potvrzuje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela sv. Jakuba *de burgo Brunensi* a podobně v další (z 11. března) potvrzuje farní práva téhož kostela nacházejícího se *in burgo Brunnensi*. Ve třetí listině (z 30. ledna) papež potvrdil tišnovskému klášteru patronátní právo kostela sv. Petra *de burgo Brunensi*.¹⁷ Zdánlivou terminologickou nepřesnost či „zastaralost“ papežských potvrzení (očekávali bychom již termín *civitas*) lze snad vysvětlit vlivem starších privilegií týkajících se uvedených práv, které byly nepochybně papežské kanceláři při žádosti o jejich potvrzení předloženy. V daném případě by tak šlo především o citovanou listinu biskupa Roberta z roku 1231, neboť listiny týkající se udělení patronátního práva obou kostelů obsahují jen označení *in Brunna* (1228, sv. Jakub; 1240, sv. Petr), podobně jako papežské potvrzení patronátu sv. Petra z roku 1256 a další listiny.¹⁸ V listině olomouckého biskupa Roberta z roku 1238 týkající se špitálu sv. Ducha na Starém Brně se poprvé objevuje označení Brna jako *civitas* a jeho obyvatelů jako *cives* (jmenovitě je uveden *civis* Rudiger).¹⁹

V listině krále Václava I. vydané v srpnu 1237 v Brně se na konci rozsáhlé svědečné řady poprvé objevuje osm jmen, která můžeme bezpečně přiřadit brněnským měšťanům (patřícím k nejstarší generaci brněnského patriciátu), ačkoliv pouze první z nich, královský mincmistr Brumo, je výslovně označen jako „*civis Brunnensis*“ (dále následují „*Alrammus, Peregrinus, Petrus filius Symonis, Sifridus et fratres eius Vlricus et Werenhardus, Albero Egrens*“). Je také možné, že listina byla vydána v Brumově domě, jako tomu bylo v roce 1240. V daném případě jde navíc o nejstarší doložené svědectví měšťanů v královské listině.²⁰ Z dalších brněnských měšťanů se v listině

- 16 *CDB III-1*, s. 12–13, č. 14. V citované listině z roku 1228 (*CDB II*, s. 324, č. 322) je poloha kostela sv. Jakuba označena jen slovy „*in Brunna*“. Termín *cives* v tomto případě nelze chápat již ve smyslu „měšťan“, ale vzhledem k souvislostem jeho užití v citované listině zatím pouze v obecné významové rovině „obyvatel“, tedy bez právního obsahu. Na rozdíl od obecných označení *incolae, habitatores, inhabitatores* apod. však zřejmě odráží příslušnost ke konkrétnímu, právně vymezenému společenství osob, což odpovídá i citované pasáži.
- 17 *CDB V-1*, s. 391–392, č. 258; s. 397–399, č. 264 (dochována ve třech vyhotoveních); s. 412–413, č. 276. Obě listiny týkající se patronátního práva jsou v předmětné pasáži dispozice formulačně téměř shodné.
- 18 *CDB II*, s. 324, č. 322; *CDB III-2*, s. 351–353, č. 259; *CDB V-1*, s. 162–163, č. 88 (1256, „[...] *in sancti Petri in Brunna*“). Dále srov. z téže doby *CDB V-1*, s. 150–152, č. 82 (1256, „[...] *ecclesiae sancti Petri in Brunna*“); s. 185–186, č. 110 (1257, „[...] *ecclesie sancti Petri in Brunna*“); s. 263–264, č. 165 (1258, „[...] *ecclesie sancti Petri in Brunna*“) atd.
- 19 *CDB III-2*, s. 252–255, č. 197 („[...] *ad petitionem civium de Bronna, [...] civis Brunnensis, [...] ad petitionem civium Brunnensium, [...] in Bronna, [...] in subsidium civitatis Brunnensis*“).
- 20 *CDB III-1*, s. 205–207, č. 165 („*Datum Brunne* [...]“). Jednotlivé osoby se objevují i později – srov. listiny z let 1247 a 1252 (*CDB IV-1*, s. 222–223, č. 127; s. 224–225, č. 128; s. 441–443, č. 260) atd. Zmiňovaný Oldřich je nepochybně totožný se zámožným měšťanem Oldřichem řečeným Černý – k jeho osobě a majetku srov. Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51. Měšťan se obecně v této době ve svědečných řadách objevují zatím

Přibyslava z Křižanova z roku 1239 znovu připomíná již zmiňovaný Rudiger (Rudlin) a ve svědečné řadě mincmistr — „*magister monete Wignandus et omnes cives Brunenses*“.²¹ O rok později se v listině krále Václava I. vydané v Brně objevuje mezi svědky další *magister monete* jménem Štěpán.²² Do této doby spadají také nejstarší zmínky o konkrétních osobách brněnských rychtářů — za nejstarší zprávu je považován údaj k roku 1240 (a 1245), kdy se jako *iudex Brunnensis* připomíná jistý Rubín.²³ Táž osoba nejpozději od roku 1228 zastávala úřad vilika brněnské provincie²⁴ a tohoto úřadu vilika — krajského soudce se patrně týkají i citované zprávy spojované s úřadem brněnského městského rychtáře.²⁵ Nověji byla odmítnuta také tradiční teze o spojení úřadu brněnského rychtáře a mincmistra (údajně k roku 1247).²⁶

Z výše citovaných zpráv týkajících se Brna před vydáním privilegia z roku 1243 vyplývá, že rodící se město bylo nejpozději od roku 1231 označováno jako *burgus* a v roce 1238 nepochybně poměrů dobře znalá biskupská kancelář používá již termín „město“ — *civitas*. Od téže doby (1237–1238) se v listinách také objevují jednotliví brněnští měšťané, termín *civis* již v tomto případě nepochybně odráží jejich právní postavení. Proces institucionalizace města potom završilo privilegium krále Václava I. z roku 1243, které bylo zásadním úspěchem brněnských měšťanů — uznání jejich vlastního práva a výsad na úrovni královského privilegia.²⁷

Jisté spory vyvolává otázka územního rozsahu brněnského *burgu* a jeho právní povaha. Problematicke se s ohledem na poměry v českých zemích věnoval nejvíce J. Kejř.²⁸ Lze souhlasit s jeho obecným hodnocením, že výskyt mnohotvárného

jen výjimečně (vzhledem k probíhající institucionalizaci nejstarších měst a růstu jejich významu) — například v listině markraběte Přemysla z roku 1238: „[...] *cives Oppavienses: Winadus, Steven, Heroldus, Maroldus; Albertus de Vreudendal [Bruntál] [...]*“ — CDB III-1, s. 222–223, č. 179. Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51, se domnívá, že kolektivní pojem *Birneses*, který se objevuje v rozsáhlé svědečné řadě v listině markraběte Přemysla z roku 1235 (CDB III-1, s. 129–133, č. 107) je zřejmě třeba chápat ve smyslu „měšťané brněnští“. Zde je však nutné upozornit, že v daném případě jde o souhrnné označení v listině vyjmenovaných zeměpanských úředníků brněnské provincie a dalších šlechtických osob, které se nějak vázaly k Brnu, respektive k této provincii (držitelé svobodných statků, hradských beneficí apod.). Podobně jsou v téže listině označeni i *Olmucenses* a *Znoymenses* a řadu stejných příkladů najdeme i v dalších listinách. Srov. Jan, L.: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 39 an.

21 CDB III-2, s. 296–99, č. 221. Srov. Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51.

22 CDB III-2, s. 353–356, č. 260. Srov. Zapletalová, D. — Peška, M.: *Nové poznatky*, s. 542.

23 CDB III/2, č. 247, s. 328–330; CDB IV/1, č. 71, s. 159–160; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51; Táž: *Porovnání*, s. 127.

24 CDB II, č. 320, s. 315–319; CDB III/1, č. 107, s. 129–133; č. 204, s. 261–263; CDB III/2, č. 260, s. 353–356; 1240; CDB IV/1, č. 71, s. 159–160.

25 Za krajského soudce jej považuje Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 108. K otázce brněnských městských rychtářů a jejich jurisdikce odkazuje na samostatnou studii.

26 Doležel, J.: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. BMD 15, 2000, s. 13–31.

27 Viz níže.

28 Nejnověji Kejř, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 78–81. Ze starších prací pak zejména Týž: *Burgus und burgensis in den böhmischen Ländern*. In: *Die Stadt in der europäischen Geschichte*. Bonn 1972, s. 210–233.

termínu *burgus* je v českých zemích poměrně pozdní a nečetný, problematické je však v souvislosti s Brnem Kejřovo tvrzení, že označení „brněnský burgus“ se vztahovalo jen na osídlení kolem kostela sv. Jakuba. Je pravdou, že citované papežské potvrzení z roku 1261 hovořící o kostelu sv. Petra v brněnském *burgu* mohlo být ovlivněno zněním předcházející listiny týkající se kostela sv. Jakuba, zároveň je však nutno znovu podotknout, že v obou původních listinách o udělení patronátu jsou kostely situovány pouze *in Brunna* a teprve až třetí z papežských listin, vydaná o více jak měsíc později, vycházela z listiny biskupa Roberta z roku 1231. V ní je skutečně sv. Jakub situován do brněnského *burgu* — je však také možné, že Robertova listina (její opis) byla v papežské kanceláři k dispozici již při vyhotovení prvního potvrzení, a nelze také vyloučit, že papežská kancelář mohla vycházet i z jiných písemností (například žádosti), nám dnes neznámých, ve kterých byl sv. Petr skutečně situován do *burgu*.²⁹ Přítomnost termínu *burgus* ve zmiňovaných časově blízkých písemnostech je za daných souvislostí nepochybně nápadná a sled těchto úvah můžeme uzavřít konstatováním, že papežské listiny nemohou představovat klíčový a spolehlivý pramen pro otázku brněnského *burgu*. Také v citovaných listinách z let 1293 a 1294 se nepochybně ozývá starší terminologie a příslušnou pasáž v druhé z těchto listin je nutno interpretovat tak, že v brněnském *burgu* ležely oba kostely — sv. Jakub i sv. Petr („[...] *ecclesiarum sancti Petri et sancti Jacobi burgi Brunensis*“).³⁰ Zcela odmítnout musíme Kejřovu interpretaci³¹ příslušné pasáže falza z roku 1210, kdy autor naprosto pominul novější závažná archeologická zjištění týkající se kostela P. Marie na Starém Brně. Falzum vzniklo až okolo roku 1235, v případě údaje o brněnském *burgu* je otázkou, zda odpovídá až době skutečného vzniku listiny nebo jej můžeme vztáhnout již k zmiňovanému roku 1210. Bez ohledu na dataci je však důležité, že údaj o *burgu* se vzhledem k poloze kostela P. Marie týká Starého Brna. Je proto pravděpodobné, že termín *burgus* označoval celou, v té době se dynamicky proměňující brněnskou sídelní aglomeraci včetně Starého Brna a prostoru vznikajícího města.³²

Termín *burgus* se v souvislosti se Starým Brnem objevuje ještě ve zmiňované listině z roku 1293 a jeho použití pravděpodobně odráží jak starší stav, tak i postavení Starého Brna vedle institucionálně rozvinutého města Brna. Staré Brno bylo od první čtvrtiny 14. století označováno jako jeho předměstí, současně ale

29 Srov. poznámky 17 a 18. V této souvislosti zmiňme ještě zjištění J. Kejře, že papežské listiny hluboko do 60. let 13. století neuvádějí nikdy označení *civitas*, i když mluví třeba o místech, jejichž městský statut je v domácích pramenech bezpečně doložen; Kejř, J.: *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*. ČsČH 27, 1979, s. 234.

30 Srov. poznámku 15. Listina navíc jinou polohu obou kostelů a farních obvodů výslovně neuvádí (například v Brně, v městě Brně apod.), a kostel sv. Petra by tak zůstal bez bližší lokalizace. Podobně jako Kejř soudí v případě této listiny i Švábenský, M.: *Osudy města*, s. 250.

31 Kejř, J.: *Vznik*, s. 79.

32 Srov. obdobné úvahy Procházka, R.: *Žrod*, s. 25–26, 133–134; nověji též Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Jakubské náměstí*, s. 144, 155.

mělo i samostatnou správu a soudnictví a v průběhu 14. století se z něj stalo městečko.³³

Lze tedy konstatovat, že termín „brněnský burgus“ nepochybně zahrnoval celé území historického jádra města Brna, a ne jen izolované osídlení kolem kostela sv. Jakuba. Tomu odpovídají i výše citované závěry R. Procházky týkající se charakteru a rozsahu osídlení na území města kolem roku 1230. Na širší územní dosah ukazuje patrně i forma názvu *burgu*, který je vzhledem k rozloze aglomerace pojmenován poněkud neurčitě pomocí adjektiva „brněnský“, neboť název „Brno“ byl původně vyhrazen pouze pro pojmenování (ve sledované době již zaniklého) hradu na Starém Brně.³⁴ Při pojmenování sídliště kolem kostela sv. Jakuba bychom spíše očekávali užití termínu *vicus*, který například v případě Znojma označoval patrně menší sídelní útvary nesoucí mnohdy konkrétní jednoslovná pojmenování (*in vico Bala*; [...] *vico circa ecclesiam sancti Nicolai sito, Vgezdez nomine*) nebo pojmenování podle svých obyvatel (*vicus Vngarorum* a pražský *vicus Theutonicorum*).³⁵

Závažnou otázkou raných dějin města Brna je povaha a vývoj práva a správy v první třetině 13. století a vytvoření institucionálního města. Cizí obyvatelstvo (Němci a Románi) usazené v severní části pozdějšího historického jádra města tvořilo pravděpodobně od začátku 13. století relativně uzavřenou osadu kupců a řemeslníků, žijících podle svého jazyka, kultury a nepochybně i práva. Cizinci se zde mohli usadit jen se souhlasem panovníka, z jehož strany také požívali ochranu. Mezi regální práva náleželo právo zříditi tržiště a povolení užívání vlastního práva cestou exempce z domácího zemského práva.³⁶ Určitou představu o právním postavení cizinců a jejich vztahu k zeměpanské správě a domácímu, tedy zemskému právu poskytuje tzv. privilegium Soběslava II. pro pražské Němce ze 70. let 12. století.³⁷ Panovník Němcům povolil, aby žili podle svých „zákonů a spravedlnosti“ a měli svobodnou volbu svého kněze a soudce, který ale měl jen nižší soudní pravomoc. Trestní jurisdikci v případě závažných deliktů (jmenovitě zabití a krádež) vyhradil panovník svému

33 Srov. pasáž příslušné listiny v poznámce 14; ke Starému Brnu viz Procházka, R.: *Žrod*, s. 25–28; podrobně Dolžel, J.: *K městskému zřízení*, s. 172–175; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 103.

34 Srov. Tomas, Jindřich: *Poznámky ke vzniku Znojma a Brna*. In: XVI. Mikulovské sympozium. Praha 1987, s. 229. Studie nověji přetištěna v Týž: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (Výbor studií)*. Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza. Litoměřice 1999, s. 345–348.

35 *CDB II*, s. 279–280, č. 285; s. 287–289, č. 288; *CDB III/1*, s. 28–29, č. 30; s. 31–32, č. 32 aj. K termínu srov. Kejř, J.: *Vznik*, s. 74–77. Ke Znojmu Tomas, J.: *Poznámky*, s. 226–228; Jan, L.: *Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojmsku*. ČMM 116, 1997, s. 39–51. Na okraj uvedme, že termín *vicus* používala i kancelář olomouckého biskupa Roberta; *CDB III-2*, s. 252–255, č. 197.

36 K postavení cizinců a jejich osad souhrnně Žemlička, Josef: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997, s. 209–217. K vývoji raných městských center v Evropě v širším pohledu například Schmieder, Felicitas: *Die mittelalterliche Stadt*. Darmstadt 2005, s. 53 an.; Hattenhauer, Hans: *Evropské dějiny práva*. Praha 1998, s. 222–238.

37 *CDB I*, s. 255–257, č. 290; Kejř, J.: *K privilegii knížete Soběslava II. pro pražské Němce*. Právněhistorické studie 14, 1969, s. 241–258; Týž: *Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern*. *Historica* 16, 1969, s. 116–142.

soudu. Udělená práva měla vedle personálního také teritoriální rozměr: podle „zákona a obyčeje Němců“ neměli žít jen samotní Němci, ale i každý „příchozí nebo host z kterékoli země“, který by se v jejich osadě usadil. Privilegium vedle dalších svobod zdůrazňuje, že „*Theutonicī liberi homines sunt*“. Podobný model s ohledem na soudnictví a právní postavení cizinců můžeme předpokládat i v případě Brna. Panovník prostřednictvím svých úředníků, o kterých bude dále ještě řeč, nad cizinci i domácím obyvatelstvem vykonával především trestní jurisdikci, která původně náležela mezi významná regální práva.³⁸ Ve změněných podmínkách 13. století však vývoj již nesměřoval k podobnému dílčímu privilegii jako v případě pražských Němců, ale jednoznačně směrem k rozvinutému městskému zřízení.³⁹ Podobný vývoj od dílčích výsad k rozvinutému městskému právu se odehrával i v rakouském prostředí – příkladem jmenujme privilegium vévody Leopolda V. pro řezenské měšťany (obchodníky) z roku 1192 a privilegium jeho syna, Leopolda VI., pro flanderské barvíře suken ve Vídni z roku 1208. Vypělý typ městského práva potom představují privilegia pro města Enži z roku 1212 a Vídeň z let 1221, 1237 a 1244.⁴⁰

Problematickou kritérií institucionálního města se nejnověji obsáhle zabýval J. Kejř, který také podrobně ocitoval jeden z vytvořených souborů takových kritérií: městská obrana, vnitřní plán ulic, trh, mincovna, právní existence, umístění, obyvatelstvo, rozrůzněná ekonomická základna, domovní parcely a domovní typy, sociální diference, soubor náboženských organizací a soudní středisko.⁴¹ Z dosavadních výzkumů i z výše naznačeného vyplývá, že město Brno pravděpodobně všechny tyto ukazatele od druhé poloviny 30. let splňovalo s tím, že proces institucionalizace města ve smyslu naplňování a zkvalitňování jednotlivých prvků dále pokračoval. Významným kritériem institucionálního města je bezesporu rozvinuté městské právo. Tento termín v širším pojetí zahrnuje úpravu vztahů a pravomocí mimo město (poměr k pánu města, jím udělované výsady), dále formy zřízení uvnitř města včetně správy a soudnictví a konečně městské právo v užším pojetí,

38 K tomu nověji Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 55–65.

39 K počátkům městského zřízení na Moravě nověji Wihoda, Martin: *Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha?* Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C 45, 1998, s. 21–35; Týž: „*Civibus nostris libertatem damus*“. *Dlouhé počátky městského zřízení na Moravě*. In: *Středověká města na Moravě a v sousedních zemích*. Edd. Peter Futák, Miroslav Plaček, Marek Vařeka. Ostrava 2009, s. 161–173. K problematice městských privilegií nověji Sulitková, L.: *Porovnání výsadních práv českých a slovenských měst ve 13. století*. Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12 (Trnava a počiatky stredovekých miest), 2009, s. 125–134.

40 *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblände*. Edd. Ernst von Schwind et Alphons Dopsch. Innsbruck 1895, s. 26–29, č. 18; s. 38–39, č. 23; s. 42–46, č. 26, s. 74–77, č. 35; *Die Rechtsquellen der Stadt Wien*. Ed. Peter Csendes. Wien – Köln – Graz 1986, s. 25–56, č. 2–8; Csendes, Peter: *Das Wiener Stadtrechtsprivileg von 1221*. Wien – Köln – Graz 1987, s. 41–43, 54–74. K vývoji práva dolnorakouských měst ve 13. století také srov. Weltin, Max: *Die „Laaer Briefsammlung“*. *Eine Quelle zur inneren Geschichte Österreichs unter Ottokar II. Přemysl*. Wien – Köln – Graz 1975, s. 85–93; Csendes, P.: *Die ältesten Privilegien der Stadt Tulln*. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 59, 1993, s. 55–66.

41 Kejř, J.: *Vznik*, s. 28.

zahrnující platné soukromé právo, trestní právo, procesní právo a právo upravující výkonnou pravomoc orgánů města.⁴² Všechny tyto složky jsou obsaženy (byť v nestejném kvantitativním a kvalitativním poměru) také v privilegii pro město Brno z roku 1243. Tomuto významnému dokladu vývoje raného práva u nás byla v poslední době věnována zvýšená pozornost. Podrobný rozbor textu privilegia provedený editory českého diplomatáře a nověji M. Flodrem objasnil vztahy k jeho předlohám v podobě výše zmiňovaných babenberských privilegií pro města Enži z roku 1212 a Vídeň z roku 1221, dále vymezil účast české královské kanceláře a zdůraznil zásadní podíl brněnských přísežných na jeho koncepci a znění.⁴³ Privilegium představuje svým obsahem a částečně také strukturou původní soubor právních ustanovení používaných v Brně, která se o rakouské vzory opírají zpravidla jen formálně jako o stylistický základ. Zatímco starší bádání kladlo důraz na vídeňské privilegium, M. Flodr nejnověji poukázal na silnější vliv privilegia enžského. Po věcné stránce se brněnské privilegium v mnoha ohledech liší, přičemž celá řada ustanovení obsažená v babenberských privilegiích (zejména ve vídeňském) byla vypuštěna a naopak některá zcela nově formulovaná byla doplněna s ohledem na vlastní právní tradici a praxi. V žádném případě tedy nešlo o pouhou recepci vyspělého městského práva či o vytvoření nového souboru práva. Brněnské privilegium nelze považovat oproti některým názorům starší literatury za „zakládací“ listinu — netýká se založení či povýšení města, neboť Brno získalo městský statut již o několik let dříve, a to nepochybně se souhlasem zeměpána patrně ve formě prostého ústního aktu. Cesta k městskému zřízení však byla bezesporu nastolena již předchozím vývojem.⁴⁴

Většina ustanovení brněnského privilegia se týká městského práva v užším pojetí a obsahuje zejména trestní a majetkové právo, a to v úzké provázanosti normy práva hmotného i procesního. Podrobnější úprava je věnována především deliktům proti životu a zdraví — vražda (I 1–8), zranění (I 9–16, 22) a zbití (II 19–21) a na obě skupiny ustanovení navazující články týkající se deliktu znásilnění a únosu (I 23–24) a deliktního jednání směřujícího proti cti — zpolíčkování (II 22).⁴⁵

42 Tamtéž, s. 30–31, 138–139; srov. také obecné zhodnocení Hoffmann, František: *České město ve středověku. Život a dědictví*. Praha 1992, s. 247–256.

43 *CDB IV-1*, s. 79–87, č. 17 (edici listiny zpracovala Sáša Dušková); *Právní kniha, II*, s. 9–21; *Iura originalia* — přináší edici původního latinského textu a jeho německého překladu ze 14. století a dále moderní překlad do češtiny od Jany Nechutové. V dalším textu přejímám Flodrovo číslování jednotlivých ustanovení. Flodr, M.: *Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví*. BMD 13, 1995, s. 23–37. Ze starších prací zejména *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert, nach bisher ungedruckten Handschriften*. Ed. Emil Franz Rössler. Prag 1852 (zejména s. XXV–XXXI a CXIII–CXXIII) a Weizsäcker, Wilhelm: *Wien und Brünn in der Stadtrechtsgeschichte*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 70, 1953, s. 125–158.

44 K zakládacím listinám srov. Kejř, J.: *Vznik*, s. 115–133; Sulitková, L.: *Porovnání*, s. 125–126.

45 Ke kategorii deliktů proti cti a souvisejícího fyzického násilí srov. *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (Edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541–1556)*. Ed. Jana Janišová. Brno 2007, s. 207–209.

Navazují ustanovení týkající se deliktů proti majetku (krádež — I 21), bezpečnosti (svobodě) a veřejnému pořádku (vpád do domu — I 2, II 23; nošení a užívání zbraní — účast ve rvačce s lukem či kuší — I 18, tasení meče na trhu — I 19, nošení dlouhé dýky — I 26; křivá přísaha a rouhání — I 25).⁴⁶ Privilegium tak zahrnuje rozsáhlou a poměrně ucelenou materii trestněprávních ustanovení včetně nejzávažnějších deliktů. Potvrzení především těchto článků panovníkem bylo závažné a bezpochyby nutné s ohledem na regální práva v oblasti trestní jurisdikce a brněnské městské právo tak obsahovalo samostatnou úpravu trestního práva oproti „okolnímu“ zemskému právu.⁴⁷ Panovník se však trestní jurisdikce ve prospěch města nevzdal, protože rychtář vystupoval jeho jménem a v jeho zastoupení. Brněnské privilegium dokládá již pro počátky institucionálního města jasné oddělení pravomocí rychtáře a přísežných.⁴⁸ Další druhy práva jsou v privilegii zastoupeny méně nebo nejsou zastoupeny vůbec — jejich tvorba a používání ležely do jisté míry již mimo panovníkovy přímé zájmy. Větší pozornost je věnována s ohledem na regální práva (odúmrf) dědickému právu (II 9–12, 18).

Trestněprávní ustanovení brněnského privilegia se od svých rakouských vzorů často výrazně věcně odlišují — patrné je to například v důkazním řízení, ve kterém měla hlavní význam přísaha a ordály. Města obecně usilovala o zjednodušení řízení v rámci městského soudnictví a o odstranění těžkopádných formalit a důkazů ve formě ordálů.⁴⁹ Brněnské privilegium z roku 1243 v souladu se svými vzory zná jako základní důkazní prostředek přísahu. Žalobce nebo žalovaný přísahal sám, zpravidla však za spoluúčasti určeného počtu dalších osob, přičemž mělo jít o osoby „ctihodné a věrohodné“.⁵⁰ V těchto případech šlo o tzv. přísežné pomocníky, kteří přísahou potvrzovali nevinu obviněného a kteří jsou známi také ze zemského práva.⁵¹

46 O klasifikaci deliktů podle brněnského městského práva (s akcentem na materii v Knize píše Jana) se pokusil Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 301 an., jeho typologie je však v řadě ohledů nepřijatelná. Pro základní orientaci srov. práci (metodologicky již ovšem překonanou) Malý, Karel: *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*. Praha 1989².

47 Prozatím chybí ucelené pojednání o trestním právu a jeho úpravě ve starším (českém i moravském) zemském právu, které by umožnilo důkladněji osvětlit vazby mezi zemským a městským právem; ze starších dílčích studií zejména Rauscher, Rudolf: *Usmrcení člověka v českém právu zemském*. Bratislava 1927; Týž: *O krádeži a loupeži v českém právu zemském*. Bratislava 1929; Markov, Josef: *K dějinám českého trestního práva*. Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi 7, 1933, s. 15–41.

48 K pravomocem brněnského rychtáře srov. Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 144–149. Pro pozdější období Jordánková, H. — Sulitková, L.: *Kompetence rychtářského úřadu v Brně v předbělohorském období*. In: Pocta Janu Janákoví. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. Edd. Bronislav Chocholáč, Jiří Malíř. Brno 2002, s. 127–147.

49 Kejř, J.: *Vznik*, s. 149, 258.

50 Vražda (I 1): „[...] VII viris credibilibus et honestis“; přistižení při vraždě (I 3): „[...] cum VI idoneis et honestis personis“; nutná obrana (I 8): „[...] probabiliū virorum“ apod. K přísahám srov. Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 378 an; Markov, J.: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*. Praha 1967, s. 119–128.

51 Srov. články I 1, 2, 16, 23; II 19, 20, 22, 23. Srov. Kadlec, Karel: *Přísežní pomocníci v právu slovanském*. Sborník věd právních a státních (dále jen SVPS) 15, 1915, s. 273–285.

Problematiku přísah v nejstarším brněnském městském právu včetně vazeb na domácí zemské právo i dikci rakouských předloh bude nutno podrobit v budoucnu detailnějšímu zkoumání.

Ve středověkém procesním právu, zejména pak v zemském právu, dlouho převažovalo formální pojetí dokazování, neboť rozhodující roli hrála složená přísaha, nikoliv obsah a pravdivost svědectví. Důkaz neformálním výsledkem svědků (včetně písemného svědectví) se v zemském právu začal prosazovat až koncem 14. století.⁵² Požadavek svědectví určeného počtu důvěryhodných osob se objevuje i v řadě ustanovení brněnského privilegia, přičemž v souladu s pozdější praxí lze předpokládat, že tato svědectví byla spojena s přísahou.⁵³ V rámci brněnského městského práva se již v polovině 14. století kladl velký důraz na obsah a věrohodnost svědectví, nikoliv jen na formální dokazování, a to při zachování přísah svědků, které však v jejich případě byly méně formální.⁵⁴

Ordály se v brněnském privilegii objevují na třech místech: při očištění za vraždu (I 1) nebo za vpád do domu (I 2, II 23), při prokázání sebeobrany (I 8) a při očištění z deliktu znásilnění nebo únosu ženy (I 23). V případě deliktu vraždy nebo vpádu do domu se obviněný měl očistit sedmi věrohodnými a ctihodnými muži, z nichž jeden měl být „přísežný knížete“. V případě, že by přísežného nemohl postavit, měl podstoupit ordál vodou. Stejně podmínky byly stanoveny i v případě prokázání sebeobrany s tím, že v případě neúspěchu při ordálu vodou mohl obviněný podstoupit ještě ordál žhavým železem. Rakouská privilegia obsahují odlišná ustanovení. Enžské privilegium požadovalo v případě vraždy pouze svědectví sedmi věrohodných obyvatel bez ordálu, vídeňské obsahovalo jen neurčitý odkaz „*secundum quod pax est instituta*“ a v případě sebeobrany nastupoval hned ordál žhavým železem.⁵⁵ Ustanovení o vpádu do domu byla v brněnském privilegii formulována samostatně. Enžské privilegium požadovalo v případě tohoto deliktu svědectví tří věrohodných mužů nebo ordál vodou či žhavým železem, vídeňské přísahu pěti věrohodných mužů. Ordál žhavým železem obsahuje brněnské privilegium ještě v případě deliktu znásilnění a únosu ženy a toto ustanovení je shodné i v obou rakouských předlohách.⁵⁶ Úprava ordálů v citovaných ustanoveních brněnského privilegia byla tedy částečně ovlivněna cizími předlohami, v zásadě však musela vycházet z vlastních zvyklostí a praxe. Určitou roli zde patrně sehrál ve starším období i vliv domácího trestního zemského práva.⁵⁷ Již ve čtyřicátých letech 13. století však byly ordály v brněnském městském právu zjevným reziduem (a měly spíše podpurný, i když v uvedených případech do jisté míry stále závažný charakter)

52 Markov, J.: *Kapitoly*, s. 174–187.

53 Srov. články I 3, 7, 8–10, 13, 23, 25; II 21, 22.

54 Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 379, 386–403.

55 *Ausgewählte Urkunden*, s. 42–46, č. 26; Csendes, P.: *Das Wiener Stadtrechtsprivileg*, s. 54.

56 *Ausgewählte Urkunden*, s. 44–45; Csendes, P.: *Das Wiener Stadtrechtsprivileg*, s. 63–64.

57 K ordálům Kapras, Jan: *Soudy boží vodou a ohněm v českém právu*. SVPS 33, 1933, s. 451–460.

a záhy byly zcela vytlačeny — pozdější úprava brněnského městského práva z počátku 14. století je již nezná.⁵⁸ Podobně je již nenajdeme (s výjimkou souboje) ani v dalších starších souborech městského práva z druhé poloviny 13. století (Jihlava, Hlubčice, Německý Brod).⁵⁹

V ustanoveních o vraždě (I 1), sebeobraně (I 8) a zranění (I 10) se zmiňuje svědecktví přísežného knížete, respektive panovníka (*iuratus principis*) bez bližšího vysvětlení jeho postavení a pravomoci. Z formulací privilegia celkem zřetelně vyplývá, že tyto přísežné nepochybně nelze ztotožnit s ostatními městskými přísežnými, kteří tvořili městskou radu a soud. Brněnští přísežní jsou zmiňováni v dalších ustanoveních privilegia z roku 1243, a to v ustanovení o obvinění z vraždy nebo vpádu do domu (I 2), v ustanovení o přistižení vraha při činu (I 3), v ustanovení o zraněních (I 9), dále v ustanovení o znásilnění nevěstky (I 24) a konečně v ustanovení o statutárním právu (II 16); přísežní jsou v těchto případech označeni jako *iurati* nebo přímo jako *iurati civitatis* (I 2).⁶⁰ Ve dvou případech přísežní vystupují podobně jako citovaní *iurati principis* v roli kvalifikovaných svědků (I 3, 9). Svědecktví přísežných knížete však bylo mnohem závažnější a mohlo být v případě, kdy obviněný nemohl přísežného sehnat, nahrazeno jen ordálem vody nebo železa (I 1, 8). V pozdějším brněnském městském právu počínaje úpravou z počátku 14. století se již přísežní knížete neobjevují.⁶¹

Otázkou, kdo byli *iurati principis*, se stručně zabýval již J. Čelakovský. Zatímco *iurati civitatis* byli voleni obcí měšťanů a dosazováni panovníkem (tato praxe v Brně trvala až do vydání privilegia Václava II. z roku 1292), na ustanovení druhého „typu“ přísežných měl mít vliv toliko panovník, který je měl vybírat také z řad brněnských měšťanů.⁶² Čelakovský odkazuje na určité, byť nepřímé analogie v podobě zvláštních měšťanů určených za důvěrníky a pomocníky městských soudců v prostředí některých německých měst.⁶³ Zdá se však, že existence přísežných knížete není výsledkem recepce pravidel cizího městského práva, ale že pravděpodobně souvisí s vlivy domácího zemského práva, a uvedené přísežné tak patrně lze hledat mezi osobami souvisejícími se zemským soudnictvím a zeměpanskými úřady (kde se však uplatnily, jak bude uvedeno níže, i osoby spojené s městským prostředím).

58 *Právní kniha, I*, s. 442–449; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 377–378.

59 Jihlava — *CDB IV-1*, s. 290–328, č. 177* (s. 316–317, čl. 73a); Hlubčice — *CDB V-2*, s. 467–474, č. 790 (s. 469, čl. 15); Německý Brod — *CDB V-2*, s. 596–610, č. 873 (s. 597, čl. 3, 4, 8, 10).

60 Později vystupují pod plným titulem *iurati cives*. Přísežní byli (ovšem podle praxe ve 14. století) přísahou zavázáni především vůči městu a obyvatelům, což se odráží i v jejím obsahu; noví přísežní přísahali před dosavadními přísežnými. Nelze je tedy považovat za „přísežné panovníka“. Srov. Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 150–153.

61 *Právní kniha, I*, s. 442–449.

62 Čelakovský, Jaromír: *O středověkém radním zřízení v královských městech moravských*. Časopis Matice moravské 29, 1905, s. 100–101.

63 Týž: *Pověstné české dějiny právní*. Praha 1900, s. 530, 595.

V rámci zemského soudnictví můžeme v souladu se zněním Statut Konráda Oty⁶⁴ rozlišit dva základní typy soudu. Přisedící hlavního zemského soudu, který řídil zemský sudí, přísahu až do roku 1464⁶⁵ neskládali a jako přísední nebyli nikdy označováni, nelze je tedy rozhodně považovat za přísední.⁶⁶ Druhý typ zemského soudnictví představovaly soudy řízené zeměpanským úředníkem označovaným jako *villicus* a od poloviny 13. století zpravidla jako *iudex provincialis*. Hlavní agendou těchto soudů byla především trestní jurisdikce.⁶⁷ S trestním soudnictvím vykonávaným ex officio úzce souvisejí instituty krajských popravců a zemských konšelů, které v Čechách známe z pramenů 14. století (zejména *Maiestas Carolina*, *Ordo iudicii terrae*, právní kniha Ondřeje z Dubé) a které se vytvořily v návaznosti na starší vývoj ve 13. století.⁶⁸ Za nejstarší bezpečný doklad o zemských konšelech (*consules terrae*) je považována zpráva z roku 1305. Úloha zemských konšelů není pro torzovitost a jistou rozporovitost svědectví pramenů úplně jasná – měli především obžalovávat a proskribovat pachatele závažných trestných činů (v tomto směru jejich činnost úzce souvisela s kompetencemi popravců) a měli také jistou jurisdikci v civilních (majetkových) sporech. Při nástupu do úřadu skládali slavnostní přísahu.⁶⁹ Na Moravě se zemský konšel poprvé výslovně připomíná v roce 1320, kdy jako svědek ve sporu o hranice lesů vystupuje Pardus ze Šardic, „*scabinus et iuratus terre sui iudicii provincialis in Biscencz*“, tedy přísední provinciálního soudu v Bzenci.⁷⁰ Tato zpráva je ale ojedinělá.⁷¹

64 *CDB II*, s. 222–225, č. 234; s. 329–332, č. 325; *CDB III-1*, s. 202–205, č. 164.

65 *Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmána markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*. Ed. Karel Josef Demuth. Brno 1858, s. 47 (článek *Přísaha panská k soudu*).

66 Ke složení zemského soudu srov. Janiš, Dalibor: *Nalézání práva a zemské soudnictví v českých zemích*. In: Jan, Libor – Janiš, Dalibor a kolektiv: *Ad iustitiam et bonum commune*. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku. Brno 2010, s. 23–46.

67 Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 42 an.

68 K zemským konšelům a popravcům srov. Rauscher, R.: *Zemští konšelé v českém právu 13. a 14. stol. (Příspěvek k dějinám českého řízení trestního)*. Praha 1933 (= zvl. otisk ze SVPS 33, 1933, s. 522–533); Marešová, Milena: *Příspěvek k dějinám krajských popravců v předhusitských Čechách*. Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 5–41 (ke konšelům s. 16–17); Rauscher, R.: *Příspěvek k dějinám krajských popravců v zemích českých*. Časopis pro právní a státní vědu 25, 1942, s. 256–268; Týž: *Ku vzniku popravců a opravců*. Lwów 1930 (= zvl. otisk z Księgi pamiatkowej ku czci Prof. Wł. Abrahama, s. 11–21); Rieger, Bohuš: *Žřízení krajské v Čechách. I. díl*. Praha 1894, s. 21–67.

69 Srov. *Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*. Ed. František Čáda. Praha 1930, s. 138–139, čl. 41; s. 163–164, čl. 107–108; *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*. Ed. Bernd-Ulrich Hergemöller. München 1995, s. 80–82, čl. 22; s. 178–180, čl. 82–83; s. 218–220, čl. 118–119; Marešová, M.: *Příspěvek*, s. 24–28.

70 *CDM VI*. Ed. Paul Chlumecky, Josef Chytil. Brünn 1854, s. 126–127, č. 162. K termínům *iuratus, consul a scabinus* s ohledem na městské právo srov. Kejí, J.: *Vznik*, s. 235–240. Tyto pojmy se obsahově překrývají, často jsou chápány a používány jako synonyma (termín *scabinus* bývá někdy překládán jako *kmet*, což ale vzhledem ke specifičnosti tohoto dalšího pojmu spojeného se zemským soudnictvím není přesné).

71 Institut zemských konšelů znal (již jen zprostředkovaně) ještě Ctibor Tovačovský. Podle něj byli „*před válkami Tábořskými*“ v každém kraji ustanovováni pány dva zemští konšelé, kteří mohli rozhodovat různé

Název zemských konšelů (přísežných) i citovaná zpráva z roku 1320 ukazují, že konšelé byli přísedícími provinciálních soudů s trestní pravomocí — tedy soudů řízených vilikem (provinciálním soudcem — *iudex provincialis*).⁷² Podle Statut Konráda Oty měli být přísedícími vilikova soudu *milites*, což byly pravděpodobně osoby s určitou užší vazbou na panovníka (královi rytíři, vazalové, úředníci apod.). Podíleli se na nalézání práva (podle Statut se vilik nadále neměl radit mimo soud, ale měl soudit právě s těmito *milites*), o jejich postavení ale není nic bližšího známo (zda skládali přísahu, jak byli vybíráni apod.). Je však patrné, že právě z okruhu těchto osob participujících především na trestním zemském soudnictví se vytvořil institut zemských konšelů, kteří měli (v rámci zemského práva) podobnou úlohu a pravomoci jako konšelé městští v rámci městského práva. Lze také poukázat, byť s určitým zjednodušením, na paralelu mezi městskými rychtáři (*iudex civitatis*) a provinciálními soudci (*iudex provincialis*), kdy první jmenovaní vykonávají v zastoupení panovníka jurisdikci v královských městech, a to společně s přísežnými (městskými konšely), zatímco druhí jmenovaní činí v podstatě totéž na ostatních statcích — a opět s přísežnými (zemskými konšely).⁷³ Relativní blízkost obou úřadů obsazovaných z rozhodnutí zeměpána dokládá i fakt, že úřady krajských soudců často zastávaly (doložená je forma pronájmu) německy hovořící osoby z řad movitých obyvatel měst. Pro začátek 14. století je přímo doloženo, že táž osoba držela současně oba zmínované úřady.⁷⁴ Přísežné knížete z brněnského privilegia patrně lze s jistou opatrností přiřadit k přísežným — zemským konšelům. V daném případě by tak šlo o nejstarší doklad jejich existence či alespoň jejich přímých „předchůdců“ v poměrech kolem poloviny 13. století. Představovali by tak vedle rychtářského úřadu další „prvek“ panovníkova vlivu (kontroly) na vnitřní chod města ve zjevné souvislosti s výkonem trestní jurisdikce. Jak již bylo zmíněno, není nutné předpokládat, že by muselo jít jen o urozené, šlechtické osoby spojené v úřední rovině se zemským právem. V této souvislosti stojí za zmínku, že úvodní ustanovení tzv. menšího privilegia se snaží šlechtický element ve vztahu k městu vytěsnit.⁷⁵ Výrazná právní „emancipace“ města v následujícím období podpořená panovníckými privilegii vedla — kromě dalších změn — k odstranění institutu přísežných knížete. Zůstává otázkou, jak dalece tento institut odpovídal skutečné praxi a zda byl do návrhu brněnského privilegia vložen samotnými brněnskými měšťany, či byl začleněn do textu až v panovníké kanceláři z vůle zeměpána.⁷⁶

sousedské spory. Spor mohl být případně ještě projednán na zemském soudě a konšelé pak vystupovali jako svědci. Zpráva zjevně dokládá úpadek instituce konšelů i jejich původních pravomocí (zejména ve sféře trestního práva). *Knihy Tovačovská*, s. 121.

72 Srov. podobné úvahy — Rauscher, R.: *Zemští konšelé*, s. 12–13.

73 Srov. Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 47 an.

74 Týž: *Václav II. a struktury panovnícké moci*. Brno 2006, s. 23–37.

75 Viz níže.

76 O určení, kdo byli *iurati principis*, se nověji pokusil, ale bez konkrétnějšího závěru, Kejř, J.: *Vznik*, s. 235–236. Za cenné podněty k uvedenému problematice jsem zavázán díky doc. dr. Ludmile Sulitkové.

Zvláštní skupina ustanovení, týkající se mimo jiné vazeb zemského a městského práva, byla vložena na začátek tzv. menšího privilegia (II 1–8). Jde o původní textaci brněnských přísežných a královské kanceláře, která se neopírala o rakouské předlohy.⁷⁷ Samotné privilegium z roku 1243 jako celek zajišťovalo samostatnost a výlučnost městského práva na území města vymezeném obvodem hradeb a příkopů (srov. I 1). Článek II 1 tuto výlučnost potvrzoval v tom smyslu, že žádný z pánů či šlechticů země (*baronum aut nobilium terre*) neměl mít ve městě žádné pravomoci, nesměl se vůči městu chovat svévolně a nesměl nikoho bez vědomí rychtáře zadržovat ve vězení. Ustanovení tak zakazovalo zásahy šlechty do městské autonomie v rovině zemského práva a směřovalo nepochybně jak vůči zeměpanským úředníkům, tak vůči šlechticům jako pozemkovým vrchnostem. V tomto smyslu ostatně také vyznívá obdobné ustanovení v jihlavském privilegiu, které je navíc vztaženo na všechna královská města.⁷⁸

Imunitní charakter má následující článek (II 2), podle kterého všichni lidé a majetek, které měšťané vlastní mimo území města, nepodléhají pravomoci zeměpanských (zemských) úředníků (*iudex provincialis vel etiam alii beneficiarii provincie*; podle obdobné úpravy brněnského městského práva z počátku 14. století pak *iudex provincialis vel etiam beneficiarii terre*).⁷⁹ Ti je nesměli pohánět před soud (míněně zemský soud), ani je nijak soudit. Měli tak podléhat výlučně městskému právu a měl je soudit toliko brněnský rychtář.

Pravomoci brněnského rychtáře se významně dotýká privilegium krále Přemysla Otakara II. z 28. května 1276.⁸⁰ Listina rozšiřovala jurisdikci města (městského soudu) a brněnského rychtáře nad osobami, které žily na brněnských předměstích nebo v blízkosti města, náležely pod cizí vrchnost a na území města (tedy uvnitř hradeb) spáchaly nějaký závažný delikt („*de iniuriis ac culpis, quas in ipsa civitate commiserint*“). Tyto osoby předtím v těchto případech podléhaly trestní jurisdikci svých vrchností, kterým je město muselo k souzení a potrestání předat. Tato praxe však nebyla z pohledu města vyhovující, neboť nezajišťovala důsledné potrestání takových pachatelů. Udělené privilegium tak tuto jurisdikci zaručilo městu, výnos z pokut však připadal pozemkové vrchnosti potrestaného pachatele.⁸¹

Pravidlo týkající se měšťanských venkovských majetků, vložené do privilegia z roku 1243 nepochybně na přímou žádost brněnských měšťanů, však bylo v rozporu

77 Srov. *Právní kniha, II*, s. 11–12.

78 *CDB IV*, s. 295, č. 177 (čl. 1); v podobném znění jako v II 1 byl článek zařazen také do nejstarší úpravy brněnského městského práva z počátku 14. století — *Právní kniha, I*, s. 445–446, čl. 38; Kejř, J.: *Vznik*, s. 163.

79 *CDB IV*, s. 84, č. 17; *Právní kniha, I*, s. 445–446, čl. 38.

80 *CDB V-2*, s. 508–509, č. 815.

81 Srov. Flodr, M.: *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*. SPFFBU, řada C 42, 1995, s. 25–38, zde k pozdějším konfliktům mezi městy a pozemkovými vrchnostmi; stručně též *Právní kniha, II*, s. 172–173. V této souvislosti lze upozornit také na listinu Jana Lucemburského z roku 1325 týkající se jurisdikce města Brna nad osobami patřícími k olomouckému biskupství — *CDM VI*, s. 219–222, č. 283; srov. *Právní kniha, II*, s. 181.

se skutečností, že řada brněnských měšťanů držela alodní (později zemskodeskové) statky, které podléhaly výlučně jurisdikci zemského soudu.⁸² Je zjevné, že toto ustanovení bylo nepochybně zdrojem řady konfliktů a nejasností spojených s předvoláváním brněnských měšťanů před moravský zemský soud. Z těchto důvodů si město vyžádalo novou výslovnou úpravu této problematiky v obsáhlém a významném privilegii, vydaném králem Václavem II. s datem 13. března 1292.⁸³ Podle znění příslušného ustanovení neměli být měšťané ze statků, které drželi mimo město, poháněni zemskými úředníky (*per beneficiarios*) v jakýchkoliv případech před zemský soud („*ad iudicia terre per citationes aliquas non trahantur*“). Výjimku z tohoto pravidla tvořily dva případy, jejichž společným jmenovatelem je skutečnost, že se týkaly cizího alodního statku (majetku cizích osob se působnost brněnského privilegia nemohla týkat). Šlo o případy, kdy by se brněnský měšťan neoprávněně zmocnil cizího statku nebo kdy by násilně porušil jeho hranice. Na uvedené ustanovení pak navazuje další článek, podle kterého venkovské statky měšťanů neměly být zdaňovány ze strany výběrčích obecné berně, ale měly podléhat zdanění v rámci městské sbírky. Tato významná privilegia byla později potvrzována v obecných konfirmačních listinách i v nově koncipovaných privilegii, z nichž za pozornost stojí privilegia krále Jana Lucemburského z let 1316 a 1319.⁸⁴ Posledně jmenované, s datem 23. prosince 1319, obsahuje podrobné ustanovení o vynětí venkovských majetků brněnských měšťanů z jurisdikce a pravomoci všech zemských úředníků („*nullus, nec summus camerarius, nec subcamerarius, nec zudarii, nec provinciales iudices Moraviae quitquam jurisdictionis vel actoritatis*“⁸⁵) a jejich podřízení ve všech typech sporů jurisdikci brněnského rychtáře.⁸⁵

Zatímco ve věci venkovských statků se měšťané bránili jurisdikci zemského práva, v otázce svých pohledávek u šlechty se naopak přístupu k zemskému soudu obtížně domáhali, neboť jako příslušníci městského stavu neměli právo na zemském soudu žalovat, respektive šlechta se možností, aby měšťané směli pohánět před zemský soud, bránila. Proto bylo do uvedeného privilegia z roku 1292 vloženo ustanovení, že v případě pohledávek za šlechtou, které dosáhnou výše deseti hřiven stříbra a které nebude možné na soudě pro odpor úředníků vymáhat, má měšťany zastoupit královský úředník — podkomoří.⁸⁶

Součástí skupiny ustanovení v menším privilegii z roku 1243 jsou také články týkající se pravomocí dalšího zeměpanského úředníka — mincmistra⁸⁷ a zmíněny

82 Tato problematika zatím nebyla detailně objasněna; k majetkům brněnských měšťanů srov. Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51–54; Mezník, Jaroslav: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 129–147.

83 *CDB IV*, s. 385–387, č. 303; srov. *Právní kniha, II*, s. 174–175.

84 Srov. Sulitková, L.: *Soupisy*, s. 65–71.

85 *CDM VI*, s. 121–122, č. 155.

86 K postavení a úloze podkomořích srov. Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 154 an.

87 K tomu nověji Jan, L.: *Václav II.*, s. 92–109; Zapletalová, D. — Peška, M.: *Sv. Benedikt, Oldřich nebo Prokop? K otázce polohy středověké brněnské mincovny a její souvislosti se starobrněnskou kaplí s. Prokopa*. Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 679–690; Tíž: *Nové poznatky*, s. 542–544; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 49–50.

jsou v souvislosti s potvrzovaným mílovým právem statky brněnského notáře, který vykonával úřad správy (písařství) mince.⁸⁸

Konstituování města Brna v průběhu 13. století, sledovatelné na základě písemných i stále přibývajících archeologických pramenů, představuje v rámci českých zemí nepochybně výjimečný příklad složitého procesu vytváření raného města. Ke klíčovým aspektům vzniku měst patří nepochybně existence městského práva, které se v českých zemích 13. století objevuje jako novum, které v průběhu následujících století vytvoří kvantitativní a kvalitativní protiváhu domácímu zemskému právu. Listiny zakotvující nejstarší podobu práva a privilegií města Brna pak představují významný pramen pro sledování možných vazeb mezi zemským a městským právem v rané fázi jejich vzájemné koexistence.⁸⁹

88 Jan, L.: *Václav II.*, s. 82–91; Týž: *Úřad správy mince a písařství berně v době krále Václava II.* In: Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci. Edd. Tomáš Dvořák, Radomír Vlček, Libor Vykoupil. Brno 2003, s. 27–33.

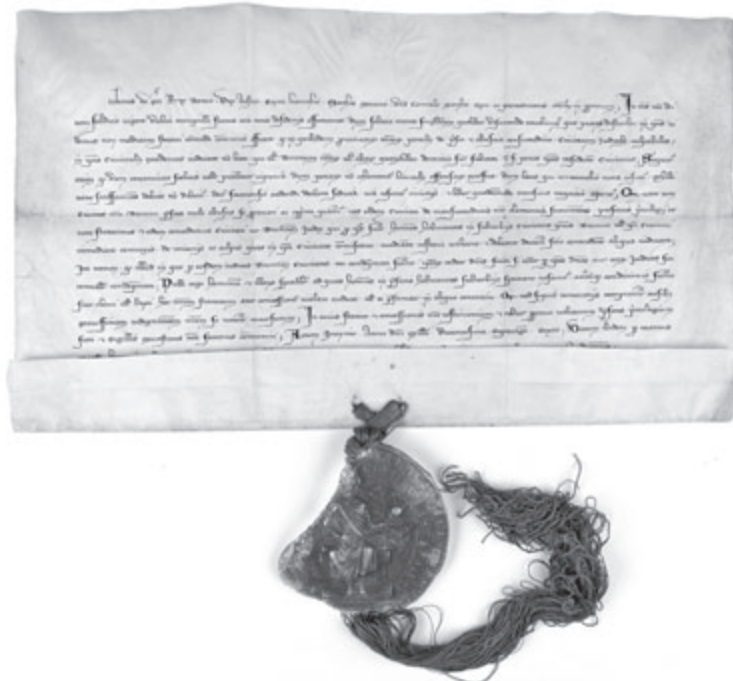
89 Ke vztahu zemského a městského práva v pozdějším období srov. nověji Janišová, Jana: *Královské město v moravských předbělohorských zemských zřízeních. Kapitola „O stavu městským“ v právním spisu Karla staršího ze Žerotína.* BMD 22, 2009, s. 107–134.

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

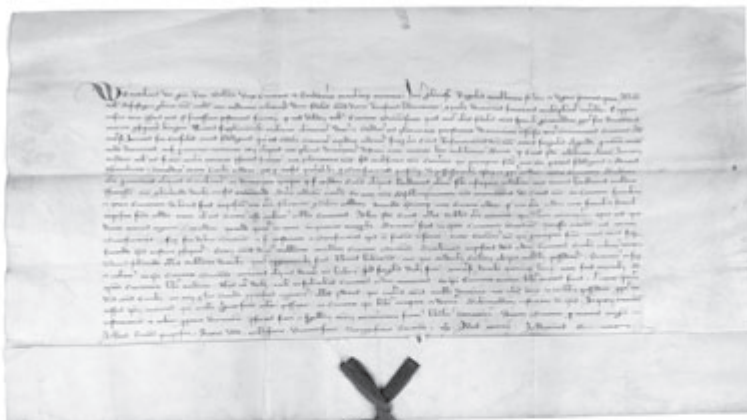
- P1** Privilegium Václava I.;
1243, leden, Praha.
Uloženo v Archivu města Brna,
fondu A 1/1 Archiv města Brna,
Sbírka listin, mandátů a listů,
listina inv. č. 19.
- P2** Privilegium Přemysla Otakara II.;
1276, května 28., Znojmo.
Uloženo v Archivu města Brna,
fondu A 1/1 Archiv města Brna,
Sbírka listin, mandátů a listů,
listina inv. č. 42.
- P3** Privilegium Václava II.;
1292, března 13., Brno.
Uloženo v Archivu města Brna,
fondu A 1/1 Archiv města Brna,
Sbírka listin, mandátů a listů,
listina inv. č. 51.
- P4** Privilegium Jana Lucemburského;
1319, prosince 23., Praha.
Uloženo v Archivu města Brna,
fondu A 1/1 Archiv města Brna,
Sbírka listin, mandátů a listů,
listina inv. č. 78.

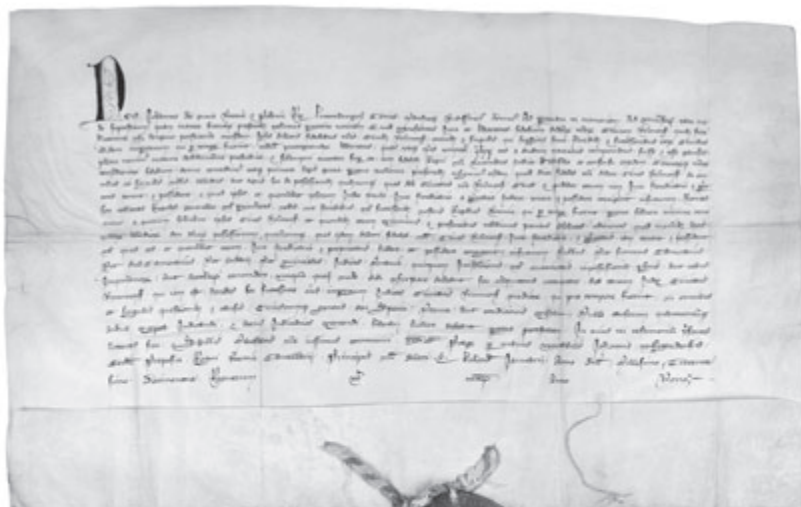
P1 Privilegium Václava I.; 1243, leden, Praha.

P2 Privilegium Přemysla Otakara II.; 1276, května 28., Znojmo.

P3 Privilegium Václava II.; 1292, března 13., Brno.

P4 Privilegium Jana Lucemburského; 1319, prosince 23., Praha.

RUDOLF PROCHÁZKA — VERONIKA WIHODOVÁ

**BRNĚNŠTÍ MĚŠŤANÉ V PÍSEMNÝCH
PRAMENECH PŘEMYSLOVSKÉHO OBDOBÍ¹
ČÁST I. 1234–1278**

Summary: The article constitutes an edition of all known written references to Brno burghers up to 1278. These names appear exclusively in documents, so when the contents of the document concern directly a person living in Brno, a brief regesta is attached. The second part includes the period up to 1306, i.e. the end of the rule of the Přemyslid dynasty, and an accompanying study of the social class of the city dwellers who appear in the written sources of that time. The work follows general edition rules.

Keywords: High Middle Ages, the city of Brno, burghers, editions

¹ Stať byla zpracována s podporou GAČR v rámci projektu 404/09/1966 *Prostorové využití parcel moravských měst na základě archeologických pramenů ve 13. a 14. století.*

I. ÚVOD

Třinácté století je mimo jiné stoletím měst. Na jejich zrodu se kromě předpokladů vzniklých v důsledku domácího hospodářského i sociálního vývoje a iniciativy panovníka zásadním způsobem podíleli obyvatelé převážně cizího původu, o jejichž konkrétních osudech víme jen velmi málo. Raná komunální města až na vzácné výjimky přinejmenším ještě do první poloviny 14. století soustavně nevytvářela nebo alespoň neuchovávala záznamy účetní povahy, které podstatně, byť zdaleka ne optimálně, rozšiřují naše znalosti o obyvatelstvu posledních staletí středověku. Je tomu tak i na Moravě. Přesto však nejsou naše města po této stránce tak úplně „němá“. Století posledních Přemyslovců přineslo také nárůst laické gramotnosti, a to zase především v královských městech, obývaných lidmi nepříslušejícími ke šlechtě ani k duchovenstvu, přesto však disponujícími dosud nebyvalou mírou svobody. Přední měšťané se od počátku běžně účastnili právních pořízeních, vyjádřených především v listinách, v drtivé většině určených duchovním institucím, převážně klášterům; někdy je i jako donátoři iniciovali. Setkáváme se tudíž s jedním či více jmény, někdy s příjmením naznačujícím místní původ, občas se dozvíme dokonce i něco o funkci, majetku či rodinných poměrech dotyčného. Podíváme-li se do rejstříků příslušných svazků českého kodexu, nacházíme zde až na výjimky² přední muže pěti zeměpanských měst — Brna, Olomouce, Jihlavy, Znojma a Opavy, přičemž co do počtu zaznamenaných jmen vynikají nikoliv překvapivě Brno a Olomouc. V období do roku 1253 (přesněji do 27. 9. toho roku) ostatní vysoko převyšuje Brno s dvaceti sedmi jmény, Opava je zastoupena devíti³ a Olomouc i Znojmo shodně jediným jménem.⁴ V letech 1253–1278 (přesněji od 8. 11. 1253) je poměr známých jmen mezi Olomoucí (čtyřicet záznamů) a Brnem (čtyřicet jedna záznamů) přibližně vyrovnán, následují Jihlava a Opava se čtrnácti a Znojmo s jedenácti zástupci; u poddanské Třebíče pak rejstřík předkládá čtyři jména. Pro srovnání uvedme, že z období let 1240–1253 lze najít v případě Prahy devět jmen, ovšem u Litoměřic deset, z rozmezí let 1253–1278 známe z Prahy dvacet jedna jmen, zato z Litoměřic dvacet čtyři, ze Žatce asi osmnáct a z Hradce Králové jedno. Je zjevné, že Brno zaujímá z tohoto hlediska přední místo, daleko však zaostává třeba za slezskou Vratislaví, kde pro 13. století shromážd-

-
- 2 Listina vydaná v Třebíči 31. srpna 1277 uvádí dokonce čtyři trebičské měšťany — viz *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen *CDB*) V-2. Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. Pragae 1981, s. 554–555, č. 843.
- 3 Ekhard z Opavy (Ekkardus de Oppavia) a jeho syn Jakub, zmínění k roku 1222, představují jedny z nejstarších jmenovitě známých měšťanů na území Moravy či Opavska 13. století — viz *CDB II*. Ed. Gustavus Friedrich. Pragae 1912, s. 207–208, č. 222. Předstihuje je pouze fojt Dětrich (Theodericus advocatus) řídící lokaci Uničova, k jehož vysazení došlo v průběhu roku 1213 — srov. *CDB II*, s. 237–239, č. 246.
- 4 V posledním případě byl ovšem pomínut obsáhlý seznam dvaceti tří obyvatel Znojma známých ze dvou listin z roku 1226 — viz *CDB II*, s. 279–280, č. 285; s. 287–289, č. 288. V době vydání starší z nich, 24. července 1226, nebyla dvacítká zde zmíněných mužů z čistě právního hlediska měšťany a ve druhé písemnosti, z 19. září 1226, jsou zmínění tři obyvatelé označeni jako součást vlastnictví zdejšího chrámu sv. Mikuláše. Tehdy však bylo Přemyslem Otakarem I. založeno město, takže se tito lidé, případně jejich potomci, vesměs stali měšťany.

dil Mateusz Goliński údajně o dvě stě osmi měšťanech, přičemž dokázal v některých případech sestavit až čtyřgenerační genealogie.⁵

Badatele zabývající se počátky komunálních měst skupiny prvních známých měšťanů velmi zajímají, zejména z hlediska původu, zaměstnání, majetku, jakož i příbuzenských či jiných sociálních vazeb. Bohužel po většině z nich zbyly v dokumentech 13. století jen jméno a pravděpodobnost, že byli součástí sboru přísežných. Brno však skýtá několik případů, kdy prameny umožňují překročit základní rámec znalostí. To se týká v první řadě asi nejznámějšího obyvatele Brna 13. století, Oldřicha Nigera (Ulricus Niger, případně Udalricus dictus Schwarcz), ale i některých dalších.

Při bádání nad počátky města, jeho sociální i národnostní skladbou lze tudíž při všem omezení vypovídací hodnoty tuto skupinu nejstarších doložených brněnských měšťanů sotva obejít. Součástí poznávání tohoto tématu je i náš katalog, jakási příručka umožňující se rychle v problematice orientovat. Obsahuje kritický soupis brněnských měšťanů od počátků existence města do konce vlády přemyslovské dynastie tak, jak ho zachycují písemné prameny. Zvláštní skupinu zde představují pravé listiny i falza týkající se majetku tzv. herburského kláštera, na jehož založení se měšťané v podstatné míře podíleli. Charakter pramenů, v jejichž rámci hrají důležitou roli zejména svědečné řady, neumožňuje někdy s jistotou rozhodnout, zda jde skutečně o brněnského měšťana.

Pro základní orientaci je obsah každé listiny přiblížen stručným registrem. Vzhledem k rozsahu práce jsme první část omezili koncem vlády Přemysla Otakara II., přičemž hlavním kritériem nám bylo datum nejstaršího pramene prokazujícího existence konkrétní osoby. Do první části jsou tedy zahrnuti i měšťané, které písemné památky zmiňují zcela poprvé právě k meznímu roku 1278, a rovněž tací, kteří byli sice v Brně doloženi již dříve, ale následné zprávy o nich (ať už je uvádí jako živé či o nich mluví již jen jako o nebožtících) přesahují do osmdesátých, případně i devadesátých let 13. století.

Je třeba zdůraznit, že všechna jména obsahují standardní edice tzv. českého i moravského kodexu.⁶ Pokud to stav dochování umožňoval, byla jména měšťanů ověřována v původních pramenech.

Katalog je sice první svého druhu, určitý souhrn v podobě výtahů jmen ze svědečných řad však podal již Bertold Bretholz, ovšem ještě před publikováním mo-

5 Goliński, Mateusz: *Biogramy mieszczań wrocławskich do końca XIII. wieku*. Wrocław 1995.

6 V této části jde o *CDB II*; *CDB III-1*. Ed. Gustavus Friedrich. Pragae 1942; *CDB III-2*. Edd. Gustavus Friedrich et Zdeněk Kristen. Pragae 1962; *CDB IV-1*. Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. Pragae 1942–1962; *CDB V-1*. Edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. Pragae 1974; *CDB V-2*; *CDB VI-1*. Edd. Zbyněk Sviták, Helena Krmíčková, Jarmila Krejčíková. Pragae 2006; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) *II*. Ed. Antonín Boczek. Olomucii 1839; *CDM III*. Ed. Antonín Boczek. Olomucii 1841; *CDM IV*. Ed. Antonín Boczek. Olomucii 1845; *CDM V*. Edd. Antonín Boczek et Josef Chytil. Brunae 1850; *CDM XV*. Ed. Bertold Bretholz. Brünn 1903; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen RBM) *I*. Ed. Josef Emler. Pragae 1855; *RBM II*. Ed. Josef Emler. Pragae 1882.

derních kritických edicí.⁷ Některé uvádí také Miroslav Flodr ve svém soupisu přísežných z let 1306–1359.⁸ Přehled brněnských rychtářů přemyslovského období se pokusil sestavit Mojmír Švábenský.⁹

U jednotlivých jmen odkazujeme na příslušnou odbornou literaturu, která dočtené měšťany uvádí v dalších historických souvislostech; vzhledem k omezenému rozsahu páce si ovšem nečiníme nárok na úplnost.

V rámci druhé části katalogu zahrnující léta 1278–1306 počítáme s doprovodnou studií, jež se bude blíže zabývat vrstvou městských obyvatel, která se do počátku 14. století vyskytuje v písemných pramenech, a navážeme tak na práci našich předchůdců, kromě již uvedených též Jiřího Doležela,¹⁰ Ludmily Sulitkové¹¹ a samozřejmě Jaroslava Mezníka.¹² Jeho dílo věnované měšťanstvu 14. století, tedy převážně v období vlády lucemburské dynastie, se pokusíme v mezích možností doplnit o to, co lze zjistit o období přemyslovském.

II. EDIČNÍ POZNÁMKA

Jednotliví měšťané jsou řazeni abecedně; základem pro toto řazení jsou jejich křestní jména, příjmení, přezdívky, označení původu a povolání. Při vytváření základních hesel byla uplatněna následující pravidla:

- latinská křestní jména jsou převáděna do českého jazyka (například „*Johannes*“ = Jan, „*Petrus*“ = Petr), ovšem s výjimkou těch případů, kde by tento postup vedl k násilnému vytvoření české varianty jména prokazatelně cizího původu. Proto se z mužů zvaných „*Guntherus*“ či „*Sifridus*“ nestali Žibřid a Vintíř, nýbrž je nalezneme pod hesly Günter a Sifrid;¹³
- povolání jsou uváděna česky;
- latinská příjmení nebyla překládána; užití 2. pádu u rodových jmen je ovšem zachyceno českým skloňováním (například „*Mulsaci*“ = Mulsacův);

7 Bretholz, Bertold: *Geschichte der Stadt Brünn, I. bis 1411*. Brünn 1911, s. 70–72.

8 Flodr, Miroslav: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstřík a přehledy*. Brno 1993, s. 211–247.

9 Švábenský, Mojmír: *K dějinám Brna v letech 1243–1411*. Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 13, 1995, s. 303–304.

10 Doležel, Jiří: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. BMD 15, 2001, s. 13–31; Týž: *Brněnský měšťan Henning a brodský těžař Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti*. BMD 17, 2003, s. 13–40.

11 Sulitková, Ludmila: *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu)*. BMD 13, 1995, s. 46–64.

12 Mezník, Jaroslav: *Jindřich Fuchs. Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva ve 14. století*. BMD 1, 1959, s. 146–158; Týž: *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. BMD 4, 1962, s. 247–349.

13 Při převodu jmen obyvatel českých a moravských středověkých měst se editoři dostávají do nelehké situace, a to proto, že čtení a výklad jednotlivých zápisů nelze vždy podříditi jasným pravidlům. V rámci většího souboru se proto musíme smířit s jistou mírou flexibility, neboť striktní dodržování „pevně stanovených pravidel“ může vést až ke vzniku dobově nevhodných přepisů a slovních spojení typu „Žibřid řečený Coler“ apod.

- německá příjmení jsou ponechána v originálním znění; pouze v případě, že písař připojil k původně německému jménu latinskou koncovku, byla tato koncovka odstraněna (například „*Swellarius*“ = Sweller);
- označení žen nazývaných jmény jejich manželů (případně otců) jsou ponechána v originálním tvaru (například „*Smidlinna*“ či „*Medlinna*“);
- z více variant téhož příjmení jsou volena jména v podobě, jakou uvádí nejstarší původní pramen, (výjimku jsme učinili jen v případě Mikuláše de Turri, neboť přízvisko „*de Turri*“ je v porovnání s dříve doloženým „*in Turri*“ užíváno v odborné literatuře hojněji);
- příjmení odvozená od křestních jmen jsou počestována;
- označení původu je převáděno do češtiny zejména tehdy, je-li je uvozeno předložkou „*de*“ (například „*de Meneis*“ = z Měnína); pokud se ale označení původu stalo jménem (například „*Egrensis*“, „*in Fine*“), je ponecháno v originálním znění;
- v případě několika osob se shodným křestním jménem, bylo řazení prováděno následovně:
 - 1) měšťané označení křestním jménem;
 - 2) měšťané označení křestním jménem a zaměstnáním;
 - 3) měšťané označení křestním jménem a určením původu;
 - 4) měšťané označení křestním jménem s uvedením rodinných vztahů;
 - 5) měšťané označení křestním jménem a příjmením či přezdívkou.

U hlavních hesel jsou v kulatých závorkách vypsány všechny varianty jména dotyčného měšťana tak, jak je zachycují dochované písemnosti; v případech, kde není k dispozici původní listina, uvádíme tvar zaznamenaný editory CDB. Následuje poznámka s přehledem základní literatury. Dále hesla obsahují dataci a stručný regist listiny. Následují informace o stavu a místě uchování pramene a vše uzavírají citace z edic CDB, CDM a RBM,¹⁴ ojediněle i z MGH¹⁵ a formulářové sbírky Svato-pavelský formulář (Das St. Pauler Formular).¹⁶

Figuruje-li určitý měšťan ve více pramenech, jsou záznamy k jednotlivým listinám řazeny v chronologickém pořadí.

„*“ označuje jedince, u nichž je jejich příslušnost k měšťanskému „stavu“ odvozena pouze na základě nepřímých indicií, například jsou-li uvedeni jako svědci mezi osobami, u nichž je tato skutečnost prokázána jinými prameny.

Výpustky v citacích pramenů byly pro větší přehlednost katalogu v tomto případě označeny pouze „...“, nikoli „[...]“.

14 Viz poznámku č. 6.

15 *Monumenta Germaniae historica. Legum sectio IV. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. IV-II* (dále jen MGH, Const. IV-2). Ed. Jacobus Schwalm. Hannoverae et Lipsiae 1909–1911.

16 *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.* Ed. Johann Loserth. Prag 1896.

III. SEZNAM ZKRATEK

AH	Archaeologia historica
AMB	Archiv města Brna
AR	Archeologické rozhledy
BMD	Brno v minulosti a dnes
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
MGH	Monumenta Germaniae historica
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
NA	Národní archiv v Praze
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
ZAO	Zemský archiv v Opavě

IV. SOUPIS BRNĚNSKÝCH MĚŠTANŮ

- 1) ***ALBERT EGRENSIS** (Albero Egrensis)¹⁷
 — svědek v listině datované 14. 8. 1237, Brno: Václav [I.], král český, směřuje se Zdislavem, plebánem kostela sv. Petra v Brně, všechny své majetky v Bosonohách za statky téhož kostela v Medlánkách, Březovicích, ve Vážanech a ve Bzové.
 Originál MZA, E 10 Cisterciácky Tišnov (1234–1950), sign. Y II/2 (... *testibus subscriptis ... Albero Egrensis ...*).
 CDB III-1, s. 205–207, č. 165 (... *testibus subscriptis ... Albero Egrensis ...*)
 CDM II, s. 328–330, č. 284 (... *testibus subscriptis ... Albero Egrensis ...*)
 RBM I, s. 430, č. 923 (... *Testes: ... Albero Egrensis, ...*)

de Aldenmarc, Henricus viz Jindřich ze Starého trhu
 Albus, Franck/Franco viz Frank Albus
 dictus Alium, Fracto viz Fracto řečený Alium

- 2) **ALRAM (mincmistr)** (Alrammus; Alrammus iudex; Alramus; Alranus Cruciburgensis monetae magister)¹⁸
 — svědek v listině datované 14. 8. 1237, Brno: Václav [I.], král český, směřuje se Zdislavem, plebánem kostela sv. Petra v Brně, všechny své majetky v Bosonohách za statky téhož kostela v Medlánkách, Březovicích, ve Vážanech a ve Bzové.
 Originál MZA, E 10 Cisterciácky Tišnov (1234–1950), sign. Y II/2 (... *testibus subscriptis ... Alrammus, ...*).
 CDB III-1, s. 205–207, č. 165 (... *testibus subscriptis ... Alrammus, ...*)
 CDM II, s. 328–330, č. 284 (... *testibus subscriptis ... Alrammus ...*)

17 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 32, 72, 333; *Dějiny města Brna 1*. Red. Jaroslav Dřímál a Václav Peša. Brno 1969, s. 41; Švábenský, M.: *Osudy města Brna do roku 1243*. BMD 11, 1993, s. 259.

18 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 32, 68, 70, 73, 93, 333, 398; Šujan, František: *Dějepis Brna*. Brno 1928, s. 104; Pošvár, Jaroslav: *Brněnský mincmistr*. BMD 1, 1959, s. 42; *Dějiny města Brna 1*, s. 36, 39, 41, 61, 66; Jan, Libor: *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister? Několik poznámek k počátkům města Brna*. In: *Folia numismatica 3, Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales 73*, 1988, s. 23, 26; Švábenský, M.: *Osudy města Brna*, s. 258–259; Týž: *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411*. BMD 12, 1994, s. 210, 232; Flodrová, Milena: „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. BMD 13, 1995, s. 70–71; Krejčíková, Jarmila — Krejčík, Tomáš: *Nejstarší pečeť města Brna*. BMD 13, 1995, s. 165–166; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 50; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 304, 317–318; Procházka, Rudolf: *Žrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. *Mediaevalia archaeologica 2*, 2000, s. 25; Doležel, J.: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo*, s. 13–31; Flodr, M.: *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*. Brno 2001, s. 145, 148; Velímský, Tomáš: *Cruciburgensis magister monetae aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu v českých zemích ve druhé a třetí čtvrtině 13. století*. In: *Civitas & Villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*. Wrocław — Praha 2002, s. 201–208; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst a etnické změny*. *Archaeologia historica (dále jen AH) 28*, 2003, s. 274; Doležel, J.: *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace*. *Archeologické rozhledy (dále jen AR) 56*, 2004, s. 401–416; Jan, L.: *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva*. AR 56, 2004, s. 393–400; Týž: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006, s. 104.

RBM I, s. 430, č. 923 (... *Testes: ... Alrammus ...*)

- svědek v listině datované [1247], Brno: Přemysl [Otakar II.], markrabě moravský, daruje tři lány s mlýnem a některé rybníky s náčiním na řece Svitavě poblíž Brna, což náleželo k obročí stolníka, kostelu sv. Michala, filiálnímu kostelu sv. Petra v Brně, v němž zbudovali bratři dominikáni modlitebnu.

Opis 18. století.

CDB IV-1, s. 222–223, č. 127 (... *Hujus autem rei testes sunt: ... Arlanus ejusdem civitatis civis et Cruciburgensis monetae magister ...*)

CDM III, s. 82, č. 111 (... *Huius autem rei testes sunt: ... Arlauus, ciuis eiusdem civitatis et Crucis burgensis (?) magister monete ...*)

RBM I, s. 547, č. 1171 (... *Testes: ... Arlauus civis ejusdem civitatis et Crucisburgensis magister monetae ...*)

- v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítomnosti ... Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimona, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, jíž odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (*Ego Alrammus, iudex et civis Brunnensis, ... quod ego Alrammus, iudex et civis Brunnensis, ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (*Ego Alrammus, iudex et civis Brunnensis, ... quod ego Alrammus, iudex et civis Brunnensis, ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (*Ego Alramus iudex et ciuis Brunnensis ... quod ego Alramus iudex et ciuis Brunnensis ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (*Alramus iudex et civis Brunnensis ...*)

- svědek v listině datované 1252, Brno: Přemysl Otakar [II.], vévoda rakouský a štýrský a markrabě moravský, znovu uděluje herburskému klášteru pozemek v Brně, nechává vyměřit jeho hranice, potvrzuje práva daná klášteru svým otcem Václavem [I.], králem českým, a uděluje nová.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. K 2 Collegii Brunensis (... *Testes autem ... sunt hii: ... Alramus, ... cives Brunnenses ...*).

CDB IV-1, s. 441–444, č. 260+ (... *Testes autem ... sunt hii: ... Alramus, ... cives Brunnenses ...*)

CDM III, s. 157–159, č. 185 (... *Testes autem, ... sunt hii: ... Alramus ... ciues Brunnenses ...*)

RBM I, s. 603–604, č. 1313 (... *Testes autem, ... sunt hii ... Alramus, ... cives Brunnenses ...*)

- v (podezřelé) listině datované 22. 3. 1271, Brno: Přemysl Otakar [II.], král český, markrabě moravský, vévoda rakouský a korutanský, pán Štýrska a Kraňska,

obnovuje herburskému klášteru v Brně práva obsažená v listině hlásící se do roku 1245,¹⁹ udělená mu v Brně za přítomnosti: ... brněnských měšťanů: rychtáře Bernarda, Alrama, Franka Albuse.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. L 2 Collegii Brunensis (... *in Brunna presentibus*: ... *preterea civibus Brunnensibus*: ... *Alramo*, ...).

CDB V-2, s. 238–241, č. 631++ (... *in Brunna presentibus*: ... *preterea civibus Brunnensibus*: ... *Alramo*, ... *anno Domini M^oCC^oXLV^o*: ...)

CDM IV, s. 63–65, č. 49 (... *in Bruna presentibus* ... *preterea civibus Brunensibus*, ... *Alramo*, ...)

RBM II, s. 288–289, č. 743 (... *in Bruna presentibus* ... *preterea civibus Brunensibus*, ... *Alramo*, ...)

de Antiquo foro, Conradus/Cunzo viz Konrád ze Starého trhu

de Antiquo foro, Fridericus viz Fridrich ze Starého trhu

de Antiquo foro, Woluilo viz Wolfil ze Starého trhu

3) ARNOŠT (Ernestus)²⁰

— svědek v listině datované 26. 9. 1260, Brno: Rudolf, syn Poszoldův, [měšťan brněnský], uděluje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela Všech svatých [na Starém Brně].

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sbíрка listin, mandátů a listů, listina č. 30 (... *coram testibus subnotatis: Ernesto civi*, ...).

CDB V-1, s. 367–368, č. 237 (... *coram testibus subnotatis: Ernesto civi*, ...)

CDM V, s. 246, č. 31 (... *coram testibus subnotatis. Ernesto civi* ...)

RBM II, s. 101, č. 267 (... *coram testibus subnotatis: Ernesto civi*, ...)

4) BERENGAR st.²¹ (Perengerus)²²

— svědek v listině datované 28. 6. 1264: Šimon, správce olomouckého kostela, vratislavský arcijáhen a notář brněnský, dosvědčuje, že zaplatil desátky a platy dlužné

19 Šebánek, J.: *K otázce založení herburského kláštera v Brně*. In: Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871–1931. Ed. Václav Vojtíšek. Praha 1931, s. 412; Týž: *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471*. Brno 1932, s. 43, č. 243 pokládá datum renovované listiny, totiž rok 1245, za mylné a vyslovuje názor, že se ve skutečnosti jedná o přepracovanou listinu z roku 1252 (CDB IV-1, s. 441–444, č. 260+). Srov. rovněž Dušková, S.: *Dva zvláštní případy konfirmačních listin Václava II. (Listina tepelská a herburská)*. Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd 69, 1959, sešit 9, s. 98–105 a Šebánek, J. — Dušková, S.: *Listina v českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a u měst)*. Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd 73, 1963, sešit 10, s. 10.

20 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71.

21 Označení „starší“ připojujeme proto, abychom dotyčného měšťana odlišili od stejnojmenného muže doloženého v Brně v roce 1287, jenž bude zahrnut do druhé části soupisu brněnských měšťanů. Obdobně jsme postupovali v případě dvou Jindřichů Swellerů; viz č. 22 a 23.

22 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71.

zábrdovickému klášteru ze svých statků, zvláště v Husovicích, dříve, než je prodal jihlavskému měšťanu Jindřichovi.

Opis 17. století.

CDB V-1, s. 619–620, č. 416 (... *testibus subnotatis, quorum haec sunt nomina: ... Perengerus ... cives Brunenses ...*)

CDM III, s. 368–369, č. 366 (... *Testibus subnotatis, quorum hec sunt nomina. ... Perengerus, ... ciues Brunenses ...*)

RBM II, s. 178–179, č. 456 (... *Testes: ... Perengerus, ... ciues Brunenses ...*)

5) **BERNARD řečený HARDELMON** (Bernhardus dictus Hardelmon iudex; P[ernhardus] iudex; Wernhardus iudex)²³

- v listině (falzu) datované 4. 12. 1252, Brno: Bernard řečený Hardelmon, rychtář brněnský, Frank Weys, Fridrich písař, Konrád ze Starého trhu, měšťané a přísežní brněnští, vypočítávají majetky herburského kláštera v Brně, jehož území ve městě vyměřili, a rozličné svobody náležející klášteru, které se zavazují šetřit. V souvislosti s výše uvedenými úkony potvrzují rychtář Bernard a přísežný Frank záznam o majetcích udělených klášteru, jenž byl zanesen do register roku 1240.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. X 2 Collegii Brunensis (... *Bernhardus dictus Hardelmon, iudex Brunnensis, ... cives et iurati civitatis Brunensis ... Bernhardus iudex ...*).

CDB IV-1, s. 432–434, č. 254+++ (... *Bernhardus dictus Hardelmon, iudex Brunnensis, ... cives et iurati civitatis Brunnensis ... Bernhardus iudex ...*)

CDM III, s. 160–161, č. 186 (... *Bernardus dictus Hardelmon Iudex Brunensis, ... ciues et iurati civitatis Brunensis, ... Bernardus iudex ...*)

RBM I, s. 605, č. 1314 (*Bernardus Hardelmon iudex Brunensis, ... cives et iurati Brunenses, ... Bernardus iudex ...*)

- svědek v listině datované 1252, Brno: Přemysl Otakar [II.], vévoda rakouský a štýrský a markrabě moravský, znovu uděluje herburskému klášteru pozemek v Brně, nechává vyměřit jeho hranice, potvrzuje práva daná klášteru svým otcem Václavem [I.], králem českým, a uděluje nová.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. K 2 Collegii Brunensis (... *Testes autem ... sunt hii: ... Wernhardus iudex de Brunna, ... cives Brunnenses ...*).

CDB IV-1, s. 441–444, č. 260+ (... *Testes autem ... sunt hii: ... Wernhardus iudex de Brunna, ... cives Brunnenses ...*)

CDM III, s. 157–159, č. 185 (... *Testes autem, ... sunt hii: ... Wernhardus iudex de Brunna ... ciues Brunnenses ...*)

RBM I, s. 603–604, č. 1313 (... *Testes autem, ... sunt hii: ... Wernhardus iudex de Brunna ... cives Brunnenses ...*)

23 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 68–71, 93, pozn. č. 1, 192, 333, 398; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 108; *Dějiny města Brna 1*, s. 66; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 304.

- v listině datované 15. 5. [1255–1258], Zvíkov: [Přemysl] Otakar [II.], pán království českého, vévoda rakouský a markrabě moravský, osvobodil pozemky herburského kláštera, ležící mimo město Brno, od městských dávek a nařizuje [Bernardovi] rychtáři,²⁴ Hertelovi, Frankovi, Fridrichovi písaři, Konrádovi ze Starého trhu, měšťanům brněnským, aby tuto svobodu neporušovali a aby klášteru neodpírali právo trhu.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. D 3 Collegii Brunensis (... *P. iudici, ... civibus Brunnensibus, ...*).

CDB V-1, s. 244, č. 155 (... *P. iudici, ... civibus Brunnensibus, ...*)

CDM III, s. 268, č. 277 (... *P. iudici, ... civibus Brunnensibus ...*)

RBM II, s. 38, č. 98 (jméno zde nebylo zachyceno)

RBM II, s. 85, č. 220 (... *P. iudici Hertelino, ... civibus Brunnensibus ...*)

- v (podezřelé) listině datované 22. 3. 1271, Brno: Přemysl Otakar [II.], král český, markrabě moravský, vévoda rakouský a korutanský, pán Štýrska a Kraňska, obnovuje herburskému klášteru v Brně práva obsažená v listině hlásící se do roku 1245,²⁵ udělená mu v Brně za přítomnosti: ... brněnských měšťanů: rychtáře Bernarda, Alrama, Franka Albuse.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. L 2 Collegii Brunensis (... *in Brunna presentibus: ... preterea civibus Brunnensibus: Wernhardo iudice, ...*).

CDB V-2, s. 238–241, č. 631++ (... *in Brunna presentibus: ... preterea civibus Brunnensibus: Wernhardo iudice, ...*)

CDM IV, s. 63–65, č. 49 (... *in Bruna presentibus ... preterea civibus Brunensibus, Bernardo iudice ...*)

RBM II, s. 288–289, č. 743 (... *in Bruna presentibus ... preterea civibus Brunensibus, Bernardo iudice, ...*)

6) *BERTHOLD (Pertoldus)²⁶

- svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: ... Pertoldus, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: ... Pertoldus, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium ... Pertoldus ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: ... Pertoldus, ...*)

24 Ztotožnění rychtáře označeného v listině z 15. 5. [1255–1258] pouze počátečním písmenem jeho jména „P.“ s Bernardem řečeným Hardelmonem, které navrhoval již Bertold Bretholz, je samozřejmě vzhledem k omezenému množství dochovaných pramenů pouze hypotetické (srov. Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 68); není vyloučeno, že oním mužem mohl být například i Berthold doložený v listině z 29. 6. 1263 (srov. zde č. 6).

25 Viz poznámku č. 19.

26 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 321, pozn. č. 7.

Berzlo viz Persl

7) ***BRENDELIN**, syn **MULSACŮV** (Brendelinus, filius Mulsaci)²⁷

- v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítomnosti Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimonova, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, jíž odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (... *coram ... Brendelino filio Mu'lsaci, ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (... *coram ... Brendelino filio Mu'lsaci, ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (... *coram ... Brendelino filio Muolsaci, ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (... *coram ... Brendelino filio Muolsaci, ...*)

8) **BRUMO královský mincmistr** (Brumo; Brumo monetarius regis; Bruno antiquus)²⁸

- v listině datované 10. 11. 1234, Brno, dům Bruma, královského mincmistra: Přemysl, markrabě moravský, obnovuje a potvrzuje na žádost bratra Huga, který spravuje majetky johanitského řádu na Moravě, práva a svobody udělené kdysi markrabětem Vladislavem [Jindřichem] a králem Přemyslem Otakarem [I.] a opakuje všechna slova z jejich privilegií.

Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 971 (... *Acta sunt hec Brunne in domo Brumonis monetarii regis, ...*).

CDB III-1, s. 107–108, č. 91 (... *Acta sunt hec Brunne in domo Brumonis monetarii regis, ...*)

CDM II, s. 280–281, č. 251 (... *Acta sunt hec Brunne. in domo Brumonis monetarii regis ...*)

RBM I, s. 407, č. 864 (... *Acta Brunne, in domo Brumonis monetarii regis, ...*)

- svědek v listině datované 14. 8. 1237, Brno: Václav [I.], král český, směňuje se Zdislavem, plebánem kostela sv. Petra v Brně, všechny své majetky v Bosonohách za statky téhož kostela v Medláncích, Březovicích, ve Vážanech a ve Bzové.

Originál MZA, E 10 Cisterciáčky Tišnov (1234–1950), sign. Y II/2 (... *testibus subscriptis ... Brumo civis Brønnensis, ...*).

27 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 70; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 104.

28 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 32–34, 36, 68, 397; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 92, 95; Pošvář, J.: *Brněnští mincmistři*, s. 42; Vodička, Jaroslav: *Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně. (Období předjohanitské 1238–1243)*. Sborník Matice moravské 78, 1959, s. 189; *Dějiny města Brna 1*, s. 36, 39, 41, 61; Jan, L.: *Kdo byl Cruciburgensis*, s. 25; Švábenský, M.: *Osudy města Brna*, s. 258–259; Týž: *K hospodářským dějinám*, s. 232; Flodrová, M.: *„Královský“ a „markraběcí“ dům*, s. 69–70; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 50–51; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 268; Kejř, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 100; Doležel, J.: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo*, s. 14.

CDB III-1, s. 205–207, č. 165 (... *testibus subscriptis ... Brumo civis Brønnensis, ...*)

CDM II, s. 328–330, č. 284 (... *testibus subscriptis ... Brumo ciuis Brønnensis ...*)

RBM I, s. 430, č. 923 (... *Testes: ... Brumo civis Brønnensis ...*)

- v listině datované srpen 1240, Brno, Brunův dům: Václav [I.], král český, dává brněnským měšťanům Oldřichu Nigerovi a jeho bratrům za jejich služby dva lány v Měníně a dva v Pohořelicích, jež mají vlastnit právem, které obdrželi od Přemysla, kdysi markraběte moravského.

Originál NA Praha, Archiv České koruny (1158–1935), inv. č. 7 (... *Datum Brunne in domo Brunonis antiqui ...*).

CDB III-2, s. 328–330, č. 247 (... *Datum Brunne in domo Brunonis antiqui ...*)

CDM II, s. 373–374, č. 325 (... *Datum Brunne, in domo Brunonis antiqui, ...*)

RBM I, s. 461, č. 999 (... *Datum Brunnae, in domo Brunonis antiqui, ...*)

Bruno viz Brumo

dictus Coler, Sifridus viz Sifrid řečený Coler

Conradus, Cunradus, Cunzo viz Konrád

de Drozendorf, Conradus viz Konrád z Drozendorfu

Drozendorpharius, Drozindorfarius viz Konrád z Drozendorfu

9) **EBERHART** (Eberhardus)²⁹

- svědek v listině datované 28. 6. 1264: Šimon, správce olomouckého kostela, vratislavský arcijáhen a notář brněnský, dosvědčuje, že zaplatil desátky a platy dlužné zábrdovickému klášteru ze svých statků, zvláště v Husovicích, dříve, než je prodal jihlavskému měšťanu Jindřichovi.

Opis 17. století.

CDB V-1, s. 619–620, č. 416 (... *testibus subnotatis, quorum haec sunt nomina: ... Eberhardus, ... ciues Brunenses ...*)

CDM III, s. 368–369, č. 366 (... *Testibus subnotatis, quorum hec sunt nomina. ... Eberhardus, ... ciues Brunenses ...*)

RBM II, s. 178–179, č. 456 (... *Testes: ... Eberhardus, ... ciues Brunenses ...*)

Egrensis, Albero viz Albert Egrensis

10) **ERKEL** (Erkilo, Erklo)³⁰

- v (podezřelé) listině datované srpen 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, souhlasí s tím, že herburský klášter v Brně koupil od zábrdovického kláštera ves Diváky, čemuž byli přítomni měšťané Wolfel, Erkel, Hertel, Persl, Sweller aj.

²⁹ Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71.

³⁰ Tamtéž, s. 71.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. (30 B) (... *cives, qui interfuerunt: ... Erkilo, ...*).

CDB V-1, s. 519–521, č. 349++ (... *cives, qui interfuerunt: ... Erkilo, ...*)

CDM III, s. 340–341, č. 344 (... *ciues, qui interfuerunt: ... erbilo ...*)

RBM II, s. 149, č. 382 (... *ciues, qui interfuerunt: ... Erbilo, ...*)

- svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: Erklo, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: Erklo, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium. Erklo ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: Erklo, ...*)

Erkilo, Erklo viz Erkel

Ernestus viz Arnošt

in Fine, Rudilo viz Rudolf in Fine

11) *FRACTO řečený ALIUM³¹ (Fracto dictus Alium)

- v listině datované 2. 12. 1261, Viterbo: Urban IV., papež, nařizuje opatovi strahovského kláštera, vyšehradskému školmistrovi a arcijáhnu hradeckému, aby do jednoho roku prošetřili a smírně ukončili spor mezi správcem kostela sv. Jakuba v Brně, prokurátorem oslavanského kláštera, a převorem johanitského špitálu [na Starém Brně] o desátky a farní práva [v Králově Poli], neboť rozsudek vynesený Fractionem řečeným Alium z Brna a dalšími laiky odmítl převor johanitského špitálu uznat za právoplatný a požádal Urbanova předchůdce, papeže Alexandra IV., o jeho zrušení. V opačném případě má být spor postoupen papeži Urbanovi IV.

Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 1893 (... *in Fractionem dictum Alium de Brunna et quosdam alios laicos ...*).

CDB V-1, s. 446–448, č. 300 (... *in Fractionem dictum Alium de Brunna et quosdam alios laicos ...*)

CDM XV, s. 7–8, č. 10 (... *in fractionem dominicam alium de Bruna et quosdam alios laicos ...*)

Franco viz Frank

31 Vzhledem ke skutečnosti, že křestní jméno tohoto znění není známo a že případné přízvisko „Fractus“ by v akuzativu mělo tvar „Fractum“, a nikoliv „Fractionem“, uvažujeme o možnosti, že se jedná o písařem nesprávně zapsané jméno „Franco“.

12) **FRANK** (Franco)³²

- v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítomnosti ... Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimono-va, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, již odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (... *coram ... Francone, ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (... *coram ... Francone, ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (... *coram ... Francone, ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (... *coram ... Francone, ...*)

- v listině datované 15. 5. [1255–1258], Zvíkov: [Přemysl] Otakar [II.], pán království českého, vévoda rakouský a markrabě moravský, osvobodil pozemky herburského kláštera, ležící mimo město Brno, od městských dávek a nařizuje P. rychtáři, Hertelovi, Frankovi, Fridrichovi písaři, Konrádovi ze Starého trhu, měšťanům brněnským, aby tuto svobodu neporušovali a aby klášteru neodpírali právo trhu.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. D 3 Collegii Brunensis (... *Franconi, ... civibus Brunnensibus, ...*).

CDB V-1, s. 244, č. 155 (... *Franconi, ... civibus Brunnensibus, ...*)

CDM III, s. 268, č. 277 (... *Franconi, ... civibus Brunnensibus ...*)

RBM II, s. 38, č. 98

RBM II, s. 85, č. 220 (... *Franconi, ... civibus Brunnensibus ...*)

13) **FRANK ALBUS** (Franco Albus; Franck Weys iuratus)³³

- v listině (falzu) datované 4. 12. 1252, Brno: Bernard řečený Hardelmon, rychtář brněnský, Frank Weys, Fridrich písař, Konrád ze Starého trhu, měšťané a přísežní brněnští, vypočítávají majetky herburského kláštera v Brně, jehož území ve městě vyměřili, a rozličné svobody náležející klášteru, které se zavazují šetřit. V souvislosti s výše uvedenými úkony potvrzují rychtář Bernard a přísežný Frank záznam o majetcích udělených klášteru, jenž byl zanesen do register roku 1240.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. X 2 Collegii Brunensis (... *Franck Weys, ... cives et iurati civitatis Brunnensis ... Franck prenomminatus ...*).

CDB IV-1, s. 432–434, č. 254+++ (... *Franck Weys, ... cives et iurati civitatis Brunnensis ... Franck prenomminatus ...*)

CDM III, s. 160–161, č. 186 (... *Franck Weys, ... cives et iurati civitatis Brunensis, ... Franck prenomminati ...*)

RBM I, s. 605, č. 1314 (... *Franck Weys, ... cives et iurati Brunenses, ... Franck prae-nominati ...*)

32 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 70–71; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 104.

33 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 70, 93, pozn. č. 1, 333; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst*, s. 274.

- svědek v listině datované 1252, Brno: Přemysl Otakar [II.], vévoda rakouský a štyrský a markrabě moravský, znovu uděluje herburskému klášteru pozemek v Brně, nechává vyměřit jeho hranice, potvrzuje práva daná klášteru svým otcem Václavem [I.], králem českým, a uděluje nová.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. K 2 Collegii Brunensis (... *Testes autem ... sunt hii: ... Franco Albus cives Brunnenses ...*).

CDB IV-1, s. 441–444, č. 260+ (... *Testes autem ... sunt hii: ... Franco Albus cives Brunnenses ...*)

CDM III, s. 157–159, č. 185 (... *Testes autem, ... sunt hii: ... Franco albus ciues Brunenses ...*)

RBM I, s. 603–604, č. 1313 (... *Testes autem, ... sunt hii: ... Franco Albus, cives Brunnenses ...*)

- v (podezřelé) listině datované 22. 3. 1271, Brno: Přemysl Otakar [II.], král český, markrabě moravský, vévoda rakouský a korutanský, pán Štýrska a Kraňska, obnovuje herburskému klášteru v Brně práva obsažená v listině hlásící se do roku 1245,³⁴ udělená mu v přítomnosti: ... brněnských měšťanů: rychtáře Bernarda, Alrama, Franka Albusa.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. L 2 Collegii Brunensis (... *in Brunna presentibus: ... preterea civibus Brunnensibus: ... Francone Albo ...*).

CDB V-2, s. 238–241, č. 631++ (... *in Brunna presentibus: ... preterea civibus Brunnensibus: ... Francone Albo ...*)

CDM IV, s. 63–65, č. 49 (... *in Bruna presentibus ... preterea ciuibus Brunensibus, ... Francone, Albo ...*)

RBM II, s. 288–289, č. 743 (... *in Bruna presentibus ... preterea ciuibus Brunensibus, ... Francone Albo ...*)

Fridericus viz Fridrich

14) **FRIDRICH písař** (Fridericus scriptor; Fridericus scriptor, iuratus)³⁵

- v listině (falzu) datované 4. 12. 1252, Brno: Bernard řečený Hardelmon, rychtář brněnský, Frank Weys, Fridrich písař, Konrád ze Starého trhu, měšťané a přísežní brněnští, vypočítávají majetky herburského kláštera v Brně, jehož území ve městě vyměřili, a rozličné svobody náležející klášteru, které se zavazují šetřit.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. X 2 Collegii Brunensis (... *Fridericus scriptor, ... cives et iurati civitatis Brunnensis ...*).

34 Viz poznámku č. 19.

35 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 45, 70–72; Šebánek, J.: *Kapitoly z české diplomatiky. (K otázce textové rekonstrukce našich středověkých listin v českém rouše)*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 66, 1946, s. 85–86, pozn. č. 6; Šebánek, J. — Dušková, S.: *Česká listina doby přemyslovské. III. Listina měst a jejich obyvatel*. Sborník archivních prací 6, 1956, s. 122, pozn. č. 30; *Dějiny města Brna 1*, s. 67; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 57, pozn. č. 23; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 306.

CDB IV-1, s. 432–434, č. 254+++ (... *Fridericus scriptor, ... cives et iurati civitatis Brunnensis ...*)

CDM III, s. 160–161, č. 186 (... *Fridericus scriptor, ... ciues et iurati ciuitatis Brunensis, ...*)

RBM I, s. 605, č. 1314 (... *Fridericus scriptor, ... cives et iurati Brunenses, ...*)

- v listině datované 15. 5. [1255–1258], Zvíkov: [Přemysl] Otakar [II.], pán království českého, vévoda rakouský a markrabě moravský, osvobodil pozemky herburského kláštera, ležící mimo město Brno, od městských dávek a nařizuje P. rychtáři, Hertelovi, Frankovi, Fridrichovi písaři, Konrádovi ze Starého trhu, měšťanům brněnským, aby tuto svobodu neporušovali a aby klášteru neodpírali právo trhu.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. D 3 Collegii Brunensis (... *Friderico scriptori, ... civibus Brunnensibus, ...*).

CDB V-1, s. 244, č. 155 (... *Friderico scriptori, ... civibus Brunnensibus, ...*)

CDM III, s. 268, č. 277 (... *Friderico scriptori, ... ciuibus Brunnensibus ...*)

RBM II, s. 38, č. 98 (jméno zde nebylo zachyceno)

RBM II, s. 85, č. 220 (... *Friderico scriptori, ... ciuibus Brunnensibus ...*)

- svědek ve zlomku aktového záznamu z roku 1270: Výslech svědků v rámci soudní pře Adolfa, královského kaplana, o kostel v Litoměřicích.

RBM II, s. 1224–1225, č. 2796 (... *Primus testis dominus Fridericus, domini regis notarius, ciuis Brunnensis, iuratus et interrogatus ...*)

15) **FRIDRICH ze STARÉHO TRHU**³⁶ (*Fridericus de Antiquo foro*)³⁷

- v (podezřelé) listině datované 22. 3. 1271, Brno: Přemysl Otakar [II.], král český, markrabě moravský, vévoda rakouský a korutanský, pán Štýrska a Kraňska, obnovuje v přítomnosti ... a měšťanů brněnských Persla, Swellera, Fridricha ze Starého trhu aj. herburskému klášteru v Brně práva obsažená v listině hlásící se do roku 1245.³⁸

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. L 2 Collegii Brunensis (... *presentibus: ... civibus quoque Brunnensibus: ... Friderico de Antiquo foro ...*).

CDB V-2, s. 238–241, č. 631++ (... *presentibus: ... civibus quoque Brunnensibus: ... Friderico de Antiquo foro ...*)

CDM IV, s. 63–65, č. 49 (... *presentibus ... ciuibus quoque Brunensibus: ... Friderico de antiquo foro, ...*)

36 V určení přízviska dle místa původu „de Antiquo foro“, případně „de Aldenmarc“, jsme se nakonec přiklonili k závěrům editorů CDB IV a V; zcela pominout ovšem nelze ani možnost, a to zejména u druhé z variant, že se jedná o některou z obcí zvaných Altenmarkt, které se nachází v Německu (například A. u Osterhofenu, A. u Pasova či A. an der Alz) nebo v Rakousku (například A. an der Triesting či A. u Fürstenfeldu).

37 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71–72, 333.

38 Viz poznámku č. 19.

RBM II, s. 288–289, č. 743 (... *presentibus ... civibus quoque Brunensibus: ... Friderico de Antiquo foro ...*)

16) ... z GILETH³⁹ (... de Gileth)⁴⁰

— v listině datované 1262: Bruno, biskup olomoucký, dává „milému nám z Gileth“, měšťanu brněnskému, a dědicům jeho se souhlasem olomoucké kapituly dva lány ve Šlapanicích.

Opis 16. století.

CDB V-1, s. 535–536, č. 360 (... *milému nám z Gileth, měšťěninu brněnskému, a dědicuom jeho ... dilecto sibi de Gileth, civi Brunensi, et heredibus suis ...*)

CDM V, s. 247, č. 32 (... *milemu nam zgileth Miesstienimu Brnienskemu a diediczuom geho ...*)

RBM II, s. 155, č. 404 (... *z ěilet měšťěninu Brněnskému ...*)

17) GÜNTHER (Guntherus)⁴¹

— svědek v listině datované 26. 9. 1260, Brno: Rudolf, syn Poszoldův, [měšťan brněnský], uděluje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela Všech svatých [na Starém Brně].

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 30 (... *coram testibus subnotatis: ... Gunthero civi ...*).

CDB V-1, s. 367–368, č. 237 (... *coram testibus subnotatis: ... Gunthero civi ...*)

CDM V, s. 246, č. 31 (... *coram testibus subnotatis ... Gunthero civi ...*)

RBM II, s. 101, č. 267 (... *coram testibus subnotatis: ... Gunthero civi ...*)

— v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Gunthero, civi ibidem ... Gunthero, civi Brunnensi, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Gunthero, civi ibidem ... Gunthero, civi Brunnensi, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Gunthero civi ibidem ... Gunthero civi Brunnensi ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Gunthero, civi Brunnensi, ...*)

dictus Hardelmon, Bernhardus viz Bernard řečený Hardelmon

Hartil viz Hertel

Heinricus, Henricus viz Jindřich

39 Při určení lokality jsme bohužel byli, podobně jako již editoři CDB V, neúspěšní. Možnost, že by se snad mohlo jednat o Chýlice (Ghyletz), nepřekročí hranice domněnek. Název lokality byl nejspíše zkomolen při přepisu listiny.

40 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 78; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 60.

41 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 62, 71, 74, 76; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 109.

Hercelinus, Herhlinus viz Hertel

18) **HERTEL** (Hartil; Hercelinus; Herhlinus; Herthlinus)⁴²

— v listině datované 15. 5. [1255–1258], Zvíkov: [Přemysl] Otakar [II.], pán království českého, vévoda rakouský a markrabě moravský, osvobodil pozemky herburského kláštera, ležící mimo město Brno, od městských dávek a nařizuje P. rychtáři, Hertelovi, Frankovi, Fridrichovi písaři, Konrádovi ze Starého trhu, měšťanům brněnským, aby tuto svobodu neporušovali a aby klášteru neodpírali právo trhu.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. D 3 Collegii Brunensis (... *Hercelino, ... civibus Brunnensibus, ...*).

CDB V-1, s. 244, č. 155 (... *Hercelino, ... civibus Brunnensibus, ...*)

CDM III, s. 268, č. 277 (... *Hertelino, ... civibus Brunnensibus ...*)

RBM II, s. 38, č. 98 (jméno zde nebylo zachyceno)

RBM II, s. 85, č. 220 (... *P. iudici Hertelino, ... civibus Brunnensibus ...*)

— v (podezřelé) listině datované srpen 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, souhlasí s tím, že herburský klášter v Brně koupil od zábrdovického kláštera ves Diváky, čemuž byli přítomni měšťané Wolfel, Erkel, Hertel, Persl, Sweller aj.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. (30 B) (... *cives, qui interfuerunt: ... Hartil, ...*).

CDB V-1, s. 519–521, č. 349++ (... *cives, qui interfuerunt: ... Hartil, ...*)

CDM III, s. 340–341, č. 344 (... *cives, qui interfuerunt: ... Hartil ...*)

RBM II, s. 149, č. 382 (... *cives, qui interfuerunt: ... Hartil, ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Zábřovice: Dětrich, opat zábrdovického kláštera, prohlašuje, že prodal ves Diváky herburskému klášteru v Brně.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 A (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: Herthlinus, ...*).

CDB V-1, s. 522–523, č. 351 (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: Herthlinus, ...*)

CDM III, s. 341–342, č. 346 (... *Huius rei testes sunt: ... Cives insuper Brunnenses: Herthlinus, ...*)

RBM II, s. 150, č. 387 (... *Testes: ... Cives insuper Brunnenses: Hertlinus, ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, dosvědčuje, že zábrdovický klášter prodal herburskému klášteru v Brně ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 B (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: Herhlinus, ...*).

CDB V-1, s. 523–524, č. 352+ (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: Herhlinus, ...*)

CDM III, s. 342–343, č. 347 (... *Testes huius facti sunt: ... Insuper ciues brunenses: Hethlinus, ...*)

RBM II, s. 150–151, č. 388 (... *Testes: ... Insuper ciues Brunenses: Hethlinus, ...*)

Herthlinus viz Hertel

Hiruso viz Hirzo

19) **HIRZO** (Hiruso)⁴³

— svědek v listině datované 28. 6. 1264: Šimon, správce olomouckého kostela, vratislavský arcijáhen a notář brněnský, dosvědčuje, že zaplatil desátky a platy dlužné zábrdovickému klášteru ze svých statků, zvláště v Husovicích, dříve, než je prodal jihlavskému měšťanu Jindřichovi.

Opis 17. století.

CDB V-1, s. 619–620, č. 416 (... *testibus subnotatis, quorum haec sunt nomina: ... Hiruso ciues Brunenses ...*)

CDM III, s. 368–369, č. 366 (... *Testibus subnotatis, quorum hec sunt nomina ... Hiruso ciues Brunenses ...*)

RBM II, s. 178–179, č. 456 (... *Testes: ... Hiruso ciues Brunenses ...*)

HODAWA viz Rudger s manželkou Hodavou

Cheph, Heinricus viz Jindřich Keph

20) ***JINDŘICH ze STARÉHO TRHU**⁴⁴ (Henricus de Aldenmarc)⁴⁵

— v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítomnosti ... Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimonova, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, jíž odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (... *coram ... Henrico de Aldenmarc, ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (... *coram ... Henrico de Aldenmarc, ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (... *coram ... Henrico de Aldemarc, ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (... *coram ... Henrico de Aldemarc, ...*)

21) **JINDŘICH KEPH** (Heinricus Cheph; Keph; Keppo)⁴⁶

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Zábrdovice: Dětřich, opat zábrdovického kláštera, prohlašuje, že prodal ves Diváky herburskému klášteru v Brně.

43 Tamtéž.

44 Viz poznámku č. 36.

45 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 70, 72, 333; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 104.

46 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 A (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Kepho ...*).

CDB V-1, s. 522–523, č. 351 (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Kepho ...*)

CDM III, s. 341–342, č. 346 (... *Huius rei testes sunt: ... Ciuies insuper Brunnenses: ... Kepho, ...*)

RBM II, s. 150, č. 387 (... *Testes: ... Ciuies insuper Brunnenses: ... Kepho, ...*)

- svědek v listině datované 29. 9. 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, dosvědčuje, že zábrdovický klášter prodal herburskému klášteru v Brně ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 B (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Keppo ...*).

CDB V-1, s. 523–524, č. 352+ (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Keppo ...*)

CDM III, s. 342–343, č. 347 (... *Testes huius facti sunt: ... Insuper ciues brunnenses: ... Keppo, ...*)

RBM II, s. 150–151, č. 388 (... *Testes: ... Insuper ciues Brunnenses: ... Keppo, ...*)

- svědek v listině datované 17. 4. 1278, Modřice: Jindřich řečený Sweller, [měšťan brněnský], odevzdává herburskému klášteru v Brně své majetky u Brna a ustanovuje, že z ostatních majetků má být hrazena výroční zádušní mše.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 71 A (... *Testes ... sunt: ... Henricus Cheph cives Brunnenses ...*).

CDB V-2, s. 593–594, č. 871 (... *Testes ... sunt: ... Henricus Cheph cives Brunnenses ...*)

CDM IV, s. 214–215, č. 154 (... *Testes ... sunt ... Henricus cheph ciues Brunnenses ...*)

RBM II, s. 473, č. 1118 (... *Testes: ... Henricus Cheph ciues Brunnenses ...*)

22) *JINDŘICH SWELLER st. (Henricus Sweller)⁴⁷

- v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítomnosti ... Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimonova, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, již odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (... *coram ... Henrio Sweller, ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (... *coram ... Henrio Sweller, ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (... *coram ... Henrico Sweller, ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (... *coram ... Henrico Sweller, ...*)

47 Tamtéž, s. 70, 333; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 104; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 317.

23) **JINDŘICH SWELLER ml.** (Heinricus dictus Sweller; Suuellarius; Svellarius; Swellarius; Sweller)⁴⁸

— v (podezřelé) listině datované srpen 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, souhlasí s tím, že herburský klášter v Brně koupil od zábrdovického kláštera ves Diváky, čemuž byli přítomni měšťané Wolfel, Erkel, Hertel, Persl, Sweller aj.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. (30 B) (... *cives, qui interfuerunt: ... Swellarius* ...).

CDB V-1, s. 519–521, č. 349++ (... *cives, qui interfuerunt: ... Swellarius* ...)

CDM III, s. 340–341, č. 344 (... *ciues, qui interfuerunt: ... Svvellarius, ...*)

RBM II, s. 149, č. 382 (... *ciues, qui interfuerunt: ... Svvellarius* ...)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Zábřdovice: Dětrich, opat zábrdovického kláštera, prohlašuje, že prodal ves Diváky herburskému klášteru v Brně.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 A (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Svellarius, ...*).

CDB V-1, s. 522–523, č. 351 (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Svellarius, ...*)

CDM III, s. 341–342, č. 346 (... *Huius rei testes sunt: ... Ciues insuper Brunnenses: ... Svellarius, ...*)

RBM II, s. 150, č. 387 (... *Testes: ... Ciues insuper Brunnenses: ... Svellarius, ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, dosvědčuje, že zábrdovický klášter prodal herburskému klášteru v Brně ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 B (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Suuellarius, ...*).

CDB V-1, s. 523–524, č. 352+ (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Suuellarius, ...*)

CDM III, s. 342–343, č. 347 (... *Testes huius facti sunt: ... Insuper ciues brunnenses: ... suuellarius, ...*)

RBM II, s. 150–151, č. 388 (... *Testes: ... Insuper ciues Brunnenses: ... Suuellarius, ...*)

— svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

48 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 62, 71, 74, 333, 400; *Dějiny města Brna 1*, s. 73; *Dějiny města Brna 2*. Red. Jaroslav Dřímál a Václav Peša. Brno 1973, s. 266; Sulitková, L.: *Brno v listinách do počátků institucionálního města*. BMD 11, 1993, s. 57; Táž: *Několik poznámek*, s. 52; Černušák, Tomáš: *Herburský klášter v Brně v předhusitském období*. Vlastivědný věstník moravský 55, 2003, č. 2, s. 169; Týž: *Otázky hospodářské základny herburského kláštera v Brně ve středověku (1240–1396)*. In: XXVII. Mikulovské sympozium 9. – 10. října 2002. Vývoj církevní správy na Moravě. Brno 2003, s. 278.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: ... Sweller, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: ... Sweller, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium ... Sweller ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: ... Sweller, ...*)

- svědek v listině datované 28. 6. 1264: Šimon, správce olomouckého kostela, vratislavský arcijáhen a notář brněnský, dosvědčuje, že zaplatil desátky a platy dlužné zábrdovickému klášteru ze svých statků, zvláště v Husovicích, dříve, než je prodal jihlavskému měšťanu Jindřichovi.

Opis 17. století.

CDB V-1, s. 619–620, č. 416 (... *testibus subnotatis, quorum haec sunt nomina: ... Swellarius, ... cives Brunenses ...*)

CDM III, s. 368–369, č. 366 (... *Testibus subnotatis, quorum haec sunt nomina. ... Swellarius, ... ciues Brunenses ...*)

RBM II, s. 178–179, č. 456 (... *Testes: ... Swellarius, ... ciues Brunenses ...*)

- v (podezřelé) listině datované 22. 3. 1271, Brno: Přemysl Otakar [II.], král český, markrabě moravský, vévoda rakouský a korutanský, pán Štýrska a Kraňska, obnovuje v přítomnosti ... a měšťanů brněnských Persla, Swellera, Fridricha ze Starého trhu aj. herburskému klášteru v Brně práva obsažená v listině hlásící se do roku 1245.⁴⁹

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. L 2 Collegii Brunensis (... *presentibus: ... civibus quoque Brunnensibus: ... Swellario, ...*).

CDB V-2, s. 238–241, č. 631++ (... *presentibus: ... civibus quoque Brunnensibus: ... Swellario, ...*)

CDM IV, s. 63–65, č. 49 (... *presentibus ... civibus quoque Brunensibus: ... Swellario, ...*)

RBM II, s. 288–289, č. 743 (... *presentibus ... civibus quoque Brunensibus: ... Swellario, ...*)

- v listině datované 17. 4. 1278, Modřice: Jindřich řečený Sweller, [měšťan brněnský], odevzdává herburskému klášteru v Brně své majetky u Brna a ustanovuje, že z ostatních majetků má být hrazena výroční zádušní mše.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 71 A (... *Henricus dictus Sweller ...*).

CDB V-2, s. 593–594, č. 871 (... *Henricus dictus Sweller ...*)

CDM IV, s. 214–215, č. 154 (... *Henricus dictus Sweller ...*)

RBM II, s. 473, č. 1118 (... *Henricus dictus Sweller ...*)

- v listině datované 29. 5. 1287: Dětrich, biskup olomoucký, exkomunikuje ty, kdož by porušili smír uzavřený ve sporu o ves Diváky mezi zábrdovickým klášterem

49 Viz poznámku č. 19.

a herburským klášterem v Brně. Smír: klášter zábrdovický se vzdal všech nároků na zmíněnou ves, když na něj Kateřina, převorka herburského kláštera, převedla polovinu sadu, nacházejícího se před Brnem u řeky Svratky podél veřejné cesty mezi mlýnem brněnského měšťana Seibota a mlýnem brněnského měšťana Litolda, který byl dříve Swellera.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 F (... *inter molendinum Sibotonis et molendinum Lutoldi, civium de Brunna, quod fuit quondam Swellarii, ...*).
 CDM V, s. 285–287, č. 84 (... *inter molendinum Sibotonis, et molendinum Lutoldi civium de Bruna, quod fuit quondam Swellarij, ...*)
 RBM II, s. 607–608, č. 1412 (... *inter molendinum Sibotonis et molendinum Lutoldi, civium de Bruna, quod fuit quondam Swellarij, ...*)

Kepho, Keppo viz Jindřich Keph

24) **KONRÁD z DROSENDORFU** (Conradus de Drozendorf; Drozendorpharius; C. Drozindorfarius)⁵⁰

— svědek v listině datované 26. 9. 1260, Brno: Rudolf, syn Poszoldův, [měšťan brněnský], uděluje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela Všech svatých [na Starém Brně].

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sbíрка listin, mandátů a listů, listina č. 30 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado de Drozendorf, ...*).
 CDB V-1, s. 367–368, č. 237 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado de Drozendorf, ...*)
 CDM V, s. 246, č. 31 (... *coram testibus subnotatis ... Conrado de drozendorf ...*)
 RBM II, s. 101, č. 267 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado de Drozendorf, ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Zábřdovice: Dětrich, opat zábrdovického kláštera, prohlašuje, že prodal ves Diváky herburskému klášteru v Brně.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 A (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Drozendorpharius, ...*).
 CDB V-1, s. 522–523, č. 351 (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Drozendorpharius, ...*)
 CDM III, s. 341–342, č. 346 (... *Huius rei testes sunt: ... Cives insuper Brunnenses: ... Drozendorpharius, ...*)
 RBM II, s. 150, č. 387 (... *Testes: ... Cives insuper Brunnenses: ... Drozendorpharius, ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, dosvědčuje, že zábrdovický klášter prodal herburskému klášteru v Brně ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 B (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... C. Drozindorfarius, ...*).

⁵⁰ Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71–72, 333.

CDB V-1, s. 523–524, č. 352+ (... *Testes huius facti sunt: ... insuper ciues Brunnenses: ... C. Drozindorfarius, ...*)

CDM III, s. 342–343, č. 347 (... *Testes huius facti sunt: ... Insuper ciues brunnenses: ... Rudelo C. drozindorfarius, ...*)

RBM II, s. 150–151, č. 388 (... *Testes: ... Insuper ciues Brunnenses: ... C. Drozindorfarius, ...*)

25) **KONRÁD ze STARÉHO TRHU**⁵¹ (Conradus de Antiquo foro iuratus; Cunzo de Antiquo foro)⁵²

— v listině (falzu) datované 4. 12. 1252, Brno: Bernard řečený Hardelmon, rychtář brněnský, Frank Weys, Fridrich písař, Konrád ze Starého trhu, měšťané a přísežní brněnští, vypočítávají majetky herburského kláštera v Brně, jehož území ve městě vyměřili, a rozličné svobody náležející klášteru, které se zavazují šetřit.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. X 2 Collegii Brunensis (... *Conradus de Antiquo foro ciues et iurati civitatis Brunnensis ...*).

CDB IV-1, s. 432–434, č. 254+++ (... *Conradus de Antiquo foro ciues et iurati civitatis Brunnensis ...*)

CDM III, s. 160–161, č. 186 (... *Conradus de antiquo foro, ciues et iurati ciuitatis Brunensis, ...*)

RBM I, s. 605, č. 1314 (... *Conradus de Antiquo foro, ciues et iurati Brunenses, ...*)

— v listině datované 15. 5. [1255–1258], Zvíkov: [Přemysl] Otakar [II.], pán království českého, vévoda rakouský a markrabě moravský, osvobodil pozemky herburského kláštera, ležící mimo město Brno, od městských dávek a nařizuje P. rychtáři, Hertelovi, Frankovi, Fridrichovi písaři, Konrádovi ze Starého trhu, měšťanům brněnským, aby tuto svobodu neporušovali a aby klášteru neodpírali právo trhu.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. D 3 Collegii Brunensis (... *Cunzoni de Antiquo foro, civibus Brunnensibus, ...*).

CDB V-1, s. 244, č. 155 (... *Cunzoni de Antiquo foro, civibus Brunnensibus, ...*)

CDM III, s. 268, č. 277 (... *Cunzoni de antiquo foro, ciuibus Brunnensibus ...*)

RBM II, s. 38, č. 98 (jméno zde nebylo zachyceno)

RBM II, s. 85, č. 220 (... *Cunzoni de antiquo foro, ciuibus Brunnensibus ...*)

26) ***KONRÁD, syn WOLFELINNY** (Conradus, filius Wolvelinne)⁵³

— svědek v listině datované 26. 9. 1260, Brno: Rudolf, syn Poszoldův, [měšťan brněnský], uděluje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela Všech svatých [na Starém Brně].

51 Viz poznámku č. 36.

52 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 70–72; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 63, pozn. č. 41.

53 Bretholz, B.: *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*. Brünn 1901, s. 5; přičemž autor o Konrádovi nehovoří jako o synovi manželky, či spíše vdovy po měšťanu Wolfelovi, ale jako o synovi muže jménem Wolflin. Srov.

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sbírka listin, mandátů a listů, listina č. 30 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado filio Wolvelinne, ...*).

CDB V-1, s. 367–368, č. 237 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado filio Wolvelinne, ...*)

CDM V, s. 246, č. 31 (... *coram testibus subnotatis ... Conrado filio Wolvelinne ...*)

RBM II, s. 101, č. 267 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado filio Wolvelinne, ...*)

27) ***KONRÁD SVEWUS** (Cunradus Suewus)⁵⁴

— svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: ... Cunradus Suewus, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: ... Cunradus Suewus, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium ... Cunradus Suewus ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: ... Cunradus Suewus, ...*)

28) ***LOCKELAR** (Lockelarius)⁵⁵

— svědek v listině datované 26. 9. 1260, Brno: Rudolf, syn Poszoldův, [měšťan brněnský], uděluje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela Všech svatých [na Starém Brně].

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sbírka listin, mandátů a listů, listina č. 30 (... *coram testibus subnotatis: ... Lockelario, ...*).

CDB V-1, s. 367–368, č. 237 (... *coram testibus subnotatis: ... Lockelario, ...*)

CDM V, s. 246, č. 31 (... *coram testibus subnotatis ... Lockelario ...*)

RBM II, s. 101, č. 267 (... *coram testibus subnotatis: ... Lockelario, ...*)

de Meneis/Menes/Meneys/Menis, Ulricus/Vlricus viz Oldřich z Měnína

29) **MIKULÁŠ DE TURRI** (Nicolaus de Turri, Nycolaus in Turri)⁵⁶

také Týž: *Geschichte Brünn*, I, s. 71. Bretholzovy názory později přejala Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 63, pozn. č. 41 a Týž: *Několik poznámek*, s. 60, pozn. č. 89, která dále ztotožnila dalšího Wolflinova syna, Wolfilina, s Wolfilem ze Starého trhu, jedním ze svědků v listině z 29. 6. 1263 (CDB V-1, s. 570–571, č. 385).

Pro nedostatek spolehlivých pramenů uvádíme Konráda, syna Wolfeliny, jeho bratra Wolfela a Wolfila ze Starého trhu samostatně — viz zde č. 26, 50 a 51. Větší prostor bude vzájemným vztahům mezi výše jmenovanými věnován ve studii, jež bude součástí druhé části katalogu brněnských měšťanů.

54 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 71–72.

55 Tamtéž, s. 71.

56 Tamtéž, s. 64, 71–72, 161, 415; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 121; Pošváf, J.: *Brněňští mincmistři*, s. 42; *Dějiny města Brna 1*, s. 72; Flodrová, M.: „Královský“ a „markraběcí“ dům, s. 73–74; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 52; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 304; Jan, L.: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 109–110 a Týž: *Václav II.*, s. 94–97, 108 a 110.

- svědek v listině datované 17. 4. 1278, Modřice: Jindřich řečený Sweller, [měšťan brněnský], odevzdává herburskému klášteru v Brně své majetky u Brna a ustanovuje, že z ostatních majetků má být hrazena výroční zádušní mše.
 Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 71 A (... *Testes ... sunt: ... Nycolaus in Turri, ... cives Brunenses, ...*).
 CDB V-2, s. 593–594, č. 871 (... *Testes ... sunt: ... Nycolaus in Turri, ... cives Brunenses ...*)
 CDM IV, s. 214–215, č. 154 (... *Testes ... sunt ... Nycolaus in turri ... ciues Brunenses ...*)
 RBM II, s. 473, č. 1118 (... *Testes: ... Nycolaus in Turri, ... ciues Brunenses ...*)

- svědek v listině datované 16. 9. 1281, [Brno]: Johanité na [Starém] Brně uzavírají smír s paní Giselou Smidlinnou ohledně vyrovnání jejího dluhu 19 hřiven bez 1 lotu. Smír: Gisela a její děti postoupili johanitům dům ve městě a dva sady na předměstí a oni jí tyto majetky pronajímají za 5 verduňků stříbra splatných následujícího roku do svátku sv. Michala. Po skončení onoho roku pak mohou johanité s domem i oběma sady volně disponovat.
 Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 1903 (... *testes sunt: ... Nicolaus de Turri ...*).
 CDB VI-1, s. 213–214, č. 163 (... *testes sunt: ... Nicolaus de Turri ...*)
 CDM IV, s. 256–257, č. 191 (... *testes sunt, ... Nicolaus de turri ...*)
 RBM II, s. 540–541, č. 1253 (... *Testes: ... Nicolaus de turri ...*)

- ve formuláři kladeném k 1296, Opava (?): Český protonotář a brněnský probošt Petr, český podkomoří Burchard, purkrabí magdeburský, a Hynek z Dubé slibují jménem krále Václava [II.], že do sv. Martina uhradí Eberlinovi od Kamene a Mikuláši de Turri, urbureům pro Čechy, dlužnou sumu 1 000 hřiven.
 Das St. Pauler Formular, s. 68, č. 70 (... *Nicolao de Turri urburariis per Bohemiam ...*)

- v listině datované 25. 3. 1297, Brno: Václav [II.], král český, udílí ke královské kapli Panny Marie, kterou v Brně založil a která se nachází v sousedství domu Mikuláše de Turri, desátky ze vsi Tvarožná a z tamního dvora a Dětrich, biskup olomoucký, toto darování potvrzuje.

Jaroslav Dřimal i Milena Flodrová hledají původ rodu ve Věži u Tišnova na základě existence vladýckého rodu se stejnojmenným zástupcem doloženým v polovině 14. století — viz *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*. Ed. Bedřich Mendl. Brno 1935, s. 14: „*It. apud Nicolaum de Turri de Tushnawicz ...*“; s. 198: „*It. subsides Nicolai de Turri 60 gr.*“. Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 109–110 uvádí k roku 1297 vilika Mikuláše, jehož považuje za člena brněnské patricijské rodiny od Věže (de Turri). V monografii Týž: *Václav II.*, s. 94–97, 108 a 110 přesvědčivě vyvrací domněnky o vztahu brněnského Mikuláše k Věži u Tišnova a dokládá vztah rodu „de Turri“ k Praze (srov. Flodrová, M.: „*Královský a „markraběcí“ dům*, s. 74), přičemž připouští v souladu s dalšími v práci citovanými autory její původ ve Francii či Flandrech.

Originál MZA, E 9 Cisterciacky Staré Brno (1225–1782), sign. G 31 (... *in Brunna iuxta domum Nicolai de Turri* ...).⁵⁷

CDM V, s. 61, č. 64⁵⁸ (jméno zde nebylo zachyceno)

RBM II, s. 748, č. 1742 (jméno zde nebylo zachyceno)

- v listině datované 30. 9. 1297, Brno: Protiva z Doubravice prohlašuje na zasedání zemského soudu v Brně za přítomnosti ... Mikuláše, rychtáře brněnské provincie, ... že své državy po obou březích řeky Bečvy z části prodal a z části odkázal pro spásu své duše bratru Ekkovi, mistru templářů pro Čechy a Moravu a celému jeho řádu.

Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 2693 (... *presentibus ... Nicolao Brunnensi, ... provincialibus iudicibus, ...*).

CDM V, s. 79–80, č. 77 (... *presentibus: ... Nicolao Brunnensi, ... provincialibus iudicibus, ...*)

RBM II, s. 759–760, č. 1766 (... *presentibus: ... Nicolao Brunnensi, ... provincialibus iudicibus, ...*)

- v listině datované 11. 2. 1308: Jindřich Korutanský, český a polský král, vévoda korutanský a hrabě tyrolský, se zavazuje, že 4 000 hřiven z celkové částky 10 000 hřiven, které má obdržet Eberhard, hrabě z Württemberku, za vojenskou pomoc proti římskému králi Albrechtovi, uloží u pražského měšťana Mikuláše de Turri.

MGH Const. IV-2, s. 1261–1262, č. 1207 (... *apud dilectum nobis Nicolaum de Turri civem nostrum Pragensem* ...)

RBM II, s. 935, č. 2168 (jméno zde nebylo zachyceno)

- ve formuláři (s. d.): Rychtář Jindřich, Konrád z Řezna a Matyáš z Chebu, přísežní pražští, potvrzují, že pražský měšťan Ebram zastavil v jejich přítomnosti svůj dům Matyáši z Chebu a Konrádu za 22, Mikuláši de Turri za 4 hřivny, Tutovi z Chebu za 33 hřiven a Albrechtu za polovinu verduňku a zavázal se, že dům vyplatí na příští Letnice.

Das St. Pauler Formular, s. 59–60, č. 52 (... *Nycolao de Turri civi Pragensi* ...)

MULSACUS viz Brendelin, syn Mulsacův

Olricus viz Oldřich

57 Spolehlivou edici předkládá Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 415.

58 Šebánek, J.: *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*. (K stému výročí vydání 1. sv. moravského kodexu.) ČMM 60, 1936, s. 496 dokládá, že regesta otištěná v CDM V pod č. 59 a 63 jsou jen nepřesným zachycením listiny, která je přesněji regestována pod č. 64; CDM V, s. 59, č. 59 (jméno zde nebylo zachyceno); CDM V, s. 61, č. 63 (... *in Brunna prope domum Nicolai de Turren* ...); RBM II, s. 763, č. 1773 (jméno zde nebylo zachyceno); RBM II, s. 748, č. 1743 (... *in Brunna prope domum Nicolai de Turren* ...).

Srov. též Švábenský, M.: *Exkurs: Bočkova falsa v CDM, v nichž jsou zmínky o Brnu*. BMD 11, 1993, s. 265.

30) **OLDŘICH z MĚNÍNA** (Ulricus de Meneis; Vlricus de Menes; Vlricus de Meneys; Vlricus de Menis)⁵⁹

— svědek v listině datované 17. 4. 1278, Modřice: Jindřich řečený Sweller, [měšťan brněnský], odevzdává herburskému klášteru v Brně své majetky u Brna a ustanovuje, že z ostatních majetků má být hrazena výroční zádušní mše.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 71 A (... *Tēstes ... sunt: ... Vlricus de Meneys ... ciues Brunnenses ...*).

CDB V-2, s. 593–594, č. 871 (... *Tēstes ... sunt: ... Vlricus de Meneys ... ciues Brunnenses ...*)

CDM IV, s. 214–215, č. 154 (... *Tēstes ... sunt ... Vlricus de Meneys ... ciues Brunnenses ...*)

RBM II, s. 473, č. 1118 (... *Tēstes: ... Vlricus de Meneys, ... ciues Brunnenses ...*)

— svědek v listině datované 16. 9. 1281, [Brno]: Johanité na [Starém] Brně uzavírají smír s paní Giselou Smidlinnou ohledně vyrovnání jejího dluhu 19 hřiven bez 1 lotu. Smír: Gisela a její děti postoupili johanitům dům ve městě a dva sady před městem a oni jí tyto majetky pronajímají za 5 verduňků stříbra splatných následujícího roku do svátku sv. Michala. Po skončení onoho roku pak mohou johanité s domem i oběma sady volně disponovat.

Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 1903 (... *testes sunt: ... Ulricus de Meneis, ...*).

CDB VI-1, s. 213–214, č. 163 (... *testes sunt: ... Ulricus de Meneis, ...*)

CDM IV, s. 256–257, č. 191 (... *testes sunt, ... Vlricus de Meneis, ...*)

RBM II, s. 540–541, č. 1253 (... *Tēstes: ... Vlricus de Meneis, ...*)

— svědek v listině datované 29. 7. 1285, Brno: Smír a dohoda mezi Dětrichem, biskupem olomouckým, a Fridrichem ze Šumberka sjednané arbitry.

Originál ZAO, Arcibiskupství Olomouc (1144–1961), Listiny pergamenové, inv. č. 1342, sign. PI a4 (... *Tēstes ... sunt ... Vlricus de Menes, ... ciues Brunnenses ...*).

CDM IV, s. 297–299, č. 227 (... *Tēstes ... sunt ... Ulricus de Menes, ... ciues Brunnenses ...*)

RBM II, s. 583–585, č. 1353 (... *Tēstes: ... Ulricus de Menes, ... ciues Brunnenses, ...*)

— v listině datované 29. 5. 1287: Dětrich, biskup olomoucký, exkomunikuje v přítomnosti ... Luthera, Bernarda kupce, Prosimíra, Litolda, Dětvina, Dětricha, Perengera, Jindřicha Mulsacca, Anselma, Oldřicha z Měnína, Henninga, Jindřicha, manžela Medlinny, měšťanů brněnských, ty, kdož by porušili smír uzavřený ve sporu o ves Diváky mezi zábrdovickým klášterem a herburským klášterem v Brně. Smír: klášter zábrdovický se vzdal všech nároků na zmíněnou ves, když na něj Kateřina, převorka herburského kláštera, převedla polovinu sadu, nacházejícího se před Brnem u řeky

59 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71–72; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 52; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 304.

Svratky podél veřejné cesty mezi mlýnem brněnského měšťana Seibota a mlýnem brněnského měšťana Litolda, který byl dříve Swellera.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 F (... *presentibus ... Vlrico de Menis, ... civibus Brunnensibus ...*).

CDM V, s. 285–287, č. 84 (... *presentibus ... Vlrico de Ozenis, ... ciuibus Brunensibus ...*)

RBM II, s. 607–608, č. 1412 (... *presentibus ... Vlrico de Ozenis, ... ciuibus Brunensibus, ...*)

- 31) **OLDŘICH NIGER a jeho bratři**⁶⁰ (Olricus Niger et fratres eius; Ulricus; Vdalricus dictus Schwarcz; Vlricus cognomine Niger; Vlricus dictus Niger, laicus Brunensis; Vlricus dictus Niger de Bruna, laicus cruce signatus; Vlricus Niger)⁶¹

— v listině datované srpen 1240, Brno: Václav [I.], král český, dává brněnským měšťanům Oldřichu Nigerovi a jeho bratrům za jejich služby dva lány v Měnině a dva v Pohořelicích, jež mají vlastnit právem, které obdrželi od Přemysla, kdysi markraběte moravského.

Originál NA Praha, Archiv České koruny (1158–1935), inv. č. 7 (... *civium nostrorum Brunensium Olrici Nigri et fratrum eius, ...*).

CDB III-2, s. 328–330, č. 247 (... *civium nostrorum Brunensium Olrici Nigri et fratrum eius, ...*)

CDM II, s. 373–374, č. 325 (... *ciuium nostrorum Brunensium. Olrici Nigri et fratrum eius ...*)

RBM I, s. 461, č. 999 (... *Olrico Nigro et fratribus ejus, civibus Brunensibus, ...*)

60 Švábenský, M.: *Osudy města Brna*, s. 258–259 klade první zmínku o Oldřichu Nigerovi již k 14. 8. 1237 (CDB III-1, s. 205–207, č. 165), kdy se mezi svědky objevuje jistý Oldřich s bratry Sifridem a Bernardem. Posledně uvedeného pak autor spojuje se stejnojmenným dobrodincem herburského kláštera v Brně; Moravský zemský archiv v Brně, G 12 Cerroniho sbírka (1200–1845), sign. II č. 280, fol. 84b. Zajímavou ideu však nelze podpořit jinými doklady, a proto jsme v katalogu zachovali dvě samostatné skupiny měšťanů — č. 31 Oldřich Niger a jeho bratři a č. 45 Sifrid a jeho bratři Oldřich a Bernard.

61 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 33, 35–36, 59–60, 68, 70, 73–74, 333, 397–398; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 95, 108, 111; Šebánek, J.: *Listina města Brna z r. 1252 pro klášter herburský v Brně a její pravost*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze 38, 1930, zvláštní otisk, s. 5–6, 9; Týž: *K otázce založení*, s. 406–407, 409, 411–413, 416–418; Šebánek, J. — Dušková, S.: *Listina v českém státě*, s. 8, 10–11; Chaloupka, Gracián: *K nejstarším dějinám Starého Brna*. BMD 7, 1965, s. 149–150; *Dějiny města Brna 1*, s. 39, 42; *Dějiny města Brna 2*, s. 260, 287; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 57; Švábenský, M.: *Osudy města Brna*, s. 258–259; Týž: *K hospodářským dějinám*, s. 211; Flodrová, M.: „Královský“ a „markraběcí“ dům, s. 70; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51; Kejř, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 101; Procházka, R.: *Zrod středověkého města*, s. 25; Doležel, J.: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo*, s. 14; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 137; Černušák, T.: *K počátkům herburského kláštera v Brně. Okolnosti vzniku a srovnání s vývojem v Německu*. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. Disputationes Moraviae 3*. Ed. Libor Jan a Petr Obšusta. Brno 2002, s. 114, 118–119; Týž: *Herburský klášter*, s. 166–168; Týž: *Otázky hospodářské základny*, s. 278; Týž: *Reforma, úpadek a zánik herburského kláštera v Brně*. BMD 17, 2003, s. 116; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst*, s. 274; Foltýn, Dušan a kolektiv: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 161.

- v (podezřelé) listině datované 17. 2. 124[4], Křivoklát: Václav [I.], král český, dává sestře Herburce pozemek v Brně k vystavění kláštera, uděluje tomuto klášteru jisté svobody a potvrzuje mu majetky, darované na věčnost Oldřichem Nigerem, brněnským měšťanem.
- Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. R 2 Collegii Brunensis (... *V^olrici Nigri, nostri dilecti civis in Brunna, ... idem V^ol. ... sepredictus V^ol. ... prememorati V^ol. ...*). CDB IV-1, s. 120–123, č. 39++ (... *V^olrici Nigri, nostri dilecti civis in Brunna, ... idem V^ol. ... sepredictus V^ol. ... prememorati V^ol. ...*)
- CDM III, s. 36–38, č. 49 (... *Volrici Nigri nostri dilecti civis in Bruna, ... idem Vlricus ... sepredictus Vlricus ... prenominati Vlrici ...*)
- RBM I, s. 521–522, č. 1094 (... *Vlrici Nigri, nostri dilecti civis in Brunna, ... idem Vlricus ..., saepe dictus Vl. ...*)
- v listině datované 3. 1. [1246], Lyon: Papež Innocenc IV. přijímá herburský klášter v Brně v ochranu a potvrzuje mu jeho statky darované Oldřichem Nigerem.
- Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 D (... *que Vlricus dictus Niger, laicus Brunnensis, Olomucensis diocesis, ...*).
- CDB IV-1, s. 179–180, č. 88 (... *que Vlricus dictus Niger, laicus Brunnensis, Olomucensis diocesis, ...*)
- CDM III, s. 61, č. 82 (... *que Vlricus dictus Niger laicus Brunnensis Olomucensis diocesis ...*)
- RBM I, s. 538, č. 1143 (... *quae Vlricus dictus Niger, laicus Brunnensis, ...*)
- v listině datované 12. 2. 1247, Olomouc: Bruno, biskup olomoucký, potvrzuje všechny majetky, které daroval Oldřich Niger, měšťan brněnský, herburskému klášteru v Brně.
- Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. O 2 Collegii Brunensis (... *quod Vlricus, civis Brunnensis, cognomine Niger, ... ipse Vlricus ...*).
- CDB IV-1, s. 194–195, č. 102 (... *quod Vlricus, civis Brunnensis, cognomine Niger, ... ipse Vlricus ...*)
- CDM III, s. 66–67, č. 92 (... *quod Vlricus civis Brunnensis cognomine Niger ... ipse Vlricus ...*)
- RBM I, s. 543, č. 1162 (... *Vlricus, civis Brunnensis, cognomine Niger ... ipse Vlricus ...*)
- svědek⁶² v listině datované [1247], Brno: Přemysl [Otakar II.], markrabě moravský, daruje tři lány s mlýnem a některé rybáře s náčiním na řece Svitavě poblíž Brna, což náleželo k obročí stolníka, kostelu sv. Michala, filiálnímu kostelu sv. Petra v Brně, v němž zbudovali bratři dominikáni modlitebnu.

62 Vzhledem k absenci přízviska a velké oblibě křestního jména Oldřich není samozřejmě vyloučeno, že se nejedná o Oldřicha Nigera, nýbrž o dalšího, jinými prameny nedoloženého brněnského měšťana.

Opis 18. století.

CDB IV-1, s. 222–223, č. 127 (... *Hujus autem rei testes sunt: ... Ulricus civis Brunensis, ...*)

CDM III, s. 82, č. 111 (... *Huius autem rei testes sunt: ... Ulricus civis Brunnensis ...*)

RBM I, s. 547, č. 1171 (... *Testes: ... Ulricus civis Brunnensis ...*)

- v listině datované 4. 8. [1248], Lyon: Papež Innocenc IV. nařizuje opatům velehradskému i louckému a proboštovi rajhradskému, aby rozhodli spor mezi Oldřichem Nigerem z Brna a Konrádem, řečeným Stercerem z Olomouce, i některými lidmi z Olomouce a z Ostrřihomi, o Oldřichovy majetky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 G (... *Vlricus dictus Niger de Bruna, laicus cruce signatus, ...*).

CDB IV-1, s. 236–237, č. 140 (... *Vlricus dictus Niger de Bruna, laicus cruce signatus, ...*)

CDM V, s. 235–236, č. 20 (... *Vlricus, dictus niger de Bruna, laicus cruce signatus, ...*)

RBM I, s. 591, č. 1275 (... *Vlricus dictus Niger de Bruna, laicus cruce signatus, ...*)

- v listině (falzu) datované 4. 12. 1252, Brno: Bernard řečený Hardelmon, rychtář brněnský, Frank Weys, Fridrich písař, Konrád ze Starého trhu, měšťané a přísežní brněnští, vypočítávají majetky herburského kláštera v Brně (darované Oldřichem řečeným Schwarcz), jehož území ve městě vyměřili, a rozličné svobody náležející klášteru, které se zavazují šetřit.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. X 2 Collegii Brunensis (... *dominus Vdalricus dictus Schwarcz ...*).

CDB IV-1, s. 432–434, č. 254+++ (... *dominus Vdalricus dictus Schwarcz ...*)

CDM III, s. 160–161, č. 186 (... *dominus Vdalricus dictus Schwartz ...*)

RBM I, s. 605, č. 1314 (... *dominus Vdalricus dictus Schwartz ...*)

P. iudex viz Bernard řečený Hardelmon

32) *PEREGRIN (Peregrinus)⁶³

- svědek v listině datované 14. 8. 1237, Brno: Václav [I.], král český, směňuje se Zdislavem, plebánem kostela sv. Petra v Brně, všechny své majetky v Bosonohách za statky téhož kostela v Medlánkách, Březovicích, ve Vážanech a ve Bzové.

Originál MZA, E 10 Cisterciacky Tišnov (1234–1950), sign. Y II/2 (... *testibus subscriptis ... Peregrinus, ...*).

CDB III-1, s. 205–207, č. 165 (... *testibus subscriptis ... Peregrinus, ...*)

CDM II, s. 328–330, č. 284 (... *testibus subscriptis ... Peregrinus ...*)

RBM I, s. 430, č. 923 (... *Testes: ... Peregrinus ...*)

63 Bretholz, B.: *Die Pfarrkirche St. Jacob*, s. 5; Týž: *Geschichte Brünn*, I, s. 32, 53, 61, 74; Švábenský, M.: *Osudy města Brna*, s. 259.

PEREGRINUS viz také Starchand, syn Peregrinův

Perengerus viz Berengar

Pernhardus viz Bernard

Perselinus, Persilo viz Persl

33) **PERSL** (Berzlo; Perselinus; Persilo; Perslinus; [Perslo], Preslo)⁶⁴

— v (podezřelé) listině datované srpen 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, souhlasí s tím, že herburský klášter v Brně koupil od zábrdovického kláštera ves Diváky, čemuž byli přítomni měšťané Wolfel, Erkel, Hertel, Persl, Sweller aj.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. (30 B) (... *cives, qui interfuerunt: ... Berzlo, ...*).

CDB V-1, s. 519–521, č. 349++ (... *cives, qui interfuerunt: ... Berzlo, ...*)

CDM III, s. 340–341, č. 344 (... *ciues, qui interfuerunt: ... Berzlo ...*)

RBM II, s. 149, č. 382 (... *ciues, qui interfuerunt: ... Berzlo, ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Zábřovice: Dětřich, opat zábrdovického kláštera, prohlašuje, že prodal ves Diváky herburskému klášteru v Brně.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 A (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Perslinus, ...*).

CDB V-1, s. 522–523, č. 351 (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Perslinus, ...*)

CDM III, s. 341–342, č. 346 (... *Huius rei testes sunt: ... Ciues insuper Brunnenses: ... Perslinus, ...*)

RBM II, s. 150, č. 387 (... *Testes: ... Ciues insuper Brunnenses: ... Perslinus, ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, dosvědčuje, že zábrdovický klášter prodal herburskému klášteru v Brně ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 B (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Perselinus, ...*).

CDB V-1, s. 523–524, č. 352+ (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Proselinus, ...*)

CDM III, s. 342–343, č. 347 (... *Testes huius facti sunt: ... Insuper ciues brunnenses: ... proselinus, ...*)

RBM II, s. 150–151, č. 388 (... *Testes: ... Insuper ciues Brunnenses: ... Proselinus, ...*)

— svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svratce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: ... Persilo, ...*).

64 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 71, 78; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 52.

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: ... Persilo, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium ... Persilo, ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: ... Persilo, ...*)

- svědek⁶⁵ v listině datované 28. 6. 1264: Šimon, správce olomouckého kostela, vratislavský arcijáhen a notář brněnský, dosvědčuje, že zaplatil desátky a platy dlužné zábrdovickému klášteru ze svých statků, zvláště v Husovicích, dříve, než je prodal jihlavskému měšťanu Jindřichovi.

Opis 17. století.

CDB V-1, s. 619–620, č. 416 (... *testibus subnotatis, quorum haec sunt nomina: ... Preslo, ... cives Brunenses ...*)

CDM III, s. 368–369, č. 366 (... *Testibus subnotatis, quorum haec sunt nomina. ... Preslo, ... ciues Brunenses ...*)

RBM II, s. 178–179, č. 456 (... *Testes: ... Preslo, ... ciues Brunenses ...*)

- v (podezřelé) listině datované 22. 3. 1271, Brno: Přemysl Otakar [II.], král český, markrabě moravský, vévoda rakouský a korutanský, pán Štýrska a Kraňska, obnovuje je v přítomnosti ... a měšťanů brněnských Persla, Swellera, Fridricha ze Starého trhu aj. herburskému klášteru v Brně práva obsažená v listině hlásící se do roku 1245.⁶⁶

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. L 2 Collegii Brunensis (... *presentibus: ... civibus quoque Brunnensibus: Perslino, ...*).

CDB V-2, s. 238–241, č. 631++ (... *presentibus: ... civibus quoque Brunnensibus: Perslino, ...*)

CDM IV, s. 63–65, č. 49 (... *presentibus ... ciuibus quoque Brunensibus: Perslino, ...*)

RBM II, s. 288–289, č. 743 (... *presentibus ... ciuibus quoque Brunensibus: Perslino, ...*)

Perslinus, Perslo viz Persl

Pertoldus viz Berthold

34) PETR (Petrus)⁶⁷

- svědek v listině datované 1252, Brno: Přemysl Otakar [II.], vévoda rakouský a štýrský a markrabě moravský, znovu uděluje herburskému klášteru pozemek v Brně, nechává vyměřit jeho hranice, potvrzuje práva daná klášteru svým otcem Václavem [I.], králem českým, a uděluje nová.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. K 2 Collegii Brunensis (... *Testes autem ... sunt hii: ... Petrus, ... cives Brunnenses ...*).

65 Jméno bylo patrně zkomoleno písařem při opisu listiny a správně má znít „Perslo“. Srov. Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71.

66 Viz poznámku č. 19.

67 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 70.

CDB IV-1, s. 441–444, č. 260+ (... *Testes autem ... sunt hii: ... Petrus, ... cives Brun-nenses ...*)

CDM III, s. 157–159, č. 185 (... *Testes autem, ... sunt hii: ... Petrus ... ciues Brun-nenses ...*)

RBM I, s. 603–604, č. 1313 (... *Testes autem, ... sunt hii: ... Petrus, ... cives Brun-nenses ...*)

35) **PETR písař** (Petrus scriptor)⁶⁸

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Zábrdovice: Dětrich, opat zábrdovického kláš-tera, prohlašuje, že prodal ves Diváky herburskému klášteru v Brně.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 A (... *Huius rei testes sunt: ... Petrus scriptor, ... cives insuper Brunnenses: ...*).

CDB V-1, s. 522–523, č. 351 (... *Huius rei testes sunt: ... Petrus scriptor, ... cives insu-per Brunnenses: ...*)

CDM III, s. 341–342, č. 346 (... *Huius rei testes sunt: ... et Petrus scriptor, ... Ciues insuper Brunnenses: ...*)

RBM II, s. 150, č. 387 (... *Testes: ... et Petrus, scriptor, ... Ciues insuper Brunnenses: ...*)

— svědek v listině datované 29. 9. 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, dosvěd-čuje, že zábrdovický klášter prodal herburskému klášteru v Brně ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 B (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Petrus scriptor, ...*).

CDB V-1, s. 523–524, č. 352+ (... *Testes huius facti sunt: ... insuper cives Brunnenses: ... Petrus scriptor, ...*)

CDM III, s. 342–343, č. 347 (... *Testes huius facti sunt: ... Insuper ciues brunnenses: ... petrus scriptor, ...*)

RBM II, s. 150–151, č. 388 (... *Testes: ... Insuper ciues Brunnenses: ... Petrus scriptor, ...*)

36) ***PETR, strýc RUBINŮV** (Petrus, avunculus Rubini)⁶⁹

— v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítom-nosti ... Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimonova, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, jíž odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

68 Tamtéž, s. 71; Šebánek, J.: *Kapitoly z české diplomatiky*, s. 85, pozn. č. 6; Šebánek, J. — Dušková, S.: *Česká lis-tina*, s. 122, pozn. č. 30; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 57; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 306.

Přiřazení písaře Petra k brněnským měšťanům je značně problematické; zatímco v případě listiny opata Dětricha (CDB V-1, s. 523–524, č. 352+) se Petrovo jméno nalézá mezi brněnskými měšťany, u listiny biskupa Bruna (CDB V-1, s. 522–523, č. 351), v níž figurují totožní svědci, tomu tak není. Vzhledem k této skutečnosti se také Mojmír Švábenský přiklání k názoru, že Petr byl písařem u zemského soudu.

69 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 70; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 104; *Dějiny města Brna 1*, s. 42; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 50.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (... *coram ... Petro avunculo Rubini, ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (... *coram ... Petro avunculo Rubini, ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (... *coram ... Petro avunculo Rubini, ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (... *coram ... Petro avunculo Rubini, ...*)

37) ***PETR, syn ŠIMONŮV** (Petrus, filius Symonis)⁷⁰

— svědek v listině datované 14. 8. 1237, Brno: Václav [I.], král český, směřuje se Zdislavem, plebánem kostela sv. Petra v Brně, všechny své majetky v Bosonohách za statky téhož kostela v Medlánkách, Březovicích, ve Vážanech a ve Bzové.

Originál MZA, E 10 Cisterciáčky Tišnov (1234–1950), sign. Y II/2 (... *testibus subscriptis ... Petrus filius Symonis, ...*).

CDB III-1, s. 205–207, č. 165 (... *testibus subscriptis ... Petrus filius Symonis, ...*)

CDM II, s. 328–330, č. 284 (... *testibus subscriptis ... Petrus filius Symonis ...*)

RBM I, s. 430, č. 923 (... *Testes: ... Petrus filius Symonis ...*)

— v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítomnosti ... Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimonova, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, jíž odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (... *coram ... Petro filio Symonis, ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (... *coram ... Petro filio Symonis, ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (... *coram ... Petro filio Symonis, ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (... *coram ... Petro filio Symonis, ...*)

POSZOLDUS viz Rudolf, syn Poszoldův

de Pracin, Qunci viz Qunci z Práče

Preslo viz Persl

38) **QUNCI z PRÁČE** (Qunci de Pracin)⁷¹

— svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: ... Qunci de Pracin.*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: ... Qunci de Pracin.*)

70 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 32, 70; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 104; *Dějiny města Brna 1*, s. 41; Šváben-
ský, M.: *Osudy města Brna*, s. 259.

71 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71–72.

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium ... Ouner de praem.*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: ... Ouner de Praem.*)

Ridegerus viz Rudger

39) ***RICHARD rektor**⁷² (magister Richardus, rector puerorum in Brunna, iuratus)⁷³

— v listině datované 25. 6. 1275: Mikuláš, probošt v [Dolních] Kounicích, a Wisent, oslavanský probošt, jmenují rozhodčí ve sporu o patronátní právo ke kostelu v Troskotovicích, na něž si oni oba a také Smil z Bílkova, jménem Kadolta, syna zemřelého Ekharda z Miroslavi, činí nárok. Soupisem důkazních materiálů byl pověřen mistr Richard, rektor [školy] v Brně a přísežný.

Originál MZA, E 9 Cisterciacky Staré Brno (1225–1782), sign. P 38 (... *magister Richardus, rector puerorum in Brunna, iuratus ...*).

CDB V-2, s. 459–461, č. 784 (... *magister Richardus, rector puerorum in Brunna, iuratus ...*)

CDM IV, s. 154–155, č. 110 (... *magister Richardus rector puerorum in Brunna iuratus ...*)

RBM II, s. 406, č. 970 (... *mag. Richardus, rector puerorum in Brunna iuratus, ...*)

40) ***RICHARD školmistr** (Risardus scolasticus)⁷⁴

— svědek v listině datované 2. 11. 1234, Brno: Přemysl, markrabě moravský, uděluje se souhlasem krále Václava [I.] rajhradskému klášteru tytéž svobody, které kdysi poskytl velehradskému klášteru král Přemysl [Otakar I.], a dále obnovuje svobody udělené knížaty Boleslavem [II.] a Břetislavem [I.] a potvrzuje právo trhu vsi Rajhradu, přilehlé ke klášteru.

Originál MZA, E 6 Benediktini Rajhrad (1045–1950), sign. Ag 5 (... *Huius rei testes sunt hii: ... Risardus scolasticus in Brunna, ...*).

CDB III-1, s. 104–106, č. 90 (... *Huius rei testes sunt hii: ... Risardus scolasticus in Brunna, ...*)

CDM II, s. 277–279, č. 250 (... *Huius rei testes sunt hi: ... Rasardus scholasticus in Brunna ...*)

RBM I, s. 405–406, č. 862 (... *Hujus rei testes sunt hii: ... Rasardus scholasticus in Brunna ...*)

— svědek v listině (dubiae fidei) datované 30. 12. 1239, Brno: Přibyslav z Křižanova, kastelán brněnský, daruje se souhlasem své ženy Sybily špitálu sv. Ducha v Brně kostel v Křižanově s desátkou a jinými platy obšírněji popsány.

72 Snad se jednalo o rektora kostelní školy, nicméně obrat „rector puerorum“ připouští více výkladů.

73 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn I*, s. 71; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst*, s. 274.

74 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn I*, s. 50; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 94; *Dějiny města Brna 1*, s. 42; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst*, s. 274.

Insert 14. století.

CDB III-2, s. 296–299, č. 221 (... *Testes ... interfuerunt: ... Lutholdus et Pereta de sancto Petro et R[ischarodus] scolasticus ibidem; ...*)

CDM II, s. 358–359, č. 309 (... *Testes ... interfuerunt sunt hii: ... Lutholdus et Petrata de sancto Petro et R[aschardus] scolasticus ibidem ...*)

RBM I, s. 456, č. 981 (... *Testes: ... Lutholdus et Petrata de S. Petro, et R[aschardus] scolasticus ibidem; ...*)

Richardus, Rischardus viz Richard

RUBINUS viz Petr, strýc Rubinův; viz také Rubin vilik a královský sudí

Rudelo viz Rudolf

41) **RUDGER s manželkou HODAVOU** (Ridegerus et quondam Hodoua, uxor eius; frater Rudengerus, magister hospitalis; frater Rvdengerus, magister hospitalis; Rvdgerus cum sua coniuge Hodawa; Rv^odlinus procurator)⁷⁵

— v listině datované [před 27. 8.] 1238, Mohelnice: Robert, biskup olomoucký, potvrzuje špitál sv. Ducha před Brnem, založený brněnským měšťanem Rudgerem a jeho manželkou Hodavou, ujímá se ochrany jeho výběřčích a v rámci poskytnutí hojných práv a duchovních výsad stanoví, aby patronátní právo ke špitálu náleželo olomouckým biskupům.

Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 1890 (... *quidam Rvdgerus nomine, civis Brunnensis, cum sua coniuge Hodawa nomine ...*).

CDB III-2, s. 252–255, č. 197 (... *quidam Rvdgerus nomine, civis Brunnensis, cum sua coniuge Hodawa nomine ...*)

CDM II, s. 345–348, č. 297 (... *quidam Rudgerus nomine civis Brunnensis cum sua coniuge Hodawa nomine ...*)

RBM I, s. 444, č. 954 (... *quidam Rudgerus nomine, civis Brunensis, cum sua coniuge, Hodawa nomine, ...*)

— v listině datované 27. 8. 1238, Brno: Robert, biskup olomoucký, potvrzuje na žádost Rudlína,⁷⁶ správce špitálu sv. Ducha před Brnem, desátky udělené králem Václavem [I.].

Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 1889 (... *ad petitionem Rv^odlini, ipsius fidelissimi procuratoris, ...*).

75 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 34–36, 54, 64, 68, 73–74, 333, 397; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 93–94; Vo-dička, J.: *Počátky špitálu*, s. 169, 171–172, 188, 200–203; Šebánek, J. — Dušková, S.: *Listina v českém státě*, s. 126; Chaloupka, G.: *K nejstarším dějinám*, s. 147; *Dějiny města Brna 1*, s. 42–43; *Dějiny města Brna 2*, s. 260–261; Švá-benský, M.: *Osudy města Brna*, s. 259; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 51; Kejř, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 100; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst*, s. 274; Foltýn, D. a kolektiv: *Encyklopedie klášterů*, s. 202–203.

76 Jméno bylo patrně zkromoleno písařem.

CDB III-2, s. 256–257, č. 198 (... *ad petitionem Rv^odlini, ipsius fidelissimi procuratoris, ...*)

CDM II, s. 348, č. 298 (... *ad petitionem Rudlini ipsius fidelissimi procuratoris ...*)

RBM I, s. 444, č. 955 (... *ad petitionem Rudlini, hospitalis S. Spiritus ante Brunnam fundatoris et procuratoris, ...*)

- v listině datované 20. 3. 1243, Pustiměř: Konrád, biskup olomoucký, schvaluje, aby Rudger, mistr špitálu sv. Ducha na [Starém] Brně, přešel se všemi majetky onoho špitálu k řádu johanitů.

Originál NA Praha, Maltézští rytíři — České velkopřevorství, Praha (1128–1946), inv. č. 1891 (... *frater Rvdengerus, magister hospitalis S. Spiritus in Brunna, ... fratris Rudengeri, magistri hospitalis sancti Spiritus ...*).

CDB IV-1, s. 88–89, č. 18 (... *frater Rvdengerus, magister hospitalis S. Spiritus in Brunna, ... fratris Rudengeri, magistri hospitalis sancti Spiritus ...*)

CDM III, s. 24–25, č. 38 (... *frater Rvdengerus. magister hospitalis sancti spiritus in Brunna ... fratris Rudengeri magistri hospitalis sancti spiritus ...*)

RBM I, s. 511, s. 1072 (... *frater Rvdengerus, magister hospitalis sancti Spiritus in Brunna, ...*)

- v listině datované 18. 1. [1254], Laterán: Papež Innocenc IV. potvrzuje johanitskému špitálu na Moravě vystavění a obvěnění špitálu blahé paměti Rudgerem, brněnským měšťanem, a jeho manželkou Hodavou na [Starém] Brně.

Vidimus 14. století.

CDB V-1, s. 50–51, č. 13 (... *quod bone memorie Ridegerus, civis Brunensis, et quondam Hodoua, uxor eius ...*)

CDM III, s. 179, č. 203 (... *quod bone memorie Rudegerus ciuis Brunnensis et quondam Hodona uxor eius ...*)

RBM II, s. 5, č. 9 (... *quod bone memorie Rudegerus ciuis Brunnensis et quondam Hodona uxor eius ...*)

Rudilo viz Rudolf

42) RUDOLF (Rudelo; Rvdlo)⁷⁷

- svědek v listině datované 29. 9. 1262, Zábřdovice: Děřich, opat zábřdovického kláštera, prohlašuje, že prodal ves Diváky herburskému klášteru v Brně.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 A (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Rvdlo, ...*).

CDB V-1, s. 522–523, č. 351 (... *Huius rei testes sunt: ... cives insuper Brunnenses: ... Rvdlo, ...*)

77 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71.

CDM III, s. 341–342, č. 346 (... *Huius rei testes sunt: ... Ciues insuper Brunnenses: ... Rudlo, ...*)

RBM II, s. 150, č. 387 (... *Testes: ... Ciues insuper Brunnenses: ... Rudlo, ...*)

- svědek v listině datované 29. 9. 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, dosvědčuje, že zábrdovický klášter prodal herburskému klášteru v Brně ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 30 B (... *Testes huius facti sunt: ... insuper ciues Brunnenses: ... Rudelo, ...*).

CDB V-1, s. 523–524, č. 352+ (... *Testes huius facti sunt: ... insuper ciues Brunnenses: ... Rudelo, ...*)

CDM III, s. 342–343, č. 347 (... *Testes huius facti sunt: ... Insuper ciues brunnenses: ... Rudelo C. drozindorfarius, ...*)

RBM II, s. 150–151, č. 388 (... *Testes: ... Insuper ciues Brunnenses: ... Rudelo ...*)

43) **RUDOLF, syn POSZOLDŮV** (Rudolfus, Poszoldi filius)⁷⁸

- v listině datované 26. 9. 1260, Brno: Rudolf, syn Poszoldův, [měšťan brněnský], uděluje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela Všech svatých [na Starém Brně].

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 30 (... *Rudolfus, Poszoldi filius, ...*).

CDB V-1, s. 367–368, č. 237 (... *Rudolfus, Poszoldi filius, ...*)

CDM V, s. 246, č. 31 (... *Rudolfus Poszoldi filius ...*)

RBM II, s. 101, č. 267 (... *Rudolfus Possoldi filius ...*)

- v listině datované 15. 10. 1269, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, potvrzuje oslavanskému klášteru patronátní právo ke kostelu Všech svatých před Brněnskou bránou [na Starém Brně], které dal klášteru Rudolf, syn Poszoldův, měšťan brněnský.

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 37 (... *Rudolfus, Poszoldi filius, civis Brunnensis, ...*).

CDB V-2, s. 187–188, č. 595 (... *Rudolfus, Poszoldi filius, civis Brunnensis, ...*)

CDM IV, s. 32, č. 26 (... *Rudolphus Poszoldi filius civis Brunnensis ...*)

RBM II, s. 259, č. 667 (... *Rudolphus Poszoldi filius, civis Brunnensis, ...*)

44) **RUDOLF IN FINE** (Rudilo in Fine)⁷⁹

- svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

78 Bretholz, B.: *Die Pfarrkirche St. Jacob*, s. 5; Týž: *Geschichte Brünn*, I, s. 65, 74, 93, 399; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 112; Chaloupka, G.: *K nejstarším dějinám*, s. 148; *Dějiny města Brna 1*, s. 72; *Dějiny města Brna 2*, s. 264; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 317; Kejř, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 101; Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 92; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 136; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst*, s. 274.

79 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 71–72.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: ... Rudilo in Fine, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: ... Rudilo in Fine, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium ... Rudilo in fine ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: ... Rudilo in fine, ...*)

Rvdlinus viz Rudger

Rvdlo viz Rudolf

dictus Schwarcz, Vdalricus viz Oldřich Niger

45) **SIFRID a jeho bratři OLDŘICH a BERNARD**⁸⁰ (Sifridus et fratres eius Vlricus et Werenhardus)⁸¹

— svědci v listině datované 14. 8. 1237, Brno: Václav [I.], král český, směňuje se Zdislavem, plebánem kostela sv. Petra v Brně, všechny své majetky v Bosonohách za statky téhož kostela v Medlánkách, Březovicích, ve Vážanech a ve Bzové.

Originál MZA, E 10 Cisterciacky Tišnov (1234–1950), sign. Y II/2 (... *testibus subscriptis ... Sifridus et fratres eius Vlricus et Werenhardus, ...*).

CDB III-1, s. 205–207, č. 165 (... *testibus subscriptis ... Sifridus et fratres eius Vlricus et Werenhardus, ...*)

CDM II, s. 328–330, č. 284 (... *testibus subscriptis ... Syfridus et fratres eius Vlricus et Werenhardus ...*)

RBM I, s. 430, č. 923 (... *Testes: ... Syfridus et fratres ejus Vlricus et Werenhardus ...*)

46) ***SIFRID řečený COLER** (Sifridus dictus Coler)⁸²

— v listině datované 1247, Brno: Alram, rychtář a měšťan brněnský, prohlašuje v přítomnosti ... Jindřicha Swellera, Petra, strýce Rubinova, Franka, Petra, syna Šimona, Brendelina, syna Mulsacova, Jindřicha ze Starého trhu, Sifrida řečeného Coler aj., že byl účasten sepsání závěti rytíře Jana, syna Bertherova, jíž odkázal za určitých podmínek velehradskému klášteru své majetky v Němčicích.

Originál MZA, E 7 Cisterciáci Velehrad (1202–1785), sign. K 1 (... *coram ... Sifrido dicto Coler ...*).

CDB IV-1, s. 224–225, č. 128 (... *coram ... Sifrido dicto Coler ...*)

CDM III, s. 81, č. 110 (... *coram ... Siffrido dicto coler ...*)

RBM I, s. 554, č. 1192 (... *coram ... Siffrido dicto Coler ...*)

Sifridus viz Sifrid

Starhardus viz Strachand

80 Viz poznámku č. 60.

81 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 32; *Dějiny města Brna 1*, s. 41; Švábenský, M.: *Osudy města Brna*, s. 259.

82 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 70, 333; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 104.

- 47) ***STARHAND, syn PEREGRINŮV** (Starhardus, filius pie recordacionis Peregrinei; Starchandus, filius Peregrini; Starchandus, filius pie recordationis Peregrini)⁸³
 — v listině datované 19. 8. 1258, [Brno]: Starchand, syn kdysi Peregrina [měšťana brněnského], prodává herburskému klášteru v Brně dvůr u Brna za určitých podmínek podle dědického práva.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 14 A (*Ego Starchandus, filius pie recordationis Peregrini, ...*).

CDB V-1, s. 257, č. 161 (*Ego Starchandus, filius pie recordationis Peregrini, ...*)

CDM III, s. 258–259, č. 268 (*Ego Starchandus filius pie recordationis Peregrini ...*)

RBM II, s. 76, č. 190 (*Ego Starchandus filius pie recordationis Peregrini, ...*)

- v listině datované 4. 12. 1271, u Kroměříže: Bruno, biskup olomoucký, potvrzuje herburskému klášteru v Brně privilegium Starchanda, syna [kdysi] Peregrina, [měšťana brněnského], a uvádí jeho znění.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 14 C (... *per Starchandum, filium Peregrini, ... Ego Starhardus, filius pie recordacionis Peregrini, ...*).

CDB V-2, s. 276–277, č. 648 (... *per Starchandum, filium Peregrini, ... Ego Starhardus, filius pie recordacionis Peregrini, ...*)

CDM IV, s. 86, č. 55 (... *per Starchandum, filium Peregrini ... Ego Starchandus ...*)

RBM II, s. 307, č. 766 (... *per Starchandum filium Peregrini ...*)

Stephanus viz Štěpán

Suevus, Cunradus viz Konrád Svewus

Suuellarius/Svellarius/Swellarius/Sweller, Heinricus/Henricus viz Jindřich Sweller

Symonus viz Petr, syn Šimonův

- 48) ***ŠTĚPÁN mincmistr** (Stephanus magister monete)⁸⁵

- svědek v listině datované 7. 12. 1240, Brno: Václav [I.], král český, přijímá tišnovský klášter v ochranu a potvrzuje mu držení statků, které uvádí.

Originál MZA, E 10 Cisterciacky Tišnov (1234–1950), sign. A 3 (... *Tēstes huius rei sunt: ... Stephanus magister monete, ...*).

CDB III-2, s. 353–356, č. 260 (... *Tēstes huius rei sunt: ... Stephanus magister monete ...*)

CDM II, s. 382–384, č. 330 (... *Tēstes huius rei sunt: ... Stephanus magister monete ...*)

RBM I, s. 470, č. 1013 (... *Tēstes huius rei sunt: ... Stephanus magister monetae, ...*)

83 Bretholz, B.: *Die Pfarrkirche St. Jacob*, s. 5; Týž: *Geschichte Brünn*, I, s. 53, 61–62, 74, 93, 398; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 109; *Dějiny města Brna 1*, s. 73; *Dějiny města Brna 2*, s. 267; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 57; Týž: *Několik poznámek*, s. 60; Švábenský, M.: *K dějinám Brna*, s. 317; Černušák, T.: *Herburský klášter*, s. 169; Týž: *Otázky hospodářské základny*, s. 278.

84 Jméno bylo písařem zkromoleno.

85 Pošvář, J.: *Brněnští mincmistři*, s. 42; *Dějiny města Brna 1*, s. 36; Švábenský, M.: *K hospodářským dějinám*, s. 232; Flodrová, M.: „*Královský“ a „markraběcí“ dům*, s. 70; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 50.

de Turri/in Turri, Nicoluas/Nycolaus viz Mikuláš de Turri

Vdalricus, Vlricus viz Oldřich

VLRICUS viz Sifrid a jeho bratři Oldřich a Bernard

Volfilo viz Wolfel

Werenhardus, Wernhardus viz Bernard

WERENHARDUS viz Sifrid a jeho bratři Oldřich a Bernard

Weys, Franck viz Frank Albus

49) **WIGAND mincmistr** (Wignandus magister monete)⁸⁶

— svědek v listině (dubiae fidei) datované 30. 12. 1239, Brno: Přibyslav z Křižanova, kastelán brněnský, daruje se souhlasem své ženy Sybily špitálu sv. Ducha v Brně kostel v Křižanově s desátky a jinými statky obšírněji popsány.

Insert 14. století.

CDB III-2, s. 296–299, č. 221 (... *Tēstes ... interfuerunt: ... Wignandus magister monete et omnes ciues Brunenses ...*)

CDM II, s. 358–359, č. 309 (... *Tēstes ... interfuerunt sunt hii: ... Wignandus magister monete et omnes ciues Brunnenses ...*)

RBM I, s. 456, č. 981 (... *Tēstes: ... Wignandus magister monetae, et omnes ciues Brunenses ...*)

Wignandus viz Wigand

50) **WOLFEL, bratr KONRÁDA, syna WOLFELINNY** (Volfilo; Wolvelo, frater eius)⁸⁷

— svědek v listině datované 26. 9. 1260, Brno: Rudolf, syn Poszoldův, [měšťan brněnský], uděluje oslavanskému klášteru patronátní právo kostela Všech svatých [na Starém Brně].

Originál AMB, A 1/1 Archiv města Brna — Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 30 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado filio Wolvelinne, Wolvelone fratre eius, ...*).

CDB V-1, s. 367–368, č. 237 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado filio Wolvelinne, Wolvelone fratre eius, ...*)

86 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 33; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 94; Pošvář, J.: *Brněnští mincmistři*, s. 42; *Dějiny města Brna 1*, s. 36; Švábenský, M.: *K hospodářským dějinám*, s. 232; Flodrová, M.: „Královský“ a „marckrabčí“ dům, s. 70; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 50.

87 Bretholz, B.: *Die Pfarrkirche St. Jakob*, s. 5; Týž: *Geschichte Brünn, I*, s. 71 (srov. také s. 53, 399); Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 63, pozn. č. 41 a Týž: *Několik poznámek*, s. 60, pozn. č. 89. Srov. poznámku č. 53.

Jako dalšího člena rodiny pak oba autoři jmenují také Ottu, plebána u sv. Jakuba. Protože však není tento příbuzenský poměr doložen žádným jiným pramenem a v listině z 29. června 1263 lze číst „ ... *Ottone plebano sancti Iacobi, fratre Wolvelino*, ... “ namísto předpokládaného „ ... *Ottone plebano sancti Iacobi, fratre Wolvelini* ... “, Ottu jako člena výše uvedené rodiny nechápeme a do katalogu brněnských měšťanů jsme jej nepojali.

CDM V, s. 246, č. 31 (... *coram testibus subnotatis ... Conrado filio Wolvelinne. Wolvelone fratre eius ...*)

RBM II, s. 101, č. 267 (... *coram testibus subnotatis: ... Conrado filio Wolvelinne, Wolvelone fratre eius, ...*)

- v (podezřelé) listině datované srpen 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, souhlasí s tím, že herburský klášter v Brně koupil od zábrdovického kláštera ves Diváky, čemuž byli přítomni měšťané Wolvel, Erkel, Hertel, Persl, Sweller aj.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. (30 B) (... *cives, qui interfuerunt: Volfilo, ...*).

CDB V-1, s. 519–521, č. 349++ (... *cives, qui interfuerunt: Volfilo, ...*)

CDM III, s. 340–341, č. 344 (... *ciues, qui interfuerunt: Volfilo ...*)

RBM II, s. 149, č. 382 (... *ciues, qui interfuerunt: Volfilo, ...*)

51) ***WOLFIL ZE STARÉHO TRHU**⁸⁸ (Woluilo de Antiquo foro)⁸⁹

- svědek v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svatce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Hec sunt nomina testium: ... Woluilo de Antiquo foro, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Hec sunt nomina testium: ... Woluilo de Antiquo foro, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Hec sunt nomina testium ... Woluilo de antiquo foro ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Testes: ... Woluilo de antiquo foro, ...*)

Woluilo viz Wolfil

Wolvel viz Wolfel

WOLVELINNA viz Konrád, syn Wolfeliny; viz také Wolfel, bratr Konráda, syna Wolfeliny

88 Viz poznámku č. 36.

89 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 71–72; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 63, pozn. č. 41; Táž: *Několik poznámek*, s. 60.

HERBURGA (Herburga, Herburgis)⁹¹

- v (podezřelé) listině datované 1241, Křivoklát: Václav [I.], král český, udílí na žádost své manželky Kunhuty herburskému klášteru v Brně (totiž sestře Herburce a společenství žen u [kostela] Cela sv. Marie v Brně) právo viniční na klášterních vinicích v okolí Brna, náležející královské komoře.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. R 2 Collegii Brunensis (... *sorori Herburgi et conventui dominarum de Cella sancte Marie in Brunna* ...).

CDB IV-1, s. 71–72, č. 11++ (... *sorori Herburgi et conventui dominarum de Cella sancte Marie in Brunna* ...)

CDM III, s. 3, č. 3 (... *sorori Herburge et conuentui dominarum de Cella sancte Marie in Brunna* ...)

RBM I, s. 499, č. 1056 (... *sorori Herburgi et conventui dominarum de Cella S. Mariae in Brunna* ...)

- v (podezřelé) listině datované 17. 2. 124[4], Křivoklát: Václav [I.], král český, dává sestře Herburce pozemek v Brně k vystavění kláštera, uděluje tomuto klášteru jisté svobody a potvrzuje mu majetky, darované na věčnost Oldřichem Nigerelem, brněnským měšťanem.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. R 2 Collegii Brunensis (... *sorori Herbuge ... quas predicta soror Herburga* ...).

CDB IV-1, s. 120–123, č. 39++ (... *sorori Herburge ... quas predicta soror Herburga* ...)

CDM III, s. 36–38, č. 49 (... *sorori Herbuge ... quas predicta soror Herburga*, ...)

RBM I, s. 521–522, č. 1094 (... *sorori Herbugae ... quas praedicta soror Herburga* ...)

- v listině datované 17. 2. 1244, Křivoklát: Václav [I.], král český, dovoluje převorce [Herburce] a společenství žen sloužících Bohu u [kostela] Cela [sv. Marie] přijmout pozemek v Brně a založit tu klášter; uděluje pak tomuto klášteru veškerá práva, z nichž se těší ostatní kláštery v království.

90 Na závěr katalogu, v samostatném oddílu, uvádíme dvě osoby, v jejichž případech zůstávají úvahy o jejich měšťanském původu pouhými spekulacemi. Zatímco u vilika a královského sudího Rubina naznačuje tuto možnost jeho příbuzenský vztah s brněnským měšťanem Petrem (srov. zde č. 36 Petr, strýc Rubinův), u první převorky kláštera Cela Panny Marie v Brně Herburgy doklady o obdobných rodinných vazbách zcela chybí, jak konstatoval již Jindřich Šebánek, když přemítal o možnosti jejího spojení s rodinou již několikrát zmiňovaného měšťana Oldřicha Nigera – viz Šebánek, J.: *K otázkám založení*, s. 416. Přehled další literatury přináší poznámky č. 87, 97 a 98.

91 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 35; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 96, 108–109; Šebánek, J.: *K otázkám založení*, s. 407, 411, 413, 414, 416; *Dějiny města Brna 1*, s. 42; Měřinský, Zdeněk: *Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období*. AH 10, 1984, s. 378; Černušák, T.: *K počátkům herburského kláštera*, s. 114, 118–120; Týž: *Herburský klášter*, s. 166–167; Týž: *Reforma, úpadek a zánik*, s. 116; Foltýn, D. a kolektiv: *Encyklopedie klášterů*, s. 161.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. H 3 Collegii Brunensis (... [Herburgae]⁹² *priorisse et conventui ancillarum Christi de Cella castitatis, quod vulgo dicitur Chevschencelle, ...*).

CDB IV-1, s. 123–124, č. 40 (... *priorisse et conventui ancillarum Christi de Cella castitatis, quod vulgo dicitur Chevschencelle, ...*)

CDM III, s. 39, č. 50 (... *priorisse et conventui ancillarum Christi de Cella castitatis, quod vulgo dicitur Chevschen celle ...*)

RBM I, s. 522, č. 1095 (... *priorissae et conventui ancillarum Christi de Cella castitatis, quod vulgo dicitur Chevschencelle, ...*)

- v listině datované 29. 5. [1245], Lyon: Papež Innocenc IV. potvrzuje herburskému klášteru v Brně (totiž převorce [Herburce] a společenství žen sloužících Bohu u [kostela] Cela [sv. Marie] v Brně) vlastnictví pozemku, který jim pro výstavbu kostela udělil [Václav I.], král český.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 C (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae]⁹³ priorisse ac conventui monasterii ancillarum Christi de Cella castitatis in Brunna, ...*).

CDB IV-1, s. 154, č. 66 (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae] priorisse ac conventui monasterii ancillarum Christi de Cella castitatis in Brunna, ...*)

CDM III, s. 54, č. 70 (... *Dilectis in Christo filiabus ... Priorisse ac Conuentui Monasterii Ancillarum christi de Cella castitatis in Brunna ...*)

RBM I, s. 529, č. 1118 (... *ancillarum Christi de Cella castitatis in Brunna, ...*)

- v listině datované 3. 1. [1246], Lyon: Papež Innocenc IV. přijímá herburský klášter v Brně (totiž převorku [Herburgu] a společenství žen sloužících Bohu u [kostela] Cela [sv. Marie] v Brně) v ochranu a potvrzuje klášteru držení statků darovaných Oldřichem Nigerelem.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 D (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae]⁹⁴ priorisse et conventui monasterii de Cella castitatis in Brunna, ...*).

CDB IV-1, s. 179–180, č. 88 (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae] priorisse et conventui monasterii de Cella castitatis in Brunna, ...*)

CDM III, s. 61, č. 82 (... *Dilectis in Christo filiabus ... Priorisse et Conuentui monasterii de Cella castitatis in Brunna ...*)

RBM I, s. 538, č. 1143 (... *monasterium de Cella castitatis in Brunna, ...*)

- v listině datované 13. 7. [1248], Lyon: Papež Innocenc IV. svěřuje herburský klášter v Brně (totiž převorku [Herburgu] a společenství žen sloužících Bohu u [kostela]

92 Možný je i tvar „Herburgi“.

93 Viz poznámku č. 92.

94 Viz poznámku č. 92.

Cela sv. Marie v Brně) dominikánskému řádu, zastupovanému mistrem řádu a provinciálem Čech, a připojuje ustanovení o jejich vzájemných právech a povinnostech.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 E (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae]*⁹⁵ *priorisse et conventui monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*).

CDB IV-1, s. 234–235, č. 138 (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae] priorisse et conventui monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*)

CDM III, s. 88–89, č. 122 (... *Dilectis in Christo filiabus ... Priorisse et Conuentui monasterii de Cella sancte Marie in Brunna ...*)

RBM I, s. 559, č. 1207 (... *priorissam et conventum monasterii de Cella S. Mariae in Brunna, ...*)

- v listině datované 7. 8. 1248, Lyon: Papež Innocenc IV. přijímá herburský klášter v Brně (totiž převorku [Herburgu]) a společenství žen sloužících Bohu u [kostela] Cela sv. Marie v Brně) v ochranu, potvrzuje mu držení jeho majetků a uděluje a potvrzuje mu rozličná práva a svobody.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 F (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae]*⁹⁶ *priorisse de Cella sancte Marie in Brunna, eiusque sororibus ...*).

CDB IV-1, s. 237–239, č. 141 (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgae] priorisse de Cella sancte Marie in Brunna, eiusque sororibus ...*)

CDM III, s. 90–93, č. 124 (... *Dilectis in Christo filiabus ... Priorisse de cella sancte Marie in Brunna eiusque sororibus ...*)

RBM I, s. 560, č. 1209 (... *monasterium de Cella S. Mariae in Brunna ...*)

- v listině kladené editorem k [1. 1. 1249, Lyon]: Papež Innocenc IV. uděluje všem, jež přispějí na výstavbu herburského kláštera v Brně (totiž převorce [Herburce]) a společenství žen sloužících Bohu u kostela Cela sv. Marie) odpustky.

Transumpt 2. polovina 13. století.

Opis 17. století.

CDB IV-1, s. 257–258, č. 156 (... *ex parte dilectarum in Christo filiarum [Herburgae] priorisse et conventus ecclesie de Cella sancte Marie, ...*)⁹⁷

- v listině (falzu) datované 4. 12. 1252, Brno: Bernard řečený Hardelmon, rychtář brněnský, Frank Weys, Fridrich písař, Konrád ze Starého trhu, měšťané a přísězní brněnští, vypočítávají majetky herburského kláštera v Brně v čele s převorkou Herburgou, jehož území ve městě vyměřili, a rozličné svobody náležející klášteru, které se zavazují šetřit.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. X 2 Collegii Brunensis (... *ex singulari petitione sororis Herburgis priorisse et conventus prenominati ...*).

95 Viz poznámku č. 92.

96 Viz poznámku č. 92.

97 Srov. též CDB VI-1, s. 179–180, č. 131++.

CDB IV-1, s. 432–434, č. 254+++ (... *ex singulari petitione sororis Herburgis priorisse et conventus prenominati ...*)

CDM III, s. 160–161, č. 186 (... *ex singulari petitione sororis Herburgis priorisse et conuentus prenominati ...*)

RBM I, s. 605, č. 1314 (... *ex singulari petitione sororis Herburgis, priorissae, et conventus praeonominati ...*)

- v listině datované 26. 2. 1257, Pustiměř: Bruno, biskup olomoucký, rozhoduje spor mezi herburským klášteřem v Brně (totiž mezi sestrou Herburgou a společenstvím žen u [kostela] Cela sv. Marie v Brně) a bratrem Geldolfem, mistrem johanitského špitálu na [Starém Brně], o desátky z polí v Králově Poli.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 14 B (... *inter sororem Herburgam et conventum Celle sancte Marie in Brunna ... quod predictae soror Herburgis et conventus Celle sancte Marie ... sepedictae soror Herburgis et conventus, ... soror Herburgis ...*).

CDB V-1, s. 201–202, č. 122 (... *inter sororem Herburgam et conventum Celle sancte Marie in Brunna ... quod predictae soror Herburgis et conventus Celle sancte Marie ... sepedictae soror Herburgis et conventus, ... soror Herburgis ...*)

CDM III, s. 235–236, č. 249 (... *inter sororem Herburgim et conuentum Celle sancte Marie in Brunna ... quod predictae soror Herburgis et conuentus Celle sancte Marie ... sepedictae soror Herburgis et conuentus, ... soror Herburgis ...*)

RBM II, s. 56–57, č. 145 (... *inter sororem Herburgim et conuentum Celle sancte Marie in Brunna ... quod predictae soror Herburgis et conuentus Celle sancte Marie ... sepedictae soror Herburgis et conuentus ...*)

- v listině datované 15. 5. [1255–1258], Zvíkov: [Přemysl] Otakar [II.], pán království českého, vévoda rakouský a markrabě moravský, osvobodil pozemky herburského klášteřa (totiž sestry Herburgy a společenství žen u [kostela] Cela sv. Marie), ležící mimo město Brno, od městských dávek a nařizuje P. rychtáři, Hertelovi, Frankovi, Fridrichovi písaři, Konrádovi ze Starého trhu, měšťanům brněnským, aby tuto svobodu neporušovali a aby klášteřu neodpírali právo trhu.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. D 3 Collegii Brunensis (... *sorori Herburgi et conventui de Cella sancte Marie ...*).

CDB V-1, s. 244, č. 155 (... *sorori Herburgi et conventui de Cella sancte Marie ...*)

CDM III, s. 268, č. 277 (... *sorori Herburge et conuentui de Cella S. Mariae ...*)

RBM II, s. 38, č. 98 (... *sorori Herburgi et conventui de Cella S. Mariae ...*)

RBM II, s. 85, č. 220 (... *sorori Herburge et conuentui de Cella s. Mariae ...*)

- v (podezřelé) listině datované srpen 1262, Modřice: Bruno, biskup olomoucký, souhlasí s tím, že herburský klášteř v Brně v čele se sestrou Herburgou koupil od zábrdovického klášteřa ves Diváky.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. (30 B) (... *quod soror Herburgis, sanctimonialis de Cella sancte Marie in Brunna, et totus conventus eiusdem loci ...*).

CDB V-1, s. 519–521, č. 349++ (... *quod soror Herburgis, sanctimonialis de Cella sancte Marie in Brunna, et totus conventus eiusdem loci ...*)

CDM III, s. 340–341, č. 344 (... *quod soror Herburgis, sanctimonialis de cella sancte marie in brunna, et totus conuentus eiusdem loci ...*)

RBM II, s. 149, č. 382 (... *quod soror Herburgis, sanctimonialis de Cella s. Marie in Brunna, et totus conuentus eiusdem loci ...*)

- v listině datované 5. 3. [1263], Orvieto: Papež Urban IV. žádá českého krále [Přemysla Otakara II.], aby hájil herburský klášter v Brně (totiž převorku Herburgu a společenství žen sloužících Bohu u [kostela] Cela sv. Marie v Brně).

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 K (... *dilecte in Christo filie [Herburgis]⁹⁸ priorissa et conventus monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*).

CDB V-1, s. 549, č. 370 (... *dilecte in Christo filie [Herburgis] priorissa et conventus monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*)

CDM III, s. 329, č. 333 (... *dilecte in Christo filie ... Priorissa et Conuentus Monasterii de Cella sancte Marie in Brunna ...*)

RBM II, s. 159–160, č. 414 (... *priorissa et conuentus monasterii de Cella s. Marie in Bruna ...*)

- v listině datované 7. 3. [1263], Orvieto: Papež Urban IV. potvrzuje herburskému klášteru v Brně (totiž převorce Herburce a společenství žen sloužících Bohu u [kostela] Cela sv. Marie v Brně) všechny udělené svobody a imunity.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 J (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgi]⁹⁹ priorisse et conventui monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*).

CDB V-1, s. 550, č. 371 (... *dilectis in Christo filiabus [Herburgi] priorisse et conventui monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*)

CDM III, s. 329–330, č. 334 (... *Dilectis in Christo filiabus ... Priorisse et Conuentui Monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*)

RBM II, s. 160, č. 415 (... *priorisse et conventui monasterii de Cella s. Mariae de Brunna ...*)

- v listině datované 12. 4. [1263], Orvieto: Papež Urban IV. vybízí olomouckého biskupa [Bruna], aby herburskému klášteru v Brně (totiž převorce Herburce a společenství žen sloužících Bohu u [kostela] Cela sv. Marie v Brně) opatřil vhodné kněží.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 38 H (... *dilectarum in Christo filiarum [Herburgis]¹⁰⁰ priorisse et monialium inclusarum monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*).

CDB V-1, s. 559–560, č. 377 (... *dilectarum in Christo filiarum [Herburgis] priorisse et monialium inclusarum monasterii de Cella sancte Marie in Brunna, ...*)

98 Možný je i tvar „Herburga“.

99 Možný je i tvar „Herburgae“.

100 Viz poznámku č. 99.

CDM III, s. 330–331, č. 335 (... *dilectarum in christo filiarum ... Priorisse et Monialium inclusarum Monasterii de Cella sancte Marie in Brunna ...*)

RBM II, s. 162, č. 420 (... *monialibus de Cella s. Mariae Brunae ...*)

- v listině datované 29. 6. 1263, Brno: Herburský klášter v Brně zastupovaný převorkou Herburgou dává za určitých podmínek brněnskému měšťanu Güntherovi mlýn na řece Svratce.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. 65 A (... *Nos soror Herburgis, procuratrix cenobii sancte Marie in Brunna, ... quod nos soror Herburgis, procuratrix cenobii sancte Marie in Brunna, ...*).

CDB V-1, s. 570–571, č. 385 (... *Nos soror Herburgis, procuratrix cenobii sancte Marie in Brunna, ... quod nos soror Herburgis, procuratrix cenobii sancte Marie in Brunna, ...*)

CDM III, s. 353–354, č. 357 (... *Nos soror Herburgis procuratrix cenobii sancte Marie in Brunna ... quod nos soror Herburgis procuratrix cenobii sancte Marie in Brunna ...*)

RBM II, s. 163–164, č. 425 (... *Nos soror Herburgis, procuratrix cenobii s. Marie in Brunna ...*)

- v listině datované 5. 2. 1280, Vratislav: Tomáš, biskup vratislavský, uděluje odpustky všem, kteří přispějí k obnově poničeného herburského kláštera v Brně, jež založila a vystavěla ctihodná a Bohu zaslíbená Herburga.

Originál MZA, G 4 Listiny Františkova muzea (1222–1850), sign. I/13 (... *cum claustrum quoddam religiosarum dominarum Celle sancte Marie in Brunna, diocesis Olomucensis, quod honorabilis domina et Deo devota Herburga, ... domina Herburga supradicta ...*).

CDB VI-1, s. 142–143, č. 89 (... *cum claustrum quoddam religiosarum dominarum Celle sancte Marie in Brunna, diocesis Olomucensis, quod honorabilis domina et Deo devota Herburga, ... domina Herburga supradicta ...*)

CDM IV, s. 233–234, č. 171 (... *cum claustrum quoddam religiosarum dominarum Celle Sancte Marie in Brunna, diocesis Olomucensis, quod honorabilis domina Deo deuota, Herburga, ... domina Herburga supradicta ...*)

RBM II, s. 522–523, č. 1206 (... *Cum claustrum — celle s. Marie in Brunna, — quod — domina — Herburga — condidit, ... d. Herburga supradicta ...*)

RUBIN vilik a královský sudí¹⁰¹ (Rubinus iudex Brunnensis; Rubinus procurator

101 Na základě listiny údajně z roku 1240, dle citace však falza z roku 1252, považoval Bretholz, B.: *Geschichte Brünn, I*, s. 44 muže nazývaného Rubin za městského rychtáře. Zde se Rubin skutečně uvádí v souvislosti umožňující takovou interpretaci (CDB IV-1, s. 434, č. 254: ... *Rubin cum aliis iuratis ...*). Stejného názoru byla i Ludmila Sulitková, přiznávající mu ovšem i funkci správce brněnské provincie — viz Táž: *Několik poznámek*, s. 50. Proti tomu Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 108 Rubinovi oprávněně přisoudil úřad vilika brněnské provincie. V letech 1228–1238 totiž nese titul prokurátora či vilika, roku 1240 a roku 1245 je uváděn mezi šlechtickými svědky.

domini regis; Rubinus procurator noster Brunensis; Rubinus villicus in Brunna; Rubinus villicus; Rubynus iudex Brunensis)¹⁰²

- svědek v listině datované 7. 11. 1228, Oslavany: Přemysl Otakar [I.], král český, přijímá se souhlasem Roberta, olomouckého biskupa, do ochrany oslavanský klášter, který vystavěla Heilwida, urozená paní ze Znojma, a propůjčuje mu tytéž svobody, jež má velehradský klášter.

Insert 13. století.

CDB II, s. 315–319, č. 320 (... *Cuius rei testes sunt hii: ... Rubinus, ... procuratores nostri ... Brunensis ...*)

CDM II, s. 189–193, č. 185 (... *Cuius rei testes hii ... Rubinus ... procuratores nostri ... Brunensis ...*)

RBM I, s. 342–343, č. 734 (... *Cujus rei testes sunt hii: ... Rubinus ... procuratores nostri ... Brunensis ...*)

- svědek v listině datované 28. 3. 1235, Brno: Přemysl, markrabě moravský, uděluje se souhlasem Václava [I.], krále českého, zábrdovickému klášteru tytéž svobody, kterými byl nadán velehradský klášter, a Robert, biskup olomoucký, slibuje vyobcovat případné narušitele.

Originál MZA, E 59 Premonstráti Zábřdovice ((1202) 1209–1787), inv. č. 4, 4a (... *Huius rei testes sunt: ... Rubinus villicus in Brunna, ...*).

CDB III-1, s. 129–133, č. 107 (... *Huius rei testes sunt: ... Rubinus villicus in Brunna, ...*)

CDM II, s. 295–299, č. 262 (... *Huius rei testes sunt: ... Rubinus villicus in Brunna ...*)

RBM I, s. 412–413, č. 873 (z orig. *A2 s neúplným výčtem svědků*)

- svědek v listině datované 1238: Václav [I.], král český, dává oslavanskému klášteru tytéž svobody, které udělil velehradskému klášteru jeho otec Přemysl [Otakar I.].

Opis 19. století.

CDB III-2, s. 261–263, č. 204 (... *Nomina testium sunt hec: ... Rubinus procurator domini regis, ...*)

CDM II, s. 351–352, č. 302 (... *Nomina testium sunt hec: ... Rubinus procurator domini regis ...*)

RBM I, s. 433, č. 933 (... *Testes: ... Rubinus procurator regis ...*)

- svědek v listině datované srpen 1240, Brno: Václav [I.], král český, dává brněnským měšťanům Oldřichu Nigerovi a jeho bratrům za jejich služby dva lány v Měnině a dva v Pohořelicích, jež mají vlastnit právem, které obdrželi od Přemysla, kdysi markraběte moravského.

102 Bretholz, B.: *Geschichte Brünn*, I, s. 35, 44, 68, 70, 398; Šujan, F.: *Dějepis Brna*, s. 93, 109; *Dějiny města Brna* I, s. 36, 42; Jan, L.: *Kdo byl Cruciburgensis*, s. 24, 26; Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 50–51; Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 45; Procházka, R.: *Počátky jihomoravských měst*, s. 274.

Originál NA Praha, Archiv České koruny (1158–1935), inv. č. 7 (... *Testes: ... Rubynus iudex Brunnensis ...*).

CDB III-2, s. 328–330, č. 247 (... *Testes: ... Rubynus iudex Brunnensis ...*)

CDM II, s. 373–374, č. 325 (... *Testes: ... Rubynus iudex Brunnensis, ...*)

RBM I, s. 461, č. 999 (... *Testes: ... Rubynus iudex Brunnensis, ...*)

- svědek v listině datované 7. 12. 1240, Brno: Václav [I.], král český, přijímá tišnovský klášter v ochranu a potvrzuje mu držení statků, které uvádí.

Originál MZA, E 10 Cisterciacky Tišnov (1234–1950), sign. A 3 (... *Testes huius rei sunt: ... Rubinus willlicus, ...*).

CDB III-2, s. 353–356, č. 260 (... *Testes huius rei sunt: ... Rubinus willlicus, ...*)

CDM II, s. 382–384, č. 330 (... *Testes huius rei sunt: ... Rubinus willlicus, ...*)

RBM I, s. 470, č. 1013 (... *Testes huius rei sunt: ... Rubinus willlicus, ...*)

- svědek v listině datované červenec 1245, Praha: Václav [I.], král český, prodává oslavskému klášteru ves Potěch za bohoslužebné předměty zakoupené pro klášter sv. Františka v Praze.

Originál MZA, E 9 Cisterciacky Staré Brno (1225–1782), sign. P 10 (... *Huius rei testes sunt: ... Rubinus iudex Brunnensis, ...*).

CDB IV-1, s. 159–161, č. 71 (... *Huius rei testes sunt: ... Rubinus iudex Brunnensis, ...*)

CDM III, s. 54–56, č. 71 (... *Huius rei testes sunt ... Rubinus iudex brunnensis ...*)

RBM I, s. 530, č. 1121 (... *Testes: ... Rubinus iudex Brunnensis, ...*)

- v listině (falzu) datované 4. 12. 1252, Brno: Bernard řečený Hardelmon, rychtář brněnský, Frank Weys, Fridrich písař, Konrád ze Starého trhu, měšťané a přísežní brněnští, vypočítávají majetky herburského kláštera v Brně, jehož území ve městě vyměřili, a rozličné svobody náležející klášteru, které se zavazují šetřit. V souvislosti s výše uvedenými úkony potvrzují rychtář Bernard a přísežný Frank záznam o majetcích udělených klášteru, jenž byl zanesen do register roku 1240 díky panu Rubinovi a dalším přísežným.

Originál MZA, E 25 Jezuité Brno (1241–1773), sign. X 2 Collegii Brunensis (... *dominus videlicet Rvbin ...*).

CDB IV-1, s. 432–434, č. 254+++ (... *dominus videlicet Rvbin ...*)

CDM III, s. 160–161, č. 186 (... *dominus videlicet Rubin ...*)

RBM I, s. 605, č. 1314 (... *dominus videlicet Rubin, ...*)

MARTINA KUDLÍKOVÁ

**PORTÁLY BRNĚNSKÝCH
MENDIKANTSKÝCH KLÁŠTERŮ**

Summary: The contribution focuses on the dating and interpretation of Conventual Franciscan early Gothic portal leading to the chapter house. The introduction into the history of the monastery is followed by a formal analysis, on the basis of which the monument has been dated to the 1270s. The author reacts to earlier hypotheses and suggest other possible original functions of the portal. The portal in the cloister of the Dominican monastery is mentioned marginally.

Keywords: medieval architecture, portal, archivolt, jamb, monastery, cloister, chapter house, Conventual Franciscans, Dominicans, Brno, history, history of art

Oba brněnské kláštery mendikantských řádů, minoritský při kostele sv. Janů a dominikánský při chrámu sv. Michala, patřily již od svého založení ve 30. letech 13. století k významným činitelům působícím při procesu konstituování Brna jako středověkého města, který vrcholil v téže době přeměnou předměstských vsí a dalšího rozptýleného osídlení v kompaktní hrazený městský organismus. Přestože oba areály se v současnosti vyznačují barokní architekturou, nalézají se zde křížové chodby, jež si dodnes zachovaly svoji, v případě menších bratří spíše fragmentární, středověkou podobu. Nejvýraznějšími prvky obou ambítů jsou bezesporu portály vedoucí do prostor kapitulních síní.

Zatímco v literatuře již několikrát zmíněný dominikánský portál ponecháme poněkud stranou, pozornost předkládané studie zaměříme na portál minoritský, k jehož odkryvu došlo náhodně v rámci stavebně historického průzkumu kapitulní síně v roce 1998.¹ Této výrazné památce, i dnes relativně přístupné, nebylo zatím badateli věnováno mnoho pozornosti. Obsáhleji se jí zabýval Lubomír Konečný z Muzea města Brna v rámci stavebně historického průzkumu² a z něj vycházejícího článku,³ který badatel prezentoval na konferenci FORUM URBES MEDII Aevi VI. (FUMA).

V rámci problematiky funkce a datace minoritského portálu je třeba nejprve zmínit několik základních historických údajů. První písemný doklad o existenci kláštera je z roku 1239, ale nejstarší dochovaný pramen pocházející od samotných minoritů představuje až *Epicedium minoritského kláštera z let 1301–1643*, uložené v Moravském zemském archivu ve fondu G 13 Sběrka Historického spolku Brno. Autorem práce byl Štěpán, minoritský brněnský lektor se středním stupněm akademického vzdělání v teologii a svobodných uměních. Jako datum jeho smrti je v epicediu uveden rok 1513.⁴

1 Na archeologickém a stavebně historickém průzkumu se podílely Muzeum města Brna a ARCHAIA Brno, o. p. s.

2 Konečný, Lubomír Jan: *Minoritský klášter v Brně. Podpovrchový stavebně historický průzkum. Nálezy v severní části východního křídla konventu (tzv. malý refektář)*. Brno 1998–1999, především s. 17–21 (uloženo v Muzeu města Brna).

Další informace viz Merta, David: *Brno. Minoritský klášter*. Brno 1998, s. 22, č. 0956 (nálezová zpráva uložena v ARCHAIA Brno o. p. s.). Text v rámci diplomové práce V. Šlancarové (Šlancarová, Věra: *Architektonický vývoj Brna v 2. polovině 13. století*). Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2005, s. 73 nn, kde ve stručnosti shrnuje výsledky výše uvedených průzkumů) a stručný publikační výstup této práce — Šlancarová, V.: *Architektonický vývoj Brna v 2. polovině 13. století*. *Archeologia historica* 32, 2007, s. 81–91, zde s. 86–88. Naposledy srov. Kudlíková, Martina: *Minoritský klášter a kostel sv. Janů v Brně. Období středověku*. Brno 2007. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (dostupné z: <http://is.muni.cz/th/64974>), s. 22–28 a Táž: *Poznámka ke gotickým stavebním formám minoritského kláštera v Brně*. *Průzkumy památek* 17/2, 2010, s. 102–109.

3 Konečný, L. J.: *Stavební počátky, „porta iustitiae“ a kapitulní síň kláštera brněnských minoritů*. *Forum Brunense* 2007, s. 9–35.

4 Kratochvíl, August: *Epicedium minoritského kláštera v Brně*. *Časopis Matice moravské* 43, 1919, s. 40: „*Item anno 1513 obiit reverendus pater frater Stephanus, artium ac sacrae theologiae licentiatius nec non minister Bohemie, Polonie Moravieque, feria quarta post Invocavit, et filius huius loci, qui multa bona fecit conventui etc.*“ Po tomto datu je v epicediu ještě několik dalších zápisů jinou rukou.

Kvůli nedostatku podobných pramenů zůstává epicedium dodnes jedním z hlavních zdrojů k poznání dějin kláštera. Informuje nás především o úmrtí pánů z Boskovic a z dalších spřízněných rodů, ale i o tom, že se v hrobkách pod kostelem, v kostele a kolem něho nacházely „krásné mramorové náhrobníky s textem“ jiných drobných šlechticů, venkovských farářů a brněnských měšťanů.⁵ Dalším důležitým pramenem, z něhož se sekundárně dovídáme také o starších dějinách brněnských minoritů, jsou anály kláštera od jeho založení do roku 1733, sepsané P. Christem.⁶ Poslední zprávy o klášteře a kostele sv. Janů v období středověku nalezneme ve čtyřech listinách z Bočkovy sbírky v Moravském zemském archivu.⁷

Dějiny počátků brněnského minoritského kláštera jsou značně nejasné a prameny se neshodují ani v tom, kdo byl vlastně jeho fundátorem. Podle barokních análů P. Christa je za zakladatele kláštera považován Jan Velen Černoohorský z Boskovic, který zemřel v únoru 1240 a byl pohřben v klášterním kostelíku sv. Jana Křtitele.⁸ Kostel brněnských minoritů se stal místem posledního odpočinku i pro jeho potomky, což trvalo až do vymření rodu Boskoviců koncem 16. století.⁹ Oproti tomu Mojmir Švábenský poukazuje na to, že se jedná pouze o pozdější, mnichy vytvořenou tradici založenou na „kontrastu mezi prvotními pány z Boskovic jako zakladateli kláštera a jejich posledním mužským potomkem Janem Šemberou, který klášter připravil lsteně o majetek.“¹⁰ Zmíněná tradice nesouhlasí ani s údajem v epicediu, zaznamenávajícím k roku 1340 pohřeb „Přibyslava znaku tří štik“ v minoritském kostele, o němž je uvedeno, že byl z rodu zakladatelů kláštera.¹¹ Tuto zprávu by mohly potvrdovat žďárské anály, kde však není Přibyslav z Křižanova označován přímo za zakladatele, ale „pouze“ za velkého dobrodince kláštera († 1241).¹² Máme také zprávu o listině krále Václava I., který roku 1232 potvrdil fundaci kláštera a kostela sv. Jana Křtitele snad z roku 1231 nebo již z roku 1230. Brněnský minorita P. Norbert František Škrdlík uvádí jako zakladatele kláštera samotného Václava I. a píše, že „[...] v roce

- 5 Vítovský, Jakub: *Malby v minoritském klášteře sv. Jana Křtitele a Jana Evangelisty v Brně* (katalogové heslo). In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, II. Brno. Ed. Kaliopi Chamoni-kola. Brno 1999, s. 215–217, zde s. 216.
- 6 Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond E 49 Minorité Brno 1636–1992 (dále jen fond E 49), kniha č. 32, kart. 15, Stephanus, P. Christ, O. Min. Conv.: *Chronologia venerabilis conventus Brunensis ad S. Joannes, 1733* (dále jen Anály).
- 7 MZA, fond G 1 Bočkova sbírka 1229–1846, Minorité 1277–1691 (ke středověku listiny z let 1277, 1363, 1495).
- 8 MZA, fond E 49, Anály, pag. 232.
- 9 Eliáš, Jan O.: *Stavebně-historický průzkum minoritského kláštera*. Brno 1985, s. 1–2 (výtisky uloženy v ARCHAIA Brno, o. p. s. a v minoritském klášteře).
- 10 Švábenský, Mojmir: *Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243*. Brno v minulosti a dnes 11, 1993, s. 86–93, zde s. 88.
- 11 Kratochvíl, A.: *Epicedium*, s. 20: „Item circa ambonem sepultus est dominus Przibislaus baro, fundator domus Brunensis, anno domini M^oCCCXL.“
- 12 Ludvíkovský, Jaroslav: *Žďárská kronika — Cronica domus Sarenensis*. Brno 1964, s. 172: „[...] Unde Minoribus in Brunna dedit hic bona plure, in quorum iacet ecclesia Brunne tumulatus.“ Originál kroniky žďárského konventu, sepsaný bratrem Jindřichem na konci 13. století, je uložen v univerzitní knihovně ve Vratislavi.

1231 pokročila stavba tak daleko, že minorité mohli již v klášteře přebývat.¹³ Výše uvedená domněnka M. Švábenského celkově odpovídá také historické situaci, v níž bylo značně nepravděpodobné, aby měl mendikantský klášter svého konkrétního zakladatele z řad šlechty a můžeme spíše předpokládat jeho založení na popud samotného panovníka, tedy českého krále Václava I., jak uvádí P. Norbert František Škrdlík. To samozřejmě nevyklučuje následnou iniciativu uvedených šlechticů jako dobrodinců kláštera.¹⁴

Z minoritských analů se dále dovídáme, že ve 40. letech 13. století se poměry kláštera již značně ustálily a 8. září 1244 se v jeho zdech konalo řádové provinciální shromáždění.¹⁵ Pokračování stavební činnosti dokládá zpráva z roku 1251, kdy minorité získali od papeže Inocence IV. čtyřicetidenní odpustky pro ty věřící, jež přispějí almužnou na stavbu kostela sv. Jana Křtitele. V roce 1254 týž papež zmocnil brněnské řeholníky, aby směli pro stavbu svého konventu přijímat milodary z loupeží a půjček, jestliže tyto budou vráceny svým vlastníkům.¹⁶ O tři roky později byl klášterní kostelík („ecclesiolam“) sv. Jana Křtitele vysvěcen olomouckým biskupem Brunem, který mu také udělil na každé výročí opět čtyřicetidenní odpustky.¹⁷

Už v roce 1257 byl brněnský minorita lektor Bartoloměj spolu s minoritou Lambertem papežem Alexandrem IV. jmenován inkvizitorem v Čechách a v Polsku¹⁸ a klášter se navíc později stával místem konání duchovních soudů.¹⁹

Původní kostelík, dostavěný kolem poloviny 13. století, vyhořel společně s klášterem při požáru města již roku 1262. Následovně byl kostel spolu s klášterem rozšířen za donace Václava II., který minoritům daroval rozlehlý pozemek.²⁰ K tomu dopomohlo udělení dalších odpustků na odstranění škod, tentokrát bavorským biskupem Bertholdem,²¹ a při té příležitosti došlo také k rozšíření patronie Jana Evangelistu.

13 Škrdlík, Norbert František: *Minoritský kostel u sv. Janů, Loreta a Svaté schody v Brně*. Brno 1942, s. 6.

14 Za podnětnou konzultaci k otázce zakladatele brněnského minoritského kláštera děkuji Mgr. Tomáši Borovskému, Ph.D.

15 MZA, fond E 49, Anály, pag. 237.

16 MZA, fond E 49, Anály, pag. 237, 322.

17 Eliáš, J. O.: *Stavebně-historický průzkum*, s. 2; Hálová-Jahodová, Cecílie: *Brno. Stavební a historický vývoj města*. Praha 1947, s. 40 navíc uvádí, že biskup Bruno uděluje odpustky těm, kdo v den založení chrámu navštíví jeho oltáře Blahosl. P. Marie a sv. Františka. Ve kterém místě stávaly, nevíme.

18 *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) III. Ed. Antonín Boczek. Olomucii 1841, s. 238–240, č. 252.

19 Jan, Libor – Procházka, Rudolf – Samek, Bohumil: *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996, s. 43: „Dne 26. čerona 1293 vyhlásil opat Konrád svoji listinou vydanou v minoritském klášteře rozhraničení mezi farnostmi sv. Petra (Češi) a sv. Jakuba (Němci).“

20 K tomu kriticky nejnověji Čihalík, Martin – Maráz, Karel – Šeferisová-Loudová, Michaela: *Stavebně historický průzkum minoritského kláštera v Brně*. Brno 2007, s. 6 (uloženo v minoritském klášteře). Podle zde uvedených údajů se jednalo pouze o nedoloženou klášterní tradici.

21 Buben, Milan: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích, díl III., svazek I. Žebravé řády*. Praha 2006, s. 177.

Jan O. Eliáš na základě stavebně historického průzkumu předpokládá, že donací Václava II. areál kláštera zřejmě obsáhl celý rozsáhlý prostor od Minoritské ulice až k Měniněské bráně.²² Na základě potvrzení buly Inocence IV. z roku 1254 olomouckým biskupem Dětřichem v letech 1291 a 1292 (pro stavební potřeby brněnských minoritů)²³ badatel vyvozuje, že roku 1285 byla dokončena jen část přestavby kláštera. K tomu v roce 1303 hnězdenský arcibiskup Jakub udělil čtyřicetidenní odpustky těm, „kdož navštíví kostel sv. Janů o svátících patronů nebo kdož přispějí brněnským bratřím minoritům milodary.“²⁴

Již v roce 1304 se v klášteře konala provinciální kapitula, což dokazuje, že měl klášter dostatek vhodných prostor nejen pro domácí bratry, ale i pro hosty z jiných klášterů provincie. O dva roky později lehl klášter opět popelem a údajně zbyly z celého komplexu pouze holé zdi.²⁵ Lze předpokládat, že shořely střechy a stropy klášterních budov stejně jako mobiliář, pokud nebyl mnichy včas zachráněn.

Podle análů se po ničivé katastrofě stal hlavním dobrodincem kláštera opavský vévoda Mikuláš († 1318), levoboček krále Přemysla Otakara II, jenž byl se svojí manželkou Adelheidou a synem Janem v minoritském kostele také pohřben.²⁶ Jeho náhrobek se nacházel na místě dnešního hlavního oltáře, ale roku 1600 ho nahradil jiný, patřící Janu Šemberovi Černoorskému z Boskovic.²⁷ Na druhou stranu anály²⁸ dále uvádějí, že kníže nestihl až do své smrti postavit nic trvalého. Jan O. Eliáš se tedy domnívá, že se kníže Mikuláš postaral především o vybudování provizorního příbytku pro požárem postižené bratry a zasloužil se o první práce při obnově jejich kostela.²⁹

Stavbu konventu dal dokončit Artleb z Boskovic, který našel v klášteře menších bratří i místo posledního odpočinku. Jeho zásluhou byl v roce 1320 konvent uveden do dřívějšího stavu a presbytář klášterního kostela byl upraven pro bohoslužby, takže se téhož roku mohlo v klášteře konat provinciální shromáždění, při kteréžto příležitosti olomoucký biskup, brněnský minorita Martin, zmíněný presbytář kostela vysvětil a později zde byl i sám pochován.³⁰ Práce na kostele byly dokončeny

22 Eliáš, J. O.: *Stavebně-historický průzkum*, s. 3.

23 MZA, fond E 49, Anály, p. 237.

24 Tamtéž (přepis Eliáš, J. O.: *Stavebně-historický průzkum*, s. 3).

25 Požár postihl mimo jiné všechny kostely ve městě.

26 Kratochvíl, A.: *Epicedium*, s. 17: „Primo in choro in sepulcro elevato sepultus est illustrissimus dux oppaviensis dicitur Nicolaus († 1313) cum uxore Elhaydis et filio suo Johanne († 1325), ut ibi patuit.“ Přestože zde uvedené datum označuje jako rok Mikulášovy smrti 1313, zemřel ve skutečnosti až o pět let později. Opavský vévoda byl u minoritů pohřben zřejmě pro svoji vazbu k pánům z Boskovic, se kterými se účastnil potlačeného povstání proti Janu Lucemburskému, a sám žádný „vlastní“ klášter neměl. Za konzultaci k tomuto tématu děkuji Zdeňkovi Vaškovi.

27 Škrdlík, N. F.: *Minoritský kostel*, s. 7.

28 MZA, fond E 49, Anály, p. 237, 238.

29 Eliáš, J. O.: *Stavebně-historický průzkum*, s. 4.

30 MZA, fond E 49, Anály, p. 238.

za přispění brněnské městske rady kolem poloviny 14. století,³¹ kdy se také v sousedství kláštera usadily bekyně. Během 14. století vznikla přístavba sakristie na jižní straně presbytáře.

Podle nálezů z roku 1722, objevených při příležitosti založení krypty v presbytáři nynějšího kostela, usoudil pisatel klášterních análů, kvardián S. Christ,³² že prvotní kostelík („*ecclesiola*“), zasvěcený sv. Janu Křtiteli, byl jednolodní podélný prostor s kněžištěm, vcelku asi tak veliký jako presbytář nynějšího kostela. Stával podle něj na místě, kde se roku 1732 nacházel sekretariát, provincialát, skladiště přiléhající uprostřed provincialátu a chodbička k sakristii. „*Presbytář starého kostela údajně procházel presbytářem novějšího kostela napříč k severu,*“³³ kolmo k ose dnešního chrámu. Vstup do kostela měl stávat tam, kde se v 18. století nalézala brána a začátek chodby k provincialátu. Pravdou však zůstává, že v současné zástavbě nejsme zatím schopni údaje klášterních análů potvrdit.³⁴

Dispozicí původního kostela se v souvislosti s portálem vedoucím do pozdější kapitulní síně³⁵ zabýval ve svém stavebně historickém průzkumu a z něj vycházejícího příspěvku Lubomír Konečný. Badatel se domnívá, že tento portál, dominanta mezi ostatními drobnějšími středověkými stavebními fragmenty, byl vstupem do prvotního kostelíka, přičemž předpokládá, že základy odkryté roku 1722, tehdy interpretované jako presbytář, patřily ve skutečnosti nejstaršímu minoritskému jednotraktu, zatímco kostel měl podobu orientované stavby, jejíž hlavní osa probíhala středem námi pojednávaného gotického portálu.³⁶

Značně monumentální gotický ústupkový portál o šířce průchodu 2,2 m, téměř in-taktně zachovaný, bohatě profilovaný a polychromovaný, se otevírá do východního

31 Wolny, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren, díl II/1*. Brünn 1856, s. 105.

32 MZA, fond E 49, Anály, p. 237.

33 Eliáš, J. O.: *Stavebně-historický průzkum*, s. 2. Tato původní dispozice není nijak doložena, ale bylo možné, že si ji vyžádala soudobá situace (například vytyčená plocha pozemku). Pokud by byl presbytář orientovaný k severu, jak uvádí J. O. Eliáš, nemohli bychom brát zřetel na domněnku V. Šlancarové (Šlancarová, V.: *Architektonický vývoj*, s. 72), že se snad jednalo o symbolický význam, „*se kterým se setkáváme u minoritského kostela v Jihlavě, jenž má presbytář orientovaný k jihu, tedy k rodišti zakladatele minoritského řádu sv. Františka z Assisi.*“

34 V těchto místech do současnosti neproběhl žádný systematictější průzkum. Stejně tak by bylo potřeba prozkoumat i vnější okolí nynějšího chóru.

K tomu dále Eliáš, J. O.: *Stavebně-historický průzkum*, s. 105: „*Jestliže připustíme, že nejstarší kostelík kláštera stál snad jinde než kostel dnešní a byl orientován k severu, pak měl i on nesporně charakter provizoria a byl poměrně brzo nahrazen oním kostelem, jenž v roce 1257 vysvětil biskup Bruno. Tento předpokládané druhý kostel již stál v místech dnešního kostela a byl jako on orientován k východu. Z jeho lodí se zachovala část jižního obvodového zdiva z lomového kamene se soklem pod oble profilovanou římsou z pískovce. Loď byla o poznání kratší (asi o 8 m), jak prokazuje římsa soklu zabíhající na východě do zdi na způsob oběhu návoží. Kostelní loď byla podle všeho i užší. Důkaz toho by mohl poskytnout archeologický průzkum, stejně jako údaje o dispozici tehdejšího presbytáře, jehož vřutěný oblouk se musel otevírat hlouběji v prostoru dnešní lodí.*“

35 V literatuře je tato místnost někdy označována také jako bývalý refektář.

36 Konečný, L. J.: *Minoritský klášter*, s. 25; Týž: *Stavební počátky*, zejména s. 10.

křídla klášterního ambitu v úrovni odkryté podlahy, sestavené z raně gotických dlaždic. Druhotně umístěný portál přerušuje jedno ze tří půlkruhově zaklenutých okének.³⁷ Sokl je na vnějším i vnitřním okraji dodatečně odsekáný a upravený. Také kamenná trnož byla na obou okrajích dodatečně odsekána a následně restaurátorsky doplněna.³⁸ Na trnoži spočívají sdružené talířovité patky s průběžně obíhajícími kroužky, na něž nasedají půlválcové dřívky, které spolu s výžlabky profilují vlastní ostění a v dalším průběhu nad prstenci i celou archivoltu. Tyto talířovité prstence ve formě disku, objevující se na místě hlavic, pocházejí z cistercko-burgundské architektury a u nás se s nimi poprvé setkáváme již v předklasické gotice 40. let 13. století na portálu v Nepomuku, i když zde je počet ústupků zredukovaný pouze na jeden.³⁹ Tento typ portálu předjímá cisterciáckou architekturu v tom, že „část nesoucí a nesená splývají už v jedno“.⁴⁰ V případě portálu brněnských minoritů napomáhá k určení datace vedle stupně linearizace také fakt, že je zde užit vysoký sokl, který je prvkem poměrně pozdním (například portál v Kouřimi kolem 1260–1270).⁴¹ Pruty ubíhají do zalomeného vrcholu portálu bez pevného přerušení v podobě hlavic, namísto toho se v jejich místě pouze „provlékají“ talířovým prstencem. Proces proměny sloupku v průběžný prut ostění s navlečenou hlavici (prstencem) byl u nás dokončen v letech 1260–1280. Talířovitý prstenec navlečený na prutu ostění se uplatnil také například kolem roku 1270 na portálech hradních kaplí na Bezdězu nebo v Horšovském Týně. Jen výjimečně se s tímto prvkem setkáváme ještě u staveb poklasické gotiky, jak je tomu u portálu kapitulní síně v brněnském dominikánském klášteře,⁴² jímž se budeme krátce zabývat v závěru příspěvku. Klenutí portálů tohoto typu je vždy lomené.

Pruty portálu od sv. Janů již nejsou vloženy do pravoúhlých koutů volně jako sloupky portálů cistercko-burgundských, ale jsou včleněny do ostění tak, že zapadají mezi ostatní profily portálových ústupků, jako by se staly jejich přímou součástí. Tento vývoj opět odpovídá období let 1260–1270. Uvedený rys pozorujeme také u portálu kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně (před 1278), „kde se už upouští od pravoúhlé osnovy ústupků a jednotlivé profily vnějších hran ústupků splývají se sloupkem v jediný pás souvislé kresby. [...] A tak v portálu už natrvalo zaniká osnova frontální a pravoúhlá a na ostění začíná se nazírat jako na souvislý sled prutů a žlabů. V ostění není už sloupků a ústupků, ale rovnoměrná řada záhybů konkávních a konvexních.“⁴³

37 Procházka, R.: *Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně*. Pravěk NŘ 8, 1998, s. 277–296, zde s. 287.

38 Konečný, L. J.: *Minoritský klášter*, s. 18; Týž: *Stavební počátky*, zejména s. 16–17.

39 Mencl, Václav: *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. Zprávy památkové péče 20, 1960, s. 8–26, dokončení s. 112–153, zde s. 24 (vyobrazení s. 21). Obdobný portál se dvěma ústupky se nachází v Kamenici (okres Pelhřimov).

40 Tamtéž, s. 22.

41 Tamtéž, s. 114.

42 Konečný, L. J.: *Stavební počátky*, s. 20; Mencl, V.: *Vývoj*, s. 24.

43 Tamtéž, s. 115–116 nn.

Ve vrcholu archivoly minoritského portálu do kapitulní síně sledujeme reliéfně pojednané zobrazení anděla. Jde o plastiku hlavičky, křídel a rukou s vinou révou, přičemž celkový dojem evokuje anděla vyklánějícího se z vrcholu archivoly přímo na procházejícího pozorovatele. S obdobným motivem se můžeme setkat například na velkém severním portálu třebíčské baziliky (kolem poloviny 13. století). Formálně se révová ratolest spolu s křídly anděla hlásí k prolomanému naturalistickému stylu 70. let 13. století.⁴⁴ Réva bývá obecným biblickým poukazem na Krista jakožto spasitele (Jan 15,1n.) a obecně zde mohla platit symbolika chrámového portálu jako brány do ráje,⁴⁵ na což upomínají dobové nápisy na jiných románských nebo gotických portálech.⁴⁶ Součástí portálu jsou také reliéfní polychromované listové konzolky, provedené ve stejném stylu jako plastika anděla. Podobné reliéfní konzolky lze spatřit už třeba na patkách Porta Coeli v Předklášteří u Tišnova, na Zvíkově a v mezilodních arkádách kostela menších bratří ve Stein an der Donau.⁴⁷

Jak plastika anděla, tak i samotný minoritský portál pomáhají díky své zachované polychromii vyvracet vžitou představu o „kamenném středověku“, přičemž je třeba si uvědomit, že obyčejný kámen byl pouhým prostředkem, proto byl líčen, omítán a polychromován, někdy, jako v případě portálu od sv. Janů, dokonce opatřen polychromií imitující mramor. Tatáž polychromie se dochovala i na ostění v kapitulní síni, kde můžeme na stěnách vidět zbytky malby s rostlinnými motivy. Nejstarší barevnost portálu byla černomodrá a bílá, ale po zřizování kapitulní síně, kdy došlo například „*k odbourání předstoupených polopilířů i k úpravě jižní trnože portálu, která byla na východní straně odsekána, nově zalomena a upravena typicky poklasickým, mírně prožlabeným okosem s ostrými hranami,*“⁴⁸ byl portál nově polychromován, a to tmavozeleně a červeně.

Problematika datace a funkce portálu nebyla mezi badateli zatím zcela vyřešena. Lubomír Konečný jej na základě formálního srovnávání slohových znaků určuje jako dílo „klasické fáze domácí gotiky“ a portál vřouje do 60. let 13. století, nejpozději kolem roku 1270.⁴⁹ Za shodné je možné považovat i obecnější určení M. Stehlíka do doby po polovině 13. století.⁵⁰

L. Konečný si dále všímá archaických rysů odvozených z předklasické gotiky a pozdně románské architektury cistercké provenience, které nalézá v širokém

44 Konečný, L. J.: *Stavební počátky*, s. 19.

45 Deimling, Barbara: *Středověké chrámové portály a jejich význam v právních dějinách*. In: Románské umění. Architektura — Sochařství — Malířství. Red. Rolf Toman. Praha 2006, s. 324–327, zde s. 327.

46 „*Porta sit ostium pacificum per eum, qui se ostium apellavit, Jesum Christum dominum nostrum*“ nebo „*Ego sum ostium dicit dominus per me si quis introierit, salvabitur.*“ (Jan 10,9)

47 Šlancarová, V.: *Architektonický vývoj*, s. 73.

48 Konečný, L. J.: *Minoritský klášter*, s. 18; případně Týž: *Stavební počátky*, s. 17–16.

49 Tamtéž, s. 18.

50 Stehlík, Miloš: *K brněnským restaurátorským akcím v současnosti a v době nedávné*. Zprávy památkového ústavu v Brně 3, 1999, s. 10–11.

rozkročení s tupým lomem archivoly i v základním konstrukčním schématu ústupkového portálu, jehož důsledkem jsou určité nepravidelnosti vsazené profilace (též různá síla sloupků). Podobné vysoké zalamované sokly s trnožemi, na nichž spočívají talířovité patky válcových sloupků s kroužky, vidíme například v ambitu v Heiligenkreuzu a v Lilienfeldu již kolem let 1236–1240.⁵¹

Jiří Kroupa oproti výše uvedené dataci vyslovil domněnku, že by portál mohl vzniknout až v 1. čtvrtině 14. století, a to v souvislosti s memorií pro jednoho z významných dobrodinců kláštera, kterými se po požáru v roce 1306 stali opavský vévoda Mikuláš a Artleb Černoohorský z Boskovic. Svoji dataci také vysvětluje užitím lineární formy gotiky.⁵²

Tímto se dostáváme blíže k otázce funkce portálu u sv. Janů, případně k jeho původnímu kontextu. Tuto problematiku obsáhle řeší L. Konečný ve svém článku, je však třeba předem upozornit, že některé aspekty jeho interpretace nejsou ve vztahu k minoritskému portálu přímo doložitelné. Jak jsme zmínili výše, badatel je přesvědčen o původní koncepci portálu jako hlavního vstupu do nejstaršího kostela a jeho lokálně nejbližší analogii nachází v tišnovském portálu (ten datuje oproti jiným badatelům až do let 1250–1260), „s tím rozdílem, že mendikantské stavby bohaté figurální portály neměly.“⁵³ Konečný tuto i další interpretace zakládá na nálezích v zásypu pod úrovní raně gotické dlažby kapitulní síně, mezi kterými byly objeveny také „zřetelné úlomky tlapy lva.“⁵⁴

Podle badatelovy koncepce původního portálu by cihelný oblouk rámoval vlastní průchod s kamenným ostěním a postranními polosloupky na plastikách ležících lvů, ortogonálně předstupujícími fasádu.⁵⁵ Lubomír Konečný text dále rozvádí a přes obecnější christologickou symboliku triumfálního oblouku (*porta triumphalis Christi*), důležitého prvku při duchovních hrách (hlavně při velikonočním procesí), přechází k významu minoritského portálu jako „brány spravedlnosti“ — *porta iustitiae* — místu výkonu pozemské spravedlnosti jakožto předobrazu Posledního soudu.⁵⁶

Je pravdou, že již od karolínské a otonské doby se před chrámovými portály odehrávaly veřejné akty, procesí, duchovní hry (velikonoční imitace biblických soudů Krista), veřejnoprávní úkony spojené s liturgickými akty (rituál pokání či azylové právo, přísahy, uzavírání smluv, svatby atd.), kdy dotyk s ostěním a prahem portálu

51 Konečný, L. J.: *Stavební počátky*, s. 19.

52 *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Dušan Foltýn a kolektiv. Praha 2005, s. 170.

53 Konečný, L. J.: *Minoritský klášter*, s. 18; Týž: *Stavební počátky*, s. 20–21. Okolnosti bohaté výzdoby cisterciácké Porta Coeli jsou obecně známé a na tomto místě považují další srovnávání obou portálů za irelevantní.

54 Tamtéž, s. 18 (barevná příloha č. 12). Zmiňované úlomky jsou dnes ztracené, máme pouze možnost vidět je na fotografiích. Faktem zůstává, že se jedná opravdu o „úlomky“, a i když se nedá vyloučit jejich interpretace jako lví tlapy, nejsou natolik prokazatelné, aby bylo možné na tomto zakládat další rozsáhlé konstrukce.

55 Tamtéž, s. 20.

56 Tamtéž, s. 20–22.

znamenal sakralizovaný právní akt,⁵⁷ ale bez konkrétních dobových pramenů nemůžeme tuto hypotézu pro portál od sv. Janů bezvýhradně přijmout. Lubomír Konečný svoji interpretaci opírá z velké části právě o problematický fragment lví tlapy, tudíž o hypotetické plastiky lvů, které spojuje s ikonografií kamenných trůnů a soudního stolce ve smyslu „*inter leones*“, inspirovaných starozákonním prototypem Šalomounova soudu. Dále si všímá také „*příznačné červené barevnosti*“ portálu (barva krve symbolizuje též světskou exekutivu) a spojuje ji s tzv. „červenými“ dveřmi, někdy doprovázenými nápisy právního obsahu.⁵⁸ Autor svoji studii uzavírá tím, že „*porta iustitiae*“ u brněnských minoritů souvisela s konáním zdejších soudů v určité dny. Tyto soudy jsou doloženy přinejmenším dvěma listinami z roku 1293.⁵⁹

Z výše uvedené stati vyplývají pro bádání dvě hlavní otázky, kterými jsou datace a funkce portálu. Uvedená témata lze sloučit do jednoho, především v případech, kdybychom vycházeli z teorie J. Kroupy, tedy že minoritský portál byl vystavěn jako určitá forma memorie pro jednoho z dobrodinců kláštera po požáru roku 1306. Podle mého názoru můžeme vyloučit, že by se jednalo o památku na opavského knížete Mikuláše († 1318), protože ten spolu se svojí rodinou nebyl pohřben v blízkosti portálu, jak by se dalo očekávat, ale v chóru kostela.⁶⁰ Přitom pohřby v ambitu kláštera i v prostoru kapitulní síně byly v té době více než běžné.⁶¹ Podobně byl také Artleb z Boskovic († 1335) pohřben v rodové hrobce přímo v chrámě.⁶² I kdybychom počítali se záměrnou „archaičností“ portálu v rámci zmíněné memorie, je datace po roce 1300 ve srovnání s obdobnými památkami neopodstatněná.

Na základě slohové komparace lze spíše souhlasit s datací L. Konečného, kladenou do 60. let 13. století, přičemž s ohledem na pokročilejší linearizaci považují za vhodnější posunout vročení do let sedmdesátých. Z dosavadního stavu poznání nelze přesněji vyvodit, jakou roli mohl mít na vznik (stav?) portálu požár kláštera v roce 1262. Je však pravděpodobné, že tento kamenný portál nahradil požárem poškozený vstup, který mohl být v dané době ještě dřevěný.

Původní funkci druhotně vsazeného minoritského portálu tedy nelze vzhledem k dosavadním výsledkům bádání přesně určit, přičemž čtenáři zůstává k posouzení

57 Deimling, B.: *Středověké chrámové portály*, s. 324–325.

58 Na tomto místě je třeba připomenout, že jako původní polychromie brněnského minoritského portálu byla shledána černomodrá a bílá barva, nikoli pozdější červená se žlutou a hnědou. K polychromii více Konečný, L. J.: *Stavební počátky*, s. 19.

59 *CDM IV*. Ed. Antonín Boczek. Olomucii 1845, s. 393–395, č. 310 a s. 405–409, č. 320; jednalo se o spor svatopetrské a svatojakubské farnosti.

60 Kratochvíl, A.: *Epicedium*, s. 17: „*Primo in choro in sepulcro elevato sepultus est illustrissimus dux oppaviensis dictus Nicolaus (†1313) cum uxore Elhaydis et filio suo Johanne (†1325), ut ibi patuit.*“

61 K tomu viz Kudlíková, M.: *Sepulcra sub fornicibus. Středověké křížové chodby a jejich pohřební funkce*. In: *Beati mortui qui in Domino moriuntur*. 8. zasedání k problematice sepulkrálních památek, uspořádané ÚDU AV ČR v Praze 22.–23. října 2009. Příspěvek bude publikován v konferenčním sborníku.

62 Schram, Wilhelm: *Brünner Kirchengrüfte*. Brünn 1896, s. 15.

výše zmíněná hypotéza L. Konečného o významu památky jako „*porta iustitiae*“. Již z výše uvedeného nepovažují tuto teorii za dostatečně prokazatelnou. Pokud by se mělo jednat opravdu o symbol právní moci, jak vyvozuje autor článku na základě fragmentu lví tlapy, očekávali bychom zde namísto anděla ve vrcholu archivolty výzdobu odpovídajícího charakteru. Motiv anděla s vinnou révou má bližší spojitost spíše s popisovanou „bránou do ráje“, která se také mohla vázat k možným velikonocním procesím. Ani o těchto aktivitách sice nemáme žádné dobové prameny, ale zmíněné funkci by mohly nasvědčovat i pozdně gotické nástěnné malby s dochovanými pašijovými výjevy Korunování trním, Ecce homo a Nesení kříže, stejně jako téměř naproti portálu se nalézající vyobrazení Bolestného Krista.⁶³

Po přednesení daných hypotéz však považují za nutné vyslovit vlastní domněnku, a to že minoritský portál nemusel nést žádný další význam a mohl sloužit „pouze“ jako vstup z křížové chodby do dalšího významného prostoru, jímž kapitulní síň bezesporu je. Otázkou zůstává, z jakého důvodu došlo k zazdění portálu, což bylo podle archeologů Davida Merty a Rudolfa Procházky provedeno někdy v průběhu 17. století.⁶⁴

Časově i místně má k minoritskému portálu velmi blízko portál brněnských dominikánů. K založení kláštera bratří kazatelů došlo při starším kostele sv. Michala (do té doby filiální ke kostelu sv. Petra) na protilehlé straně historického městského jádra někdy mezi lety 1227–1239.⁶⁵ Roku 1243 se zde konala provinciální kapitula, což svědčí o tom, že musela být hotová alespoň část kláštera pro potřeby místních, ale také mimobrněnských dominikánů. V závěru 13. století se v klášteře konaly zemské sněmy a soudy (poprvé doloženo 1297), které se začaly od roku 1348 pravidelně scházet v klášterním refektáři (kapitulní síni).⁶⁶ Právě do tohoto prostoru, jenž byl v druhém desetiletí 17. století nově zaklenut a rozdělen na dvě části, spojené širokým průchodem, vede z šestého pole severního ramene křížové chodby ústupkový portál.

Dominikánským klášteřem se naposledy zabývala trojice badatelů David Merta, Marek Peška a Věra Šlancarová, kteří své poznatky shrnuli na konferenci FUMA VI.⁶⁷ Problematika stavebního vývoje dominikánského ambitu je však důkladněji zpraco-

63 Za současného stavu nelze potvrdit, že se na místech těchto maleb z počátku 16. století nacházela nějaká starší výzdoba odpovídající době osazení portálu, což však vzhledem ke dvěma rozsáhlým požárům a následným opravám nemůžeme považovat ani za pravděpodobné.

64 Merta, D.: *Brno*, s. 12.

65 K historii kláštera mimo jiné *Encyklopedie*, s. 154–160 (zde uvedena další literatura).

66 Označení zmiňovaného prostoru se ve starší literatuře různí. Autorka příspěvku by se chtěla této problematice dotknout v rámci své disertační práce (křížové chodby mendikantských klášterů v období středověku). Prozatím zůstáváme u určení místnosti jako refektáře.

67 Příspěvek bude otištěn v konferenčním sborníku. Zatím nejnověji (včetně přehledu dosavadní literatury) Šlancarová, V.: *Architektonický vývoj*, (dipl. práce), s. 47–62 a Šlancarová, V.: *Architektonický vývoj*, (AH), s. 81–91, zde s. 85–86.

vána už starším bádáním, obsáhleji především Jaroslavem Dřímalem⁶⁸ a Jaroslavem Burešem,⁶⁹ ve zmínce pak nověji prezentována Jiřím Kuthanem,⁷⁰ Bohumilem Samkem,⁷¹ Rudolfem Procházkou⁷² a Dobroslavem Líbalem.⁷³

Za pozornost stojí celkový postup výstavby křížové chodby, jenž je předchozími badateli členěn do tří etap, přičemž za nejstarší fázi je považováno západní rameno ambitu, a to zřejmě mimo jiné z důvodu jeho začlenění do městského opevnění. Tato první stavební etapa je datována do poloviny 13. století⁷⁴ nebo nověji, ne však zcela přesvědčivě, J. Kuthanem do let 1230–1235.⁷⁵ Severní rameno, kde se nachází akcentovaný portál, vzniklo v poslední třetině 13. století, možná už kolem roku 1270.⁷⁶ Kromě stylové analýzy architektonických článků a ústupkového portálu podporují dataci také malované kruhové sepulkrální medailony s nápisy. Jeden z nich obsahuje letopočet 1302, což můžeme chápat jako terminus ante quem pro vznik samotné zdi.⁷⁷

Dominikánský portál opět vychází ze schématu cistercko-burgundské gotiky, jeho subtilní členění a vertikálnost se však hlásí k počátkům linearismu. Všechny články ústupkového ostění portálu mají talířovité patky na hranolovitých soklech. Nejsilnější článek oblouku zdobí prstenec. Při komparaci s minoritským portálem lze způsob, jakým se prut provléká prstencem, chápat jako další fázi v pojetí gotické architektury, což se odráží také v dataci památky. Zatímco v klášteře menších bratří procházejí všechny pruty prstenci, ve kterých můžeme ještě snadno rozeznat odkaz na hlavice oddělující archivoltu od nesoucího šikmého ostění, v portálu bratří kazatelů se tento prvek vyskytuje už pouze na jednom prutu jako čistě dekorativní záležitost.⁷⁸ Cistercko-burgundská gotika se na naše území dostala prostřednictvím podunajských klášterů, na které upozorňuje už Jaroslav Bureš.⁷⁹ Není ovšem

68 Dřímal, Jaroslav: *Zemský dům v Brně*. Brno 1947.

69 Bureš, Jaroslav: *Středověké stavby brněnských dominikánů*. Časopis Moravského muzea 45, 1960, s. 107–142 (zde odkazy na další předchozí studie).

70 Kuthan, Jiří: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. Praha 1994, s. 70–72.

71 Samek, B.: *Umělecké památky*, s. 170–171.

72 Procházka, R.: *Archeologické výzkumy*, s. 289.

73 Líbal, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha 2001, s. 37–38.

74 Ke stavebnímu vývoji viz především Bureš, J.: *Středověké stavby* (s odkazy na práci jeho učitele; Richter, Václav: *Ž počátků města Brna*. Časopis Maticе moravské 60, 1936, s. 273–274).

75 Kuthan, J.: *Česká architektura*, s. 71

76 Z pohledu na celkový stavební vývoj křížové chodby se jedná o druhou stavební etapu (společně s východním ramenem). Třetí stavební fáze (dokončení ambitu a úpravy v jeho západním křídle) je kladena Burešem do konce 15. století; Bureš, J.: *Středověké stavby*, s. 119.

77 Tamtéž, s. 118; Dřímal, J.: *Zemský dům*, s. 9.

78 V méně subtilní a vertikální podobě lze sledovat například na již připomínaném portálu do hradní kaple v Horšovském Týně a portálu do hradní kaple na Bezdězu, obojí kolem 1270 (vyobrazení viz Mencl, V.: *Vývoj*, s. 118).

79 Bureš, J.: *Středověké stavby*, s. 123–124 uvádí portál sakristie ve Friesachu, datovaný do 60. let 13. století, a dominikánský portál v Retzu z druhé poloviny 13. století.

možné souhlasit s Burešovým závěrem, že portál brněnských dominikánů se vykazuje pozdně románským stylem „s některými gotickými znaky“ a datací památky do třetí čtvrtiny 13. století.⁸⁰

Otázka datace je v případě portálu v klášteře bratří kazatelů ještě méně jednotná než u portálu minoritského, jedná se ovšem o poznatky již dříve častěji publikované, a proto je jen ve stručnosti připomeneme. Historií areálu se podrobně zabýval již ve 40. letech 20. století Jaroslav Dřímál, který portál datuje do poloviny 13. století.⁸¹ Jiří Kuthan pozoruje návaznosti na podobné památky vzniklé v českých zemích již ve druhé čtvrtině 13. století, současně však zdůrazňuje jemnost profilace ostění hlásící se k poklasickému tvarosloví.⁸² Oproti tomu Václav Mencl památku datuje až do let 1280–1290,⁸³ s čímž souhlasí také přípis Dobroslava Líbala do pozdního 13. století.⁸⁴ Domnívám se, že vzhledem k pokročilému stupni linearizace a jemné profilaci článků — také ve srovnání s portálem minoritským — lze portál brněnských dominikánů datovat shodně s V. Menclem do období mezi lety 1280–1290.

Do přibližně stejné doby spadá i vznik dvou oken nacházejících se po obou stranách portálu a ústících rovněž do prostoru refektáře.⁸⁵ Jedná se o dvoudílná hrotitě zakončená okna se šikmými špaletami.⁸⁶ Základní okenní tvar je vertikálně dělen vždy dvěma jeptiškami, nad kterými je ve vrcholu vložený trojlíst.

Obě výše popsané pamětihodnosti si jistě zaslouží pozornost odborné veřejnosti, a to nejen pro své formální kvality a historicko-uměleckou hodnotu, ale také v rámci širšího kontextu prostoru křížové chodby. Mnohé z architektonického vývoje brněnských mendikantských klášterů zůstává i nadále bez definitivních odpovědí, k nimž by mohly přispět zejména písemné prameny. Přesto lze doufat, že další studium napomůže k lepšímu poznání jak jednotlivých památek, tak dobových vztahů mezi těmito řády. Můžeme se pouze dohadovat, který z konventů měl v dané době větší vliv a jak na sebe vzájemně působily, mimo jiné právě v oblasti stavitelství a umělecké tvorby.

80 Tamtéž, s. 124.

81 Dřímál, J.: *Žemský dům*, s. 12.

82 Kuthan, J.: *Česká architektura*, s. 72.

83 Mencl, V.: *Vývoj*, s. 119, 122 (+ obr. 116 na s. 123).

84 Líbal, D.: *Katalog*, s. 38.

85 Tamtéž.

86 Kuthan, J.: *Česká architektura*, s. 72.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH

- B1** Minoritský klášter v Brně, půdorys. Převzato z: Číhalík, Martin — Maráz, Karel — Šeferisová-Loudová, Michaela: *Stavebně historický průzkum minoritského kláštera v Brně*. Brno 2007 (zakreslení umístění portálu autorka).
- B2** Minoritský klášter v Brně, portál do kapitulní síně (východní rameno křížové chodby). Foto autorka, 2010.
- B3** Minoritský klášter v Brně, portál do kapitulní síně — detail zalomení oblouku. Foto autorka, 2010.
- B4** Minoritský klášter v Brně, portál do kapitulní síně — detail prutů. Foto autorka, 2010.
- B5** Bývalý dominikánský klášter v Brně, půdorys. Převzato z: *Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu. Nová radnice — etapa II*. ARCHAIA Brno, o. p. s. Brno 2002 (zakreslení umístění portálu autorka).
- B6** Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře (severní rameno křížové chodby). Foto autorka, 2010.
- B7** Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — pohled z prostoru refektáře. Foto autorka, 2010.
- B8** Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — detail. Foto autorka, 2010.
- B9** Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — detail. Foto autorka, 2010.
- B10** Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — detail. Foto autorka, 2010.
- B11** Bývalý dominikánský klášter v Brně, okno do refektáře. Foto autorka, 2010.

PAVOL ČERNÝ

TŘI ILUMINOVANÉ RUKOPISY BRNĚNSKÝCH MĚSTSKÝCH KNIH ZE 14. A 15. STOLETÍ

Summary: The contribution deals with the illuminations in three manuscripts of Brno municipal law from the 14th and 15th centuries, which is remarkable in many aspects. First, it is a completely unique cumulation of illuminated transcripts of municipal books, furthermore, the illuminations in the two older specimens introduce a completely original conceptual policy, which emphasises that the origin of law lies in the decisions of the Lord God. These aspects are probably to serve representative and prestigious purposes.

Keywords: Brno, manuscripts, municipal books, illuminated decorations, 14th and 15th centuries

V rámci dosavadního zkoumání středověké knižní malby západní a střední Evropy se úsilí badatelů soustřeďovalo především na iluminované rukopisy náboženského charakteru, v neposlední řadě i díky jejich zachovalému počtu a významu. Jsou to knižní památky raného středověku, obsahující vedle biblických textů obvykle i díla středověké teologie, dále texty liturgické, případně týkající se devočních praktik. Teprve během pozdějších fází vývoje středověké knižní kultury se vedle zmíněných iluminovaných kodexů objevují stále častěji i díla profánního charakteru, vybavená rovněž malířskou výzdobou. Posledně zmíněné kategorii památek začala být nověji věnována zasloužená pozornost ze strany mnoha zahraničních odborníků, jejímž výsledkem je celá řada objevných studií týkajících se několika okruhů těchto profánních a ilustracemi doprovázených knih. Jde jmenovitě o rytířské romány, kroniky, přírodovědné texty, dále různé kynegetické, hipologické či poliorketické příručky, převzaté častokrát z předloh starověkého původu. K nim patří rovněž i právnícké texty, které se dále člení na právo civilní, odvozené vesměs z pozdně antických, respektive římských, předloh a právo kanonické, jež začalo být konstituováno počínaje Decretum boloňského mnicha Gratiana ve 12. století.¹ Středověká vydání ilustrovaných právníckých rukopisů obou zmíněných skupin — především však práva kanonického — jsou zastoupena prakticky ve všech větších knižních sbírkách jak v zahraničí, tak i v České republice. V posledně uvedeném případě jde však vesměs o cimelie cizího původu, obvykle importů z Boloně či z Paříže, dvou hlavních center jejich produkce, které se dostaly do českých zemí obvykle krátce po jejich vzniku díky navrátilivším se studentům z tamních univerzit. Zvláštní kategorii středověkých knižních památek obsahujících profánní texty tvoří posléze městské knihy, zachované po celé Evropě v impozantním počtu jako výmluvný doklad rozmachu komunální kultury vrcholícího a pozdního středověku. Z nich tvoří však jen nepatrný zlomek exempláře vybavené iluminátorskou výzdobou. Nejznámější příklady tohoto druhu pocházejí z německých oblastí,² ale i z českých zemí. Posledně zmíněné památky jsou zastoupeny jmenovitě následujícími cimeliemi:

-
- 1 Z velkého počtu publikací zabývajících se touto problematikou budíž zde připomenuty následující tituly: Melnikas, A.: *The Corpus of the Miniatures in the Manuscripts of Decretum Gratiani, I–III*. Roma 1975; Ebel, F. — Fijal, A. — Kocher, G.: *Römisches Rechtsleben im Mittelalter. Miniaturen aus den Handschriften des Corpus iuris civilis*. Heidelberg 1988; L'Engle, S. — Gibbs, R.: *Illuminating the Law. Legal Manuscripts in Cambridge Collections*. London 2001.
 - 2 Ilustrovaná vydání městských knih z německých zemí jsou zde podána v jejich chronologickém pořadí: Nequam-Buch der Stadt Soest, přibližně 1315 (Soest, Stadtarchiv, Abt. A Nr. 2771/Wilkes, W. — Köhn, G.: *Die Miniaturen des Soester Nequambuches von 1315*. Darmstadt 1976; *Stadt im Wandel. Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150–1650. Bd. 1–4*. Landesausstellung Niedersachsen. Braunschweig. Hrsg. von C. Meckseper. Stuttgart 1985, s. 969–972, č. 858/); Stadtrechtsbuch der Stadt Herford, přibližně 1380 (Herford, Stadtarchiv, Msc. 1/*Stadt im Wandel. Kunst und Kultur 2*, s. 956–959, č. 850, obr. s. 956, 957; 4, obr. s. 168; *Rechtsbuch der Stadt Herford. Vollständige Faksimile-Ausgabe in Originalformat der illuminierten Handschrift aus dem 14. Jahrhundert*. Hrsg. von T. Helmert-Corvey. Herford 1989/); *Hamburger Stadtrecht, 1497*, (Hamburg, Staatsarchiv der Freien und Hansestadt Hamburg /Reincke, H. — Bolland, J.: *Die Bilderhandschrift*

Jsou to předně tři exempláře brněnských městských knih, uložených dnes v tamním Archivu města Brna pod signaturami rkp. 1, z poloviny 14. století, rkp. 2, z doby 1355–1357, a rkp. 5, z roku 1446 (vše Brno, Archiv města Brna, fond A 1/1 Archiv města Brna, Sbíрка rukopisů a úředních knih 1333–1958); dále pak právní kniha města Jihlavy Jana z Gelnhausenu, vzniklá přibližně v letech 1407–1419 (Jihlava, Státní okresní archiv Jihlava, fond Archiv města Jihlava do r. 1848, /1240/ 1269–1900 /1929/, rkp. 3 /1651/); následuje olomoucký právní sborník Václava z Jihlavy s datem 1430 (Olomouc, Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Olomouce 1261–1945 /1953/, rkp. č. 1540); či časově nejmladší příklad znojenské městské právní knihy Štěpána z Vyškova, s datem 1523, (Znojmo, Státní okresní archiv Znojmo, fond Archiv města Znojma 1281–1945 /1967/, cod. 286/A).³ K nim náleží v podstatě i další, během druhé světové války ztracený, nedávno však opět nalezený opis městského práva z Hlubčic z moravského Slezska, s datem 1421 (dnes Opole, Archiwum Państwowe Opole, Akta miasta Głubczyc, sign. 208).⁴

des Hamburgischen Stadtrechts von 1497. Hamburg 1968/— tzv. Volkacher Salbuch, počátek 16. století /Heinrich, M.: *Zum Volkacher Stadtrecht am Ende des Spätmittelalters und zu Beginn der Neuzeit*. Diss. Univ. Würzburg 1980/). K této početně skromně skupině iluminovaných městských knih z německých zemí lze připojit i dva exempláře tohoto druhu pocházející z oblasti dnešního středního Slovenska, respektive středověkých Uher: Kremnická mestská kniha z roku 1426 (Kremnica, Mestský archiv) a dále Mestská kniha banskoštiavnická z roku 1432 (Budapest, Nemzeti Múzeum /A. Güntherová, A. — Mišianik, J.: *Stredoveká knižná malba na Slovensku*. Bratislava 1961, č. 17 a 24, obr. 82–84, 101/). Recentní (nepřilíši zdařilý) pokus o vyhodnocení těchto cimelí od Piirainen, Ilpo Tapani: *Stadtbücher aus der Mittelslowakei*. Ars 81, 1977, s. 51–62. Do tohoto přehledu nejsou zahrnuta ilustrovaná středověká vydání Sachsenspiegeli či Schwabenspiegeli, která — při vši mnohotvárnosti jejich textů — představují specifickou kategorii právních knih.

3 Následující bibliografie se týká především iluminátorské výzdoby příslušných kodexů.

K rkp. 1: Swarzenski, H.: *Die lateinischen illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts in den Ländern an Rhein, Main und Donau* — Berlin 1936, s. 115; Týž: *The Berthold Missal* [New York Pierpont Morgan Libr. Ms. 710] and the Scriptorium of Weingarten Abbey. New York 1943, s. 60, 61, 64; Friedl, A.: *Moravská knižní malba XI. až XVI. století. Katalog výstavy pořádané v Památníku národního písemnictví v Praze*. Praha 1955, s. 21–22, č. 22; *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1990, s. 50–57; *II. Komentář*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1992, s. 450–490; *III. Rejstříky a přehledy*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1993.

K rkp. 2: Matějček, A.: *Malířství*. In: Dějiny výtvarného umění v Čechách, sv. 1. Praha 1931, s. 273; Friedl, A.: *Moravská knižní malba*, s. 29, č. 37; Týž: *Počátky mistra Theodorika*. Praha 1963, s. 29–33; Schmidt, G.: *Malerei bis 1450. Tafelmalerei — Wandmalerei — Buchmalerei*. In: Gotik in Böhmen. Hrsg. von K. M. Swoboda. München 1969, s. 179, 426, pozn. 81; Krása, J.: *Knižní malba*. In: Dějiny českého výtvarného umění. Od počátku do konce středověku I/2. Ed. R. Chadraha. Praha 1984, s. 406; *Právní kniha, I–III*; Sulitková, L.: *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*. Práce z Archivu Akademie věd, řada B 17, 2004, s. 132–133.

K rkp. 5: Friedl, A.: *Moravská knižní malba*, s. 36–37, č. 53; Krása, J.: *Knižní malba*, s. 600; Stejskal, K. — Voit, P.: *Illuminované rukopisy doby husitské. Katalog výstavy*. Praha 1990, s. 64, č. 54; *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Katalog výstavy. 2. Brno*. Eds. K. Chamonikola a A. Martyčáková. Brno 1999, s. 499–501, č. 244 (P. Černý); Spáčilová, L. — Spáčil, V.: *Památná kniha Olomoucká (kodex Václava z Jihlavy) z let 1430–1492, 1528*. Olomouc 2004, s. 28; Sulitková, L.: *Vývoj městských knih*, s. 147–148.

4 *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Katalog výstavy. 4. Opava*. Ed. K. Chamonikola. Opava 1999, s. 197–198, č. 077; *Das „Leobschützer Rechtsbuch“*. Bearbeitet von Gunhild Roth, hrsg. von

Už při prvním posouzení těchto památek je nápadné, že pocházejí všechny z prostředí pozdně středověké Moravy a Slezska, zatímco z korunních českých zemí typ ilustrované městské knihy není doposud znám. Vzhledem k tomu, že tento nerovnoměrný obraz zde zkoumané situace vyplývá pouze na základě zachovaných, respektive dnes známých exemplářů městských knih, je zapotřebí vyvarovat se v tomto ohledu dalekosáhlejších a jednoznačnějších závěrů. Nelze totiž vyloučit nové objevy, v neposlední řadě i v zahraničních sbírkách, které jsou jinak pozoruhodně bohaté na památky středověké knižní malby z českých zemí.

Nicméně i výsledky dosavadní statistiky malířskou výzdobou vybavených městských knih z oblasti středověké Moravy a Slezska jsou pozoruhodné například vzhledem k výše zmíněnému skromnému zastoupení těchto památek v německých zemích s jejich vyspělou urbánní kulturou, jež je nápadné s přihlédnutím k jinak mimořádně vysokému počtu různých textů městských knih a městských práv tamní proveniencí, které iluminátorskou výzdobu postrádají. Ojedinelost výskytu iluminovaných městských knih souvisí nepochybně i s jejich prvořadým užitkovým charakterem, kdy se jejich texty — při vši jejich různorodosti podmíněné místně i dobově — týkají nejčastěji právní, administrativně-správní a finanční problematiky provozu příslušného městského společenství,⁵ jež nabízí jen málo možností k jejich vizualizaci a navíc se uplatňují spíše v rámci běžného praktického provozu než svými bibliofilskými kvalitami. Tyto ojedinelé luxusně vybavené exempláře, opatřené nejen malířskou výzdobou, ale zpravidla i drahocennou vazbou, zřejmě sloužily v první řadě reprezentativním účelům. Z tohoto hlediska jsou iluminované městské knihy z Moravy a Slezska nanejvýš pozoruhodné. Zcela unikátní situace se zde pak jeví v případě středověkého Brna, kde se zachovaly — jak uvedeno výše — dokonce tři exempláře tohoto druhu, představující tak v této kumulaci fenomén, který nemá paralely ani při opětovném srovnání s analogickými zachovalými památkami z německých zemí. Na analýzu uvedených tří brněnských městských knih se proto zaměří předkládaná studie.

Nejstarší cimelii z tohoto celku představuje rkp. 1, jehož vznik spatřovalo dřívější bádání ve 30. letech 14. století, nicméně nověji je datována do poloviny tohoto věku.⁶ Rukopisu věnoval zatím nejdůkladnější pozornost Miroslav Flodr, který se zaměřil

Winfried Irgang. Marburg a. d. [2006]; Spáčil, V. — Spáčilová, L.: *Míšeňská právní kniha. Historický kontext, jazykový rozbor, edice*. Olomouc 2010, s. 192–194.

5 O systematické utřídění středověkých městských knih domácí proveniencí se pokusil Nový, R.: *Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526*. Praha 1963, zejména s. 8–10.

6 Základní kodikologické údaje:

Pergamen; 240 f.; 33 × 24,2 cm; vazba: silně poškozená, dřevěné desky potažené světle hnědou, místy značně rozedranou kůží, čtyři bronzové pukly na nároží a uprostřed; text 2 sloupce o 36–37 řádcích; skladba složek: 1 IV (zachovány jen zbytky vyřiznuté složky) + 11 IV (90) + 1 V-2 (99) (ke složce M přidán pergamenový proužek, na který nalepeno folio s miniaturou) + 1 IV (107) + 1 V (117) + 1 VI (128) + 8 V (209) + 1 V-3 (216) + 3 IV (240).

především na jeho staroněmecky psané texty, mezi nimiž rozeznal dvě odlišné části.⁷ První a svým rozsahem převažující (f. 1–215v) obsahuje různorodé texty, které se ve svém celku dle citovaného autora vyznačují nesourodostí, nehotovostí a jsou „cizí domácímu prostředí“. Z nich nejvýznamnější je Švábské zrcadlo (Schwabenspiegel), dále magdeburská městská kniha vikpildní či Jihlavské městské právo. Naproti tomu druhá a svým rozsahem podstatně kratší část, která byla k předešlé přidána dodatečně, a netvoří s ní proto původně integrální celek (f. 217–240), obsahuje soubor brněnských městských práv, vyznačující se — opět dle M. Flodra — jednotným charakterem. Iluminátorská výzdoba tohoto kodexu pozůstává — kromě několika velkých vegetabilních iniciál dobově běžného typu lombard, zdobených perokrebným dekorem fleuronée, a menších, jednodušeji utvářených iniciál — z pěti velkých celostránkových miniatur provedených krycími barvami, zlatem a stříbrem. Zobrazují trůnícího Krista v majestátu, flankovaného po obou stranách stojícími postavami andělů a doprovázeného nahoře a dole medailony se symboly čtyř evangelistů (f. 2v), dále je to kompozice Zvěstování pastýřům (f. 91v), Lúno Abraháma se ženskou postavou — zřejmě vznešenou donátorkou, respektive adresátkou kodexu — klečící po jeho pravici a s hlavou ďábla po levici (f. 120v), následuje Zvěstování P. Marii (f. 206) a konečně Narození P. Marie (f. 216v). Miniatury jsou namalovány na pergamenových, na rubech prázdných listech, zřetelně silnějších, než jsou ostatní folia kodexu, a navíc jsou nalepeny na zvláštní a do příslušných složek vevázané pergamenové proužky. Tato zjištění dokládají jednoznačně, že miniatury nepatřily k integrální a původní podobě kodexu, ale byly do něj přidány dodatečně v blíže neznámé době. Na cizorodý charakter miniatur poukazují ostatně i jejich formální vlastnosti. Díky relativně vysoké kvalitě těchto výtvořů, jejich profesionálnímu technickému provedení a zejména vyhraněné stylistické podobě vyslovil H. Swarzenski už před druhou světovou válkou domněnku o vzniku brněnských miniatur v oblasti Kostnice během druhé čtvrtiny 13. století, jmenovitě v okruhu prací provedených pro Bertholda, známého opata významného švábského kláštera Weingarten, prací, pro které je charakteristické právě expresivní podání a s ním související zájem o plastické podání objemů, stejně jako výrazný a bohatě nuancovaný kolorit.⁸ Dle citovaného badatele mohly tyto miniatury — především díky jejich relativně velkému formátu — pocházet spíše z nějakého luxusního misálu než z iluminovaného žaltáře, jež v tehdejší době v německých zemích patřil k nejčastěji zdobené kategorii knih. Jejich druhotné použití v rukopisu vzniklém o sto let později a textově zcela

Iluminátorská výzdoba:

Celostránkové malované miniatury: f. 2v *Majestas Domini*; f. 91v *Zvěstování pastýřům*; f. 120v *Lúno Abraháma*; f. 206 *Zvěstování P. Marii*; f. 216v *Narození P. Marie*;

Vegetabilní iniciály: f. 3, „*H^eie hebt sich*“; f. 12v „*H^eie horet*“; f. 25 „*H^eerregot*“; f. 121 „*H^eie horet*“; f. 175 „*V^on der wilt*“; f. 201 „*A*“; f. 217 „*W^{ir} Wenceslaus*“.

7 *První kniha, I*, s. 50–52.

8 Swarzenski, H.: *Die lateinischen illuminierten Handschriften*.

odlišném tak představuje jeden z extrémních příkladů jinak nikoliv ojedinělého fenoménu tzv. „recyklace“, jak je to během pozdního středověku doloženo na několika podobných případech.⁹ I když záměr zkoumat vztah těchto miniatur, starších podstatně o celé jedno století než doprovodný text, se může jevit metodicky jako neadekvátní, kdy je skutečně marné hledat nějakou přímější korelaci obou složek, zdá se přesto, že jejich znovupoužití nemuselo být provedeno zcela náhodně a sloužit pouze elementárním „ozdobnickým“ záměrům. Určitá koncepce této „recyklace“ vyplyne pak ze závěrečného a zde níže uvedeného hodnocení tohoto rukopisu.

Jestliže brněnská cimelie rkp. 1, zdobená druhotně staršími miniaturami, vznikly mi původně pro jinou knihu, představuje svým způsobem nestandardní případ vzniku středověkého rukopisu, pak oba další exempláře s texty brněnských městských knih reprezentují nejobvyklejší typ iluminovaných středověkých kodexů, jejichž latinské texty a doprovodná malířská výzdoba vznikaly v rámci jednoho plynulého pracovního procesu, a kdy obě složky tak výsledně představují integrální součásti jejich původní podoby. Další exemplář brněnské městské knihy, rkp. 2,¹⁰ současný s rkp. 1, či spíše o něco mladší, vznikl — podle Flodrovy recentní a mimořádně důkladné studie¹¹ — na základě koncepce brněnského městského notáře Jana mezi léty 1355–1357. Rukopis obsahuje na svém počátku a konci texty městských privilegií — počínaje listinou udělenou Brnu králem Václavem I. z roku 1243 (f. 4–5v) až po mladší privilegia dalších panovníků (f. 125v–134). Tyto texty jsou pak interpolovány souborem sentencí, tj. výroků konšelů, které tvoří hlavní část kodexu a jsou seřazeny abecedně podle svých latinských názvů (f. 5v–125). Jsou to právě tyto rozsáhlé posledně uvedené texty, které jsou zdůrazněny bohatou malířskou výzdobou. Ta pozůstává z celkově padesáti menších malovaných vegetabilních iniciál vyznačujících počátky jednotlivých kauz¹² a dalších sedmnácti velkých iniciál, obsahujících figurální, respektive scénická zobrazení, jež uvádějí velké textové oddíly sentencí. Mezi posledně uvedeným typem výzdoby je možno rozlišit několik tematických celků, jež zde budou dále zkoumány především z hlediska jejich vztahu k příslušným textům, které doprovázejí, respektive vizuálně uvádějí. Jsou to především v této kategorii městských knih charakteristická zobrazení rychtářů, konšelů či příslušníků městské rady, obvykle ve scénách výkonu jejich úřední funkce, tj. při vynášení rozsudků (f. 6, 103, 104v), či „portrét“ městského

9 Této problematice byla věnována recentně mezinárodní konference *Manuscripts in Transition. Recycling Manuscripts, Textes and Images. Proceedings of the International Congress held in Brussels (5.–9. November 2002)*. Edd. B. Dekeyzer, J. Van der Stock. Paris — Leuven — Dudley 2005.

10 Základní kodikologické údaje:

Pergamen, 135 f.; 51 × 34,5 cm; vazba: dřevo potažené jelenicovou kůží, kování na přední i zadní desce; skladba složek: 1 II-1 (3) + 1 IV (12) + 1 IV+ 2(22) + 1 IV + 2 (32) + 1 V (42) + 1 IV + 2(52) + 1 V + 3 (65) + 1 V + 2(77) + 1 IV + 4(89) + 1 IV + 2(99) + 1 IV + 1 (108) + 2 IV (124) + 1 VI-II (125) + 1 IV(133) + 1 IV-6 (135).

Popis iluminátorské výzdoby, pozůstávající ze 17 větších figurálních a 50 menších vegetabilních iniciál: *Právní kniha, I*, s. 93–96, 97–98.

11 Tamtéž, s. 38–40.

12 Komplettní výčet vegetabilních, tj. nefigurálních iniciál: *Právní kniha, I*, s. 97–98.

notáře Jana, autora textové koncepce knihy (f. 103v). Budiž hned konstatováno, že jejich poměr k textům je pouze volný, respektive obecný. Nápadněji a početněji se zde však uplatňuje další druh zobrazení, jež v tomto typu knih poněkud nečekaně představují kompozice převzaté z tradiční biblické ikonografie. Je to devět scén ze Starého zákona a dvě zobrazení ze zákona Nového. Díky doprovodným nápisům je ve většině případů možné identifikovat témata příslušných zobrazení, místy pak i jejich specifický a v daných souvislostech podmíněný ideový význam. Z něj vyplývají další dvě nečekaná zjištění, totiž že tyto kompozice postrádají vesměs bližší obsahový vztah k příslušným textům sentencí a dále že je lze nazírat jako relativně homogenní ideový celek. Už M. Flodr si totiž povšiml, že velká část z nich tvoří koherentní cyklus vztahující se k desateru, byť nikoliv v jeho úplnosti. Obě zde konstatované okruhy zobrazení — představitelů městské administrace a práva na jedné straně a biblických kompozicí na straně druhé — se však ve svém celku mohou navzájem ideově doplňovat. To vyplyne z jejich následující analýzy.

Úvodní zobrazení v iniciále „R“ představuje brněnského rychtáře, držícího v levici hůl jako insignii svého úřadu, který poskytuje konzultace delegátům z blízkých Židenic, jak vyplývá z počátečních slov sentence „*De actionibus*“, respektive její první kauzy „*Utrum actori et reo cedat tota dies*“ (f. 6).

Na počátku dalšího oddílu „*De causis absentiae*“ následuje pak v iniciále „C“ [omylem místo správného „D“] *Je Pysentz*, scéna předání zákona Hospodinem Mojžíšovi na hoře Sinaj (f. 23), jež je díky nápisu „*DECEM/PRECEPTA*“ interpretovatelná jako úvodní kompozice vlastního cyklu dekalogu, který zde následuje na zobrazeních iniciál dalších sentencí. Jeho první scéna se objevuje na počátku následujícího textového oddílu „*De damnis*“ v iniciále „D“ *e Haynreichs*, kde vpravo trůnící Hospodin drží žezlo v levici a pravicí komunikuje s menší mužskou a před ním vlevo klečící postavou (f. 29v). Zobrazení se vztahuje k prvnímu přikázání, jak nasvědčuje nápis „*CREDE VNVM DEVM*“ (Ex 2,6). Tato jednoduchá kompozice však nemá ideově žádnou analogii ve starozákonní ikonografii, neboť zmíněnou klečící mužskou postavu zde není možné považovat za Mojžíše — jak by se nabízelo v první řadě — nejen kvůli mladistvé bezvousému obličejí, kontrastujícímu s obvyklým podáním vůdce Izraelitů v plnovousu, tj. v podobě objevující se i na některých dalších iluminacích tohoto kodexu — ale především absencí nimbu. Identifikaci této juvenilní mužské postavy neposkytuje ani text příslušné sentence, vůči němuž lze u této scény jinak stěží nalézt jakýkoliv bližší obsahový vztah. Snad jde o zástupné a singularizované zobrazení věřících, byť by šlo o ikonograficky dosti ojedinělý případ. Další iniciála „D“ *e Chrysans* uvádějící oddíl „*De aedificiis*“ se zobrazením Obětování Izáka Abrahámem, tentokrát podle běžných a tradicí ustálených ikonografických konvencí (f. 37v),¹³

13 K tomu Möller, K.: *Abraham*. In: Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte (dále jen RDK) 1. Hrsg. von O. Schmitt et alii. Stuttgart 1937, sl. 82–102; Lucchesi Palli, E.: *Abraham*. In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Allgemeine Ikonographie (dále jen LCI) 1. Hrsg. von E. Kirschbaum. Rom — Freiburg — Basel — Wien, 1968, sl. 31.

se vztahuje — jak nasvědčuje opět doprovodný nápis „*NON/OCCIDES*“ (Ex 20,13; Dt 5,17) — poněkud nečekaně k pátému přikázání. V ideovém pojetí této jinak nejčastější starozákonní scény došlo v rkp. 2 k nanejvýš pozoruhodnému posunu, respektive inverzi: místo obvyklé manifestace poslušnosti Božím přikázání, jež měla sloužit i jako následováníhodné exemplum, je zde spojení kompozice Obětování Izáka s příslušným nápisem možno chápat právě v opačném smyslu, jako vizualizaci činu, odporujícího Božím přikázáním a tím i zavrženíhodného v očích věřících.

Jestliže zobrazení v předešlých dvou iniciálách mohla stěží vykazovat bližší vztah k příslušným textům sentencí, pak nová kompozice, objevující se v iniciále „*F*“ *eriat* na počátku oddílu „*De feriis*“ (f. 47), by mohla s některými jejími sentencemi určitým způsobem korelovat. Představuje totiž jinak ve starozákonní ikonografii dosti ojediněle doložené zobrazení pojíždání velikonočního beránka Izraelity v předvečer jejich odchodu z Egypta (Ex 12,1–14, 21–27, 43–49) v dolní části iniciály, kde je jeho sakramentální charakter zdůrazněn umístěním na oltáři, stejně jako aspergací postavou v horní části, představující snad izraelského velekněze.¹⁴ Význam této scény v daných souvislostech vyplývá zcela jednoznačně z doprovodného nápisu „*SABBATA SANCTIFICES*“ (Ex 20,8; Dt 5,12), jež poukazuje nejen na třetí přikázání, ale — byť spíše v obecné rovině — i na první kauzu „*De feriis et diebus feriatis*“, určenou pro přísežné ze Bzence (*Pysentz*), reglementující organizaci svátků. Nicméně u dalších iniciál lze opět stěží objevit jejich případnou obsahovou korespondenci s příslušnými texty sentencí. Platí to zejména u následující iniciály „*A*“ *ntiquum* na počátku oddílu „*De gladius*“ (f. 52), se zobrazením oběšeného Amana v horní části, dále trůnicího perského krále Asvera a před ním klečící židovské heroiny Ester, odpovídající znění příslušné starozákonní knihy (Est 7,1–10), stejně jako jinak běžné, byť nepřilíš časté ikonografii této drastické scény.¹⁵ Ta zde však nemá žádný vztah ani k textům příslušných sentencí tohoto oddílu, ale dokonce ani k doprovodnému nápisu „*NON FVRTVM FACIES*“, který evokuje sice sedmé přikázání, nicméně je zcela irrelevantní jak vůči epickému průběhu zobrazené události, tak i k jejímu významu. Spíše by zde bylo možné najít určité analogie k některým kauzám „*De furtis*“ z předešlého oddílu sentencí.¹⁶ Dosavadní sekvence obrazů dekalogu — byť ve zpřeházeném pořadí — jsou pak přerušeny novým zobrazením v iniciále „*D*“ *e hereditatum* s kompozicí Milosrdného Samaritána ošetřujícího bezvládné a na zemi ležící tělo poutníka po jeho přepadení lotry (f. 52v), které je poplatné primárně novozákonnímu podobenství Krista (Lk 10, 30–35) a jehož v daných souvislostech aktuální význam naznačuje doprovodný nápis „*DILIGE PROXIMVM/TVM/SICVT TE IPSVM*“. Tento nápadný apel na lásku k bližnímu je zde v jeho konkrétní formulaci odvozen z novozákonních textů (Mt 19,19, 22, 39; Gal 5,14; Jak 2,8), nicméně postrádá opět jakoukoliv bližší významovou spojitost s pasážemi příslušného oddílu, obsahujícího sentence,

14 K tématu: Busch, J. Paul-W.: *Passamahl*. In: LCI 3, 1971, sl. 386–388.

15 Weber, I.: *Asuerus*. In: LCI 1, 1968, sl. 193; Týž: *Esther*. In: LCI 1, 1968, sl. 684–687.

16 *Právní kniha, I*, s. 240–249 (kauzy 287–317).

kteří se týkají otázek dědictví (*De hereditibus*) a dále zabití, respektive vraždy (*De homicidio*). Evokace božího přikázání se objevuje opět v iniciále „P“ *ostquam* na počátku oddílu „*De incendio*“ s kompozicí frontálně zobrazeného Hospodina, který oddává po jeho stranách stojící a k němu ze tří čtvrtin přivrácené postavy Adama, po jeho pravici, a Evy, po levici (f. 62). Tato jednoduchá kompozice připomínající na první pohled tradiční ikonografii Přivedení stvořené Evy k Adamovi a ustanovení instituce manželství Hospodinem (Gen 2, 22–24),¹⁷ se od nich liší pouze v jednom detailu, totiž podáním obou prarodičů nikoliv v běžné nahotě, nýbrž nesoucích jednoduché bílé řízy. Nicméně – podobně jako v předešlém zmíněném případě se zobrazením Obětování Izáka (f. 37v) – došlo i zde k ideově inverznímu pojetí této biblické scény. Místo obecně posvátného významu, tkvícího v ustanovení instituce manželství, sankcionované samotným Hospodinem, je zde akcentována spíše hrozba jejího poskvrnění, a sice v podobě cizoložství. Naznačuje tak doprovodný nápis „*NON M[O]EC/HABERIS*“ formulovaný jinak i v šestém přikázání (Ex 20,14; Dt 5,18), nicméně kdy opět postrádá jakýkoliv vztah k jinak početným sentencím tohoto oddílu. V další iniciále, uvádějící krátký oddíl „*De litteris*“, se objevuje trůnící Hospodin, před kterým klečí mladistvá mužská postava, držící rozevřenou knihu, do níž zapisuje text „*Habeas in honore parentes, dilige patrem et matrem*“ (f. 81v), která kompozičně parafrázuje určitým způsobem předešlé zobrazení na f. 29v. Doprovodný nápis „*HONORA PATREM ET MATREM*“ (Ex 20,1; Dt 5,16), naznačuje spojitost se čtvrtým přikázáním, jehož smysl však opět nijak nekonvenuje se sentencemi tohoto oddílu. Následující zobrazení na počátku oddílu „*De mulieribus*“ je tvořeno kompozicí vlevo trůnícího soudce, před kterým stojí plačící Zuzana – označená nápisem – se dvěma za ní stojícími falešnými svědky, jak vyplývá z doprovodného nápisu „*FALSI TESTES*“, zatímco v popředí se objevuje menší mužská nimbovaná postava v kolébce ukazující pravici na oba falešné svědky, která je identifikovatelná zřejmě s prorokem Danielelem (f. 83v). Scéna představující tak soudní tribunál nad Zuzanou, ctnostnou manželkou Jójakíma a obžalovanou neprávem dvěma starci, jejichž falešné svědectví odhalil mladík Daniel, odpovídá apokryfnímu dodatku starozákonní knihy Danielovy (Dan 13, 1–63), byť s některými detailními odchylkami: kromě důrazu na dětský věk Daniela zobrazením kolébky je to nahrazení shromáždění lidu, které podle textu vyneslo rozsudky kolektivně, singulární postavou soudce.¹⁸ Současně může tato scéna evokovat osmé přikázání „*Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium*“ (Ex 20, 16; Dt 5, 20) a jevit snad i určitou spojitost s některými kauzami sentencí příslušného textového oddílu.¹⁹ Nicméně toto přikázání se zdá být vizualizováno opětovně v následující iniciále na počátku krátkého oddílu „*De officio pastoris*“ se zobrazením vlevo sedícího soudce, před nímž skládá

17 K tomu Reygers, L.: *Adam und Eva*. In: RDK 1, 1937, sl. 126–135; Schade, H.: *Adam und Eva*. In: LCI 1, 1968, sl. 52–54.

18 K tématu Schlosser, H.: *Daniel*. In: LCI 1, 1968, sl. 469–473; Týž: *Susanna*. In: LCI 4, 1972, sl. 230.

19 *Právní kniha, I*, s. 309–311 (kauzy 483 c, d; 487).

jeden ze skupiny na protější pravé straně stojících mužů přísahu na kříž, položený na stolci (f. 89v). Scéna je doprovázena výmluvným nápisem „*NON PERIVRABIS*“, parafrázujícím výše citovanou biblickou formulaci osmého přikázání, aniž však vykazuje jakoukoliv korelaci s textem tohoto oddílu. Podobně za volnější obměnu následujícího devátého přikázání lze považovat zobrazení v další iniciále „*S^entanciatum*, která uvádí oddíl „*De pace*“ s mladistvou postavou sedícího krále Davida, který v pravici drží korunu a shlíží dolů, kde se objevuje Uriášova sličná manželka Bethsabé, jejíž nohy omývá služebná. Tato známá starozákonní scéna (2 Sam 11,2) odpovídá na svém zobrazení v rkp. 2 příslušné ustálené ikonografii, byť s určitými detailními odchylkami.²⁰ Bethsabé je zde znázorněna oděná, nikoliv nahá či odhalená, dále k ní shlížející král David se neobjevuje v okně svého paláce a navíc drží ve spuštěných rukou svou korunu v jakémsi náznaku gesta jejího předání Bethsabé. Kompozice je doprovázena nápisem „*NON ADVLTĚRABERIS*“, citujícím nikoliv text zmíněného devátého přikázání („[...] *non desiderabis uxorem eius [proximi]*“ /Ex 20, 17/; „[...] *non concupisces uxorem proximi [...]*“ /Dt 5, 21/), nýbrž novozákonní formulaci ústy Krista (Mt 19,18), či jeho paulínskou parafrázi (Řím 13, 9). Touto scénou končí v rámci iluminátorské výzdoby textů sentencí cyklus dekalogu.

V dalších pěti iniciálách, které uvádějí oddíly Q až V, se objevují zobrazení, která evokují různé aspekty výkonu městského práva, u nichž lze místy konstatovat přece jen určitý — byť značně volný — vztah k příslušným textům. Tak je tomu v iniciále „*C^oives* na počátku oddílu „*De querimoniis*“ s centrální a frontálně podanou postavou sedícího rychtáře, flankovaného dvěma stojícími a k němu ze tří čtvrtin přivrácenými postavami sporných stran (f. 103). Zobrazení, u něhož chybí jinak obvyklý doprovodný nápis, může korelovat s některými sentencemi tohoto oddílu.²¹ Podobně i kompozice v další iniciále „*L^{icet}*“ znázorňuje bezvousého, prostovlasého a z profilu doprava otočeného muže, sedícího za otáčivým pultem s rozevřenou knihou, v níž jsou čitelná první slova příslušné sentence „*Licet iure divino homo teneatur et iure humano possit iniuram et offensam*“. Zobrazený muž je jednoznačně identifikovatelný nápisem „*DOMINVS IOHANNES NOTARIVS CIVITATIS*“, čili jako brněnský městský písař Jan, autor textové koncepce tohoto rukopisu (f. 103v). I když významově převažuje reprezentativní charakter jeho zobrazení v respektované veřejné funkci, odpovídající tak i pojetí jiných dobových „portrétů“ autora — byť jejich zobrazení jsou v rukopisech umístována obvykle na počátek či na konec kodexu —, může současně konvenovat v obecné rovině se smyslem sentencí tohoto oddílu, které reglementují vyhlášky města. To platí i pro následující zobrazení na počátku oddílu „*De sententiis*“ v iniciále „*Q^{uamvis}*“ se dvanácti mužskými postavami stojícími ve sražené skupině a představujícími tak členy městské rady, jak naznačuje doprovodný nápis „*CONSILIVM*“. Mezi nimi v popředí uprostřed vystupující muž v dlouhém svrchním oděvu představuje

20 K tomu Haerberlein, F.: *Bathseba*. In: RDK 1, 1937, sl. 1512–1520; Kunothe-Leinfels, E.: *Bathseba*. In: LCI 1, 1968, sl. 253–257.

21 *Právní kniha, I*, s. 347–348 (kauzy 589–594).

snad rychtáře či purkmistra, který je doprovázen po levici svým tajemníkem, ozvláštěněným páskou s poněkud záhadným a ne zcela spolehlivě čitelným nápisem „*Sella/sina*“ (f. 104v).²² Toto reprezentativní a ikonograficky pozoruhodné zobrazení městské rady může pak opět korespondovat významově s texty týkajícími se vydávání sentencí, jejichž autory bývají obvykle právě i členové tohoto kolegia.

Po těchto třech kompozicích evokujících administrativní a právní realie provozu městských úřadů se v rkp. 2 objevují dvě závěrečná zobrazení, vycházející tematicky opět z některých tradičních schémat křesťanské ikonografie, tentokrát však z jeho novozákonního repertoáru, která se v těchto spojitostech vyznačují opět absencí jakéhokoliv vztahu k textům příslušných sentencí. Jejich hlavním společným znakem je apel na mravní cítění odpovědných činitelů administrativního a soudního rozhodování městské rady. Tak je tomu hned na počátku oddílu „*De teloneis*“ u iniciály „*L*“ icet se zobrazením frontálně podaného Krista, sedícího na duze s pozdviženými rukama a s mečem u jeho úst na levé straně (f. 108). Jeho konkrétní ikonografický význam jako soudce Posledního soudu potvrzuje nad ním se objevující nápis „*IVSTVS IVDEX*“, stejně další nápisy „*BENEDICTI*“ po Kristově pravici a „*MALEDICTI*“ po jeho levici, nicméně už bez zobrazení postav těchto blažených a zatracených.²³ Méně relevantní je zde další, v těchto souvislostech teoreticky se nabízející výklad, týkající se — vzhledem k příslušné sentenci „*De teloneis*“ — celníků jako zvláště flagrantního typu hříšníků, které čeká při Posledním soudu náležitý trest. Zobrazení spravedlivě soudícího Krista se zde uplatňuje především jako vizuální vzor hodný následování pro všechny pozemské soudce. Podobně apelativní charakter je možné rozeznat i na posledním figurálním zobrazení v rkp. 2, v iniciále „*S*“ *entenciatum*, se stojící postavou Krista Trpitele, oděného jen do průhledné roušky kolem beder, která tak konvenuje s jeho tradiční ikonografií,²⁴ a upomínající městské sudí na potřebu milosrdenství, jak manifestačně vyplývá z nápisu „*ESTOTE/MISERICORDES*“. Na druhé straně je zde opět sotva možné hledat spojitosti s textem příslušné sentence „*De vulneribus*“, navzdory vnější analogii s ostentací Kristových ran jako dokladů jeho utrpení.

Jestliže v brněnské městské knize rkp. 2 doprovázejí figurální zobrazení výhradně hlavní pasáže sbírky sentencí, zatímco například méně rozsáhlé texty privilegií jsou vyznačeny skromnějšími vegetabilními iniciálami, u následující zde zkoumané knihy městských práv brněnských, rkp. 5, je tomu jinak, navzdory některým textovým analogiím s předešle zmíněným rukopisem. Rkp. 5²⁵ vznikl v roce 1446

22 Tamtéž, s. 95 a 107, kde M. Flodr tomuto označení připisuje italský původ, převzatý údajně z příslušné předlohy.

23 K tomu Brenk, B.: *Weltgericht*. In: LCI 4, 1972, sl. 87–95.

24 K tématu Mersmann, W.: *Schmerzmann*. In: LCI 4, 1972, sl. 87–95.

25 Základní kodikologické údaje:

Pergamen; 246 f.; 39 × 29 cm; vazba: dřevěné desky potažené červenou kůží s pozdně gotickým kováním; 2 sloupce textu o 38 řádcích; skladba složek: 1 VI-1 (11) + 1 VI-1 (22) + 1 III (28) + 21 V(238) + 1 V-2 (246).

pěcí notáře Václava z Jihlavy, jak svědčí nápis (f. 3v), podle něhož dílo bylo provedeno z iniciativy brněnských přísežných. Podle zjištění M. Flodra jsou zde latinsky psané texty poplatné svou strukturou především o něco staršímu rukopisu rkp. 4²⁶ – postrádajícím jinak malířskou výzdobu, vykazují však i některé afinity s rkp. 2. Nicméně na rozdíl od posledně zmíněného kodexu je zastoupení textů v rkp. 5 daleko početnější a mnohotvárnější: po úvodu do studia Institucí a Digest (f. 2–3v) následují schémata a texty týkající se otázek příbuzenství a pokrevnosti (f. 5–11), dále pak kratší texty *Regule iuris* (f. 11v–12v), pasáže o městském právu (f. 12v–13) či o metrice (f. 13v–14). V jistém smyslu samostatný celek zde představují texty *Iura originalia* (f. 15–18v), která uvádějí na něj navazující rozsáhlou sbírku sentencí (f. 29–213v). Na konci rukopisu se pak objevují kratší latinské a německé texty brněnského mýtního řádu (f. 216v–218v) a konečně rozsáhlejší pasáže privilegií města Brna (f. 219–235). Tato kniha z poloviny 15. století je tedy svou textovou strukturou srovnatelná s rkp. 2 pouze přítomností sbírky sentencí a privilegií města Brna. Z podstatnějších rozdílů lze jmenovat výskyt úvodních textů klasické právní knihy Justiniánových Institucí a Digest. V tomto smyslu pak vyznívá i další srovnání obou kodexů, tentokrát v jejich iluminátorské výzdobě. Zatímco v rkp. 2 to bylo celkově sedmáct miniatur doprovázejících výhradně texty sentencí, pak v rkp. 5 jsou kromě nich ilustrovány navíc i zmíněné pasáže Justiniánových Institucí a Digest, stejně jako texty *Iura originalia* a privilegií. U prvně uvedeného bloku textů se totiž na jejich počátku v iniciále „A“ *ltissimo* objevuje postava trůnícího Justiniána s císařskou korunou na hlavě, oděného ve svrchním zlatém pluvialiu, který drží v pravé ruce globus a v levici žezlo (f. 2). Jeho zobrazení jako iniciátora konstituce těchto v pozdějších dobách populárních právních norem odpovídá ilustračním konvenčním textů civilní legislativy, odvozené ze staršího římského práva.²⁷ U následující skupiny textů se objevují dvě zobrazení trůnícího Václava II. jako vladaře, a sice na

Iluminátorská výzdoba:

Figurální iniciály: f. 2, „A“ *ltissimo*, Císař Justinián; f. 15, „I“ *a nomine*, Král Václav II.; f. 29 „R“ *ustici*, Zasedání městské rady; f. 57 „D“ *e zasedání soudu*; f. 81, „E“ *e*, Dva zločinci v kladě; f. 106v „D“ *e*, Písař a dva pomocníci; f. 147v „L“ *icet*, Notář; f. 150 „C“ *ivibus*, Stětí odsouzenec; f. 105v „R“ *ustici*, Pastýř se stádem; f. 161v „S“ *ententiatum*, Oběšenec na šibenici; f. 209 „S“ *ententiatum*, Souboj dvou mužů s meči; f. 219 „N“ *os*, Král Václav II.;

Velké vegetabilní iniciály: f. 68 „D“ *e Hainrich*; f. 97v „F“ *eriat*; f. 105 „A“ *ntiquum*; f. 120v „P“ *ostquam*; f. 180v „C“ *ives*; f. 181v „L“ *icet*; f. 183 „Q“ *uamvis*; f. 189 „L“ *icet*.

26 Flodr, M.: *Brněnské městské právo na konci středověku (1389 – konec 15. století)*. Brno 2008, s. 41.

27 Například v některých exemplářích *Corpus iuris civilis*: (Paříž, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 391), ze severní Itálie 13. století, je vybavena zobrazením trůnícího Justiniána, který v levici drží žezlo, zatímco pravíci ukazuje na vedlejší text, a který se v této podobě objevuje u dvou iniciál (f. 44, 67). Naproti u další cimelie stejné doby vzniku a původu (Angers, Bibliothèque municipale, ms. 339), se vyskytuje už celkově sedmkrát (f. 46, 71, 96v, 183, 226v, 265v, 298) a u jiného, tentokrát severofrancouzského exempláře (Alençon, Bibliothèque municipale, ms. 175) dokonce dvanáctkrát (f. 1, 2v, 44, 61, 77, 101, 129v, 159, 184, 207, 224, 238v) Dostupné z: <http://liberfloridus.cines.fr/textes/biblio.fr.html>; http://www.enluminures.culture.fr/documentation/enlomme/fr/rechgvidee_oo.html (citováno 27. července 2010).

počátku Iura originalia v iniciále „Iⁿ nomine (f. 15) a dále před texty privilegií města Brna v iniciále „N^{os} Wenceslaus (f. 219), které jsou pozoruhodné určitými — byť detailními — rozdíly v jejich podání. Na prvním z uvedených zobrazení vystupuje tento vladař jako král s korunou na hlavě, oděný do antikizujícího palia, zdobeném motivy císařských (!) orlů, držící dále v pravici žezlo a v levici vladařské jablko. Jeho obličejovou fyziognomií určuje menší vous podnosem. Naproti tomu před texty privilegií, která tento panovník udělil městu Brnu, se objevuje podruhé — nehledě na jeho obličejovou vizáž tentokrát v plnovousu — s vévodskou čapkou na hlavě, oděný do dlouhého šatu zdobeného hermelínovým límcem, držící v pravé ruce meč, zatímco jeho levá ruka je prázdná. Tento přemyslovský panovník zde tedy vystupuje nikoliv ve své nejvyšší hodnosti krále českého — jako tomu je u předešlého zobrazení, nýbrž jako markrabě moravský, navzdory příslušnému textu, kde je označen jako „Rex“. Tato hodnostní diferenciacce stejného panovníka na vícero jeho zobrazeních v rámci iluminací jednoho kodexu má nejbližší analogii i ve výzdobě o něco málo starší Jihlavské právní knihy.²⁸

Instruktivnější je zde nicméně ilustrační doprovod rozsáhlé sbírky sentencí v jeho srovnání s obrazovým cyklem analogických textů ve starším rkp. 2. Už na první pohled je zde možno konstatovat celou řadu nápadných odlišností. Jestliže v rkp. 2. bylo doprovázeno figurálními iniciálami systematicky a důsledně všech sedmáct hlavních oddílů sentencí v jejich abecedním seřazení, pak v rkp. 5 je to pouze devět oddílů, které mají na počátcích figurální výzdobu, zatímco ostatních osm je uvedeno pouze malovanými vegetabilními iniciálami, aniž je předběžně možné vyslovit se k otázce na tomto místě se vynořující, totiž zda jde o určitý programový záměr, nebo se jedná — jak se jeví přece jen pravděpodobněji — pouze o náhodný výběr. Další a podstatnější rozdíly mezi ilustračním doprovodem obou exemplářů brněnského městského práva spočívají ve zcela jiném pojetí vztahu jednotlivých zobrazení k příslušným textům prakticky u všech sentencí. První oddíl „De actionibus“ ilustruje v rkp. 2 — jak uvedeno výše — adekvátně znění první sentence zobrazením sedícího brněnského rychtáře, který uděluje právní poučení před ním stojícím zástupcům města Židenic, kdy hierarchickým rozdílem mezi zobrazenými protagonisty odpovídá i jejich podání: větší a trůnící postava rychtáře oproti menším a stojícím měšťanům. V mladším rkp. 5 je tomu u stejného textového oddílu jinak: místo scény udělení právní konzultace se zde v iniciále „R^{ustici}“ objevuje jedenáct postav přísežných, sedících rovnoměrně kolem kulatého stolu, aniž je možné mezi nimi rozlišit nějaké hierarchické rozdíly, za které nelze považovat jejich podání střídavě prostovlasých či s kožešinovými pokrývkami hlav (f. 29). Kompozičně však může tato scéna, sugerující nejspíše shromáždění městské rady, evokovat scénu Poslední večeře Páně, v neposlední řadě i určitou snahou o podání prostorových dimenzí, jak nasvědčují

28 Právní sbírka města Jihlavy od Jana z Gelnhausenu, 1407–1419 (Jihlava, Státní okresní archiv Jihlava, fond Archiv města Jihlava do r. 1848, /1240/ 1269–1900 /1929/, rkp. 3 /1651/); *Od gotiky k renesanci*, s. 490–491, č. 239.

tří postavy v popředí zobrazené zezadu, čili v podobě charakteristické zejména pro pozdně gotické památky této pašijové ikonografie. Zmíněné zobrazení soudce s delegáty ze Židenic z rkp. 2 však může kompozičně připomínat ilustrace v rkp. 5 k dalšímu oddílu, „*De causis absentiae*“, kde v iniciále „*D*“e *Pisencz* vlevo trůnící soudce s kožešinovou čapkou na hlavě a žezlem v pravici komunikuje se dvěma menšími a před ním vpravo stojícími mužskými postavami, které jsou díky příslušnému textu identifikovatelné s občany ze Bzence (f. 57). Tím tato scéna vykazuje současně bližší vztah k textu první sentence „*De Pisencz iuratis petentibus* [...]“ než kompozice na analogickém textovém místě v rkp. 2 se zobrazením vůči němu irelevantní scény Mojžíše na Sinaji. Následující oddíl „*De damnis*“ je bez ilustračního doprovodu. Ten se objevuje až u dalšího oddílu, „*Liber Q[u]artus De Edificis*“, v iniciále „*D*“e *Chrisans* se zobrazením dvou zločinců potrestaných zavřením do klády a hlídaných ozbrojeným biřicem (f. 81v), jež by mohla mít určitý bližší vztah k sentenci *De emendis* 239.²⁹ Budiž zde připomenuto, že ve starším rkp. 2 se opět na počátku tohoto oddílu objevuje ilustračně neadekvátní scéna Obětování Izáka.

Další dva textové oddíly v rkp. 5 — *de Feriis a De gladiis* — postrádají znovu figurální zobrazení. Ta se objevují znovu až u oddílu *De hereditatibus* v iniciále „*D*“e *Boskowicz* v zobrazení notáře sedícího vlevo za pultem při psaní,³⁰ před nímž vpravo vystupují dva písaři — jeden sedící na zemi, který je zaměstnán psaním do knihy, zatímco vedle něj stojící druhý ořezává pero na psaní. Tato scéna může opět vykazovat určitý vztah vůči znění první sentence tohoto oddílu *De hereditatum empcionibus*,³¹ v protikladu k zobrazení Milosrdného Samaritána v rkp. 2 na tomto místě. Po opětovném vynechání ilustračního doprovodu u oddílu *De incendio* se objevují figurální zobrazení u dalšího textového bloku *De l[itte]ris negandis* v podobě soudce s kožešinovou čapkou na hlavě, sedícího vpravo, který drží v rukou rozvinutou listinu s nečitelným kurzívním textem (f. 147v). Jeho přítomnost je zde v každém případě vůči příslušným textům — respektive vůči první sentenci³² — relevantní více, než je tomu v rkp. 2 s vizualizací čtvrtého přikázání. Určitý — byť více či méně obecný — vztah k příslušným textům může dále vykazovat i zobrazení v iniciále „*C*“*ivibus* (f. 150) s drastickou scénou stěti zločince mečem, neboť provinění vedoucí k tomuto trestu jsou specifikována dokonce v několika kauzách příslušné sentence *De mulieribus*,³³ naproti tomu v rkp. 2 je to zobrazení falešně obviněné Zuzany. Průkaznější obsahové vazby vůči textům příslušných sentencí jsou doložitelné i v zobrazení pastýře

29 *Právní kniha, I*, s. 220 (kauza 239).

30 Podle jinak nepodložené domněnky Libuše Spáčilové a Vladimíra Spáčila (Spáčilová, L. — Spáčil, V.: *Památná kniha Olomoucká*, s. 28) jde o zobrazení písaře Václava z Jihlavy, který byl předtím „portrétován“ v o něco starším rukopise z Olomouce; Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Olomouce 1261–1945 (1953), Knihy, rkp. č. 1540, f. IIv.

31 *Právní kniha, I*, s. 252 (kauza 321).

32 Tamtéž, s. 305 (kauza 475).

33 Tamtéž, s. 315–318 (trestné kauzy 483 a za cizoložství, 483 c za bigamii, 483 e za odvedení dcery, 504 za únos, 505 za loupež).

v iniciále „R“ *ustici diversarum*, který hlídá stádo ovcí (f. 160v), neboť odpovídá zcela obsahu příslušné kauzy *De officio pastoris*,³⁴ reglementující povinnosti obecného pastýře dobytka. U rkp. 2 se však na tomto místě objevuje ilustračně irelevantní scéna se soudícím rychtářem. Těsnější vztahy ilustrací rkp. 5 k textům sentencí je konečně možno najít i u zobrazení oběšence v iniciále „S“ *entenciatum* (f. 161), odpovídající dobře znění zejména sentence 531 v oddílu *De poenis*,³⁵ který doprovází a kontrastuje tak s neadekvátním zobrazením scény Davida s Bethsabé na tomto textovém místě v rkp. 2. Sentence následujících čtyř oddílů — *De querimoniis*, *De renuntiationibus*, *De sentiis* a *De teloneis* — jsou v rkp. 5 zvýrazněny v jejich počátcích pouze malovanými vegetabilními iniciálami. Figurální zobrazení se objevuje znovu až u posledního oddílu *De vulneribus* v iniciále „S“ *entenciatum* ve scéně dvou vzájemně zápasících mužů s tasenými meči (f. 209). Výrazné podání takových detailů, jako jsou zkrvavělé hlavy obou protivníků, odpovídají blíže znění příslušných sentencí, v nichž se mluví o příčinách různých zranění,³⁶ a naznačují současně, že nejde o zobrazení soudně reglementovaného souboje, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Po této analýze figurálních zobrazení ve třech exemplářích brněnských městských knih především z hlediska jejich vztahu k příslušným textům vyplynou mezi nimi mnohé rozdíly, které je nutno posoudit z některých nových metodických hledisek na základě jejich opětovného vzájemného srovnání. U rkp. 1, nejstaršího z nich, kde byly k hotovým textům přidány evidentně dodatečně a druhotně miniatury získané vyříznutím z nějaké starší a luxusně provedené liturgické knihy, se toto metodologické hledisko může na první pohled jevit jako irelevantní. Nicméně i u něco mladšího rkp. 2, kde bohatý obrazový doprovod sbírky sentencí vznikl současně s těmito texty, respektive v rámci jednoho plynulého pracovního procesu, je možné jejich korelace s obsahem textů konstatovat spíše výjimečně, případně mají tyto jinak ojedinelé zjiřitelné vztahy natolik obecnou povahu, že nelze vyloučit ani moment náhody. Naproti tomu zcela konkrétní, více či méně přímý vztah k textům sentencí se jeví u jinak neúplných ilustrací nejmladší cimelie, rkp. 5.

Než zde budou tato zjištění následně rozvíjena a zkoumána i z hlediska dalších a širěji zakotvených komparací, je zapotřebí vrátit se k místy už výše naznačenému problému inspiračních zdrojů figurálních zobrazení těchto tří exemplářů brněnských městských knih a povšimnout si opět některých nových aspektů, co se týče vztahu těchto zobrazení k příslušným textům. U rkp. 1 s jeho recyklacemi miniatur patřících původně do nějakého staršího liturgického rukopisu — s největší pravděpodobností sakramentáře či misálu — není nutné se touto otázkou momentálně zabývat. Ta je však relevantní u ostatních zde analyzovaných cimelií. U nejpočetněji zastoupených ilustrací v rkp. 2 možno rozeznat poměrně spolehlivě — alespoň rámcově a v obecných rysech — příslušné inspirační podněty, mezi nimiž se rýsuje

34 Tamtéž, s. 322–323 (kauza 512).

35 Tamtéž, s. 333.

36 Tamtéž, s. 388–395 (kauzy 704–716).

několik tematických okruhů. Pouze u dvou zobrazení je obtížné nalézt analogie ve známém repertoáru jak náboženské, tak i profánní ikonografie (f. 29v a 81v). Obě se vyznačují kompozičně velmi podobnými schémata, kde se trůnící Hospodin obrací vždy k menší mužské postavě, klečící před ním, která představuje v daných souvislostech snad pars pro toto společenství věřících. U ostatních figurálních iniciál je naproti tomu zjevná jejich poplatnost více či méně ustáleným ikonografickým schématům. V první řadě jsou to zobrazení rychtářů, přísedních či členů městské rady, obvykle při výkonu jejich úředních funkcí (f. 6, 89v, 103), méně už v rámci reprezentativních kompozic, postrádajících epickou složku (f. 104v). Ty patřily k běžnému ilustračnímu repertoáru už v nejstarších zachovalých kodexech obsahujících civilní římské právo, ať francouzské nebo italské provenience, mezi kterými je nutno i zde hledat nejspíše základní ideové podněty.³⁷ Návaznost na obrazová schémata křesťanské ikonografie je zde pak doložena dvěma početně nestejně zastoupenými skupinami ilustrací. Jsou to novozákonní náměty exemplifikované scénou s Milosrdným Samaritánem (f. 52v) a dále dvěma zobrazeními Krista v podobě soudce Posledního soudu (f. 108) či jako pašijového Muže Bolesti (f. 121), která od pozdního středověku obě patřila — jak bude ještě níže připomenuto — k časté výzdobě interiérů soudních síni radnic. Početně však v rkp. 2 dominují zobrazení starozákonních námětů (f. 23, 37v, 47, 52, 62, 83v a 90), tvořících — jak bylo zjištěno už M. Flodrem — ideově relativně homogenní celek vizualizovaného desatera, jejichž konkrétní významy v daných souvislostech pomáhají — kromě výjimky týkající se zobrazení na f. 52 — rozpoznat doprovodné nápisy. Tato zjištění zde zasluhují bližší pozornost z mnoha závažných důvodů.

Předně budiž řečeno, že cyklus dekalogu — navzdory jeho neúplnosti — představuje v brněnské městské knize rkp. 2 jeden z prvních známých dokladů tohoto druhu, jejichž další památky se — jak známo — začínají objevovat častěji až během 15. a 16. století, především v německých zemích.³⁸ Tento překvapivě pozdní výskyt souvisí s vývojem křesťanské pastorace a katecheze, v jejímž rámci začaly hrát zásady desatera významnější roli teprve počínaje 13. stoletím. Formulace dekalogu, vycházející zejména z příslušných pasáží Pentateuchu (Ex 20, 1–17; Dt 5, 6–22),

37 Zástupné příklady zobrazení soudců při výkonu jejich úřadu v rukopisech vesměs boloňské provenience 14. století: v *Digestum vetus* (exempláře Berlín, Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Ms. lat. 332, f. 272; či Ms. Hamilton 364, f. 107v, 140v, 245v — či Štýrský Hradec /Graz/, Universitätsbibliothek, Hs. 32, f. 235v /Ebel, F. — Fijal, A. — Kocher, G.: *Römisches Rechtsleben*, obr. s. 49, 57, 27, 33, 51, 47, 55/); dále ve vydáních *Infortiatum* (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Aug. membr. XI, f. 15, 113, 227v; dále Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 3504, f. 103, 148v, 186 /Ebel, F. — Fijal, A. — Kocher, G.: *Römisches Rechtsleben*, obr. s. 71, 81, 97, 85, 87, 99/), či v exemplářích *Digestum novum* (Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 21, f. 115v, 222v; Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2252, f. 98, 111, 147 /Ebel, F. — Fijal, A. — Kocher, G.: *Römisches Rechtsleben*, obr. s. 111, 121, 113, 115, 119/).

38 Základní literatura k ikonografii dekalogu Lechner, M.: *Zehn Gebote*. In: LCI, 4, 1972, sl. 564–569; Schiller, G.: *Ikongraphie der christlichen Kunst. Die Kirche 4.1*. Gütersloh 1976, s. 121–129; Thum, V.: *Die Zehn Gebote für die ungelehrten Leut' . Der Dekalog in der Graphik des späten Mittelalters und frühen Neuzeit*. Berlin 2006.

byla chápána jako rezignace Boha na kolektivní trest hříšnému lidstvu a jako individualizace hříchu a následného pokání poukazem na Boží legislativu po skončení potopy, jež pak byla přenesena na lidi, kteří se pak za své skutky budou odpovídat před Bohem u Posledního soudu. Hlavním posláním desatera však byla pobídka adresovaná věřícím, aby zpytovali vlastní svědomí porovnáváním svého chování s příslušnými Božími příkazy, dospěli tak k vědomí vlastních hříchů a k následné potřebě pokání. Významnější rozmach katechetické literatury je však možno zaznamenat teprve od konce 14. století, jejímu rozšíření v následné době napomohl účinně i vynález knihtisku. Vůdčí roli v tomto vývoji hrály německé země, zejména pak prostředí minoritského řádu, z něhož je v daných souvislostech nutno zdůraznit především činnost konventu ve Vídni, kdy se otázky katecheze staly předmětem kázní, výuky a jiných forem duchovní péče. Z hlediska předkládané studie je žádoucí zdůraznit skutečnost, že ideové poselství dekalogu jako nejstaršího zákonodárství, vycházejícího přímo od Boha Stvořitele, začalo hrát významnou roli i v ryze světské sféře veřejného života, jmenovitě v oblasti civilního práva, kde se stalo rovněž teoretickým základem a morálním vodítkem pro každodenní chování lidí všech sociálních vrstev. Doklady o tom lze nalézt poprvé opět v německých zemích ve 13. století, jmenovitě ve známých právních sbírkách Saského a Švábského zrcadla (*Sachsenspiegel*, *Schwabenspiegel*), a ve zvláště vyhraněné podobě později během německé reformace, díky jejím hlavním protagonistům Martinovi Lutherovi a Filipovi Melancthonovi. Je proto přirozené, že v rámci těchto katechetických a pastoračních snah, propagujících význam desatera jako základu křesťanské morálky a práva, byla svěřena významná role i výtvarnému umění jako prostředku, který mohl oslovit veřejnost bezprostředně. Zachované památky se zobrazením dekalogu se objevují ojediněle už během 14. století v německých zemích,³⁹ nicméně jejich plný vývoj probíhal až v následujícím 15. a 16. století.⁴⁰ Není jistě náhodné, že nejčastějšími vizuálními médii, na nichž se objevují scény desatera, byla ta, k nimž měla veřejnost přímý a bezprostřední přístup, jako byly zejména interiéry městských chrámů, kde se tyto scény nalézaly na nástěnných malbách, oltářních

39 Za nejstarší doklad obrazového cyklu dekalogu je nutno zřejmě považovat dřevěné reliéfy chórových lavic dómu v Kolíně nad Rýnem z doby kolem roku 1320. Následují pak ilustrace opisu *Concordantia caritatis* Ulricha z Lilienfeldu, vzniklého v tamním cisterciáckém klášteře v polovině 14. století (dnes Lilienfeld, Bibliothek der Zisterzienserstiftes, CLi 151), se zobrazeními 153 (původně 156) typologických skupin na f. 239v–249. Dále jsou to fragmentárně zachované vitráže z kostela sv. Jiří v Sélestatu, řazené obvykle do druhé poloviny 14. století (Schiller, G.: *Ikongraphie*, s. 121; Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, s. 67; Munschek, H.: *Die Concorantia caritatis des Ulrich von Lilienfeld. Untersuchungen zur Inhalt*. In: *Quelle und Verbreitung*. Frankfurt a. M. 2000.

40 Z nejvýznamnějších příkladů tohoto druhu zde budiž zástupně uvedeny nástěnné malby v kostele St. Nicolaï v Lemgo, kolem roku 1400; vitráže v Saint-Thiébaud v Thannu z roku 1422; reliéf na tympanonu kostela sv. Martina v Landshutu z roku 1429, nástěnné malby v tamním kostele sv. Jodoka, kolem roku 1460; deskové malby z Dolního Saska, z let 1410–1420 (Hannover, Niedersächsische Landesgalerie); ze severozápadního Německa, kolem roku 1480 (Gdaňsk, Kostel P. Marie /Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, s. 67/).

deskách, plastické výzdobě či vitrážích. Naproti tomu zobrazení tohoto druhu na stránkách knih se začínají objevovat výrazněji až po vynálezu knihtisku na samém sklonku středověku a na počátku novověku v podobě dřevořezových ilustrací.⁴¹ Pro širší ideové pojetí desatera v pozdním středověku je rovněž příznačné, že jeho ikonografie se vyznačuje značnou různorodostí, navzdory tomu, že je možné najít i určitý počet společných, respektive konstantních znaků. Hlavní roli pro identifikaci a ideové pochopení těchto zobrazení hrály pak příslušné doprovodné nápisy.

Byly to zejména profánní scény reflektující každodenní situace života v pozdním středověku, z nichž čerpaly rané obrazové cykly dekalogu ve svém úsilí o co největší názornost. Šlo obvykle o líčení přestupků proti příslušným příkázáním, u nichž se však mohly objevovat i postavy ďáblů jako svědků, případně zobrazení personifikovaných ctností a neřestí ve funkci určitého morálního komentáře jednotlivých scén.⁴² Naproti tomu biblické, respektive starozákonné, náměty jsou na zobrazeních desatera doloženy zpočátku jen zcela ojediněle,⁴³ aby pak naopak na sklonku 15. a během 16. století převládly, především opět mezi ilustracemi prvotisků německé reformace.⁴⁴ Zvláštní roli pak plnila biblická zobrazení, převzatá z novozákonní, respektive christologické, ikonografie, a sice díky jejich morálně apelativní potenci. V tomto smyslu se uplatnila především v oblasti světského práva, byť už mimo vlastní cykly desatera. Nasvědčují tomu zobrazení Krista, ať už v jeho izolované postavě jako pašijového Muže Bolesti — obvykle v plastické podobě⁴⁵ — nebo jako součást rozsáhlejší scény Posledního soudu, objevující se pak zpravidla na nástěnných či deskových malbách, které jsou doloženy od konce 15. století v interiérech soudních síní středověkých radnic.⁴⁶ Jejich morálně apelativní poselství bylo v těchto přípa-

41 Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, zejména s. 78 an.

42 Tamtéž, s. 25.

43 Týká se to dřevěných reliéfů chórových lavic dómu v Kolíně nad Rýnem, iluminací v Concordantia caritatis Ulricha z Lilienfeldu, dolnosaské deskové malby v Hannoveru, vitráží z Thannu (Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, s. 67; viz i poznámky 39 a 40).

44 Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, s. 78 an.

45 Mezi nejstarší příklady tohoto druhu zachované v českých zemích patří dvě dřevěné plastiky Bolestného Krista. První byla vytvořena Místrem Týnské kalvárie kolem roku 1440 a je umístěna doposud na původním místě na andělské konzole ve Staroměstské radnici v Praze. Další, velmi podobná a zhruba současná plastika se kdysi nalézala v Novoměstské radnici v Praze (dnes Muzeum hlavního města Prahy, inv. č. 456). K tomu Kibic, K.: *Historické radnice*. Praha 1988, s. 35; nověji Bartlová, M.: *Mistr Týnské kalvárie, Bolestný Kristus ze Staroměstské radnice*. In: Karel IV, císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437. Katalog výstavy. Ed. J. Fajt. Praha 2006, s. 625, č. 236.

46 Zobrazení Krista jako soudce Posledního soudu se objevuje i na zdi v pozadí interiéru zasedací síně s postavami členů městské rady olomoucké na miniatuře ve známém rukopisu sbírky městských práv (Olomouc, Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Olomouce 1261–1945 (1953), rkp. č. 1540, f. IIv /srov. poznámku 30/). Podobně je tomu i na deskové malbě se scénou přísahy před soudním tribunálem z let 1493/1494 od Dericka Baegerta (dnes Wesel, Städtisches Museum /Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, s. 43, obr. 8/). K tomu nověji i Royt, J.: *Rituál a umělecká výzdoba radničních budov*. In: Rituál, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století. Eds. M. Nodl a F. Šmahel. Praha 2009, s. 247–255.

dech adresováno především nositelům soudcovských funkcí, jak nasvědčují ostatně i doprovodné nápisy „*Estate misericordes*“, obvykle u postav Krista Trpitele, nebo „*Iuste iudicate*“ ve scénách Posledního soudu, tj. přesně jako je tomu i na příslušných zobrazeních v rkp. 2. Zvláštní význam zde může mít motiv duhy, na níž sedí Kristus-soudce. V daných ideových souvislostech vystupuje totiž více do popředí její symbolika týkající se smlouvy mezi Bohem a lidmi zastoupenými Noemem po potopě (Gen 9,6). Současně však poukazuje i na Poslední soud a je dále chápána i jako výzva adresovaná účastníkům soudního procesu – soudcům, žalobcům a obviněným – myslet stále na Boha jako na prvního zákonodárce.⁴⁷

V rkp. 2 zobrazené náměty z biblické ikonografie se tak zde jeví ve dvojí podobě. Na jedné straně nemá výběr konkrétních scén ze Starého zákona spojovaných s textem desatera žádné prokazatelné analogie v pozdějších cyklech dekalogu.⁴⁸ Uplatnění těchto zobrazení v brněnském rukopisu je proto možné považovat za jakýsi první – a tím nanejvýš pozoruhodný – pokus o doprovod textu, jež svým abstraktním charakterem nabízí pro vizualizaci jen málo přímých možností a jejichž tvůrce si tak vypomáhá citací ikonografických schémat ustálených tradicí, formulovaných původně jako přímé ilustrace jiných textů, respektive jiných témat. Na určité potíže, respektive nepravidelnosti při realizaci těchto cyklických zobrazení by mohly poukazovat dvě okolnosti: a sice neúplně zastoupená řada dekalogu a dále jeho zpřeházené pořadí. Na straně druhé se v brněnském rukopise objevují i obě zmíněná zobrazení Krista, v roli soudce u Posledního soudu a jako Muže Bolesti, kterým je v daných souvislostech nutno přiznat opět ideové prvenství, na něž pak navazují doložené příklady, objevující se znovu až počínaje 15. stoletím, a sice jako běžná součást výzdobného programu interiérů středověkých radnic.

Jestliže figurální iniciály v rkp. 2 korespondují s příslušnými pasážemi sentencí pouze u několika zobrazení představitelů městské administrace a legislativy, navíc jen velmi volně a povšechně, většina scén tvořících cyklus dekalogu jako hlavní složky malířské výzdoby kodexu zůstala vůči doprovázeným textům navenek jako zcela irrelevantní, pak v rkp. 5 má vzájemný poměr obou zkoumaných složek v podstatě jiný charakter. Zobrazená témata zde vykazují z velké části přece jen zřetelnější spojitost s obsahovými složkami textů. Navíc předlohy těchto miniatur byly rovněž podstatně odlišné, než tomu bylo v případě rkp. 2. Zobrazení frontálně trůnících panovníků v rkp. 5, vybavených jejich vladařskými insigniemi, svým výběrem sice odpovídají výzdobným programům starších ilustrovaných rukopisů římského práva, jak bylo naznačeno výše, nicméně jejich konkrétní figurální typika je poplatná zcela jednoznačně předlohám, jež je nutno hledat mezi reliéfními zobrazeními listinných pečeti.⁴⁹ Budiž dále znovu připomenuto, že většina figurálních iluminací,

47 Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, s. 79–80.

48 Přehled zobrazení k příslušným článkům desatera přináší Thum, V.: *Die Zehn Gebote*, s. 87–91.

49 Podobně je to doloženo na daleko početnějších příkladech mezi miniaturami o něco starší jihlavské právní knihy Jana z Gelnhausenu (viz také poznámku 28).

zahrnujících jak zobrazení představitelů městského magistrátu, tak i epické scény výkonu práva — obvykle v jejich penitenciální a tím i spektakulárnější podobě — vychází zde ze starší tradice ilustrací Institucí a Digest, jež jsou doloženy na početných památkách z Boloně a z Paříže, dvou hlavních center produkce středověkých právních knih, doprovázených častokrát i malířskou výzdobou.⁵⁰ Společnými vzory v posledně zmíněných pramenech je pak možno vysvětlit nejspíše některé — byť jinak nanejvýš ojedinělé — afinity mezi miniaturami v rkp. 2 a rkp. 5. Rozhodně však nelze v tomto ohledu přijmout starší názory, podle nichž se iluminátor v rkp. 5 inspiroval staršími výtvy v rkp. 2.⁵¹

V rámci naznačených komparací stojí za dodatečnou pozornost některé další rozdíly mezi iluminátorskou výzdobou v rkp. 2 na jedné straně a rkp. 5 na straně druhé, a sice v některých aspektech jejich formálně stylistického podání. Tato zjištění nemusí být totiž bez významu pro lepší poznání zde sledované problematiky a týkají se jejich — v daných metodických souvislostech zdánlivě irelevantního — formálně stylistického podání. Iluminace prvně uvedeného rukopisu odpovídají zcela normám doby jejich vzniku v polovině 14. století, kdy se začínají projevovat první náznaky větší vnímavosti vůči reálné podobě zobrazovaných objektů, jak je to zřetelné například na podání kostýmů, odpovídajících dobové módě. Naproti tomu v dalších formálních vlastnostech jsou tato zobrazení poplatná tradičnímu středověkému pojetí. Je to zjevné například v autonomním uplatnění koloritu, jež reflektuje jen podmíněně reálný barevný vzhled zobrazovaných předmětů, nápadněji pak v indiferentním vztahu k prostorovým dimenzím, vyplývajícím kromě jiného z paušálně zobrazovaného zlatého pozadí scén, či ze schematicky plošných kompozic. Naproti tomu v iluminacích z rkp. 5, mladších zhruba o jedno století, se zmíněný smysl pro realitu projevuje už daleko výrazněji a artikulovaněji. Kromě podání dobové indikativních kostýmních motivů to platí například i pro snahu o vyjádření prostorovosti či reálného vzhledu krajinných scénérií, u nichž je tradiční zlaté pozadí nahrazováno modrou oblohou, tj. motivem, který je v těchto souvislostech považován za zvláště indikativní.⁵² Jako pozoruhodnou inovaci je zde dále nutno zdůraznit snahu o individualizaci jednotlivých protagonistů příslušných scén, jak se to projevuje zvláště markantně na „kolektivním portrétu“ členů městské rady (f. 29), evokujícím tak námětově stejnou scénu z o něco staršího olomouckého rukopisu právního sborníku.⁵³ Tato daleko citlivější vnímavost vůči reálnému vzhledu zobrazovaných

50 Srov. poznámku 37.

51 Sulitková, L.: *Vývoj městských knih*, s. 147; Flodr, M.: *Brněnské městské právo*, s. 40.

52 Modré pozadí jako projev vývojové pokročilosti se v rámci knižní malby českých zemí objevuje poprvé v biblí Boskovičské, 1421–1425 (Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 3), ve scéně Adorace děčka (f. 426), kterou provedl iluminátor vyškolený v nejnovější tradici franko-flámské školy (*Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Katalog výstavy. 3. Olomouc*. Eds. M. Perůtka a I. Hlobil. Olomouc 1999, s. 469–470, č. 367).

53 K tomu recentně Spáčilová, L. — Spáčil, V.: *Památná kniha Olomoucká*, s. 27–28. Srov. poznámku 46.

předmětů a příslušných dějových situací v zobrazeních, která už nebyla odkázána na schémata starší a tradiční ikonografie, koresponduje i s větším smyslem pro věcné podání obrazového doprovodu legislativních textů, jež je ostatně charakteristické i pro ilustrace ostatních zachovaných městských knih z 15. století a pocházejících z Moravy a přilehlých oblastí Slezska, ale i z německých zemí. Toto pojetí odpovídá konečně i obecnějšímu vývojovému trendu umění pozdní gotiky, poznamenaném pragmaticky věcným cítěním měšťanstva jako nové kulturotvorné sociální složky.

Různorodý charakter zde analyzovaných figurálních zobrazení tří exemplářů brněnských městských knih je tak v první řadě podmíněn dobou jejich vzniku, stejně jako uměleckým původem jejich tvůrců. Iluminátor „recyklovaných“ miniatur v rkp. 1 reprezentuje vyhraněný pozdně románský styl knižní malby oblasti Švábska, respektive jihozápadního Německa. Tato zobrazení odpovídají výhradně náboženské, respektive křesťanské ikonografii. Figurální zobrazení v rkp. 2, na nichž se podílí jak náboženská, tak i světská tematika, jsou pak svým formálně stylistickým utvářením poplatná, jak bylo výše nadhozeno, některým hlavním vývojovým tendencím vyzrálé gotiky a prozrazují výrazný (severo)italský charakter. Ten vedl kompetentní znalce k jejich připsání anonymnímu malíři, pocházejícímu snad z Benátek, který pak provedl v Brně na zakázku iluminace v rkp. 2, nicméně od něhož nejsou jinak známa žádná jiná díla.⁵⁴ Další iluminátor, který pracoval na figurální výzdobě rkp. 5 působil zhruba o jedno století později a reprezentuje tak některé tehdejší hlavní vývojové a progresivnější proudy knižní malby na Moravě, jejichž významným protagonistou byl jinak i malíř zmíněného a zhruba současného olomouckého kodexu a které je nutno nazírat i v širších souvislostech, jmenovitě se soudobou malířskou produkcí Dolních Rakous.⁵⁵ Všechna tato figurální zobrazení se pak týkají výhradně profánních námětů, zatímco chybí jakékoliv náznaky náboženské ikonografie.

Navzdory zjištěným rozdílům iluminátorské výzdoby tohoto heterogenního souboru tří brněnských městských knih — jak z hlediska vztahu k příslušným textům, tak i v jejich formálně stylistické podobě — je však zapotřebí obrátit se opětovně k jejich vzájemné komparaci, tentokrát na základě některých dalších kritérií. Budiž zde připomenuto znovu, že původní, respektive k textům sentencí se vztahující iluminace v rkp. 2 a rkp. 5 vykazují jen do jisté míry analogické znaky. Jmenovitě je to výběr zobrazení reprezentantů městského magistrátu, který byl podmíněn zastoupením textů přibližně stejného obsahového charakteru. Naproti tomu u ostatních iluminací obou kodexů jakékoliv vzájemné styčné body chybějí. Smysluplnější

54 Na spoje iluminací v rkp. 2 se severní Itálií, respektive s prostředím Boloně, upozornil už Friedl, A.: *Moravská knižní malba*, s. 29 a dále Krása, J.: *Knižní malba*; naproti tomu Schmidt, G.: *Malerei bis 1450* zde viděl přímé spojitosti s dílnou benátského malíře Paola Veneziana.

Činnost knižních malířů v Brně během 14. století se zabýval recentně i Vítovský, J.: *K problematice iluminátorských a knihovnických dílen v českých zemích v letech 1310–1378*. Documenta Pragensia 10/1, 1990, s. 95–116.

55 Na vztahy k dílnám pracujícím pro vídeňský dvůr vévody Albrechta V. upozornil u těchto památek z pozdně gotické Moravy už Krása, J.: *Studie o rukopisech husitské doby*. Umění 22, 1974, s. 42.

se zde však jeví nové srovnání figurálních iniciál v rkp. 2, tentokrát s miniaturami v rkp. 1, navzdory výše zjištěné skutečnosti, že iluminace posledně citovaného kodexu nepatří k původnímu repertoáru jeho výzdoby. Zdálo by se proto, že zkoumat navíc jejich případný vztah k příslušným textům je metodicky zcela neadekvátní a předem odsouzeno k nezdaru. Podobně i hledání konkrétnějších spojitostí mezi obrazovým cyklem dekalogu v rkp. 2 a texty sentencí — vzniklých v tomto případě současně — se ukázalo prvoplánově jako bezvýsledné. Navzdory tomu se však zde nelze spokojit s představou, která by se zde v první řadě mohla nabízet, totiž že v případě rkp. 1 znovupoužití starších miniatur, pocházejících původně z rukopisu zcela jiného charakteru, bylo náhodné a vedeno případně pouhou snahou o uplatnění povrchního efektu zařazením těchto velkých celostránkových miniatur zářících intenzivními barvami, zlatem a stříbrem do organismu kodexu. S přihlédnutím k širším souvislostem ikonografické a ideové struktury mnoha památek pozdně středověkého umění západní a střední Evropy však lze dospět k poněkud jinému stanovisku, totiž že mezi zmíněnými miniaturami a textem určitý vztah přece jen existuje, nikoliv však v jeho ilustrativně bezprostředním spojení, nýbrž v odtažitější, metaforicky-symbolistní rovině, která má blízko systému středověké typologie. Toto odvětví exegeze zdůrazňovalo už od dob raného křesťanstva ideovou spojitost mezi působením Hospodina ve Starém zákoně (typy) a historicky pozdějšími událostmi Nového zákona (antitypy), v nichž pak byly naplněny i jejich mnohavrstevné spirituální významy. Typologie jako metoda výkladu Písma byla přejata a dále rozvinuta středověkou teologií a našla pak uplatnění i ve výtvarném umění, zejména počínaje 12. stoletím.⁵⁶

Na tomto místě je však vhodné pokusit se také o upřesnění některých shodných i odlišných rysů na základě komparace obrazového cyklu dekalogu v rkp. 2 s tradiční vizualizovanou typologií evropského středověku. Běžná, obvykle v cyklických řadách koncipovaná zobrazení tohoto druhu, pozůstávající ze starozákonních typů a novozákonních antitypů, vykazují těsný vztah k příslušným konkrétním textům Bible, případně později i k dalším dílům spirituální literatury. Objevují se dále zpočátku v párech, aby se pak v pozdějším středověku počet starozákonních prefigurací (typů) zvýšil až na tři zobrazení. Naproti tomu cyklus dekalogu v rkp. 2 nevykazuje žádný bližší vztah k doprovázeným textům sentencí, nicméně poukazuje ve zcela obecné významové rovině na původ práva v rozhodnutí Hospodina, a v tomto smyslu by tak mohl být do určité míry srovnatelný se zobrazeními starozákonních typů. Kromě toho absencí vizualizovaného antitypu má blízko k nejstarším náběhům typologických kompozic, doložených na některých památkách raného křesťanstva, kde však metoda typologie nebyla ještě konstituována ve striktně systematickém smyslu, charakteristickém pro pozdější středověké památky.⁵⁷ Místo zmíněných

56 Typologie ve výtvarném umění viz shrnující Bloch, P.: *Typologie*. In: LCI 4, 1972, sl. 395–403.

57 K tomu viz tamtéž.

chybějících zobrazení antitypů by se zde v daných souvislostech mohl uplatňovat text sentencí. Tento hypotetický předpoklad je legitimní přinejmenším vzhledem ke skutečnosti, že antitypy týkající se původně novozákonních reálií, především Kristova života, byly v pozdním středověku rozšiřovány i na další oblasti nejen náboženské spirituality, jako byly například životy svatých, ale i na oblast profánní historie.

I když metaforický vztah mezi figurálními zobrazeními a textem, předpokládaný u cyklu dekalogu v rkp. 2, není možné označit za typologii v běžném slova smyslu, má svou svéráznou koncepcí blízko této exegetické metodě. Poněkud jinou modifikací ideové vazby mezi zobrazeními a texty je možno dále předpokládat i v případě rkp. 1, neboť spočívá opět ve vizualizaci výše připomenuté a v příslušných textech dominující ideje o božím původu křesťanské morálky a legislativy. I když miniatury v rkp. 1 byly původně určeny pro rukopis zcela jiného charakteru, bylo jejich druhotné použití v později vzniklé městské knize vedeno spíše určitou koncepcí než spontánní improvizací. Lze se domnívat, že jejich potenciální symbolické a ideové hodnoty byly aktivovány, respektive uplatněny v nových, nicméně stále adekvátních souvislostech. Není totiž jisté náhodné, že monumentální zobrazení *Majestas Domini* zde bylo umístěno zcela na počátek kodexu — podobně jako tomu bylo u luxusních liturgických knih raného a vrcholného středověku — a že postava Krista zde vystupuje v tomto smyslu jako „autor“ legislativy objevující se v písemné podobě na následujících stránkách.⁵⁸ Podobně lze najít určitý hlubší smysl i pro zařazení jinak kompozičně podobného zobrazení Abraháma, držícího ve svém lůně duše spasených, a prezentujícího tak personifikovaný obraz nebes, respektive cíle věčné blaženosti spasených, po níž touží i po pravici praotce klečící neznámá donátorka, který je však ohrožován postavou ďábla vynořující se na opačné straně kompozice.⁵⁹ Toto zobrazení by tak bylo možné chápat jako memento určené věřícím, ale i vykonavatelům pozemského práva. Podobně i následující miniatury se zobrazením *Zvěstování pastýřům* a *Zvěstování P. Marii* mohou v daných souvislostech evokovat ideu božského poselství určeného pozemšťanům, jež platí v konečných ideových důsledcích i pro ustavení božského práva. Posledně zmíněná scéna by však mohla skrývat i další významové konotace, a sice ve spojení s následným zobrazením *Narození P. Marie*. Ta je totiž v tradiční exegezi chápána jako i jako personifikovaná *Ecclesia*, čili pozemská Církev,⁶⁰ a tedy instituce, která je garantem dodržování křesťanské morálky a práva.

Toto pojetí platí tím více v případě obrazového cyklu desatera v rkp. 2, vzniklého současně s textem — a náležející tak k původní koncepci kodexu —, jehož nápadná přítomnost by zde byla jinak nevysvětlitelná a nanejvýš záhadná. I v tomto případě

58 V tomto smyslu se nabízí zvláště početné analogie s výzdobným programem luxusních evangeliářů a evangeliářů raného a vrcholického středověku, kdy zobrazení Krista v jeho majestátu se objevuje vždy na prvních stránkách.

59 Srov. poznámku 13.

60 K tématu viz Lechner, M.: *Maria*. In: LCI 3, 1971, sl. 194.

příslušná zobrazení mají postihovat nikoliv konkrétní a puntuální aspekty příslušných textů, nýbrž vizualizují jejich hlubší a obecnější duchovní význam jako projev boží vůle, formulované a věřícím adresované v podobě Mojžíšského desatera. Tyto exegetické vazby, blízké zmíněným typologickým systémům, nebyly zřejmě neznámý tvůrci miniatur, respektive konceptorovi tohoto programu, jak nasvědčuje sugestivně zobrazení příběhu Zuzany (f. 83v) či Davida a Bethsabé (f. 90),⁶¹ vyznačující se některými motivy, jež mají smysl právě v rámci těchto obrazových schémat.

Metoda typologie však byla uplatňována i v ilustracích právnických knih tehdejší doby, jež jsou z tohoto hlediska pro posouzení ideového programu výzdoby v rkp. 1 a rkp. 2 zvláště relevantní. Jde jmenovitě o čtyři zachované rukopisy Saského zrcadla ze 14. století.⁶² Nicméně některé komparace odhalí záhy i příslušné rozdíly, jak v jejich textové struktuře, tak i v koncepci jejich iluminátorské výzdoby. Právní sbírky *Sachsenspiegel* se totiž týkají nikoliv legislativy konkrétních městských aglomerací, jako je tomu v kategorii brněnských městských knih, nýbrž mají územně širší platnost. Kromě toho biblická zobrazení, aplikovaná v typologickém smyslu, jsou zde odvozena nikoliv ze starozákonní, nýbrž z novozákonní ikonografie a navíc se objevují poměrně ojediněle.⁶³

61 Dle sv. Augustina a sv. Jeronýma bylo jméno Bethsabé zaměňováno s místním názvem Bersabe, označujícím sedm studní, a tím v přeneseném významu symbolizující Církev-Ecclesii. Uriáš, manžel Bethsabé, by v tomto exegetickém pojetí vystupoval jako zástupce židovského lidu, z jehož materiálního společenství byla Bethsabé osvobozena Kristem. Ve výtvarném umění se však typologická zobrazení Bethsabé objevují poměrně pozdě, vesměs mezi iluminacemi pozdně středověkých žaltářů, případně ve *Speculum humae salvationis*. Zde bývá zobrazována při korunovaci svým synem, králem Šalamounem, kterého zplodila díky svazku s králem Davidem. Tato scéna je nazírána jako prefigurace Korunování P. Marie Kristem, která tak získává význam personifikované Církev-Ecclesie. Tuto spojitost někdy naznačuje i doprovodný nápis: „Bethasbe significat sanctam Ecclesiam“ (bibliografický odkaz viz v poznámce 20). Podobně je i starozákonní postava Zuzany považována v typologických souvislostech za personifikaci Církev, Cudnosti a vládařské Spravedlnosti. K tomu blíže Kornbluth, G.: *The Susanna Crystal of Lothar II: Chastity, the Church and Royal Justice*. *Gesta* 31/1, 1992, s. 25–39.

62 Nejstarší a z počátku 14. století pocházející, neúplně zachovaný rukopis je dnes uložen v Heidelbergu (Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. germ. 164); naproti tomu nejlépe dochovaný exemplář, který se nalézá v Drážďanech (Drážďany, Stadt- und Landesbibliothek, Mscr. 32), vznikl během druhé čtvrtiny 14. století; za jeho kopii je považován exemplář ve Wolfenbüttelu (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 3.1. Aug 2) ze třetí čtvrtiny 14. století; poněkud zvláštní místo v tomto celku patří exempláři v Oldenburgu (Oldenburg, Landesbibliothek, Cim. I 410), datovanému do roku 1336.

Z mimořádně velkého počtu publikací věnovaných těmto címelím budiž zde uvedena některé recentního data: *Text-Bild-Interpretation. Untersuchungen zu den Bilderhandschriften des Sachsenspiegels*, Bd. 1. Hrsg. von R. Schmidt-Wiegand. München 1986; *Gott ist selber Recht. Die vier Bilderhandschriften des Sachsenspiegels. Oldenburg – Heidelberg – Wolfenbüttel – Dresden. Katalog výstavy v Herzog August Bibliothek*. Wolfenbüttel 1993; Kümper, H.: *Miniaturen und Bilder in Sachsenspiegelhandschriften abseits der Codices picturati*. *Concilium medii aevi* 9, 2006, s. 103–140.

63 K tomu blíže Schott, C.: *Sachsenspiegel und Biblia pauperum*. In: *Text-Bild-Interpretation. Untersuchungen zu den Bilderhandschriften des Sachsenspiegels*, Bd. 1. Hrsg. von R. Schmidt-Wiegand. München 1986, s. 45–58.

Výjimečnost ideové koncepce iluminátorské výzdoby v rkp. 1 a rkp. 2, stejně jako jejich neobvyklá koncentrace v Brně — k nimž patří konečně i mladší rkp. 5 —, staví do popředí otázku bližších okolností jejich vzniku. O vysvětlení se lze pokusit zatím pouze hypoteticky. Oba starší exempláře těchto brněnských městských knih, tj. rkp. 1 a rkp. 2, pocházejí z poloviny 14. století, čili z doby, kdy se Brno stalo sídlem markraběte Jana Jindřicha (1350–1375). Tento bratr císaře a krále Karla IV. rozvinul hned od počátku svého působení v moravské metropoli mnohostrannou činnost, která v mnohém poznamenala veřejné dění města. Z hlediska zde zkoumané problematiky je nutno připomenout především dva aspekty. Předně mimořádný zájem markraběte o právní problematiku v Brně, jejíž význam — jak předpokládal M. Flodr⁶⁴ — si uvědomoval, a usiloval proto o zvýšení prestiže města. Brno se tak tehdy skutečně stalo centrem a autoritou v legislativních otázkách i pro mnohá jiná moravská města. Další aspekt se zde týká kulturního dění na markraběcím dvoře v Brně, které nezůstalo bez vlivu na umělecký rozvoj města, snad i v návaznosti na předešlé zdejší působení královny vdovy Elišky Rejčky. Není jistě náhodné, že počínaje právě polovinou 14. století se mezi zachovalými památkami výtvarného umění brněnské, respektive jihomoravské, provenience objevuje celá řada vynikajících děl, jež reflektují nejprogresivnější trendy středoevropského výtvarného dění a kdy je nutno počítat zřejmě i s významnou mecenášskou aktivitou markraběte a některých příslušníků jeho dvora. Lze se — spolu s M. Flodrem — domnívat, že markrabě Jan Jindřich vystupoval jako jeden z nejvýznamnějších iniciátorů, respektive objednavatelů vydání brněnské městské knihy, která představuje určité shrnutí předešlého vývoje právní aktivity města. Je dále pravděpodobné, že angažovanost markraběte se v tomto případě neomezovala jen na vytvoření textové redakce, jež byla svěřena notáři Janovi, ale že se týkala rovněž náročné a kvalitativně pozoruhodné iluminátorské výzdoby reprezentativního vydání této sbírky v podobě rkp. 2. Jeho objednavatelé jistě rozvinuli snahu propůjčit této cimelii reprezentativní charakter právě díky jeho malířské výzdobě. Do jaké míry jim zřejmě záleželo na jeho uskutečnění, může naznačovat snad i skutečnost, že provedení figurálních iniciál v rkp. 2 bylo svěřeno nikoliv domácím silám, nýbrž profesionálně zkušenému a umělecky zdatnému iluminátorovi, který byl zřejmě za tímto účelem povolán ze severní Itálie, kde se tehdy nacházela významná centra knižní malby. Na spojitost s vysokým kulturním a duchovním standardem dvorského prostředí by zde mohla ostatně poukazovat i výše zjištěná originální ideová koncepce, založená na metaforickém, nicméně v jeho podobě obtížně klasifikovatelném vztahu k příslušným textům, která však vykazuje některé analogie s dobově běžným systémem typologie. Budiž zde připomenuto, že pro podobně náročně koncipované a rozsáhlé obrazové řady je možno v českém středověkém umění nalézt flagrantní, zhruba současný příklad, a sice v rozsáhlých typologických zobrazeních na nástěnných malbách

64 *Právní kniha, I*, s. 56–57.

v ambitu Emauzského kláštera v Praze, vzniklých během 60. let 14. století. Tato v mnoha ohledech významná instituce byla, jak známo, založena z iniciativy panovníka Karla IV. a za koncepci komplikovaného ideového programu zmíněných nástěnných maleb byl dle všeho odpovědný vzdělaný teolog, pocházející nejspíše z nejvyšších kruhů církevní hierarchie a z okolí panovníka.⁶⁵ Je dále rovněž možné, že s provedením rozsáhlého obrazového cyklu dekalogu v brněnské městské knize, rkp. 2, souvisí i příslušná definitivní úprava o něco staršího rkp. 1, do něhož byly vevázány — snad právě v této době a po spojení jeho původně rozdílných textových částí — pozdně románské miniatury, aby naznačily rovněž určitý metaforický vztah k textům, byť v poněkud jiné ideové variantě. Lze si posléze představit, že anonymní konceptor nekonvenčního ideového programu iluminací v rkp. 2 pocházel také z dvorského prostředí markraběte Jana Jindřicha v Brně a že předpokladem pro zvládnutí tohoto úkolu bylo jistě jeho náležitě důkladné teologické vzdělání. Muselo tedy jít o osobu z řad duchovenstva, ať už řádového, nebo světského. Dle všeho mohl být tento teolog obeznámen i s některými soudobými duchovními proudy, jejichž nejbližší centra se nalézala v Dolních Rakousích. Svědčila by o tom přítomnost obrazového cyklu dekalogu, který začal v tehdejší době hrát významnou roli v katechetické praxi, jejímiž protagonisty byli kromě jiného i minorité ve Vídni. Dále pak svérázná programová koncepce tohoto cyklu v jeho vztahu k příslušným textům vykazuje určité ideové afinity s metodou typologie, jež byla uplatněna i ve vizuální podobě u cisterciáků v Lilienfeldu v ilustracích textu *Concordantia caritatis*.

Dosavadní zjištění dovolují na závěr upřesnit některé aspekty týkající se funkčního uplatnění brněnských městských knih doprovázených iluminacemi. Bylo už výše několikrát podotknuto, že v rámci této knižní kategorie se její malířskou výzdobou vybavené exempláře objevují jen ojediněle. K objasnění naznačeného problému se však nabízejí některé výsledky zkoumání početněji zastoupených iluminovaných právnických rukopisů, jak co se týče opisů *Corpus iuris civilis* a *Decreta Gratiana* na jedné straně, tak i exemplářů *Sachsenspiegels* na straně druhé. V rámci širokého spektra dosavadních názorů na jejich použití a uplatnění, zejména vzhledem k jejich malířské výzdobě, se v novější době ustálily určité představy s větším nárokem na jejich pravděpodobnost.⁶⁶ U prvně jmenované skupiny rukopisů je totiž iluminátorské výzdobě připisována prvotní dekorativní, a tím i reprezentativní hodnota. Vedle toho sloužila uživatelům — vzdělaným právníkům — i jako praktická pomůcka pro nalezení hledaného textového místa v knize, neboť tato výzdoba označovala obecně počátky příslušných větších či menších textových úseků. Figurálním zobrazením se

65 K tomu nověji Všeteczková, Z.: *Gotické nástěnné malby v křížové chodbě kláštera na Slovanech*. Umění 44, 1996, s. 131–148, zejména s. 144, kde parafrázuje v tomto ohledu názory K. Stejskala, který zde uvažuje o roli biskupa Jana ze Středy, naproti tomu J. Homolka zde viděl podíl arcibiskupa Arnošta z Pardubic.

66 Otázkám praktického uplatnění iluminovaných právních knih věnoval soustavnější a syntetizující pozornost nověji Bauer, A.: *Das Recht im Bild. Bildquellen des Mittelalters als Informationsträger für die Rechtsgeschichte*. In: *Kloster und Bildung im Mittelalter*. Hrsg. von N. Kruppa, J. Wilke. Göttingen 2006, s. 263–300.

zde rovněž přiznává i určitá didaktická funkce díky vizualizaci jednotlivých právních obsahů. Didaktické poslání se pak uplatňuje v popředí zcela jednoznačně u rukopisů Sachsenspiegeln. Jejich malířská výzdoba je totiž koncipována jako plynulá řada zobrazení, která vykazují velmi těsné vztahy k příslušným textům, neboť je komentují, konkretizují a usnadňují tak jejich pochopení. Předpokládá se rovněž, že tyto texty byly předčítány znalcem práva před publikem a že přečtené pasáže jím byly uvedeny do souvislosti s příslušnými zobrazeními. Na rozdíl od předešlé skupiny právních knih ustupuje reprezentativní funkce iluminovaných rukopisů Sachsenspiegeln zcela do pozadí, jak vyplývá ostatně i z obvykle hrubé či kvalitativně průměrné úrovně jejich iluminací. Z tohoto hlediska jsou tři brněnské městské knihy vybavené malířskou výzdobou srovnatelné nejspíše s první skupinou, pozůstávající z opisů Corpus iuris civilis a Gratianova Decreta. Je tak možno soudit na základě předpokladu, že jejich vesměs nadprůměrně kvalitní iluminace plnily především rovněž reprezentativní funkci. Jejich celkově velmi dobrý stav zachování, postrádající viditelné stopy opotřebování, by ostatně poukazyval na nepříliš častou praktickou manipulaci s těmito luxusními cimeliemi, v nichž bylo listováno zřejmě jen při výjimečných či slavnostních příležitostech. Tehdy snad mohlo být vybranému publiku poskytnuto i vysvětlení významu nekonvenčně koncipovaného ideového programu početných iluminací u obou starších brněnských městských knih ve výše naznačeném smyslu.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH

- B12** Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 2v, Kristus v majestátu.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1.
- B13** Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 91v, Zvěstování pastýřům.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1.
- B14** Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 120v, Lůno Abraháma.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1.
- B15** Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 206, Zvěstování P. Marii.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1.
- B16** Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 216v, Narození P. Marie.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 1.
- B17** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 6, iniciála „R“ustici, Sedící soudce se stranami.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna,
- Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B18** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 23, iniciála „C“e, Hospodin předává Mojžíšovi desky s desaterem.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B19** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 29v, iniciála „D“e, Sedící Hospodin komunikuje s klečícím mužem.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B20** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 37v, iniciála „D“e, Obětování Izáka Abrahámem.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B21** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 47, iniciála „F“eriat, Pojídání velikonočního beránka.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B22** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 52, iniciála „A“ntiquum, Oběšený Aman, dále Ester a Asver.
Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B23** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 52v, iniciála „D“e, Milosrdný Samaritán.

Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.

- B24** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 62, iniciála „P“ostquam, Hospodin oddává Adama a Evu. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B25** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 81v, iniciála „L“icet, trůnící Hospodin komunikuje s mužem před ním klečícím. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B26** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 83v, iniciála „C“ivibus, Zuzana před soudcem. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B27** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 89v, iniciála „R“ustici, přísaha na kříž za přítomnosti rychtáře. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B28** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 90, iniciála „S“ententiatum, David a Bethsabé v lázni. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B29** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 103, iniciála „C“ives, rychtář vynáší rozsudek nad dvěma stranami. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B30** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 103v, iniciála „L“icet, sedící písař Jan. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B31** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 104v, iniciála „Q“uamvis, skupina členů městské rady. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B32** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 108, iniciála „L“icet, trůnící Kristus jako soudce. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B33** Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 121, iniciála „S“entenciatum, stojící Kristus jako Muž bolesti. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 2.
- B34** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 2, iniciála „A“ltissimo, trůnící císař Justinian. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.

- B35** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 15, iniciála „I“n nomine, trůnící král Václav II. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B36** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 29, iniciála „R“ustici, zasedání městské rady Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B37** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 57, iniciála „D“e, dva muži před soudcem. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B38** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 81v, iniciála „D“e, Dva zločinci v kládě. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B39** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 106v iniciála „D“e, sedící písař a dva pomocníci. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B40** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 147v, iniciála „L“icet, sedící notář. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B41** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 150, iniciála „C“ivibus, stětí odsouzence. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B42** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 160v, iniciála „R“ustici, pastýř se stádem ovcí. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B43** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 161v, iniciála „S“entaciatum, oběšenec na šibenici. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B44** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 209, iniciála „S“entenciatum, souboj dvou mužů ozbrojených meči. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.
- B45** Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 219, iniciála „N“os, trůnící král Václav II. Uloženo v Archivu města Brna, fondu A 1/3 Archiv města Brna, Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. 5.

IRENA ZACHOVÁ

**LIBER DE MANIA MISTRA RADSLAVA
V RUKOPISE 113/110 BRNĚNSKÉ
SVATOJAKUBSKÉ KNIHOVNY**

Summary: This article deals with a medieval text called *Liber de mania*, which can be found in Czech libraries only in two copies and seems not to be known by specialists. The treatise originated probably in the second half of the 14th century. Its author, Magister Radslaus, focuses on that “new art and science” which teaches people to get known themselves. The work distinguishes various kinds of mania from various points of view, it presents the examples of singular maniacs, their appearance, behaviour etc., it explains the reasons why people become maniacs, and it informs about remedies for mania. Besides a critical edition of the original Latin text, the article comprises its translation into Czech and a commentary.

Keywords: St James Library in Brno, Liber de mania, medieval “psychiatry”, regimen sanitatis

ÚVOD

Rukopisům knihovny farního kostela sv. Jakuba v Brně, uložené v Archivu města Brna, se v prvním desetiletí 21. století dostalo několikanásobné pozornosti — nejpodstatnější je vydání Soupisu rukopisů v roce 2007¹ a studie o této rukopisné sbírce z pera katalogizátora.² O prvních katalogizátorech knihovny bylo pojednáno v roce 2007,³ o nejdůležitějším předchůdci moderního soupisu, definitivní verzi katalogu Maura Simonis z roku 1805, vyšel můj článek roku 2006.⁴

Když jsem zmíněný článek připravovala, zaujal mě v Maurově katalogu v popisu pergamenového rukopisu č. 110 text s pořadovým číslem VIII, figurující zde pod názvem *Liber de mania pulcherrimus, editus a Magistro Ladislao*. Maurus Simonis podává ve svém katalogu u některých rukopisů, které vzbudily jeho zvláštní pozornost, relativně podrobný textový popis, někde z nich i cituje a osobitě komentuje,⁵ takže uživatelé katalogu budou, jak hrdě prohlašuje na f. 9v, „*a molesta codicum pervestigazione dispensati*“, tedy „zproštění obtížného prohlížení rukopisů“. Právě u tohoto i dalších textů objemného manuskriptu č. 113/110⁶ jsou citace i komentář značně obsáhlé.

Maurus Simonis nebyl první, kdo svatojakubskou knihovnu (tisky i rukopisy) katalogizoval. V katalogu A. Habricha z roku 1780 (rkp. 7260 Sbírký rukopisů a úředních knih Archivu města Brna) je manuskript č. 110 zařazen v oddíle *Miscellanei* (scil. libri) bez názvu, uvádí se jmenovitě několik jeho textů, náš ale nikoli. Maurus už v první verzi svého katalogu z roku 1802 (rkp. 7246 Sbírký rukopisů a úředních knih Archivu města Brna), co do interpunkce aj. kvalitnějšího než druhá verze, věnuje našemu manuskriptu, nazvanému v něm podle titulu na hřbetě *Miscellanea sacra et profana*, velkou pozornost (popis zabírá pp. 11–15), náš text je jako v druhé verzi očíslován VIII (v kodexu jsou vlepeny pergamenové ukazatele s římskými číslicemi — pořadovými čísly textů) a nazván *Liber de mania pulcherrimus*, znění první a druhé verze se až na drobné změny v závěru popisu shodují. O něco mladší Cerroniho katalog (rkp. 7284 Sbírký rukopisů a úředních knih Archivu města Brna)

- 1 Petr, Stanislav: *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*. Praha 2007.
- 2 Týž: *Rukopisný soubor knihovny při farním kostele sv. Jakuba v Brně*. In: *Brno v minulosti a dnes* 22, 2009, s. 11–41.
- 3 Zachová, Irena: *Brněnská svatojakubská knihovna a její katalogizátoři*. In: *Donum magistræ. Ad honorem Dana Martínkové*. Eds. Zuzana Silagiová, Hana Šedinová a Petr Kitzler. Praha 2007, s. 306–335.
- 4 Týž: *Maurus Simonis a jeho katalog rukopisů kostela sv. Jakuba v Brně*. In: *Studie o rukopisech* 36, 2005–2006, s. 205–226. Katalog je uložen v Archivu města Brna, fond A 1/1 Archiv města Brna — Sbírký rukopisů a úředních knih 1333–1958, rkp. č. 7254.
- 5 Tamtéž, s. 222 nn.
- 6 V roce 1911 svatojakubskou knihovnu nově katalogizoval J. Gutmensch, který přidělil jejím rukopisům (i inkunábulím) nové signatury; od té doby mají rukopisy dvojí signaturu: první číslo je signatura Gutmenschova, druhé původní signatura prvního katalogizátora A. Habricha. Srov. Petr, S.: *Soupis*, s. XVIII; podrobněji Zachová, I.: *Brněnská svatojakubská knihovna*, s. 333.

uvádí náš rukopis pod číslem 116 (!), název se kryje, popis najdeme na pp. 77–79, náš text je bez ohledu na původní ukazatele označen písmenem h) a má název „*Liber de mania pulcherrimus, editus a magistro Ladislao, capellano de Zachno*“, který doplňuje poznámka „*natione Slavus eum dedicavit civitati Glogoviae*“ – tedy i Cerroniho text zaujal a on se nespokojil pouhým převzetím titulu.

Maurus Simonis v katalogu na f. 73v za titulem našeho textu poznamenává: „*Author libri est praefatus Ladislaus, qui se dicit capellanum de Zachno. In fine prologi ponit sequentes versus Leoninos, ex quibus liquet, quod librum hunc dedicaverit civitati Glogoviae et natione Slavus fuerit,*“ tedy: „Autorem knihy je zmíněný Ladislav, který se nazývá kaplanem ze Zachna. Na konci předmluvy uvádí následující leoninské [= s vnitřním rýmem] verše, z nichž vyplývá, že tuto knihu věnoval městu Hlohovu [Glogów] a byl to Slovan.“ (Verše uvádím v edici.) Pro našeho katalogizátora byla zřejmě nejzajímavější pasáž charakterizující „maniam“ jednotlivých národů, proto ji do katalogu celou přepsal se svým úvodem: (f. 74r) „*Praetendit author omnes homines esse diversimode maniacos secundum complexionem, temperamentum et clima, quod inhabitant. Enumerat fere omnes nationes et eorum diversas manias, prout sequitur,*“ tedy: „Autor tvrdí, že všichni lidé jsou různým způsobem maniaci podle povahy, temperamentu a klimatu, v němž žijí. Vypočítává téměř všechny národy a jejich různé mánie, jak následuje.“

Na ff. 73v–75r přepisuje z rukopisného textu pasáž o různých národech počínaje Italy a konče nevěřícími Tatary, Kumány, Livonci a Prusy, u nichž se ovšem Radslav s odkazem na výrok sv. Pavla spokojil s uvedením jména, a k charakteristice vyjmenovaných národů, u nichž v první verzi katalogu z roku 1802 připojuje v závorce upřesnění, podotýká: „*Haec mihi satis jucunda videntur et elapsis 4 saeculis adhuc vera*“ – „Připadá mi to docela zábavné a ještě po čtyřech stoletích pravdivé.“ (V „záhlaví“ popisu Simonis manuskript nedatuje, ale v textu IX najdeme vročení 1396, tedy stáří rukopisu 400 let na začátku 19. století odpovídá.) Závěrem katalogizátor shrnuje obsah textu na základě zřetelných rubrik: (f. 75r) „*Author in fine tractat: de divisione, subjecto, numero, causa, aetate, tempore et remedio per 10 paragraphos*“ – „Autor na konci pojednává o rozdělení, subjektu, počtu, příčině, věku, době a prostředku proti mánii v deseti paragrafech.“

Všichni dosavadní katalogizátoři zaznamenávají náš text jako *Liber de mania Magistri Ladislai de Zachno*. Nahlédneme-li ale pozorněji do vlastního rukopisu 113/110, incipit-rubrika zní: (f. 51ra) „*Incipit Liber [...] edit[us] a m[agist]ro Rad[slao]*“ – autor se tedy podle tohoto manuskriptu nejmeneje Ladislav, nýbrž Radslav. O několik řádků níže v úvodu, kde se zdůvodňuje, proč dílko vzniklo, autor říká: „*[...] idcirco ego Radslaus, capellanus de Zach/th. [?], non valens contra [...] dicere [...]*“ Takto vzniklo toponym „de Zachno“ – v textu je zkratka Zach. nebo Zath., tou končí řádek, a nový začíná nikoli slabikou -no, nýbrž záporkou non, která sice není vypsána plně, ale zkratka za koncové -n je naprosto nepřehlédnutelná. Nadále tedy, vyjdeme-li z brněnského znění textu, bude třeba za původce zajímavého pojednání pokládat Mistra Radslava, kaplana ze Zath.[?], než se podaří toponym či samotného

autora identifikovat. Plene se forma Radslav vyskytuje i v úvodních verších (f. 51rb), jméno má v násloví R a není zde zkratka pro i. Autor se prohlašuje za Slovana, věnuje svou „doctrinam“ slezskému Hlohovu a je obzvláště poučen o Polácích — rozvádí (nelichotivou) charakteristiku obyvatel Krakova. Jméno Radslav (bez -i-) je u Slovanů, speciálně u Poláků (i Srbochorvatů), rozšířené⁷ — i tato okolnost svědčí pro chybné čtení autorova jména u dosavadních katalogizátorů.

S. Petr datuje v Soupisu⁸ rukopis údaji XIV^{ex.}+1396+XV^{med.}, uvádí u něho českou provenienci, klasifikuje písmo jako gothiku textualis semicursivu — náš text je kaligrafický, nevykazuje přemíru zkratk, ovšem tu a tam kopista podřimoval nebo mechanicky opisoval z nedokonalé předlohy, jak vyplývá z edice, a několikrát se sám opravil. Text není rozsáhlý, zabírá ff. 51ra–54ra, je, jak plyne z údaje o rozsahu, v dvousloupcové úpravě a jeho členění je zvýrazněno rubrikací.

Dosavadní pátrání po autorovi a jeho spisu v katalogích nepřineslo výsledků, Bertalot⁹ ani databáze In principio tento incipit neuvádí. Autor vědeckého Soupisu S. Petr zjistil na území České republiky jediný další rukopis obsahující tento text, a to v pražské Národní knihovně, sign. XIV F 21, ff. 8v–16v. V Truhlářově katalogu¹⁰ najdeme tento záznam: „*Fol. 8b-16b, Liber de mania' (cuius auctor in prooemio vocatur Faczlaus Schamius capellanus de Zalchum'), Cum sit omnium arcium' [... x ...], paratus sum edoceri. Explicit Liber de mania (13)94*“; incipit i explicit obou textů si tedy odpovídá. Jméno autora v pražském rukopisu, který mám na CD k dispozici a nadále označuji siglou P, Truhlář nepřečetl správně, nebyl to „Faczlaus“, nýbrž „Raczlaus“ (písmeno r píše kopista užívající nepřilíš úhlednou kurzívu velmi osobitě, ale čtení „Raczlaus“ bylo spolehlivě potvrzeno), což odpovídá brněnské podobě „Radslaus“, takže jméno se na rozdíl od začátku toponyma „Zath./ch.“ potvrdilo. Truhlářovo „Zalchum“ rovněž není správně přečteno, začátek toponyma zní „Zalch...“, další písmeno je zřejmě n; po něm následuje zkratka, která by z něho měla činit zápornku non, jak je tomu v brněnském rukopisu, jinak by příslušná věta prooemia nedávala smysl. Pražský rukopis je podstatně méně kvalitní než brněnský, chybí jednotlivá slova, věty i delší pasáže, na druhé straně někde přináší vítanou oporu, kde je naopak brněnské znění zkomolené. Oproti brněnskému textu je navíc vročen. Naše edice vychází z brněnského rukopisu a prioritou není filologická, ale obsahová stránka textu; upozorňuji však na relevantní rozdíly mezi rukopisem brněnským, nadále označovaným siglou B, a pražským manuskriptem P.¹¹

7 Srov. Kopečný, František: *Průvodce našimi jmény*. Praha 1974, s. 113.

8 Kodex v něm má pořad. č. 124, jsou mu věnovány s. 397–404, vnější popis s. 397, náš text s. 399.

9 Bertalot, Ludwig: *Initia humanistica Latina, Bd. II/1, Prosa A–M*. Tübingen 1990.

10 Truhlář, Josef: *Catalogus codicum manuscriptorum Latinorum, qui in C. R. bibliotheca atque Universitatis Pragensis asservantur II*. Praha 1906, poř. č. 2606, s. 328.

11 Za laskavé zprostředkování CD i další pomoc děkuji kolegovi S. Petrovi z Archivu AV ČR.

SEZNAM UŽITÝCH ZKRATEK

B	rukopis Brno Archiv města Brna, fond V 2 Svatojakubská knihovna 1349–1790, rkp. č. 110/113
CAG	Corpus Augustinianum (elektronická databáze)
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum
Da	Daniel (SZ)
Dt	Deuteronomium, 5. Mojžíšova (SZ)
Epist.	Epistulae
Ex	Exodus, 2. Mojžíšova (SZ)
Ez	Ezechiel (SZ)
Jr	Jeremiáš (SZ)
1 K	1. list Korintským (NZ)
1 Kr	1. Královská (SZ)
L	Evangelium podle Lukáše
Mk	Evangelium podle Marka
Mt	Evangelium podle Matouše
NZ	Nový zákon
P	rukopis Národní knihovna, Praha, sign. XIV F 21
PL	Patrologia Latina (elektronická databáze)
Př	Příslloví (SZ)
Ř	List Římanům (NZ)
1 S	1. Samuelova (SZ)
Sir	Kniha Ježíše Siracha (SZ)
SZ	Starý zákon
Tusc. disp.	Tusculanae disputationes

EDICE

[f. 51ra] [Rubrika.] Incipit Liber de mania valde pulcherrimus, editus a Magistro Radslao.¹² Cum sit omnium ars arcium et magistra¹³ consciencia scire et alios congnoscere et se ipsum et omnes ciencias trivii et quadrivii antecellat et excellat, et cum per nullum ad hec tempora sint descripta et quia multis sociis et dominis frequenter extiti precibus impulsatus, ut ad consumacionem operis properarem [B properantem], idcirco ego Radslaus,¹⁴ capellanus de Zath./Zach. [?],¹⁵ non valens contra dominorum ac sociorum dicere multitudini effrenate, ad descripcionem manie duxi modis omnibus procedendum, in qua descripcione quilibet se ipsum et alios tamquam in speculo recongnoscat non quidem naturali, in quo [B, P quos] quis mox vultum nativitatís sue obliviscitur facie avertente, sed in speculo vivo vocis scilicet litterarum, que res gestas tempore diuturno oblivioni tradere non permittit.

Et quia omnium habere memoriám et in nullo peccare potius est divinitatis quam humanitatis, quantum meum tenellum ingenium poterit pertingere et humana fragilitas nosse sinit et quantum a [B ad] nubila causa curis domesticis memoriám potero revocare, verborum cum prolixitate penitus resicata, que mentes addiscencium facit diffidere, oblivionem et fastidium auditoris generans et inducens [B ducens], sub decem distincionibus seu rubricis presens opusculum collocans seu distinguens ad instar X predicamentorum,¹⁶ in quibus omnes res salvantur, et ad X precepta Decalogi, que in monte Synay Deus dedit Moysi,¹⁷ et quia numerus denarius nobilissimus est,¹⁸ in quo omnes numeri sistere habent et reduci etc.,

hanc ego Radslaus doctrinam dirigo Sclavus¹⁹
quamvis iam flavus, non in dictamine Davus,²⁰
in quo sunt varia documenta per omnia dya.
Librum de mania suscipe, Glogovia,
cujus materia ceu fecundissima dya
ad bona [B dona] cuncta via nobilis atque pia.²¹

-
- 12 Pražský incipit (f. 8v) končí slovy „*multum pulcher*“, autor v něm není zmíněn.
13 P, f. 8v, má místo „*magistra*“ adjektivum „*magna*“. B, f. 54ra, i P, f. 16r, v závěru svoji „*doktrinu o mánii*“ znovu podobně nazývají „*ista nova ars et sciencia*“.
14 P, f. 8v, má pouhé „*R.*“
15 P, f. 8v, „*Zalchum/-non*“ (?), jedno slovo, po němž následuje part. „*valens*“, které bez záporky postrádá v textu logiku.
16 Je míněno deset Aristotelových kategorií – forem výpovědí o jsovcu.
17 Srov. Ex 20, 1–17, Dt 5, 6–18.
18 K číslům a číselné symbolice srov. poznámky 69 a 101.
19 P: místo „*Sclavus*“ má „*Schamius*“, možná varianta toponyma „*Zalchum*[?]“.
20 Jméno chytrého otroka, který řeší zápletku Terentiovy komedie *Dívka z Andru*; nepřilíš běžné synonymum obratného člověka, zvolené kvůli rýmu.
21 P: slova třetího a čtvrtého verše na f. 9r „*varia documenta [...x...] suscipe*“ vypadla, v posledním verši je ale správné „*bona*“.

[f. 51rb] [Rubrika.] Hic mania diversimode cognoscitur. Et quidem mania cognoscitur [B cognoscatur] vel a parte complexionis vel a parte nationis vel a parte subiecti. Et quidem quatuor sunt complexionones, scilicet sanguinea, colerica, flegmatica et melancolica, sed in duabus permaxime regnat mania, in colerica videlicet et melancolica,²² quia colerica complexio est calida et sicca velud ignis, qui est levis, inconstans, instabilis et nocivus, nullam certam formam seu materiam retinens, obiectum quodlibet destruens et consumens fit, et proprietas maniacorum est esse furibundos, instabiles et nocivos, melancolica vero complexio est frigida et sicca; sic et illi, qui calore carent discrecionis et humore rationis, maniaci sunt.

Et quidem multa sunt genera nacionum: sunt enim Ytalici et Almani sive Teutonici, quod idem est, Hungari, Sicilienses, Galabri, Ethiopes, Yspani, Provinciales, Greci, Ruteni, Francigene, Scoti, Walenses, Anglici et Poloni. Italici alii Romani, alii Lambardi,²³ que duo sunt genera hominum, specialem habent maniam, quod se ipsos, licet cives sint [B sunt], destruunt et invadunt, surgens frater contra fratrem, filius contra patrem diversas partes tenendo.

Alii sunt Tusci,²⁴ qui specialem habent maniam, quod licet sint Christiani, tamen usuras recipiunt ab aliis Christianis. Alii Marchiani,²⁵ qui specialem habent maniam, quod [B, P qui] sunt pre aliis omnibus inpudici. Alii sunt Foro-iulenses,²⁶ qui specialem habent maniam,²⁷ quod [B, P qui] nec viri sunt Teutonici nec Lambardi.

Almani seu Teutonici²⁸ istam habent maniam, quod sunt pre aliis omnibus furibundi, quorum multa genera sub uno ydiomate continentur, sed in Bavaris austrilibus et Suevis ista mania dominatur, quia valde sunt contenciosi. Hungari istam habent maniam, quia carnes comedunt [f. 51va] semicrudas et raro vel numquam [B umquam] possunt nacionibus conversari.

De istis de Sicilia et Galabria nichil penitus scribo, quia raro vel numquam inter homines alios se ostendunt. Ispani istam maniam habent, quod sunt homines valde bellicosi. Provinciales²⁹ istam habent maniam, quod sunt homines nimis vanam gloriam nanciscentes [B nasc-]. Greci et Ruteni³⁰ istam habent maniam, quod

22 P: věta „sed in duabus [...x...] melancolica“ v pasáži na f. 9r vynechána.

23 Simonis v katalogu (f. 74r), kde uvádí tvar „Lombardi“, do závorky doplnil vysvětlivku „Mediolanenses“.

24 Zde Simonis v katalogu (f. 74r) doplnil do závorky „Florentini“.

25 Zde v katalogu (stále f. 74r) doplněno „Anconitani“, jde o oblast Marchia Anconitana ve střední Itálii.

26 V katalogu „Frolivienses“, v závorce doplněno „Friaul“. Jde o Foro-iulium, Friuli, a jeho obyvatelé Foro-iulienses, tedy Friuli či Furlány; Furlandsko = Julské Benátsko, Venezia Giulia v severní Itálii.

27 Relativní věta není škrtnuta, ale zjevně do textu nepatří, v rukopise pokračuje „sunt pre aliis etc.“, což písař škrtnl, opomenul tedy první část rovněž škrtnout.

28 Zde v katalogu (stále f. 74r) doplněno v závorce „Germani“.

29 Zde v katalogu (f. 74v) doplněno v závorce „in Gallia“, v katalogu z roku 1802 na pag. 13 v závorce doplněno „de Provençe“.

30 Zde v katalogu (f. 74v) doplněno v závorce „Russi“.

sunt moderno tempore pusillanimes³¹ et pre aliis hominibus inbeciles, prolixitatem barbe sibi ad decus et gloriam vendicantes. Sunt enim Gallici, Picardi, Brabantini [B Barbantini],³² Burgundi [B Burgendi] et similes, qui specialem habent maniam, quod alios [B alos] homines habent in contemptum, se pre aliis hominibus extollentes. Scoti, Wallenses, Poloni, Anglici, Bohemi et omnes, qui sclavico³³ ydiomate continentur, istam habent maniam, quia sunt maximi potatores, se ipsos et statum suum defendere et coadunare non curantes, sed in Cracoviensibus pre ceteris Polonis iste regnant manie, quod magis diligunt canes quam homines, in maiori reverencia habentes silvas [B sillvas] quam ecclesias, superbia alios precellentes, inconstantes, instabiles, pro modica re se ad alios principes transferunt, proprium principem relinquentes, et sunt maximi munerum acceptores.³⁴

De infidelibus Tartaris, Comanis,³⁵ Livoniensibus,³⁶ Prutenis et aliis gentilibus penitus nichil scribo, quia secundum apostolum „nichil ad nos de hiis, qui foris sunt“,³⁷ quorum etiam diversa et infinita sunt manie genera diversis sceleribus intricata [B intrigata]; quia [B qua] tedium esset per singula explicare,³⁸ nec propter singulos hoc alios per singula excipio, nec istos omnino adiudico, sed quia in istis casibus predictis maxime mania dominatur.

[Rubrika.] A parte subiecti mania.³⁹ Restat videre, quomodo dinoscatur mania a parte subiecti. Scias istam regulam generalem, quod quicumque habent [B habet] macram faciem, nigrum, parvum et non proporcionatum respectum corporis, bonum caput, eiectos oculos, stric[f. 51vb]tum pectus, prolixum nimis nasum, de mania multum habent. Item quicumque habet [B habent] curvum et horribilem vultum et extraneum ab aliis hominibus, raro est, quin etiam habeat extraneos mores et de mania multum iuxta id Persey „Nam vultus noster liber est et littera cordis, nuncius, interpres veri animaque [!] figura.“⁴⁰ Item quicumque habet extraneum

31 P, f. gv, dokonce „valde pusillanimes“.

32 V katalogu z roku 1802 na pag. 13 podoba „Brabantini“, katalog z roku 1805 tento „národ“ patrně omylem vynechal. P, f. gv, rovněž „Barbantini“, Burgendi“.

33 P, f. gv, má variantu „Sclavonico“.

34 Stanislav Ciołek ve své *Laus Cracoviae* ze sklonku vlády Vladislava Jagelonského (1386–1434) říká přirozeně něco úplně jiného; srov. *Literatura staropolska. Wybór tekstów, t. 1, Poezja. Średniowiecze*. Opr. Roman Marek Mazurkiewicz. S. l. s. d., s. 12–13.

35 Kumáni, turecké kočovné kmeny.

36 Livonia je historický název pro Lotyšsko a Estonsko.

37 1 K 5, 12 s obměnou. V dalším textu se ozve ještě jednou, srov. poznámku 73.

38 P, f. 10r, má adekvátnější „exemplificare“.

39 Ad illustrandum dobové názory: „Corpora curva solent curvatis sensibus uti, / mens sequitur corpus, dicit Aristoteles,“ (Walther, Hans: *Proverbia sententiaeque Latinitatis mediæ aevi*. Göttingen 1963–, č. 3491a), nebo „Cave, quos natura notavit,“ (tamtéž, č. 2566). Český překlad je v poznámce 111.

40 Albertus Stadensis, *Troilus*, l. I, v. 616: „Vultus enim nostri liber est et littera cordis.“ Uvádí i Walther, H.: *Proverbia*, č. 34 263e a Schmidt, Paul Gerhard: *Supplementa ad Proverbia*. Neue Reihe II/9, 1986, č. 44 468: „Vultus interpres animi est.“

nomen, raro vel numquam [est — B nemá], quin sit maniacus, quia [B que] omnia debent consequencia rebus, item gestis, quia [B que] per gestus dinoscitur mania: quemcumque inveneris incompositum, inconstantem, superfluum, inmoderatum, instabilem in rebus, verbis sive factis, maniacus est, quia incompositio corporis qualitatem indicat mentis.

Item quicumque se facit plus sapientem quam debet, maniacus est, nam dicit apostolus: „Non plus sapere quam oportet, sed sapere ad sobrietatem“.⁴¹ Item ille est in summo gradu manie, qui se ipsum non recognoscit, quis vel qualis vel unde sit unde iuxta illud „Homo, cognosce te, et cognosces omnia“.⁴² Item maniacy sunt, qui de rebus suis male et inordinate et indebite disponunt. Nec solum sunt isti maniaci, sed et illi, qui malos habent procuratores, iniquos consules et rectores, et eis omnia sua committunt et confidunt eis, quibus in modica re confidere non deberent. Item illi maniaci sunt, qui cum alios regere deberent, ab aliis reguntur et subditorum suorum manus et ora prospiciunt pro bono habentes, quidquid eis porrigunt, et ratum habentes, quidquid de ipsis et rebus eorum ordinant et disponunt, et apparent esse domini, sed in veritate non sunt.⁴³ Item quicumque magis superbit de divitiis, de superbia, potencia, fortitudine, pulcritudine vel sciencia vel honore se iactans alios vilipendit, maniacus est. Item quicumque magis presumit, quam est vel potest, maniacus est. Unde versus „Hec tria decipiunt hominem faciuntque superbum:/ robur cum forma et in hiis adiuncta sophia.“⁴⁴

[Rubrika.] Divisio maniarum.⁴⁵ Maniarum alia vera [f. 52ra], alia simulativa, alia simplex, alia multiplex, alia implicita, [alia explicita, alia pertinens],⁴⁶ alia in-pertinens, alia discreta, alia indiscreta, alia utilis, alia dampnosa, alia patens,⁴⁷ alia notoria, alia ordinata, alia inordinata, alia recens, alia sicca, alia vitrea, alia crispa, alia accidentalis.

Vera mania est sicut in illis, qui [B que] sunt naturaliter et non ficti, simulativa mania subdistinguitur in quatuor partes: aut est ex ratione denominate deitatis

41 Ř12, 3 s malou obměnou.

42 Anonymus (1240/1247), *Sicut dicit Isaac*: „[...] secundum quod dicit Algazel, quod Cognosce [...]“; Bayerische Staatsbibliothek München, Clm 14460, f. 167ra. Uvádí Köhler, Theodor: *Philosophische Selbsterkenntnis des Menschen*. In: *Geistesleben im 13. Jahrhundert*. Hrsg. von Jan A. Aertsen und Andreas Speer. Berlin — New York 2000, s. 59, pozn. 16. — Jde o rozvedení latinské verze řeckého nápisu na Apollónově chrámě v Del-fech; srov. Marcus Tullius Cicero: *Tusc. disp.* 1, 52; Walther, H.: *Proverbia*, č. 18 810.

43 P, f. 10v, má navíc: „Item qui non consentit suadicionibus probati fidelitate et constancia sui servitoris, maniacus est.“ Česky: „Také ten, kdo nedá na rady svého věrného a spolehlivého služebníka, je maniak.“

44 Walther ani jiní podobné pomůcky nemají, nenašla jsem.

45 Moderní interpretaci mánií odpovídající Radslavovým charakteristikám podávám v poznámkách u českého překladu. Za odbornou konzultaci jsem zavázána psycholožce dr. Janě Severové CSc., které zde vyslovuji srdečný dík.

46 V B patrně omylem písaře ve výčtu vypadlo, v dalším textu jsou ale obě „mánie“ charakterizovány.

47 Náš rukopis i P, f. 11r, máj „patens“, podle kontextu je ovšem logické „latens“, ve výkladu je pak tato mánie označena adekvátním „oculta“.

aut ratione utilitatis aut ratione necessitatis aut ratione exploracionis.⁴⁸ Racione denominate deitatis: sicut legitur de David, qui finxit se maniacum et amentem, ferendo se ipsum manibus et pedibus⁴⁹ ad designandum illud, quid fuit [sic], et quod illud verum est corpus Christi suum, quod Christus tulit in cena Domini et dedit discipulis suis dicens: „Hoc est corpus meum“.⁵⁰ Unde secundum illud „Rex sedet in cena cinctus turba duodena, sed tenet in manibus se, cibatur ille cibus.“⁵¹ Racione utilitatis: sicut sunt ystriones, qui fingunt se maniacos, ut accipiant munera apud divites, nobiles et potentes. Racione necessitatis, ut periculum quis evadat, sicut legitur in primo Regum, quod David finxit se furiosum et maniacum emittendo salivas de ore,⁵² cum persequeretur ipsum Saul, ut evaderet manus eius.⁵³ Racione exploracionis: sicut ille, qui finxit se maniacum, ut exploraret aliquid.

Simplex mania est in illis, qui habent solummodo unam speciem manie — sunt tantummodo furiosi. Multiplex est in illo, qui habet multos modos manie, sicut qui est iracundus, furibundus, discolus, conteciosus, ebriosus et similia. Implicita est illa, sicut vidi defectum quondam in uno, qui licet potestatem habebat [sic] loquendi, numquam tamen nec ad amicos nec ad inimicos loquebatur nec ad hoc minis, verberibus vel precibus poterat induci et erat tamquam brutum animal.

Explicita⁵⁴ est illa, sicut qui eam manifeste exercet, pertinens⁵⁵ et inpertinens est illa: sicut qui fingunt [f. 52rb] se ratione utilitatis maniacos et non sunt, et quibusdam pertinet sive assidet esse maniacos, quibusdam non. Discreta mania est illa:⁵⁶ qui fingit se surgere et irasci erga familiam suam, ut in reverencia habeatur et sibi eo melius obediatur. Occulta mania est: qui [B que^a] licet veri sint maniaci, tamen sciunt eam quodammodo palliare. Notoria subdistinguitur tripliciter: alia est notoria facti transeuntis, alia facti continui, alia facti interpellati. Notoria facti transeuntis: prout in illo est videre, qui unico actu opus manie perpetrat homicidium committendo. Notoria facti continui [B communi, sic] est sicut in illo, qui opera manie exercet incessanter et continue videtis [B videns] ipsum in hoc vicio laborare. Notoria facti interpellati est sicut qui laborant per intervalla dilucida,

48 P v pasáži na f. 11r nemá větu: „*Simulativa mania subdistinguitur [... x ...] ratione exploracionis.*“

49 Toto znění má jen Septuaginta, 1 Kr 21, 13 (Septuaginta má čtyři Knihy královské, běžné dělení je první a druhá Samuelova a první a druhá Královská), Vulgáta je nemá.

50 Mt 26, 26, Mk 14, 22, L 22, 19, 1 K 11, 24.

51 Walther, H.: *Proverbia*, č. 26 863; Chevalier, Ulysse: *Repertorium hymnologicum*, tom. 3. Louvain 1904, s. 544, č. 32 947, v rukopisu v Angers, č. 303 — edici neuvádí. *Analecta hymnica medii aevi*. Hrsg. von Guido Maria Dreves, Clemens Blume u. Henry Marriott Bannister. Leipzig 1886–1922 nemají.

52 Zde v P, f. 11r, ukázka úrovně kopisty: místo „*emittendo salivas de ore*“ čteme „*salivas docere*“.

53 1 S 21, 14 (13).

54 Chybí ve výčtu.

55 Chybí ve výčtu.

56 Její charakteristika v textu chybí, a to i v P; následující příklad odpovídá typu mania indiscreta a ozve se v textu ještě jednou.

sicut lunatici,⁵⁷ qui in novilunio exercent maniam et iterum alio tempore sunt sane mentis. Ordinata est illa, que fit absque alicuius dampno causa societatis, ut socios vel amicos ad risum vel ad gaudium provocaret [!]. Inordinata est illa: qui talem maniam exercet, quod aliis irrogat nocumentum, unde illud „Displicet imprudens, unde placere putat“.⁵⁸ Utilis mania est, unde quis malum imminens precavet et munus vel premium consequitur. Dampnosa est, unde quis verba correpcionis vel verba correccionis assequitur. Recens mania est illa, cum aliquis omnia facit cum impetu et nullum permittit loqui, iubet ipsum tacere dicens: „Tace, cave, iam scio, quid intendis.“ Sicca est illa, que provenit ex siccis humoribus et caret humore rationis. Accidentalisis est illa, que provenit ex infirmitate vel ebrietate et post modum cessante causa cessat et effectus iuxta illud „Causa cessante cessat, quod cogerat ante“.⁵⁹ Vitrea mania est illa, sicut aliqui sunt tales: quando ad eum aliquis accedit, ipse [B ipsa] retrocedit, et quando alius sibi obviat, ipse [B ipsa] ad partem reclinat et omnem hominem fugit et veretur reputans se debilem et fragilem sicut vitrum. Crispa mania est, que vicissim [f. 52va] diversas habet et multiplices congeries viciorum. Rotunda mania est illa, sicut sunt aliqui, qui omnia credunt, que eis dicuntur, sive sint possibilita sive non, facilem habentes motum animi sicut globus, qui undique de facili volvitur partes in diversas.⁶⁰

[Rubrika.] Unde causatur quelibet mania. Hiis visis videamus, unde oritur vel causatur mania. Causatur enim ex parte parentum aut ex infeccione planetarum aut ex parte inmoderatorum actuum aut ex varietate temporum aut ex subita affluencia mundanarum rerum vel honorum.

Si ex parte parentum — aut enim pater aut mater fuit maniacus —, raro vel nunquam [est — B nemá], quin filius possit esse similiter maniacus;⁶¹ unde illud „Patres comederunt uvam acerbam et dentes parvulorum filiorum obstupescunt“⁶² et illud „Sequitur patrem sua proles“.⁶³ Item quando aliquis accedit ad mulierem menstruosam et mulier tunc concipit, ille fetus efficitur maniacus vel lunaticus vel epilepticus [!] vel cum diminutis sensibus vel membris nascitur.

Ex infeccione planetarum, quia fetus illius planete naturam imitatur, sub cuius constellatione nascitur. Quod qui nascitur, quando Saturnus dominatur, qui planeta est valde frigidissimus — et cum omnes frigidi sint tenaces —, ille fetus efficitur

57 V P v pasáži na f. 11v chybí „laborant [... x ...] lunatici“. Slovo „lunaticus“ je odvozeno od slova „Luna“, někdy se i jeden z řeckých výrazů pro Měsíc, „Mén“, spojuje se slovem „mania“. Srov. i anglický termín „lunatic“.

58 Walther, H.: *Proverbia*, č. 5996.

59 „Cessante causa cessat effectus“, Tomáš Akvinský (Thomas Aquinas), *Summa theologiae* 1, 96, 3, 3, s medicinským kontextem „[...] cessat morbus“; srov. Marečková, Elena a kolektiv: *Latinitas medica. Lexikon nejen lékařských sentencí, citátů a rčení*. Brno 2009, s. 104, C 86.

60 P, f. 12r, má zde navíc: „Et sic est finis capituli.“

61 P v pasáži na f. 12r tuto větu vynechal.

62 Tak Ez 18, 2; Jr 31, 29 s malou obměnou.

63 Walther, H.: *Proverbia*, č. 28 055a, ve znění „Sequitur matrem“.

procus et tenax. Ille iterum, qui nascitur⁶⁴ regnante Venere, cum ille planeta [B plura, P pure] sit petulans et lascivus, et fetus similiter nascens naturam planete imitatur dominantis, et sic de aliis.

Ex parte actuum inmoderatorum: ex frequenti et inmoderata potacione, ex nimia luxu evacuacione mania generatur, unde Salomonis „Vinum et mulieres faciunt apostotare [!] sapientes“;⁶⁵ ex frequenti et inmoderata⁶⁶ studii meditatione, sollicitudine et turbacione mania generatur, ex nimia abstinentia ieiunii et nocturna vigilacione mania generatur, ex nimia capitis concussione vel matricis iugulacione vel infirmitatis vexacione mania generatur, [f. 52vb] ex nimia et frequenti sanguinis minucione et estivo tempore balnei evacuacione in siccis hominibus mania dominatur. Et est regula generalis: ubicumque cerebrum evacuat, per idem mania generatur, quia egressus unius alterius operatur ingressus.

Exempla quarti membri, cum causatur mania ex varietate temporum, inferius declarabo.

Ex subita affluentia rerum vel honorum de facili oritur mania — maxime qui prius fuerant pauperes et simplices, postquam fiunt divites, in maiorem maniam quam alii homines eriguntur iuxta illud „Honores mutant mores“⁶⁷ et illud Alexandri „Consultor [B consulor] procerum, servos contempne bilingues/ et nequam [B bilingues inequam]; nec quos humiles [B humilis] natura iacere/ precipit [B precepit], exalta, nam qui pluvialibus undis/ intumuit torrens, fluit acrior amne perenni [B fluit a torrente perhenni].“⁶⁸

Hii autem sunt actus manie: discordia, lis, ira, livor, rabies, impaciencia, impetus, inconstancia, furor, contencio, et sunt isti actus manie principales. Consequentes actus manie sunt isti: omnia vicia et scelera [B scelerata], que maculant animam et infamiam ingerunt alicui, dampna inferunt in rebus, corpore et in vita. Et est notandum, quod quicumque habet actus manie, in toto gradu manie est. Unde quicumque discors est, ille est in primo gradu. Qui est discors et iracundus, ille est in secundo. Qui est discors, iracundus et litigiosus, ille est in tercio gradu manie, et sic de singulis usque ad X. Item illi sunt in superlativo gradu manie, qui dant illis dona bona vel munera sua, quibus non deberent dare, sicut ystrionibus, lenonibus, meretricibus et ruffianis, qui dando eis perdunt res, corpus, animam et honores.

64 P, f. 12rv, zde navíc: „[...] quando Mars dominatur, cum ille planeta sit nimium bellicosus, ille etiam fetus efficitur pertinax, discolor et rixosus.“ Český: „[...] když panuje Mars, protože to je velmi bojovná planeta, také plod [zrozený za jeho vlády] je tvrdší, drsný a svárlivý.“

65 Sir 19, 2 s malou obměnou.

66 V P v pasáži na f. 12v chybí „faciunt [... x ...] immoderata“.

67 Inspirace z Plútarcha, *Životopis Sullův* 30.

68 Verše v rukopisu zkomoleny. P, f. 12v, má v závěru stejné znění: „fluit a torrente perhenni“. Gualterus ab Insulis (de Castellione), *Alexandreis* 1, 85, ve znění: „Consultor procerum, servos contempne bilingues/ et nequam; nec quos humiles natura iacere/ praecipit, exalta; nam qui pluvialibus undis/ intumuit torrens, fluit acrior amne perenni,“ PL 209, 0466B, cit. z databáze.

Et sunt in hac sciencia X gradus,⁶⁹ quia denarius est perfectus numerus, cum sit primus articulus⁷⁰ inter omnes, et precellit istam scienciam grammaticam, quia grammatica habet tres gradus, scilicet positivum, comparativum et superlativum, precellit etiam iuris scienciam, quia solummodo IIII gradus sunt secundum moderna iura et secundum iura pristina VII gradus,⁷¹ precellit etiam dyalecticam [!], que solummodo [f. 53ra] docet [B debet] cognoscere accidens sive verum sive falsum; hec vero docet [B decet] cognoscere subiectum non tantum proprium, sed etiam proximi.⁷² Precellit etiam geometriam, que docet metiri terram, hec autem docet metiri se ipsum et alios. Precellit etiam arimeticam, que docet considerare et aggregare numeros, hec vero docet considerare homines et eorum mores. Precellit etiam astronomiam, que docet considerare motum celi, de quibus nichil vel parum ad nos,⁷³ hec vero docet considerare motum proprium cordis et animi. Precellit etiam physicam, que docet considerare calores vel egritudines corporum, hec vero docet calores vel egritudines animorum.⁷⁴

Est notandum, quod non est aliquis, quin aliquid habeat de mania, im[m]o de necessitate oportet quemlibet patrem familias aliquos actus manie exercere, alias esset apud familiam propriam in contemptum et ipsius precepta familia [non — B nemá] adimpleret,⁷⁵ sed discretus homo familiam discrete debet castigare, ut se ipsum nimis frustratorie non commoveat et turpi et indecenti verbo familiam suam non offendat.⁷⁶

Item nota, quod non solum homines habent maniam, set etiam volucres, canes et peccora [sic], iumenta et singula reptilia animalia et omnia, de quibuscumque animal predicatur, in diversis generibus singula secundum [B; P etiam] plus et minus. Fere enim et volucres etiam in eadem specie alie sunt magis feroces quam alie, et alie bene domantur et fiunt mansuete et alie nullo modo possunt domari. Pecora enim, canes et iumenta alia sunt benivola et ad placitum hominum et nullum mordent aut pedibus percutiunt, et alia sunt, que nunquam ad velle hominis possunt

69 Číselná symbolika byla rozšířená už v antice díky Pythagorovi a jeho škole, antická splýnula později s křesťanskou. Číslo deset, podle Augustina „plenitudo sapientiae“, bylo velmi oblíbené. Srov. například Curtius, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998, s. 538 nn.

70 Výrazem „articulus“ bylo číslo deset a jeho násobky označováno od středověku.

71 U ostatních srovnávaných disciplin uvádí autor konkrétní údaje, zde mluví jen o počtu stupňů; co je ovšem stupni myšleno, není jasné. Podle předního medievisty a právního historika doc. Jiřího Kejře, kterému zde děkuji za konzultaci, nebyly Radslavem uváděné stupně starých a nových práv nic oficiálně uznávaného.

72 P, f. 13r, má navíc: „Precellit et rethoricam, cum [sic] similis sit de necessitate, que docet pictos sermones proferre.“ Česky: „Předčí i rétoriku, které se nutně podobá a která učí pronášet umně řeči.“

73 Srov. výrok sv. Pavla, poznámku 37, citovaný již u charakteristiky „nevěřících Tatarů“ a dalších pohanů.

74 P, f. 13v, má místo „calores“ dvakrát „colores“.

75 Srov. poznámku 56; takto se projevuje mania indiscreta.

76 P, f. 13v, má navíc: „[...] propter plures malos non sit offendendus servus iustus.“ Česky: „[...] kvůli většině špatných [sluhů] se nemá jednat urážlivě se služebníkem spravedlivým.“ — Celý odstavec se vrací k už jednou řečenému a má zřejmě být jen přechodem k pasáži o „mánii“ u zvířat.

instrui, sed mordent homines et percuciant pedibus, ubi possunt. Reptilia, sicut serpentes et similia animalia, que sub homine sunt vel iacent et timent [sic P, f. 13v; B circa] hominem et ipsum in aliquo non offendunt, alia autem ubicumque possunt, in hominem irruunt et eum offendunt.

Et sciendum, quod in pauperibus et in miserabilibus personis est magis notabilis mania quam in excellentibus personis. Pauper enim, etsi nullam vel modicam habet maniam, [f. 54rb] maxima in eo reputatur. Dives enim nobilis sive potens, etsi multas sive maximam habet, nulla vel modica reputatur [sibi] sub diviciarum vel nobilitatis vel potencie velamine. Et sunt aliqui nobiles divites et potentes ita grossi maniaci, quod si essent pauperes vel ignobiles, eos proicerent cum luto pueri per plateas etc.

[Rubrika.] In qua etate mania plus dominatur. Notandum, quod inter omnes etates magis dominatur mania in adolescencia quam in alia etate iuxta illud Salomonis: „Tria sunt michi difficilia et quartum penitus ignoro: viam aquile in celo, viam colubri per petram, viam navis in medio maris et viam viri⁷⁷ in adolescencia“. ⁷⁸ Et est ratio, quia puericia usque ad XIII est frigida et humida, adolescencia a XXV annis usque ad XXX annos est calida et humida, unde superveniente calore novo et inconsueto [B inconsueta] natura adolescentis huiusmodi inconsueta nescit ipsum regere et frenare, unde prorumpit in vesanias, discordias sive lites.

Et est notandum, quod quicumque est maniacus usque ad XXX annos, amodo quamdiu vivit, in mania perdurabit, et est ratio naturalis, quia, ut dixi, adolescencia est calida et humida, iuventus sive virilis etas est calida et sicca, unde per illam vehementem siccitatem et calorem mania indurescit et de facili [B difficile] amodo immobilis permanebit iuxta illud Persei „Et que semel [B simul] intus innata [B natura] est, rupto icore exierit [B eierit] caprificus“. ⁷⁹

Et est sciendum, quod quidam sunt maniaci solummodo in iuventute et postea a mania resipiscunt⁸⁰ iuxta illud Decretalium „Vergente deorsum condicione corporea [B corpora] et spiritus in sublimiora conscendit [B conscendunt]“⁸¹ et illud Persey „Lenior et melior fis accidente senecta“. ⁸² Quidam sunt etiam, qui discreti sunt in iuventute et postea efficiuntur maniaci, sicut legitur de illis senibus, qui Susanne pudiciam attemptaverant, de quibus etiam dicitur: „A senioribus egressa est iniquitas etc.“⁸³

77 V P, f. 14r, další markantní příklad kopistovy nedbalosti: „[...] viam veri in adolescencia.“ Následující slova B „Et est ratio [... x ...] frigida“ v příslušné pasáži na f. 14r kodexu P chybějí.

78 Př 30, 18–19 s obměnou.

79 Aulus Persius Flaccus, *Saturae* 1, 24–25: „[...] quo didicisse, nisi hoc fermentum et que semel intus/innata est, rupto icore exierit caprificus?“ P, f. 14rv, má zkomolené znění „et que simul intus natura est, rupto rectore conerit caprificus“.

80 P, f. 14v, opět příklad kopistovy nedbalosti: místo „resipiscunt“ nesmyslné „respiciunt“ = „ohlížejí se nazpět“.

81 *Decretales Gregorii IX.*, liber I., titulus IX., *De renunciatione*, cap. I. V originále znění „vergente deorsum condicione corporea fervor spiritus in sublimiora conscendit“.

82 Quintus Horatius Flaccus, *Epist.* 2, 2, 211.

83 Parafráze Da 13, 5.

[Rubrika.] Quo tempore mania prius⁸⁴ regnat.⁸⁵ Videamus ergo, quibus temporibus maxime mania dominatur in hominibus. Et est sciendum [f. 53va] quidem, quando qualitates aeris mutantur tempore pluvioso, nebuloso et nivoso, mutantur humores in homine et mutatis humoribus mutantur etiam qualitates et complexionones, et mutatis complexionibus et qualitatibus ergo a primo usque ad ultimum mutantur de necessitate affectiones et mores⁸⁶ in homine, quia superiorum motu omnia inferiora reguntur, et sic efficiuntur omnes melancolici et per consequens maniaci, quia melancolia mater manie potest dici.

Item tunc maxime mania unum invadit, cum Fortuna hominum male currit et cum paupertatem vel defectum patitur ille, qui ipsam pati numquam aliquo tempore consuevit. Item illo tempore, quando iste planeta Mars dominatur, tunc fiunt discordie, bella et sediciones inter reges et principes potentes, et per consequens inter populares homines et plebeyos, quia „Cortina cortinam secum trahit“⁸⁷ et „Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi“.⁸⁸ Et tunc multi multis ex causis ad malum homines provocantur, alii ex infectione ipsius planete, alii ex malorum contagio[so] exemplo sive corrupcione, quia videntes alii ex malo et iniquitate [B inquietate] alios lucrum et commodum reportare et non cito Dei⁸⁹ misericordiam ulciscentem, ad similia provocantur, alii, quia eis malefactores et tyranni absque omni culpa bona omnia receperunt, coguntur illi, qui numquam exercuerunt tyrannidem, et maniam exercere dicentes: „Fodere non valeo, mendicare erubescio“,⁹⁰ alii, quia coguntur absque velle propria bona apud principes deservire, et licet ipsi inviti facerent, oportet cum [B tum] malo velle tyrannidem exercere.

Et est notandum, quod per totum circulum anni numquam plus aliquo tempore mania dominatur sicut tempore carnispriviali, et hec ratio est naturalis: quia tunc glacies, aque, nives, terra et omnia, quibuscumque gelu per yemem extitit, dissolvuntur et yemale tempus mutatur in estivale et vernale magis. Et cum homo constet ex quatuor elementis, videlicet ex aere, aqua, igne et terra, et cum quasi omnia elementa illo tempore inmutantur, ex quibus homo constat, de necessitate oportet [fol. 53vb] qualitates, affectiones, accidencia, humores et mores in homine alterentur, et sic frequenter maniacus efficitur, qui non fuit vel parvus [B parvulus] prius fuit, et tunc, cum in illo tempore mania dilatatur.

Preterea tempore Capricorni magis quam aliquo [!] tempore infra circulum anni ingurgitantur homines et replentur [B repelluntur] et ex illa nimia replecione et ingurgitacione ascendunt grossi et densi fumi de stomacho ad cerebrum et cerebrum

84 P, f. 14v, má adekvátnější „magis“.

85 Zde se autor vrací, aby pojednal výše zmíněná „*exempla quarti membri*“.

86 P, f. 14v, „humores“.

87 Srov. „*cortina*“ v Ex 26, 3, často citováno a rozváděno zvlášť v patristice (Augustin, Tomáš Akvinský).

88 Quintus Horatius Flaccus, *Epist.* 1, 2, 14.

89 P v pasáži na f. 15r slovo „*Dei*“ vynechal, čímž myšlenku silně narušil.

90 L16, 3.

incendunt, inficiunt et corrumpunt, et sic ex illa incensione et obfuscatione cerebri, cum homo nesciat discernere inter verum vel falsum, iustum et iniquum, mania dominatur. Item etiam illo tempore maxima mania dominatur, quando aliquis habet infinita et maxima negocia et alia graviora superveniunt et maiora, unde per que possit finem debitum et honestum ordinare, unde pre nimia cogitatione negotiorum a mania vexatur.⁹¹

[Rubrika.] Remedia contra maniam. Remedia contra maniam sunt hec: vitam ducere pacificam et quietam et esse in iocunditate, leticia, solacio cum suis sociis et amicis, vitam in victualibus ducere temperatam, ad sufficienciam sompno uti, non esse in rixis et contencionibus et strepitibus — ab ira, quanto plus poteris, abstinere nimia —, non esse in magnis curis et sollicitudinibus, esse patientem in adversis et constantem esse et non elatum in prosperitatibus, habere letum animum in magnis tribulacionibus, habere semper sobrium animum in magnis potacionibus, cohabitationem et conversacionem cum furiosis, maniacis, freneticis et ipsos benigne et subtiliter evitare, quia ista maxime maniacum efficiunt iuxta illud „Antrax, lippa, lepra, frenesis contagia prestant“.⁹²

Et hec dicta brevitatis [causa — P, f. 15v; B nemá] de mania ad presens sufficiant exceptis illis remediis, que in libris phisicalibus sive medicinalibus exprimuntur, quia illa non de presenti speculatione sunt, quia essent nimium prolixa enarrare.

Ne zelans livoris stimulo [B stimulus] punctus invidia torqueatur aut fastus nauisio [sic] suffultus vilipendens ducat presens opusculum [f. 54ra] in contemptum, sed quicumque livoris stimulo instigatur, faveo⁹³ sibi bene, ut tytulum abradens presens opusculum [!] sibi vendicet et ascribat. Qui autem fastus nauisio extollitur, de proprio nimium ingenio confidendo, faveo sibi bene, ut presens opusculum abradat et melius, utilius et pulcrius de eadem materia opus dictet, vel si minus sufficienter sibi videbitur esse dictum, presenti addat opusculo utilia et necessaria secundum quod sibi videbitur expedire, vel si videntur aliqua superflua, resecet, ambutet [!] et abradat, et si videntur aliqua alicui nimis⁹⁴ optime ordinata, dirruat [!], edificent, mutet quadrata rotundis!

Et ut magis et melius ista nova ars et sciencia crescat et de tempore in tempus cottidie augmentetur et per omnia sit [B sic] momenta et tempora valitura, do [B i P, f. 16r, de] omnibus singulariter singulis et universaliter universis licenciam et liberam facultatem addendi, minuendi, transferendi et secundum circulum seculi

91 P, f. 15v, má dodatek: „etc. Finis istius capituli et cetera.“

92 *Flos medicinae Scholae Salerni*, str. 495, cap. V, *Morbi contagiosi*. Ve středověku bylo šílenství pokládáno za nakažlivé; srov. Martin, Alfred: *Warum galten Epilepsie und Geisteskrankheit (Frenesis) als ansteckend?* In: *Journal of Neurology* 75, 1922, č. 1–3, s. 103–110. Týž verš, respektive verše, k nimž tento patří, uvádí Bernard Gorgonius (Liliator), *Regimen sanitatis Salernitanum* I, 495, v. 1553.

93 P, f. 16r, „fauces“!

94 Sic, jakkoli smysluplné by zde bylo „minus“.

et varietatem temporum ordinandi, quia non est inconueniens, si secundum varietatem temporum statuta varientur humana iuxta illud Oracii „Tempora mutantur et nos mutamur in illis“.⁹⁵ Multa renascentur, que nunc cecidere, cadentque, que nunc sunt in honore vocabula, si volet usus; unde illa, que nunc sunt in usu et memoria, post modum labescente tempore nullius possunt memorie et momenti esse, et quorum modo nulla memoria, experientia vel cognicio extitit, post modum annis posteris quam plurimis agnoscentur, et sepe revelatur minori, quod maior nescit, iuxta illud Augustini „Ego episcopus tot annorum a puero necdum anniculo paratus sum edoceri“⁹⁶ etc.⁹⁷

95 Středověký, respektive humanistický verš z konce 16. století; v podobě uvedené v rukopise se připisuje franckému králi Lotharovi I. (795–855); Walther, H.: *Proverbia*, č. 31 206.

96 Aurelius Augustinus, *Epistulae* 250, 1: „[...] ego [...] episcopus tot annorum a collega necdum anniculo paratissimus discere.“ CSEL 57, p. 595, 9–15. Cit. podle databáze CAG (Corpus Augustinianum).

97 P, f. 16v: „*Et sic est finis libri. Explicit Liber de mania multum pulcer nonagesimo quarto per manus et non per pedes.*“ Písař kolofon bohužel nedokončil, takže zůstává anonymem.

PŘEKLAD

Začíná velmi krásná Kniha o mánii,⁹⁸ kterou sepsal Mistr Radslav:

Protože umět poznat jak druhé, tak sebe sama je umění všech umění a svrchovaná věda a protože předčí všechny discipliny trivía i quadrivía a vyniká nad nimi a protože to dosud nebylo nikým popsáno a poněvadž mě mnoho přátel i pánů často prosilo, abych si pospíšil s dohotovením této práce, proto já Radslav, kaplan ze Zath., když jsem nemohl tomu zástupu naléhajících pánů a přátel nevyhovět, rozhodl jsem se podat všestranný popis mánie. V tomto popisu pozná kdokoli sám sebe i druhé jakoby v zrcadle, ovšem nikoli běžném, kde člověk ihned zapomene na svou skutečnou podobu, když odvrátí obličej, nýbrž v živém zrcadle hlasu písmen, který nedovolí, aby to, co se událo, upadlo během dlouhého času v zapomenutí.

A protože všechno si pamatovat a v ničem se nemýlit je spíš věcí božskou než lidskou, nakolik bude mé skromné nadání schopno mi posloužit a lidská křehkost dovoluje znát a nakolik dokážu pro osobní starosti odpoutat paměť od [své] neradostné situace, naprosto se vzdávám rozvláčnosti, která budí nedůvěru těch, kdo se něčemu přiučují, a působí, že posluchač zapomíná a začne pocítovat nechut, a sepisuji toto dílko tak, že je rozdělují a rozlišují na deset distinkcí neboli rubrik podle vzoru deseti kategorií, v nichž je všechno obsaženo,⁹⁹ podle Desatera přikázání, která dal Bůh Mojžíšovi na hoře Sinai,¹⁰⁰ a také proto, že číslo deset je nejvznešenější¹⁰¹ a mají v něm spočívat a vracet se k němu všechna čísla atd.

Příručku, abych vás vzdělal, já, Radslav, Slovan, jsem sepsal;
stářím ač vlas mi už zbělal, přec v psaní já zběhlým se nestal.
Najde tu zvědavá hlava, co zvědět a najít si přává.
Hlohove, dobrá zpráva — ta příručka tobě se dává!
Čti, je to plodná i zdravá a pro duši bohatá strava,
k dobru cestička pravá, jíž vznešený člověk se brává.¹⁰²

Zde [najdeš poučení, jak] se různým způsobem mánie rozpozná. Mánie se rozpozná buď podle povahy, nebo podle národnosti, nebo podle osobnosti. Povahy jsou čtyři, sangvinická, cholerická, flegmatická a melancholická,¹⁰³ ovšem mánie panuje nejvíce u dvou z nich, u cholerické a u melancholické. Cholerická povaha je totiž

98 Autor užívá výrazu mánie v klinickém smyslu slova, ale také pro pojem „osobitost“, „zvláštní/typický povahový rys“, někde pak i zcela nevhodně. Ponechávám všude jednotně „mánii“ a „maniaku“ jako jejího nositele.

99 Deset Aristotelových kategorií, forem výpovědi o jsoucnu.

100 Srov. poznámku 17.

101 Srov. poznámky 18 a 69.

102 Překlady veršů a citátů autorka článku, není-li uvedeno jinak.

103 Srov. učení hippokratiků o čtyřech základních tělesných šťávách, vycházející z Empedokleových čtyř živlů a čtyř základních kvalit — sucha, vlhka, tepla a studena.

teplá a suchá jako oheň, který je lehký, živý, nestálý a škodlivý, nezachovává si žádný určitý tvar nebo materii, ničí a stravuje jakýkoli předmět, a vlastností maniaků je zuřivost, nestálost a ničivost. Povaha melancholická je studená a suchá, a tak i ti, kterým chybí teplo ohleduplnosti a štáva rozumu, jsou maniaci.

A je mnoho národností:¹⁰⁴ jsou Italové a Almani neboli Teutoni, což je totéž, Uhři, Sicilané, Kalabrijci, Etiopové, Hispánci, obyvatelé Provence, Řekové, Rusové, Francouzi, Skoti, Velšané, Angličané a Poláci.

Italové jsou jedni Římané a jedni Lombardané;¹⁰⁵ jsou to dva druhy lidí a mají zvláštní mánii, že se vzájemně ničí a napadají, jakkoli jsou to spoluobčané, a povstávají bratr proti bratru a syn proti otci, protože stojí každý na opačné straně.

Jiní jsou Toskánci,¹⁰⁶ kteří mají zvláštní mánii, že i když jsou to křesťané, berou od jiných křesťanů lichvářský úrok. Jiní jsou obyvatelé Marky, kteří mají zvláštní mánii, že jsou nad všechny jiné necudní. Jiní jsou obyvatelé Friuli, kteří mají zvláštní mánii [!], že to nejsou ani Teutoni, ani Lombardané.

Almani neboli Teutoni mají tu mánii, že jsou nad všechny jiné zuřiví; je jich mnoho kmenů, které mluví jedním jazykem, ale u jižních Bavorů a Švábů panuje ta mánie, že jsou velmi svárliví. Uhři mají tu mánii, že pojídají polosyrové maso a zřídka nebo nikdy nejsou schopni dorozumět se s jinými národy.

O lidech ze Sicílie a Kalábrie nepíší vůbec nic, protože se mezi jinými lidmi ukazují zřídka nebo vůbec nikdy. Hispánci mají tu mánii, že jsou to lidé velmi bojovní. Provensálci mají tu mánii, že jsou příliš vychloubační. Řekové a Rusové mají tu mánii, že jsou v nynější době malomyslní a nad jiné lidi slabí; ctí a slávou je v jejich očích dlouhý vous. Dále jsou to obyvatelé Galicie, Pikardie, Brabantska, Burgundska a podobní, kteří mají zvláštní mánii, že jinými lidmi pohrdají a sami se nad jiné lidi vynášejí. Skoti, Velšané, Poláci, Angličané, Češi a všichni, kdo mluví slovanským jazykem, mají tu mánii, že jsou velcí pijani a nedbají na to, aby bránili sami sebe a svůj stát a byli jednotní. Ale u obyvatel Krakova víc než u ostatních Poláků panují ty mánie, že víc milují psy než lidi, že mají ve větších úctě lesy než kostely, že jsou zpupnější než jiní, vrtkaví, nestálí, kvůli nepatrné věci se uchylují k jiným vládcům a vlastního vládce opouštějí a velmi ochotně berou dary.¹⁰⁷

O nevěřících Tatarech, Kumánech,¹⁰⁸ obyvatelích Livonska,¹⁰⁹ Prusech a jiných pohanech nepíší vůbec nic, protože podle apoštola „nám není nic do těch, kdo jsou mimo nás“;¹¹⁰ jejich různé nesčíslné mánie jsou také spjaté s různými zločiny. Protože by budilo ošklivost o nich v jednotlivostech vykládat, ani kvůli jednotlivcům,

104 U většiny národností v překladu užívám, vzhledem k tomu, že text je relativně mladý, moderních názvů.

105 Srov. poznámku 23. Katalogizátorovo upřesnění: „Miláňané.“

106 Srov. poznámku 24. Katalogizátorovo upřesnění: „Florentané.“

107 Srov. poznámku 34.

108 Srov. poznámku 35.

109 Srov. poznámku 36.

110 Srov. poznámku 37.

kteří jsou v tomto jiní, je neprobírám jednotlivě, ani tyhle lidi neposuzuji celkově; [zmiňuji se o nich] proto, že v těchto uvedených případech panuje mánie nejvíc.

Mánie podle osobnosti. Zbývá se podívat, jak poznat mánii pocházející z osobnosti. Zapamatuj si tohle obecné pravidlo: kdo mají hubenou tvář, ponurý, nevýrazný a nesouměrný tělesný vzhled, velkou hlavu, vystouplé oči, úzký hrudník a příliš dlouhý nos, mají hodně z mánie.¹¹¹ Dále kdokoli má křivý, hrůzu budící obličej, zcela jiný než druzí lidé, jen málokdy nemá taky jiné způsoby a hodně z mánie podle Persiových slov „Neboť obličej náš je kniha a písmeno srdce,/posel a vykladač pravdy a naší podoba duše.“¹¹² Také kdokoli má mimořádné jméno, jen zřídka, pokud vůbec, nebude maniak, protože u všeho plynou z příčin důsledky. Mánie se rozpozná také podle jednání: zjistíš-li u kohokoli, že je nevyrovnaný, vrtkavý, roztěkaný, nezřízený, nespolehlivý ať ve slovech, nebo ve skutcích, je to maniak, protože tělesná nevyrovnanost vypovídá o stavu mysli.

Dále kdokoli se dělá moudřejší, než skutečně je, je maniak, neboť apoštol říká: „Nesmýšlet výš, než je komu určeno, ale smýšlet střízlivě.“¹¹³ Mánii nejvyššího stupně trpí také ten, kdo nerozpoznává sám u sebe, kdo nebo jaký nebo odkud je — připomeňme ono známé „Člověče, poznej sebe, a poznáš všechno.“¹¹⁴ Maniaci jsou také ti, kdo se starají špatně, nesoustavně a nepatřičně o svůj majetek, a maniaci nejsou jenom tihle, ale i ti, kteří mají špatné správce, nečestné rádce a vysoce postavené úředníky, svěří jim všechn svůj majetek a důvěřují lidem, kterým by ani v maličkostech důvěřovat neměli. Maniaci jsou také ti, kteří se dávají řídit druhými, ačkoli oni sami mají druhé řídit, a očima visí na rukou a ústech svých poddaných, protože pokládají za dobré, cokoli jim oni podají, a protože mají za správné, cokoli oni o nich samých a jejich majetku nařídí a rozhodnou; zdánlivě jsou páni, ale ve skutečnosti pány nejsou. Také kdokoli se příliš pyšní a vychloubá bohatstvím, vysokým postavením, mocí, silou, krásou nebo věděním nebo poctami, je maniak, jak praví verš „Trojí člověka klame a pyšným nadmíru činí: síla a tělesná krása a s nimi spojená moudrost.“¹¹⁵

Jak se mánie rozdělují.¹¹⁶ Druhy mánie jsou tyto: jedna je skutečná, jedna předstíraná, jedna jednoduchá, jedna mnohonásobná, jedna nerozvinutá, [jedna rozvinutá, jedna prospěšná,]¹¹⁷ jedna neprospěšná, jedna ohleduplná, jedna bezohledná, jedna užitečná, jedna škodlivá, jedna skrytá,¹¹⁸ jedna zřejmá, jedna spořádaná,

111 Srov. poznámku 39. Česky: „Obvykle v křivých tělech i křivé myšlenky najdeš;/ Aristotelés dí: s tělem duch držívá krok,“ a „Pozor na poznamenané přírodou.“

112 Srov. poznámku 40.

113 Srov. poznámku 41.

114 Srov. poznámku 42.

115 Srov. poznámku 44.

116 Na základě odborné konzultace s psychologem, srov. poznámku 45, podávám u jednotlivých mánií a „mání“ v poznámce jejich moderní interpretaci, pokud existuje.

117 Srov. poznámku 46.

118 Srov. poznámku 47.

jedna nespořádaná, jedna živá, jedna suchá, jedna skleněná, jedna kadeřavá, jedna příležitostná.

Skutečná mánie¹¹⁹ je taková, kterou se vyznačují maniaci od přírody, nikoli zdánliví. U mánie předstírané¹²⁰ se dále rozlišují čtyři typy : buď je to mánie kvůli předobrazu Boha nebo kvůli užitku nebo z nutnosti nebo kvůli pátrání. Kvůli předobrazu Boha: jak čteme o Davidovi, který předstíral, že je maniak a šílenec, když nesl sám sebe rukama a nohama,¹²¹ aby předem označil to, co bude pak, a že je to pravé tělo Kristovo, co Kristus pozvedl při večeři Páně a dal svým učedníkům se slovy: „Toto je mé tělo.“¹²² Připomeňme známé „K večeři Král kolem stolu usedá s dvanácti spolu,/ v rukou drží sám sebe, je chléb a sytí je chlebem.“¹²³ Kvůli užitku:¹²⁴ takoví jsou herci, kteří předstírají, že jsou maniaci, aby od bohatých, urozených a mocných dostávali dary. Z nutnosti: aby se člověk vyhnul nebezpečí, jak čteme v první Knize královské, že David předstíral, že je zuřivý a maniak, a vypouštěl z úst sliny, když ho pronásledoval Saul, aby vyvázl z jeho rukou.¹²⁵ Kvůli pátrání: to je případ, kdy někdo předstíral, že je maniak, aby něco vypátral.

Mánií jednoduchou¹²⁶ trpí ti, u nichž se projevuje pouze jeden druh mánie – (například) jsou jenom zuřiví. Mánie mnohonásobná je nemocí toho, kdo trpí mnoha formami mánie, kdo je například hněvivý, zuřivý, nevrlý, svárlivý, náchylný k opilství a podobně. Mánie implicitní – nerozvinutá¹²⁷ je asi takový defekt, jaký jsem kdysi pozoroval u člověka, který sice měl schopnost mluvit, ale přesto nikdy s přáteli ani s nepřáteli nemluvil, nemohli ho k tomu přivést ani výhrůžkami, ranami či prosbami, a byl jako němá tvář.

Mánie explicitní – rozvinutá¹²⁸ je taková, kterou člověk projevuje zjevně, prospěšná¹²⁹ a neprospěšná¹³⁰ je taková, kdy lidé kvůli prospěchu předstírají, že jsou maniaci, a přitom nejsou, přičemž to některým prospěch přináší, některým ne. Diskrétní – ohleduplná mánie¹³¹ je toto: kdo předstírá zpupnost a zlost na svou rodinu,

119 Mánie skutečná = psychóza.

120 Mánie předstíraná = schizofrenie s bludy a halucinacemi.

121 Srov. poznámku 49. Tuto poněkud nejasnou větu komentuje například Augustin ve svých *Enarrationes Psalmodum*, psalm. 33, sermo 1, 10, PL 36, 306: „Ke slovům ‚David se nesl svýma rukama‘: svýma rukama se nikdo nenes. Jak to máme chápat u samotného Davida doslova, to nevíme; jak ale u Krista, víme.“ Cituji z Abaelard, Pierre: *Sic et non (Ano a ne)*. Praha 2008, kap. CXVII, s. 399.

122 Srov. poznámku 50.

123 Srov. poznámku 51.

124 Mánie předstíraná kvůli užitku = hypochondrie nebo simulace nebo histrionská porucha osobnosti.

125 Srov. poznámku 53. „[...] jednal jako potřeštěný, [...] pouštěl po bradě sliny.“

126 Mánie jednoduchá = patrně různé poruchy osobnosti, zejména hraniční, emočně nestabilní.

127 Mánie implicitní čili nerozvinutá = zde expresivní porucha řeči nebo sociální mutismus.

128 Ve výčtu chybí.

129 Ve výčtu chybí. Mánie prospěšná = mánie kvůli užitku, zejména simulace.

130 Mánie neprospěšná = u níž nevyjde původní záměr simulace.

131 Srov. poznámku 56. Omylem je zde přiřazena charakteristika mánie bezohledné, příklad chování „diskrétního maniaka“ vypadl.

aby se mu dostávalo úcty a byl ochotněji respektován. Okultní¹³² – skrytá mánie je taková, kdy sice jde o skutečné maniakky, ale oni svou mánií dokážou jistým způsobem zakrývat. Mánií notorickou – zřejmou¹³³ rozeznáváme trojí: první se projevuje jednorázovým činem, druhá činy ustavičnými, třetí činy konanými v určitých intervalech. První notorickou mánií trpí člověk, který svou mánií projeví jediným skutkem, když se [například] dopustí vraždy. Notorická mánie projevující se neustále je choroba toho, kdo své mánií podléhá ustavičně a s tímto postižením zápasí trvale. Notorická mánie projevující se v časových odstupech je nemocí těch, kteří mají potíže a zase jasná období, jako náměsíčníci,¹³⁴ kteří za novu jednájí jako maniaci a v jinou dobu jsou pak duševně zdraví.

Mánie spořádaná¹³⁵ je taková, která se projevuje, aniž by někomu uškodila, kvůli společnosti, aby takový maniak vzbudil u druhů či přátel veselí nebo radost. Mánie nespořádaná¹³⁶ je toto: kdo takovou mánií trpí, působí druhým škodu; připomeňme ono známé „Nemoudrý narazí, kdekoli líbit se chtěl.“¹³⁷ Mánií užitečnou trpí ten, kdo předem varuje před hrozící pohromou a vyslouží si dar nebo odměnu, mánií škodlivou ten, kdo sklízí pokárání nebo je odkázán do příslušných mezí. Mánie živá¹³⁸ je tohle: když někdo dělá všechno překotně a nikoho nenechá promluvit, poručí každému, aby mlčel, a opakuje: „Mlč, nestarej se, já vím, co chceš říct.“ Suchá mánie¹³⁹ pochází ze suchých štáv a chybí jí štáva rozumu. Příležitostná¹⁴⁰ pochází z nemoci nebo z opilosti a časem, když jedno nebo druhé ustane, ustává také jejich účinek, jak praví ono známé „Když ustává příčina, ustane dřívější nátlak.“¹⁴¹ Skleněná mánie¹⁴² se projevuje tímto způsobem: někteří lidé jsou takovíto: když k člověku trpícímu touto mánií někdo přistoupí, on ustupuje, a když jde druhý proti němu, on uhýbá stranou, a prchá před každým člověkem a každého se bojí, protože se domnívá, že je slabý a křehký jako sklo. Mánie kadeřavá¹⁴³ je taková, která sdružuje vzájemně se lišící mnohonásobné shluky vad. Mánie kulatá¹⁴⁴ je toto: jsou

132 Ve výčtu mánií je mánie s touto charakteristikou označena „patens“, tedy zjevná, patrně záměnou za „latens“, tedy skrytá. Mánie okultní čili skrytá = spíše hraniční porucha osobnosti.

133 Mánie notorická = psychózy – celoživotní onemocnění; organicky podmíněné poruchy vrozené, získané (po úraze, nádor, infekce), organický psychosyndrom; demence.

134 Srov. poznámku 57.

135 Mánie spořádaná = zřejmě spíše vlastnosti osobnosti než „mánie“.

136 Mánie nespořádaná = totéž co u mánie spořádané, ale jde o obtížnou osobnost.

137 Srov. poznámku 58.

138 Mánie živá = ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorders), hyperaktivita s poruchou pozornosti, nebo dominantní osobnost.

139 Mánie suchá = snad některý stupeň mentální retardace.

140 Mánie příležitostná = následek nemoci, alkoholismu, drog apod.

141 Srov. poznámku 59.

142 Mánie skleněná = schizotypní porucha osobnosti, autismus.

143 Mánie kadeřavá = kombinace různých psychických poruch vrozených i získaných.

144 Mánie kulatá = týká se lehkomyšlných, ale možná slaboduchých nebo mentálně retardovaných osob.

lidé, kteří věří všemu, co se jim řekne, ať už je to možné nebo ne, protože jejich mysl se pohybuje snadno jako koule, která se odkudkoli lehce kutálí na různé strany.

Co jakoukoli mánií působí? Když jsme se seznámili s těmito věcmi, podívejme se, z čeho mánie vzniká nebo co ji zapříčiňuje. Zapříčiňuje ji buď dispozice rodičů, nebo působení planet, nebo činy, které překračují míru, nebo střídání počasí, nebo náhlá hojnost světských dober či poct.

Pokud dispozice rodičů, tedy když maniak byl buď otec, nebo matka, zřídka nebo nikdy neplatí, že maniak nebude syn, jak praví ono známé „Otcové pojedli trpké hrozny a trnou zuby malých synů“¹⁴⁵ a ono „Potomstvo kráčí ve stopách svého otce“.¹⁴⁶ Dále když má někdo pohlavní styk s menstrující ženou a žena počne dítě, plod bude maniak nebo náměsíčník nebo se narodí s oslabenými smysly či údy.

Mánie v důsledku působení¹⁴⁷ planet: plod totiž napodobuje přirozenost planety, pod kterou přichází na svět; kdo se například narodí, když vládne Saturn, což je planeta nesmírně studená — a všichni studení jsou neústupní —, takový plod bude náročný a neústupný. U toho, kdo se narodí, když panuje Venuše, podobně platí, že [bude bujný,] protože to je planeta bujná a prostopášná a plod přicházející na svět napodobuje přirozenost právě panující planety, a tak bychom mohli pokračovat.

Mánie v důsledku činů, které překračují míru:¹⁴⁸ časté a nemírné pití i přílišná zhýralost plodí rovněž mánií — vzpomeňme Šalomounova výroku „Vino a ženy činí z moudrých odpadlíky.“¹⁴⁹ Mánie pochází i z častého a nerozumného přemítání o práci, ze starostlivosti a duševního neklidu. Mánie pochází také z nerozumného postu, z nočního bdění, z příliš silného otřesu hlavy nebo roztržení dělohy nebo utrpení působeného nemocí. U suchých lidí se projeví mánie z příliš vydatného a častého pouštění žilou a v letním období z přílišného užívání koupelí. Platí obecně, že kdykoli dojde k oslabení mozku, vzniká zároveň mánie, protože odchod jednoho vyvolá nástup druhého.

Příklady čtvrtého oddílu, jak vzniká mánie střídáním počasí, vyložím níže.

Mánie vzniká snadno i z náhlé hojnosti majetku nebo poct; hlavně ti lidé, kteří byli dřív chudí a prostí, propadají, když zbohatnou, větší mánií než jiní — říká se přece: „Pocty mění mravy“,¹⁵⁰ a v *Alexandreidě* čteme: „Ty, kdo jsi rádcem knížat, hled' otroky falešné, špatné/ přezírat; chraň se také povýšit pokorné, kterým/ povaha velí se krčít; jak známo, bystřina vzdutá/ přívalem deště je tokem prudším než trvalá řeka.“¹⁵¹

145 Srov. poznámku 62.

146 Srov. poznámku 63.

147 V originále „*Ex infectione planetarum*“ — „infectio“ znamená i nákazu a nakažlivé působení. Nakažlivost se podle středověkých názorů připisovala i duševním chorobám, srov. poznámku 92.

148 Mánie v důsledku činnosti = blíží se modernímu pojetí — bio-psycho-sociální kauzalitě nemocí.

149 Srov. poznámku 65.

150 Srov. poznámku 67.

151 Srov. poznámku 68.

Projevy mánie jsou nesvornost, pře, hněv, slepá závist, vztek, netrpělivost, útočnost, nestálost, zuřivost, svárlnivost. To jsou hlavní projevy mánie. Projevy mánie, které jsou jejich důsledkem, jsou pak všechny neřesti a zločiny, které poskvvrňují duši a někomu vynesou hanbu, působí škody na majetku, na těle i v životě. A je třeba podotknout, že kdokoli vykazuje projevy mánie, trpí mánií tolikátého a tolikátého stupně. Kdokoli je tedy nesvorný, trpí mánií prvního stupně. Kdo je nesvorný a hněvivý, trpí mánií druhého stupně. Kdo je nesvorný, hněvivý a svárlnivý, ten trpí mánií třetího stupně a tak dále po jednom až k desátému stupni. Dále trpí mánií nejvyššího stupně ti, kdo dávají cenné dary či pozornosti těm, kterým by je dávat neměli, jako hercům, kuplířům, nevěstkám a dohazovačům; když jim je totiž dávají, prohrávají tím majetek, tělo, duši i postavení.

A v této vědě je deset stupňů¹⁵² – desítka je totiž dokonalé číslo, protože je první mezi všemi – a předčí vědu řečenou gramatika, protože gramatika má tři stupně, pozitiv, komparativ a superlativ, předčí i právní vědu, protože tam jsou pouze čtyři stupně podle práv nynějších a sedm stupňů podle práv dřívějších,¹⁵³ předčí i dialektiku, která učí rozpoznat pouze případek pravdivý nebo nepravdivý, a naše věda učí rozpoznat osobnost nikoli pouze vlastní, nýbrž i osobnost bližního. A předčí i geometrii, která učí měřit zemi, zatímco naše věda učí měřit sebe sama i druhé. Předčí také aritmetiku, která učí uvažovat o číslech a sdružovat čísla, zatímco naše věda učí uvažovat o lidech a jejich mravech. Předčí i astronomii, která učí uvažovat o pohybu oblohy, o věcech, které se nás netýkají vůbec nebo se nás týkají málo,¹⁵⁴ zatímco naše věda učí uvažovat o pohybu srdce a ducha. Předčí také fyziku, která učí uvažovat o horkostech či nemocech těla, zatímco naše věda učí uvažovat o horkostech či nemocech ducha.¹⁵⁵

Je třeba poznamenat, že neexistuje člověk, který by neměl něco z mánie; ba je nezbytně třeba, aby kterýkoli otec rodiny nějakým způsobem mánií projevoval, jinak by byl předmětem pohrdání vlastní rodiny a rodina by neplnila jeho příkazy, ale ohleduplný člověk má rodinu kárat ohleduplně, aby se sám zbytečně nerozčiloval a ošklivým a nevhodným slovem svou rodinu neurážel.¹⁵⁶

Všimni si také, že mánie se nevyskytuje jenom u lidí, ale taky u ptáků, psů, drobného i velkého dobytka, u jednotlivých plazivých živočichů a všeho, čemukoli se říká živočich, u různých druhů, u jednoho víc, u druhého méně. Téměř se dá říct, že i ptáci stejného druhu jsou někteří dravější než jiní a jiní se dají snadno ochočit a jsou pak krotcí, a jiné zas není možné ochočit vůbec. Zvířata, jako je brav, psi a skot, jsou jedna mírná a vůči člověku povolná a nikoho nekousnou ani nekopnou, a zase jiná jsou taková, že s nimi člověk nikdy nic nesvede, neposlechnou, ale lidi kousnou a kopnou, kde jen mohou. Plazi, jako hadi a podobná zvířata, která

152 Srov. poznámky 18, 69, 101.

153 Srov. poznámku 71.

154 Srov. poznámku 73.

155 P místo „*calor*“, „horkost“, dvakrát uvádí „*color*“, což lze překládat „povaha, psychické ladění, založení“ apod.

156 Srov. poznámku 76.

žijí pod zemí nebo u země, se člověka bojí a nijak mu neškodí, a jiní zase, kdekoli mohou, člověka napadají a ubližují mu.

Je třeba vědět, že mánie u lidí chudobných a politováníhodných je nápadnější než u lidí nějakým způsobem vynikajících, protože chudák, i když netrpí žádnou mánií nebo trpí mánií mírnou, je považován za toho největšího maniaka; zato boháč, člověk urozený nebo mocný, i když trpí mnoha mániemi nebo tou největší, za maniaka není považován vůbec nebo je považován jen za maniaka mírného, protože jeho mánií kryje bohatství nebo urozený původ nebo moc. A někteří urození, bohatí a mocní jsou tak těžcí maniaci, že kdyby byli chudobní nebo neurození, házely by po nich na ulicích děti blátem atd.

V jakém věku mánie panuje víc? Je třeba podotknout, že ze všech životních období vládne mánie víc v mládí než v jiném věku, jak praví Šalomoun: „Tři věci jsou pro mne nesnadné a čtvrtou neznám vůbec: cestu orla po nebi, cestu hada po skále, cestu lodi uprostřed moře a cestu muže¹⁵⁷ v mládí.“¹⁵⁸ Je to z toho důvodu, že věk dětství až do čtrnácti let je studený a vlhký, [zatímco] věk dospívání od pětadvaceti do třiceti let je teplý a vlhký, takže když přichází nové a nezvyklé teplo, přirozenost dospívajícího, která na to není zvyklá, není schopna jej usměrňovat a zadržovat a on propadá šílenství, nesvornosti nebo svárům. A je třeba poznamenat, že kdokoli je maniak až do třiceti let, ten se mánie nezbaví do konce života; to má zcela přirozený důvod, protože, jak jsem řekl, věk dospívání je teplý a vlhký, zatímco věk mládí neboli mužný věk je teplý a suchý, proto v důsledku tohoto velkého sucha a tepla mánie ztuhne a snadno znehybní, jak říká onen Persiův verš „A jednou uvnitř vzrostlý fík vyjde, když játra puknou.“¹⁵⁹

A je třeba vědět, že někteří lidé jsou maniaci jenom v mládí a později se z mánie uzdraví,¹⁶⁰ jak se praví v Dekretáliích: „Když se horší stav tělesný, duch se povznáší do výšin“,¹⁶¹ a jak říká Persius: „Stáváš se mírnějším, lepším, když blíží se pozvolna stáří.“¹⁶² Jsou i takoví, kteří jsou diskrétní v mládí a pak se z nich stávají maniaci, jak čteme o oněch starcích, kteří činili úklady Zuzanině cudnosti a o nichž se také říká: „Od starců vyšlo bezpráví atd.“¹⁶³

Za jakého počasí se mánie projevuje spíš? Podívejme se tedy, za jakého počasí mánie lidí postihuje nejvíc. Je zajisté třeba vědět, že když se za deštivého a mlhavého počasí a za sněhu mění vlastnosti ovzduší, mění se u člověka štávy, a po změně

157 Srov. poznámku 77; „cestu pravdy“, „vir“ – muž zaměněno za „verum“ – pravda.

158 Srov. poznámku 78. Překlad autorky, biblické znění se liší.

159 Srov. poznámku 79. Pro nás už nesrozumitelné. Fíkovník svými kořeny láme skálu, fík působí prasknutí jater, pokládáných v antice za sídlo pýchy.

160 Srov. poznámku 80.

161 Srov. poznámku 81.

162 Srov. poznámku 82. Překlad R. Mertlíka – Flaccus, Quintus Horatius: *Vavřín a réva*. Praha 1972, s. 271. Věta je tu ovšem míněna jako otázka.

163 Srov. poznámku 83.

šťáv se mění také vlastnosti a povaha, a když se změní povaha a vlastnosti, tedy od prvního až po poslední se nutně mění u člověka city a mravy, protože všechno nižší podléhá vlivu vyššího, a tak se z lidí hromadně stávají melancholici a v důsledku toho maniaci, protože melancholii můžeme nazvat matkou mánie.

Dále mánie člověka postihuje nejvíc tehdy, když mu osud nepřeje a když záře trpět chudobou nebo nedostatkem ten, kdo jimi nikdy jindy nebyl zvyklý trpět. Také v tom čase, kdy vládne planeta Mars, dochází k nesvornostem, válkám a povstáním mezi králi a mocnými vladaři a v důsledku toho mezi obyčejnými lidmi a chudinou, protože „Jeden závěs s sebou táhne druhý“¹⁶⁴ a „Za každou ztřeštěnost králů pak prostí vojáci trpí“.¹⁶⁵ A tehdy jsou mnozí z mnoha důvodů provokováni k páchání zla, jedni účinkem samotné planety, jiní nakažlivým příkladem špatných lidí čili zkažeností, protože když jedni vidí, že druzí mají ze zla a nepoctivosti zisk a výhody a že je Boží milosrdenství za to rychle nepotrestá, jsou podněcováni k podobnému jednání, a jiní, protože jim zločinci a tyraní bez jakékoli viny vzali veškerý majetek, jsou nuceni, když se nikdy neprojevovali jako násilníci, projevit se jako maniaci a zdůvodňovat to slovy „Na práci nejsem, žebrot se stydím“,¹⁶⁶ jiní jsou zase nuceni si proti své vůli vlastní majetek vysluhovat u vladařů, a i když to sami dělají neradi, přesto se z toho důvodu musí na vládě zlého člověka podílet.

A je třeba poznamenat, že během roku nepanuje mánie v žádné ročním období víc než v masopustním čase, a to má svůj přirozený důvod — vždyť tehdy roztávají ledy, vody, sníh a všechno, kdekoli se v zimě vytvořil led, a zimní období se mění na letní [a předtím jarní]. A protože člověk je utvořen ze čtyř živlů, totiž ze vzduchu, z vody, z ohně a ze země, a protože se téměř všechny živly, z nichž člověk sestává, v té době proměňují, je nezbytně třeba, aby se u člověka změnila vlastnosti, city, případky, šťávy a mravy, a tak se tehdy, když se v onom období mánie rozmáhá, často stane maniak z toho, kdo jím dříve nebyl nebo byl maniak lehký.

Kromě toho v době znamená Kozoroha víc než v jiné době během roku lidé propadají hltavosti a přecpávají se, a z toho přílišného přepíňování a hltavosti stoupají ze žaludku těžké a husté výpary do mozku a způsobují v něm zánět, nakazí ho a zničí, a tak v důsledku tohoto zánětu a zatemnění mozku, kdy člověk není schopen rozlišovat mezi pravdou a lží, spravedlností a bezprávím, zavládne mánie.

Těžká mánie zavládne také tehdy, když má někdo nekonečné a obrovské pracovní povinnosti a ještě se k nim přidávají další, těžší a větší, než je schopen náležitě a poctivě zvládnout; pak je z přílišného přemýšlení o těchto povinnostech sužován mánií.

164 Srov. poznámku 87. Hospodinův kultovní „příbytek“ byl podle 2. Mojžišovy složený z pruhů plátna (latinsky *cortina*) vzájemně spojených kroužky, takže jeden stahovaný pruh uváděl do pohybu další. Kralická bible překládá „čalouny“. Pro zajímavost připomínám, že slovo přešlo do moderních jazyků s významem „opona“.

165 Srov. poznámku 88. Překlad R. Mertlíka — Flaccus, Quintus Horatius: *Vavřín a réva*, s. 277.

166 Srov. poznámku 90. Převzato znění ekumenického překladu Bible. Praha 1984, s. 839.

Prostředky proti mánii.¹⁶⁷ Prostředky proti mánii jsou následující: vést pokojný a klidný život, vychutnávat jeho příjemnosti, radost a útěchu s druhy a přáteli, nepřejídat se, dopřávat si dostatek spánku, nehádat se, nepřít se a nevést hlučné spory — co jen budeš moci, vystříhej se přílišného hněvu —, nedělat si přílišné starosti a neznepokojoval se příliš, být trpělivý, když se nedaří, být vyrovnaný a nezpyšnět, když se naopak daří, ve velkém trápení si zachovat veselou mysl, při velkých pitkách zůstat vždycky střízlivý, laskavě a ohleduplně se vyhýbat soužití a styku se zuřivci, maniaky a šílenci i jim samotným, protože tyhle věci dělají z člověka maniaka nejvíc, jak praví rčení „Karbunkl, krhavost,¹⁶⁸ lepra a šílenství nákazu nesou.“¹⁶⁹

A co bylo stručně o mánii řečeno, ať prozatím postačí, s tím, že jsem se nezmínil o těch prostředcích, o kterých se píše ve fyzikálních či lékařských knihách, protože ty se našich úvah netýkají a rozepisovat se o nich by bylo příliš zdlouhavé.

Ať se žárlivec, bodnut ostnem nepřejčnosti, netrápí závistí, nebo ať pln pyšně nechuti a pohotový cokoli znevážit neučiní toto dílko předmětem pohrdání! Já naopak každému, koho bodá osten závisti, s radostí dopřeji, aby vymazal název a toto dílko nárokoval pro sebe a připsal sobě. A tomu, kdo se plný pýchy vyvyšuje, protože příliš důvěřuje svému nadání, zase s radostí dopřeji, aby tohle dílko vymazal a napsal o této látce práci lepší, užitečnější a pěknější, anebo pokud bude mít dojem, že já jsem toho nenapsal dost, ať přidá k tomuto dílku užitečné a potřebné podle vlastního dobrozdání, anebo bude-li se mu něco zdát přebytečné, ať to oseká, odřeže a vymaže, a jestli se někomu bude zdát něco ne zcela ideálně provedené, ať to zboří a znovu vystaví a nedokonalé ať zamění za dokonalé.

A aby toto nové umění-věda víc a lépe vzrůstalo a aby se denně v každou dobu rozmnožovalo a platilo po všechny chvíle a časy, dávám každému jednotlivci zvlášť a všeobecně všem dovolení a svobodnou možnost zde přidávat, ubírat, přemísťovat a pořádat podle běhu světa a rozmanitosti časů, protože není nevhodné, jestliže se lidská ustanovení obměňují podle rozmanitosti časů, jak říká Horatius: „Časy se mění a my se měníme v nich.“¹⁷⁰ Mnohé, co nyní zaniklo, se znovu zrodí, a zanikne, co se nyní těší vážnosti a cti, pokud tak zavelí zvyk; proto to, co je dnes běžné a je v paměti lidí, může se, jak letí čas, z paměti zcela vytratit a pozbýt jakéhokoli významu, a to, co dnes v paměti naprosto není, s čím se vůbec nesetkáváme a co vůbec neznáme, bude poznáváno v dalších mnoha a mnoha letech; často se přece odhaluje menšímu, co nezná větší, jak říká svatý Augustin: „Já tak letitý biskup jsem připraven dát se poučit ještě nedospělým dítětem.“¹⁷¹

167 Téma frekventovaného žánru regimen sanitatis = nauka o zdravé životosprávě.

168 Zde patrně míněna obrazně slepota duševní či šílenství.

169 Srov. poznámku 92. Walther nemá.

170 Srov. poznámku 95.

171 Srov. poznámku 96. Letitý biskup Augustin je ovšem podle originálu ochoten dát se poučit „a collega aniculo“, tedy od kolegy, který je v úřadě teprve rok.

ZÁVĚR

Závěrem upozorníme na typicky středověké, z antické rétoriky a poetiky přejaté prvky exordiální topiky, která se nemusí objevovat jen v poezii.¹⁷² Povšimněme si, že autor užívá topos „dosud nebylo popsáno“ — zdůrazňuje tedy, že přináší novum; dále poukazuje na svou skromnost (nepatrné nadání, lidská křehkost, přání uchránit čtenáře stručností před nudou¹⁷³) — skromnostní formule byly nesmírně rozšířené, jde ale samozřejmě o skromnost hledanou, která se pak ozve ještě na konci díla; najdeme zde i další topos — autor píše z důvodu, že byl o práci požádán (zde autor skromný není, byl žádán často, mnoha osobami a naléhavě), a rovněž topos dedikace — Liber je věnován Hlohovu.

Typicky středověká je záliba v číselné symbolice, zdůrazňovaná úcta k dokonalému číslu deset — to se snaží autor všemožně uplatnit, a hra s čísly, zvláště v pasáži, kde Radslav neúnavně dokazuje, že žádná z „věd“ či věd se nemůže honosit tolika „stupni“ jako jeho nová „ars et sciencia“.

Pokud se týká autorit, které dílko cituje nebo na které se odvolává, najdeme zde nejvíc odkazů na Bibli (šest starozákonních, čtyři novozákonní); z patristiky jsou zastoupeni Augustin (u citátu přímo uveden jako autor) a Tomáš Akvinský, z antické literatury zde najdeme jednu ohlas Plútarcha a jednu Cicerona (žádný z nich není uveden jménem), jednu citát z Horatia bez určení autora, jednu středověký verš s Radslavovou atribucí Horatiovi, jednu verš z Horatia s atribucí Persiovi a jednu Persiův verš se správnou atribucí; ze středověkých děl je zde citát z Alexandreidy (tento název uveden) Gualtera Castellionského, dále citát z Troila Alberta Stadensis (s atribucí Persiovi) a dvakrát hymnický verš; jednou se citují (s uvedením pramene) Řehořovy Dekretály a kupodivu, vzhledem k tématu díla, jedinkrát medicínský pramen, Schola Salernitana. Autorovy „lékařské“ znalosti samozřejmě vycházejí právě z tohoto pramene, salernská škola působila v 11. až 13. století a didaktická báseň Schola Salernitana se na dlouhou dobu stala inspirací a zdrojem poučení autorů podávajících pravidla správné životosprávy. Z našeho dílka zaznívají ohlasy medicíny hippokratovské i z ní čerpající galénovské. Radslav byl možná (starší) současník našeho Albíka z Uničova (1358–1427) a nebylo by bez zajímavosti porovnat jejich názory, z básně Schola Salernitana vycházeli určitě oba.

Dílko je bezpochyby tematicky i čtenářsky vděčné; soudíme-li podle skrovného dochování, nebylo zřejmě alespoň u nás nijak rozšířené. Moderní nejen psychologie a psychiatrie by na něm jistě objevily leccos, co by stálo za povšimnutí.¹⁷⁴

172 Srov. Curtius, E. R.: *Evropská literatura*, s. 95 nn.

173 Výraz pro nudu, v našem rukopise „*tedium*“, „*fastidium*“, „*nausium*“ (sic), se objevuje v předmluvě, v textu i v závěru.

174 Na tomto místě srdečně děkuji svým kolegyním doc. E. Marečkové a dr. M. Severové z Lékařské fakulty Masarykovy univerzity za laskavou pomoc.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH

- B46** Liber de mania Mistra Radslava,
fol. 51r.
Uloženo v Archivu města Brna,
fondu V 2 Svatojakubská knihovna
1349–1790, rkp. č. 113/110.

MARIE PLEVOVÁ

**NOBILITACE BRNĚNSKÉHO MĚSTSKÉHO
RADNÍHO JANA ANTONÍNA ROSENZWEIGA
A OSUDY ROSENZWEIGOVY CHUDINSKÉ
NADACE.**

**DVA PŘÍSPĚVKY K HISTORII RODINY
JANA JOSEFA ŠLECHTICE Z ROSENZWEIGU**

Doc. PhDr. Vladimírovi Vašků, CSc.

Summary: The article follows the lives of the family of Jan Josef, (nobleman) of Rosenzweig, Moravian land lawyer and fiscal adjunct who, under the rule of Joseph II, contributed by his critical attitude to the informal course of revision of older charter privileges in Moravia. We learn about the line of his antecedents in the nobilitation files of his father's, and about the development of the following generations in the documents concerning Rosenzweig's charity foundation.

Keywords: Diplomatics, genealogy, confirmation charters, privileges, Jan Josef (nobleman) of Rosenzweig, charity foundations, nobilitation

Moravský zemský advokát a fiskální adjunkt Jan Josef šlechtic z Rosenzweigu (1738–1805) je pozoruhodnou osobností, která se zajímavým způsobem zapsala do moravské diplomatiky druhé poloviny 18. století. V práci zřejmě skvělý profesionál, oddaný myšlenkám osvícenství, se nám dnes jeví jako přímé ztělesnění ideálu státního úředníka josefínského typu. Jednou z jeho pracovních povinností na zemské komorní prokuratuře se stalo vypracovávání odborných posudků na středověká a raně novověká listinná privilegia, předkládaná jejich držitelé k panovnické confirmaci. Úkolu se ujal s mimořádnou horlivostí a důkladností.¹ Je-li pravdou, že na Moravě mělo revizní šetření zkoumající opodstatněnost prodloužení jejich platnosti v josefínském období charakter méně formální než v Čechách,² pak můžeme osobní podíl na této skutečnosti připsat bez nadsázky právě Rosenzweigovi.

Životní osudy Jana Josefa šlechtice z Rosenzweigu a jeho kariérní postup popsal Vladimír Vašků.³ O drobné doplnění dosud známých biografických údajů bych se ráda pokusila v následujících řádcích.

I.

Před několika lety upozornil Jan Kahuda na pramen uložený v Rakouském státním archivu ve Vídni, a sice na nobilitační spis Rosenzweigova otce Jana Antonína, přísežného sollicitátora a brněnského městského radního, který si o udělení titulu šlechtic (Edler) s přídomkem „von Rosenzweig“ sám požádal.⁴ Díky kladnému výsledku řízení se šlechticem stal i žadatelův syn Jan Josef, jemuž to jako schopnému právnímu zástupci jistě napomohlo k úspěšnému společenskému vzestupu.⁵

-
- 1 Na postavu Jana Josefa šlechtice z Rosenzweigu jako nekompromisního odpůrce všeho zastaralého a přežitého, v listinných textech nemilosrdně vyhledávajícího nejružnější anachronismy, poukázal ve svých studiích, věnovaných confirmacím starších listin, Vladimír Vašků, zejména v práci *Panovnické confirmace pro moravské kláštery v 18. století*. Brno 1981.
 - 2 Takový závěr se alespoň na základě srovnání výsledků dosavadního stavu bádání o revizně-confirmačním řízení 18. století nabízí. Revizním šetřením vztahujícím se ke starším moravským listinám se zevrubně zabýval ve svých pracích Vladimír Vašků, přičemž zobecňující fakta shrnul zejména ve výše jmenovaném díle. Na něj navázalo několik studentských prací vzniklých na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a věnovaných listinám moravských měst. Sondou do problematiky soudobé confirmační praxe v Čechách je práce Kahuda, Jan: *Panovnické confirmace privilegií českých klášterů v 18. století*. *Paginae historiae*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze 9, 2001, s. 30–70.
 - 3 Vašků, V.: *Moravský zemský advokát a fiskální adjunkt Johann Joseph (Edler von) Rosenzweig (1738–1805)*. *Časopis Matice moravské* 116, 1997, s. 155–172.
 - 4 Österreichisches Staatsarchiv, fond Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv, Adelsakten, Hofadelsakt Edler von Rosenzweig, Johann Anton, 3. November 1774 (dále jen OcStA, AVA, Adel, HAA Rosenzweig, Johann Anton Edler von, 3. 11. 1774).
 - 5 Dobový fenomén obsazování úřadů ve veřejné správě kvalifikovanými právníky, kteří následně usilují o dosažení nobilitace, aby si tak „doplnili“ chybějící urozený původ, popsal na příkladu členů rodiny Daublebských ze Sternecku Tomáš Sterneck — viz zejména Sterneck, Tomáš: *Právník — Příklad JUDr. Jakuba Ignáce II. Daublebského*. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Ed. Jiří Malíř. Brno 2008, s. 64–76;

Spis zachycuje celý postup u dvora od okamžiku podání žádosti přes prověřovací fázi, v níž si dvorská kancelář vyžádala stanoviska podřízených úřadů, až po konečné rozhodnutí panovnice o povýšení žadatele do šlechtického stavu.⁶ Dokument je však zajímavý také tím, že obsahuje řadu nových informací o Rosenzweigově rodině. Suplika, podaná ke dvoru někdy před datem 10. září 1774,⁷ nešetří výčtem zásluh, které měly podpořit žadatelovo přání dosáhnout povýšení, a Rosenzweig s nimi začal už od svého dědečka. Jeho údajům přitom věřit můžeme, ale také tak úplně nemusíme – bývalo dobrým zvykem v soupisu hrdinských činů, vykonaných pro slávu vlasti a panovnického domu, nadsazovat a přehánět, zvláště jednalo-li se o tvrzení, u nichž se již ani nepředpokládalo, že by je kdy někdo ověřoval nebo vůbec ověřovat mohl.⁸ A tak se Jan Antonín Rosenzweig barvitě rozepsal o dobrodružstvích, která potkala jeho děda Jana Bernarda Rosenzweiga. Žil v Meziříčí (později označovaném jako Valašské) a byl zdatným obchodníkem. V císařské armádě, jejíž regimenty ve složitých dobách vlády císaře Leopolda I. často v kraji pobývaly, vytušil perspektivního zákazníka, a specializoval se proto na vojenské uniformy nejrůznějšího druhu. Příležitostně byl ovšem schopen zásobovat jednotlivé oddíly i střelným prachem, tolik potřebným k obraně uherských dolů a měst, ohrožovaných neustálými nájezdy povstalců.⁹ A zde už začala v jeho podnikání rizika jednoznačně převažovat nad možnými příjmy. Zradou jistého rebela Pongratze byl Jan Bernard při jedné ze svých obchodních cest zajat a spoutaný v okovech odvečen na jakýsi pustý zámek v Uhrách. Na to, aby se dočkal svého propuštění z vězení, musel vynaložit velké prostředky, což ho finančně značně vyčerpal.

Zásluhy svého otce Václava Ladislava už Jan Antonín Rosenzweig mohl doložit konkrétnějšími údaji. Uchytil se ve službách hrabat ze Žerotína a po více než

Týž: *Právník v byrokratickém aparátu. K juristickým kariéram v habsburské monarchii na přelomu 18. a 19. století*. In: *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Eds. Libor Jan, Dalibor Janiš, Brno 2010, s. 244–262.

- 6 Odpovídající spis moravského zemského gubernia je uložen v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA) ve fondu B 1 Gubernium (1613) 1636–1785 (1799) (dále jen fond B 1), inv. č. 3285, sign. S 12/R 43, kart. 1927, Povýšení do šlechtického stavu ..., Rosenzweig Jan Antonín 1774–1783; fond A 12 Akta šlechtická 1419–1864 (dále jen fond A 12), sign. 13, kart. 61, Rosenzweig.
- 7 Dne 10. září vydala česká a rakouská dvorská kancelář ve Vídni moravskému zemskému guberniu v Brně pokyn k vypracování dobrozdání k Rosenzweigově žádosti. (Tak to uvádí guberniální relace z 1. října 1774 – OeStA, AVA, Adel, HAA Rosenzweig, Johann Anton Edler von, 3. 11. 1774, f. 24–25).
- 8 V úvodu své žádosti adresované Marii Terezii Rosenzweig předesílá, že je mu známo, jak se Její Apoštolské Veličenstvo snaží prokazovat zvláštní milost každému, kdo má zásluhy o nejmilostivější arcivévodský rakouský dům, a proto nemůže Jejím Veličenstvu ve vši poniženosti skrývat některé skutečnosti, které se týkají zásluh jeho předků i jeho samotného. Už jen to, že si říká o udělení šlechtického titulu, predikátu a erbů, tak Rosenzweig podává ve své suplice téměř jako projev své bezmezní loajality a oddanosti panovnici.
- 9 Jan Antonín Rosenzweig nazývá vzbouřence „*Pekelische Rebelen*“. Výraz snad mohl vzniknout zkomolením z „*Tökölsche Rebelen*“ jako označení odboje kuruců, kteří k roku 1678 obsadili středoslovenská báňská města a kterým pak velel Imrich Tököly.

padesát let vykonával na jejich panství úřad vrchního a inspektora. I on stál vždy věrně na straně svého císaře a za Rákocziho povstání se aktivně zapojil do odvetných vojenských operací. V roce 1704, když rebelové obsadili cesty uherského království, hrnuli se na Moravu a bylo zapotřebí je ze země „vypráskat“, byl to právě Václav Ladislav Rosenzweig, koho při tom jmenování zemští komisaři Jan Esaiáš z Nübern, Jan Pruskauer z Freienfelsu a hrabě Weterani pro dobrou znalost prostředí pověřovali důležitými úkoly. Z příkazu tehdejších hejtmanů kraje přerovského a hradištského Mikuláše Leopolda Otislava z Kopenic a Karla Antonína Podstatského z Prusinovic prý dokonce Rosenzweig při jedné z akcí převzal velení nad valašským sborem čítajícím přes 3 000 mužů. Oddílu, jehož úkolem bylo střežit prostor mezi obcí Strání na moravské straně a Skalici a Trenčínem na straně uherské, se podařilo prolomit nepřátelské pozice u Skalice a vytlačit vzbouřence z města. Se stejnou rozhodností si Václav Ladislav Rosenzweig počínal i při potírání zbojnictví, které se na Valašsku povážlivě rozmohlo k roku 1710, a ze všech sil se přičinil o to, aby byl kraj od raubířů vyčištěn. Neúnavnost a horlivost osvědčil Václav Ladislav Rosenzweig ovšem i v záležitostech veskrze civilních. Když roku 1714 vypukla velká morová nákaza, použil všechny své pravomoci k tomu, aby prosadil co nejúčinnější moderní opatření k zastavení jejího šíření, takže nakonec lenní město Meziříčí i s jeho okolím od této strašné choroby osvobodil.

Samotnému Janu Antonínu Rosenzweigovi bylo oproti jeho předkům dopřáno nesrovnatelně klidnější žití. Nemohl tedy ve své biografii nabídnout tak oslnivou přehlídku hrdinských skutků, jimiž se zasloužil o prospěch vlasti, o to důkladněji se ovšem rozepsal o oddanosti a horlivosti, kterou osvědčil při výkonu všech úřadů, jimiž prošel v průběhu své kariéry. Pravdivost svých údajů nadto podepřel atesty. Vystudoval práva a 17. ledna 1737 jej císař Karel VI. jmenoval přísežným moravským zemským sollicitátorem. Tento úřad vykonával až do roku 1760, a jak přitom sám zdůraznil, zastupoval královská města, bránil vdovy a sirotky a vůbec lidi jakkoli sužované nouzí či útlakem. Když byl zvolen členem brněnského magistrátu, věnoval se zejména péči o městské hospodaření. Od 7. března 1761 do 17. září 1766 pracoval v hospodářské administraci.¹⁰ V době podání své žádosti zastával Rosenzweig funkci brněnského radního už šestnáct let, kromě toho pak měl za sebou působení přisedícího zemského výboru a člena řady komisí — komise rektifikační, konzumní, komise pro dědickou daň, pro výstavbu káznic. Obzvláště pak ve své žádosti vyzdvihl výsledky, jichž dosáhl jako komisař pro vymáhání dluhů na městské dani, podařilo se mu totiž vymoci pro státní pokladnu nedoplatky ve výši mnoha tisíc zlatých. A protože bez zásluh na obranu vlasti by životopisu k dokonalosti přece jen něco chybělo, připomněl, že za poslední války s Pruskem se zapojil do řízení hlídek

10 Kryštof, svobodný pán z Blümegenu, do jehož správy akta tohoto úřadu posléze připadla, ve svém doporučujícím listu (OeStA, AVA, Adel, HAA Rosenzweig, Johann Anton Edler von, 3. 11. 1774, f. 16r) dokonce podotkl, že velmi často spočívala tíha vedení celé agendy právě na Rosenzweigovi samotném, protože kolega radní Mařata býval v kanceláři po celé týdny nepřítomen kvůli svému vyřízení v rektifikaci.

a ordonančních služeb. Se zřetelem ke všemu, čím se vyznamenal jeho otec a děd, i s přihlédnutím ke své třicet sedm let trvající užitečné službě si tedy Jan Antonín dovolil vznést k Jejímu c. k. Apoštolskému Veličenstvu žádost o povýšení do šlechtického stavu a udělení predikátu „von Rosenzweig“ s právem užívat navrženého znaku.¹¹

Vyřízení žádosti v Rosenzweigově případě netrvalo dlouho. Aby mohla česká a rakouská dvorská kancelář přistoupit k vlastnímu projednání žádosti, vyžádala si 10. září 1774 stanovisko od moravského zemského gubernia v Brně. Zemský úřad supliku obratem předal k posouzení c. k. úřadu zemských desk Markrabství moravského¹² a 30. září obdržel odpověď.¹³ Dříve, než se v ní úřad zemských desk vyjádřil k osobě samotného suplikanta, uvážil za potřebné předeslat, že podle zemské ústavy každý, kdo získá hodnost šlechtice s připojením predikátu a erbů, tam quo ad jura realia, quam personalia podléhá i nadále městské obci a městské jurisdikci. Veden touto premisou pak vyhodnotil argumenty, o něž Rosenzweig svou žádost opíral. Služby, jež pro nejjasnější dům rakouský věrně vykonával jeho otec a děd, jakkoli byly pěknou ozdobou suplikantova životopisu, postrádaly jakýkoli atest, úřad je tedy označil za neprokázané a rozhodl, že jako takové je nebude brát vůbec v potaz. Ovšem třicet sedm let trvající službu veřejnosti, ať již v úřadu zemského solicitátora, nebo na brněnském magistrátu, shledal úřad zemských desk za zásluhu pro vstup do šlechtického stavu plně postačující a vyjádřil své „skromné a zcela nemesmerodátné mínění“, že Rosenzweigovi a jeho potomkům může být Její c. k. Apoštolským Veličenstvem simpliciter nejmilostivěji udělena hodnost šlechtice (gradus nobilitatis) s predikátem a znakem. Toto stanovisko převzalo v plném rozsahu 1. října 1774 ve své relaci adresované ke dvoru i gubernium.¹⁴ Nejponíženější přednesení,¹⁵ jež na jejím základě připravil 14. října referent dvorské kanceláře Krisch,

- 11 Erbovní návrh, přiložený Rosenzweigem k žádosti, se nedochoval. Známe jen výslednou podobu znaku, jak byl nakonec suplikantovi udělen, do té se ovšem mohly promítnout případné zásahy erbovního cenzora. Obecně popsál průběh nobilitačního řízení Brňovják, Jiří: *Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712–1740)*. In: Sborník archivních prací 56, 2006, č. 1, s. 69–111. Podobně se genetické stránce erbovních listin věnují i některé další práce, viz kupříkladu Fiala, Michal — Hrdlička, Jakub — Županič, Jan: *Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia Studentské legie roku 1648*. Praha 1997; Fiala, M. — Krejčík, Tomáš: *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*. In: Documenta Pragensia. Monographia 13. Praha 2001; Brňovják, Jiří: *Nobilitační řízení české dvorské kanceláře v 1. polovině 18. století a jeho písemnosti s přihlédnutím k dalšímu vývoji do zániku habsburské monarchie*. In: Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae 6. Edd. Zdeněk Hojda, Hana Pátková. Praha 2008, s. 203–223; Brňovják, J. — Krejčík, T.: *Nobilitační listiny a nobilitační spisy*. In: Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku I. Edd. Milan Myška, Aleš Zářický. Ostrava 2008, s. 64–89 a další.
- 12 Stalo se tak dekretální misivou ze 16. září 1777, zaprezentovanou u úřadu zemských desk 20. 9. téhož roku (MZA, fond B 1, inv. č. 3285, sign. S 12/R 43, kart. 1927, Povýšení do šlechtického stavu ..., Rosenzweig Jan Antonín 1774–1783, f. 560).
- 13 Dobrozdání z 24. září 1774 je uloženo tamtéž, f. 563–564.
- 14 OeStA, AVA, Adel, HAA Rosenzweig, Johann Anton Edler von, 3. 11. 1774, f. 24–25.
- 15 Tamtéž, f. 13.

se s tímto doporučením plně ztotožnilo, 22. října se návrhu dostalo kolegiálního schválení, a když prošel taxaturou a erbovní cenzurou, mohl být předložen Marii Terezií. Dne 3. listopadu vyslovila panovnice s Rosenzweigovou žádostí o povýšení svůj nejmilostivější souhlas. A ještě téhož dne uhradil nobilitant prostřednictvím pohotového agenta předepsanou taxu 400 zl. Stejně datum nesou i intimační přípisy určené vysokým státním úřadům i samotný nobilitační diplom.¹⁶ Ve skutečnosti byl dvorský dekret o udělení privilegia ve prospěch Jana Antonína Rosenzweiga rozeslán ještě dříve, než k vyhotovení erbovní listiny vůbec došlo. Dne 17. listopadu vyinkasovala dvorská kancelář poplatek 20 zl. 48 kr. za intimační výlohy a dalších 7 zl. za zpečetění a o dva dny později už o Rosenzweigově povýšení vědělo moravské zemské gubernium.¹⁷ Zároveň byly vyrozuměny i příslušné úřady ostatních zemí Koruny české, tedy české zemské gubernium a královský úřad v Opavě, a dále pak říšská kancelář a nejvyšší soudní úřad ve Vídni. Gubernium v Brně už zprávu zaslalo na vědomí úřadu zemských desk a brněnskému magistrátu, na Rosenzweigovu výslovnou žádost pak i brněnskému tribunálu.¹⁸

Dne 2. prosince 1774 byla z dvorské kanceláře ve Vídni konečně vyexpedována i samotná nobilitační listina, vydaná Marií Terezií. Jan Antonín tak obdržel šlechtický titul s predikátem „von Rosenzweig“ a dostalo se mu práva užívat erbu, kterým je čtvrcený štít, v jehož 1. a 4. červeném poli je ke středu obrácený stříbrný gryf, ve 2. a 3. modrém poli mezi dvěma zlatými liliemi zlaté cimbuřovité břevno se dvěma stínkami nahoře i dole, v klenotu na korunce se dvěma rohy s nátrubky, přičemž pravý je dělený stříbrno-červeně a levý modro-zlatě, mezi nimi je větvička růže, přikryvadla jsou vpravo červeno-stříbrná a vlevo modro-zlatá.¹⁹ Šlechtici se zároveň staly i všechny Rosenzweigovy děti — již dospělí synové Jan Josef a Vincenc z jeho prvního manželství s Julianou, rozenou Mlénkovou, i mladší děti z jeho druhého manželství s Alžbětou, rozenou z Wachendorfu²⁰ — František, Alois, Terezie a Anna.²¹

Nejstaršího Jana Josefa toto veřejné uznání otcových zásluh povzbudilo dokonce natolik, že se o šest let později rozhodl následovat rodinný vzor a upozornit panovnický dvůr na své vlastní dlouholeté služby, jež by mohly být důvodem k obdobnému osobnímu ocenění. Po sedmáct let trvajícím výkonu zemské advokacie a navíc tříletém působení ve funkci fiskálního adjunkta zemské komorní prokuratury se

16 Zda se dochoval originál erbovní listiny, mi není známo, její text zachycuje koncept uložený v dvorské kanceláři; OeStA, AVA, Adel, HAA Rosenzweig, Johann Anton Edler von, 3. 11. 1774, f. 2–6 a 29r.

17 MZA, fond B 1, inv. č. 3285, sign. S 12/R 43, kart. 1927, Povýšení do šlechtického stavu ..., Rosenzweig Jan Antonín 1774–1783, f. 568–569.

18 Tamtéž, f. 570–573, a dále MZA, fond A 12, sign. 13, kart. 61, Rosenzweig, f. 6.

19 Srov. von Kadich, Heinrich — Blažek, Conrad: *Der Mährische Adel. Siebmacher's grosses und allgemeines Wapenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen. IV. Bandes, 10. Abteilung.* Nürnberg 1899, S. 237, Tafel 166.

20 Vašků, V.: *Moravský zemský advokát*, s. 156.

21 Výčet Rosenzweigových potomků odpovídá stavu k roku 1804, není vyloučeno, že v roce 1774, kdy Jan Antonín dosáhl nobilitace, byly naživu ještě některé další děti.

mu čestný titul císařsko-královského rady jevil jako naprosto přiměřená odměna. Jeho přání se mu vyplnilo 10. října 1780, kdy Marie Terezie jeho žádosti vyhověla a titul mu udělila.²² Společenské ambice Jana Josefa šlechtice z Rosenzweigu sahaly sice ještě dále — v souvislosti se svým odchodem z komorní prokuratury se koncem roku 1783 pokusil dosáhnout povýšení do rytířského stavu,²³ tato jeho touha však zůstala nenaplněna.²⁴

II.

O to, aby se historická paměť o dalších osudech rodiny Rosenzweigovy uchovala budoucím badatelům, se postaral Jan Josef mimoděk svojí závětí. Když dával počátkem roku 1804 do pořádku své poslední věci, musel počítat s tím, že nejspíš opustí tento svět, aniž by po sobě zanechal nějaké potomky. Ve svých šestašedesáti letech byl již vdovcem a měl za sebou pohřby všech svých dětí.²⁵ S tím větší rozvahou musel tedy přistupovat k řešení otázky, jak se svým majetkem naložit. Mimo jiné mu přitom leželo na srdci, jak by natrvalo zaopatřil svoji nevlastní slabomyslnou sestru Terezii.²⁶ V testamentu z 18. února 1804 se rozhodl vyčlenit ze své pozůstalosti částku 4 000 zl. a určil, že úroky z tohoto vkladu mají být ve výši 200 zl. ročně poukazovány na zajištění sestřina živobytí. Jan Josef zemřel 23. června 1805.²⁷ Nešťastné Terezii ovšem jeho odkaz přinášel užitek jen krátce, přežila svého bratra pouze o půl roku.²⁸ V souladu s poslední vůlí zůstavitele bylo dědictví vloženo do nově zřízeného chudinského fondu při benediktinském klášteře v Rajhradě s tím, že nadační výnos bude sloužit k podpoře nemajetných příslušníků rodiny Rosenzweigovy.²⁹ Zá vazky uživatelů nadační renty nebyly nijak extrémně zatěžující — každý den věnovat

22 MZA, fond B 1, inv. č. 3285, sign. S 12/R 43, kart. 1927, Povýšení do šlechtického stavu ..., Rosenzweig Jan Antonín 1774–1783, f. 574–575.

23 Tamtéž, f. 582r.

24 O okolnostech, jež provázely tuto Rosenzweigovu neúspěšnou iniciativu, pojednal V. Vašků v příspěvku *Moravský zemský advokát*, s. 169–171.

25 Vyplývá to z dokladů k Rosenzweigově chudinské nadaci při benediktinském klášteře v Rajhradě (MZA, fond E 6, Benediktini Rajhrad 1045–1950 /dále jen fond E 6/, inv. č. 2431, sign. E d 22, kart. 282, Nadace c. k. rady a dr. Jana Nepomuka Josefa šl. z Rosenzweigů z r. 1804, 1806–1920), osudy nejbližších rodinných příslušníků Jana Josefa šlechtice z Rosenzweigu sleduje dále V. Vašků ve studii *Moravský zemský advokát*, zejména s. 158 a 171.

26 Opat rajhradského kláštera Benedikt Korčian se ve svých poznámkách z doby někdy po roce 1912 o Terezii Rosenzweigové vyjádřil, na duchovní osobu poněkud necitlivě, že byla „blbá“. (MZA, fond E 6, inv. č. 2431, sign. E d 22, kart. 282, Nadace ... šl. z Rosenzweigů z r. 1804, 1806–1920, f. 5).

27 Vašků, V.: *Moravský zemský advokát*, s. 171.

28 Zemřela 12. ledna 1806. (MZA, fond E 6, inv. č. 2431, sign. E d 22, kart. 282, Nadace ... šl. z Rosenzweigů z r. 1804, 1806–1920, f. 5).

29 Stalo se tak na základě guberniálního rozhodnutí z 26. 4. 1806, intimovaného 8. 5. 1806. Nadační listinu ze 16. a 17. 5. 1806 ratifikovalo moravské zemské gubernium 3. 6. 1806. (MZA, fond E 6, inv. č. 2431, sign. E d 22, kart. 282, Nadace ... šl. z Rosenzweigů z r. 1804, 1806–1920).

jeden otčenáš a jeden zdravas za spásu zakladatelovy duše. Tak se Jan Josef stal ve své rodině legendou a rajhradský klášter pak místem, kde byly osudy Rosenzweigových vedeny v soustavné a bedlivé patrnosti. Zpočátku mniši ani necítili potřebu zachycovat větvení rodu písemně — situace byla poměrně jednoduchá a ve vztahu k přidělování podpory nedocházelo k žádným zásadním problémům — jednotliví členové rodiny jeden druhého dobře znali a měli docela slušný vzájemný přehled o svých majetkových poměrech. Pokud se někdo na klášter obracel ve věci příznání nároku na nadační důchod, jednalo se zpravidla o přímluvu ve prospěch někoho z přízně, jehož sociální poměry se výrazně zhoršily, a potřeboval proto hmotnou výpomoc. Ale jak tomu ani jinak být nemohlo, už po několika desetiletích se atmosféra zásadně změnila. V doširoka rozvětveném rodě vědomí vzájemné sounáležitosti postupně sláblo, takže ve vztahu k Rosenzweigovu odkazu se ze vzdálených rodinných příslušníků časem stávali víc a víc spíše nežádoucí konkurenti. Představení kláštera se tak ocitali v nepříjemné pozici, kdy měli spravedlivě rozhodovat o příjemci renty mezi znesvářenými příbuznými, kteří se navzájem napadali a každé přidělení důchodu zpochybňovali. Jiní sice konečné výroky respektovali, nebylo jim však zatěžko se již za života stávajícího uživatele podpory poněkud cynicky hlásit do pomyslného pořadníku. A protože mezi nespokojenými zájemci o subvenci získával stále více oblibu argument poukazující na bližší nebo vzdálenější stupeň příbuzenství k nadačnímu zakladateli, nezbyvalo rajhradským benediktinům než se na základě osobních výpovědí pamětníků a došlé korespondence pustit do vypracovávání genealogických schémat rodu. Opatské poznámky se tak stávají pramenem poskytujícím informace o dalších dějinách rodiny Rosenzweigovy v podstatě v přímé návaznosti na spis jejího prvního nobilitovaného příslušníka — Jana Antonína.

Rozrod sestavený v klášteře za opata Benedikta Korčiana počátkem 20. století si v žádném případě nemůže činit nároky na kompletnost.³⁰ Po tolika letech, jež uplynuly od smrti úspěšného prapředka, snaha o rekonstrukci nutně narážela na těžko překonatelné překážky. Dostupné písemné i svědecké zdroje při popisu příbuzenských poměrů zpravidla vystačily s univerzálním označením strýc — teta a bratranec — sestřenka, bez ohledu na to, o jaký stupeň příbuzenství se jednalo. Orientaci ve spleťtých vztazích znesnadňoval také častý výskyt určitých křestních jmen v rodině. Nejedna rodová linie potom postrádala onen potřebný spojovací článek, navazující na základní vývojový kmen. Z povahy dokumentů, jež byly podkladem pro sestavení genealogického přehledu, vyplývá také zbarvení výsledného obrazu dějin rodu. Zatímco nobilitační spis Jana Antonína se snažil o vytvoření dojmu, že bez skvělých činů rodiny Rosenzweigovy by historie jí obývaného regionu dopadla bídně, dokumentace soustředěná k vedení chudinské nadace jeho syna poskytuje pohled obrácený směrem právě opačným. Korespondence kláštera s jednotlivými

30 Veden praktickou potřebou Korčian ve svém přehledu záměrně pomíjí potomky, kteří se nedožili dospělého věku, v pozdějších generacích pak už sleduje jen linie, v nichž se vyskytly žadatelé o rentu.

rodinnými příslušníky se jeví jako přehlídka těch méně úspěšných členů rodu, kteří se přímo předhánějí v tom, kdo z nich je na tom sociálně hůře. Přes to všechno se opata Korčianovi podařilo sestavit pozoruhodný soupis, který pokrývá vývoj rodiny Rosenzweigovy pro období zhruba dvou stovek let.

První uživatelkou nadační podpory se po smrti Terezie Rosenzweigové v roce 1806 stala druhá z fundátorových sester, Anna Janhubová. Hned v následujícím roce výnos přešel do vzdálenějších rodových linií — Františka Stobaeusová, která pobírala rentu do roku 1829, byla sestřenicí Jana Josefa — její matka Josefa Kottová měla být podle všeho sestrou jeho otce Jana Antonína. Úplně nejasný zůstává příbuzenský poměr dalšího uživatele, Josefa Rosenzweiga, obchodníka se železářským zbožím v Olomouci, který dostával úroky až do své smrti roku 1842. Výpovědi jednotlivých členů rodiny mu v rodokmenu přiřazovaly nejrůznější postavení, nicméně o jeho příslušnosti k rodu nikdo nepochyboval. Když zemřel, vrátila se renta potomkům již zmiňované Josefy Kottové. Tehdejšího představeného zaujal případ její pravnučky Emmy Schöferové z Vídně. Emmin otec Josef Schöfer se sice honosil titulem c. k. guberniálního rady, jeho příjmy však zdaleka nepostačovaly k tomu, aby mohl všem svým osmi dětem poskytnout potřebné vzdělání nebo finanční zajištění do života. U mladších ze sourozenců matka Karolina otevřeně konstatovala, že jedinou cestou, jak by mohli zlepšit své sociální postavení, by byl nějaký výhodný sňatek. V tomto směru měla nejhorší vyhlídky tělesně postižená Emma, a tak to byla právě ona, kdo byl po uvolnění důchodu vybrán za vhodného adepta. O nadační subvenci se musela do roku 1845 dělit s ovdovělou Annou Janhubovou a další řadu let pak se svým strýcem, matčíným bratrem Josefem Weissem, a jeho rodinou,³¹ Rosenzweigovy dávky však užívala až do své smrti v roce 1902,³² tedy plných šedesát let. To byla doba natolik dlouhá, že někteří z netrpělivých čekatelů už to nemohli vydržet a čas od času považovali za nutné se opata přepat, zda je slečna Emma skutečně dosud na živu. Povážlivější bylo, že s postupujícími roky narůstala v rodině nespokojenost s tím, že je nadační renta trvale udělována v podstatě stále v téže větvi, a to ještě zakladateli docela vzdálené, zatímco jiní členové, Janu Josefu Rosenzweigovi příbuzensky mnohem bližší, jsou opomíjeni. Pocity křivdy byly živé zejména v linii odvozené od fundátorova bratra Vincence, někdejšího krajského hejtmana ve Znojmě a později v Těšíně. Jako první vyjádřil svůj nesouhlas s dosavadní praxí při udílení podpory roku 1848 jeho syn téhož jména. Nežádal o příspěvek pro sebe — jakožto profesor vídeňské Orientální akademie a uznávaný odborník na perskou literaturu³³ byl dobře situován, zasazoval se ale o přiznání nároku pro své sourozence a jejich potomky, žijící v oblasti Benátska.

31 Jak dlouho spoluúčast Weissových trvala, není jasné, Josef Weiss zemřel roku 1853 a po něm přešly dávky na jeho stejnojmenného syna, není vyloučeno, že tomu sloužily až do roku 1870, kdy se opět objevuje větší počet zájemců o nadační výnos.

32 Také se až do smrti ve svých osmdesáti pěti letech podepisovala jako „*sirota po c. k. guberniálním radovi*“.

33 Von Kadich, H. — Blažek, C.: *Der Mährische Adel*, S. 237, Tafel 166.

Zvláště vytrvale, až agresivně, se podpory domáhal Augusto Baldassi, testátorův prasynovec, syn jeho neteře Jany Nepomuceny Baldassi. Jeho stížnosti bývaly opakovaně řešeny na biskupské konzistoři v Brně.³⁴ Situace, která se vyvinula po smrti Emmy Schöferové, byla komplikována rodinnými spory a navíc vyhrocena dlouhým čekáním, jež uvolnění nadační podpory předcházelo. Opatu Korčianovi nelze upřít snahu o nestranný přístup k věci. Ovšem dobrat se objektivního závěru o tom, kdo z rodiny je sociálně nejpotřebnější, se stávalo úkolem těžko splnitelným, už jen proto, že osobní kontakt s většinou uchazečů ani nepřipadal v úvahu. A tak se Korčian po dlouhém váhání rozhodl, že celkový nadační výnos rozdělí mezi všechny přihlášené, kteří splňují podmínku, že náleží k rodině Rosenzweigových a jsou nemajetní. Úroková částka se tak rozdrobila na šest dílů.³⁵ To už ale bylo řešením na samé hranici únosnosti. Poslední doklad o Rosenzweigově chudinské nadaci pochází z roku 1921, kdy byla uživatelkou renty Erminia Tomasincig.³⁶ Rozhodnutí nepokračovat již v přidělování nadační podpory bylo jistě logickým závěrem vyplývajícím z faktické nemožnosti naplňovat dále úmysl zakladatele.³⁷ Nicméně bylo-li přáním Jana Josefa z Rosenzweigu zanechat po sobě něco ušlechtilého, co jej přečká ještě nadlouho, pak se bez ohledu na všechny průvodní okolnosti jeho záměr určitě zdařil.

34 Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konzistoř Brno (1399) 1555–1950, inv. č. 3329, sign. B 114, kart. 956, Benediktini Rajhrad 1794–1950.

35 Jedna třetina tak připadla Augustovi Baldassimu, druhá poštovní manipulante Olze Schöferové a o třetí se dělili sourozenci Erminia Tomasincig, Teresie Spanghero a Alberto a Alfredo conte Modena.

36 Její sourozenci se roku 1904 vzdali svých podílů v její prospěch.

37 Existence nějakého oficiálního dokladu, který by nadaci rušil, mi není známa.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH

- B47** Erb rodu Rosenzweigů.
Uloženo v Österreichisches
Staatsarchiv, fondu Allgemeines
Verwaltungs-, Finanz- und
Hofkammerarchiv, Adelsakten,
Hofadelsakt Edler von Rosenzweig,
Johann Anton, 3. November 1774,
f. 5.

ROBERT JANÁS

**BRNĚNSKÉ MALÍŘSTVÍ OD ZALOŽENÍ SPOLKU
MÄHRISCHER KUNSTVEREIN DO VZNIKU
KLUBU PŘÁTEL UMĚNÍ (1882–1900)**

Summary: The article deals with the situation of Brno painting in the 1880s and 1890s. The founding of the Mährischer Kunstverein in 1882 and the entrance of a strong generation of Moravian painters onto the contemporary visual arts scene were crucial for the development of Brno painting. Brno visual arts were traditionally molded by Viennese influences. Contemporary figure painters were influenced mainly by the works of Viennese Carl Rahl, which managed to minimize the influences of Hans Makart's Neo-Baroque style. From the 80s, strong Biedermeier influences in genre painting were suppressed by naturalism, which prevailed completely in the 90s, when impressionism started to appear. The founding of the Friends' of Art Club in 1900 ushered in the advent of Czech speaking visual artists focused on Prague, who in the following period provided a counterbalance to the painters influenced by Vienna.

Keywords: Brno, Vienna, 19th century painting, Ringstrasse, Münchner Secession, Franz Lefler, Julius Schmid, Olga Fialka, Eduard Veith, Hugo Charlemont, Emil Pirchan, Franz Felbinger, Josef Kinzel, Hans Temple, Hans Tichy, Eduard Kasparides, Samuel Brunner, Carl Maria Thuma, Marie a Sophie Görlich, Joža Úprka, Carl Rahl, Hans Makart, Anselm Feuerbach, Bruno Piglhein, Michael Munkácsy

Dne 16. dubna 1882 se v sídle spolku *Mährischer Gewerbeverein* na dnešním Moravském náměstí v Brně uskutečnilo ustavující shromáždění spolku *Mährischer Kunstverein*.¹ Šlo o opakování neúspěšného pokusu z roku 1871, kdy se přední představitelé brněnského společenského života pod vedením starosty Christiana d'Elverta pod stejným názvem pokusili uvést do života jediný umělecký spolek na Moravě. Jejich snaha skončila u schválení stanov a úředního schválení Zemským policejním ředitelstvím. K rozvoji spolkových aktivit už nedošlo.² V roce 1882 se podobné fiasko neopakovalo, ale obdobně strukturované skupině organizátorů v čele s Christianem d'Elvertem se podařilo založit trvale fungující umělecký spolek. I když byl jazykově německý, byl pojímán jako celomoravský, určený německy i česky mluvícím Moravanům. Mezi jeho členy patřili i předáci slovanské emancipace na Moravě, Alois Pražák a Joža Barvič.

Založením spolku byla splněna jedna z klíčových podmínek pro rozvoj výtvarného umění v evropském městě 19. století. Těmi byly existence výtvarné akademie, působení alespoň jednoho uměleckého spolku a pořádání každoročních uměleckých výstav. Založení vysoké výtvarné školy zůstalo v Brně ještě dalších sto let ne-realizovatelnou iluzí. Nicméně pořádání pravidelných výstav se stalo skutečností nedlouho po založení spolku. Už 15. září 1882 zahájil v brněnské Redutě *Mährischer Kunstverein* první z výstav, které pak pravidelně organizoval každý rok.³ Jednou ročně konaná prodejní výroční výstava, v německém prostředí zvaná *Jahresausstellung*, ve francouzském Salon, představovala v 19. století rozhodující formu umělecké prezentace. Nabídla výtvarníkům možnost pravidelně prezentovat svá umělecká díla. Objevila se příležitost, která do 19. století chyběla. Umělci mohli předvést svou nejnovější tvorbu na veřejnosti a snadněji pro ni získat kupce. V evropských velkoměstech se výroční výstavy staly neodmyslitelnou součástí kulturního života už v 1. polovině 19. století.⁴ V Brně je *Mährischer Kunstverein* začal organizovat se zřetelným zpožděním. V kontextu měst střední velikosti však Brno drželo krok s vývojem v této oblasti. Více než polovina vystavených prací na premiérovém vystoupení *Kunstvereinu* sice pocházela ze soukromých sbírek a od osobností stře-doevropského významu se v Redutě objevily malby několik let staré, tedy ty, které se nepodařilo prodat ve Vídni. Důležité ale bylo, že došlo k odstartování trendu, jež překonal nesmělé počátky vystavování soudobého umění, které v Brně zahájil v polovině 70. let 19. století spolek *Mährischer Gewerbeverein*. *Gewerbeverein*

1 *Mährischer Kunstverein*. Tagesbote aus Mähren und Schlesien (dále jen Tagesbote), roč. 32, č. 87, 17. 4. 1882, Abendblatt, s. 3.

2 Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond B 26 Policejní ředitelství Brno (1766) 1785–1945 (1966) (dále jen fond B 26), sign. 16953/46, kart. 3148, *Mährischer Kunstverein 1871–1946*.

3 *Mährischer Kunst-Verein*. *Catalog der ersten Kunst-Ausstellung eröffnet in Brünn in der Redoute am 15. September 1882*. Brünn 1882, s. 5–9; *Theater- und Kunstnachrichten*. Tagesbote, roč. 32., č. 210, 15. 9. 1882, s. 4. Výstavy se konaly každoročně, s výjimkou let 1892, 1897 a 1899.

4 Calov, Gudrun: *Museen und Sammler des 19. Jahrhunderts*. *Museumkunde* 38, 1969, s. 151–156; Eichler, Inge: *Künstlervereinhäuser. Soziale Voraussetzungen, Baugeschichte und Architektur*. Frankfurt am Main 1986, s. 1–12.

představoval obrazy vesměs ze soukromých brněnských sbírek a nabízel publiku ke shlédnutí omezený počet výtvarných děl. Průmyslový spolek chápal tuto formu výstav jako konečnou a svou roli v dané oblasti jako prozatímní. Po vzniku Kunstvereinu uvolnil výstavním aktivitám nové organizace místo. Kunstverein, mezi jehož členy organizátoři výstav Gewerbevereinu patřili, představoval v tomto směru progresivnější a logickou platformu.⁵

V průběhu 80. a 90. let 19. století, se zvyšováním kvality moravské výtvarné scény, výstavy Kunstvereinu ovládla nová výtvarná díla soudobých umělců, které bylo možno zakoupit, a postupně tak vymizela prezentace starších prací ze soukromých sbírek. Podniky Kunstvereinu se tak staly plnohodnotnými výročními výstavami evropského typu. Nikdy nedosáhly významu obdobných podniků pořádaných ve Vídni, Mnichově a vlastně ani v Praze. Nicméně nezůstaly pouze u lokálního významu a v přiměřené míře vyvolávaly zájem mimomoravských recenzentů. Už v roce 1884 zavítal na brněnskou výstavu renomovaný vídeňský umělecký kritik Emmerich Ranzoni, což znamenalo akceptování Brna jako místa patřícího na středoevropskou mapu výstavních podniků.⁶

Ve stejné době na výtvarnou scénu nastupovala silná generace moravských malířů narozených v 50. a 60. letech 19. století. Šlo o radikální změnu v kvalitě moravského výtvarného umění. Zatímco starší generace výtvarníků dosahovaly pouze lokální úrovně, nastupující umělci si už dokázali vydobýt poměrně významné místo na středoevropském jevišti. Vzhledem k tomu, že moravská metropole představovala pouze provinční centrum, využila většina z nich blízkosti velkoměsta evropského formátu a odcházela do Vídně, kde studovala na Akademii výtvarných umění nebo Uměleckoprůmyslové škole a posléze se tam usazovala. Brno se jako hlavní město Moravy dostalo do situace, kdy se mu sice naskýtala teoretická možnost využít potenciálu tvůrčích génů z vlastní země, ale v praktické rovině nemělo možnost jejich talent trvale upoutat.

Při porovnání jednotlivých zemí Rakouska-Uherska vedla Morava v počtu přistěhovalců do Vídně.⁷ Tento „odliv mozků“ byl kompenzován skutečností, že vídenští Moravané na svůj původ vesměs nezapomínali a blízkost rakouské metropole prakticky umožňovala, aby se svou zemí nadále udržovali úzký kontakt. Geografická poloha hlavního města vedla k udržování těsných vazeb s Moravou, jež v důsledku vedla k tomu, že Brno mohlo být do jisté míry chápáno jako předměstí Vídně.

Tomuto specifiku odpovídala situace na brněnské malířské scéně. Výstavy spolku Mährischer Kunstverein byly směsí výtvarných děl, jimž dominovali vídenští autoři bez ohledu na to, zda pocházeli z Moravy, nebo ne, doplnění brněnskými výtvarníky. Ne všichni vídenští Moravané se výstav Kunstvereinu účastnili. Na druhé straně

5 MZA, fond B 26, sign. 21, kart. 2445 B, Mährischer Gewerbeverein 1872–1915.

6 *Theater- und Kunstnachrichten*. Tagesbote, roč. 34, č. 222, 26. 9. 1884, s. 4.

7 Wagner, Manfred: *Zur Migration aus Böhmischem und Mährischen Landen nach Wien*. In: Anton Hanak 1875–1934. Eds. Friedrich Grasseger, Wolfgang Krug. Wien – Köln – Weimar 1997, s. 19–37.

v Brně pravidelně vystavovali vídeňští umělci, kteří předtím žádné vazby k Moravě neměli. V průběhu 80. a 90. let 19. století se z obou skupin formoval ucelený okruh umělců, kteří obesílali brněnské výstavy a kteří v povědomí Brňanů formovali představa o soudobém tuzemském malířství.⁸

U vystavujících vídeňských malířů pocházejících z Moravy tisk často upozorňoval na to, že jde o moravské krajany. To, že vazba k rodné zemi byla intenzivně vnímána i v opačném směru, dokazuje fakt, že když po roce 1900 začala na Moravě vznikat sdružení výtvarných umělců, jejich členy se masově stávali ve Vídni trvale žijící moravští malíři a sochaři.⁹ Organické míšení s umělci narozenými ve Vídni, případně jiných částech Rakouska, na brněnských výstavách však vedlo k tomu, že zde nedocházelo ke směšování otázek uměleckých s otázkami politickými a národnostními, jako tomu bylo v sousedních Čechách.

Doba po roce 1860 přinesla ve Vídni i v Praze velký rozkvět monumentální nástěnné malby. S rušením pevnostních charakterů měst, bouráním hradeb a rozvojem nových předměstí nastal mohutný rozvoj výstavby veřejných i soukromých budov v historizujícím stylu. Nové kostely, muzea, divadla, spolkové domy, vládní a správní budovy i soukromé paláce si vyžadovaly monumentální malířskou výzdobu. Urbanistický rozvoj této epochy dal i název malířství historismu v konkrétním místě, malbě vídeňské Ringstrasse v rakouské metropoli a malbě Generace Národního divadla v metropoli české. I když i Brno prožívalo obdobnou stavební expanzi, navíc obdobně jako ve Vídni projektovanou podle vzorce daného okružní třídou na místě bývalých hradeb, k rozvoji monumentální nástěnné malby zde nedošlo. Na rozdíl od Vídně i Prahy zde chyběla mohutná výstavba kostelů, když potřebu rozvíjejících se předměstí dokázala uspokojit nabídka prostorných chrámů za josefínských reforem zrušených klášterů. Profánní výstavba ignorující neogotiku a neobarok a jednoznačně preferující strohou neorenesanci s figurální malířskou výzdobou také nepočítala.

První významný stavební podnik, který se bez monumentálních maleb nemohl obejít, vznikl až na začátku 80. let 19. století. Šlo o stavbu nového Městského divadla, dnešní Mahenovy činohry Národního divadla (1882). Divadlo patřilo k typické součásti projektů urbanistického rozvoje měst po zboření hradeb, k němuž

8 Vídeňští výtvarníci pravidelně obesílající výstavy spolku Mährischer Kunstverein představovali různorodý soubor autorů, u něhož se nedá mluvit o jednotné umělecké skupině, která by se snad v kontextu účasti na brněnských výstavách formovala. O obesílání výtvarných přehlídek v Redutě rozhodovaly individuální motivace, u nichž by se stěží dal hledat jeden společný jmenovatel. Někteří z nich se, aniž by trvale opustili Vídeň, integrovali do brněnského prostředí natolik, že zde průběžně pobývali, a stali se do jisté míry součástí místní výtvarné scény. Anton Hlavaček (1842–1926) v letech 1901–1906 a Anton Nowak (1865–1932) od roku 1904 v moravské metropoli osobně vedli kreslířské kurzy pořádané společností *Gesellschaft der Brünnner Kunstfreunde*.

9 Ke členské základně uměleckého sdružení *Vereinigung der deutschmährischen bildenden Künstler* viz MZA, fond B 26, sign. 407, kart. 2505, *Vereinigung deutschmährischer bildender Künstler in Brünn* 1908–1922. Ke členské základně uměleckého sdružení *Mährischer Künstlerbund* viz MZA, fond B 26, sign. 984, kart. 2537, *Mährischer Künstlerbund in Brünn* 1913–1921.

docházelo v té době. Ve stejném období prožila Evropa řadu požárů, mnohdy s mimořádně tragickými následky, mezi nimiž dominovaly požáry staré Pařížské opery v roce 1873 a vídeňského Ringtheateru v roce 1881. V komornějším měřítku, bez obětí na životech, postihla obdobná katastrofa v roce 1881 pražské Národní divadlo. Už v roce 1870 vyhořela brněnská Reduta, sloužící od barokních dob mimo jiné jako divadlo. Pod dojmem těchto katastrof došlo k zavedení přísných předpisů, které měly podobným neštěstím do budoucna zabránit. Jednou z podmínek se stala povinnost stavět nová divadla jako solitérní budovy, nezapojené do domovních bloků.¹⁰ Stavebního boomu v oblasti divadelní architektury využili vídeňští architekti Ferdinand Fellner ml. (1847–1916) a Hermann Helmer (1850–1919), kteří na něm založili svou kariéru a od poloviny 70. let 19. století do první světové války vybudovali na území Rakousko-Uherska a Německa téměř padesát divadel založených na obdobném vzorci.¹¹ Už v roce 1871 postavili jako náhradu vyhořelé Reduty dřevěné Prozatímní divadlo v sousedství Moravského zemského sněmu v prostoru mezi pozdějšími ulicemi Joštovou a Brandlovou. V roce 1882 pak bylo podle jejich projektu vybudováno i nové Městské divadlo, které splňovalo všechny zásady protipožární ochrany, včetně zasazení do otevřeného prostoru na brněnském Kolišti a průkopnického použití elektrického osvětlení.¹²

Brněnské divadlo patřilo k raným projektům stavební kanceláře, a tak jeho exteriér měl ještě poměrně uměřenou neorenesanční formu, ale interiéry se nesly v dekorativním neobarokním stylu, který charakterizoval tvorbu obou architektů i v období pozdního historismu. Neobarokní výzdoba fellnerovsko-helmerovských interiérů organicky vyrůstala z estetiky makartovské epochy, která v té době ovládala Vídeň. Jen stěží by se v dějinách dala najít osobnost, která by formovala kulturně společenský život určitého regionu tak výraznou měrou, jako to dělal Hans Makart (1840–1884) ve Vídni od svého příchodu z Mnichova v roce 1869, kdy se ujal profesury na Akademii výtvarných umění, do předčasné smrti roku 1884. Velkolepé kompozice a především zářivé barvy jeho maleb znamenaly radikální zlom ve vídeňském umění. Malíř Makart vedle architekta Karla Hasenauera (1833–1894) a sochaře Victora Tilgnera (1844–1896) nejvýrazněji reprezentoval tamější neobarok, preferovaný císařem. Nešlo ale jen o to. Makart vytvářel celý životní styl, nadšeně přijímaný vídeňskou společností. Móda se řídila jeho návrhy. Tapety, potahy pohovek a křesel, látky oděvů se zhotovovaly v barvách z jeho obrazů. Kusy nábytku v měšťanských interiérech napodobovaly zařízení jeho ateliéru. Makart svou povahou tomuto zmasovění vlastního vkusu sám napomáhal. Ateliér, který si zřídil ve zrušené slévárně na vídeňské Gusshausstrasse, se stal centrem společenského života,

10 Springer, Elisabeth: *Geschichte und Kulturleben der Wiener Ringstrasse. Die Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche. Band II.* Wiesbaden 1979, s. 489–492.

11 *Fellner & Helmer — Die Architekten der Illusion. Theaterbau und Bühnenbild in Europa.* Ed. Bernard M. Dienes. Graz 1999.

12 Zatloukal, Pavel: *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce.* Brno 2006, s. 83.

v němž se pořádaly různé hojně navštěvované akce. Příznačné bylo, že prostor sloužil vesměs reprezentačním účelům a pro vlastní tvorbu malíř používal jiný, menší ateliér. Největším Makartovým triumfem se stal slavnostní průvod na Ringstrasse, kterým vyvrcholily pompézní oslavy stříbrné svatby císařského páru Františka Josefa I. a Alžběty roku 1879. Hlavní část průvodu, kterého se aktivně zúčastnilo deset tisíc lidí, tvořily alegorické skupiny v historických kostýmech, představující hospodářská odvětví, jimiž se Rakousko pyšnilo. Všechny výtvarné návrhy byly Makartovým dílem.¹³

Malířská výzdoba brněnského divadla do jisté míry reagovala na makartovský neobarok. Autorem divadelní opony se stal ve Vídni usazený český rodák Franz Lefler (1831–1898).¹⁴ Medailony s alegorickými ženskými postavami na stropě hlediště vytvořili další zástupci vídeňské scény, Julius Schmid (1854–1935) a Olga Fialka (1848–1930).¹⁵ Divadelní opona se na svém původním místě nedochovala. Její podoba je známá jen z černobílé reprodukce. Šlo o alegorickou kompozici s divadelní tematikou, kde se kolem centrální múzy třímající lyru kupily postavy z divadelních her a další alegorické postavy, včetně putti držících divadelní masky představující komedii a tragédii. Některé z postav svými šroubovnicovými pohyby i neobarokní putti připomenou makartovskou malbu. Odpovídá to Leflerovu výtvarnému stylu, který v té době sledoval makartovské neobarokní impulzy, včetně pastózního rukopisu a hutných barev, přestože ve srovnání s Makartem pracoval se zřetelně tlumenějšími tonalitami a ani v malířském rukopisu se nepropracoval ke svěží dynamice tahů vídeňského „knížete malířů“. Julius Schmid a Olga Fialka už s Makartovým stylem neměli nic společného a drželi svůj výtvarný přednes v uměřeníjším duchu vyvážených klasických neorenesančních harmonií, což ostatně odpovídalo tomu, že byli absolventi ateliéru Augusta Eisenmengera (1830–1907) na vídeňské akademii.

Zakázka malířské výzdoby Městského divadla výstižně charakterizovala dva typické rysy brněnské výtvarné scény. I když Brno bylo hlavním městem Moravy, tak zásadní umělecká objednávka se obešla bez jakéhokoli zjištění vlasteneckých vášní. V Praze se ve stejné době obdobné podniky stávaly otázkou zvýšeného národního zájmu. Jejich provedením byli pověřováni respektovaní čeští umělci. Malířská výzdoba veřejných budov působila jako přehlídka tvorby panteonu soudobých českých výtvarníků. Daný trend vrcholil ve výzdobě pražského Národního divadla, na níž se podíleli mimo jiné Mikoláš Aleš (1852–1913), Václav Brožík (1851–1901), František Ženíšek (1849–1916) a Vojtěch Hynais (1854–1925). Malíři zpětně získali

13 Springer, E.: *Geschichte und Kulturleben*, s. 399–410, 516–525.

14 Thieme, Ulrich — Becker, Felix: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XXII*. Leipzig 1928, s. 559.

15 Thieme, U. — Becker, F.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XXX*. Leipzig 1936, s. 156–157; Saur, K. G.: *Allgemeines Künstler Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker 39*. München — Leipzig 2003, s. 310.

označení Generace Národního divadla. Brněnské divadlo vznikalo ve stejné době jako pražské. Financováno bylo stejným způsobem, tedy na bázi veřejné sbírky, kde v objemu peněžních prostředků sehrály hlavní roli příspěvky od císařské rodiny, státních a samosprávných orgánů, doplněné mecenášstvím masy soukromých přispěvatelů. Kolem jeho stavby ale nevznikala vlastenecká legenda s dominujícím mottem *Národ sobě*. Ani náměty výtvarné výzdoby budovy se nesoustředily na vlastenecká či lokálně patriotická témata, ale na obecné divadelní motivy.

Výběr autorů také žádným způsobem nereflekoval vlastenecké zájmy. Úkolem byli pověřeni vídeňští umělci, kteří neměli žádné vazby k Moravě a Brnu a ani nepředstavovali největší esa na vídeňské scéně. Zakázka nebyla nabídnuta Hansi Markartovi, v jehož případě by Brno získalo dílo, měřeno optikou tehdejší doby, evropského formátu. Co se týká kvality tvorby, uměleckého vzhledu i výtvarného stylu, mohl být nalezen ekvivalent mezi výtvarníky moravského původu. Nejvhodnější jméno představoval Eduard Veith (1856–1925).¹⁶ Rodák z Nového Jičína patřil k silné generaci moravských výtvarníků narozených v 50. a začátkem 60. let 19. století, kteří absolvovali vídeňskou akademii nebo vídeňskou uměleckoprůmyslovou školu a počátkem 80. let téhož století nastupovali s úspěchem na výtvarnou scénu rakouské metropole. Skutečnost Veithovy absence při výzdobě brněnského divadla působí paradoxně v dalším historickém kontextu. Fellner a Helmer si s postupujícím etablováním své architektonické kanceláře vybírali spolupracovníky, s nimiž pracovali na dlouhodobé bázi. Mezi malíři se orientovali především na absolventy ateliéru profesora Ferdinanda Laufbergera (1829–1881) na vídeňské uměleckoprůmyslové škole. V 80. letech měla na malířské výzdobě jejich divadel největší podíl Umělecká kompanie, kterou tvořili bratři Gustav (1862–1918) a Ernst (1864–1892) Klimtové a Franz Matsch (1861–1942). Od konce 80. let jejich pozici převzal právě Eduard Veith, mezi jehož práce ve Fellnerových a Helmerových stavbách se zařadily malby v Německém divadle, dnešní Státní opeře v Praze (1887), Varieté Ronacher (1888), Volkstheateru ve Vídni (1889), berlínském Theater Unter den Linden, dnešní Komické opeře (1892), v Městském divadle, dnešním Divadle Antonína Dvořáka v Ostravě (1907) a v Městském divadle v Ústí nad Labem (1909). Skutečnost, že hlavní město Veithovy rodné země necítilo potřebu zadat prestižní zakázku perspektivnímu rodákovi, kontrastovala se situací z roku 1891, kdy Veith zvítězil v anonymní soutěži na malířskou výzdobu dvorany Rudolfiny v Praze. Praha na rozdíl od Brna kotel nacionalistických vášní představovala, a tak byla soutěž, v níž vyhrál dvojnásobný cizák, Moravan a ke všemu Němec, stornována a Veith se uzavření smlouvy na zakázku pro Rudolfinum nedočkal.¹⁷

Eduard Veith přesto v době stavby Městského divadla nástěnné malby pro Brno vytvořil. Šlo o soukromou zakázku pro dům Josefa Kellera na dnešní Lidické ulici

16 Thieme, U. — Becker, F.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XXXIV*. Leipzig 1940, s. 181.

17 Mžýková, Marie: *Křídla slávy. Vojtěch Hynais, čeští Pařížané a Francie*. Praha 2000, s. 416–424.

36 z roku 1882.¹⁸ Ztvárnil zde ženské alegorické postavy doprovázené putti. V nástěnných malbách lze pozorovat ohlas makartovského stylu. Nicméně tato orientace nebyla Veithovy zcela vlastní. Lze u něj spíše mluvit o určité reakci na vlivy dominantního neobaroka v 1. polovině 80. let 19. století. Veith ovšem nikdy neinklinoval k hutnému makartovskému malířskému rukopisu. Jeho malířský přednes vynikal typickou křehkostí a až sladce jemnou barevností. Dominantními aktéry jeho obrazů byly vzdušné ženské postavy s bledou pletí, které bohatě zužitkoval v symbolistních a mnohdy až pohádkových námětech, k nimž se postupně propracoval v 90. letech.

Radikálními zastánci makartovského neobaroka mezi ve Vídni žijícími moravskými malíři této doby byli Raimund Wichera (1862–1925) a patrně nejoblíbenější Makartův žák, Eduard Charlemont (1848–1906).¹⁹ Nikdo z nich ale pro Brno žádné zakázky nemaloval a Charlemont se ani neúčastnil výstav spolku Mährischer Kunstverein. Na rozdíl od Eduarda už od začátku brněnské výstavy pravidelně obesílal jeho bratr Hugo Charlemont (1850–1939).²⁰ V roce 1882 vystavil v Redutě zátiší, která byla se svým hutným rukopisem, ztěžklou barevností a temnosvitným řešením typickými produkty vídeňské neobarokní malby. Brněnskému publiku ještě relativně dlouho umožňoval shlédnout makartovské umění v ryzí formě. Nicméně neobarokní zátiší představovala jen část Charlemontovy tvorby. Umělec se v průběhu 80. let 19. století stále více soustředil na krajinu a žánrové výjevy, kde na rozdíl od svých barokně stylizovaných děl prostřednictvím naturalistických a plenéristických technik rozvíjel realistický přístup.

Neobarok sice v 70. a 80. letech ovládl Vídeň, ale jeho recepce ve „vídeňském předměstí“ Brně byla více než vlažná. Brněnskou radnici ovládali němečtí liberálové, kterým připadala neobarokní mystika poněkud odcizená.²¹ Vídeňský neobarok 2. poloviny 19. století byl vnímán jako císařský imperiální sloh.²² Neogotika zase získala punc církevního slohu. V Brně se používala především v sakrální architektuře. Nejrozšířenějším architektonickým slohem se tak stala neorenesance evokující epochu humanismu, k níž cítili liberálové silné sympatie. Do moravské metropole se neobarokní architektura dostala až na přelomu 19. a 20. století, kdy byla spojena už s nástupem secese. Brněnští stavebníci angažovali nejvýznamnější vídeňské architekty vrcholného historismu. Chyběli mezi nimi ovšem neogotik Friedrich Schmidt (1825–1891) a hlavní představitel neobaroka Karl Hasenauer. Největší oblibě se těšil ústřední protagonist vídeňské neorenesance Theofil Hansen (1813–1891). Od jeho

18 Zatloukal, P.: *Brněnská architektura 1815–1915*, s. 77.

19 Indra, Bohumír: *Rodina Wichera ve Frenštátě p. R. a v Hranicích a vídeňský akad. malíř Raimund Wichera*. Časopis Slezského zemského muzea, řada B – vědy historické, 43, 1994, s. 136–142; Saur, K. G.: *Allgemeines Künstler Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker 18*. München – Leipzig 1998, s. 242.

20 Tamtéž.

21 Malíř, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám*. Brno 1996, s. 270–273, 279–282.

22 Planner-Steiner, Ulrike: *Friedrich von Schmidt*. In: Planner-Steiner, Ulrike, Mikula, Renata, Comploy-Palme, Waltraud: *Friedrich von Schmidt – Eggert, Klaus: Gottfried Semper, Carl von Hasenauer. Die Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche. Band VIII. Die Bauten und ihre Architekten 2*. Wiesbaden 1978, s. 7–10.

hlavních vídeňských rivalů a zastánců slohové plurality mísící různé typy neorenesance s neobarokními i neogotickými motivy Augusta Siccardsburga (1813–1868) a Eduarda van der Nülla (1812–1868), stejně jako od brněnského neogotika Augusta Prokopa (1838–1915) byly v moravské metropoli poptávány vesměs projekty držící se neorenesančních forem. Příznačně i stavba moravského zemského sněmu od vídeňských stavitelů Roberta Raschky (1847–1908) a Antona Heffta (1815–1900) byla vytvořena v příkladném neorenesančním slohu.²³

S oblibou neorenesance souvisela skutečnost, že nejuznávanějším v Brně trvale žijícím malířem se stal v době největšího rozkvětu makartovské epochy Emil Pirchan starší (1844–1928).²⁴ V 1. polovině 60. let 19. století absolvoval studium na vídeňské akademii. Pro formování Pirchanova malířského stylu bylo nejdůležitější, že mezi jeho profesory, byť krátce, patřil Carl Rahl (1812–1865). Po vídeňském studiu Pirchan podnikl studijní cestu do Mnichova a Paříže, hlavních center středoevropské a světové malby. Po jejím absolvování se usadil v Brně, kde v roce 1874 získal existenční zajištění v podobě místa profesora kresby na Vyšší zemské reálce. Pirchan podobně jako představitel silné generace moravských malířů nastupující kolem roku 1880 absolvoval řádné studium na akademii a pravidelně se účastnil oficiálních vídeňských výstav, což doplnil příležitostnou účastí na uměleckých přehlídkách v Mnichově, Berlíně, Hamburku a Drážďanech. Tím se zřetelně lišil od předchozí polodiletantské generace brněnských výtvarníků. Na rozdíl od většiny krajanů, kteří absolvovali akademii a usadili se ve Vídni, si Pirchan zvolil za trvalé bydliště Brno. Stal se oblíbeným portrétistou a od 80. let nejvyhledávanějším autorem monumentálních figurálních maleb na jižní Moravě. V dané pozici vystřídal Josefa Zeleného (1824–1886), který zdejší výtvarné scéně obdobným způsobem dominoval v 60. a 70. letech 19. století.

Podle Pirchanova návrhu vznikla vitráž pro schodištní okno brněnského Uměleckopřmyslového muzea (1888). Malíř vytvořil alegorický výjev průmyslu na Moravě s centrální trůnící ženskou alegorickou postavou personifikující Moravu obklopenou putti s atributy jednotlivých průmyslových odvětví. Výjev pojal jako vyváženou statickou kompozici založenou na harmonické symetrii a jasně oddělených lokálních barvách. Dané výtvarné řešení vycházelo ze specifických potřeb vitrážové techniky. Obdobné výtvarné postupy ale Pirchan využíval i ve volné malbě. Dobře to ukazuje oltářní obraz pro kostel v Olešnici, který Pirchan vystavil v roce 1887 na výstavě spolku Mährischer Kunstverein a který znázorňuje Krista a sv. Máří Magdalénu.²⁵ Kristus sedí na vyvýšené podestě a zdviženou rukou dává rozhrěšení pod ním sedící kajícníci. Pirchan používá statickou a vyváženou kompozici. Pilíř

23 Zatloukal, P.: *Brněnská architektura 1815–1915*, s. 12–23.

24 *Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky*. Praha 2006, s. 593–594.

25 *Theater- und Kunstnachrichten*. Tagesbote, roč. 37, č. 96, 28. 4. 1887, s. 4; Filip, Aleš – Musil, Roman: *Hlavní inovace v náboženském umění*. In: *Neklidem k Bohu. Náboženské výtvarné umění v Čechách a na Moravě v letech 1870–1914*. Eds. Aleš Filip, Roman Musil. Olomouc 2006, s. 133.

uzavírající mělký prostor dělí obraz na dvě poloviny. Do každé z nich je zasazena jedna postava. Hierarchii aktérů scény výtvarně podtrhuje jejich jednoduché vzeštné uspořádání akcentované dvěma protichůdně navazujícími diagonálami. Jednu myšlenou diagonálu tvoří dráha pohledu kajícnice ke Kristovi, druhou zdvižená ruka Spasitele. Na obou diagonálách a sloupu v pozadí spočívá celá kompozice. Geometrickou údernost tohoto řešení umocňuje vyčištění prostoru od jakýchkoli přebytečných detailů, které přispívá k sošně monumentálnímu účinku vyobrazené scény. Vznešeně působí i tlumená barevnost založená na studených lokálních barvách a hladký malířský rukopis. Idealizovaná typika tváří obou postav nese dozvuky pozdně nazarénského stylu.

Jednotlivé prvky Pirchanovy malby tvoří protiklad makartovského neobaroku založenému na oslnivých gejzírech teplých barev, štavnatém pastózním rukopisu, dynamické kompozici a bohatém detailu. Klasický ideál jeho tvorby vycházel z pojetí prosazovaného Carlem Rahllem, u něhož Pirchan v 60. letech 19. století ve Vídni studoval. Před Makartovým nástupem to byl Rahl, kdo se mezi autory monumentálních maleb těšil ve Vídni největší popularitě. Pomáhala mu v tom i skutečnost, že ho k malířské výzdobě svých staveb často přizýval Theofil Hansen, do jehož neorenesanční architektury Rahlův klasický projev ideálně zapadal. Rahl si v 50. a 1. polovině 60. let nevydobył pozdější Makartovy pozice. O místo vídeňské jedničky se musel potýkat především s realističtější laděným Karlem Blaasem (1815–1894) a pitoreskně zaměřeným Moritzem Schwindem (1804–1871). Rahlův vliv na další oblasti vídeňského kulturního života se také nedal srovnávat s pozdější Makartovou pozicí. Oproti „knížeti malířů“ měl ovšem mnohem podstatnější vliv pedagogický.

Rahl patřil mezi nejvyhledávanější profesory na akademii a jeho studenti, představitelé tzv. Rahlovy školy, měli mezi vídeňskými umělci početné zastoupení. Přestože kvantitou značně převyšovali výtvarníky z Makartova okruhu, nebyl jejich vliv ve Vídni za Makartovy éry příliš viditelný. Při zadávání monumentálních výtvarných realizací nemohli „knížeti malířů“ konkurovat. Nepříjemně se o tom přesvědčil raný Rahlův žák Anselm Feuerbach (1829–1880), který se v polovině 70. let 19. století po návratu z Itálie usadil ve Vídni s nadějí, že i zde získá postavení umělce přetěžovaného zakázkami, jak se mu to dařilo v Itálii i v Německu. Kvalitativně sice šlo o malíře srovnatelného s Makartem, ale ve Vídni musel paběrkovat v jeho stínu. Kromě výzdoby stropu auly Akademie výtvarných umění se mu nepodařilo získat žádnou významnější zakázku, a tak po několika letech z rakouské metropole odešel. Během krátkého pobytu se mu ale podařilo ovlivnit podobně naladěné tvůrce. Dokládá to i Pirchanův obraz pro kostel v Olešnici. Typika postav a kompoziční řešení sice vychází z Rahla, ale zřetelně se zde projevují i feuerbachovské prvky. Sošně pojednání postav, monumentalizace mělkého prostoru pomocí absence detailu, šedavé tóny v chladné barevné škále patří do Feuerbachova výtvarného rejstříku. Komponování sv. Máří Magdaleny se odvolává k Feuerbachovým Ifigeniím, které tvořily výrazné téma autorovy tvorby 70. let 19. století.

Přes Feuerbachův neúspěch se však už v průběhu 70. let v podhoubí vídeňské výtvarné scény posilovaly pozice klasicizující Rahlový školy. Pirchanovi spolužáci postupně obsazovali místa profesorů na vídeňské akademii. Roku 1872 byl profesorem jmenován August Eisenmenger, roku 1875 Christian Griepenkerl (1839–1912).²⁶ Oba s předčasně zemřelým Eduardem Bitterlichem (1833–1872) tvořili trio nejvýraznějších Rahlových pomocníků v jeho pozdní tvůrčí fázi, kdy s ním spolupracovali na všech významných vídeňských zakázkách, včetně opony Opery a nástěnných malbách ve Vojenském muzeu v Arsenalu či výzdoby řeckého ortodoxního kostela Nejsvětější Trojice. Do závěrečné fáze výmalb posledního ze zmíněných projektů se zapojil i Emil Pirchan.²⁷

Rahlovi žáci sice během Makartova života zůstávali v ústraní, ale po jeho smrti v roce 1884 byli připraveni převzít kontrolu nad vídeňskou výtvarnou scénou. Makart po sobě zanechal jen ojedinělé následovníky, a jeho neobarokní styl proto rychle vyklidil pozice. Nová umělecká epocha, která v polovině 80. let 19. století začala a skončila nástupem secese na přelomu století, ale neznamenal absolutní negaci makartismu jako takového. Spíše vznikl určitý typ hegelovské syntézy, kdy tezi rahlovské neorenesance nahrazené antitezí makartovského baroka nahradilo pojetí, v němž znovu oživený neorenesanční názor nevědomky vsřebával neobarokní prvky. Makartovské barevné ohňostroje nahradil studenější kolorit, šťavnatý rukopis hladký přednes. Barevnost obrazů si ale uchovala výrazné drahokamové tóny, které ovšem tlumily jemně odstupňované odstíny a chladně vznešená škála valérů. Ani kompozice se nevrátila ke klasicizující strnulosti, ale uchovala si umírněnou dynamiku. K živosti obrazů přispívalo i postupné prosazování naturalistických technik.

Napětí mezi protikladnými styly se rozměnilo i tím, že pomakartovská epocha podvědomě přijala určité prvky, které na středoevropskou scénu vnesl Makart. Roku 1895 Brno slavilo 350. výročí vítězství nad Švédy, kteří v roce 1645 obléhali Brno. Vítězství nad hlavní frontou švédské armády vedené generalissimem Torstenem znamenalo nejen zastavení tažení nepřátelských vojsk na Vídeň, ale i začátek mohutného rozvoje nedobytého Brna, který městu přinesl primát jediné moravské metropole, o nějž se už nemuselo dualisticky dělit s válkou zpustošenou Olomoucí. Součástí oslav se 15. srpna 1895 stal i průvod s alegorickými vozy a historickými kostýmy, který pochodoval po okružním bulváru v místech zbořených hradeb. Průvod se skromnějším způsobem inspiroval slavným vídeňským průvodem, který na oslavu stříbrné svatby císařského páru koncipoval v roce 1879 Makart. Koncepti neobarokního průvodu v neorenesančním Brně vytvořil právě Emil Pirchan, který po výtvarné stránce zůstával věrným strážcem Rahlova odkazu.²⁸ Návrhy alegorických

26 Wagner, Walter: *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien*. Wien 1967, s. 362–397.

27 Thieme, U. — Becker, F.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XXVII*. Leipzig 1933, s. 84.

28 *Schwedenfest*. Tagesbote, roč. 45, č. 185, 14. 8. 1895, s. 7; *Schwedenfest*. Tagesbote, roč. 45, č. 187, 16. 8. 1895, s. 6.

průvodů a scénické návrhy živých obrazů pro různé slavnosti organicky doplňovaly jeho volnou tvorbu. V návrzích uplatňoval i prvky, které vytvořil Makart a které se staly součástí obecného výtvarného jazyka využívaného umělci necitíci k neobaru žádné sympatie.

Osmdesátá léta 19. století se nesla ve znamení velkého nástupu žánrové malby. Souviselo to s vyvrcholením realistických tendencí 19. století v naturalismu. Naturalismus dopracoval do důsledků snahy realismu po zachycení nepříkrášené skutečnosti všedního dne. Hlavním vyjadřovacím prostředkem realismu a naturalismu se zákonitě stala žánrová malba. Žánrová malba hrála po staletí roli minoritního malířského žánru, jemuž byly vyhrazeny malé a střední obrazové formáty, zatímco monumentální tvorba byla doménou historické a sakrální malby. Kromě toho, že jen jí byly vyhrazeny velké obrazové formáty, představovala historická a sakrální malba na základě renesančních akademických teorií nejhodnotnější malířský obor. Přístup daný renesančními teoretiky přežíval v modifikované podobě dlouho do 2. poloviny 19. století. Recenzenti brněnských výstav spolku Mährischer Kunstverein se ještě v průběhu 80. let při rozboru vystavených obrazů přednostně zaměřovali na plátina z historickou tematikou. Teprve postupně přijímali fakt, že v soudobé malbě se už význam historické malby ztrácí, stejně jako dělení malířských žánrů na vysoké a nízké, a zároveň s tím ve výstavních síních stále více dominuje žánrová malba.²⁹

V evropském kontextu znamenala 80. léta 19. století zlatý věk naturalismu. Naturalisté začali pracovat s velkoformátovými plátny, na nichž v nepříkrášené podobě zachycovali výjevy ze všedního života. Ve snaze dosáhnout nezúčastněné objektivity a pozitivistické odosobnělosti při pozorování okolního světa využívali ve velké míře fotografické optiky, k níž patřily do té doby v malířství netradiční úhly záběru, kompoziční řešení a vytříbený cit pro detail a zachycení okamžiku. Podstatnou složku naturalismu představovalo zachycení skutečného světla a barev, jejichž odstíny se podřizovaly intenzitě světla, tak jako v reálném světě. Systematické snahy o vystižení veristické barevné světelné atmosféry se na evropském kontinentu dají sledovat od poloviny 19. století v tvorbě francouzských barbizonských krajinářů, kteří stáli na začátku evropské plenéristické krajinomalby a jejichž podněty se v 50. letech 19. století rozšířily do figurální malby v podobě realismu. V průběhu 70. let se dané snahy v evropském kontextu rozštěpily do impresionistického a naturalistického směru. S určitou mírou zjednodušení lze sledovat, že impresionisté si oblíbili atmosféru přímého slunečního světla, v němž barvy působí ve své nezkalené jasné čistotě, a naturalisté sledovali atmosféru oblačného dne, v jehož rozptýleném světle se barvy rozehrávají do bohaté škály tlumených odstínů.

V 80. letech 19. století už v evropském kontextu představovaly impresionismus a naturalismus hlavní směry soudobé moderní malby. V rakousko-uherském prostředí v té době v zásadě teprve nastupovaly na scénu a pro prostředí brněnské

29 *Feuilleton, Aus der Gemälde-Ausstellung. Tagesbote*, roč. 33, č. 224, 1. 10. 1883, Abendblatt, s. 1–2.

představovaly úplnou novinku. V malířské tvorbě habsburské monarchie měl mimořádně silné pozice *biedermeier*, jehož hlavní doménu představovala žánrová malba. Vzhledem k tomu, že žánr představoval hlavní pole působnosti i pro naturalismus, bylo prosazování nového stylu o to komplikovanější.

Biedermeierský žánr přinášeli brněnskému publiku už od prvních výstav Moravského Kunstvereinu ve Vídni žijící moravští malíři Josef Kinzel (1852–1925) a Johann Hamza (1850–1927), typičtí představitelé tohoto stylu, zaměřující se na malofórmátovou malbu zachycující často humorné výjevy ze života středních a chudších vrstev soudobých měst.³⁰ Moravští malíři mladší generace žijící ve Vídni se už začínali orientovat na naturalismus. Nicméně první setkání s tímto moderním malířským směrem zprostředkoval umělec trvale žijící v Brně. Na výstavě v roce 1884 vystavil Franz Felbinger (1844–1906) obraz *Žebrák*.³¹ Původním povoláním inženýr, který jako hoteliér nechal v Brně v Grandhotelu zbudovat hotel odpovídající nejmodernějším standardům a jako farmář vyráběl na svém statku v Želešicích zeleninové konzervy prodávané s úspěchem do celého světa, připojil si Felbinger ke svému rozsáhlému pracovnímu portfoliu i činnost uměleckou. Na přelomu 70. a 80. let 19. století absolvoval soukromou výuku u nejslavnějšího brněnského malíře tehdejší doby Emila Pirchana a odešel studovat na mnichovskou akademii k Nicolasi Gysisovi (1842–1901), přednímu představiteli tzv. *Pilotyho školy*. Obraz *Žebrák* namaloval Felbinger ještě v Mnichově a vystavil ho v Brně, nedlouho po svém návratu.

Obraz představuje polopostavu žebráka před mělkým pozadím s fotograficky přesnou fyziognomií. Felbinger pojal scénu zcela v duchu soudobého mnichovského naturalismu. Popisně veristické pojetí, temnosvitné řešení, dominující zelenohnědý kolorit i abstraktní pozadí stylizované do podoby omšelé zdi odpovídalo mnichovskému stylu. Malíř nepracoval s radikálním mnichovským naturalismem, který už v té době prosazoval Wilhelm Leibl (1844–1900). Svůj projev zjemňoval vlivy *Pilotyho školy*, která ve 2. polovině 19. století ovládala mnichovskou akademickou malbu. Veristické pojetí, kladoucí důraz na analyticky detailní zpracování vrásek, a volba stařecké fyziognomie jako námětu korespondovaly s pojetím portrétních studií, jak je malovali Gysis i jeho kolegové z řad bývalých studentů Karla Theodora Pilotyho (1826–1886). Kompozice žebrajícího starce zřetelně vychází z kompozice obrazu *Věštec* (1878) od Pilotyho žáka Franze Defreggera (1835–1921), který v poslední čtvrtině 19. století ovládl mnichovskou scénu s protonaturalistickými výjevy ze života bavorských a tyrolských sedláků. Přestože Felbinger netvořil ve stylu nejmodernějších naturalistických trendů soudobé evropské malby, bylo podstatné, že naturalismus na Moravu vůbec přinesl. V regionálním měřítku se tak stalo poměrně brzy. Rok 1884 byl dobou, kdy se naturalismus i v Praze a ve Vídni začínal

30 Thieme, U. — Becker, F.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XX*. Leipzig 1927, s. 337–338; Tíž: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XV*. Leipzig 1922.

31 *Theater- und Kunstnachrichten*. Tagesbote, roč. 34, č. 211, 13. 9. 1884, s. 10.

teprve objevovat. Podobně jako ve Felbingerově případě tam hrály rozhodující roli mnichovské vlivy. Mnichovskému naturalismu zůstal Felbinger věrný až do konce svého života. Ještě v 90. letech 19. století tvořil v intencích popisného naturalismu, který v evropském kontextu v té době už ustoupil subjektivnějším symbolistním polohám stylu. Až do začátku 20. století si společně s Pirchanem držel pozici nejuznávanějšího brněnského malíře.³²

Přeorientování na čistý naturalistický žánr, který by se oprostil od reliktního *biedermeieru*, nebylo obzvláště ve střeoevropském prostředí jednoduché. I mnozí z malířů, kteří naturalismus začínali prosazovat, alespoň podvědomě zůstávali v zajetí dominantního směru předešlé epochy. Ve Vídni žijící moravský rodák Josef Straka (1864–1946) začal brněnské výstavy obesílat od roku 1890.³³ Tehdy v Redutě vystavil ambiciózní obraz *Prvorozený*.³⁴ Malba zachycovala interiér měšťanského bytu, kde sedí čerstvý otec u postele, na níž leží manželka s právě narozeným synem. Po formální stránce šlo o typický naturalistický žánr s fotograficky přesným zachycením skutečnosti v odpovídající barevně světelné atmosféře. Tematicky se obraz ovšem zcela míjel s intencemi naturalismu, jak ho prosazovali malíři ve Francii, Velké Británii nebo Německu. Naturalismus usiloval o syrové zachycení skutečnosti, v níž si všímal témat lidské bídy, smrti, zoufalství z pozitivistické pozice nekomentujícího pozorovatele. Strakův *Prvorozený* po tematické stránce naopak zcela odpovídal idejím *biedermeieru*. *Biedermeierská* témata by šlo dobře charakterizovat dvěma pojmy. Jedním by byl německý výraz *Gemütlichkeit*, za nímž se skrývala idyla z měšťanského prostředí, atmosférou se hlásící k poklidným dobám před rokem 1848, často prostoupená neurážejícím humorem. Druhým pojmem pak sentimentalita prostoupená citovou přepjatostí. V části svého námětového spektra, v němž se *biedermeierský* žánr věnoval i tragickým tématům, se snažil dosáhnout požadovaného efektu eskalovanou citovostí. V námětech Strakovy naturalistické tvorby se plně prosazovaly oba pojmy. Obzvláště přepjatá sentimentalita je vzdalovala naturalistické bezprostřednosti.

Paralelně s tím, jak se naturalističtí žánroví malíři nemohli zbavit reliktního *biedermeieru*, představitelé *biedermeieru* se od přelomu 80. a 90. let 19. století nemohli ubránit vlivu naturalismu, který se projevoval především v práci s barvou a světlem. Pravidelný účastník výstav spolku *Mährischer Kunstverein* Josef Kinzel vystavil v Brně v roce 1889 obraz *Stáří se nebrání pošetlosti*. Obraz představil téma starce laškujícího s mladou služkou u zeleninového stánku v zákoutí ulic starobylého města. *Biedermeier* zřetelně promlouval nejen z tématu, ale i celého pojetí typiky postav, kresby i malířského zpracování. Barevně světelné řešení ale spočívalo na sjednocujícím rozptýleném světle a jemném odstupňování odstínů s výraznými barevnými

32 Janás, Robert: *Felbingerův Žebrák ze sbírek Moravské galerie. K počátkům brněnského naturalismu*. Bulletin Moravské galerie v Brně 57, 2001, s. 33–36.

33 *Nová encyklopedie, Dodatky*, s. 725.

34 Pohler: *Die Gemälde-Ausstellung*. Tagesbote, roč. 40, č. 212, 16. 9. 1890, s. 1.

akcenty a zcela odpovídalo naturalistickým postupům. Kinzel tak dokonale vystihl atmosféru ranního světla, na což ostatně upozornil i recenzent deníku *Tagesbote* ve svém referátu z výstavy.³⁵

Míšení *biedermeieru* s naturalistickými postupy zůstalo charakteristickým rysem Kinzelovy tvorby až do konce jeho života, kdy svou tematicky *biedermeierskou* tvorbou autor už patřil mezi rarity.³⁶ Míšení *biedermeierských* prvků do naturalistických obrazů provázelo středoevropskou malbu až do 90. let 19. století. Jedním z mála moravských umělců, kteří dokázali vytvořit plnokrevnou nekompromisní naturalistickou malbu už v 80. letech 19. století byl Hugo Charlemont. Nešlo jen o přesné vystižení atmosféry prostřednictvím jemné škály barevných odstínů a rozptýleného světla, ale i o plnokrevnou naturalistickou modelaci objemů a fotografickou okamžikovost záběru. Naturalismu se dokázal plně oddat i po tematické stránce, kdy ve výjevech z kováren vystihl oblíbené naturalistické téma dělníků při práci, které charakterizovalo i ikonické dílo naturalismu *Válcovnu železa* (1872–1875) od berlínského umělce Adolpha Menzela (1815–1905). Zajímavé bylo, že naturalistické obrazy Charlemont maloval a vystavoval už v době, kdy se věnoval neobarokním makartovským zátiším. Osmdesátá léta 19. století byla dobou, kdy se v Charlemontově tvorbě prolínal makartovský neobarok, naturalismus i *biedermeier*. Vše ale na zcela odlišných obrazech. Charlemont tyto prvky ve svých dílech nemísil, ale věnoval se jim paralelně. Charlemont zřetelně nepatřil k umělcům, kteří chtějí bojovat za konkrétní výtvarný názor, ale zajímala ho malba jako taková, kdy vytvářel plnohodnotná díla rozdílného zaměření.

Definitivní zúčtování s *biedermeierem* přinesla 90. léta 19. století. Od roku 1896, kdy v Redutě představil svůj obraz *Debut*, v Brně vystavoval Hans Temple (1857–1931).³⁷ Temple reprezentoval fotografický naturalismus v nejryzejší podobě. Patřil mezi moravské rodáky, kteří se trvale usadili ve Vídni.³⁸ S úspěchem vystavoval na mezinárodních výstavách po celé Evropě i za oceánem, kde získával četná ocenění, a z pohledu doby byl světově úspěšným umělcem. Temple patřil ke stejné generaci jako Hugo Charlemont, ale podniky spolku *Mährischer Kunstverein* ze začátku ignoroval. Skutečnost, že se do nich v polovině 90. let zapojil, ukazovala, že si brněnské výstavy ve středoevropském regionu už dokázaly vybudovat dostatečnou prestiž. Templeho *Debut* byl navíc obrazem, který autor jen o několik měsíců

35 A. P.: *Feuilleton. Gemäldeausstellung des Mähr. Kunstvereines*. *Tagesbote*, roč. 39, č. 94, 24. 4. 1889, s. 1–2.

36 I v době pozdější Kinzelovy tvorby nacházely jeho obrazy zákazníky. Malíř už ale nebyl vnímán jako směrnatná veličina na výtvarné scéně. Byl vyhledáván jako autor evokující atmosféru staré *biedermeierské* Vídne. Fenomén malířů s úspěchem využívajících nostalgie po idylických dobách předindustriální doby v maloformátových obrazech, které kromě archaických témat pracovaly i s typickou drobnomalbou, měl celoevropský charakter. Ve vídeňském prostředí patřil vedle Kinzela mezi nejvýraznější představitele daného trendu Johann Hamza. Ve Francii obdobnou roli plnil Henri-Victor Lesur (1863–1900).

37 P.: *Gemälde-Ausstellung des Mähr. Kunstvereines III*. *Tagesbote*, roč. 46, č. 234, 10. 10. 1896, s. 13.

38 Janás, R.: *Hans Temple. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschmährischen Malerei des 19. Jahrhunderts*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada F — *Opuscula historiae artium* 43, 1999, s. 37–47.

dříve představil na výroční výstavě ve vídeňském Künstlerhausu, tedy na scéně, která pro rakousko-uherského malíře znamenala hlavní jeviště a kde prezentoval svá nejdůležitější díla.

Zatímco pro středoevropského malíře plnil roli nejvýznamnějšího uměleckého centra Mnichov, ve světovém kontextu danou roli hrála Paříž. Temple na konci 80. let ve francouzské metropoli žil a dokonce se mu mezi stovkami umělců, kteří do Paříže proudili z celého světa, podařilo do jisté míry prosadit. Z Paříže se do Vídně vrátil jako představitel naturalismu francouzského ražení. Jeho náměty, mezi nimiž dominovaly pohledy do ateliérů současných umělců, sice nepracovaly s typickou tematickou syrovostí, ale v ostatních ohledech Templeho malba přinášela ryzí naturalismus. Od rozptýleného světla a jemně odstupňovaných valérů až po fotograficky nenucené kompozice a gesta postav. Vzhledem k odlišné tradici francouzské malby Temple ve své tvorbě nemusel řešit, jak se zbavit biedermeierských prvků, které mimovolně zatěžovaly běžného středoevropského malíře. Patrně nejvýraznější problém středoevropských autorů přestavovala otázka, jak se oprostit od patosu gest a určité grotesknosti typů postav. S daným problémem se Temple po návratu z Paříže v roce 1888 nepotýkal. Patřil mezi první malíře, kteří ve Vídni s tak ryzím naturalismem vystoupili. V době jeho brněnské premiéry už ale byly tyto problémy vyřešeny i v širších uměleckých vrstvách.

V roce 1896 představil Mährischer Kunstverein v Redutě ještě jiný důležitý obraz. Šlo o *Pietu*, jejímž autorem byl ve Vídni žijící brněnský rodák Hans Tichy.³⁹ *Pietu* sice namaloval už v roce 1888, ale do jeho rodného města se dostala až s osmiletým zpožděním. Nicméně v kontextu důležitých milníků ve vývoji naturalistické malby bylo symptomatické, že se obraz objevil na stejné výstavě, na níž se brněnskému publiku představil Hans Temple. Sakrální malba, kdysi hlavní tematický okruh malby, tvořila na výstavách konce 19. století kvantitativně už jen marginální složku. Byla po formální stránce spjata s poměrně značným stupněm konzervativismu, který vyplýval už z podstaty církevních tradic. Vývoj výtvarného umění se v ní v 19. století odrážel jen pozvolna. Ve středoevropské sakrální malbě hrály ještě ve 2. polovině 19. století dominantní roli pozdně nazarénské vlivy, které pracovaly s gotizující archaizací stylu. Náboženská tvorba vymykající se z pozdně nazarénského okruhu, s níž se setkávalo brněnské publikum, zase organicky využívala prvků dalších historických epoch. Emil Pirchan v duchu svého vídeňského učitele Carla Rahla usiloval o klasickou harmonii, k níž využíval renesančních kompozičních vzorů. Eduard Kasparides (1858–1926) pracoval až do začátku 90. let s temnosvitelným evokujícím barokem. Všichni tvůrci sledovali tendence soudobého historismu a jejich záměrem nebylo vytvářet kopie starých mistrů. Při ztvárnění neměnného ikonografického okruhu křesťanských témat však nemohl laický divák pozorovat zásadní rozdíl oproti oltářním obrazům v brněnských barokních kostelech.

39 Sedlářová, Jitka — Kačer, Jaroslav: *Výtvarné umění Moravy 1880–1920*. Brno 1994, s. 44.

Hans Tichy ve své Pietě zachoval základní ikonografickou strukturu. Tělo mrtvého Spasitele leželo na márách podpíráno Pannou Marií. Okolo byli rozmístěni další účastníci pohřbu, sv. Jan Evangelista, sv. Marie Magdaléna, sv. Marie Kleofášova, sv. Marie Salome a další žena, patrně Jana. Typika postav ale nebyla stylizovaná v nazarénském ani historizujícím duchu. Tichy ji zpracoval s naturalistickým důrazem na individuální fyziognomii a psychologizaci jednotlivých postav. Scénu malíř zasadil do fotograficky věrně ztvárněné skalnaté průrvy. Přirozeným rozvržením a intenzitou slunečních paprsků a stínů vytvořil iluzi slunečného dne, kde nebe náhle potemnělo. Věcně pojednané detaily na zemi ležících hřebů a trnové koruny přispěly k dokumentárnosti výjevu.

Sakrální malba byla posledním malířským žánrem, kam naturalismus pronikl. Naturalisté scény zasazovali do současných reálií a samotné světce ztvárňovali ve fyziognomii a oděvech běžných představitelů současné společnosti, což naráželo na jisté problémy. Poměrně plynule došlo už v 80. letech 19. století k přechodu sakrální malby k naturalismu ve Francii. I když Jean Béraud (1849–1935) ztvárnil ve *Snímání z kříže* (1892) sv. Máří Magdalénu jako soudobou prostitutku a členy svaté Rodiny a apoštoly jako příslušníky soudobých nižších vrstev, nenarazil na výraznější kritické reakce. Vývoj sakrální malby probíhal ve Francii plynuleji a přechod k naturalismu neznamenal tak výrazný šok. Ve střední Evropě, kde měl i ve 2. polovině 19. století velmi silné pozice idealizující nazarénismus, byla situace mnohem složitější. Systematicky se naturalistické sakrální malbě od začátku 80. let 19. století věnoval mnichovský Fritz Uhde (1848–1911). Jeho obraz *Cesta do Betléma* (1891) zachycující sv. Josefa jako skutečného tesaře a Pannu Marii jako skutečnou těhotnou chudou ženu v obnošených šatech vyvolal bouřlivé nesouhlasné reakce. Uhdeho *Poslední večeři* (1886) označil rozzlobený německý císař Vilém II. za projev anarchie.⁴⁰ Postupně si i konzervativní publikum na naturalismus sakrálních maleb navyklo. K širšímu akceptování naturalismu jako možného stylu sakrální malby zde došlo však až v průběhu 90. let 19. století.

Pro publikum stravitelnější recepci naturalismu představovalo míšení naturalistických prvků s tradičními kompozicemi, uhlazenější typikou postav a zdrženlivějším přístupem k aktualizaci biblických dějů. Bezprostřednost zachycení biblické události byla dosahována spíše než zasazením do současnosti věrnou rekonstrukcí reálií biblické epochy. Pokročilé archeologické a historické výzkumy ve 2. polovině 19. století přinášely konkrétní představu o oděvech, architektuře a životním stylu v Izraeli za dob Kristova působení. Malíři využívající těchto znalostí mohli opustit konvenční anachronické zobrazování biblických postav a přiblížit je více skutečnosti. Pro stře-doevropské prostředí se stal v rámci tohoto „akademického naturalismu“ zlomový obraz *Moritur in Deo* (1879) od mnichovského Bruna Piglheina (1848–1894) a posléze

40 Brand-Claussen, Bettina: *Uhdes Christusbilder – Eine Erfolgsgeschichte*, In: Fritz von Uhde. Von Realismus zum Impressionismus. Ed. Dorothee Hansen. Ostfildern – Ruit 1998, s. 21–23.

vrcholné Piglheinovo dílo, panorama *Jeruzalém v den Ukřižování Krista* (1886). Zásadní přínos znamenalo také dílo dalšího mnichovského malíře, maďarského původu, Michaela Munkácsyho (1844–1900). Munkácsy vytvořil christologický triptych *Kristus před Pilátem* (1880–1881), *Golgota* (1884) a *Ecce Homo* (1896). Munkácsy v triptychu kombinoval tradice akademismu s nejnovějšími výtvarnými trendy naturalismu. Monumentalitu obrazů umocnil omezením detailů na nezbytné minimum a jejich pádné rozmístění do důležitých kompozičních ohnisek. Temnosvitným pojetím se sytými komplementárními barvami přispěl k dramatickému efektu. Především první dva obrazy měly značný dopad nejen na soudobou malbu, ale kulturní život obecně. V 1. polovině 80. let Munkácsy s obrazy podnikl velké turné po Evropě a USA, kde je mohli vidět diváci ve významných metropolích. Při té příležitosti se s Munkácsyho dílem měli možnost seznámit i ve Vídni, kde tehdy Hans Tichy studoval na akademii.⁴¹

Pieta Hanse Ticheho představuje výslednici Piglheinových a Munkácsyho vlivů. Projevuje se to i v detailech jako zvolené prostředí, které zřetelně upomene na Piglheinovu zálibu zasazovat biblické výjevy do skalnatých scénérií připomínajících lom. Výrazové prostředky, které Tichy použil, zase využívají Munkácsyho postupů. Podobně pracoval s uměřeným naturalismem zjemňovaným klasickou idealizací. Postavy působí sošnou monumentalitou. Tichy pochopil význam úsporné práce s pádně komponovaným detailem a plastického zpracování prostoru pro další monumentalizaci výjevu. Koloritu dominují velké plochy jednobarevných rouch postav provedených v základních komplementárních kontrastech. Scénu zalévá sluneční světlo, které tlumí neviditelný mrak, jež mu dodává dramatickosti ne nepodobnou Munkácsyho zálibě v působivých temnosvitných kontrastech. Tento idealizovaný naturalismus přesně odpovídal charakteristice „*Lebenswahrheit verbindet sich mit stilvoller Vornehmheit der Darstellung*“, kterou vyslovil recenzent výstavy moravského Kunstvereinu v roce 1896 a která ukazovala nejlepší možnosti recepce naturalistických podnětů masovým publikem.⁴²

Schopnost zachytit skutečnost ve své přirozenosti byla v 90. letech 19. století už vlastní i malířům lokální výtvarné úrovně, kteří nedosahovali malířských kvalit Templeho nebo Ticheho. K brněnské výtvarné scéně patřil Samuel Brunner (1858–1939), který nemohl mít reálné ambice prosadit se ve Vídni, ale jako umělec trvale žijící v Brně si na místní scéně zajistil existenci relativně respektovaného umělce.⁴³ Jeho panorama *Žnojm* (1896), které vystavil na stejné výstavě, na níž v Brně debutoval Temple, ukazovalo, že fotograficky věrné zachycení skutečnosti začalo být vnímáno jako samozřejmost a stávalo se můstkem k dalším inovacím malířského stylu.⁴⁴

41 Sinkó, Katalin: *Munkácsy's Religious Painting and the „Sacred Realism“ of the Fin-de-Siècle*. In: Munkácsy a nagyvilágban/in the World. Ed. Ferenc Gosztonyi. Budapest 2005, s. 61–86.

42 P.: *Gemälde-Ausstellung des Mähr. Kunstvereines I*. Tagesbote, roč. 46, č. 223, 28. 9. 1896, Abendblatt, s. 2.

43 Saur, K. G.: *Allgemeines Künstler Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker 14*. München – Leipzig 1996, s. 570.

44 P.: *Gemälde-Ausstellung des Mähr. Kunstvereines II*. Tagesbote, roč. 46, č. 228, 3. 10. 1896, s. 13.

Do Brunnerovy tvorby pronikaly vlivy impresionismu. Impresionismu v německém a středoevropském prostředí nebyla vlastní snaha o malířský přednes založený na ostře nasazovaných barevných skvrnách a čistých spektrálních barvách, s jehož radikalitou pracovali francouzští impresionisté. Němečtí a středoevropští impresionisté si z typických prvků stylu osvojili především pastózní rukopis a práci s přímým slunečním světlem. Dané prvky neovlivnily jen Brunnerovo *Žnojm*, ale stále zřetelněji se projevovaly v jeho tvorbě obecně.

Výraznější prosazení impresionistických technik do figurální malby přinesl v brněnském prostředí Carl Maria Thuma (1870–1925).⁴⁵ Zásadní vliv na formování jeho tvorby mělo studium na mnichovské akademii, které absolvoval v době svého pobytu v bavorské metropoli v letech 1888–1898 a jehož podstatnou část strávil v ateliéru Ludwiga Löffitze (1845–1910). I když Löffitz dnes patří mezi polozapomenuté umělce, byl především jeho pedagogický vliv na vývoj mnichovské malířské scény konce 19. století zásadní. Löffitz rozvíjel intence svého učitele Wilhelma Dieze (1839–1907), který na mnichovské akademii vedl od roku 1871 ateliér historické malby představující alternativu ateliéru Karla Theodora Pilotyho, dominujícího mnichovské historické malbě. Nejvýraznější inovace diezovsko-löffitzovské linie spočívala v důrazu na hutnou pastózní malbu, která místo splyvavého štetcového rukopisu začala pracovat s ostře nasazovanou barevnou skvrnou. Mezi Löffitzovy studenty patřili Lovis Corinth (1858–1925) a Angelo Jank (1868–1940), u Dieze studoval Max Slevogt (1868–1932). Corinth, Slevogt i Jank se posléze stali klíčovými postavami Mnichovské secese, nového uměleckého spolku založeného v roce 1892 a vytvářejícího konkurenci do té doby monopolnímu sdružení mnichovských výtvarníků Genossenschaft der bildenden Künstler Münchens. Dominantním malířským stylem Mnichovské secese byl německý impresionismus založený na hutné pastózní malbě, pracující s barevnou skvrnou, která přetavovala naturalistické postavy a objekty a dodávala jim expresivní nádech. Mnichovská secese dovedla do důsledků Diezovy a Löffitzovy podněty.

Carl Maria Thuma působil v okruhu, z něhož se zrodila Mnichovská secese, právě v oné klíčové době, která vedla k jejímu vzniku. Nezůstal ovšem v Mnichově, ale v roce 1899 se vrátil se do rodného Brna, kde v uměřené formě začal prosazovat výtvarné trendy, které tehdy vtrhly na mnichovskou scénu. Krátce po návratu uspořádal v Redutě rozsáhlou výstavu svých obrazů, která brněnskému publiku nahradila výstavu Kunstvereinu, od níž bylo v roce 1899 upuštěno. Mezi díly dominovala malba *Josef II. za pluhem* (1898).⁴⁶ Námět zachycující legendární scénu, kdy císař Josef II. vlastnoručně vyoral brázdu na poli u Slavíkovíc nedaleko Brna, plně odpovídal pojetí patriotického historismu. S určitým odstupem navazoval na řetězec lokálních oslav, které po celé monarchii připomínaly sté výročí císařova

45 Recht, Hans: *Carl Maria Thuma, 1870–1925. Ein Meister der mährischen Landschaft*. Stuttgart 1971; *Nová encyklopedie, Dodatky*, s. 782.

46 *Theater- und Kunstnachrichten*. Tagesbote, roč. 49, č. 147, 28. 6. 1899, s. 7.

úmrtí a které byly spojeny se vznikem uměleckých děl připomínajících osvícenského monarchu. V roce 1892 byl například v Brně před Německým domem odhalen pomník Josefa II. od sochaře Antona Brenka.⁴⁷ Kompozice Thumova obrazu odpovídala tradičnímu pojetí historismu a sama o sobě by v rámci podobně zaměřených děl nepůsobila nijak výjimečně. Přinejmenším pro brněnské prostředí bylo však revoluční použití malířského rukopisu, modelace a barevně světelného řešení odrážejícího impresionistické snahy Mnichovské secese. Daný styl se stal poznávacím znakem Thumovy figurální malby i v žánrové tvorbě. Pastózním uvolněným rukopisem podané výjevy tlumenou barevností pastelových odstínů evokovaly atmosféry soumraku, s nimiž s oblibou pracovala malba konce 19. století.

Přes výboje brněnských malířů směrem k secesním a impresionistickým stylům přelomu 19. a 20. století zůstávala pro brněnské publikum nejstravitelnější akademická malba vycházející z tradic historismu a ve velmi uměřeně podobě přijímající podněty malířských snah konce století, které se nejvýrazněji projevovaly v jemnější práci s barevnými odstíny a rozptýleným světlem. Velké popularitě se v Brně těšily sestry Marie (1851–1896) a Sophie (1855–1893) Görlichovy, přestože šlo z hlediska výtvarné kvality o průměrné umělkyně.⁴⁸ Na jedné straně vytvářely obrazy se sakrální a historickou tematikou, kam patří malba *Panny Marie Immaculaty*, která se dnes nachází volně zavěšená v brněnském kostele sv. Tomáše. Může sloužit jako klasický příklad středoevropské sakrální malby, která do základního modelu až středověce hieratické kompozice, kterou v 1. polovině 19. století přinesli na scénu nazarénští malíři, absorbovala v dalším průběhu století postupy historismu i dílčí podněty naturalistické práce s barvou a světlem. Kvantitativně nejrozsáhlejší část tvorby sester Görlichových ovšem představovala malba pro zákazníky z brněnských středních vrstev. Velké oblibě se těšily menší obrazové formáty, jejichž aktéry představovaly malé děti ve společnosti domácích zvířátek, jako například malba *Dítě s králíčkem*, které umělkyně vystavily v roce 1887 na výstavě spolku Mährischer Kunstverein.⁴⁹ V obrazech ještě přežívala útulná maloměstská nálada *biedermeieru*. Malíři s obdobně strukturovaným portfoliem tvorby, od historických výjevů přes portréty až po záběry dětí se zvířátky, představovali po námětové i výtvarné stránce vzorový typus řadového umělce doby i ve vídeňském uměleckém okruhu. I když se nedostali na stránky syntéz dějin umění vzhledem k malému přínosu, který pro vývoj umění měli, představovali kvantitativně výraznou skupinu soudobé malířské scény. Dokonce se mnozí z nich mezi soudobým laickým publikem jako umělci těšili nezanedbatelné prestiží. Jako příklad může sloužit Eugen Felix (1836–1906), předseda hlavního vídeňského výtvarného sdružení *Genossenschaft der bildenden Künstler Wiens*.

47 Pelcová, Lucie: *Osudy jednoho pomníku. Antonín Brenek a jeho brněnský monument Josefa II.* Dějiny a současnost 4, 1996, s. 33–35.

48 Saur, K. G.: *Allgemeines Künstler Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker 57.* München – Leipzig 2008, s. 31.

49 P.: *Theater- und Kunstnachrichten.* Tagesbote, roč. 38, č. 90, 18. 4. 1888, s. 4.

Nejprestižnější zakázku sester Görlichových představovaly malby a kartóny sloužící jako předlohy pro opony a tapisérie k výzdobě Německého domu. Německý dům představoval klíčovou brněnskou stavbu konce 19. století, která vznikla v letech 1888–1891 na dnešním Moravském náměstí podle projektu berlínských architektů Hermanna Endehe (1829–1907) a Wilhelma Böckmanna (1832–1902) kombinovaného s interiérovým řešením brněnského architekta Germana Wanderleye (1845–1904).⁵⁰ Budova se stala multifunkčním kulturním a společenským centrem, v němž se konaly koncerty, plesy, literární večery. Stala se pandantem staršího Besedního domu (1870–1873), poskytujícího služby brněnské slovanské menšině. Zároveň do jisté míry přebírala funkce, které v předešlých desetiletích plnila výhradně Reduta. Německý dům představoval prestižní stavební podnik, v němž se ovšem podobně jako v případě Besedního domu nepočítalo s monumentální malířskou výzdobou. Na rozdíl od Besedního domu byl ale vyzdoben monumentálními sochami od Karla Wolleka (1862–1936) a závěsnými tapisériemi s figurální malířskou výzdobou a komornějšími nástěnnými malbami. Tento malířský podnik byl svěřen sestrám Görlichovým. Výmluvně to dokládalo skutečnost, že přes všechny podněty symbolismu a impresionismu ještě v 90. letech 19. století jejich tvorba představovala obecně přijímaný mainstream, který byl nejhodnějším malířským stylem pro výzdobu klíčového brněnského společenského centra, a to i přesto, že výtvarné schopnosti obou autorek zřetelně narážely na kvalitativní limity.

Brněnské malířství 19. století bylo jednoznačně orientované na Vídeň. Jeho protagonisté byli vesměs Němci. S postupující emancipací slovanského etnika se však situace s blížícím se koncem 19. století postupně měnila. V 90. letech 19. století se k ústředním propagátorům slovanské kultury v Brně, Slovanskému čtenářskému spolku a Besednímu domu, připojil Ženský vzdělávací a výrobní spolek Vesna, který začal v kreslírně své dívčí školy pořádat příležitostné výstavy výtvarných děl. Spolek zde prezentoval práce česky mluvících umělců, ať již z Moravy nebo Čech. Šlo o alternativní výstavy, které primárně nepřitahovaly pozornost přívrženců výtvarného umění, ale především stoupenců české emancipace obecně. Nicméně se v nich projevil zásadní trend budoucnosti. Na přelomu století začali na výtvarnou scénu postupně nastupovat moravští umělci, jejichž mateřštinou byla čeština. Podstatným rysem těchto autorů byla skutečnost, že se za vzděláním vesměs neobraceli do Vídně, ale do Prahy. Původně národnostně podmíněná skutečnost měla velký vliv na stylovou proměnu brněnské malby, která charakterizovala 20. století. Ústřední osobností této skupiny výtvarníků se stal Joža Úprka (1860–1941).⁵¹ Po alternativní brněnské premiéře v roce 1892 v prostorách Vesny se v lužáneckém Casinu v roce 1897 uskutečnila velká Úprkova výstava, která byla modifikovanou

50 Zatloukal, P.: *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 2002, 385–389.

51 *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1995, s. 881–882.

reprízou výstavy v pražském Topičově salónu.⁵² V roce 1897 byla na dnešní Jaselské ulici postavena nová budova Vesny určená potřebám její průmyslové školy.⁵³ Neorenesanční budova vytvořená podle projektu Antonína Tebicha (1853–1935) získala ucelenou výtvarnou výzdobu v podobě maleb Jožy Úprky, lunet na fasádě a nástěnných maleb i závěsných obrazů ve dvoraně. Folklórní výjevy z moravského Slovácka tematicky odpovídaly snahám slovanských vlastenců hledajících oporu pro své obrozenecké snahy ve slovanských lidových vrstvách. Zájemem o přímé sluneční světlo prozařující barevné valéry, výraznými obrysovými liniemi a prací s plošnou stylizací reprezentovaly Úprkovy malby impresionistické a secesní trendy, které se v rakouské malbě přelomu století prosazovaly v tvorbě uměleckého sdružení Vídeňská secese. Především ale předznamenávaly nástup okruhu slovanských umělců, kteří začali v Brně vytvářet pandant německy mluvícím výtvarníkům. Vývoj spěl k polarizaci brněnské scény na dva etnicky rozdílné umělecké tábory, k polarizaci, která reagovala na vývoj, k němuž už předtím docházelo v oblasti politické. Polarizace na výtvarné scéně získala formu založením Klubu přátel umění v roce 1900, který se v novém století stal rivalem dosud monopolního spolku Mährischer Kunstverein.

52 *Theater- und Kunstdnachrichten*. Tagesbote, roč. 47, č. 67, 22. 3. 1897, s. 4.

53 Sedlák, Jan: *Brno v době secese*. Brno 1995, s. 15.

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

- P1** Franz Lefler, Opona Městského divadla v Brně.
Uloženo ve spisovně Národního divadla v Brně.
- P2** Carl Maria Thuma, Josef II. za pluhem; 1898.
Uloženo v Moravské galerii v Brně.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH

- B48** Hans Temple, Slavnostní den u profesora Zumbusche; 1896, 150 × 200 cm, olej, plátno.
Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. A 370.
- B49** Franz Felbinger, Žebrák; 1884, 85,5 × 73,5 cm, olej, plátno.
Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. M 87.
- B50** Josef Straka, V domě smutku; 1893, 62 × 78 cm, olej, plátno.
Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. A 219.
- B51** Emil Pirchan, Alegorie průmyslu na Moravě. Vitráž na schodišti Umělecko-průmyslového muzea v Brně.
Foto autor, 2011.
- B52** Hans Tichy, Pieta; 1888, 188 × 170 cm, olej, plátno.
Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. A 213.
- B53** Josef Kinzel, Stáří se nebrání pošetilosti; 1889, 39,5 × 31,7 cm, olej, dřevo.
Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. M 161.
- B54** Samuel Brunner, Znojmo; 1896, 124 × 200 cm, olej, plátno.
Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. A 222.

P1 Franz Lefler, Opona Městského divadla v Brně.

P2 Carl Maria Thuma, Josef II. za pluhem; 1898.

PETR BĚLÍK

**„WOHLTHÄTER DER AERMSTEN.“
VLADIMÍR MITROVSKÝ A MORAVSKOSLEZSKÝ
SLEPECKÝ INSTITUT V BRNĚ
V LETECH 1867–1892¹**

Summary: Vladimír Mitrovský was an important personality influencing considerably the history of Moravia in the second half of the 19th century, as well as the history of Brno. He took an active part in the political events due to his activities in the Moravian land assembly. His interests extended to the cultural and social development of the country as well. He was a member of many societies and public institutions, mainly, he was active in the board of trustees of the Moravian-Silesian Institute for the Blind for over 25 years, and was instrumental in its advancement.

Keywords: Vladimír Mitrovský, nobility, Brno, Moravia, 19th century, Moravian-Silesian Institute for the Blind, charity work

¹ Tento text vznikl s podporou grantového projektu specifického výzkumu Masarykovy univerzity s názvem *Fenomén země v dějinách střední Evropy*.

Dějiny města Brna ve druhé polovině 19. století zasáhla řada změn, které navždy změnilly tvář města. V polovině 19. století bylo k městu Brnu přičleněno dalších devatenáct katastrálních území, čímž se značně zvětšila jeho územní rozloha. Došlo k sanaci starých městských hradeb, nenávratně zmizelo staré městské jádro, které uvolnilo místo novému modernějšímu uspořádání a nové zástavbě. Postupně vzniká, pod vlivem hlavního města monarchie Vídně, nová brněnská okružní třída s řadou nových staveb a výstavních tříd. V souvislosti s těmito změnami dochází rovněž k prudkému hospodářskému rozvoji města. Na konci 60. let 19. století zde zahajuje provoz první koněspřežná dráha, rok 1873 přináší první vysokou školu v Brně, kterou byl technický institut, v letech 1881–1882 vyrůstá nově vybudované městské divadlo, které bylo jako první evropské divadlo vybaveno elektrickými žárovkami T. A. Edisona, a tak bychom mohli pokračovat dále. Je nábíledni, že v této bouřlivé době ovlivnila chod dějin města řada významných osobností, které se nezanedbatelně zapsaly ať již do kulturní, politické, sociální či hospodářské oblasti. Samozřejmě řada z těchto jmen je již notoricky známá, nicméně předmětem tohoto příspěvku by se měla stát osobnost, jejímuž životu a působení zatím nebyla věnována větší pozornost, přestože se jednalo o výraznou osobnost Moravy druhé poloviny 19. století, která rovněž zasáhla do dějin města Brna.

Touto osobou je postava Vladimíra hraběte Mitrovského ze starého českého šlechtického rodu. Vladimír Mitrovský svými životními daty pokrývá skoro celé 19. století,² přičemž nejvíce se do veřejného života Moravy, potažmo Brna, zapsal již ve zralém věku ve druhé polovině téhož století. Jednalo se o osobu, která udržovala čilé styky s řadou čelních představitelů země. Důvěrný přátelský vztah ho pojl například s jedním z nejvýznamnějších politiků Moravy 19. století, Egbertem Belcredim, byl členem, protektorem či kurátorem řady nejen moravských spolků a organizací, dlouhá léta aktivně působil na moravském zemském sněmu a vůbec svou různorodou činností významně přispěl k rozvoji země. Přesto se v dosavadní literatuře objevuje pouze sporadicky. Především v souvislosti s jeho politickou činností na Moravě, kde byl zakladatelem a posléze vedoucím Střední strany velkostatkářské, tzv. Mittelpartei, ho ve své publikaci zmiňuje Jiří Malíř.³ Několik základních dat k jeho životu můžeme rovněž nalézt v soudobých lexikonech od Konstantina Wurzbacha⁴ a Hermanna Hellera.⁵ Druhý jmenovaný pak ještě v roce 1892 vydává při příležitosti pětadvacetiletého působení Vladimíra Mitrovského jako kurátora Moravskoslezského ústavu slepců kratičký spisek, který však opět obsahuje

2 Narodil se 17. června 1814 v Brně a zemřel 6. dubna 1899 v Sokolnicích.

3 Malíř, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno 1996.

4 Wurzbach, Constantin: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Theil 18. Metastasio-Molitor*. Wien 1868, s. 392.

5 Heller, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexikon. Erster Teil*. Brünn 1885, s. 40.

pouze základní biografická data.⁶ O něco obsáhleji jsem jeho osobnost zpracoval ve své diplomové práci, kde jsem se zaměřil především na fenomén rodové tradice u šlechtice ve druhé polovině 19. století.⁷ Je tedy nasnadě, že základem tohoto textu se staly především archivní prameny Velkostatek Sokolnice, Velkostatek Pernštejn a především Rodinný archiv Mitrovských, uložené v Moravském zemském archivu.⁸ Materiály k Moravskoslezskému institutu slepců v Brně jsou pak uloženy v Archivu města Brna.⁹

Jak již bylo výše zmíněno, znamenala polovina 19. století řadu změn pro všechny vrstvy společnosti. Starý sociální řád a struktura společnosti vzaly po událostech let 1848–1849 neodvolatelně za své a společnost, do této doby uspořádaná v hierarchii přežitého feudálního systému, nastoupila cestu k formování společnosti občanské. Revoluční vlna zasáhla všechny vrstvy společnosti, šlechtický stav samozřejmě nevyjímaje, a šlechtic druhé poloviny 19. století se tak ocitá ve zcela nové a pro něj dosud nezvyklé pozici. Nicméně aristokracie nebyla revolučními léty postižena v takové míře, jak by se mohlo na první pohled zdát, i když se její představy o postupné umírněné transformaci systému v létě a na podzim roku 1848 rozplynuly. V letech 1848–1849 se aristokracie fakticky změnila z pozemkové vrchnosti na obyčejné majitele velkostatků a ztratila většinu svých práv v oblasti soudnictví a práva. Zůstaly jí ovšem některé další výsady a privilegia, které setrvaly nedotčeny až do pádu habsburské monarchie. Sem patřilo právo užívat šlechtické tituly a šlechtický predikát v předepsané formě, právo užívat erb, právo na jisté důchody, stipendia a místa v katedrálních kapitulách, ústavech šlechtičen, vzdělávacích institutech a právo na příjmy z rozličných nadací. Do této oblasti spadalo též právo na důstojenství a čestné úřady, které se vázaly na předložení osvědčení původu. Šlechtický stav se fakticky stal předpokladem ke zřízení fideikomisu. Jen pro vysokou aristokracii zůstala vyhrazena místa ve státní a dvorské správě. Privilegiem staré šlechty bylo také členství v panské sněmovně. Šlechta se musela především smířit s faktem, že společenská přeměna postoupila dále, než tomu bylo v době předbřeznové. Zároveň musela hledat určité cesty k modernímu liberalismu. Přitom ovšem zastávala jasně negativní stanovisko ke všem jeho demokratičtější podobám. Přesto zůstala aristokracii vyčleněna poměrně významná politická role. Formálně sice ztratila svá privilegia a na

6 Týž: *Ein Wohlthäter der Aermsten*. Brünn 1892. Spis je uložen ve fondu velkostatku Sokolnice. Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond F 89 Velkostatek Sokolnice 1594–1945 (dále jen fond F 89), inv. č. 83, kart. 1614, fasc. J, Zámek, Pohřební slavnost za Vladimíra hraběte Mitrovského 1899, fol. 142–153.

7 Bělík, Petr: *Rodová tradice a moravský šlechtic druhé poloviny 19. století. Příklad Vladimíra hraběte Mitrovského*. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2008.

8 MZA, fondy F 89 Velkostatek Sokolnice, F 78 Velkostatek Pernštejn, G 147 Rodinný archiv Mitrovských Dolní Rožínka.

9 Archiv města Brna (dále jen AMB), fond M 279 Národní a neúplná střední škola pro slepé v Brně 1847–1953 (dále jen fond M 279). Na tomto místě bych rád poděkoval pracovníkům Archivu města Brna za laskavé zpřístupnění těchto materiálů.

nich založenou společenskou výlučnost, ale nadále si udržovala silný společenský vliv. Revoluce také výrazně nezasáhla do šlechtických majetkových poměrů. Šlechta stále měla v rukou rozsáhlé pozemkové vlastnictví, o které se mohla spolehlivě opírat a které jí nadále zabezpečovalo výlučné společenské postavení. Přitom počet šlechticů nebyl nijak velký, na Moravě to bylo 0,1% obyvatelstva.¹⁰ Mitrovští sice rozhodně nepatřili k největším pozemkovým vlastníkům v zemi, těmi byli na Moravě především Lichtenštejnové, přesto patřila Vladimíru Mitrovskému nezanedbatelná pozemková držba, která zahrnovala například velkostatky Rožínka s Bystřicí a Branšovem o výměře bezmála 3 644 hektarů, Sokolnice, Šlapanice, Blažovice a Tuřany o výměře 2 212 hektarů, Pernštejn o výměře 3 009 hektarů, velkostatek Bystřice či maďarský Szárváš.¹¹ K tomu je třeba ještě samozřejmě přičíst vlastnictví zámků v Sokolnicích, Rožínce, starobylý hrad Pernštejn či domy v Brně a ve Vídni.

Pozemková aristokracie se postupně přizpůsobuje novým kapitalistickým formám podnikání, ať už to bylo přímo na vlastních velkostatecích, či v oborech, které s nimi bezprostředně souvisely. Jednalo se zde například o cukrovary, pivovary, cihelny, těžbu dřeva, nerostů či provozování vysokých pecí. Právě provozování vysokých pecí bylo jednou z nejrozsáhlejších dobových podnikatelských aktivit, kterým na Moravě dominovala téměř bez výhrady vysoká historická šlechta. V letech 1850–1880 to bylo 42% z celkového počtu devadesáti tří železářů.¹² Rovněž Vladimíru Mitrovskému patřily železárny, v Sobotíně a ve Štěpánově. Železárny v Sobotíně a ve Štěpánově měly roku 1850 čtyři vysoké pece a hodnota produkce byla údajně velmi vysoká. Zaměstnáno zde bylo 1 072 horních dělníků a hodnota produkce měla činit 1 021 936 zl.¹³ Vzhledem ke špatnému stavu starých pecí byla roku 1861 ve Štěpánově nad Svatkou zbudována nová vysoká pec, která byla na svou dobu velice moderně zařízená. K tomu mu patřily další průmyslové podniky, na sokolnickém velkostatku to byly například cihelna, pivovar, cukrovar či vápenka. Postupem času se šlechta také začíná angažovat v podnikání ve zcela netradičních a nových oborech. Těsně před finančním krachem roku 1873 se nacházelo ve správních radách nejrůznějších akciových společností patnáct knížat, 105 hrabat a sedmdesát čtyři nižších šlechticů.¹⁴ V tomto období „zakladatelské horečky“ se stalo doslova módou získat do představenstva akciové společnosti nějaké zvučné jméno, třeba jen formálně. Šlechta si tak prostřednictvím svého pozemkového vlastnictví a svým pronikáním do kapitalistického podnikání udržuje velice silné postavení. Rovněž hospodářská krize roku 1873 nezasáhla aristokracii tak znatelně, jako tomu

10 Bezcený, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost. Orliští Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005, s. 28.

11 Heller, H.: *Mährens Männer der Gegenwart*, s. 40.

12 Janák, Jan: *Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. Dějiny Moravy. Díl 3/1. Vlastivěda moravská. Nová řada. Země a lid. Sv. 7. Brno 1999, s. 144.

13 Tamtéž, s. 151.

14 Urban, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 289.

bylo u podnikatelů z ostatních vrstev společnosti. Postupně se sice část deskových statků dostává do vlastnictví měšťanských velkopodnikatelů a bankéřů, ale stále se jednalo o pouze nepatrný zlomek z celkového množství. Právě vzrůstající se podnikatelské špičky se postupem času dokázaly svým majetkem šlechtické obci přiblížit, ti nejmajetnější dokonce po šlechtickém vzoru nakupují venkovská sídla a nákladně je přebudovávají v romantickém duchu na přepychové rezidence, čímž se mimo jiné snaží přiblížit životnímu stylu šlechty. Nicméně přestože se stát zcela záměrně a programově snažil, aby došlo mezi starou rodovou aristokracií a mladou buržoazií k určitému sblížení, zůstávala nadále mezi oběma těmito sociálními skupinami hluboká a nepřeklenutelná propast.

Přestože za vlády císařů Františka Josefa I. a Karla I. získalo šlechtický titul mnohem více osob než kdykoliv předtím, tzv. nové šlechtě se nikdy nepodařilo etablovat se mezi starou rodovou aristokracií. Naprostým základem pro rodovou šlechtu byl totiž především bezvadný původ, a nikoliv majetek, a to byl ten základní důvod, proč zůstávala skupina staré rodové šlechty prakticky neprodyšně uzavřena. Příznačná společenská nadřazenost a výlučnost rakouské aristokracie byla známa dokonce v celoevropském měřítku, nikde jinde nebyly sociální hradby tak pevné, jako právě zde. Šlechta se v této době snaží vůči bohatým vrstvám měšťanské společnosti vymezit především svým svébytným životním stylem. Reakcí na nové společenské uspořádání byl především fakt, že se šlechta v této době daleko více než v minulosti upíná ke starým hodnotám, ke kterým patřily především starobylost a kontinuita šlechtického rodu, trvání na konzervativních tradicích, idejích a také neochvějná věrnost vládnoucí dynastii. Právě dynastická věrnost byla dědictvím z feudální minulosti, které přežilo i do moderní doby. To byly hodnoty, které měly šlechtickým rodinám či vlastně celé této sociální skupině pomoci vytvořit jakousi obrannou hráz právě před nastupující bohatou buržoazií. Urozenost, starobylost, šlechtická čest a křesťanská víra spojená s charitativní činností byly stále více hodnotami, které stály nad majetkovými poměry. Můžeme zde citovat slova Františka Kinského jeho synu Adamovi: „*Když jsem byl mladý, bylo to ještě před rokem 1914, můj otec mi řekl: Bůh a císař ti dali možnost života, kdy se nebudeš muset starat o své živobytí. Tím ti dávají čas, abys svůj život strávil tak, že budeš pomáhat těm, kteří tvoji pomoc potřebují, a těm, kteří se snaží zvednout kulturní a životní úroveň našeho národa. A to je tvoje svatá povinnost.*“¹⁵

Velkorysé přestavby venkovních šlechtických rezidencí s rozsáhlými rodovými galeriemi či budování monumentálních hrobek vytvářely jakési hmotné památky na své budovatele, navazovaly na dlouhou tradici předků se šlechtickým predikátem a především odkazovaly na kolektivní paměť rodiny, v níž měly být navěky zachovány záslužné činy slavných předků. Důraz na rodovou tradici byl zkrátka nezastupitelnou součástí výchovy každého mladého šlechtice či šlechtičny, a upevňoval tak

15 Šlechtici jsou také lidé. Prostor 6, 1992, s. 24.

vazbu na každého jednotlivého předka. Důležitou roli hrála v tomto postoji také hluboká a neotřesitelná křesťanská víra, často spojená právě s charitativní činností. Podpora všemožných nadací, spolků či institutů, které se zabývaly péčí o potřebné, patřila rovněž k nezastupitelnému kapitálu šlechtice, který opět často přecházel z generace na generaci a přispíval k věhlasu a dobrému jménu aristokratické rodiny. Celé předcházející generace šlechtické rodiny tak předurčovaly každého jedince k tomu, aby svými skutky navázal na slavné činy svých předků a pokračoval v této nastoupené cestě. Nejinak tomu bylo u rodiny Mitrovských.

Vladycký, panský a nakonec hraběcí rod Mitrovských z Nemyšle pocházel z tvrze Nemyšle na Táborsku a pod tímto jménem byl v Čechách znám ve 14. a 15. století. Původně nosili ve svém erbu stříbrný kůl v červeném poli, při povýšení byl erb pochopitelně polepšen a rozšířen. Štít pak drželi dva zlatí lvi.¹⁶ První zmínky o tomto rodu se objevují ve druhé polovině 14. století,¹⁷ kdy se uvádí Litvin ze vsi Nemyšle, západně od Mladé Vožice. V krátké době se rod rozrůstá, jeho členové se vyskytují v Radeníně, Hošticích, Prudicích, Bukové, ale také ve Slezsku a na Moravě. Zhruba v polovině 15. století se vladykové z Nemyšle rozdělují do dvou větví. Jedna z větví zůstává na jihu Čech, ta druhá získává Prčice a tvrz Mitrovce u Sedlce. Na počátku 17. století vynikli zejména Jiří a Petr Mitrovští, kteří zastávali významné zemské úřady v Čechách. Jiří Mitrovský dokonce zastával v letech 1623–1628 funkci purkrabího pražského hradu a byl také zemským soudcem.¹⁸ Později však význam členů rodu Mitrovských v politickém životě Čech poklesl a příslušníci rodu se uplatňovali především ve veřejném životě Slezska. Na Moravě byl roku 1596 Václav Mitrovský z Nemyšle přisedícím zemského práva olomouckého kraje.¹⁹ Nicméně potom, co Jindřich Mitrovský po neúspěšném povstání roku 1619 prchá a ztrácí veškerý majetek, jméno Mitrovských na Moravě mizí. Znovu se objevuje až v době, kdy Arnošt Matyáš Mitrovský (1676–1748) v roce 1728 koupil statek Žádlovice u Kyjova, následně získává rovněž spojené velkostatky Bystřici nad Pernštejnem a Dolní Rožínku, a vytváří tak základ pozemkového vlastnictví rodiny. Synové Arnošta Matyáše Mitrovského Arnošt Benjamin († 1774), Jan Nepomuk († 1760), Jan Baptista (1733–1811) a Maxmilián Josef (1709–1782) se uplatnili jak ve státních službách, tak ve službě vojenské. Pozornost zaslouží Jan Baptista Mitrovský, který získal právnické vzdělání na univerzitě v Lovani, následně se věnoval státní službě politické a později s větší zálibou službě justiční. Přitom se také zabýval studiem

16 Ještě v roce 1893 byl připsím ze dne 26. října 1893 k erbu Mitrovských připojen plášť. MZA, fond G 147 Rodinný archiv Mitrovských Dolní Rožínka (1203) 1377–1943 (dále jen fond G 147), inv. č. 10/255, kart. 69, Připojení pláště ke znaku Mitrovských 1893, fol. 1–2. Popis erbu Mitrovských tamtéž, inv. č. 10/256, kart. 69, Úřední vyobrazení znaku Mitrovských 1893, fol. 1.

17 Mysliveček, Milan: *Velký erbouník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české. Svazek 2.* Plzeň 2006, s. 44.

18 Halada, Jan: *Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti.* Praha 1999, s. 115.

19 Ježková, Marie — Kudrnová, Dana: *Rodinný archiv Mitrovských 1203–1943. Inventář.* Brno 1963, s. 1.

botaniky a byl členem různých přírodopisných spolků. V Brně zřídil velkou zahradu, která byla přístupná i pro širokou veřejnost. Jeho bratr Maxmilián Josef se věnoval nejvíce vojenské dráze, kde dosáhl hodnosti generála polního zbrojmistra. Bojoval mimo jiné také v sedmileté válce a roku 1769 byl povýšen do hraběcího stavu.²⁰ V roce 1758 převzal sám velkostatky Bystřici a Dolní Rožínku, které do té doby drželi všichni bratři společně.

Ve vojenské kariéře se nejvíce vyznamenal Josef Antonín František Mitrovský (1733–1808), který velel plukům v bojích proti Turkům. Po uzavření míru a odstoupení Valašska Turkům se v roce 1791 vrací na svůj statek Paskov, kde na nově upraveném zámku prožil poslední dvě desetiletí svého života. Hrabě Josef Antonín František patřil do okruhu moravských osvícenců a udržoval styky s významnými evropskými filozofy. Vzhledem ke skutečnosti, že byl bezdětný, odkázal své statky svému synovci Antonínu Bedřichu Mitrovskému, který je však postupně všechny prodal. Pozornost si zaslouží i Jan Křtitel Mitrovský (1763–1811), rada moravského gubernia, nejvyšší zemský sudí a nejvyšší zemský komoří Markrabství moravského, který se zabýval převážně přírodními vědami, především botanikou. Byl prezidentem Soukromé společnosti přírodovědy a vlastivědy na Moravě.

Také syn Maxmiliána Josefa Jan Nepomuk Mitrovský (1757–1799) nastoupil nejprve vojenskou dráhu. Po otcově smrti však vojenské služby zanechal a převzal správu nad velkostatkem Bystřic nad Pernštejnem a zadluženou Dolní Rožínkou. Jan Nepomuk se oženil s hraběnkou Antonií ze Žerotína (1765–1804) a tento sňatek znamenal nejen sblížení s největšími pozemkovými vlastníky na severní Moravě, ale také onen skutečný vzestup Mitrovských do řad „první společnosti“. Jan Nepomuk se zabýval mineralogií a zkoumal účinky a chemické složení moravských léčivých pramenů. Shromáždil rozsáhlou sbírku minerálů a publikoval vlastní studie z oboru mineralogie a fyziky. Byl rovněž aktivním členem moravské zednářské lóže, přesvědčeným osvícencem a svou pozornost věnoval i snahám o povznesení zemědělství. Zabýval se projektem vydávání časopisu pro moravské vlastence.

Nejvíce se rod Mitrovských zapsal do politických dějin zásluhou Antonína Bedřicha Mitrovského (1770–1842). Ten působil jako krajský komisař v Brně a krajský hejtman v Jihlavě. Později se stal dvorním radou u dvorního policejního úřadu, viceprezidentem dolnorakouské zemské vlády, viceprezidentem českého gubernia a pražským městským hejtmanem. Do roku 1807 byl ředitelem Moravské hospodářské společnosti, od roku 1815 zemským hejtmanem na Moravě a roku 1827 byl dokonce jmenován kancléřem spojené dvorské kanceláře a prezidentem dvorské studijní komise. Všeomně podporoval různé osvětové snahy na Moravě, vrcholem jeho snah byla jeho spoluúčast na založení Františkova muzea v Brně.

Rodové statky Bystřici nad Pernštejnem a Dolní Rožínku držel zatím jeho bratranec Vilém Mitrovský (1789–1857), který je zdědil po svém otci Janu Nepomu-

²⁰ Mašek, Petr: *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. Praha 2003, s. 210.

kovi († 1799). Následným sňatkem s Josefou Schröfflovou z Mansperka k nim připojil v roce 1818 i hrad a panství Pernštejn.²¹ Po něm získává statky jeho syn Vladimír.

Vladimír Mitrovský se narodil 17. června roku 1814.²² V dětství se mu dostalo, ostatně jako každému šlechtici, pečlivého rodinného vzdělání, ve kterém hrálo důležitou roli studium jazyků a historie. Ostatně jako vychovatel mladého Vladimíra působil po nějaký čas rovněž známý moravský archivář Antonín Boček. Od roku 1824 začal Vladimír jako privátní student navštěvovat první stupeň gymnázia v Brně.²³ V prvním ročníku studoval náboženství, latinu, zeměpis, historii a aritmetiku. Studia zvládal bez jakýchkoliv problémů s výborným prospěchem. V tercii přibývá k vyučovaným předmětům navíc řečtina, ze které složil zkoušku rovněž na výbornou. První stupeň gymnaziálních studií ukončuje tedy s výborným prospěchem v roce 1827.²⁴ Na druhý stupeň docházel ke zkouškám na c. k. gymnázium do Litomyšle. Také na druhém stupni pokračuje ve vynikajících studijních výsledcích a nakonec končí svá gymnaziální studia závěrečnou zkouškou 6. dubna roku 1830, kdy na výbornou s vyznamenáním zvládá předměty náboženské vědy, filozofie, matematika a latinská filologie. V dalším studiu pak pokračuje v letech 1830–1831 na filozofických studiích v Brně a následně se připravuje pod vedením JUDr. Rudolfa Otta na zkoušky na olomoucké univerzitě. Ty úspěšně skládá v roce 1832, kdy 5. dubna ukončuje na výbornou zkoušku ze statistiky evropských států a 24. června rovněž na výbornou zkoušku z přírodovědy, trestního práva a statistiky rakouských císařských zemí.²⁵ Po skončení svých studijních let nastupuje Vladimír, jak bylo zvykem u aristokratických rodin, do služby v armádě. Služba v císařské armádě totiž opět představovala jakousi samozřejmou povinnost, dalo by se říci, otázku osobní prestiže a cti. Bránit vlast a dynastii se zbraní v ruce patřilo zkrátka k dobrému jménu každého jedince. Na tomto místě naplno vystupuje zřetelný dynastický a zemský patriotismus, u rakouské šlechty tak hluboce zakořeněný. Nejednalo se tedy o vědomí příslušnosti k zemskému národu, ale především k zemi, ve které šlechtický rod po staletí žil, a k panovnickému domu, kterému po staletí věrně sloužil. Vladimír nastupuje svoji vojenskou službu ihned po ukončení svých vysokoškolských studií v roce 1833. V témže roce vstupuje do kyrynsnického regimentu císaře Františka Josefa I.²⁶ V tomto pluku působí až do roku 1842, kdy z něj vystupuje v hodnosti rytmistra. Ke konci svého působení u uvedeného vojenského útvaru získává Vladimír nejvyšším rozhodnutím hodnost komořího, o čemž je informován dopisem

21 Mašek, P.: *Modrá krev*, s. 210.

22 Wurzbach, C.: *Biographisches Lexikon, Theil 19*, s. 392.

23 MZA, fond G 147, inv. č. 387, kart. 10, Studijní vysvědčení Vladimíra Mitrovského 1824–1832, fol. 3.

24 Tamtéž, fol. 12.

25 Tamtéž, fol. 28–30.

26 Wurzbach, C.: *Biographisches Lexikon. Theil 19*, s. 392.

z 23. října 1842.²⁷ Nedlouho poté se 9. října 1844 poprvé žení.²⁸ Jeho vyvolenou se stává Antonie hraběnka Dietrichštejn-Proskau (1821–1847) z jednoho z nejvýznamnějších moravských rodů a tímto sňatkem Vladimír jen upevňuje svou pozici v řadách staré rodové šlechty. Sňatkem se také do držení rodiny Mitrovských dostává sokolnické panství i s místním zámekem.

Samotný sňatek se odehrál ve vídeňském Karlskirche a hned následující den, 10. října, proběhl triumfální příjezd novomanželů na panství Pernštejn, Bystřice a Dolní Rožínka. Už od rána se lid shromažďoval okolo okresní silnice z Tišnova na Rožínku, kudy měli novomanželé projíždět. Na hranicích pernštejnského panství poblíž obce Žitava byla postavena triumfální brána se znaky Pernštejnů a se čtyřmi prapory s vymalovanými erby. Dozdobena byla německým nápisem „Wilkommen“, květinovou výzdobou a iniciálami W a A. Zde se už ráno shromáždili duchovní z okolních farních úřadů, pernštejnští úředníci a zaměstnanci, představení obcí a další s prapory v barvách Mitrovských, červené a bílé, vše za doprovodu nedvědickej kapely oděné do nových uniforem. Ve dvanáct hodin zazněl signál, že se novomanželé blíží. To už na místě čekal Vladimírov otec Vilém, aby oba novomanžele přivítal. Po něm je uvítal jménem veškerého lidu ředitel pernštejnského panství, Antonii byla přednesena a věnována oslavná báseň a novomanželé si prohlédli triumfální bránu. Poté byla vypálena slavnostní salva a průvod se vydal dále po trase. Celý průvod vedl jezdec s velkým červenobílým praporem a nápisem „Pernštejn“, za ním jel zdobený vůz s květinami a kapelou, následovaly další tři vozy se selskými děvčaty s kyticemi, za nimi starosta Pernštejna opět s červenobílým praporem, za ním po párech na koni sto pernštejnských poddaných. Následovalo dvacet doubravnických měšťanů s praporem a konečně novomanželé na otevřeném voze, za nimi Vilém Mitrovský s manželkou Josefou a za nimi další zaměstnanci panství. Poté, co cestou absolvovali ještě několik zastávek, dorazili konečně na zámecké nádvoří v Rožínce, kde byla poslední triumfální brána. Po přivítání se mladý pár odebral se svatebními hosty do pokojů, kde již byl připraven taneční parket s hudbou a slavnostní hostina. Spříznění Mitrovských a Dietrichštejnů bylo slavnostně zapsáno do análů, které měli jejich potomci navěky opatrovat. Tak nějak pojednával o slavnostním dni deník Moravia.²⁹ Šlo sice o velice šťastné manželství, nicméně také velice krátké, neboť Vladimírova manželka již po třech letech při pobytu v Benátkách dne 3. prosince roku 1847 umírá na plicní chorobu.³⁰ Vladimíra Mitrovského smrt jeho mladé ženy podle dobových svědectví doslova zdrtila, jak o něm napsal manžel jeho švagrové Alfons Mensdorf-Pouilly, doslova

27 MZA, fond G 147, inv. č. 5/386, kart. 10, Jmenování Vladimíra Mitrovského komořím 1842, fol. 1.

28 Tamtéž, inv. č. 10/269, kart. 69, Svatební a úmrtní oznámení 1844–1899, fol. 9.

29 MZA, fond F 89, inv. č. 83, kart. 1614, fasc. O, Zámek, Zasoubení Vladimíra Mitrovského s Antonii hraběnkou Dietrichstein 1844, fol. 222.

30 MZA, fond G 147, inv. č. 10/269, kart. 69, Svatební a úmrtní oznámení 1844–1899, fol. 9.

„řval bolestí“ u smrtelného lože své choti.³¹ Z tohoto krátkého manželství vzešli dva synové a dědicové. První byl František, narozený v roce 1845, a druhý Arnošt, narozený v roce 1846. Nicméně i u těchto synů potkala jejich otce tragédie. V roce 1875 totiž Vladimír oba své syny ztrácí. Nejprve umírá 2. května prvorozený František a poté 14. října také druhorozený syn Arnošt. Zatímco František zemřel náhle po krátké chorobě v Čechách u Manětína, mladší Arnošt trpěl již delší dobu vážnými zdravotními problémy a umírá na zámku Mitrovských v Sokolnicích. O smrti obou synů informuje s lítostí Moravská Orlice v rubrice denní zprávy. Nejprve 4. května oznamuje úmrtí Františka: „*Přežalostnou ztrátu utrpěla ušlechtilá rodina hraběte Vlad. Mitrovského — nejstarší syn František, naděje rodiny, bolestnými ranami v posledních letech nad jiné navštívené, zemřel včera v Čechách u Manětína po krátké chorobě. Srdečná soustrast, jenž při ztrátě této všemi kruhy ovládla, jenž velectěnou rodinu hraběte Mitrovského znají, přispěje snad poněkud k ulevení bolu, který v době poslední ovšem příliš často přicházel a příliš hluboko zasáhal.*“³² Při úmrtí Arnošta přináší 16. října jen strohou informaci: „*Úmrtí. Mladý hrabě Arnošt Mitrovský, po dlouhá již léta bolestnou chorobou postižený, zemřel včera v Sokolnicích.*“³³ Oba synové byli pohřbeni do Vladimírem nově zbudované rodinné hrobky při farním kostele v Doubravníku. Po úmrtí každého ze synů byla Vladimírem zřízena mešní nadace ve výši 100 zl. rakouské měny ve státních dluhopisech a každoročně ve výročí jejich smrti měla být v patronátním doubravnickém kostele sloužena bohoslužba.

Nedlouho po smrti Antonie se Vladimír v bouřlivém revolučním roce 1848 vrátil do služby v armádě. Aktivně se účastní obléhání Vídně i následného tažení do Uher a opět tak projevuje své pevné dynastické cítění a věrnost císaři. Podruhé vystupuje z armády v roce 1850 v hodnosti majora, když se ve stejném roce podruhé žení.³⁴ Jeho druhou ženou se stává Julie hraběnka Salis-Zizers. Z tohoto manželství vzešli potomci: dcera Terezie (1850–1874), syn a pokračovatel rodinné tradice Vladimír (1864–1930) a dcery Josefína, Emma a Marie. V následujících letech se Vladimír, aby zajistil své rozrůstající se rodině pohodlné bydlení, pouští do přestavby sokolnického zámku. Tato přestavba probíhala v letech 1851–1853 a týkala se značné části zámeckého areálu. Na stavbu vedle hraběte dozíral rovněž ředitel panství Alois Sukup a byla svěřena známému a šlechtou hojně využívanému architektovi Franzi Schlepsovi, který nastoupil do služeb Mitrovských po smrti svého staršího bratra Karla a zpracovával pro Mitrovské i řadu dalších zakázek. V letech 1847–1867 se také zabýval interiéry hradu Pernštejna (sál spiklenců, knihovna, mo-

31 Slabáková, Radmila: *Žal a umírání v denících a soukromé korespondenci rakousko-české šlechty 19. století*. Studia Historica Nitriensia 9, 2001, s. 156.

32 Moravská Orlice, roč. 4 (13), č. 101, 4. 5. 1875, s. 2.

33 Moravská Orlice, roč. 4 (13), č. 237, 16. 10. 1875, s. 2.

34 U aristokracie bylo poměrně běžné, že po úmrtí první partnerky zaujímá její místo v krátkém čase další žena, ať již to bylo z důvodu péče o nedospělé děti, či při bezdětnosti prvního manželství prostá snaha o potomka a pokračovatele rodu.

biliář a neuskutečněné návrhy dostavby věže) i stavbami v okolí (vila Mitrovských v podhradí, hájovna Hodunka, starý dům zahradníků, skleníky), z nichž vyniká zejména neogotická hrobka Mitrovských, přistavěná ke kostelu v Doubravníku v letech 1856–1867.³⁵ Přestavba zámku byla dokončena v roce 1853, nicméně ještě do roku 1855 pokračovaly úpravy nejbližšího zámeckého okolí, tedy zámeckého parku a obory. Tímto zajistil hrabě Mitrovský sobě a své rodině odpovídající reprezentativní sídlo, navíc v těsné blízkosti města Brna. Vzhledem k jeho bohatému veřejnému životu byly Sokolnice přece jenom vhodnější než poměrně vzdálený hrad Pernštejn, který ovšem hrabě Mitrovský velice rád navštěvoval a využíval jej především jako letní sídlo.

Blížkost jeho hlavního sídla městu Brnu byla Mitrovskému o to více užitečná od roku 1861, kdy hrabě vstupuje jako poslanec na moravský zemský sněm. Poprvé je zvolen do sněmu 27. března 1861 v I. kurii ve II. velkostatkářském sboru. Jak již bylo v úvodu uvedeno, Vladimír Mitrovský se stal zakladatelem a následně vedoucí postavou střední strany velkostatkářstva, která byla při jednáních moravského zemského sněmu často pověstným jazýčkem na vahách při sněmovních hlasováních. Vladimír se hned od počátku svého působení na sněmu aktivně účastní sněmovních jednání. Hned na prvním zasedání v dubnu roku 1861 se hrabě vyjadřuje k otázkám odměn poslanců³⁶ a hned v následujícím roce je zvolen za předsedu XII. výboru pro zřízení jízdních kasáren. Od roku 1864 se stává také předsedou finančního odboru,³⁷ v jehož rámci podporuje příspěvek na opravu stavby všeobecné nemocnice v Brně, a zajímá se rovněž o rozvoj silniční sítě. V otázce úpravy služného úředníků v nemocnicích se vyslovuje pro výplatu 300 fl. Dr. Rittmannovi.³⁸ Dne 13. května 1864, tedy ještě před svým působením v tomto ústavu, podporuje příspěvek pro Moravskoslezský ústav slepců ve výši 10 000 fl.³⁹ V následujících letech, ostatně jako po celou dobu svého účinkování na moravském zemském sněmu, se živě účastní nejrůznějších jednání, týkajících se rozličných oprav volebního řádu a dalších záležitostí, přímo se týkajících samotného fungování tohoto politického tělesa. V roce 1866 se například vyslovuje pro převzetí a opravení starého zemského domu pro jeho původní účel.⁴⁰ V následujícím roce je hrabě opět zvolen do sněmu na třetím místě počtem devadesáti dvou hlasů,⁴¹ což svědčí o jeho významu a postavení na soudobé politické scéně. Od 1. května 1867 bylo Vladimíru Mitrovskému z nejvyššího rozhodnutí ministra Taafeho navíc propůjčeno doživotní členství v panské

35 Zatloukal, Pavel: *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 2002, s. 132.

36 Mährisches Landtagsblatt 1861, s. 50.

37 Mährisches Landtagsblatt 1864, s. 51.

38 Tamtéž, s. 967.

39 Tamtéž, s. 978–979.

40 Mährisches Landtagsblatt 1866, s. 973.

41 Mährisches Landtagsblatt 1867, s. 180–182.

sněmovně říšské rady.⁴² I v následujících letech má kromě volebních otázek široké spektrum záberu, žádá například o zemskou cenu pro zářijové jezdecké závody, jako člen brněnského jezdeckého spolku. Mitrovský totiž v zářijových dostizích roku 1868 působil coby rozhodčí při této sportovní události.⁴³ Protestuje také proti volnému nakládání s pozemky, vyslovuje se proti zvýšení dotací pro zábrdovický sirotčinec, podporuje návrh na 10% přírůstek na pivo a kořalku a hlasuje například proti zrušení Moravské záložny. V roce 1869 se staví proti stěhování podkovářské školy z Brna do kláštera Louky u Znojma, podporuje setrvání prosektora v Moravské zemské nemocnici, případně místo něj navrhuje dosazení čtvrtého primáře. Připojuje se také k návrhu na zvýšení příspěvku pro Moravský včelařský spolek ze 400 na 500 fl. Podporuje zřízení odborné hospodářské školy při c. a k. technickém ústavu v Brně a především souhlasí s návrhem zemského výboru na přiznání podpory pro Moravskoslezský slepecký institut dopředu na léta 1869–1871.⁴⁴ Rovněž měly podle něj být učiněny určité záruky od zainteresovaných obcí a vojska ve věci výstavby jezdeckých kasáren. To už se však působení Vladimíra Mitrovského na moravském zemském sněmu chýlilo pomalu ke konci. Naposledy byl totiž do sněmu zvolen 6. září 1871.⁴⁵ Vystoupí ještě znovu na podporu jezdeckých kasáren, podporuje výstavbu železnice z Brna do Německého Brodu a především ještě jednou zasáhne ve prospěch Moravskoslezského slepeckého institutu, když hlasuje pro povolení podpory na provedení oprav budovy. Poté už do moravského zemského sněmu nekandiduje. Moravská Orlice k tomu v jeho nekrologu píše: „[...] *Jako dlouholetý člen konservativního velkostatku na Moravě účastnil se až do let šedesátých hořlivě veřejné činnosti na Moravě, v pozdějších letech pro některé osobní neshody s nebožtíkem hrabětem Egbertem Belcredim stranil se politického života.*“⁴⁶

Od poloviny 60. let 19. století jej hojně zaměstnávají úpravy interiérů hradu Pernštejna, na kterých si dává hrabě Mitrovský velice záležet a hlavně od poloviny šedesátých let do poloviny let sedmdesátých také výstavba rodinné hrobky při farním kostele v Doubravníku, jejímž zbudováním chtěl hrabě Mitrovský sobě i svým potomkům zajistit odpovídající místo posledního odpočinku. To ovšem zdaleka neznamená, že by se hrabě od této doby stranil jakéhokoliv veřejného života, právě naopak. Vladimír Mitrovský si stále udržuje přehled o politickém dění, přestože do něj již nijak nezasahuje, a je rovněž členem či přispěvatelem mnoha spolků či veřejných institucí. Jednalo se jak o spolky čistě regionální, tak o instituce celozemského významu. V letech 1868–1869 převzal protektorát nad Moravským včelařským spolkem. V roce 1868 se mu navíc dostalo dalšího vyznamenání, když byl nejvyšším

42 MZA, fond G 147, inv. č. 5/3860, kart. 10, Oznámení o doživotním členství v říšské radě 1867, fol. 1.

43 MZA, fond G 196 Rodinný archiv Daunů Bitov (1251) 1278–1904, inv. č. 600, sign. W206, kart. 156, Varia 1862–1896, fol. 102.

44 Mährisches Landtagsblatt 1869, s. 198.

45 Mährisches Landtagsblatt 1871, s. 45.

46 Moravská Orlice, roč. 37, č. 80, 8. 4. 1899, s. 2.

rozhodnutím z 24. října roku 1868 jmenován tajným radou.⁴⁷ Dne 22. března 1870 mu bylo také uděleno čestné členství spolku vojenských vysloužilců ve Slavkově.⁴⁸ Vladimír rovněž svoluje k udělení příspěvku na zbudování praporu spolku a zároveň k tomu, aby se kmotrou nového praporu stala jeho dcera Marie, která měla praporu darovat symbolickou stužku. Nicméně za podmínku si klade, aby byl prapor na jedné straně žlutý s císařským orlem a na druhé straně měl být vyobrazen patron spolku sv. Martin. Opět zde tak prosvítá hluboké dynastické cítění hraběte: „*My staří vojáci jsme vždy jen císaři pánu našemu sloužili, za něj bojovali a krev svou prolili. Když by jsme tedy erb J. V. císaře pána našeho na praporu měli, nejlépe by jsme věrnost naši J. V. císaři pánu dokázali. J. V. císař pán jen osobně dovoluje císařský erb na prapor dáti, jestli by se ale spolek odhodlal mému přání vyhověti, tak bych se já sám o dovolení to u J. V. ucházel.*“⁴⁹

Hlubokou katolickou víru odráželo zase dlouholeté členství hraběte v katolickém spolku v Brně. Vzhledem k tomu, že jednou z velkých vášní Vladimíra Mitrovského, podobně jako u většiny ostatních šlechticů, byl lov a hon, byl také členem několika lesnických a loveckých spolků. Působil například jako viceprezident a kurátor Moravskoslezského lesnického spolku, Hospodářsko-lesnickému spolku tišnovského okresu zase přispěl obnosem 50 zl. na zřízení zimní hospodářské školy v Tišnově; byl také členem Moravského loveckého spolku a na ochranu ptáků. Když jej v roce 1894 požádal výbor brněnského odboru Klubu českých turistů o povolení opatřit cesty na statcích Pernštejn, Rožinka s Bystřicí, Branšov a Sokolnice turistickými značkami, odmítl hrabě s odůvodněním, že by značky mohly způsobit zmatek ve spojení se značkami označujícími postavení střelců na honu. Častá byla také jeho členství v rozličných hasičských spolcích. V roce 1881 byl jmenován čestným členem Spolku dobrovolných hasičů v Rožné; šlo poděkování nejen za jeho peněžité dary, ale také za bezplatné poskytnutí dříví k vybudování hasičského lezeckého náradí. Čestné členství mu bylo nabídnuto i Dobrovolnou jednotou hasičskou ve Šlapanicích. V roce 1894 informuje výbor jednoty Vladimíra o uspořádání sjezdu žup, zasílá mu program sjezdu a slavností a zároveň prosí o nějaký finanční příspěvek. Hrabě žádosti vyhovuje a přispívá peněžitým obnosem ve výši 10 zl.⁵⁰ Rok nato jmenuje hraběte čestným členem za jeho neocenitelné zásluhy, vzácnou přízeň a podporu Dobrovolný spolek hasičský v Sokolnicích, který mu u příležitosti jeho jmenin předává slavnostní diplom. Vladimír evidentně potěšen odpoví dopisem z 27. června 1895: „*Slavnému sboru dobrovolných hasičů v Sokolnicích. Velice mne potěšila oddanost slavného sboru hasičského a projevuji za jmenování čestným členem téhož sboru své upřímné díky.*“⁵¹ Každoročně přispíval příspěvkem 10 zl. Vlasteneckému spolku paní od

47 MZA, fond G 147, inv. č. 5/386g, kart. 10, Jmenování Vladimíra Mitrovského tajným radou 1868, fol. 1.

48 Tamtéž, inv. č. 6/1098, kart. 31, Udělení diplomu Vladimíru Mitrovskému jako čestnému členu vojenských vysloužilců ve Slavkově 1879, fol. 1.

49 Tamtéž, inv. č. 6/1096, kart. 31, Korespondence Vladimíra Mitrovského s různými spolky 1868–1893, fol. 18.

50 Tamtéž, fol. 51–52.

51 Tamtéž, fol. 55.

červeného kříže pro Moravu, jehož byl také členem. V roce 1894 ho také požádalo Družstvo českého národního divadla v Brně o peněžitou podporu k rekonstrukci stávající divadelní budovy. Vladimír přistupuje do spolku za skutečného člena a ochotně k tomu svoluje: „*Slavnému výboru družstva čes. nár. divadla v Brně. K rukou Otakara barona Pražáka advokáta v Brně. Vyhovuje ochotně žádosti ctěného družstvu, týkající se podpory ku rekonstrukci budovy čes. nár. divadla v Brně, přihlašuji se za skutečného člena s obnosem 100 zlatých, kteréž zároveň posílám.*“⁵²

V Brně byl hrabě korespondenčním členem místní obchodní a živnostenské komory. Po dlouhou dobu působil rovněž v kuratoriu Moravského průmyslového muzea v Brně. Poprvé mu bylo nabídnuto místo zástupce předsedy tohoto muzea 21. února roku 1874.⁵³ V následujících letech zde působil jako kurátor. Protektor Moravského průmyslového muzea, arcivévoda Rainer, po každé tříleté periodě s uznáním oceňoval Mitrovského vynikající zásluhy a schopnosti, a tak není divu, že se Mitrovského působení zde protáhlo až do roku 1892.⁵⁴

S Brnem je však činnost Vladimíra hraběte Mitrovského svázána především s jeho dlouholetým působením jako kurátora Moravskoslezského ústavu slepců. Tento dobročinný ústav vznikl z odkazu v roce 1813 zemřelého brněnského podnikatele Františka Essa. Díky úsilí a snaze pánů JUDr. rytíře von Stelly, Heiterera, Gacha, Schenka a Pojatze, kteří byli členy jakéhosi provizorního kuratoria, z velké části díky dobročinné sbírce a také díky podpoře moravských stavů je vystavěna vlastní budova ústavu a 18. října 1847 je institut slavnostně otevřen.⁵⁵ Protektorát nad ústavem převzala arcivévodkyně Alžběta a institut měl sloužit k výchově a vzdělání slepých dětí z korunních zemí Moravy a Slezska. V době svého otevření čítal pouhých patnáct chovanců.⁵⁶ O jeho další rozvoj se úspěšně staralo v roce 1852 ustavené kuratorium ve složení: Michael hrabě z Bukuwky, Dr. Antonín Kruml, Karel Heiterer, ke kterým přibyl později ještě František Hirsch. Díky činnosti tohoto kuratoria nacházíme v institutu na konci roku 1866 celkem třiadvacet chovanců, z toho sedmnáct chlapců a šest dívek.⁵⁷ Vladimír Mitrovský byl do kuratoria ústavu povolán namísto Michaela hraběte Bukuwky dopisem ze dne 30. března 1867.⁵⁸ Po souhlasu místodržitelství tedy hrabě Mitrovský po tomto datu nastupuje do

52 MZA, fond G 147, inv. č. 6/1096, kart. 31, Korespondence Vladimíra Mitrovského s různými spolky 1868–1893, fol. 132–134.

53 Tamtéž, inv. č. 5/386w, kart. 10, Povolání Vladimíra Mitrovského do kuratoria Moravského průmyslového muzea 1874, fol. 1.

54 Tamtéž, inv. č. 5/423, kart. 10, Opětovné povolání Vladimíra Mitrovského do kuratoria Moravského průmyslového muzea 1889, fol. 1.

55 Heller, H.: *Ein Wohlthäter der Aermsten*. Brünn 1892, s. 10.

56 Tamtéž.

57 Tamtéž.

58 MZA, fond G 147, inv. č. 5/386p, kart. 10, Jmenování Vladimíra Mitrovského jako kurátora Ústavu slepců 1867, fol. 1.

kuratoria ústavu. Od roku 1867 tak stálo v čele ústavu druhé kuratorium skládající se z Vladimíra hraběte Mitrovského, Edmunda Bochnera, který nastoupil na místo Johanna svobodného pana Chlumeckého, a Aloise Janečka. Samotný Vladimír působil neúnavně v čele kuratoria celé čtvrtstoletí, tedy až do roku 1892. Jak píše Hermann Heller, během této pětadvacetileté periody se neobešla jediná písemnost, týkající se chodu tohoto ústavu, bez toho, aby byla signována hrabětem Mitrovským. Během tohoto dlouhého období, kdy hrabě působil ve vedení ústavu, prošel institut všestranným rozkvětem, na čemž měl Vladimír Mitrovský samozřejmě nemalou zásluhu. Zatímco v roce 1866 se v ústavu nacházelo pouze třidvacet chovanců, v roce 1892 se zde vzdělávalo na 110 žáků.⁵⁹ Počty přijatých chovanců se v 50. a 60. letech 19. století pohybovaly ročně kolem tří až pěti žáků, pouze výjimečně více. Teprve od 70. a hlavně 80. let téhož století začaly počty přijatých vykazovat dvouciferné hodnoty, v roce 1892 bylo přijato dokonce třicet devět nových žáků, k čemuž nepochybně přispělo rozšíření stávající budovy institutu.⁶⁰ Značně byl také rozmnožen majetek ústavu. V roce 1866 činil 111 361 fl. 55 kr., na přelomu let 1891 a 1892 to byl více než dvojnásobek, konkrétně 217 863 fl. 99 kr.⁶¹ Vedle toho byla ještě navíc zvlášť vyčleněna částka ve výši 8 350 fl. na učitelský penzijní fond.⁶² Vzhledem ke stále vzrůstajícímu počtu chovanců institutu bylo také třeba rozšířit stávající budovu ústavu. Od roku 1867 sídlil institut v budově na tehdejší Ratwitově náměstí 7 (nyní Žerotínovo náměstí 7). Budova institutu musela být z kapacitních důvodů několikrát upravována, naposledy byla stavebně rozšířena v roce 1891. Na původní jednopatrovou budovu bylo přistavěno ještě jedno patro. Samotnou stavbu pak vedl stavební mistr Exner. Tato přestavba dala rovněž podnět k vybudování slavnostního sálu, který byl bohatě architektonicky vyzdoben. Do něj pak byla instalována obrazová výzdoba věnovaná osobnostem, které se o chod institutu zasloužily. Je tedy jasné, že se jednalo celou řadu obrazů, na čestném místě byl samozřejmě obraz císaře Františka Josefa I. a arcivévodkyně Alžběty a přirozeně zde na čestném místě nechyběla ani podobizna Vladimíra Mitrovského. Náklady na přístavbu činily tenkrát přes 40 000 fl.⁶³ Institut se tak stal nejen největším v monarchii, ale zařadil se mezi největší ústavy svého druhu v Evropě. Kuratorium se také všemožně snažilo rozmnožovat podpůrný fond pro chovance, kteří již institut opustili, i zde dosáhlo nezanedbatelného úspěchu. Původní fond ve výši 4 083 fl. 80 kr. se mu díky průměrnému ročnímu příjmu 4 058 fl. 58 kr. podařilo rozmnožit až na částku 81 018 fl. 78 kr., nehledě na další dary dobrodinců.⁶⁴ Vzhledem k těmto výsledkům ve vedení ústavu obdržel Vladimír

59 Heller, H.: *Ein Wohlthäter der Aermsten*, s. 11.

60 AMB, fond M 279, inv. č. 2, Matrika chovanců I 1847–1883.

61 Heller, H.: *Ein Wohlthäter der Aermsten*, s. 11.

62 Tamtéž.

63 Tamtéž.

64 Tamtéž.

Mitrovský několik oficiálních veřejných ocenění. V roce 1877 mu bylo po deseti letech působení předáno oficiální poděkování za jeho neúnavnou a obětavou činnost ve funkci kurátora za dosažené výsledky při rozmnožování společných fondů institutu.⁶⁵ K výročí svého dvacetiletého působení ve vedení ústavu obdržel Vladimír Mitrovský další veřejné uznání prostřednictvím veřejného blahopřejného dopisu od hraběte Schönborna z 29. září 1887.⁶⁶ Opět je zde vyzvednuta jeho obětavá činnost při rozhojnění společného jmění institutu, jeho zásluhy na zvýšení počtu žáků, rozšiřování dobrého jména institutu a vůbec všeobecný rozkvět této humanitární instituce. Rovněž je zde oceněna činnost dalších dvou členů kuratoria, Edmunda von Bochnera a Aloise von Janečka.

Nejvyššího ocenění se Vladimíru Mitrovskému dostalo u příležitosti jeho pětadvacetiletého působení ve vedení ústavu, kdy obdržel nejvyšší uznání od samotného císaře Františka Josefa I. (nejvyšším rozhodnutím ze 17. ledna 1892).⁶⁷ Císař institut rovněž několikrát navštívil, konkrétně to bylo v letech 1853, 1859, 1880 a 1892.⁶⁸ Při každé své návštěvě se živě zajímal o jeho chod a řízení, o život žáků na institutu, o ubytování či stravování. Samozřejmě stranou jeho pozornosti nezůstával program vzdělávání a studijní výsledky chovanců. Když se v roce 1892 tázal Edmunda von Bochnera, jak velký vlastně institut je, byl mile překvapen odpovědí, že se jedná o největší institut svého druhu v monarchii a dokonce třetí největší v Evropě. Jak císař, tak také ostatní členové panovnického domu často přispívali na chod institutu velkorysími dary. Vladimír Mitrovský působil v Moravskoslezském ústavu slepců přes dvacet pět let. Jeho rozhodnutí vzdát se funkce kurátora ze 17. ledna 1891 bylo přijato s „upřímným politováním“.⁶⁹ Zproštěn své funkce byl však až dopisem ze dne 8. dubna 1892.⁷⁰ Opět obdržel poděkování za svou neúnavnou píli, účast a zájem o chod institutu. K děkovnému dopisu bylo přiloženo v pevné vazbě vyvedené poděkování ve slepeckém písmu ze 14. května 1893, podepsané Františkem a Marií Pavlíkovými.⁷¹ Další poděkování pak bylo podepsáno celým učitelským sborem institutu, který tvořili: ředitel František Pavlík, učitel náboženství Ignác Sedláček, učitelé literatury August Niemczynski, Josef Umlauf, Josef Manda, učitelé hudby Robert Bauer, Oswald Pavlík, Josef Jemelík, Albín Paleček, dále učitelka rukodělných oborů Adéla Dudálková a učitelé Edmund Frömel a František Král. Domovníctví ústavu vedla manželka ředitele, již zmíněná Marie Pavlíková, a lékařem zde byl Dr. Adolf Kofrányi.

65 MZA, fond G 147, inv. č. 6/1097, kart. 31, Poděkování Vladimíru Mitrovskému po deseti letech působení jako kurátora Moravskoslezského ústavu slepců 1877.

66 Heller, H.: *Ein Wohlthäter der Aermsten*, s. 13.

67 Tamtéž.

68 Tamtéž.

69 MZA, fond G 147, inv. č. 5/424, kart. 15, Poděkování pro Vladimíra Mitrovského jako kurátora Moravskoslezského ústavu slepců 1893, fol. 22.

70 Tamtéž, fol. 1.

71 Tamtéž, fol 16.

Nevidomí byli v ústavu vzdělávání v několika povinných předmětech. K těm patřilo náboženství, čtení a tlačené písmo, řeč a vyjadřování, počítání, přírodopis a přírodopis, zeměpis, dějepis, zpěv a rovněž tělesná cvičení. K nepovinným patřily muzikální obory, které zahrnovaly hru na klavír, varhany, housle, citeru a harmoniku. Chvályhodná byla rovněž snaha vzdělávat chovance v rukodělných činnostech, ke kterým patřilo košíkářství, kartáčnictví, pletení proutěných křesel a dalších výrobků či provaznictví. V roce 1890 bylo v institutu v rámci tohoto programu vyrobeno na 5 108 rozličných kartáčů, 901 košů a košíků a 377 jich bylo opraveno. Žákyně se věnovaly i řadě dalších drobných prací, jako například šití různých ozdobných deček či výrobků z plsti. Institut se díky svým výrobkům zúčastnil také celé řady výstav. Namátkou můžeme jmenovat průmyslovou výstavu v Londýně v roce 1862, světovou výstavu v Paříži v roce 1867, ve Vídni v roce 1873, znovu v Paříži v roce 1878, průmyslovou výstavu v Terstu v roce 1882, moravskou průmyslovou výstavu v roce 1886 či jubilejní výstavu v Brně v roce 1888.⁷²

Institut pořádal některá hudební vystoupení svých chovanců. V archivním fondu nacházíme například záznam o programu veřejných ročních zkoušek chovanců ústavu z 1. srpna 1870.⁷³ Zkoušky se odehrávaly v dopoledních hodinách mezi devátou a dvanáctou. V prvním oddílu byli žáci přezkoušeni z náboženství, čtení a tlačené hmatavého písma spojeného s mluvnici, ze zeměpisu, z přírodopisu, silozpytu a z počítání. Ve druhém oddílu ze zpěvu, z hry na piano, na citeru, hry na smyčcové a dechové nástroje či z hry na varhany. Následovaly praktické ukázky ručních prací a tělesných cvičení. Výrobky chovanců byly vystaveny jak na ukázkou, tak k volnému prodeji. Zmíněno bylo také to, že výuka probíhala v obou zemských jazycích. Dále nacházíme v archivním fondu doklady o pořádání maškarních bálů, jejichž výtěžek šel na chod institutu. Bály byly pořádány v sále brněnské Reduty, vstupné činilo 1 fl., v roce 1875 zde například bezplatně účinkovala kapela c. k. 45. pěšího pluku arcivévody Zikmunda.⁷⁴ Na všech těchto aktivitách institutu se velkou měrou samozřejmě podílel i hrabě Mitrovský. Nezajímalo se pochopitelně jen o běžný chod institutu, svou autoritou zaštiťoval právě podobné akce, neúnavně shromažďoval finanční prostředky, bez kterých by chod penzionátu nebyl možný, a vůbec se všestranně staral o rozkvět této humanitární instituce.

Po roce 1892, ve svých 78 letech, se Vladimír Mitrovský vzdává svého působení ve veřejných institucích, vedle Moravskoslezského ústavu slepců odchází rovněž z vedení Moravského průmyslového muzea, a uchyluje se do ústraní. Zbytek svého života tráví na svých panstvích; nejvíce pobýval, jak je patrné především z jeho korespondence, na svém zámku v Dolní Rožínce. Stále byl členem mnoha spolků či sdružení, ačkoli už nezastával žádnou veřejnou funkci.

72 Heller, H.: *Ein Wohlthäter der Aermsten*, s. 15.

73 AMB, fond M 279, inv. č. 106, Album programů a veřejných vystoupení chovanců 1870–1940.

74 Tamtéž.

Vladimír Mitrovský nakonec umírá na zámku v Sokolnicích po delší nemoci ve věku 85 let dne 6. dubna roku 1899. Jeho ostatky měly být posvěceny v neděli 9. dubna ve dvě hodiny odpoledne v zámecké kapli v Sokolnicích.⁷⁵ Odtud pak měly být převezeny do rodinné hrobky v Doubravníku, kde se měl konat v pondělí 10. dubna pohřeb o půl třetí odpoledne.⁷⁶ Ještě předtím, téhož dne v deset hodin dopoledne, měla být sloužena zádušní mše. Ve všech ostatních patronátních kostelech na všech mitrovských panstvích měla být mše předčítána v úterý 11. dubna v jedenáct hodin dopoledne.⁷⁷ I ve své závěti pamatoval hrabě Mitrovský na potřebné. Dle jeho poslední vůle měl být rozdělen chudým v obcích na panství Sokolnice obnos ve výši 200 zl.⁷⁸ O jeho smrti referuje obsáhleji Moravská Orlice 8. dubna: „*Tajný rada Vladimír hrabě Mitrovský z Mitrovic, majitel panství Rožínky a Sokolnic, dnes ráno zemřel ve vysokém věku 85 let. Se jménem hraběte Mitrovského spjat je kus historie politických bojů na Moravě. Jako dlouholetý člen konservativního velkostatku na Moravě účastnil se až do let šedesátých horlivě veřejné činnosti na Moravě, v pozdějších letech pro některé osobní neshody s nebožtíkem hrabětem Egbertem Belcredim stranil se politického života. Za hraběte Taafa stal se vůdcem tzv. střední strany velkostatkářů. Hrabě Mitrovský narodil se v Brně v červnu 1814, byl nejprve ve státní službě a na to důstojníkem až do r. 1842, kdy jako rytmistr z vojska vystoupil. R. 1861 zvolen byl do moravského sněmu, z něhož vyslán také do poslanecké sněmovny, ale už v září roku 1862 mandát poslanecký složil. R. 1867 povolán do panské sněmovny. Větší část roku strávil hrabě Mitrovský na svém zámku v Sokolnicích. Byl také členem veřejných dobročinných a hospodářských institucí, tak kurátorem ústavu slepců v Brně atd. Byl dvakrát ženat. Nejstarší dcera jeho Josefina provdána byla za hraběte Harnouncourta, který zemřel r. 1885, jediný syn a dědic Vladimír hrabě Mitrovský rozen je v r. 1864. — Mrtvoła zesnulého bude převezena do Doubravníka.*“⁷⁹ I na tomto nekrologu je jasné patrné, jak významná a všestranně se angažující osobnost Moravy druhé poloviny 19. století odešla z tohoto světa. Na pohřbu se shromáždilo velké množství osob, ze seznamu smutečních hostů můžeme jmenovat řadu příslušníků významných šlechtických rodin, jakými byly například rodiny Dubských, Mensdorffů, Belcrediů, Salmů, Harrachů, Herbersteinů, Salisů, Esterháziů, Baworowských, Kinských, Haugviců, Trautmansdorffů, Hardegů, Dietrichštejnů, Sereníů, Berchtoldů, Lamberků, Nosticů a mnohých dalších. Ze seznamu věnců, dodaných při úmrtí Vladimíra Mitrovského do Doubravníku, můžeme vyčíst pestrý okruh kondolujících osob a společností. Kromě nejbližších členů rodiny se jedná namátkou o Mädi, Josefínu a Bubi Eberhardovi, Huga a Eleonoru Salmovou, Fanny Baworowskou, rodinu Taxisů, Sofii a Karla Haugwitze, Julii a Ludvíka Herbersteiny, Rudolfa Vrbnu, Alberta

75 MZA, fond F 89, inv. č. 83, kart. 1614, fasc. J, Zámek, Pohřební slavnost za Vladimíra hraběte Mitrovského 1899, f. 154.

76 Tamtéž.

77 Tamtéž.

78 Tamtéž, fol. 155.

79 Moravská Orlice, roč. 37, č. 80, 8. 4. 1899, s. 2.

Herbersteina či Josefa a Lilly von Teuberovy. Dále byly věnovány smuteční věnce například obcí Sokolnice, dělníky štěpánovských železáren, obcí Telnice, spolkem vojenských vysloužilců ve Štěpánově, úředníky panství Pernštejn, občany Rožínky a nepochybně také Moravskoslezským ústavem slepců, v jehož kuratoriu Mitrovský neúnavně přes čtvrtstoletí působil a pro rozkvet této charitativní instituce vynaložil nemalé úsilí.

Vladimír Mitrovský patřil bezesporu k nejvýraznějším osobnostem Moravy 19. století. Svou všestrannou a neúnavnou činností výrazně ovlivnil dějiny Moravy, a tudíž i města Brna. Byl významným politikem na Moravském zemském sněmu, angažoval se rovněž v celé řadě spolků a dalších veřejných institucí. Po celý svůj život se svou činností snažil dělat čest svému jménu a starobylému rodu, ze kterého pocházel. Jeho působení v charitativní činnosti, při pomoci těm, kteří to nejvíce potřebovali, se zrcadlila především v jeho dlouholetém působení ve vedení kuratoria Moravskoslezského institutu slepců, o jehož všestranný rozvoj se nemalou měrou zasloužil.

OTAKAR KIRSCH

**SVAZ NĚMECKO-MORAVSKÝCH MÍSTNÍCH
MUZEÍ A JEHO ÚSILÍ O POVZNESENÍ PROFESNÍ
ÚROVNĚ A SPOLEČENSKÉHO POSTAVENÍ
REGIONÁLNÍHO MUZEJNICTVÍ NA MORAVĚ**

Summary: The aim of the presented article is the analysis of the foundation and development of one of the first museum and museum workers interest groups in the Czech lands — the German-Moravian Local Museums Association. It tries to introduce this association as a specific organizational unit with ambitions to influence the activities of the museums associated in it, as well as the opinions of the contemporary society on the function and mission of museum institutions in the society at that time.

Keywords: German-Moravian Local Museums Association, museum interest groups, history of regional museology, Julius Leisching, Germans in the Czech lands

Zájmové organizace muzeí a jejich pracovníků se staly neodmyslitelnou součástí vývoje muzejnictví ve většině států Evropy i v Severní Americe.¹ Patřila k nim také někdejší rakousko-uherská monarchie, v jejíž předlitavské části již od počátku 20. století působila dvě takováto sdružení, a to *Verband österreichischer Kunstgewerbemuseen* (Svaz rakouských uměleckoprůmyslových muzeí) a *Verband deutsch-mährischer Ortsmuseen* (Svaz německo-moravských místních muzeí, dále jen VdMO).² Významným střediskem, odkud byla řízena většina jejich aktivit, se stalo hlavní zemské město Moravy Brno. Platilo to zvláště v případě VdMO, který se brzy pod vedením ředitele zdejšího *Mährisches Gewerbemuseum in Brünn* (Moravské uměleckoprůmyslové muzeum v Brně, dále jen MUM), Julia Leischinga (1865–1933), stal hlavním informačně-metodickým orgánem v něm sdružených německo-moravských regionálních muzeí.³ Cílem předkládaného článku pak bude nejen analyzovat okolnosti vzniku a následného vývoje předkládaného uskupení, ale také jeho představení jako specifické organizační jednotky s ambicemi ovlivňovat činnost v něm sdružených muzeí i názory na úlohu a poslání muzejních zařízení v tehdejší společnosti.

VZNIK A VÝVOJ VRCHOLNÉ ZÁJMOVÉ ORGANIZACE NĚMECKO-MORAVSKÝCH REGIONÁLNÍCH MUZEÍ

Přelom 19. a 20. století je v českých zemích mnohými autory vnímán jako období zvýšeného úsilí muzejních pracovníků o vylepšení společenského postavení a zkvalitnění činnosti regionálních muzeí.⁴ V souvislosti s těmito snahami se mezi tehdejšími vrcholnými představiteli muzejnictví ozývaly četné hlasy domáhající se vytvoření širší organizační platformy, v jejímž rámci by se aktuální problémy tohoto oboru mohly efektivně řešit. Přes mnohdy odlišné názory zainteresovaných osobností se v jazykově českém prostředí Čech, Moravy a Slezska jako vrcholná instance regionálního muzejnictví té

- 1 Mezi ty nejvýznamnější můžeme zařadit vůbec nejstarší organizaci tohoto typu na světě, a to *Museum Association* (Muzejní asociace), která byla založena ve Velké Británii v roce 1889, dále *American Association of Museums* (Americká asociace muzeí), konstituovanou v roce 1906, a konečně *Deutscher Museumsbund* (Německý muzejní svaz), založený v roce 1917.
- 2 Kromě obou zmíněných svazů vyvíjelo v rámci tehdejší habsburské monarchie činnost také sdružení muzeí v Uhrách. Leisching, Julius: *Zweck und Grenzen der Museen. Zum dreissigjährigen Bestande des Verbandes österr. Museen*. Salzburger Museumsblätter 9, 1930, č. 4/5, s. 1.
- 3 Byl jsou v názvu zájmové organizace členská muzea označena jako místní (Ortsmuseen), budu pro ně v této studii užívat souhrnného termínu regionální. I když toto označení přesně nevystihuje zaměření jejich činnosti, nejlépe odpovídá charakteru ve VdMO sdružených muzeí. Jednalo se totiž jak o muzea vlastivědná, tak i některá uměleckoprůmyslová, jejichž hlavním společným znakem byla snaha dokumentovat menší územní oblast (region).
- 4 Špět, Jiří: *Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury*. Praha 1979, s. 80–106; Týž: *Úvahy o koncepci našeho muzejnictví na sklonku 19. století*. Muzejní a vlastivědná práce (dále jen MVP) 5, 1967, s. 91–95; Auerhan, Jan: *Musea v království Českém v l. 1897 a 1905*. Zprávy statistického úřadu království Českého, sv. XIV, sešit I. — Knihovny, čítárny a musea, stále zřízená divadla a jeviště v království Českém v roce 1905. Praha 1910, s. IV–X, XII–XVI.

doby postupně prosadily tzv. muzejní sjezdy.⁵ Situace u jejich německých protějšků se však vyvinula poněkud odlišně. Německé obyvatelstvo z hospodářsky, kulturně a sociálně heterogenních oblastí českých zemí až do vzniku první republiky nebylo schopno takovouto „jednotnou“ základnu vytvořit. Nicméně také u představitelů německého kulturního života se objevovaly výrazné tendence diskutovat některá aktuální témata v úzkém okruhu svých kolegů. Tato setkání se však odehrávala výhradně v rámci menších územních celků a za účasti nevelkého počtu zaměstnanců muzejních institucí, v čemž byla mnohými z nich spatřována jistá výhoda. Zvláště ve srovnání s Čechy pořádanými reprezentativními sjezdy, jejichž výsledkem byly z velké části pouze nikdy nerealizované obecné proklamace, se dalo předpokládat, že kooperace mezi těmito nepočetnými muzejními subjekty by mohla mít intenzivnější charakter.

Byť se z období rakousko-uherské monarchie dochovaly informace o existenci těsné spolupráce mezi regionálními muzei také v dalších předlitavských zemích,⁶ největšího ohlasu i úspěchu se v tomto směru dostalo aktivitě moravských Němců. Právě na počátku 20. století můžeme na jimi obydlených územích sledovat intenzivní rozvoj regionálního muzejnictví, způsobený, kromě řady dalších faktorů, také zvyšujícím se národnostním napětím, které ve svých důsledcích vedlo k polarizaci zdejší společnosti na základě jazykové příslušnosti. K několika již delší dobu fungujícím muzejním institucím lokálního charakteru (Moravská Třebová, Olomouc, Znojmo, Nový Jičín, Jihlava) tak v tomto období přibyla řada dalších, které se zásadním způsobem vymezovaly vůči svým českým protějškům a zaujímalý výrazné obranné postoje, směřující zejména proti průniku českého živlu do převážně Němci osídlených oblastí Moravy. Přestože výskyt německo-moravských muzeí na Moravě zůstával oproti Čechám relativně nízký,⁷ jejich význam znásoboval fakt, že se nacházela v nejdůležitějších hospodářských a kulturních střediscích země (Brno, Jihlava, Moravská Ostrava, Olomouc, Znojmo) a v industrializované severní části Moravy (Moravská Třebová, Šternberk, Šumperk, Rýmařov, Nový Jičín, Fulnek, Kunín, Svitavy). Pro vytvoření úzkého okruhu vzájemně kooperujících místních německo-moravských muzeí však, kromě nacionálně-obranných aspektů a relativně výhodné dopravní dostupnosti jednotlivých lokalit,⁸ sehrála důležitou roli také další skutečnost. Mnohá, především nově konstituovaná muzea se jen s obtížemi vyrovnávala s řadou nových úkolů, které se před nimi začaly počátkem 20. století

5 Špét, J.: *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. Brno 2004², s. 49–53, 55–56; Týž: *Výstavní ruch let devadesátých a jeho význam pro rozvoj regionálního muzejnictví*. MVP 9, 1971, s. 13–22.

6 O setkání zástupců pražských muzeí v roce 1902 a v témže roce uskutečněné schůzce východočeských muzejníků viz Špét, J.: *Přehled vývoje*, s. 53. Tendence vytvořit určité organizační pouto mezi regionálními muzei můžeme sledovat také v Tyrolsku. *Bericht über die 13. Tagung des Verbandes österreichischer Museen in Bozen*. Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums für Kunst und Gewerbe (dále jen MERM) 30, 1912, č. 10, s. 152–153.

7 Srovnání počtu německých muzeí na Moravě a v Čechách viz Kirsch, Otakar: *Německé muzejnictví na Moravě*. Disertační práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2008, s. 42–45.

8 Samozřejmě, v některých případech nejde toto spojení označit za ideální, což platilo především pro muzea ve Slavonicích a Rýmařově, stojící stranou hlavních železničních tras.

objevovat. Jejich představitelé pak hledali možnost konzultovat je nejen se svými kolegy z muzeí, ale také s odbornými autoritami oboru.

I z tohoto důvodu se v čele těchto integračních snah na Moravě objevil již zmiňovaný ředitel MUM Julius Leisching,⁹ kterého jako ve středoevropském prostoru respektovanou osobnost v oblasti muzejnictví dokázali bez výhrady akceptovat i zástupci německého vlastivědného hnutí na Moravě. Přestože se stal hlavní postavou sdružení prakticky po celou dobu jeho existence právě Leisching, působící v odlišném typu muzejního zařízení, nešlo v tomto případě o nijak zásadní překvapení. Ředitel MUM, který stál již u zrodu vůbec prvního muzejního svazu v Předlitavsku,¹⁰ projevoval o problematiku regionálního muzejnictví dlouhodobý a intenzivní zájem. Patrně je to hned z několika jeho teoretizujících pojednání o tomto tématu, z nichž se jako nejdůležitější jeví stať s názvem *Die Bedeutung der Ortsmuseen* (Význam místních muzeí), uveřejněná hned v několika dobových periodikách.¹¹ Leisching v ní uznal důležitou funkci místních muzeí, kterou viděl zejména v jejich nezpochybnitelném podílu na záchraně movitého kulturního dědictví a ve výchově obyvatelstva v regionech k umění a estetickému cítění.¹² K tomu, aby mohla tuto funkci plnit, muselo podle něj dojít k zásadní reorganizaci jejich činnosti. Tento proces se podle Leischingova názoru měl realizovat prostřednictvím zájmové organizace,¹³ do jejíhož čela chtěl logicky postavit svou mateřskou instituci — MUM.

- 9 Rodilý Vídeňan Julius Leisching, jehož oba rodiče pocházeli z oblasti dnešního Německa, věnoval svůj počáteční zájem architektuře, kterou studoval ve Vídni a Drážďanech. Postupně se však, snad pod vlivem svého bratra Eduarda (1858–1938), působilého v Österreichisches Museum für Kunst und Industrie (Rakouské muzeum pro umění a průmysl), začal orientovat na problematiku muzejnictví. V poměrně mladém věku se v roce 1894 stal ředitelem MUM, kde působil až do roku 1921. Poté odešel do Rakouska, kde vykonával funkci ředitele v salcburském muzeu. *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, sv. 5. Ed. Leo Santifaller. Wien 1972, s. 110; Husty, Peter: *Julius Leisching, „...ein durchaus moderner Museumsgealter“*. In: *Das Wesen Oesterreichs ist nicht Zentrum, sondern Peripherie. Gedenkschrift Hugo Rokyta (1912–1999)*. Český Těšín 2002, s. 131–142.
- 10 *Verband österreichischer Kunstgewerbemuseen* byl založen v roce 1900 ve Vídni. V roce 1912 se přejmenoval na *Verband österreichischer Museen* (Svaz rakouských muzeí) a po rozpadu monarchie fungoval jako hlavní zájmová organizace rakouských muzeí. Jeho ústřední postavou zůstal Julius Leisching, který jeho vznik inicioval a zastával v něm vedoucí funkce i v období rakouské republiky. Kirsch, O.: *Německé muzejnictví*, s. 59–66; Leisching, J.: *Zweck*, s. 3.
- 11 Leisching, J.: *Die Bedeutung der Ortsmuseen*. *Mitteilungen des Mährischen Gewerbemuseums in Brünn* (dále jen MMGM) 21, 1903, č. 8, s. 57–64; *Deutsche Arbeit* 13, 1914, č. 4, s. 226–229.
- 12 Tamtéž, s. 60–61.
- 13 Leisching ještě před vznikem VdMO stanovil celkem pět základních cílů plánované zájmové muzejní organizace takto: 1) přesně vymezit územní i odbornou působnost jednotlivých místních muzeí, 2) poukazovat na přednosti a nedostatky ve správě muzeí a ochraně sbírkových předmětů, zainteresovat na muzejním dění další zájmové organizace, obce, školy atd., 3) zintenzívnit a usnadnit výměnu duplikátů, poskytovat již skončené výstavy dalším zájemcům z řad muzeí, podporovat vědecký rozvoj publikováním odborných prací a příspěvků a pořádáním přednášek, 4) zřizovat a správně vést přírůstkové knihy a dokumenty pořizované při nálezech sbírkových předmětů, 5) založit na mnoha místech ještě doposud chybějící lístkové katalogy jako důležité doklady majetku muzea a jejich ujednocením ve všech členských muzeích podat přehled o kulturním dědictví okresu a země. Tamtéž, s. 62.

K Leischingově úspěchu při organizaci německo-moravského muzejnictví však nepřispěly pouze publikované články o problematice regionálních muzeí ani jeho aureola v zahraničí uznávaného muzejního odborníka. Rozhodující význam pro něj měla již dlouhou dobu provozovaná úzká kooperace MUM s německo-moravskými regionálními muzejními ústavu. Jejím výsledkem bylo mimo jiné navázání úzkých kontaktů s jednotlivými muzejními správci, a to formou instituce tzv. korespondentů.¹⁴ Právě u této skupiny ředitel MUM někdy na přelomu 19. a 20. století sondoval možnost vzniku zájmové muzejní organizace, o čemž svědčí Leischingovy soukromé poznámky i dochovaná korespondence.¹⁵ Samotné přípravy však vyvrcholily o několik let později, kdy ředitel MUM s pomocí několika těchto korespondentů, mezi něž patřily budoucí významné postavy VdMO Alois Czerny z Moravské Třebové (1847–1917) a Rudolf Prisching z Moravské Ostravy (1872–1923), začal připravovat první oficiální setkání německých muzejních pracovníků z Moravy. To se nakonec uskutečnilo ve dnech 15.–16. dubna 1905 v prostorách MUM, kde se, podle značně strohých informací, které se o této události dochovaly, sešli zástupci muzeí z Brna, Jihlavy, Moravské Ostravy, Olomouce, Šumperka a Znojma (omluveni byli představitelé muzejních ústavů ze Svitav, Moravské Třebové a Nového Jičína). Na tomto zasedání pak měly být také představeny základní cíle sdružení a diskutována problematika jeho organizačního uspořádání.¹⁶

Po svém založení v roce 1905 si prozatím volné sdružení (*freie Vereinigung*) záhy vybudovalo pozici vrcholné organizace německo-moravského regionálního muzejnictví, která ve své době neměla obdobu v celém Předlitavsku. Sdružovalo všechny významné muzejní ústavy moravských Němců,¹⁷ jimž bylo až do svého rozpuštění

14 V konečném výsledku byla jejich činnost mnohem intenzivnější než u tzv. konzervátorů, kteří působili v rámci Moravského zemského muzea. Tito konzervátoři měli za úkol zemské muzeum informovat o dění v jednotlivých regionech Moravy a získávat zde pro ně mobilní památky, čehož ovšem často využívali také pro rozšiřování sbírkového fondu jiných muzeí, popřípadě vlastních. Nekuda, Vladimír: *150 let Moravského muzea v Brně*. Brno 1969, s. 35–36. Mezi těmito konzervátory působili i členové VdMO, jako Anton Vrbka, Alois Czerny či Heinrich Laus. *Verzeichnis der Mitglieder der Mährischen Museums-gesellschaft*. Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums 3, 1903, s. 219–221.

15 Například v oficiální pozvánce představitelům místních muzeí na první společné zasedání Leisching hovoří o příslibu, který již dříve těmto muzejníkům dal. Archiv Moravské galerie v Brně, fond Moravské umělecko-průmyslové muzeum – spisovna ředitelství muzea, inv. č. 101, kart. 66 (rok 1905), f. 436, Koncept dopisu z 22. března poslaného Leischingem jednotlivým německo-moravským muzeím.

16 *Museumsnachrichten. Mährischer Ortsmuseentag*. MMGM 23, 1905, č. 5, s. 80.

17 Počet ve VdMO organizovaných muzeí byl poměrně proměnlivý, jeho členy se stávala i muzea, která ještě nebyla otevřena pro návštěvníky. Při rekapitulaci předválečných aktivit organizace napočítali tehdejší její představitelé celkem patnáct členských muzeí. Šlo o následující ústavy: 1) Brno – umělecko-průmyslové, 2) Brno – městské, 3) Fulnek – městské, 4) Jihlava – městské, 5) Uničov – městské, 6) Ostrava – umělecko-průmyslové, 7) Šumperk – městské, 8) Moravská Třebová – městské, 9) Nový Jičín – pro Nový Jičín a německé Kravaňsko, 10) Olomouc – městské, 11) Rýmařov – městské, 12) Šternberk (patrně v přípravě) – městské, 13) Mikulov – městské, 14) Znojmo – městské, 15) Svitavy (nebylo přístupné veřejnosti) – městské. Státní okresní archiv Nový Jičín (dále jen SOKA Nový Jičín), fond Muzejní spolek pro Nový

v roce 1922 nejen metodickým a ideovým centrem, ale zároveň také hlavním reprezentantem jejich zájmů vůči orgánům státní správy a samosprávy i odborné a laické veřejnosti. K tomuto důležitému postavení jistě přispělo jeho vnitřní organizační uspořádání vybudované na základě Leischingových zkušeností získaných z jeho dlouholeté činnosti v uměleckoprůmyslovém svazu. Hlavní rozhodovací pravomoci měla v případě tohoto sdružení každoročně pořádaná společná zasedání členských muzeí. I když se předsevzetí o jejich pravidelném konání nepovedlo beze zbytku naplnit,¹⁸ právě tyto sjezdy se staly fórem, kde se kromě přijetí všech důležitých usnesení brzy vyprofilovala skupina Leischingových nejbližších spolupracovníků, především z řad již zmiňovaných konzervátorů MUM (Czerny, Prisching). Tyto osobnosti pak vytvořily akční okruh, který i přes proklamovanou rovnost mezi jednotlivými členy určoval další směřování tohoto uskupení a fakticky organizačně a ideově zajišťoval jeho činnost po takřka celou dobu jeho existence.

Takto vytvořená organizační forma však byla již po několika letech fungování nucena svou pozici vrcholného představitele německo-moravského muzejnictví obhajovat. Čelila totiž konkurenčnímu podniku, jehož cílem bylo vytvoření moravské muzejní organizace pod patronací nejstaršího ústavu v zemi — Moravského zemského muzea (dále jen MZM). Tato iniciativa byla pro německé muzejníky v čele s Leischingem o to nebezpečnější, že byla podpořena oficiálními strukturami moravské země, konkrétně výnosem moravského zemského výboru č. 19.257 ze 6. března 1908.¹⁹ Protože vydaný dokument zdůrazňoval podřízené postavení regionálních muzeí vůči MZM, nebylo divu, že se nesetkal uvnitř celého moravského muzejnictví s výraznější podporou. Podle názoru mnohých muzejních pracovníků nevytvářel prakticky žádný prostor pro diskusi mezi potenciálními členy a navíc výrazně zasahoval do sbírkotvorných i správních kompetencí jednotlivých lokálních ústavů.²⁰ Samotní členové německo-moravského sdružení pak podrobili jeho obsah ostré kritice na zasedání v Moravské Třebové roku 1908. Takřka polovina bodů výnosu byla

Jičín a pro německé Kravaňsko 1857–1945 (dále jen fond Muzejní spolek Nový Jičín), nezpracováno, Sitzungsberichte des Museumsverein für Neutitschein und das deutsche Kuhländchen 1914–1919 [ve skutečnosti až do roku 1938], nestr., vložený výstřižek z novin [neuvedeno], rok 1920.

- 18 Do začátku první světové války, významného mezníku ve vývoji organizace, se sešli muzejníci k těmto poradám celkem osmkrát. O všech zasedáních se dochovaly zprávy v časopise MMGM (od roku 1908 přejmenovaném na MERM).
- 19 České znění výnosu viz například Helfert, Jaroslav: *Na nové dráhy. Nástin minulosti a úkolů zemského muzea moravského v Brně*. Věstník moravského musea zemského v Brně 1, 1921, č. 1–3, s. 16–17; německé viz například Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále jen SOKA Svitavy), fond Muzejní spolek Moravská Třebová 1885–1941 (dále jen fond Muzejní spolek), nezpracováno, kart. 4, II. Tagung der Mährischen Ortsmuseen. Mähr. Trübau 25. und 26. April 1908 (zvláštní výtisk). Příloha č. 1. *Grundsätze für Subventionierung der Ortsmuseen*.
- 20 Z těchto důvodů byl odmítnut také českými představiteli moravského muzejnictví. Kirsch, O.: *Reflexe muzejní problematiky na stránkách časopisu Pravěk v letech 1903–1912*. In: Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám. Ed. Michal Šulc, s. 664–666; Špét, J.: *Přehled vývoje*, s. 53–54.

ostře odmítnuta, nechybělo ani obvinění z neznalosti cílů místních muzeí. Naopak byla podpořena dosavadní forma setkávání a organizace německo-moravského muzejnictví a zároveň byl vyjádřen údiv nad pokusy vytvořit nové zájmové uskupení: „[...] moravská místní muzea již tři roky tvoří organizaci, jejíž životaschopnost tkví v tom, že nebránila možnostem rozvoje žádného ústavu, a která se plně osvědčila a také do budoucna postačuje“.²¹

Přestože se některé německé ústavy, aby mohly čerpat zemskou subvenci,²² dostaly se zmíněnou iniciativou do určitého kontaktu, v samotné činnosti Leischingem zformované organizace se tato skutečnost takřka neprojevila. Naopak se v ní začaly prosazovat tendence, které usilovaly o zintenzívnění vzájemné spolupráce a tím i zdůraznění ústřední role tohoto sdružení v rámci tehdejšího německo-moravského muzejnictví. Zmíněné snahy vyústily v přetvoření doposud volného uskupení německo-moravských muzeí v zájmovou organizaci s názvem *Verband deutsch-mährischer Ortsmuseen*, jehož vznik tak můžeme klást do roku 1912.²³ Na další činnost a fungování původního uskupení tato spíše formální změna výrazný vliv neměla. VdMO se přihlásil k tradici od roku 1905 konaných muzejních sjezdů a i nadále zůstal institucí, která se na základě diskuze a komunikace mezi svými členy pokoušela o zlepšení stavu regionálního muzejnictví.

Tuto svou funkci VdMO plnil až do roku 1914, kdy jeho činnost přerušily události první světové války. Odmlka trvala prakticky až do roku 1918, kdy se postupně sice podařilo obnovit válečným konfliktem zprerhané vazby mezi některými členskými muzei, nicméně již za značně změněných podmínek. Ve VdMO totiž v té době již mezi členy nefigurovaly muzejní ústavy z lokalit, kde v městských zastupitelstvech získali po převratu převahu Češi, kteří svůj vliv následně prosazovali i v tamních muzeích (Brno, Olomouc, Moravská Ostrava, Jihlava, Znojmo). Přestože v řadě z nich ještě v dalších letech fungovala kooperace mezi českým a německým živlem,²⁴ jejich nová vedení přestala, zvláště když se v roce 1919 konstituoval *Svaz československých muzeí vlastivědných* (dále jen SČM), mít zájem o udržování dalších kontaktů s čistě německou muzejní organizací. Výsledkem odloučení těchto významných

21 „[...] die mährischen Ortsmuseen schon seit drei Jahren eine Organisation bilden, deren Lebensfähigkeit gerade dahin bestehe, sie die Entwicklungsfähigkeit keiner Anstalt hindere und die sie vollkommen bewährt hat und auch für die Zukunft genügt.“ SOkA Svitavy, fond Muzejní spolek, nezpracováno, II. Tagung der Mährischen Ortsmuseen. Mähr. Trübau 25. und 26. April 1908 (zvláštní výtisk).

22 Podle výnosu neměly muzejní ústavy, které se nestaly součástí zájmového sdružení pod patronací MZM, nárok na zemskou subvenci. Mnohá muzea se proto k této iniciativě připojila, aniž by se na ní aktivním způsobem podílela.

23 Jeho vytvoření bylo na návrh inspektora Antona Blaschkeho formálně odsouhlaseno již na zasedání v Novém Jičíně (*Bericht über die fünfte Tagung der deutsch-mährischen Museen in Neutitschein*. MERM 29, 1911, č. 5, s. 80), nicméně jednací řád byl schválen až o rok později na setkání v Jihlavě. *Bericht über die sechste Tagung der deutsch-mährischen Ortsmuseen*. MERM 30, 1912, č. 6, s. 95.

24 Kirsch, O.: *Formy spolupráce českých a německých muzejníků (na příkladu Moravy)*. In: *Identita versus integrita II*. Ed. I. Coufalová. Praha 2007, s. 171–178.

institucí, mezi něž patřilo i MUM a jeho ředitel Julius Leisching, bylo, že v něm nadále působilo pouhé torzo původních členských muzeí, která se nacházela převážně v příhraničních oblastech Moravy (Fulnek, Mikulov, Moravská Třebová, Nový Jičín, Rýmařov, Slavonice, Šternberk, Šumperk, Uničov). Tato skupina se sice po určitou dobu snažila pokračovat v dosavadní činnosti, brzy však poznala, že jí do budoucna zbývá jediná možnost — spojení s ostatními německými ústavy v rodící se Československé republice.

Na program svazových jednání se otázky dalšího osudu organizace, po doporučení Julia Leischinga, který byl s VdMO až do svého odchodu do Salcburku v roce 1921 ve stálém, byť již ne tak úzkém kontaktu, dostaly během tzv. kravařského kulturního dne. Na akci pořádané v Novém Jičíně ve dnech 28.—30. srpna 1920 padlo v této otázce jasné a očekávané rozhodnutí. Německo-moravská muzea se na jeho základě měla pokusit iniciovat vznik německé muzejní organizace (tzv. Reichsverbandu) v Československu.²⁵ Po definitivním schválení tohoto rozhodnutí prostřednictvím dotazníkové akce rozeslané zbylým svazovým muzeím přistoupilo tehdejší vedoucí středisko VdMO (Nový Jičín)²⁶ ke kontaktování svých českých, slezských a slovenských protějšků. Úsilí jeho představitele Antona Blaschkeho brzy slavilo první úspěch. Iniciativa VdMO totiž neušla pozornosti zemského konzervátora památkového úřadu v Praze Rudolfa Hönigshmidu (1876–1967).²⁷ Tento významný historik umění a muzejník v téže době za výrazné podpory některých představitelů tehdejší státní správy, jmenovitě sekčního šéfa Ministerstva školství a národní osvěty Zdeňka Wirtha (1878–1961), usiloval o stejnou věc — vznik německého muzejního svazu v Československu. V představách Hönigshmidu a jeho spolupracovníků se však měla tato zájmová organizace stát, podobně jako SČM, spíše jakousi prodlouženou rukou státu v oblasti muzejnictví, což jej značně odlišovalo od původní koncepce VdMO.

-
- 25 Tak to alespoň vyplývá z dopisu poslaného předsedou novojičínského muzejního spolku A. Blaschkem jednotlivým německo-moravským muzeím. Archiv Regionálního muzea v Mikulově, fond Pozůstalost dr. Karla Jüttnera 1883–1959, nezpracováno, kart. 4, Korespondence, složka 1918–1922, dopis A. Blaschkeho K. Jüttnerovi z 14. 9. 1920. Důležitou roli zde sehrál pocit ohrožení související s výrazným oslabením mocenských pozic moravských Němců. Výhodnější se tak představitelům VdMO zdálo spojit své síly s početnějšími českými Němci (potažmo všemi československými Němci), jak to bylo patrné i z přednášky Josefa Ullricha (1866–1939) o organizování ochrany domoviny, kterou přednesl v rámci kravařského kulturního dne. *Ausbau des Pfllegschaftswesen in der Tschechoslowakei*. *Deutschmährische Heimat* 7, 1921, č. 1, s. 9–11.
- 26 V poválečném období se organizačními centry VdMO stávala tzv. vedoucí střediska (Vororte). Jednalo se o muzea, která byla do této funkce ostatními zvolena vždy na jeden rok a v této době řídila veškerý chod sdružení.
- 27 Hönigshmid v dopise Blaschkemu uvádí, že ho na tuto aktivitu VdMO upozornil Julius Leisching, který již ovšem ve vedoucích pozicích tohoto sdružení nepůsobil. SOkA Nový Jičín, fond Musejní spolek Nový Jičín, nezpracováno, kart. 2, složka Musejní spolek 1906–1930, podsložka 1906–1910, podpodsložka 1920, dopis Rudolfa Hönigshmidu Antonu Blaschkemu (předsedovi novojičínského muzejního spolku) z 9. prosince 1920.

Zástupcům německo-moravských muzeí však bylo jasné, že ve spojení se zemským konzervátorem se proces vytvoření nové zájmové organizace značně urychlí a i z tohoto důvodu se záhy ztotožnili s Hönigschmidovou vizí. Mezi oběma stranami tak mohla vykristalizovat vzájemná dohoda, podle níž se měl Hönigschmid pokusit za členy plánovaného sdružení získat početná a zároveň doposud neorganizovaná německá muzea v Čechách, představitelé VdMO zase muzejní ústavy ve Slezsku. I když po těchto počátečních kontaktech z kraje roku 1920 došlo ke značnému zpomalení celého sjednocovacího procesu, kdy se čekalo především na výsledky Hönigschmidova přesvědčování německo-českých muzejníků, postupně se začaly rodit první zřetelné obrysy nově plánované organizace. Dne 10. prosince 1921 proběhla v Liberci schůzka, kde za účasti moravského zástupce Franze Harrera došlo k představení konceptu budoucích stanov a vytvoření prozatímního přípravného výboru, tzv. výboru pěti (Fünferausschuss).²⁸ Již od tohoto okamžiku bylo jasné, že hlavní organizační úsilí spočívá na bedrech česko-německých zástupců. Důvody byly více než zřejmé. Na Moravě po odstranění německého vlivu z MZM i MUM neexistovala žádná výrazná instituce v čele s osobností, která by se svou autoritou mohla vyrovnat kolegům z jiných regionů českých zemí. Centrum nově vznikajícího svazu se tak logicky přesunulo do oblastí severních Čech a Slezska, kde řídicí funkce v tamních důležitých muzejních institucích stále vykonávali Němci (Liberec — Ernst Schwedeler Meyer, Opava — Edmund Wilhelm Braun).

K dlouho očekávanému sjednocení českého a moravsko-slezského křídla nakonec došlo 23. května 1922. Tento den lze zároveň považovat i za datum založení zájmové muzejní organizace československých Němců s názvem *Verband der deutschen Museen für Heimatkunde in der Tschechoslowakischen Republik* (Svaz německých muzeí pro vlastivědu v Československé republice), který po celé období první republiky sdružoval většinu německých muzeí z území Československa včetně poměrně početných zástupců z Moravy.²⁹ Moravský vliv v ní, kromě podílu na vzniku, sice nebyl až tolik zásadní (ve vedení byli moravští Němci zastoupeni pouze jedním místem), nicméně zvláště v organizačních záležitostech zde můžeme nalézt jisté paralely s působením VdMO. Přesto toto sdružení fungovalo na poněkud odlišné bázi, což se týkalo jak intenzity napojení na státní orgány, tak náplně činnosti a způsobů jejího provádění.³⁰

28 *Aus der Gegenwart — Ein Verband der deutschen Museen für Heimatkunde in der Tschechoslowakei*. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues 16, 1922, č. 1, s. 27.

29 O průběhu prvního zasedání *Aus der Gegenwart — Gründung des Verbandes der deutschen Museen für Heimatkunde in der Tschechoslowakei*. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues 16, 1922, č. 3, s. 115.

30 Značně problematickým se v tomto směru jeví především obrovský počet členských muzeí, který zabraňoval větší akceschopnosti této organizace. V jejím rámci se navíc nepodařilo navázat ani úzké osobní kontakty mezi členskou základnou, charakteristické právě pro VdMO. Kirsch, O.: *Německé muzejnictví*, s. 79–84.

VDMO JAKO CENTRUM VÝMĚNY INFORMACÍ O MUZEJNICTVÍ

Úroveň jednotlivých muzeí, která můžeme zařadit do rámce německo-moravského muzejnictví, byla na začátku 20. století značně různorodá. Vedle muzejních institucí, které vykazovaly poměrně solidní pracovní výsledky, existovaly i takové, jež nesplňovaly ani základní požadavky a kritéria kladené na jejich činnost. Východisko z této situace spatřovaly některé osobnosti tehdejšího muzejnictví především v pravidelné výměně informací o muzejním fenoménu mezi co možná nejširším okruhem kustodů. Přestože se na Moravě vyskytly některé instituce, které se, ať už vydáváním publikací a periodik s muzejní tematikou či úsilím o užší spolupráci s regionálními ústavy, pokoušely tento mnohdy „neblahý“ stav změnit,³¹ teprve založení VdMO zásadním způsobem prolomilo dosavadní informační izolaci německo-moravských muzeí.

VdMO jako zájmová organizace sdružující pracovníky většiny německo-moravských muzeí měla k tomu, aby se stala důležitým fórem, v němž by se řešily podstatné otázky tehdejšího regionálního muzejnictví, velmi dobré předpoklady. Informační výměna mezi zástupci tohoto oboru uskutečňovaná formou diskuzí i polemik na svazových zasedáních následně v mnoha ohledech inspirovala mnohé muzejní kustody, kteří řadu projednávaných návrhů aplikovali do činnosti svých ústavů, zároveň však měla vliv také na utřebení jejich názorů o muzejním fenoménu. K úspěchu VdMO v tomto směru u mnoha z nich přispěla také skutečnost, že se toto sdružení, až na některé výjimky,³² nesnažilo ve vztahu k členským muzeím vystupovat jako direktivní orgán. Bylo tak pouze na představitelích členských muzeí, zda se příslušným rozhodnutím svazového zasedání budou řídit, či nikoli. Tento „demokratický“ prvek prosazující se ve vnitřních strukturách VdMO nicméně spíše odrážel skutečnost, že se jednotlivá muzea musela řídit interními směrnicemi, podle kterých zásadní rozhodnutí dotýkající se jejich činnosti musela nejdříve projít schvalovacím procesem uvnitř těchto organizací. Nesmíme zapomínat také na fakt, že pozitivně vnímaným faktorem této vzájemné komunikace se stalo i navázání některých úzkých kontaktů mezi jednotlivými muzejníky. Ty byly rozvíjeny především během svazových setkání, která kromě své pracovní náplně vždy obsahovala také svou neoficiální část. Těsné vztahy byly pak dále upevňovány spoluprací na jednotlivých projektech VdMO a mnohé z nich se udržely i v období, kdy VdMO již přestal existovat.

Samotná komunikace a s ní spojené předávání informací o muzejnictví ve VdMO probíhalo především ve dvou rovinách. Jednak ve formě seznamování se s praktickými zkušenostmi nabytými jednotlivými pracovníky při řešení konkrétních úkolů

31 Jednalo se především o tehdejší MUM, které o tuto spolupráci usilovalo například ve svém akčním programu z roku 1883. *Das mährische Gewerbeuseum und dessen Aktionsprogramm*. MMGM 1, 1883, č. 1, s. 1. Leischingovy aktivity v tomto směru pak víceméně rozvíjely již existující úzké kontakty pěstované jeho předchůdci, především pak Augustem Prokopem (1838–1915).

32 Ty se týkaly především usnesení, která nějakým způsobem souvisela s vnitřními pravidly fungování VdMO.

v rámci muzejní praxe, v dalším případě se jednalo o zprostředkování informací o nových muzejních trendech, které na území českých zemí přicházely zvenčí, především pak z prostředí císařského Německa. Poněkud zjednodušeně je možné tyto zahraniční impulsy charakterizovat jako úsilí o opuštění strohé vědeckosti muzejních institucí a jako pokus o příklon k potřebám laického návštěvníka. Důraz byl v rámci těchto snah kladen především na výchovně-vzdělávací činnost, která měla tehdejšího občana formovat v estetickém, ale i nacionálním duchu.³³ I když tyto koncepce byly primárně určeny pro potřeby centrálních a uměleckých muzeí, záhy do značné míry ovlivnily činnost muzeí regionálních, která byla pod jejich vlivem nucena uvažovat o celkové reorganizaci své práce.

VdMO tak vlastně plnil funkci určitého koordinátora výměny zkušeností z muzejní praxe jednotlivých členských ústavů a zároveň zprostředkovatele myšlenek a idejí, které se začaly postupně prosazovat v zahraničí. Obou těchto rolí se pak v rámci svazových zasedání chopil především Julius Leisching, což se záhy ukázalo jako velmi šťastná volba. Byl to právě on, kdo již po dlouhou dobu udržoval těsné kontakty nejen s řadou německo-moravských kolegů, ale také s významnými muzejníky z Německa a Rakouska.³⁴ Co bylo neméně podstatné, prostřednictvím svých článků, uveřejňovaných mimo jiné i v tehdejší prestižní německém časopise *Museumskunde*,³⁵ se pokoušel vytvářet a rozvíjet moderní názory na poslání a úlohu muzejnictví v tehdejší společnosti, které se, jako ředitel MUM, následně snažil ověřovat v praxi.³⁶ Byla by ovšem chyba přiznávat zásluhu na těchto aktivitách výhradně Leischingovi, zapojení do nich totiž byli v průběhu vývoje VdMO všichni zúčastnění členové.

Právě díky značnému zájmu ze strany muzejních pracovníků se svazová zasedání zabývala širokým spektrem otázek souvisejících s muzejnictvím. Jen výjimečně se však tato problematika řešila v obecné rovině, i když v některých případech byla

33 Za průkopnické dílo bývá v tomto směru pro prostředí českých zemí považována stať Alfreda Lichtwarka (1852–1914) s názvem *Museen als Bildungsstätten. Die Museen als Volksbildungstätten. Ergebnisse der 12. Konferenz der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen*. Schriften der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen 25, 1904, s. 6–12. O Lichtwarkově metodě zprostředkování umění viz Becker, Edgar: *Das Beispiel Alfred Lichtwark. Eine Studie zum Selbstverständnis der Reformpädagogik*. Köln 1976, s. 133–261; Horáček, Radek: *Galerijní animace a zprostředkování umění*. Brno 1998, s. 47–49. O Lichtwarkově osobnosti i angažmá v muzejnictví Grosskopf, Rudolf: *Alfred Lichtwark*. Hamburg 2002.

34 Leisching se sám pravidelně zúčastňoval zasedání mezinárodního muzejního svazu. Ten sdružoval odborníky zvláště z německy mluvících zemí, nicméně na jednáních byli přítomni i muzejníci z Dánska, Anglie, Francie, Holandska, Švédska, Švýcarska, Norska. Důležitým faktorem při jeho vzniku měla být údajně aktivní vystoupení proti činnosti padělatelů (Leisching, J.: *Museumskurse*. *Museumskunde* 1, 1905, č. 2, s. 93), svazová zasedání se však zabývala i problematikou uměleckého průmyslu, konzervování a instalace muzejních předmětů. P. [Gustav E. Pazaurek]: *Kleine Mitteilungen. Zwei Museumskongresse*. *Mitteilungen des nordböhmisches Gewerbe-Museums* 22, 1904, s. 114.

35 Asi nejvýznamnějším z nich byl již zmiňovaný Leischingův článek *Museumskurse*, s. 91–96.

36 O Leischingově činnosti v MUM Gabrielová, Bronislava: *K dějinám Moravského uměleckoprůmyslového muzea v Brně*. Brno 2003, s. 16–19.

projednávána témata související se stanovením základních cílů a úkolů regionálních muzeí ve společnosti.³⁷

Obvykle se však pozornost muzejníků upínala na jednotlivé aspekty muzejní činnosti, kterým byla často věnována i několikahodinová rozprava. Výrazným tématem se ve svazových diskuzích již od samých počátků stala především akviziční politika. Tato otázka patřila ve své době k těm nejpálčivějším, protože zvláště u regionálních muzeí v mnoha případech docházelo k ničím neregulovanému hromadění předmětů. Muzea tak v mnoha případech, jak sám Leisching poznamenal, sbírala „[...] *bezcenný kram*“³⁸ a ve svém fondu shromažďovala prakticky veškerý pro ně dostupný materiál. Muzejníci proto byli upozorňováni, že při přijímání sbírkových předmětů by se jejich výběr měl řídit především odbornými hledisky, což zdůrazňovala i jedna z mnoha proklamací svazového vedení, která tvrdila, že „[...] *ne ve velikosti sbírek a jejich ceně, ale v jejich působivé instalaci a využití spočívá význam místního muzea*“.³⁹

Předmětem diskuze se v tomto směru stal také letitý problém, zda je vhodné do regionálních muzeí umísťovat exotické věci, jež se do nich dostávaly především jako dary místních soukromých sběratelů. Sám Leisching sice měl za to, že „*ve zvláštní péči o místně-charakteristické spočívá největší přitažlivost a vlastní existenční oprávnění místního muzea*“,⁴⁰ přesto v tomto případě došlo mezi členy VdMO k určitému kompromisu. Ten byl ovlivněn především postojem Aloise Czerného, kustoda Holzmaisterova muzea v Moravské Třebové, známého bohatými exotickými sbírkami. V Czerného odůvodnění, že i tyto předměty by regionální muzea alespoň ve formě darů sbírat měla, aby veřejnost vychovávala k instituci sběratelství, jistě sehrála důležitou roli postava Ludwiga Vinzenze Holzmaistera (1849–1923). Holzmaister totiž jako dárce rozsáhlého kompletu výrobků mimoevropského uměleckého řemesla toto muzeum zároveň spravoval jako nadaci.⁴¹

Velká pozornost VdMO byla upřena také k procesu tezaurace. Kromě diskuzí o nevhodnějším rozčlenění sbírkových předmětů,⁴² se na zasedáních řešily otázky evidence a uložení sbírek. Zvláště Julius Leisching několikrát upozorňoval na vedení tzv. lokačních lístků jako součástí katalogu, který by muzejníkům usnadnil

37 Například během čtvrtého zasedání VdMO Leisching přednášel o aktuálních úkolech místních muzeí. *Vierte Tagung*. MERM 28, 1910, č. 6, s. 95.

38 „[...] *den wertlosen Kram*.“ Leisching, J.: *Die Bedeutung*, s. 59.

39 „[...] *nicht in der Grösse der Sammlungen und dem Werte derselben, sondern in ihrer wirksamen Aufstellung und Ausnutzung liegt der Wert eines Ortsmuseums*.“ *Bericht über die fünfte Tagung*, s. 76.

40 „*In der besonderen Pflege des für einen Ort Charakteristischen liegt die grösste Anziehungskraft und die eigentliche Existenzberechtigung eines Ortsmuseums*.“ *Vierter Gesamtbericht der deutsch-mährischen Ortsmuseen 1912*. MERM 31, 1913, č. 5, s. 68–69.

41 O této osobnosti a jejím vztahu k muzeu viz Martinková, Jana: *L. V. Holzmaister a muzeum v Moravské Třebové*. Moravskotřebovské vlastivědné listy (dále jen MtVL) 7, 1996, zvláštní vydání, s. 13–19, o jeho činnosti sběratelské viz Knížková, Hana: *Sběratel L. V. Holzmaister*. MtVL 7, 1996, zvláštní vydání, s. 21–24.

42 *Bericht über die fünfte Tagung*, č. 5, s. 76–77. Viz též poznámku 71.

orientaci v jednotlivých částech sbírkového fondu.⁴³ Hovořit se začalo také o problematice ochrany a bezpečnosti sbírek, přičemž probírána byla především otázka pojištění sbírek proti ohni a vloupání. Tématem svazových diskuzí se však stával i další, tehdy poměrně rozšířený jev — krádeže. Vedení VdMO dokonce na jednání v roce 1914 poskytlo členským muzeím určitý návod, jak tuto nepříjemnou událost co možná nejdříve odhalit a jak na ni adekvátně zareagovat. Ten obsahoval například radu, aby v inventáři vyznačené nejcennější předměty ze sbírek byly pravidelně kontrolovány a pro jejich snazší identifikaci zároveň zaznamenány na fotografie.⁴⁴ Muzejníci na svazových jednáních rozvinuli také širokou debatu, jejímž ústředním tématem se stala problematika zachování informační podstaty předmětu. Mluvílo se o nebezpečí, které pro předmět představoval dotyk, vlhkost, sluneční záření a prach. Řešena byla i problematika přítomnosti některých biologických škůdců, zvláště pak molů, v expozicích. Představitelé VdMO v této souvislosti radili v prostorách muzea omezit používání textilních dekorací.⁴⁵ Bylo také doporučeno veřejně neprezentovat, a to ani pod sklem, předměty ze zvláště citlivých materiálů (listiny a spisy).⁴⁶

Patrně nejrozšířenější se však při jednáních VdMO stala výměna informací, která se (i díky zahraničním vlivům) týkala prezentační činnosti. Změny měly postihnout především nejcharakterističtější prezentační formu tehdejších regionálních muzeí, tedy expozice. Těto problematice se na svazových zasedáních věnoval také výhradně Julius Leisching. Ředitel MUM samozřejmě nemohl po svazových muzeích vyžadovat preciznost, se kterou pod jeho dohledem vznikala stálá výstava v brněnském uměleckoprůmyslovém muzeu, přesto ale muzejníky upozorňoval na z jeho pohledu zásadní záležitosti při instalaci sbírkových předmětů. Podle něj by expozice měla být tematicky ucelená a uspořádaná podle vědeckého klíče, zároveň však pro běžného návštěvníka srozumitelná.⁴⁷ Odmítal proto například společné vystavování originálů s kopiemi a napodobeninami, hlavně pak se sádrovými odlitky, zároveň připomínal, že alespoň ty nejvýznamnější prezentované předměty by měly být opatřeny popiskami.⁴⁸ Jako absolvent studia architektury kladl velký důraz také na výtvarné řešení a estetické působení expozic. Doporučoval vhodné způsoby instalace pro různé typy sbírkových předmětů,⁴⁹ prosazoval i jednotnou podobu výstavního fondu v expozičních prostorách.⁵⁰ Důležitým prvkem v jeho

43 *Die siebente Tagung des Verbandes deutsch-mährischer Ortsmuseen*. MERM 31, 1913, č. 5, s. 73.

44 *VIII. Tagung des Verbandes Deutsch-mährischer Ortsmuseen und II. Mährischer Heimatschutztag*. MERM 32, 1914, č. 7, s. 108.

45 Tamtéž.

46 Tamtéž.

47 *Die siebente Tagung*, s. 74.

48 Podle doporučení představitelů VdMO měly být psány bílým písmem na černém papíře. *VIII. Tagung*, s. 108.

49 Fotografie, pohlednice a rytiny měly být, pokud to půjde, nainstalovány v jednotné velikosti na nedřevěnou lepenkovou desku. *Bericht über die fünfte Tagung*, s. 76.

50 Tamtéž, s. 77.

konceptcích se stal i důraz na tematické zaměření expozic. Leisching regionálním muzeím doporučoval instalace, které by dokumentovaly nejen charakter místní lokality, ale zároveň zdůrazňovaly její příslušnost k německé kultuře.

Mnoho z těchto myšlenek pak Leisching aplikoval i na další prezentační aktivitu — výstavy. V tomto směru ovšem bylo primární snahou VdMO muzea ke konání těchto aktivit vůbec přimět. Jen některá z německo-moravských muzeí totiž výstavy pravidelně pořádala (týkalo se především uměleckoprůmyslových muzeí v Brně, Moravské Ostravě a Olomouci), což bylo dáno řadou okolností. Kromě nedostatku vhodných prostor sehrála v tomto směru zásadní roli také značná torzovitost vlastního sbírkového materiálu, časová vytíženost kustodů a v neposlední řadě také konkurence různých prodejních a uměleckých výstav v dané lokalitě. Vedení VdMO se tento stav snažilo vylepšit a na ostatní muzea apelovalo v tom smyslu, že „[...] *výstavy přece bezpochyby patří k nejdůležitějším výchovným prostředkům, pro něž není žádná obět příliš malá*“.⁵¹ Podobným způsobem VdMO propagoval konání kurzů a přednášek, jejichž uspořádání bylo přece jen méně náročné, než tomu bylo v případě výstav. Doporučováno bylo zejména doprovázet mluvené slovo obrazovými projekcemi, a to prostřednictvím moderního promítacího přístroje, tzv. skioptikonu. Podnětný byl jistě i jeden z návrhů, aby se k některým přednášeným tématům paralelně vyslovilo vícero odborníků z jiných oborů.⁵²

Právě prezentační činnost byla často úzce spojována s aktivitami, s nimiž se na půdě německo-moravských muzeí na přelomu 19. a 20. století nesetkáváme příliš často. Jde o zárodky práce s veřejností a zvláště prvky propagace a reklamy, které si postupně razily cestu v aktivitách jednotlivých muzejních ústavů a pro něž se u členů VdMO vžilo označení popularizace sbírek (Popularisierung der Sammlungen).⁵³ Kromě řady dalších tehdy běžně preferovaných forem reklamy (letáky, inzerce v regionálních novinách a časopisech) se v rámci zasedání VdMO řešila také problematika vstupného⁵⁴ a otevírací doby, která měla být podle mínění většiny členů stanovena minimálně na neděli a sváteční dny.⁵⁵ Již v této době byla jako důležitý faktor propagace uváděna také pozitivní zkušenost z prohlídky muzea. Tyto strategie se samozřejmě neomezovaly pouze na muzejní návštěvníky, ale jejich cílem bylo zajistit intenzivnější a soustavnější kooperaci mezi muzeem a laickou i odbornou veřejností. K preferovaným skupinám měli patřit především prosperující průmyslníci

51 „[...] *und doch gehören Ausstellungen zweifellos zu den wichtigsten Erziehungsmitteln für die kein Opfer zu klein ist.*“ *Bericht über die fünfte Tagung*, s. 79. Leisching je dokonce autorem výroku, že by nemělo zůstat u hromadění starých věcí, ale právě skrze obměňující se výstavy přinést život do hřbitova (*Leben in den Friedhof zu bringen*). Leisching, J.: *Die Bedeutung*, s. 61.

52 *Bericht über die fünfte Tagung*, s. 77.

53 Tamtéž, s. 76.

54 V ostravském muzeu dokonce existoval i systém volných skupinových vstupenek pro pravidelné návštěvníky, především školy. Ostravský kustod Prisching si však stěžoval, že ne všechny školy této možnosti využívaly. *Dritter Gesamtbericht der deutsch-mährischen Ortsmuseen 1911*. MERM 30, 1912, č. 4, s. 60.

55 *Die siebente Tagung*, s. 74.

a živnostníci, místní spolkové organizace, samosprávné orgány, příbuzné obory (památková péče, knihovnictví, archivnictví) a v neposlední řadě také školy, jimž muzea měla napomáhat při výuce.⁵⁶

Kromě výměny informací úzce souvisejících s prací se sbírkami a vztahem k veřejnosti se v některých případech diskutovalo o správních záležitostech muzeí. V nich nechával VdMO členským institucím maximální volnost, byť se netajil jistými sympatiemi k těm subjektům, na jejichž činnosti se přímo podílela jednotlivá města.⁵⁷ Také ve finančních otázkách VdMO spíše naznačoval, za jakých okolností by mohla muzea získat prostředky k zabezpečení svého chodu. K velmi oceňovaným druhům informací ze strany muzejníků patřily i ty, které se týkaly samotného chodu VdMO (program jednotlivých zasedání, zprávy o právě probíhajících aktivitách atd.).

VDMO JAKO INICIÁTOR A ORGANIZÁTOR MUZEJNÍCH AKTIVIT

I když byla hlavní pozornost svazových zasedání upřena na výměnu informací o muzejním fenoménu a na diskuzi o aktuálních problémech tehdejšího muzejnictví, úloha VdMO rozhodně nespočívala pouze v této pasivní koordinační a zprostředkovatelské činnosti. Významným prostředkem k naplnění stanovených cílů se staly tímto zájmovým uskupením organizované aktivity, jež různými formami přímo zasahovaly nejen do činnosti samotných členských muzeí, ale pokoušely se i o vylepšení jejich postavení v tehdejší společnosti. Uvedené snahy sice zůstávaly, především vlivem poměrně komplikované možnosti prosadit jejich realizaci u řady svazových muzeí,⁵⁸ mnohdy nerealizované, přesto se VdMO řadu původních návrhů během období jeho trvání podařilo uskutečnit. Jejich provedením byl vždy pověřen úzký okruh několika svazových pracovníků, který byl pro tento účel vždy zvolen na svazovém zasedání. Tito lidé odpovídali za realizaci jim přidělených činností a o jejich průběhu a výsledcích měli povinnost pravidelně informovat ostatní členy.

Mezi svazovými aktivitami se výsadního postavení dostalo především těm prezentačním. Právě v jejich realizaci řada správců i vlastníků německo-moravských muzeí pociťovala značné nedostatky a byla ochotna nárokům VdMO do značné míry ustoupit, v některých případech je pak dokonce bez výhrady akceptovat. Tak to bylo i v případě některých nových expozic (Šumperk, Moravská Třebová, patrně i Moravská Ostrava), na jejichž vytvoření měl přímý podíl Julius Leisching.⁵⁹ Nelze

56 O vztahu muzeí a škol a spolkových organizací viz *Bericht über die fünfte Tagung*, s. 76.

57 Leisching nicméně zdůrazňoval nutnost kooperace se soukromými sběrateli a lokálními organizacemi, od kterých si však příslušný kustod neměl do své činnosti nechat zasahovat. Tamtéž, s. 77.

58 Vše souviselo s již zmíněnou situací, kdy zástupci muzeí nemohli přijmout dané usnesení VdMO bez toho, aniž by bylo nejdříve projednáno v rámci zřizovatelské organizace.

59 Ještě před první světovou válkou jej požádali zástupci města Šumperka, aby osobně uspořádal expozici muzea podle zásad obvyklých v brněnském uměleckoprůmyslovém muzeu. *VIII. Tagung*, s. 108. V případě

pochybovat o tom, že hlavní osobnost VdMO byla zástupci těchto muzejních ústavů v celé věci oslovena nejen na základě své specializace architekta, ale také díky dlouholetým kontaktům s regionálními muzei upevněným vzájemnou spoluprací v této zájmové organizaci. Důkazem toho je mimo jiné například oficiální žádost šumperského muzea o uspořádání nové expozice adresovaná Leischingovi na jednom ze svazových zasedání.⁶⁰

Podobná situace jako u expozic nastala také v případě muzejních výstav. Problémy s uspořádáním pravidelných výstavních akcí, na nichž by byly prezentovány kvalitní předměty z vlastního sbírkového fondu, přispěly u řady svazových muzeí k velké oblíbenosti tzv. putovních výstav (Wanderaustellungen). Ty původně vznikaly jako aktivity jednoho či více muzejních subjektů,⁶¹ které byly po oficiálním ukončení v mateřské instituci dány k dispozici dalším zájemcům z řad regionálních muzeí. Za jejich nejvýznamnějšího tvůrce lze z okruhu svazových muzeí označit především MUM, brzy se však k němu připojila i některá další (Moravská Ostrava, Olomouc a Moravská Třebová). Úzká spolupráce, která se během pořádání putovních výstav mezi členskými institucemi VdMO vytvořila, pak navíc v mnoha případech podnítila i rozsáhlé poskytování zápůjček, které dosti zásadním způsobem zkvalitňovaly jednotlivé výstavní počiny.⁶² Úloha samotné VdMO v rámci těchto aktivit spočívala především v organizačním zaštitění těchto akcí. Každoročně tak vybraní zástupci vytvářeli pro svazové členy nabídku těchto putovních výstav, rozpracovali jejich časový harmonogram a podíleli se i na racionalizaci finančních nákladů (transport, pojištění atd.).⁶³

Snahy o aktivní ovlivňování prezentační činnosti směřovaly také k vylepšení úrovně muzejních přednášek. Představitelé VdMO například v jednotlivých členských muzeích usilovali o vytvoření rozsáhlých databází skioptikonových diapozitivů primárně určených pro přednáškové účely, které měly být v případě žádosti zapůjčovány zájemcům z řad svazových muzeí.⁶⁴ Za odborného poradce při vytváření kompletů

Moravské Třebové máme zprávy, že těsně po první světové válce nově utřídil všechny sbírky kromě přírodovědné a numizmatické. *Bericht des Kuratoriums der L. V. Holzmeister'schen Museumstiftung. Museumsbericht. Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes* 15, 1919 (uvedeno 14, 1918), s. 178. Některé zdroje hovoří i o tom, že od něj pocházely také koncepty pro uspořádání sbírek v Teplicích, Moravské Ostravě, Terstu a Innsbrucku. *Julius Leisching* †. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, roč. 83, č. 247 28. 5. 1933, *Morgenblatt*, s. 8; P. St. [Paul Strzemcha-Kirsch]: *Julius Leisching* †. *Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens* 34, 1933, s. 145. K mnoha instalacím se Leisching také kriticky vyjadřoval. *Leisching, J.: Deutschmährische Kunstausstellung in Žnaim*. *MERM* 32, 1914, č. 10, s. 145–146.

60 VIII. *Tagung*, s. 108.

61 V mnoha případech tyto akce vznikaly také ve spolupráci s institucemi z nemuzejního prostředí. To se týkalo například i výstavy brněnského Kameraclubu. *Bericht über die sechste Tagung*, s. 92.

62 Například v roce 1913 ředitel ostravského muzea Prisching dostal příslib MUM a moravskotřebovského muzea k zapůjčení sbírkových předmětů pro plánovanou výstavu o japonském umění. *Die siebente Tagung*, s. 73.

63 Organizace putovních výstav se stávala pravidelnou součástí jednání při svazových zasedáních.

64 *Bericht über die fünfte Tagung*, s. 77.

těchto materiálů byl určen jihlavský muzejník Johannes Haupt (1849–1928), původním povoláním fotograf,⁶⁵ přičemž prozatím měla funkci „zásobárny“ tohoto obrazového materiálu plnit sbírka MUM čítající něco kolem 3 000 snímků.⁶⁶ Nutno poznamenat, že svazová zasedání se stávala místem, kde byla řada budoucích přednášek domluvena. Často oslovovanou osobností se v tomto směru stal zvláště Julius Leisching, jehož atraktivní přednášky z oblasti moderního i regionálního umění a architektury byly na německých územích Moravy velmi oblíbené.⁶⁷

Ve VdMO docházelo také k pokusům využít existující spolupráce mezi muzei k vytvoření souborných publikací, které by se v obecné rovině zabývaly problematikou muzejních sbírek na Moravě. Tato především Leischingova iniciativa ovšem nikdy nebyla korunována úspěchem, byť dílčí informace o některých německo-moravských muzeích přinášela Leischingova publikace s názvem *Kunstgeschichte Mährens*.⁶⁸ VdMO se proto rozhodl podporovat spíše výzkumné a badatelské činnosti jednotlivých muzejníků, a to vydáváním jejich příspěvků v brněnských *Mitteilungen*, v nichž byl velký prostor věnován i písemné a obrazové prezentaci významných předmětů ze sbírek členských muzeí.⁶⁹ Toto periodikum také pravidelně uveřejňovalo sérii drobných článků s profily jednotlivých svazových muzeí. Stati vycházející v letech 1909–1913 pod souhrnným názvem *Gesamterichtes* (společné zprávy) přinášely základní informace o důležitých akvizicích, výstavách a přednáškách, nechybělo v nich ani přiblížení správního uspořádání jednotlivých institucí a způsobů jejich financování. Pro získání přehledu o dobových názorech na německo-moravské muzejnictví je jisté podstatné, že tyto zprávy byly postupně Juliem Leischingem kriticky vyhodnoceny a výsledky této analýzy následně uveřejněny. Ředitel MUM se v ní pokusil nejen o rozbor dílčích muzejních problémů (správa muzeí, personální otázky, finance, návštěvní hodiny, výstavy, přednášky, pojištění atd.), ale také o zhodnocení celkového stavu muzejnictví německého etnika na Moravě, které se ovšem obsahově příliš nelišilo od jeho dřívějších textů.⁷⁰

Zatímco snahy VdMO v oblasti prezentačních aktivit se u německo-moravských muzejníků setkávaly se značným zájmem, k ostatním snahám směřujícím k vylepšení činnosti jednotlivých muzeí zaujímal postoj daleko rezervovanější. Přesto

65 *Bericht über die sechste Tagung*, s. 93.

66 Tamtéž, s. 92.

67 Leischingova přednášková činnost se však neomezovala pouze na Moravu. Ředitel MUM vystupoval i v uměleckoprůmyslovém muzeu ve Vídni. Leisching, Eduard: *Geschichtlicher Überblick. Das k. k. Österreichische Museum für Kunst und Industrie 1864–1914*. Wien 1914, s. 45. Jednotlivé ročníky MMGM (MERM) zmiňují i jeho přednášky v Karlsruhe, Lipsku, Berlíně a Vratislavi.

68 Leisching, J.: *Kunstgeschichte Mährens*. Brünn – Prag – Leipzig – Wien s. d.

69 Mezi autory se objevují především jména Aloise Czerného, Rudolfa Prischinga a znojemského muzejníka Antona Vrbky. Nutno poznamenat, že některá svazová muzea vydávala časopisy vlastní, z nichž největší význam mají zvláště moravskotřebovské *Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes*, založené v roce 1905 Aloisem Czerným a pozdějším československým ministrem Franzem Spinou (1868–1938).

70 *Bericht über die fünfte Tagung*, s. 77–80.

vycházely od svazových členů čtené impulsy, které požadovaly vytvoření obecně koncipovaného dokumentu, jenž by shrnul základní povinnosti a zásady práce v regionálních muzeích. K jeho vytvoření nakonec po dlouhých diskuzích svazového vedení došlo v roce 1911 pod názvem *Arbeitsordnung der Ortsmuseen* (Pracovní řád místních muzeí). Ústředním tématem se v jeho rámci stalo především rozčlenění sbírkového fondu muzeí do celkem čtrnácti skupin, které ovšem podle vyjádření svazového vedení nemělo být chápáno, vzhledem k odlišnosti jednotlivých regionů i rozdílným finančním prostředkům jednotlivých muzeí, jako ideální varianta uspořádání sbírek.⁷¹ Přesto se mezi členskou základnou patrně našly instituce, jež se tímto návodem nechaly přinejmenším inspirovat, o čemž by svědčily i určité změny ve struktuře fondu některých muzeí zhruba ve stejném období.⁷²

Také ohledně ovlivňování akviziční činnosti muzeí měl VdMO poměrně svázané ruce. Za zmínku nicméně stojí jeho snaha těsně před vypuknutím první světové války. Z iniciativy brněnského muzejníka Leopolda Masura (1868–1941) se měli pracovníci muzejních institucí sdružených ve VdMO pravidelně zajímat o prodej předmětů kulturní hodnoty v místě svého působení. Pokud by v různých soukromých obchodech s uměním či vetešnictvích objevili hodnotné věci, měli se je okamžitě pokusit získat do svého majetku, což platilo také pro předměty, které plně neodpovídaly tematickému zaměření jejich mateřské instituce. V případě, že by tyto instituce nemohly z nedostatku finančních prostředků tyto předměty odkoupit, měly alespoň oslovit vedení VdMO a o celé záležitosti je podrobně informovat. Alois Czerny pak dokonce nabídl zřízení fondu v rámci moravskotřebovského muzea, z něhož by pro tyto účely byly poskytovány finanční prostředky.⁷³

Za jednu z důležitých činností provozovaných VdMO bychom mohli označit úsilí o vytvoření vhodného společenského klimatu pro fungování regionálních muzeí. Uskutečňovalo se především prostřednictvím kontaktů s orgány státní správy a samosprávy a kladlo důraz na vytvoření příslušné legislativy, která by upravovala pozici muzejnictví ve společnosti. Právě tímto způsobem se německo-moravští muzejníci pokoušeli, ostatně podobně jako jejich čeští kolegové, vyřešit palčivé otázky, jakými byly například vývoz památek kulturní hodnoty do zahraničí, postoj státu a zemí k podpoře muzejních institucí či formy spolupráce s ostatními obory kulturního dědictví. Asi nejvýraznější odezvy se v tomto směru dostalo problematice subvencí ze strany autonomních orgánů, výrazně ale VdMO (zejména ve spolupráci

71 Doporučení rozčleňovalo sbírky do celkem dvanácti oddělení – 1) pravěké nálezy, 2) listiny a spisy, 3) mince, 4) zbraně, 5) cechovní předměty, 6) průmyslové (obchodnické) starožitnosti, 7) selské domácí nářadí z okolí, 8) zařízení domácnosti, 9) fotografické snímky historických a kulturních památek, 10) nechráněné, zničení podléhající a zavlečením ohrožené umělecké památky všeho druhu, 11) umělecká díla, především prvotiny domácích umělců, 12) sádrové odlitky. Tamtéž, s. 76.

72 O diskusi ohledně rozdělení sbírek v novojičínském muzeu v roce 1911 viz Jurok, Jiří: *100 let muzea v Novém Jičíně 1887–1987*. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 39, 1987, s. 14.

73 VIII. *Tägung*, s. 108.

s uměleckoprůmyslovým svazem) zasáhl i do otázky nelegálního vývozu předmětů. Pod vedením Julia Leischinga byl učiněn pokus stanovit základní pravidla, jejichž dodržování mělo tomuto v muzejním prostředí citlivě vnímanému problému zabránit.⁷⁴

Podobné akce, jakými bylo angažmá v otázce vývozu předmětů do zahraničí, přiváděly VdMO do úzkého kontaktu s představiteli řady oborů, kteří doposavad viděli v regionálních muzeích instituce, jež podle jejich názoru ne vždy zcela přesvědčivě plnily své úkoly v oblasti ochrany kulturního dědictví. O jejich vzrůstajícím zájmu o muzejní dění svědčí některá jednání VdMO se zástupci památkové péče a archeologie, nicméně nejvýraznější pouto si tato zájmová muzejní organizace vytvořila k *Deutsch-mährischer Verband für Heimatschutz* (Německo-moravský svaz ochrany domoviny), na jehož vzniku se také přímo podílela.⁷⁵ Toto nově konstituované sdružení, v němž se jako jeho členové objevili mnozí muzejníci sdružení z VdMO, si kladlo za cíl zabývat se ochranou lidských výtvořů v úzké návaznosti na jejich okolní přírodní prostředí takovým způsobem, aby tvořily jeden organický celek. K dosažení tohoto cíle potřeboval svaz pro ochranu domoviny vytvořit kvalitní zázemí. Bylo logické, že se v tomto směru obrátil právě na německo-moravská regionální muzea, která měla jeho aktivitám poskytnout co možná nejširší podporu.⁷⁶ VdMO se však tento nový projekt pokoušel podporovat i finančně. Po řadě protichůdných návrhů, kdy například Julius Leisching usiloval o financování tohoto uskupení z příjmů z muzejních přednášek a Rudolf Prisching dokonce pro tyto účely požadoval vyčlenění určité části prostředků z rozpočtu muzeí, bylo nakonec rozhodnutí o výši podpory ponecháno na samotných muzeích.⁷⁷

Aktivity VdMO samozřejmě směřovaly i k neodborné veřejnosti s cílem připoutat její pozornost k činnosti této organizace i samotnému muzejnictví. Významnou úlohu v této „popularizaci muzejnictví“ sehrávala také samotná svazová zasedání. Stávala se společenskou záležitostí, které se kromě muzejníků účastnila řada zástupců veřejného života z lokality, kde se příslušný sjezd konal. Přítomnost na svazových jednáních byla samozřejmě především vyjádřením majetkoprávních vztahů k těmto muzejním institucím, svědčila však i o určité prestiži, kterou si VdMO v období své existence vybudoval. Byť zůstává velmi složitým úkolem interpretovat, do jaké míry právě působení této zájmové organizace ovlivnilo postoje veřejnosti k muzejnictví, faktem je, že právě období počátku 20. století přineslo dosti zásadní zvýšení zájmu o tento obor ve společnosti, který se dotkl i regionálních muzeí.

74 *Bericht über die 13. Tagung*, s. 151–152.

75 *Die siebente Tagung*, s. 73

76 *Gründungsversammlung des Deutsch-mährischen Verbandes für Heimatschutz*. MERM 31, 1913, č. 5, s. 75.

77 *Die siebente Tagung*, s. 74.

ZÁVĚR

Nejstarší zájmová organizace regionálních muzeí v českých zemích vznikla jako důsledek ne vždy ideálních poměrů v tehdejší nemecko-moravském muzejnictví i jako přímá reakce na reformní tendence, které se na území Moravy šířily především z oblastí Německého císařství. U jejího zrodu na počátku 20. století stál ředitel MUM Julius Leisching, který se problematikou ústavů tohoto typu dlouhodobě zabýval. Brzy se mu jako významné osobnosti tehdejšího muzejního dění, známé i za hranicemi rakousko-uherské monarchie, podařilo kolem sebe shromáždit pracovníky ze všech důležitých Němci spravovaných muzejních institucí na Moravě. Pod Leischingovým vedením pak VdMO až do svého zániku v roce 1922 působil jako vrcholná zájmová organizace těchto ústavů, která si za svůj hlavní cíl stanovila povznesení profesní úrovně muzejnictví a vylepšení prestiže tohoto oboru u odborné i laické veřejnosti. Důležitým prostředkem k naplnění těchto plánů se jí stala rozsáhlá výměna informací mezi kustody členských muzeí, kteří si na svazových zasedáních sdělovali své zkušenosti z muzejní praxe a zároveň se seznamovali s novými, převážně zahraničními trendy v tehdejšímu muzejnictví. Své poslání se VdMO snažil naplnit také organizováním řady aktivit, které měly posílit v té době nepříliš rozvinuté muzejní činnosti, mezi něž můžeme u regionálních ústavů zařadit například výstavnictví, systematickou akviziční činnost, propagaci muzea atd. I když stopa tohoto zájmového sdružení mizí již na začátku 20. let 20. století, měl VdMO značný vliv také na organizaci německých muzeí v nově konstituované Československé republice. Prvorepublikový svaz německých muzeí totiž vznikl jako nástupnická organizace VdMO, na jehož působení později navazoval i některými druhy aktivit a svým organizačním uspořádáním. Z výše uvedeného je zřejmé, že rozsáhlá činnost VdMO se stala nejen významným dokladem pro poznání vývoje muzejnictví v první polovině 20. století, ale také názorů tehdejší moravské společnosti na tento specifický obor.

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

- P1** Julius Leisching (1865–1933).
Převzato z: Husty, Peter: *Julius Leisching*, „...ein durchaus moderner Museumsgestalter“. In: Das Wesen Oesterreichs ist nicht Zentrum, sondern Peripherie. Gedenkschrift Hugo Rokyta (1912–1999). Český Těšín 2002, s. 139.
- P2** Zasedání Verband deutsch-mährischer Ortsmuseen v Novém Jičíně v roce 1911.
Převzato z: Jurok, Jiří: *110 let muzea v Novém Jičíně. Katalog výstavy*. Nový Jičín 1997, s. 10.
- P3** Proměny v instalaci sbírek šumperského muzea na počátku 20. století.
Převzato z: *Die deutsch-mährischen Ortsmuseen*. Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums für Kunst und Gewerbe 28, 1910, č. 2, s. 30.
- P4** Proměny v instalaci sbírek šumperského muzea ve 20. letech 20. století.
Převzato z: Melzer, Miloš: *Stoletá historie muzea. Městské muzeum (1896–1945)*. In: Šumperk, město a jeho obyvatelé. Ke 100. výročí založení muzea v Šumperku. Šumperk 1996, s. 30.

P1 Julius Leisching (1865–1933).

P2 Zasedání Verband deutsch-mährischer Ortsmuseen v Novém Jičíně v roce 1911.

P3 Proměny v instalaci sbírek šumperského muzea na počátku 20. století.

P4 Proměny v instalaci sbírek šumperského muzea ve 20. letech 20. století.

TOMÁŠ PÁNEK

FRANTIŠEK KAMENÍČEK (1856–1930)

Summary: The study on Brno historian and specialist in pedagogy František Kameníček (1856–1930) focuses on the influences which affected him during his studies. It then follows his public and pedagogic activities and his efforts to improve the institutional support of historical science in Brno. The final part deals with the evaluation of Kameníček's own historiographic works.

Keywords: František Kameníček, Jaroslav Goll, Brno, Moravia, history of historiography, historiography, history of education, Masaryk University

1. ÚVOD

Významnou osobností, která na více než čtyřicet let spojila svůj vědecký a osobní život s Brnem, v jehož prostředí se usilovně snažila o zvýšení kvality vědeckého historického bádání, byl František Kameníček. Vedle oživování dějepisného ruchu však tento moravský rodák zaznamenal i řadu úspěchů na poli pedagogickém, ať už jako středoškolský učitel a ředitel na prvním českém gymnáziu, či jako vysokoškolský docent a později profesor rakouských dějin na Vysoké škole technické. K prohloubení znalostí o moravských dějinách nemálo přispěl svým vědeckým dílem, které je orientováno zejména na období mezi léty 1526 a 1628, přičemž nejen k této etapě historie přivedl na světlo světa velké množství dosud neznámých či nevyužitých pramenů.

V předkládané studii, jež je zaměřena na Kameníčkův vědecký a pedagogický profil a v níž ponecháme jeho osobní a rodinný život stranou, se nejprve pokusíme vystopovat vlivy, které v době studií formovaly jeho budoucí odborné směřování, a dále si samozřejmě přiblížíme jeho vlastní organizační a učitelské působení v moravské metropoli. Náplní poslední části práce potom bude náš pokus o zhodnocení Kameníčkova vlastního historiografického díla.

2. LÉTA STUDIÍ

František Kameníček se narodil 7. prosince 1856 ve Chvalkovicích u Bučovic, avšak všechny námi prostudované prameny i literatura bohužel mlčí o jeho dětství. Než bychom se pouštěli na tenký led spekulací, přejdeme raději k období jeho života, které je možné rekonstruovat o poznání lépe – k době jeho středoškolských a vysokoškolských studií, jež se navíc zdají být rozhodující pro jeho pozdější činnost a odbornou profilaci.

2.1. *Studia na prvním slovanském gymnáziu v Brně (1872–1877)*

Středoškolským studentem se František Kameníček stal ve školním roce 1870–1871, když nastoupil na slovanské gymnázium v Olomouci. Na ústavu však absolvoval pouze první dva ročníky a roku 1872 přestoupil na slovanské gymnázium brněnské.¹ Pobyt na této škole byl zřejmě jednou z rozhodujících etap jeho života, které formovaly a ovlivnily jeho osobnost i pozdější činnost.

Založení ústavu v roce 1866 bylo významnou událostí, neboť se stal první střední školou s českým vyučovacím jazykem na Moravě. Ruku v ruce s tím zde vyučovalo několik pedagogů, kteří dokázali v žácích probouzet či na ně přenášet své vlastnictví a někteří z těchto studentů v budoucnu dosáhli významných funkcí, v nichž

1 Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond G 47 Kameníček František 1881–1929 (dále jen fond G 47), bez inv. č., kart. 1, Osobní doklady, Maturitní vysvědčení ze 4. 7. 1877. Pro lepší orientaci v Kameníčkově písemné pozůstalosti viz Wurmová, Milada – Urbánková, Libuše: *Písemné pozůstalosti Vincence Brandla, Františka Kameníčka a Bohumila Navrátila*. Brno 1961, s. 14–29.

usilovali o aktivizaci českého vědeckého a kulturního života na Moravě. V době Kameníčkových studií zde působili zejména dva významní středoškolští profesori: František Bartoš a Václav Royt.

Učitel latiny, řečtiny a češtiny Bartoš (1837–1906) byl významný moravský filolog a folklorista a zároveň jeden z trojlístku redaktorů Časopisu Matice moravské. Svým žákům „*vštěpoval lásku k národu, písemnictvu, ku práci*“² a o dva roky mladší Kameníčkův spolužák Jan Herben vzpomíná, že Bartošův vliv byl pro něho rozhodující na celý život.³

Druhou osobností byl učitel dějepisu a zeměpisu Václav Royt (1827–1907),⁴ který se zároveň jako historik zabýval především dějinami církevních imunit a dějinami města Brna, přičemž i on byl vydavatelem Časopisu Matice moravské, v jehož redakci bojoval za zvýšení vědecké úrovně periodika. V důsledku unavující intenzivní práce a snahy výboru Matice moravské o popularizaci časopisu se však redaktorství roku 1876 vzdal, později došlo i k útlumu jeho badatelské činnosti a Royt se věnoval nadále spíše jen pedagogickému působení a prosazování zájmů českého školství v zemské školní radě.

Jan Herben opět vzpomíná, že ho Václav Royt „*naučil lásce k českým dějinám, úctě k pravdě a věcnosti*“⁵ a z gymnaziálních učitelů měl zřejmě právě on na Františka Kameníčka největší vliv.⁶ Dokonce prý byla Roytova zásluha, že Kameníček neodešel studovat vysokou školu do Vídně, jak bylo tehdy u moravských Čechů obvyklé, nýbrž do Prahy.⁷ Mezi životy obou historiků nalezneme i překvapivě shodné paralely: oba studovali v Praze na vysoké škole dějepis a zeměpis, oba byli vydavateli Časopisu Matice moravské, v jehož redakci se zasazovali o zvýšení jeho vědecké úrovně, oba vyučovali na slovanském gymnáziu v Brně a oba se snažili využít výhod svého členství v zemské školní radě pro povznesení českého školství na Moravě. Po Roytově úmrtí roku 1907 dokonce František Kameníček promluvil nad jeho rakví.⁸

Po pěti letech studií na brněnském slovanském gymnáziu pod vedením kvalitních profesorů Kameníček na konci školního roku 1876–1877 složil maturitní zkoušky s vyznamenáním, přičemž snad není náhoda, že jediné „výborné“ získal vedle náboženství z předmětů, které odešel studovat do Prahy na vysokou školu, tedy z dějepisu a zeměpisu.⁹

2 František Bartoš. Brno 1899, s. 2.

3 Herben, Jan: *Kniha vzpomínek*. Praha 1936, s. 57.

4 K němu blíže viz Vykoupil, Libor: *Historik Václav Royt*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 117, 1998, s. 57–70.

5 Herben, J.: *Kniha*, s. 67.

6 František Kutnar dokonce Václava Royta považuje v jeho vztahu k mladším historikům za „*vychoovatele mladé historické generace moravské*“. Viz Kutnar, František: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II. Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*. Praha 1978, s. 229.

7 Chaloupka, Gracián: *František Kameníček*. In: První české gymnasium v Brně. Sborník ke stému výročí jeho založení. Eds. Vladimír Nekuda a Vladimír Kyas. Brno 1967, s. 50.

8 Herben, J.: *Kniha*, s. 81.

9 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Maturitní vysvědčení ze 4. 7. 1877.

2.2. *Vysokoškolská studia v Praze (1877–1884)*

Po ukončení středoškolské docházky nastoupil František Kameníček na podzim 1877 na filozofickou fakultu tehdy ještě nerozdělené pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity a za své studijní obory si zvolil právě dějepis a zeměpis. Z jeho dochovaného vysokoškolského indexu¹⁰ je patrné, že od prvního semestru daleko více tíhnul k prvnímu oboru a během studia absolvoval největší počet přednášek a seminárních cvičení u Jaroslava Golla. Vedle toho si však značné penzum univerzitních čtení zapsal také u Václava Vladivoje Tomka, Josefa Emlera a profesora slovanské filologie Martina Hattaly, v menší míře navštěvoval i kurzy Antonína Rezka a dvou „nehistoriků“ — filozofa Josefa Durdíka a jazykovědce Jana Gebauera.

Při studiích si Kameníček přivydělával prací v archivu pražské kapituly a hlavně v pražském městském archivu pod dohledem Josefa Emlera.¹¹ Vedle této činnosti, během níž se naučil praktickým základům historikova řemesla a vycvičil se v diplomatice a paleografii, a vedle návštěv přednášek ostatních profesorů však na něho měla zřejmě největší vliv účast v Gollových seminářích.

Jaroslav Goll měl v době Kameníčkovy příchodu na fakultu teprve dva roky po habilitaci a od zimního semestru 1875–1876 na katedře historie přednášel. O rok později začal pořádat své semináře, v nichž měli být začínající historici vychovávaní v praktických rozborech pramenů, přičemž od letního běhu 1877–1878 je pořádal výhradně v českém jazyce,¹² a František Kameníček tak byl jedním z prvních studentů, který tato Gollova cvičení zažil.

Sám o téměř padesát let později při vzpomínce na Jaroslava Golla¹³ vyzdvihuje jeho taktnost, osobní půvab a jedinečný přednes a chválí i jeho zájem o osobní záležitosti posluchačů, který podporoval jejich chuť ke studiu. Nejvíce však hodnotí novum, které Goll na katedře zavedl: totiž donášení pramenů přímo do seminářů, neboť „*tak se otevíral posluchačům docela jiný obzor než ve většině přednášek ostatních, kde někteří profesori vůbec nikdy ani nezavadili o prameny předmětu svých výkladův [...]*“¹⁴ Kameníček byl i členem užšího kroužku pilnějších a schopnějších studentů, se kterými Jaroslav Goll pořádal zvláštní semináře přímo u sebe v bytě.

Kameníčkovy návštěvy těchto cvičení měly zřejmě největší vliv na formování jeho budoucí vědecké metody a sám v úvodu ke svým *Zemským sněmům a sjezdům moravským*

- 10 Tamtéž, Vysokoškolský index. Informace o tom, jaké navštěvoval Kameníček přednášky a semináře, je možné čerpat i z katalogů posluchačů filozofické fakulty pocházejících z let, kdy byl Kameníček studentem; viz Ústav dějin Univerzity Karlovy — Archiv Univerzity Karlovy (dále jen ÚDUK-AUK), fond Filozofická fakulta univerzity Karlovy 1882–2009 (dále jen fond Filozofická fakulta), inv. č. 476–8, Hauptkatalog.
- 11 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Vlastní curriculum vitae z 3. 12. 1899.
- 12 Kazbunda, Karel: *Stolice dějin na pražské univerzitě: od obnovení stolice dějin do rozdělení university (1746–1882). Část II.* Praha 1965, s. 216–218.
- 13 Kameníček, František: *Jaroslav Goll na universitě nerozdělené (1875–1882)*. Vzdělávací příloha Národních listů, 11. 7. 1926, s. 1.
- 14 Tamtéž.

vzpomíná právě Jaroslava Golla a píše, že se u něho naučil vědecky pracovat.¹⁵ Sám se dokonce považoval za jednoho z prvních Gollových žáků,¹⁶ avšak Františka Kameníčka společně s jeho moravskými kolegy a současníky Rudolfem Dvořákem (1861–1919) a Františkem Šujanem (1859–1944) nemůžeme počítat mezi členy tzv. Gollovy školy, neboť z univerzity vyšli již v průběhu 80. let 19. století, která jsou ještě považována za období, kdy si Goll teprve dopracovával zásady výchovy žáků.¹⁷

František Kameníček začal uzavírat svá studia za necelé čtyři roky pobytu v Praze, a to když v červenci 1881 vykonal zkoušky učitelské způsobilosti pro vyučování dějepisu a zeměpisu na nižších gymnáziích a v březnu 1882 na gymnáziích vyšších.¹⁸ V této době již také dokončoval svou disertační práci nazvanou *Boj náboženský na Moravě 1526–1627*, jejímž vedoucím byl Jaroslav Goll a posuzovateli Josef Kalousek a Václav Vladivoj Tomek.¹⁹ V Archivu Univerzity Karlovy se nám dochovaly kratičké posudky obou oponentů,²⁰ jejichž společným leitmotivem je kladné zhodnocení toho, že Kameníček ve své práci užil spoustu dosud neznámého pramenného materiálu. Disertační práce byla nakonec uznána za „velmi chvalnou“,²¹ v lednu 1883 složil Kameníček rigorosní zkoušku z historie, v březnu z filozofie a 4. dubna 1883 byl v pražském Klementinu jmenován doktorem filozofie.²² Aprobaci si prohloubil ještě v únoru 1884, když složil zkoušky, po kterých mohl vyučovat filozofickou propedeutiku na vyšších gymnáziích.²³

Ještě během studií, ale samozřejmě již po složení zkoušek učitelské způsobilosti nastoupil František Kameníček na své první učitelské místo, a to na český ústav ke vzdělávání učitelek v Praze, kde působil od dubna do června 1882.²⁴ Během prázdnin tohoto roku pak přesídlil do Brna, kde nastoupil na místní reálku,²⁵ přičemž do Prahy zřejmě již jen dojížděl.

Alespoň pro úplnost dodejme, že v Praze František Kameníček potkal svou životní družku — Annu Fantovou, sestru známého architekta Josefa Fanty. Svatba se konala 18. září 1883 a mladý pár následujícího roku přesídlil do Brna, kde se také

15 Kameníček, F.: *Žemské směny a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*. I. Brno 1900, s. V.

16 Kameníček, F.: *Jaroslav Goll*, s. 1.

17 Marek, Jaroslav: *Jaroslav Goll*. Praha 1991, s. 258–259.

18 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Vysvědčení učitelské způsobilosti z 3. 7. 1881 a 5. 3. 1882.

19 *Disertace pražské univerzity 1882–1953*. I. Sest. Marie Tulachová. Praha 1965, s. 21.

20 ÚDUK-AUK, fond Filosofická fakulta, inv. č. 1229 (posudky disertačních prací), kart. 105, Posudky na Kameníčkovu disertační práci.

21 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Dopis Kameníčkovu od děkanátu FF z 6. 12. 1882.

22 Tamtéž, Pozvánka na promoci.

23 Tamtéž, Vysvědčení učitelské způsobilosti ze 4. 2. 1884.

24 Tamtéž, Potvrzení o působení na c. k. českém ústavu ku vzdělávání učitelek z 15. 7. 1882.

25 Tamtéž, Osobní výkaz.

narodily všechny tři děti: Milada (1884), Jaromír (1886) a Jiří (1894).²⁶ Vzhledem k tomu, že Anna ponechala celou svou rodinu v Praze a na Františka, tak jako na mnoho historiků pracujících v Brně, působila přitažlivost pražského centra, pokoušel se, zejména v 90. letech 19. století, sehnat učitelské místo v hlavním městě českých zemí. Josefu Fantovi dokonce napsal: „*Mám se sice v Brně dobře, ale táhne mne to přece do Prahy tak, že dovedl bych bez bolesti oželeť těch 15 let, co jsem zde působil.*“²⁷ Ke konci století však kvůli nemožnosti dosáhnout uplatnění v Praze začal své plány měnit: „[...] *když nemohu se dostati do Prahy, rád bych zůstal v Brně, kde jest ještě mnoho práce, zvláště pro historika.*“²⁸

Samozřejmě zůstává otázkou, zda měl František Kameníček v plánu věnovat se i po případném přesídlení do Prahy moravské tematice a zda by i nějakým způsobem řídil například Časopis Matice moravské. Možná i v těchto souvislostech musíme vnímat jeho pokusy o přivedení mladých vědeckých posil do Brna, se kterými snad počítal i jako s mladší náhradou za sebe. Buď jak buď, Prahy se Kameníček dočkal až v roce 1923, když tam stárnoucí pár přesídlil prožít podzim života, a drtivou většinu své vědecké kariéry spojil František Kameníček s brněnským prostředím.

3. PEDAGOGICKÁ A VEŘEJNÁ ČINNOST

V polovině 80. let 19. století se vrátil čerstvý doktor filozofie Kameníček zpět do moravské metropole, avšak jeho intenzivní veřejnou, učitelskou i organizátorskou aktivitu můžeme sledovat až od počátku let devadesátých. Souvisí to zřejmě s tím, že si musel nejprve získat ostruhy a určitou autoritu mezi staršími kolegy a více se sžít s tamějším prostředím. Přiblížíme si nejprve jeho středoškolskou činnost pedagogickou, vedle níž se ale zároveň snažil přispět k založení české univerzity na Moravě.

3.1. Působení na prvním českém gymnáziu v Brně²⁹

František Kameníček nastoupil zprvu v září 1882 na brněnskou reálku jako suplující učitel, o dva roky později se stal učitelem řádným a v říjnu 1887 byl jmenován

-
- 26 Archiv města Brna (dále jen AMB), fond B 1/39 Národní výbor města Brna — Kartotéka domovského práva 1850–1948, listy Františka, Jaromíra a Jiřího Kameníčkových.
- 27 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), Staré Hrady, fond Fanta Josef (1807) 1856–1954, kart. 7, Korespondence rodinná, František Kameníček, Dopis Kameníčka Fantovi z 1. 12. 1896.
- 28 LA PNP, Praha, fond Rezek Antonín 1850–1910 (dále jen fond Rezek Antonín), neinventarizováno, Korespondence František Kameníček, Dopis Kameníčka Rezkovi ze 7. 4. 1898.
- 29 V době vlastního Kameníčkovy studia nesl ústav název „*Slovanské gymnasium*“ a od školního roku 1880–1881 byl přejmenován na „*C. k. české gymnasium v Brně.*“ Pro úplnost dodejme, že za Kameníčkovy učitelského působení byl název změněn ještě v roce 1898 na „*C. k. I. české vyšší gymnasium státní v Brně*“ a po převratu roku 1919 na „*České státní gymnasium v Brně.*“ Viz Sáhka, Hugo: *Dějiny českého gymnasia v Brně*. In: Šedesát let českého gymnasia v Brně 1867–1927. Brno 1927, s. 19, 24.

středoškolským profesorem.³⁰ V srpnu 1893 však přestoupil na místo svých vlastních středoškolských studií, na první české gymnázium v Brně, kde působil následujících třicet let až do svého odchodu na odpočinek, přičemž na ústavu vyučoval dějepis, zeměpis a filozofickou propedeutiku.³¹ Za nejúspěšnější období jeho pobytu na škole lze považovat dobu, kdy ji vedl z pozice ředitele.

V době Kameníčkovy působení na gymnáziu byl ředitelem Jan Tůma, který však v roce 1906 vlivem podlomeného zdraví již ústav vést nemohl. Prozatímním správcem byl jmenován právě František Kameníček, jenž po Tůmově odchodu do penze v říjnu 1906 směřoval na tehdejší ministerstvo kultury a vyučování svou žádost o udělení uprázdněného ředitelského místa.³² V té době byl již soukromým docentem Vysoké školy technické, dopisujícím členem Královské společnosti nauk a České akademie věd a stálo za ním i dosti mohutné odborné historiografické dílo. To vše zřejmě budilo obavy u případných protikandidátů (*„Tó mají z Tebe na Moravě respekt! Ani za ředitele se nechť hlásit proti Tobě!“*³³), vše hovořilo pro Kameníčka a 21. února 1907 byl jmenován ředitelem ústavu.³⁴

V jeho osobě získalo gymnázium ředitele majícího značnou autoritu vědeckou, pedagogickou i společenskou. Navíc byl v dubnu 1907 jmenován členem moravské zemské školní rady,³⁵ kterážto pozice mohl využívat ve prospěch ústavu, zvláště když jeho snažení podporovali jeho bývalí gymnaziální kolegové, Alois Vlk a Jan Mayer, již se stali zemskými školními inspektory.³⁶

Nechme nyní promluvit dva z tehdejších studentů. Miloslav Hýsek, pozdější literární historik, vzpomíná na Kameníčka takto: „[...] vysoký a štíhlý krasavec různých tváří imponoval už svým vystupováním, byl velmi zámožný, po Bartošově odchodu z Brna a smrti Brandlově reprezentoval brněnskou českou vědu, [...] k nám se choval s noblesou vládného představeného a jednal s námi jako s dospělými lidmi.“³⁷ Čestmír Jeřábek posléze potvrzuje vzestup ústavu pod Kameníčkovou ředitelskou taktovkou: „za Kameníčkovy vedení a zásluhou jeho spolupracovníků vyšvihl se náš ústav na čelné místo mezi obdobnými školními ústavami nejen moravskými, ale i tehdejšími rakouskými vůbec.“³⁸ Rozkvet gymnázia se projevoval příchodem nových schopných vyučujících (například Ignáce Vališe), zaváděním praktické výchovy při exkurzích, vypisová-

30 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Osobní výkaz.

31 Tamtéž.

32 Tamtéž, Žádost o udělení uprázdněného ředitelského místa z 25. 11. 1906.

33 MZA, fond G 47, kart. 1, Korespondence František Bílý, Dopis Bílého Kameníčkovi z 5. 12. 1906.

34 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Jmenovací dekret z 21. 2. 1907.

35 Tamtéž, Jmenovací dekret z 10. 4. 1907.

36 *Tradice gymnázia. Gymnázium na třídě kapitána Jaroše. Díl II. Sín tradic.* Eds. Alena Hanáková a Josef Kolejka. Brno 1991, s. 16.

37 Hýsek, Miloslav: *Na klasickém gymnáziu v prvních letech století.* In: První české gymnasium v Brně. Sborník ke stému výročí jeho založení. Eds. Vladimír Nekuda a Vladimír Kyas. Brno 1967, s. 85–86.

38 Jeřábek, Čestmír: *Díky za vše!* In: První české gymnasium v Brně. Sborník ke stému výročí jeho založení. Eds. Vladimír Nekuda a Vladimír Kyas. Brno 1967, s. 91.

ním nejrozličnějších volitelných kurzů i v tom, že roku 1908 na škole složily maturitu první ženy, které však samozřejmě nastoupily na studia již před jmenováním Kameníčka ředitelem.³⁹

V době absence moravské univerzity suplovalo první české gymnázium také roli jakéhosi badatelského centra, což se týká hlavně práce dějepisné. Vedle Kameníčka zde působil František Jaroslav Rypáček (1853–1917), jeden z redaktorů Časopisu Matice moravské a historik města Tišnova.⁴⁰ Významnější osobností byl ovšem František Šujan (1859–1944), Gollův žák, člen redakce Vlastivědy moravské a autor známého *Dějepis Brna*,⁴¹ v němž sleduje dějiny moravské metropole od založení až do 19. století. Šujan však z ústavu odešel již v roce 1907 a stal se ředitelem druhé české reálky v Brně.⁴² V prvním desetiletí atomového věku vyšli z gymnázia i někteří studenti, kteří se později zapsali do dějin moravské historiografie, a to Hugo Sáška (1887–1971) a Josef Kudela (1886–1942).

Do úspěšného rozvoje prvního českého gymnázia však nepříznivě zasáhla první světová válka. V budově ústavu ve Stromořadní ulici byla vybudována vojenská nemocnice a výuka probíhala provizorně v prostorách učitelského ústavu na Starém Brně, vlivem vojenských odvodů došlo také k úbytku členů profesorského sboru.⁴³

Dějepisec gymnázia Hugo Sáška o desetiletí později vzpomenu štěstí, jaké měla škola ve svém řediteli Františku Kameníčkovi, který dokázal ústav provést válečnými roky.⁴⁴ Kameníčková společenská, pedagogická a vědecká vážnost a vliv prý zaručovaly gymnáziu výjimečné postavení a úřady si nedovolovaly školu lehce perzekuovat. Kameníček prozíravě zakázal šíření jakýchkoli protirakouských letáků, aby nebyla zadána záminka k uzavření ústavu. Vedle toho pomáhal svým kolegům, pokud se vyskytlo podezření, že jsou „protidynastického“ smýšlení, a zabránil i vyřazení českých vlasteneckých spisů z gymnaziální knihovny. Sám se však musel občas vykoupit nějakou loajální řečí.

Prameny ani literatura se nezmiňují o jakýchkoli poválečných obviňováních Františka Kameníčka z přílišné prohabsburské loajality, což nám dovoluje předpokládat, že se nedostal do takových nesnází jako v Praze Jaroslav Goll a Josef Pekař, v jejichž případě mnoho členů historické obce nesouhlasilo právě s jejich válečnými postoji.⁴⁵

Kameníčkovi se podařilo zabránit nejhorším perzekucím gymnázia za války. Samostatný stát a změněná atmosféra přály dalšímu rozvíjení ústavu pod jeho

39 Sáška, H.: *Dějiny*, s. 30–31.

40 Kutnar, F.: *Přehledné dějiny*, s. 63.

41 Šujan, František: *Dějepis Brna*. Brno 1902.

42 K němu blíže viz Dřímál, Jaroslav: *Historik František Šujan*. Brno 1969.

43 Podrobné informace k dějinám školy za první světové války viz AMB, fond M 51 Gymnázium dr. Josefa Kudely, Brno, 1867–1953, inv. č. 144, Varia: Válečné paměti ústavu od počátku války do konce roku 1915.

44 Sáška, H.: *Dějiny*, s. 32–33.

45 K tomu viz Lach, Jiří: *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*. Praha 2009, s. 104–105.

ředitelskou taktovkou, kterou 1. října 1923 předal Ignáci Vališovi. Při odchodu na odpočinek mohl být František Kameníček spokojen, neboť období jeho ředitelství se zdá být plodnou etapou ve vývoji ústavu.

3.2. *Zásluhy o založení české univerzity na Moravě*

František Kameníček si uvědomoval potřebu zřízení české univerzity na Moravě, přičemž její potenciální význam zřejmě vnímal ve dvou rovinách: národní a vědecké. Univerzita v jeho pojetí měla napomáhat moravským Čechům v jejich emancipaci a v boji s německým živlem a v tomto smyslu například již roku 1890 psal Antonínu Rezkovi: „*Kéž by bylo možno [...] prosaditi českou universitu na Moravě! Následky byly by neobyčejny a možno říci, že pak by německý nátěr Moravy brzy byl spláchnut s povrchu, na němž se jen uměle udržuje.*“⁴⁶ Vedle toho ale také měla univerzita napomáhat zdokonalení vědeckého života na Moravě a lepší organizaci vědeckého bádání („*Vysoká škola jest tribunálem čisté vědy — aspoň jím býti má; jest tudíž po přednosti povolána zasáhnout vždy, když běží o vyjasnění pojmů a o pravdu objektivní [...]*“⁴⁷).

V 80. letech 19. století postupně vykrystalizovala na Moravě právě myšlenka zřízení české univerzity,⁴⁸ avšak cílevědomá a programová práce byla zahájena až v roce 1898, kdy se 16. května v brněnském Besedním domě konala velká manifestační schůze, na níž byla zvolena osmičlenná tzv. moravská univerzitní komise (později zvaná Komise pro zřízení české university na Moravě), jejímž předsedou se stal František Kameníček.⁴⁹ Členové komise si kladli dva cíle, kterými chtěli přispět ke zřízení univerzity. Prvně měli v úmyslu pořádat manifestační schůze spojené s přednáškami, v nichž by řečníci snaželi důkazy o potřebě univerzity, dále rozšiřovat manifestační letáky a sbírat podpisy petic, jež měly být zaslány do Vídně. Druhým cílem bylo vytvoření podpůrného fondu pro budoucí chudé studenty formou sbírek a za podpory akademických spolků.⁵⁰

Sám Kameníček v této době vyvíjel horlivou přednáškovou činnost v mnoha českých i moravských městech, zejména však v Brně.⁵¹ Brzy však začalo vycházet najevo, že rakouský parlament zřízení české univerzity nepovolí, tudíž se celá snaha

46 LA PNP, fond Rezek Antonín, neinventarizováno, Dopis Kameníčka Rezkovi z 18. 2. 1890.

47 MZA, fond G 47, kart. 5, Kameníčkovy rukopisy, Války husitské (vysokoškolská přednáška), kde je uložena i přednáška Náboženské hnutí v Čechách a na Moravě koncem 14. a počátkem 15. století. Mistr Jan Hus. Války husitské a jejich následky, z níž citujeme; podtrhl FK.

48 Podrobnosti ponecháváme stranou, blíže viz Jordán, František a kolektiv: *Dějiny university v Brně*. Brno 1969, s. 37–39.

49 MZA, fond G 47, kart. 5, Korespondence s rektorátem české Vysoké školy technické v Brně, Vzpomínky Františka Kameníčka na založení Vysoké školy technické v Brně, příloha dopisu od rektora Vlčka Kameníčkovi z roku 1926 (blíže nedatováno; dále jen Vzpomínky).

50 MZA, fond G 47, kart. 5, Korespondence Komise pro zřízení české university na Moravě, Dopisy Františka Šise Kameníčkovi z 15. 9. 1899 a 30. 11. 1899.

51 Tamtéž, Dopis J. Reisenberga Kameníčkovi z roku 1899 (blíže nedatováno).

úspěšně koncentrovala alespoň na zřízení české vysoké školy technické, o čemž však podrobněji pojednáme v následující podkapitole.

Na počátku 20. století se hnutí za založení univerzity přeneslo i do širokých kruhů obyvatelstva a stalo se významnou otázkou politickou.⁵² Univerzitní komise i nadále pokračovala ve své činnosti, avšak prameny a literatura o Kameníčkově práci na tomto poli ve valné většině mlčí. Neexistují však důkazy dovolující předpokládat, že by jeho snažení nějak překračovalo činnost přednáškovou a osvětovou.⁵³ Moravská univerzitní komise splynula krátce před první světovou válkou s moravským odborem Národní rady a stal se z ní tzv. vysokoškolský odbor, jehož předsedou se stal opět František Kameníček.⁵⁴ Za války však činnost tohoto odboru nebyla možná a po vydání zákona o zřízení Masarykovy univerzity 28. ledna 1919 se jeho existence stala zbytečnou a byl rozpuštěn.

Dva dny po založení univerzity byl ovšem Kameníček jmenován poradním členem historického sboru při ministerstvu školství a národní osvěty a v této funkci měl pomoci při budování filozofické fakulty Masarykova vysokého učení.⁵⁵ Stal se také členem komise, která měla navrhnout první profesory této fakulty, přičemž dalšími účastníky byli Bohumil Navrátil a Pavel Váša z Brna a pražští Kamil Krofta, František Krejčí a Jiří Polívka.⁵⁶ Z této pozice pomohl jmenovat první členy profesorského sboru a to je jeho poslední zásluha na budování české univerzity na Moravě.

3.3. Působení na Vysoké škole technické v Brně

Na sklonku 19. století začínalo vycházet najevo, že rakouský parlament nevyjde českým snahám o založení univerzity na Moravě vstříc, a tak se české snahy proměnily alespoň do prosazování zřízení české vysoké školy technické, k čemuž nebylo třeba zvláštního zákona.⁵⁷ Tomuto skromnějšímu, avšak uskutečnitelnějšímu plánu nahrával i fakt, že Němci již v Brně svou techniku měli, tudíž nemohli mít dost argumentů pro odmítnutí techniky české.⁵⁸

Celé záležitosti se tehdy energicky ujal známý historik a vysoký úředník ministerstva kultu a vyučování Antonín Rezek (1853–1909), který si dokázal na svých nadřízených vymoci, aby byl pověřen přípravnými pracemi pro založení techniky. V létě 1899 odjel do svého letního bytu v Adamově a oznámil Františku Kameníčkově, že

52 Jordán, F. a kolektiv: *Dějiny*, s. 73.

53 Například dne 23. 6. 1907 přednesl Kameníček v Brně přednášku, jíž se vinula idea pradávnosti českého jazyka na Moravě a na jejímž konci se vyslovil pro založení české univerzity na Moravě. Viz Kameníček, F.: *O významu jazyka českého na Moravě za starších dob*. Brno 1907.

54 MZA, fond G 47, kart. 5, Korespondence s rektorátem české Vysoké školy technické v Brně, Vzpomínky.

55 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Jmenovací dopis z 30. ledna 1919.

56 Odložilík, Otakar: *Bohumil Navrátil. (21. února 1870 – 2. července 1936)*. ČMM 60, 1936, s. 446.

57 Franěk, Otakar: *Dějiny české Vysoké školy technické v Brně. 1. díl – do roku 1945*. Brno 1969, s. 55.

58 MZA, fond G 47, kart. 5, Korespondence s rektorátem české Vysoké školy technické v Brně, Vzpomínky.

se vláda jako revanš Čechům za zrušení Gautschových jazykových nařízení rozhodla v Brně zřídit českou vysokou školu technickou, pokud pro ni budou do konce září zajištěny alespoň čtyři místnosti pro strojnický obor, kterým se měl ústav začít budovat.⁵⁹ Hledáním těchto vhodných prostor pověřil Kameníčka, který přes počáteční neúspěchy nakonec dokázal nalézt a zmluvit novostavbu Vesny v Augustinské ulici.

Antonín Rezek mezitím vybral a k účasti na celém podniku přemluvil první profesory a i přes protesty německých kruhů (neboť účel Rezkova pobytu v Brně a Adamově se nepodařilo utajit) podepsal císař 19. září 1899 zakládací dekrety české Vysoké školy technické. Záhy byli jmenováni první profesori, ústav byl slavnostně otevřen 4. listopadu⁶⁰ a sám Kameníček zde přejal starost o podporu studentů z nižších sociálních vrstev.⁶¹

Hned od počátku připouštěl profesorský sbor techniky na školu i soukromé docenty z netechnických oborů a sami tehdejší aktéři tuto praxi chápali jako činnost, která měla připravovat učitelské kádry pro budoucí moravskou univerzitu.⁶² František Kameníček usiloval o to, aby mohl na této vysoké škole vyučovat českým a rakouským dějinám a jako habilitační práce mu posloužil čerstvě připravený rukopis prvního dílu *Zemských sněmů a sjezdů moravských*. Posuzovateli práce se stali Jaroslav Goll a Josef Kalousek z pražské univerzity, kteří se ve svých posudcích vyjádřili pozitivně a Kameníčkovu habilitaci podporovali.⁶³ Poměrně rychle byl posléze v únoru 1900 František Kameníček s prominutím habilitačního kolokvia i přednášky jmenován soukromým docentem rakouských dějin na Vysoké škole technické v Brně.⁶⁴

V době Kameníčkových příprav k habilitaci napsal Jaroslav Goll Josefu Pekaři v prosinci 1899 dopis, ve kterém o Kameníčkově plánu soudí: „*Je to dobrá myšlenka, mohlo by tam býti několik docentur, třeba i profesur.*“⁶⁵ A skutečně se na přelomu února a března následujícího roku Goll s Kameníčkem na technice pokusili zřídit docenturu dějin umění, pro niž měli v plánu získat z Vídně Maxe Dvořáka. Ten však tou dobou obdržel nabídku ze švýcarské univerzity ve Freiburgu a navíc se ho vídeňská vláda pokoušela udržet v hlavním městě mocnářství, takže z celého plánu sešlo.⁶⁶ Dvořák se habilitoval na vídeňské univerzitě roku 1900 a přednášky o historii umění

59 Tamtéž.

60 Franěk, O.: *Dějiny*, s. 66–68.

61 MZA, fond G 47, kart. 5, Korespondence s rektorátem české Vysoké školy technické v Brně, Vzpomínky.

62 Tamtéž.

63 MZA, fond G 47, kart. 1, Korespondence Jaroslav Goll, Dopisy Golla Kameníčkově ze 7., 8., 23. a 31. 12. 1899.

64 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Jmenovací dopis od ministerstva kultu a vyučování z 19. 2. 1900.

65 *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*. Ed. Josef Klik. Praha 1941, dopis Golla Pekařovi z 11. 12. 1899.

66 MZA, fond G 47, kart. 1, Korespondence Jaroslav Goll, Dopis Golla Kameníčkově z 6. 3. 1900.

nakonec na technice realizoval sám Kameníček, když rakouské dějiny přednášel „se zvláštním zřením k dějinám kulturním a k dějinám umění domácího.“⁶⁷

František Kameníček začal na technice přednášet od zimního semestru 1900–1901 a zřejmě chtěl svá čtení zpřístupnit co nejširšímu obecnstvu, takže jeho přednášky mohli vedle řádných posluchačů navštěvovat i hosté, kterých tam zejména z řad brněnských učitelů chodil vysoký počet.⁶⁸ Kameníčková činnost byla odměněna i příznávaním akademických hodností, když byl jakožto soukromý docent nejprve roku 1904 jmenován mimořádným profesorem, roku 1907 honorovaným docentem a vrcholem byl potom rok 1917, kdy se mu jako prvnímu řediteli gymnázia v českých zemích podařilo dosáhnout titulu řádného profesora na vysoké škole.⁶⁹

Svůj program přednášek a chápání jejich poslání na škole technického směru nastínil František Kameníček v úvodní přednášce na Vysoké škole technické.⁷⁰ Podle něho by mělo být povinností každého vzdělance znát přinejmenším dějiny vlastního národa, přičemž vhodně volená čtení mohou prohlubovat technické znalosti, proto se ve svých výkladech nechce omezovat na dějiny politické, které mu naopak mají být jenom základním rámcem, do něhož bude vkládat výklady o dějinách kulturních. Právě ty jsou také úzce provázány s technickými obory, zejména se stavitelstvím a architekturou. Kameníček má v plánu věnovat se rovnoměrně dějinám čtyř historických skupin, které tvoří dnešní habsburské mocnářství, a to zemím českým, uherským, alpským a haličským. „*Naprosto zavrhuji metodu některých historiků, kteří pokládají [...] dějiny alpských zemí rakouských za jádro dějin celé říše, kolem něhož historie ostatních skupin historických tvoří pouhou garnituru.*“⁷¹

Svým kulturně-dějinným předsevzetím však alespoň v přednáškách věnovaných historii rakousko-uherského mocnářství, v nichž jeho dějiny v jednotlivých kurzech sledoval od nejstarších dob až po konec 19. století, příliš nedostál. Texty těchto čtení⁷² jsou spíše hutné, faktograficky pojaté výklady tradičních politických dějin. Je však dost dobře možné, že je kombinoval s texty přednášek přímo zaměřených na dějiny umění. Kameníček ovšem splnil své druhé předsevzetí a vskutku se věnoval

67 Franěk, O.: *Dějiny*, s. 261. Při informacích, kdy a jakou přednášku Kameníček vypisoval, vycházíme v této studii z *Programů vysoké školy technické v Brně* z období, kdy Kameníček na technice působil (1900–1929).

68 Tamtéž. K tomu také viz MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Děkovný dopis rektora Vysoké školy technické Kameníčkově po jeho rezignaci z 20. 7. 1929.

69 K tomu viz Navrátil, Bohumil: *František Kameníček*. ČMM 54, s. 11. Dále MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Oznámení o jmenování honorovaným docentem z rektorátu Vysoké školy technické z 29. 11. 1907; kart. 1, Korespondence František Bílý, Dopis Bílého Kameníčkově z 11. 11. 1917.

70 MZA, fond G 47, kart. 6, Kameníčkovy rukopisy, Drobné přednášky, příležitostné projevy, Úvodní přednáška na Vysoké škole technické.

71 Tamtéž.

72 MZA, fond G 47, kart. 5, Kameníčkovy rukopisy, Dějiny mocnářství Rakousko-Uherského 1848–1861, Rakouské dějiny, Dějiny mocnářství Rakousko-Uherského v 19. stol., Dějiny rakouské od povalení českého povstání, Dějiny Rakousko-Uherského mocnářství za reformace a protireformace.

dějínám všech národů v monarchii, přičemž z textů je cítit jeho antipatie k rakouskému centralismu.

Zajímavější jsou jeho čtení o historii umění,⁷³ zejména přednáška *Dějiny umění na rakouské půdě*, v jejímž úvodu se, vybaven znalostmi z estetiky i filozofie, zešíroka zamýšlí nad podstatou umění („*Pravý umělec vlévá v dílo svou duši* [...]“⁷⁴), normami krásy a dobra, politické či náboženské služebnosti umění i možnostmi pokroku v umělecké tvorbě. Po rozjímavé vstupní části následuje podrobný a faktograficky pojatý popis vývoje umělecké tvorby v habsburské říši, členěný dle jednotlivých uměleckých epoch a zaměřený zejména na památky stavitelské.

Vedle přednášek z dějin rakouských a z dějin umění se v menší míře zaměřoval i na moravské dějiny, přičemž nejčastěji vypisoval kurz o životě moravského obyvatelstva v 16. století,⁷⁵ charakterizující jednotlivé vrstvy tehdejšího obyvatelstva a jejich vzájemné vztahy. Další skupinu přednášek, ke kterým se vrátíme v kapitole pojednávající o Kameníčkově vědeckém díle, tvořila čtení z dějin husitství, které „*jest nejslavnější dobou národa českého*.“⁷⁶ Posledním velkým souborem jsou přednáškové kurzy zaměřené na českou politiku v 19. století, zejména s ohledem na revoluční roky 1848–1849.⁷⁷ Kameníček poprvé vypsaly tyto přednášky ve školním roce 1912–1913, ale zejména po státním převratu se staly hlavní náplní jeho přednáškové činnosti na Vysoké škole technické a i k textům těchto čtení se ještě podrobněji vrátíme.

František Kameníček vyučoval na brněnské technice téměř třicet let a na počátku letního semestru 1928–1929 podal v již pokročilém věku rezignaci,⁷⁸ když předtím několik let do Brna dojížděl přednášet z Prahy. V roce 1930 navázal na jeho přednášky honorovaný docent českých a kulturních dějin Hugo Traub.⁷⁹

4. ORGANIZAČNÍ ČINNOST NA POLI HISTORICKÝCH VĚD

Po návratu z pražských studií do Brna na počátku 80. let 19. století si mladý František Kameníček musel uvědomovat obrovský rozdíl panující v oblasti dějepisného vědeckého bádání mezi Čechami a Moravou. Antonínu Rezkovi si roku 1890 stěžoval na zanedbávání Moravy ze strany českých historiků⁸⁰ a snad si jako jeden z životních cílů vytkl povznést tamější odbornou historiografii.⁸¹ Své síly napnul dvěma směry: jednak se snažil zlepšit její institucionální zakotvení a fungování a na

73 Tamtéž, *Dějiny umění na rakouské půdě*, kde i zlomky dalších přednášek z dějin umění.

74 Tamtéž; podtrhl FK.

75 Tamtéž, *Život obyvatelstva moravského v 16. stol.*

76 Tamtéž, *Války husitské*; podtrhl FK.

77 Tamtéž, *Čechy a Morava 1848–1849, Česká politika 1848–1871.*

78 MZA, fond G 47, kart. 1, Osobní doklady, Děkovný dopis rektora Vysoké školy technické Kameníčkovu po jeho rezignaci z 20. 7. 1929.

79 Franěk, O.: *Dějiny*, s. 260.

80 MZA, fond G 47, kart. 4, Korespondence Antonín Rezek, Dopis Rezka Kameníčkovu z 31. 1. 1890.

81 Dvořák, Rudolf: *Prof. dr. František Kameníček*. Moravská Orlice, roč. 44, č. 280, 8. 12. 1906, s. 1–2.

straně druhé se pokoušel přispět svým vlastním dějepisným dílem, přičemž si v této kapitole přiblížíme první linii jeho snažení.

4.1. Obnovení Časopisu Matice moravské

Časopis Matice moravské, vycházející od roku 1869, byl vůbec prvním česky psaným periodikem v oblasti společenských věd na Moravě. Těšil se poměrně velké oblibě, což mělo příznivý vliv na vzestup počtu členů Matice moravské,⁸² avšak mnoho z nich začalo volat po větší popularizaci časopisu a roku 1872 matiční výbor oznámil, že se v časopisu budou objevovat i články ve „formě volnější.“⁸³ Přesto i po tomto rozhodnutí zůstával převážně odborným periodikem, ale v roce 1882 muselo být vydávání časopisu zastaveno, zřejmě vlivem nedostatku finančních prostředků a kvalitních spolupracovníků, svou úlohu snad mohly sehrát i různé názory jednotlivých členů Matice na pravost Rukopisů.⁸⁴

František Kameníček se vrátil do Brna právě v době, kdy vycházelo poslední číslo časopisu. Po několika letech, která potřeboval na to, aby na sebe upozornil vědeckými články a aby se poněkud „zabydlel“ mezi moravskými historiky, začal uvažovat o jeho obnovení. V tom ho podporovali i starší kolegové a například František Bartoš, Kameníčkův učitel z gymnázia a jeden z prvních vydavatelů časopisu, plánoval, že by se jeho oživení mohl ujmout právě Kameníček s Františkem Bílým, začínajícím literárním kritikem.⁸⁵ Ten však nezískal učitelské místo v Brně, takže z celého plánu nakonec sešlo.

V roce 1889 však do Brna přibyl tehdy třiačtyřicetiletý František Augustin Slavík (1846–1919), jenž měl předtím problémy s trvalým umístěním spojené s překládáním z místa na místo, což mu ovšem umožnilo zpracovat drobné monografie o Domašíně, Vlašimi a Rožmitále a o kutnohorském a táborském panství.⁸⁶ V tomto kolegovi našel Kameníček spřízněnou duši, která byla ochotná s ním obnovit Časopis Matice moravské.

Tou dobou byl František Kameníček již jednatelem Matice moravské a na její schůzi 13. března 1889 podal návrh na oživení časopisu; mnoho členů se však obávalo, že podnik opět nebude úspěšný. Kameníčkovi se po více než ročním přesvědčování a přemlouvání podařilo dosáhnout souhlasu od matičního výboru, který 11. dubna 1890 rozhodl, že Časopis Matice moravské má být od roku 1891 znovu vydáván.⁸⁷

Za hlavní redaktory byli 3. května 1890 vybráni Vincenc Brandl a František Bartoš a za spolupracovníky František Augustin Slavík a František Kameníček, který

82 Šindelář, Bedřich: *Dvě významná výročí Matice moravské. 120 let Moravské národní jednoty a 100 let Časopisu Matice moravské*. ČMM 88, 1969, s. 9.

83 Traub, Hugo: *Dějiny Matice moravské*. Brno 1911, s. 82.

84 Šindelář, B.: *Dvě významná výročí*, s. 13.

85 MZA, fond G 47, kart. 1, Korespondence František Bílý, Bílý Kameníčkovi 20. 4. 1888.

86 Kutnar, F.: *Přehledné dějiny*, s. 62.

87 Traub, H.: *Dějiny*, s. 109.

byl navíc jmenován odpovědným redaktorem. V té době nemocný Brandl ani Bartoš však s vedením časopisu neměli nic společného, jednalo se spíše o „komerční“ tah matičního vedení, které chtělo uvedením těchto dvou zasloužilých jmen na obálce periodika přilákat více čtenářů.⁸⁸ Časopis ve skutečnosti vedli a řídili Kameníček se Slavíkem, a když posledně jmenovaný nastoupil roku 1894 na místo ředitele hodonínské reálky, padla hlavní tíha redakce na Kameníčkovu bedra.⁸⁹

První číslo oživeného Časopisu Matice moravské vyšlo na počátku roku 1891 v počtu 1 500 výtisků a Slavík na jeho začátek sepsal programové prohlášení,⁹⁰ podle něhož měla redakce zveřejňovat články ze všech humanitních oborů, referáty o nové literatuře, informace o dosud nevyužitém bohatství moravských archivů, různá oznámení o dění v humanitních vědách a zprávy o činnosti Matice moravské. Zcela novou rubrikou a pokrokem byl v časopise recenzní oddíl a sám Kameníček do prvních čísel časopisu přispíval vždy více než desítkou recenzí. Další novotou, jejímž psaním se zabýval také František Kameníček, byl tzv. *Archivní rozhled*, což byla rubrika podrobně provádějící čtenáře po sbírkách všech významných moravských archivů, která měla badatelům usnadnit práci či je dokonce motivovat ke zpracování velkého množství dosud netknutého pramenného materiálu.

V průběhu 90. let 19. století se Kameníčkovu a Slavíkovi výrazně podařilo pozvednout vědeckou úroveň Časopisu Matice moravské oproti jeho předchůdci z let sedmdesátých, ať již zavedením nových rubrik, či získáním kvalitních přispěvatelů. Hned do prvního čísla přispěl Jaroslav Goll a v dalších se objevily studie Josefa Peckaře, Antonína Rezka, Augusta Sedláčka, Vincence Praska či Františka Pastrneka. Kameníček se mohl spolehnout i na své moravské a vědecky založené kolegy Rudolfa Dvořáka a Františka Šujana a opřít se i o autority Vincence Brandla a Františka Bartoše.

Ve druhé polovině devadesátých let však začal Kameníčkovu pramen příspěvků od autorů z Čech vysychat, neboť pro tyto bylo mnohem prestižnější a přirozenější publikovat v Českém časopise historickém, založeném roku 1895 Jaroslavem Gollem. V Časopisu Matice moravské se tak začaly znovu objevovat příspěvky od spíše vlastivědně založených pracovníků, a proto, když v roce 1900 nastoupil do Zemského archivu Bohumil Navrátil (1870–1936), okolo kterého se šířilo renomé výborného Gollova žáka,⁹¹ navázal s ním Kameníček kontakty. Od spolupráce s ním si zřejmě sliboval nejen přímou vědeckou posilu, nýbrž i možnost více proniknout přes jeho osobu do pražských vědeckých kruhů.

Navrátil byl zprvu spolupráci nakloněný, dokonce napsal pro časopis článek,⁹² a Kameníček prosadil v únoru 1902 jeho zvolení do matičního výboru, proti čemuž

88 Tamtéž, s. 110–111.

89 Dřímál, J.: *Bohumil Navrátil a Matice moravská. (K stému výročí narození historika)*. ČMM 39, 1970, s. 254.

90 Slavík, František Augustin: *Úkol Časopisu Matice moravské*. ČMM 15, 1891, s. I–IV.

91 Janák, Jan: *Úsilí Bohumila Navrátila o vědeckost Časopisu Matice moravské*. ČMM 122, 1993, s. 328.

92 Navrátil, B.: *Listy Palackého Bočkovi*. ČMM 25, 1901, s. 97–132.

se však jeho konzervativní část v čele s Františkem Jaroslavem Rypáčkem, který byl od října 1897 hlavním spolupracovníkem Časopisu Matice moravské, postavila.⁹³ Obávali se zřejmě narušení dosavadního kurzu časopisu zaváděním různých vědeckých novot, které se od mladého Navrátila daly čekat. Sám Navrátil, když se o reakci konzervativního křídla dozvěděl, ze své funkce odstoupil.⁹⁴

Kameníček se snažil Navrátila udržet alespoň jako přispěvatele časopisu, ten však ještě přilil olej do ohně svým nekrologem o Vincenci Brandlovi,⁹⁵ v němž podle očekávání konzervativních členů Matice moravské nevynášel zemřelého zemského archiváře do nebes, nýbrž také objektivně upozornil na chyby a nedostatky v jeho práci. Kameníček potom musel v matičním výboru Navrátilův nekrolog obhajovat, a když pohrozil rezignací na funkci redaktora časopisu, spokojili se konzervativní členové s Kameníčkovým slibem otisknout článek mající chválit Brandlova vlasteneckou činností.⁹⁶ Kameníček však nikdy takovou stať nenapsal, proti čemuž nikdo neprotestoval. Tato epizoda snad svědčí o tom, že i konzervativci v Matici moravské si uvědomovali nenahraditelnost Františka Kameníčka ve vedení jejího časopisu. Celá aféra však na několik let přerušila spolupráci s Bohumilem Navrátillem.

V roce 1905 byl navíc založen tzv. vědecký klub sdružující mladší brněnské vědce, do něhož vstoupili vedle Navrátila také například Pavel Váša či Stanislav Souček.⁹⁷ Matiční výbor si uvědomoval, že zde ztrácí potenciální mladé spolupracovníky, tudíž Kameníček s Rypáčkem pověřili Šujana, aby s klubem vyjednával.⁹⁸ Vše ale ztroskotalo na dalekosáhlých požadavcích mladých vědců.

Další popud k vyjednávání vyšel roku 1906 od předsedy Matice moravské Václava Royta, který zprostředkoval vzájemné porady, jichž se za matiční stranu účastnil i František Kameníček. Členové klubu byli ochotni do Matice vstoupit pod podmínkou úprav jejich stanov, čehož se ujal Navrátil.⁹⁹ Tyto Navrátilovy návrhy byly přijaty a v únoru 1906 valné shromáždění Matice moravské odsouhlasilo jak nové stanovy, tak program Časopisu Matice moravské. Několik členů klubu včetně Navrátila pak vstoupilo do matičního výboru, avšak po rezignaci Františka Augustina Slavíka se odmítli účastnit řízení časopisu, protože nevěřili v realizaci reforem ze strany starších členů.¹⁰⁰ Celou spolupráci pak opět zcela přerušila konzervativní frakce, jež se zformovala okolo msgr. Pospíšila a jejímž členům vadila zejména účast

93 Dřimal, J.: *Bohumil Navrátil*, s. 254.

94 Janák, J.: *Úsilí*, s. 328.

95 Navrátil, B.: *Vincenc Brandl*. ČMM 26, 1901, s. 301–364.

96 Dřimal, J.: *Bohumil Navrátil*, s. 255.

97 Janák, J.: *Úsilí*, s. 330–331.

98 Dřimal, J.: *Bohumil Navrátil*, s. 255.

99 Navrátil mimo jiné navrhl, že Matice má vydávat moravské historické písemné památky či pořádat přednášky. Upravil i program časopisu v tom smyslu, že z něho měly být vypuštěny články z přírodních věd a naopak studie historické se neměly omezovat jenom na minulost moravského teritoria, měly být vypuštěny zprávy o dění v Matici atd. Viz Dřimal, J.: *Bohumil Navrátil*, s. 256–258.

100 Tamtéž, s. 258.

Navrátila ve výboru Matice moravské. Po delších tahanicích se nakonec mladí vědci v červnu 1907 vyvázali z členství a plány na reorganizaci Časopisu Matice moravské se znovu nerealizovaly.¹⁰¹

Výsledkem vzájemné spolupráce mezi vědeckým klubem a Maticí moravskou však bylo zřízení tzv. Komise pro vydávání historických pramenů moravských, jejíž vznik inicioval František Kameníček, který tak navazoval na Navrátilovu úpravu stanov, jež mu zřejmě byla blížká.¹⁰² Navrátil ještě dopiloval podrobnosti, které matiční výbor v listopadu 1906 schválil. Do čela komise byl zvolen Kameníček a řídil ji až do roku 1922, ale hlavní aktivní činnost vyvíjel Bohumil Navrátil. Již roku 1910 byl vydán první svazek tzv. *Pramenů dějin moravských*¹⁰³ a do roku 1935 vyšlo celkem pět edic.

Po již několikátém přerušení spolupráce s mladými pracovníky měl František Kameníček stále větší problémy s udržením kvality časopisu. Po Roytově smrti se sice 27. května 1907 stal předsedou Matice moravské, ale během roku 1908 několikrát požádal o vystřídání mladší silou na místě redaktora časopisu a spolu s Rypáčkem vydali prohlášení, že odstoupí ihned, jakmile se na jejich místo přihlásí mladší pracovník.¹⁰⁴ V letech 1910–1913 navíc v časopise vyšly pouze tři články od pražských autorů.¹⁰⁵

Za této situace se Kameníček opět pokusil o dohodu s vědeckým klubem a nakrátko byli tři jeho členové (Krejčík, Hlavinka, Rieger) přijati do matičního výboru, odkud však, tak jako mnohokrát předtím, po sporech odešli. Bohumil Navrátil tou dobou ale vypracoval nový návrh vědecké reorganizace Časopisu Matice moravské a nakonec byli i přes odpor konzervativců opět do výboru přijati tři výše jmenovaní zástupci klubu a v dubnu 1913 bylo odsouhlaseno, že Navrátil a Souček se vedle Kameníčka a Rypáčka stanou redaktory časopisu.¹⁰⁶ Tak byl nastaven vědecktější kurz, kterým se mělo periodikum nadále ubírat a od roku 1914 se v časopise začínají Navrátilovou zásluhou objevovat články Gustava Friedricha, Václavů Chaloupeckého, Novotného a Vojtíška, Jaroslava Bidla a později dalších.

František Kameníček byl v té době sice na obálce časopisu uváděn jako jeden z redaktorů, ale dobrovolně se stáhl do pozadí a časopis úspěšně táhl Bohumil Navrátil.¹⁰⁷ Obnovitel časopisu, kterému při jeho snahách o přivedení mladých vědeckých posil konzervativní členové Matice moravské často házeli klacky pod nohy, se nakonec redaktorství v únoru 1923, po více než třiceti letech, vzdal. V době, kdy redakci opouštěl, byl již Časopis Matice moravské zdatným konkurentem Českého časopisu historického.

101 Tamtéž, s. 259.

102 Janák, J.: *Úsilí*, s. 331.

103 *Korespondence a zápisky Jana Helceleta*. Ed. Jan Kabelík. Brno 1910.

104 Janák, J.: *Úsilí*, s. 334.

105 Tamtéž.

106 Tamtéž, s. 336.

107 Dřímál, J.: *Bohumil Navrátil*, s. 270.

4.2. Muzejní spolek a Vlastivěda moravská

V roce 1883 vznikl v Olomouci Vlastenecký spolek muzejní, který si kladl za cíl chránit moravské historické památky, jež často mizely ve vídeňských a jiných muzeích. Tato instituce zřejmě inspirovala i snažení Brňanů,¹⁰⁸ kteří 4. března 1888 založili Muzejní spolek a zároveň zvolili jeho výbor, jenž byl tvořen deseti archeology a dvěma historiky: Václavu Roytovi bylo svěřeno předsednictví a František Kameníček se stal pokladníkem.¹⁰⁹ Uskupení si kladlo za cíl pátrat po archeologických i písemných památkách v jižní části Moravy, vyvíjet přednáškovou činnost a vydávat historickou literaturu.

V době krátce předcházející založení brněnského Muzejního spolku vznikla opět v Olomouci myšlenka vydávat tzv. Vlastivědu moravskou¹¹⁰ a paralelně s tím přišel s podobným nápadem v Brně František Augustin Slavík (nebo snad jenom rozvinul myšlenky a zprávy přicházející z Olomouce). Dokázal přesvědčit členy Muzejního spolku, aby se celého podniku účastnili a následně došlo k dohodě s Vlasteneckým muzejním spolkem v Olomouci, podle které připadlo brněnským pracovníkům zpracovat jihozápadní Moravu (třicet sedm okresů) a pracovníkům olomouckým sever a východ Moravy (třicet devět okresů).¹¹¹

Brzy však kvůli sporům ohledně nakladatelské smlouvy Olomouc od podniku odstoupila a v Brně se rozhodli na Vlastivědě pracovat sami, přičemž hlavním redaktorem se stal Slavík.¹¹² Vedle počátečních finančních obtíží však měl celý projekt problémy zejména se získáváním kvalitních spolupracovníků, neboť mladí historici a archeologové přicházející na přelomu 19. a 20. století do Brna měli odlišné názory na metody a postupy historické práce, tudíž byl hlavní redaktor odkázán zejména na spolupráci amatérských nadšenců, zejména venkovských farářů a učitelů.¹¹³

Vlastivěda se měla skládat ze dvou částí: všeobecné (deset svazků) a místopisné. V první části však vyšly pouze tři svazky: v roce 1897 *Přírodní poměry Moravy* (do kterého František Kameníček napsal svá jediná zeměpisná pojednání *Zeměpisná poloha Moravy* a *O mapách Moravy*), v letech 1899–1900 známé *Dějiny markrabství moravského* od Rudolfa Dvořáka a roku 1902 *Morava za pravěku* od Inocence Ladislava Červinky. Dalších sedm svazků nikdy nevyšlo, ale Kameníček do nich plánoval napsat pojednání o moravských církevních a školských dějinách.¹¹⁴

108 Funioková, Naďa.: *Sto let Vlastivědy moravské*. ČMM 118, 1999, s. 115.

109 Šujan, F.: *Musejní spolek v Brně 1888–1928*. Brno 1928, s. 2.

110 Nekuda, Vladimír: *Sto let Vlastivědy moravské*. In: 100 let Vlastivědy moravské a vlastivědná práce na Moravě. Ed. Emil Kordiovský. Brno 1999, s. 7.

111 Šujan, F.: *Musejní spolek*, s. 6.

112 Nekuda, V.: *Sto let*, s. 7.

113 Funioková, N.: *Sto let*, s. 118.

114 MZA, fond G 47, kart. 9, Záležitosti moravského musejnictví a Maticе moravské, Rozvrh Vlastivědy moravské.

Druhý, místopisný oddíl byl však téměř doveden do konce, přičemž vzorem pro autory prací o jednotlivých okresech se stal okres brněnský, zpracovaný F. A. Slavíkem, který si nejprve všímá podmínek přírodopisných a zeměpisných a posléze přistupuje k popisu jednotlivých obcí. Do roku 1918 vyšlo celkem třicet sedm svazků a v období první republiky dalších dvacet.¹¹⁵

Kameníček sice byl členem redakce Vlastivědy moravské, ale prameny a literatura mlčí o nějaké jeho aktivní činnosti. Naši hypotézou by mohlo být, že ovlivněn studiem u Jaroslava Golla a dalších pražských historiků měl jiné představy o směřování historiografické práce než většina autorů Vlastivědy, působení v redakci proto omezoval pouze na administrativní činnost a své hlavní úsilí směřoval spíše naopak ke zvýšení kvality vědecké dějepisné práce v Brně a na Moravě.

4.3. Moravská muzejní společnost

Dalším významným místem působení Františka Kameníčka byla Moravská muzejní společnost, která vznikla 31. července 1899 z tehdejší Moravské společnosti ku zvelebení hospodářství, přírodovědy a vlastivědy a byla uznána zemskou institucí, na čemž měl nemalou zásluhu i Kameníček.¹¹⁶ Společnosti bylo do správy svěřeno Františkovo muzeum, jež bylo předtím po vleklých bojích předáno z německých rukou do vlastnictví země moravské. Řízení Moravské muzejní společnosti bylo svěřeno desetičlennému kuratoriu, tvořenému vždy pěti členy české a německé národnosti, přičemž každá národnost volila ze svých zástupců prezidenta a tito se pak v čele Společnosti pravidelně vyměňovali. Z české strany byl zvolen František Kameníček, který se střídal nejprve s Němcem Rzehakem a později Fischelem.¹¹⁷

Kameníček usiloval o to, aby se z muzea stala kvalitní vědecká instituce, a když bylo v roce 1902 založeno místo knihovníka, byl za jeho podpory na místo doporučen Ladislav Karel Hofman (1876–1903), Gollův velice talentovaný žák („*Nikdy jsem ještě neměl žáka, který by již na konci svých studií měl tolik vědomostí tak dobře uspořádaných.*“¹¹⁸). Jaroslav Goll pouštěl Hofmana na Moravu nerad, ale zároveň si uvědomoval, že z jeho přítomnosti v Brně by moravská historická věda mohla mít prospěch, a nakonec celou akci podporoval.¹¹⁹

Jako v případě Navrátila s konzervativními členy Matice moravské musel Kameníček opět o prosazení Hofmana na místo knihovníka bojovat, tentokrát však s německými členy kuratoria. Zemský archivář Bretholz prosazoval Němce Wagnera, ale nakonec mohl Kameníček Hofmanovi 11. listopadu 1902 napsat: „*Po téměř*

115 Funioková, N.: *Sto let*, s. 121.

116 Dvořák, R.: *Prof. dr. František Kameníček*, s. 1.

117 Navrátil, B.: *František Kameníček*, s. 11.

118 MZA, fond G 47, kart. 1, Korespondence Jaroslav Goll, Dopis Golla Kameníčkovi z roku 1902 (blíže nedatováno).

119 Tamtéž, Dopis Golla Kameníčkovi z 25. 11. 1902.

*dvouhodinovém boji v kuratoriu byl Jste dán proti hlasům všech Němcův (i Bretholze) na první místo jako nejlépe kvalifikovaný kompetent. [...] Gratuluji Vám.*¹²⁰

Bohužel však Hofman trpěl častými depresemi a zejména nebezpečnou plicní chorobou a ani obětavá pomoc a podpora jeho učitelů a kolegů včetně Františka Kameníčka¹²¹ nedovedla zabránit nejhoršímu. Ladislav Karel Hofman zemřel 3. listopadu 1903 ve věku sedmadvaceti let. Smrt tak zmařila nejen život mladého a talentovaného historika, do kterého byly vkládány velké naděje, nýbrž vzala Kameníčkově také perspektivního spolupracovníka. Hofman ještě před smrtí například připravoval do Časopisu Matice moravské články o vztahu Fridricha II. k Moravě.¹²²

Situace okolo zvolení Hofmana knihovníkem také ukazuje na národnostní záště, které v kuratoriu na počátku 20. století i později panovaly. Kameníček však vždy české zájmy — vzletnými slovy Rudolfa Dvořáka — „uhájil s bezohlednou tvrdostí proti německým členům všech práv české řeči jednacím do poslední písmeny.“¹²³ Prameny a literatura bohužel neodpovídají na naše otázky týkající se další Kameníčkovy činnosti v Moravské muzejní společnosti, lze pouze zjistit, že ještě v roce 1911 byl ředitelem za českou kurii.¹²⁴ Dá se ovšem předpokládat, že v kuratoriu i nadále vyvíjel aktivitu směřující k zvědečtění ústavu a k hájení českých zájmů.

5. HISTORIOGRAFICKÉ DÍLO

Rozhodující vliv na utváření Kameníčkovy metody měl jeho pobyt v pražském historickém semináři na přelomu 70. a 80. let 19. století, a to zejména účast v seminářích Jaroslava Golla, ke kterému se hlásil jako ke svému učiteli a považoval se za jednoho z jeho prvních žáků.¹²⁵ Jaroslav Marek odmítá radit Františka Kameníčka do tzv. Gollovy školy s tím, že svá studia ukončil ještě v době, kdy Goll neměl opracované zásady výchovy svých žáků.¹²⁶

Na straně druhé však můžeme tvrdit, že Kameníček byl Gollem nesporně ovlivněn a v jeho díle najdeme řadu rysů typických pro gollovské pozitivistické dějepisectví, jež chápeme jako fakticistní historiografii zaměřenou na vyčerpávající heuristiku, kritickou analýzu historických pramenů a na „nezaujatý“ výklad historických

120 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Hofman Ladislav K. 1889–1903, inv. č. 1, kart. 9, Korespondence, Dopis Kameníčka Hofmanovi z 11. 11. 1902.

121 MZA, fond G 47, kart. 1, Korespondence Jaroslav Goll, Dopis Golla Kameníčkově z 5. 10. 1903.

122 Marek, J.: *Kapitola za dějin historické vědy v Brně. L. K. Hofman*. Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 51.

123 Dvořák, R.: *Prof. dr. František Kameníček*, s. 1.

124 MZA, fond G 47, kart. 9, Záležitosti moravského musejnictví a Matice moravské, Oznamení o zvolení ředitelem na léta 1909–1911 z konce roku 1908 nebo počátku roku 1909.

125 „[...] Vámi vlastně stal jsem se tím, čím jsem. Vy jste mně dal nejen základy vědecké, ale také chuť k práci [...]“ Viz NA Praha, fond Goll Jaroslav, PhDr., 1872–1929, inv. č. 1, kart. 3, Korespondence, Dopis Kameníčka Gollovi z 16. 12. 1916. Dále viz Kameníček, F.: *Jaroslav Goll*, s. 1; Týž: *Žemské sněmy. I.*, s. V.

126 Marek, J.: *Jaroslav Goll*, s. 258–259.

faktů.¹²⁷ Jaroslav Marek hovoří o pozitivismu ve spojení s gollovským dějepisectvím jako o pozitivismu filologickém a metodickém a chápaném jako odvrát od bádání doprovázeného apriorními představami, zkrátka jako o pozitivismu, jenž byl nedůvěřivý vůči ideologickým a filozofickým složkám historického poznání, které nejsou vázány přímo na samotná historická fakta.¹²⁸ Abychom však nepřecenili vliv Gol- lův, uvědomme si, že Kameníček hojně navštěvoval i přednášky Václava Vladivoje Tomka, který byl Gollovým předchůdcem ve Waitzově semináři v Göttingenu, kde se i on seznámil s metodou analýzy historického pramene s vyloučením filozofic- kých úvah jakožto podstatou historikova řemesla.¹²⁹ Z Kameníčkových prací je sice možno občas vycítit sympatie k českému evangelictví, nejedná se však o typický jev.

Tiskem vydaná historiografická díla Františka Kameníčka, pokud nebudeme brát v úvahu různé publikované a v oslavném duchu vedené přednášky a proslovy,¹³⁰ se vyznačují hutnými faktografickými výklady, přičemž je nápadná absence jakýchkoli subjektivních soudů o tehdejších historických aktérech či souvislostech. Kamení- ček z pramenů získává fakta, nalézá mezi nimi kauzální vztahy a registruje je, avšak dále již nad nimi zaujímá jen pozici jakéhosi chladného pozorovatele, který tato fakta a vztahy mezi nimi při literárním ztvárnění výsledků svého bádání nechává promluvit samy za sebe. Tím chtěl zřejmě také dostat postulátu objektivitu, kterého v jeho pojetí může badatel dosáhnout tím, že se oprostí od jakýchkoliv soudů nad fakty. Snad to nejlépe vyjádřil sám v úvodu své přednášky o husitském hnutí: „*Chci být objektivní naprosto. A právě z toho důvodu vyloučím ze svých výkladů jakoukoli kritiku thesů u otázek theologických, jejichž luštění dlužno nechati theologům různých vyznání. Chci prostě sledovati pokud možno historicky věrně příčiny náboženského hnutí okolo roku 1400, vývoj tohoto hnutí a jeho následky.*“¹³¹

V protikladu ke Kameníčkovým publikovaným odborným pracím ovšem stojí texty jeho vysokoškolských přednášek o husitství a české politice v 19. století, a to zejména jejich úvody, které jsou psané ve vzletném duchu a které nám poodkrý- vají Kameníčkovy názory na zdroje a hybatele historického procesu v těchto dvou obdobích. Je zajímavé, že přednáška *Náboženské hnutí v Čechách a na Moravě koncem 14. a počátkem 15. století. Mistr Jan Hus. Války husitské a jejich následky*, ze které pochází

127 Vojtěch, Tomáš: *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty*. Praha 1984, s. 6, 16.

128 Marek, J.: *O historismu a dějepisectví*. Praha 1992, s. 135, 150.

129 Tamtéž, s. 156. Tomkův vliv na Kameníčka, zejména však co se výběru tématu bádání týče, potvrzují i Bohumil Navrátil a Václav Novotný; viz Navrátil, B.: *František Kameníček*, s. 1, 3; Novotný Václav: *František Kameníček. Posmrtná vzpomínka*. Časopis Národního muzea 1930, 104, s. 173–176. Kameníčková a Tomkova vzájemná kore- spondence, vedená ve spíše formálním duchu, nám jejich vztah nikterak nepřibližuje; viz MZA, fond G 47, kart. 4, Korespondence Václav Vladivoj Tomek (dva dopisy); Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond To- mek Václav Vladivoj 1595–1918, inv. č. neuvedeno, kart. 7, Korespondence František Kameníček (šest dopisů).

130 Například Kameníček, F.: *Vítězslav Houdek*. Brno 1917.

131 MZA, fond G 47, kart. 5, Kameníčkovy rukopisy, *Války husitské (vysokoškolská přednáška)*, kde je i před- náška *Náboženské hnutí v Čechách a na Moravě koncem 14. a počátkem 15. století. Mistr Jan Hus. Války husitské a jejich následky*, z níž citujeme; podtrhl FK.

poslední citace, je psána poměrně střízlivým a faktografickým stylem, čímž se liší od textu čtení *Války husitské*.¹³²

V jeho úvodní části Kameníček v obecné rovině uvažuje o tom, že v nějakém národě občas dosáhnou určité ideje mohutné síly a při neústupnosti vládnoucích tříd je pak nositelům těchto idejí jedinou možnou cestou (Kameníček užívá slovo „zákonou,“ pokud jde o „vyšší ideje“) k jejich uplatnění revoluce, přičemž běžným a nevyhnutelným průvodním jevem jsou násilnosti. Tím si připravuje půdu pro líčení revoluce husitské: „[...] *Hus je zosobněním doby, nositelem ideje, která hýbala [...] celou střední Evropou a vlastně celým křesťanským světem. A takové hnutí má právo na revoluci.*“ František Kameníček přednášel o husitské revoluci na Vysoké škole technické pouze dvakrát a na tomto místě zaznamenejme, že přednášku, z níž pochází poslední citace a již můžeme vnímat jako dosti velkou apologii husitského hnutí, vypsal ve školním roce 1920–1921 a přednášku druhou, spíše faktograficky pojatou, realizoval v roce 1914–1915.

Pokračujme však dále. Roku 1912 se František Kameníček stal aktérem malého záchvěvu sporu o smysl českých dějin na Moravě, když napsal pochvalnou recenzi na Pekařovu *Masarykovu českou filosofii* do ČMM,¹³³ v níž se postavil za Pekařovy názory proti Masarykovi. Následně musel čelit útoku Pavla Váši, který Kameníčkově mimo jiné vyčetl, že „nenamítá ani slova proti mělkému názoru Pekařovu, že snaha náboženská není charakteristickou vlastností české duše.“¹³⁴ Kameníček se však ohradil proti upřílišněnému vyzdvihování role náboženství v českých dějinách na úkor ostatních činitelů, například ekonomických a sociálních.¹³⁵

Když však nahlédneme do textů Kameníčkových vysokoškolských přednášek, které vypisoval v době první republiky a které se týkaly české politiky v 19. století, nalezneme v nich oproti době před první světovou poměrně velký přesun k názorům Masarykovým či určité smíření s ním. Například v roce 1912 ještě Kameníček souhlasil s Pekařovou kritikou Masarykova ideálu české humanity,¹³⁶ ale v textu čtení *Česká politika 1848–1871*¹³⁷ se dočteme, že „[...] *Masaryk pokládal za vůdčí ideu v dějinách českého národa humanitu — názor tento má zvl. pro 15. a 16. stol. jistou oprávněnost (hnutí Husovo, českobratrství...).*“ V přednášce či spíše projevu *František Palacký*¹³⁸ pak dokonce Kameníček vyjmenovává tři nejgeniálnější muže českého národa: Komenského, Palackého a Masaryka, který „dovrší krásné dílo obrozenské úplným osvobozením národa téměř ze třístoletého strádání.“ A podobných odkazů bychom našli v jeho vysokoškolských přednáškách i příležitostných projevech více, připomeňme si ještě apologii husitské revoluce ze školního roku 1920–1921.

132 MZA, fond G 47, kart. 5, Kameníčkovy rukopisy, *Války husitské* (vysokoškolská přednáška).

133 Kameníček, F.: *Masarykova česká filosofie. Napsal Josef Pekař*. ČMM 36, 1912, s. 359–363.

134 Váša, Pavel: *Dvě poznámky k nedávným sporům literárním*. Lidové noviny, roč. 20, č. 174, 27. 6. 1912, s. 2.

135 Kameníček, F.: *Pro domo*. ČMM 36, 1912, s. 490. K celému sporu stručně také Strmiska, Maxmilián: *K moravské historiografii v letech 1890–1918*. ČMM 104, 1985, s. 223.

136 Kameníček, F.: *Masarykova česká filosofie*, s. 361.

137 MZA, fond G 47, kart. 5, Kameníčkovy rukopisy, *Česká politika 1848–1871*.

138 Tamtéž, kart. 6, Drobné přednášky, příležitostné projevy, František Palacký.

Proč se tolik liší Kameníčkovy přednášky před rokem 1918, jež jsou psány spíše hutným, faktografickým stylem, od textů jeho čtení vzniklých v době první republiky, jež jsou často aktuálně zahroceny? Proč se před rokem 1918 stavěl ve sporu o smysl českých dějin spíše na stranu Pekařovu, kdežto po státním převratu se sbližoval s názory Masarykovými? Musel své názory v době trvání habsburské monarchie tajit, aby předešel případnému zájmu rakouských úřadů a zejména potenciální perzekuci institucí, v jejichž čele stál? Nebo byl, jakožto člověk narozený v polovině 19. století, natolik sžitý s monarchií, že ho získání státní samostatnosti tak překvapilo a nadchlo, že začal cítit potřebu obhajovat existenci nového státu poukazováním na masarykovské ideály? Či je snad pravda někde uprostřed? Zaregistrujme zde tyto zajímavé otázky a zůstaňme odpověď dlužni pro případné další bádání.

Po nahlédnutí do textů Kameníčkových vysokoškolských přednášek a nastínění jeho historiografické metody si nyní přiblížíme témata, jimiž se zabýval, a jeho nejvýznamnější díla. Prvním vědeckým počinem Kameníčkovým byla jeho disertační práce *Boj náboženský na Moravě 1526–1627*, jíž se badatelsky ukotvil na teritoriu Moravy v období 16. a 17. století, přičemž tomuto horizontálnímu i vertikálnímu vymezení tematiky své vědecké práce potom zůstal věrný po téměř celou dobu vědecké kariéry.

Po návratu z vysokoškolských studií do Brna zůstal v poměrně intenzivním kontaktu s Antonínem Rezkem,¹³⁹ v jehož Sborníku historickém také začal vydávat své první vědecké počiny, což byly propracovanější části jeho disertace: *Protireformační snahy císaře Matyáše na Moravě*¹⁴⁰ a *Kterak Moravané přistoupili ku povstání českému*.¹⁴¹ Tyto prvotiny mu pootevřely dveře i do jiných publikačních platforem, v nichž mohl vydat například svou studii o nástupu rekatolizace na Moravě po bělohorské bitvě.¹⁴² Snad pod vlivem Václava Vladivoje Tomka¹⁴³ začal Kameníček postupně zaměřovat pozornost na různé otázky z oblasti habsburské politiky, zejména co se týče její orientace na Moravu, a na problematiku tureckých válek, a to opět převážně z moravské perspektivy. Výsledky svých výzkumů mohl ve druhé polovině 80. let 19. století v drobnějších detailnějších studiích představit odborné veřejnosti.¹⁴⁴

139 Tamtéž, kart. 4, Korespondence Antonín Rezek (52 dopisů); LA PNP, fond Rezek Antonín, neinventarizováno, Korespondence František Kameníček (62 dopisů).

140 Kameníček, F.: *Protireformační snahy Matyášovy na Moravě (1608–1618)*. Sborník historický (dále jen SH) 1, 1883, s. 141–159.

141 Týž: *Kterak Moravané přistoupili ku povstání českému r. 1618–1620?* SH 1, 1883, s. 244–256.

142 Týž: *Náboženské následky bitvy bělohorské na Moravě*. In: Sborník historický na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze. Praha 1883, s. 15–27.

143 Novotný, V.: *František Kameníček*, s. 174.

144 Kameníček, F.: *Císař Rudolf II. na Moravě roku 1577*. In: Sborník dějepisných prací bývalých žáků Dra Václava Vlad. Tomka vydaný na památku odchodu jeho z university vydaný Klubem historickým v Praze. Praha 1888, s. 48–57; Týž: *Účastenství Moravanů při válkách tureckých od r. 1526 do r. 1568. Příspěvek ku dějinám Moravy v XVI. století*. SH 4, 1886, s. 15–29, 65–77, 157–175, 193–206, 271–284; Týž: *Výprava arciknížete Ferdinanda na pomoc obleženému od Tůrků Sighetu roku 1556*. SH 4, 1886, s. 321–331.

František Kameníček si uvědomoval palčivý nedostatek edic pramenného materiálu na Moravě, bez nichž nebylo možné kvalitativně pokročit ve zpracovávání moravských dějin.¹⁴⁵ Kontakty s jeho bývalým univerzitním profesorem Josefem Kalouskem vyústily na počátku 90. let 19. století v první Kameníčkův ediční počin, který byl realizován v Archivu českém,¹⁴⁶ jenž vedl právě Kalousek. Kameníček vydal nejdůležitější stavovské listiny a akta od doby jagellonské až po přijetí Ferdinanda I. za moravského markraběte, přičemž torzovitý pramenný materiál sbíral i za hranicemi země moravské.

První polovina 90. let 19. století byla potom ve znamení Kameníčkových intenzivních archivních výzkumů. Nezapomínejme, že tou dobou vedl v ČMM rubriku *Archivní rozhled*, a vedle toho připravil svou další edici: *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského*.¹⁴⁷ V ní ovšem vydal materiály nacházející se pouze v archivech českých a moravských, bez přihlídnutí k potenciálním materiálům v jiných zemích. Na základě edice však zpracoval obsáhlejší studii o celé problematice,¹⁴⁸ v níž se vedle nastínění politické dimenze bočkajovského vpádu rád zastavuje u vylíčení organizace obrany Moravy a útrap jejích obyvatel. Bohumil Navrátil upozorňuje na to, že v posledním případě zřejmě Kameníček nekladl pramenům žádné otázky, nýbrž z nich pouze přebíral to, co mu samy přímo nabízely.¹⁴⁹

Přirozeným vyústěním Kameníčkovy pedagogického působení a historiografického snažení se v 90. letech stala tvorba středoškolských učebnic dějepisu, na nichž spolupracoval s Rudolfem Dvořákem.¹⁵⁰ Tyto učebnice na některých ústavech zdomácněly a vytlačily starší knihy Gindelyho,¹⁵¹ vedle toho Kameníček ještě s dalšími kolegy pro české poměry přepracoval v Rakousku oblíbený Schubertův historický atlas.¹⁵²

V průběhu plodných 90. let psal František Kameníček v hojné míře také recenze do Časopisu Matice moravské, kam za celou vědeckou kariéru přispěl více než stovkou posudků o nové literatuře. Informoval zejména o pracích týkajících se dějin 15.–18. století, a to nejen z historie moravské, přičemž se občas nevyhnul tomu, aby nevyjádřil sympatie dílům, která se nějakým způsobem vymezovala vůči německým

145 Týž: *Palackého program práce historické a Morava*. Český časopis historický 4, 1895, s. 288–291.

146 Týž: *Jednání sněmovní a veřejná v markrabství moravském od počátku 15. století až do přijetí krále Ferdinanda I. za markrabě Moravského roku 1527*. In: Archiv český 10. Red. Josef Kalousek. Praha 1890, s. 241–352; Archiv český 11. Red. Josef Kalousek. Praha 1892, s. 282–405.

147 Týž: *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny české roku 1605–1606*. Praha 1894.

148 Týž: *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru vídeňského od zemí koruny české roku 1605–1606*. Praha 1896.

149 Navrátil, B.: *František Kameníček*, s. 7.

150 Vedle učebnic pro jednotlivé třídy středních škol viz zejména Dvořák, R. — Kameníček, F.: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. I–III*. Praha 1896–1898. Další vydání tamtéž 1902–1903, 1911–1912.

151 Navrátil, B.: *František Kameníček*, s. 8.

152 Kameníček, F. — Vlach, Jaroslav: *F. Schuberta a V. Schmidta Historicko-zeměpisný atlas školní nového věku*. Vídeň 1898. Dále viz například Kameníček, F. — Balcar, Antonín: *Historicko-zeměpisný atlas školní starého, středního a nového věku*. Praha 1927.

konceptům moravských dějin.¹⁵³ Sám potom často polemizoval s Bertoldem Bretholzem, a to hlavně s jeho pojetím nejstarších dějin Moravy.¹⁵⁴ Vedle toho vydal ve druhé polovině posledního desetiletí 19. věku několik větších studií,¹⁵⁵ ale zejména shromažďoval materiál a pracoval na svém největším, můžeme říci životním, díle.

Bohumil Navrátil upozorňuje na možnost politického kontextu Kameníčkových motivací k sepsání dějin hlavní moravské stavovské instituce mezi roky 1526 a 1628, na snahu ukázat tehdejšímu sněmu s německou většinou, že kdysi na Moravě existovala stejná instituce, na níž však rozhodovala pouze česká reprezentace.¹⁵⁶ Při absenci nejdůležitějších edic sněmovních protokolů z onoho období, jejichž vydání bylo právě jeho zásluhou dovedeno pouze do roku 1527,¹⁵⁷ se musel Kameníček uchýlit k intenzivnímu výzkumu hlavně v brněnském zemském archivu, kde byly uloženy. Vedle toho ovšem cestoval nejen po Moravě, ale i za její hranice na místa, kde byly uloženy materiály panovníka a panovnických orgánů (například dvorské komory), přičemž Kameníček nahlédl vedle pramenů úřední provenience také do soukromých pozůstalostí tehdejších nejvýznamnějších aktérů, „*měl-li se moment statický vyložití stránkou dynamickou.*“¹⁵⁸

Tři díly svých *Zemských sněmů a sjezdů moravských*¹⁵⁹ předložil František Kameníček na přelomu 19. a 20. století odborné veřejnosti s tím, že si z nich snad čtenář bude moci udělat představu „*o povšechném stavu zemském*“ oné doby.¹⁶⁰ Charakteristickým znakem práce je přiřazení velkého množství příloh (celkem 251), doslovných prepisů pramenů, za vlastní text každého dílu, které měly dočasně nahradit absenci edic k tématu. Vedle toho Kameníček práci opatřil mohutným poznámkovým aparátem, v němž opět velice často doslovně cituje z archivních materiálů.

V prvním díle František Kameníček rekonstruuje v obecné rovině vývoj, složení a úkoly zemských sněmů ve vytyčeném období a poté přistupuje k otázkám přijímání panovníků na Moravě v 16. a na počátku 17. století a jejich úřadům v zemi, k tématu berního moravského systému a jeho fungování a k problematice hornictví a mincovnictví. Právě některé pasáže všech tří dílů se již od vlastní tematiky zemských sněmů dost vzdalují, jsou však většinou sledovány na základě sněmovních materiálů, tedy optikou jejich projednávání na sněmech, přičemž cílem Kameníčkovým zřejmě bylo pokusit se podat pokud možno co nejuplněnější obraz tehdejšího života na Moravě ve všech jeho aspektech.

153 Viz například Kameníček, F.: *Lehrs. Wenzel von Olmütz*. ČMM 15, 1891, s. 270–271.

154 Viz zejména Týž: *Geschichte Maehrens von Berthold Bretholz*. ČMM 18, 1894, s. 64–86.

155 Zmínku si zaslouží Týž: *Příspěvek k vojenskému zřízení moravskému v 16. století*. Brno 1896; Týž: *Sňatek arciknížete Ferdinanda Rakouského s Annou Jagjelovnou v Inšpruku 11. prosince 1520*. Praha 1899.

156 Navrátil, B.: *František Kameníček*, s. 9.

157 Viz poznámku č. 146.

158 Navrátil, B.: *František Kameníček*, s. 10.

159 Kameníček, F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628). I, II, III*. Brno 1900, 1902, 1905.

160 Týž: *Zemské sněmy*. I, s. III.

Ve druhém díle se František Kameníček věnuje organizaci moravského soudnictví a jeho fungování a líčí svá oblíbená témata o vojenském zřízení a tureckých válkách. Tato kniha končí pasážemi o vztazích Moravy s okolními zeměmi, avšak Kameníček toto vzájemné působení sleduje pouze v rovině politické. Konečně v poslední části svého opus magnum si všímá jednotlivých stavů obyvatelstva a vztahů mezi nimi a pokouší se proniknout i do jejich každodenního života. Závěrečnou část tohoto dílu věnuje vylíčení náboženských poměrů a směrů mezi roky 1526 a 1628 a přitom se zde, tak jako málokde, uchyluje k apologii českého povstání let 1618–1620 s tím, že národ, který byl zkracován ve svých právech, sáhl pouze k sebeobraně, na níž má právo každý. Česká rebelie a její porážka však podle Františka Kameníčka pouze urychlily proces, který by byl jinak pomalejší, a to proces „*obmezení moci stavovské na prospěch absolutismu panovnického, zničení nekatolictví ve prospěch Říma a uplatnění německého jazyka v úřadech a společnosti. [...] Historie jest logičtější, než si myslíme obyčejně. Ale pravidelně dopřává plodu delšího vývoje než příroda.*“¹⁶¹

František Kameníček snad sám *Žemské sněmy a sjezdy moravské* považoval za svůj životní výkon, po němž měl mít právo na odpočinek. Nesmíme také zapomínat, že od roku 1907 byl ředitelem prvního českého gymnázia v Brně a vedle toho zastával řadu jiných důležitých funkcí, které ho obíraly o čas, který by jinak mohl věnovat badatelské činnosti. Ať je tomu jakkoliv, po vydání svého největšího díla se až na jedinou větší studii¹⁶² a psaní recenzí do *Časopisu Matice moravské* publikačně téměř odmlčel a odborná veřejnost se Kameníčkova dalšího díla poměrně překvapivě dočkala až na sklonku jeho života.

Kameníček začal od počátku druhého desetiletí atomového věku vyjadřovat zájem o dějiny 19. století, zejména o revoluční roky 1848–1849 a poprvé o tématu přednášel na brněnské technice ve školním roce 1912–1913, ovšem samozřejmě v rámci celých rakouských dějin. Po státním převratu přednášky, jichž jsme se dotkli výše, omezil na teritorium českých zemí a jejich texty dokonce vypracovával s přihlédnutím k archivním pramenům.¹⁶³

Tyto Kameníčkovy aktivity byly zřejmě známé a rodina bývalého rakouského ministra a moravského politika Alberta Pražáka mu svěřila vydání Pražákovy korespondence a pamětí. Kameníček se edice těchto pramenů, důležitých pro poznání politického života na Moravě ve druhé polovině 19. století, ujmul a připojil i krátkou Pražákovu životopisnou črtu.¹⁶⁴ Později nalezené kusy korespondence ještě vydal v *Doplňku*¹⁶⁵ a jeden z Palackého dopisů Pražákovu se Kameníčkovi stal

161 Kameníček, F.: *Žemské sněmy. III*, s. 566.

162 Týž: *Glossy k věnnému a vdoorskému právu moravskému v 16. stol.* In: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. Dra. Jaroslava Golla. Praha 1906, s. 214–232.

163 Týž: *František Palacký v ústavním výboru říšského sněmu rakouského (1848–1849, V paměť osmdesátého výročí)*. Praha 1929, s. 12.

164 *Paměti a listář Dra Aloise Pražáka I, II*. Ed. František Kameníček. Praha 1926, 1927.

165 *Doplňk k Listáři Dra Al. Pražáka*. Ed. František Kameníček. Praha 1928.

námětem pro jednu z jeho posledních veřejných přednášek,¹⁶⁶ v níž hájil Palackého působení v ústavním výboru říšského sněmu proti nařčením zvláště Antonína Springera, který se kdysi snažil na základě tzv. protokolů ústavního výboru dokázat, že Palacký měl v úmyslu rozbít historické hranice českých zemí rozdělením jejich teritoria na tzv. národnostní skupiny. O těchto protokolech připravil František Kameníček ještě podrobnější studii,¹⁶⁷ jejíž vydání se však již nedočkal, neboť v Praze 23. března 1930 zemřel.

6. ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ

Zdá se, že největší vliv na formování základních postulatů, na nichž František Kameníček po celý svůj odborný a vědecký život stál, měla nejprve jeho středoškolská studia na slovanském gymnáziu v Brně, kde v něm někteří z učitelů, zejména Václav Royt a František Bartoš, probudili či prohloubili lásku k vlasti spojenou s potřebou v budoucnu bojovat na Moravě za české zájmy. Dalším významným mezníkem byl pobyt v pražském historickém semináři, kde Kameníčka ovlivnil zvláště Jaroslav Goll, což se v budoucnu projevovalo v Kameníčkově tíhnutí ke spíše fakticistně pojatému stylu historiografické práce s vyloučením různých hodnotových soudů, a Václav Vladivoj Tomek, který spíše orientoval tematické zaměření mladého studenta.

Co se brněnského snažení Františka Kameníčka týče, musíme ocenit zvláště jeho obnovení Časopisu Matice moravské, jehož byl po několik desetiletí hlavním redaktorem, přičemž se snažil získat mladé vědecké pracovníky, avšak narážel při tom na odpor konzervativních členů spolku. Konečné získání Bohumila Navrátila do redakce roku 1913 bylo velkou výhrou, která periodikum posunula o značný kus dále, zejména s ohledem na jeho opravdu vědeckou orientaci a získání kvalitních přispěvatelů. Bojovat s nepřízní okolím, ve snaze přivést odbornou talentovanou posilu, musel také jako prezident za českou část kuratoria i v Moravské muzejní společnosti, v níž se mu přes německý odpor podařilo prosadit přijetí Ladislava Karla Hofmana, kterého mu však smrt zanedlouho opět vzala.

Sympatická je i Kameníčková snaha o založení české univerzity na Moravě, avšak nakonec se podařilo zřídit pouze českou Vysokou školu technickou v Brně, kde Kameníček vypisoval téměř třicet let přednášky z rakouských a českých dějin a z dějin umění, které vedle studentů techniky navštěvovalo i množství brněnských středoškolských učitelů, kteří si tak rozšiřovali obzory. Nesmíme zapomenout ani na Kameníčkovu vedení prvního českého gymnázia v Brně z pozice ředitele, během něhož se ústav vyvíjel mezi špičku obdobných škol v celém Předlitavsku.

Do vývoje a určité kumulace znalostí o moravských dějinách 16. a 17. století přispěl svými edicemi a historiografickými pracemi, z nichž jsou jeho životním dílem

166 Vyšla i tiskem, viz poznámku č. 163.

167 Kameníček, F.: *Protokoly ústavního výboru říšského sněmu rakouského 1848–49*. In: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře. Praha 1930, s. 414–427.

Žemské sněmy a sjezdy moravské, přičemž ke konci života ještě snesl několik příspěvků k české a moravské politice v 19. století.

Františka Kameníčka můžeme považovat za vedoucího muže české moravské odborné historiografie v posledním desetiletí 19. století a prvním desetiletí století následujícího,¹⁶⁸ který zejména v tomto období jak svou organizační činností, tak svým dílem posunul historickou vědu o značný kus dopředu a vedle toho ještě vyvíjel úspěšnou činnost pedagogickou. Když roku 1923 odcházel z Brna do Prahy na odpočinek, mohl být František Kameníček s výsledky svého brněnského působení více než spokojen.

168 Rudolf Urbánek ho nazývá „*přední hlavou moravských gollovců*“ a spolu s Františkem Šujanem a Rudolfem Dvořákem ho počítá mezi tzv. starší generaci Gollových žáků. Období vývoje moravské historiografie od obnovení Časopisu Matice moravské v roce 1891 po přijetí Bohumila Navrátila do redakce roku 1913 pak nazývá dokonce „*dobou Kameníčkovou*.“ Viz LA PNP, Staré Hradky, fond Urbánek Rudolf (1702) 1877–1962 (2002), inv. č. 10460, kart. 67, Přehled moravské historiografie. Nepublikovaná přednáška na univerzitě v Brně z roku 1923.

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

- P1** František Kameníček. Fotografie, nedatováno.
Převzato z: Navrátil, Bohumil:
František Kameníček. Časopis
Matice moravské 54, 1930, s. 1–30,
nestránkovaná.

P1 František Kameníček. Fotografie, nedatováno.

JIŘÍ SKOUPÝ

**PH.DR. GUIDO GLÜCK — UMĚLEC,
OBČAN A ČLOVĚK**

Summary: In my article I deal with the life, works and political and social attitudes of a German-writing author from Brno linguistically mixed area, whose ideological and moral opinions went through a complicated development, from supporting the nationally oriented pro-German stance, through the inclination to the democratic ideals of Czechoslovak presidents Masaryk and Beneš, to an explicit refusal of Nazi ideology.

Keywords: Guido Glück, Dora Müller, Jaromír Fuchs, antifascists, Brno German theatre, protectorate

Je mnoho měst, která získala světovou proslulost díky tamějším autorům a místní literatuře. Města, jež mohou pro milovníky písemnictví často představovat poutní místa, ať už jako rodiště slavných osobností, nebo jako jeviště příběhů proslulých literárních děl. Oproti tomu jsou také města, která leží tak trochu ve stínu jiných a slavnějších kulturních center a jejichž význam bývá proto někdy neprávem opomíjen. Tuto skutečnost ostatně potvrzuje i výrok bohemisty a germanisty Arne Nováka: „[...] *je jen málo měst v Československu, která musela tak dlouho a tvrdodějně bojovat o duchovní smysl svého bytí a o své kulturní poslání, jako právě Brno.*“ [přel. J. S.]¹

Město Brno představovalo v dobách rakousko-uherské monarchie a první Československé republiky jedinečný příklad prolínání kultur, podmíněný společným soužitím Čechů, Němců a Židů. Ze srovnání s Prahou, která se vyznačovala podobnou národnostní strukturou obyvatelstva, může se však pyšnit jedinečným „geniem loci“ a často opěvovanou „magickou“ atmosférou, vychází ovšem Brno většinou skromně jako „město práce“; tento poněkud střízlivě působící atribut se ostatně v literatuře objevuje ještě před rokem 1948. Ačkoliv literární historie nikdy nevytvořila pojem „brněnská německá literatura“ a přestože kultura německé menšiny brněnského regionu upadla po druhé světové válce prakticky v zapomnění, bývá pro nemnohé zainteresované badatele velmi překvapující zjištění, že zástup německy píšících autorů, kteří v Brně a na celé jižní Moravě působili, je poměrně nepřehledný a že tato oblast literatury stále čeká na své vědecké zpracování. Zde je však nutné popravdě připustit, že se v drtivé většině jedná — krom světoznámého romanopisce Roberta Musila a několika málo dalších — o typické představitele regionálního písemnictví, jejichž význam byl už v tehdejší době spíše lokální a jejichž jména jsou dnes i odborné veřejnosti zcela neznámá.

Bylo by proto naivní domnívat se, že bádání v této oblasti přinese světové literatuře nového Franze Kafku; mnohdy zajímavé osudy a zapomenutá díla „auctores minores“ nám však při pečlivém studiu mohou přiblížit způsob života německy mluvícího obyvatelstva v provinčních městech, jejich politické názory a společenské postoje a snad i lépe pochopit podstatu jevu, který bychom mohli nazvat „rozštěpenou loajalitou“: myšlenková i mravní stanoviska nezanedbatelné části německých intelektuálů v dobách první republiky totiž mnohdy procházela složitým — a pro mnohé možná překvapivým — vývojem od důsledného zastávání nacionalisticky proněmeckých postojů až po příklon k humanitním a demokratickým ideálům československého prezidenta Masaryka a k jednoznačnému odmítnutí nacistické ideologie. Zejména komunistickým režimem dříve zhusta podporovaný mýtus německého učitele jako válečného štváče a vůdčího nositele myšlenek nacismu na periferii či malém městě nemůže proto v tomto srovnání obstát.

1 Srov. Novák, Arne: *Brünn und der Geist seiner Kultur*. Slawische Rundschau 7, 1935, č. 7, s. 232.

Spisovatel, básník, dramatik, žurnalista, režisér, dramaturg, vydavatel a překladatel Ph.Dr. Guido Glück patřil svým širokým tvůrčím záběrem ve dvacátých a třicátých letech minulého století jako typický intelektuál z učitelského prostředí k předním představitelům brněnského kulturního života a ke statečným obráncům idejí Československé republiky, v časech Protektorátu byl rozhodným antifasistou. Jeho život byl vždy pevně spjat s městem Brnem a představuje do značné míry protiklad k často citovanému výroku, že město Brno se stalo mnoha umělcům bydlíštěm, nikdy však osudem. Podrobné zpracování Glückových životních osudů, literárních i společenských aktivit mi umožnila takřka kompletně dochovaná a téměř v poslední chvíli před likvidací zachráněná pozůstalost, přechovávaná po smrti Glückovy družky Emmy Schwarzové (rozené Rothové, * 16. 7. 1900 v Brně, † 13. 1. 1986 tamtéž) dlouholetou předsedkyní organizace Německé kulturní sdružení (*Deutscher Kulturverband*) a nositelkou mnoha ocenění Ing. Dorou Müllerovou,² která autora osobně znala a jejíž obětavosti vděčíme za to, že si dnes můžeme osobnost tohoto neprávem zapomenutého Brňana připomenout.³ „*Přišla jsem právě včas, abych ještě stihla zachránit množství zmačkaných papírů, Glückovu literární pozůstalost: knihy, novinové výstřižky, korespondenci, fotografie a [...] dokumenty*“ [přel. J. S.].⁴

Guido Glück se narodil 7. 1. 1882 v městečku Barco v severní Itálii, kde jeho otec působil jako správce statku. Glückův otec Johann byl Němec a pocházel z vesnice České Křídlovice (*Böhmisch Grillowitz*) nedaleko Znojma, matka Anna brněnská Češka (rozená Roháčková). Roku 1885 rodina přesídlila z Itálie do Brna, Glück navštěvoval základní školu, později První státní německé gymnázium v Brně (*Erstes deutsches Staatsgymnasium in Brünn*). Poté studoval ve Vídni a Štýrském Hradci germanistiku i klasickou filologii. Po úspěšné obhajobě disertační práce na goethovské téma byl dne 3. 4. 1905 promován na Vídeňské univerzitě doktorem filozofie. Od roku 1904 do roku 1910 vykonával učitelské povolání nejprve jako prozatímní, později řádný profesor řečtiny, latiny a němčiny na gymnáziu v Břeclavi (*Kaiserin-Elisabeth-Staats-Obergymnasium in Lundenburg*).

V letech 1910–1925 vyučoval Glück na „svém“ Prvním státním německém gymnáziu v Brně (později přejmenovaném na Masarykovo státní německé gymnázium), kde k jeho kolegům patřili spisovatelé Max Grünfeld a Karl Kreisler, dokud se nenechal ze zdravotních důvodů penzionovat. Od té doby věnoval své síly pouze divadlu.

2 V roce 1998 uspořádali Ing. Dora Müllerová a dr. Vojen Drlík ve foyer Mahenova divadla výstavu s názvem „*Guido Glück*“, kde byla prezentována právě část dochované pozůstalosti.

3 Za upozornění na osobnost a dílo Ph.Dr. Guida Glücka děkuji také Ph.Dr. Zdeňkovi Marečkovi, Ph.D. z Ústavu germanistiky, nordistiky a nederlandistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

4 Srov. Müller, Dora: *Erinnerung an Guido Glück*. Mit der Ziehharmonika. Literatur – Widerstand – Exil 15, 1998, č. 2, s. 46.

Deset let (1923–1933) pracoval Glück jako dramaturg a režisér⁵ na scénách Sponených německých divadel (*Vereinigte deutsche Theater*) v Brně, kde proslul na svou dobu neobvyklými a novátorskými dvojjazyčnými představeními pro českou a německou školní mládež. Působil také jako divadelní kritik a přispěvatel různých brněnských listů. Byl dále činný jako prozaik — romány *Zlaté dno* (*Der goldene Boden*, 1912), *Daleká cesta* (*Der weite Weg*, 1915), *Blázní života* (*Narren des Lebens*, 1927), sbírka novel *Pošetilé srdce* (*Das törichte Herz*, 1913); lyrik — básnická sbírka *Úděl a Osud* (*Anteil und Schicksal*, 1928); vydavatel — *Čítanka pro německé střední školy* (*Lesebuch für deutsche Mittelschulen*, 1922) s ukázkami z vybraných děl německých i českých autorů; organizoval a pronášel rozhlasové i veřejné odborné přednášky — *Předmluva k představení „Minna z Barnhelmu“* (*Vorspruch zur Vorstellung „Minna von Barnhelm“*, 5. 1. 1929); psal dramata — *Hračka* (*Spielzeug*, 1914), didaktická pojednání i praktické příručky pro divadelní herce — *Dramaturgie Goethova díla* (*Goethes Dramaturgie*, 1932), operní libreta — *Ikdar*⁶ (*Ikdar*, 1919); přeložil do němčiny díla Karla Čapka — *Loupežník* (*Räuber*, 1927) a *Františka Langera* — *Periferie* (*Die Peripherie*, 1926).

V letech 1918–1920 vydával a redigoval divadelní časopis *Die Rampe*, v letech 1918–1937 vydával jako měsíční přílohu brněnského liberálního deníku *Tagesbote* list *Německo-moravské listy*. Zprávy společnosti pro vědu a umění (*Deutsch-Mährische Blätter. Mitteilungen der Gesellschaft für Wissenschaft und Kunst*), byl činný v organizacích Sdružení německých středoškolských profesorů na jižní Moravě (*Verein der deutschen Mittelschulprofessoren in Südmähren*), Spolek pro podporu chudých studentů gymnázia (*Gymnasial-Unterstützungsverein*), Spolek pro podporu pěstování německého divadla a hudby (*Verein zur Förderung der deutschen Theater- und Musikpflege*), Německá společnost pro vědu a umění v Brně (*Deutsche Gesellschaft für Wissenschaft und Kunst in Brünn*), Svaz zaměstnanců německých divadel v Československé republice (*Bund der Angestellten der deutschen Theater in der Tschechoslowakischen Republik*), Obec pro stavbu německého divadla (*Deutsche Theaterbaugemeinde*),⁷ za války byl členem organizace Svaz Němců (*Bund der Deutschen*)⁸ (sic!), dále můžeme zmínit například jeho pedagogickou činnost na Masarykově německé lidové vysoké škole (*Masaryk-Volkshochschule*), přátelské i profesní kontakty s lingvistou

5 O Glückově vlastní umělecké činnosti na divadelní půdě víme bohužel velmi málo. Protože byl archiv německého divadla v Brně zničen ve víru poválečných událostí, představují tak v podstatě jediné dostupné prameny recenze divadelních představení, vycházející v brněnských *Tagesbote*.

6 Hudbu složil Joseph Gustav Mraczek, premiéra se konala v Drážďanech dne 24. 1. 1921. Opera nebyla v tisku dobře přijata.

7 Organizace, činná v letech 1924–1942, jejímž cílem bylo shromáždit převážně veřejnými sbírkami a vklady svých členů dostatek finančních prostředků pro stavbu vlastní divadelní budovy. Tento záměr se nikdy nepodařilo zrealizovat a ušetřená částka byla ve 30. letech 20. století použita pro částečné sanování finanční situace německého divadla v Brně.

8 Jedna z kulturních organizací blízkých SdP.

prof. Pavlem Vášou, historikem Bertoldem Bretholzem, politikem a pozdějším ministrem Ludwigem Czechem, operním pěvcem Leo Slezakem i skladatelem Leošem Janáčkem⁹ či Wilhelmem Niessnerem, pozdějším předsedou brněnské organizace Antify. Podobně jako Karel Čapek svolával a organizoval proslulé srazy „Pátečníků“, pořádal i Glück pravidelná neformální setkávání brněnských kulturních činitelů s názvem Páteční sešlost (*Freitagsrunde*).

Do roku 1933 stál v čele brněnského kulturního života, pak ale divadlo i společenské dění náhle opustil¹⁰ a stáhl se do ústraní. Dle vlastního oficiálního vyjádření jej k tomu přiměly vážné zdravotní potíže, pravděpodobněji tak učinil spíše s ohledem na vyostřující se vnitrostátní i mezinárodní politickou situaci. Z tohoto důvodu není bohužel možné zmapovat konkrétněji jeho společenské i politické aktivity a názorové postoje v kritické druhé polovině 30. let 20. století. Z dochovaných básní, které v té době tu a tam vycházely v brněnském denním tisku, však můžeme usuzovat, že svůj kladný vztah k Československé republice nepředstíral a myslel jej zcela upřímně. Dle vzpomínek Ing. Dory Müllerové pomáhal také německým emigrantům, prchajícím před hitlerovským režimem.

V době Protektorátu výrazněji literárně nevystupoval, od roku 1941 působil jako učitel němčiny na několika brněnských úřadech. To mu paradoxně velmi pomohlo v poválečných letech; dle doložených tvrzení tehdejších Glückových posluchačů jejich pedagog namísto výuky v hodinách často odvážně kritizoval nacistický režim a předpovídal jeho brzký konec. V tomto duchu Glück také obdržel příslušná dobrozdání pro Vyšetřující komisi pro Němce.

Jako oficiálními místy uznaný antifašista¹¹ směl po skončení druhé světové války spolu se svojí družkou, též antifašistkou¹² německé národnosti Emmy Schwarzovou zůstat v Brně,¹³ bez sebemenší možnosti se jakkoliv podílet na kulturním či společenském dění. Poté, co mu byla dočasně zastavena renta, zlepšoval svoji tíživou situaci občasným udělováním kondicí. Téměř bez finančních prostředků, jako nemocný a nepohyblivý člověk zemřel dne 15. 8. 1954 na srdeční infarkt; jeho úmrtí

- 9 Glück opatřil německý překlad Janáčkovy Její pastorkyně (*Ihre Ziehtochter*) Maxe Broda předmluvou *Über Janáčeks Wortmelodie*.
- 10 Glückův odchod pravděpodobně souvisel s ukončením výkonu funkce ředitele Hanse Demetze, který vedl brněnské německé divadlo v letech 1926–1932 a za jehož éry bylo uvedeno také několik her českých autorů v německých překladech. Přes jejich blízký pracovní i přátelský vztah mezi nimi občas docházelo ke konfliktům, jejichž příčinou snad byly různé názory na scénické i herecké pojetí některých divadelních kusů a které jednou vyústily až ke Glückově náhlé výpovědi, jež ho zbavila možnosti divadelní práce. Po krátké době byl ovšem ředitelem Demetzem opět angažován. Za tuto vzpomínku děkuji prof. Peteru Demetzovi.
- 11 Osvědčení o československém státním občanství obdržel Glück dne 19. 4. 1947.
- 12 Emmy Schwarzová působila před válkou jako tlumočnice spisovatele, univerzitního profesora a poději majora Armády Spojených států Vernona McKenzie. Ten po osvobození zasáhl osobním dopisem vládnímu zmocněnci JUDr. Bohuslavu Ečerovi v její prospěch. Osvědčení o státní spolehlivosti získala Emmy Schwarzová dne 13. 12. 1947.
- 13 Bydlel i se svou družkou na adrese Akademická (dnes Čápkova) č. o. 1 v bytě v přízemí s okny do dvora.

nebyla v Brně věnována sebemenší pozornost. Je pohřben na brněnském Ústředním hřbitově, hrob je dnes opuštěn a zcela zdevastován.¹⁴

Jako typický příklad Glückovy organizátorské a vydavatelské činnosti nám může posloužit kulturní sdružení s názvem Spolek pro podporu pěstování německého divadla a hudby (*Verein zur Förderung der deutschen Theater- und Musikpflege*) a s ním úzce svázaný divadelní časopis *Die Rampe*. K hlavním cílům spolku i časopisu náležela reflexe aktuálních vývojových tendencí tehdejšího tuzemského i zahraničního divadelního světa. Stanovy byly koncipovány dne 10. 4. 1918, existence tohoto nepolitického sdružení, které mělo již od počátku asi 1 000 členů, byla úředně posvěcena ještě v červnu téhož roku. „Spolek má v úmyslu plnit společné zájmy svých členů, vedoucí k povznášení a podpoře německého divadla a německé hudby jako uměleckého a kulturního dědictví, ve smyslu německého cítění a smýšlení. Zejména usiluje o zpřístupnění divadla a hudby všem vrstvám německého lidu.“ [přel. J. S.]¹⁵ Po převratu v říjnu 1918, kdy správa města přešla společně s tehdejším Městským divadlem (*Stadtheater*)¹⁶ po řadě bouřlivých jednání do českých rukou,¹⁷ vyvstaly pro sdružení jako prioritní spíše snahy vedoucí k zajištění další existence německého divadla v Brně. Divadelní otázka (*Theaterfrage*) se tak rázem stala po celé období první republiky jedním z nejdiskutovanějších a nejpálčivějších problémů brněnského kulturního života a nikdy nebyla uspokojivě vyřešena. Že se Guido Glück v této problematice od počátku aktivně angažoval, dokazuje nejen jeho již zmíněné členství v několika divadelních organizacích; v autorově pozůstalosti se nachází vlastní otevřený dopis¹⁸ prezidentu Masarykovi, ve kterém apeluje na jeho vzdělání a široký kulturní rozhled a žádá jej jménem Svazu zaměstnanců německých divadel v Československé republice (*Bund der Angestellten der deutschen Theater in der Tschechoslowakischen Republik*) o umožnění společné divadelní práce, vedoucí ke smíření Čechů s Němci, a o finanční výpomoc, nezbytnou pro záchranu divadelního provozu před blížícím se kritickým stavem, způsobeným neudržitelnou finanční situací.

Prvotní podnět k vydávání časopisu pocházel jak od Guida Glücka, tak od tehdejšího divadelního ředitele Dr. Rudolfa Beera,¹⁹ aktivního propagátora myšlenky takzvaných „literárních večerů“ (*literarische Abende*), které začal pořádat v divadelní

14 Skupina 68, hrob č. 385–386.

15 Srov. Moravský zemský archiv v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství Brno (1766) 1785–1945 (1966), inv. č. 554, kart. 2514/II, Německé spolky, Stanovy Spolku pro podporu pěstování německého divadla a hudby.

16 Mahenovo divadlo.

17 Od 1. 7. 1919 obdržel soubor brněnského německého divadla pro svá představení dnešní budovu Reduty. Každé pondělí a úterý mu bylo umožněno vystupovat v Městském (Mahenově) divadle a v Redutě se hrála česká představení. Jako třetí prostor, vhodný převážně pro provozování operetních představení, bylo po nákladné rekonstrukci určeno jeviště Německého domu. Netřeba připomínat, že tento dělený provoz s sebou přinesl mnoho komplikací.

18 Dopis není bohužel datován.

19 Ve funkci divadelního ředitele německého divadla v Brně v letech 1918–1921.

sezóně 1918–1919 a jejichž smyslem bylo představit brněnskému publiku snadnou a srozumitelnou formou nejnovější dramatické kusy známých autorů. Tato velmi úspěšná představení dokonce přiměla některé dramatiky²⁰ k tomu, že přenechali svá díla brněnskému německému divadlu k premiérovému uvedení. „*Že to myslíme opravdu vážně, dokazuje skutečnost, že pravidelně vydáváme — i když zatím v omezeném nákladu — divadelní a kulturní časopis, který vzbudil pozornost širokých kruhů.*“ [přel. J. S.]²¹

První číslo divadelního časopisu vyšlo v září 1918, poslední v květnu 1920, o divadelních prázdninách časopis nevycházel. Dohromady spatřilo světlo světa jen devatenáct sešitů, v průběhu existence časopisu vyšlo celkem deset Glückových divadelně kritických příspěvků a článků. Důvody, které vedly k náhlému zastavení vydávání časopisu, nejsou bohužel zcela jasné, ani poslední číslo časopisu neobsahuje žádné informace o finančních potížích či dokonce o případném úředním zákazu. Lze se tedy jen domnívat, že příčinou náhlého zastavení vydávání listu bylo rozhodnutí ředitele Beera brněnské divadlo opustit a pokusit se o další kariéru ve Vídni.²² Samotný Spolek pro podporu a pěstování německého divadla a hudby oficiálně ukončil svoji činnost 4. 9. 1931 v důsledku odlivu členstva. Přestože jeho význam nebyl ve své době s ohledem na další události nijak zásadní a záhy po svém založení byl zcela zastíněn dalšími, houfně vznikajícími kulturně divadelními sdruženími, zůstává mu navždy primát první divadelní organizace, konstituované po první světové válce v Brně.

Zastavme se nyní krátce u jediného autorova knižně²³ vydaného románu Zlaté dno z roku 1912. Z historických, kulturně-jazykových a geografických faktorů, které rozhodujícím způsobem ovlivnily konečnou podobu díla a jejichž důsledky sám autor jako mladý suplent břeclavského gymnázia jistě osobně pociťoval, je třeba zmínit pozvolné počestřování jazykově smíšených oblastí jižní Moravy, začínajících zhruba 5 km jižně od tehdejšího zemského hlavního města Brna a hraničících na jihu země s Dolními Rakousy. K tomuto celku náležely politické okresy Znojmo (*Žnaim*), Mikulov (*Nikolsburg*), Dačice (*Datschitz*) a Hustopeče (*Auspitz*). Zejména v letech 1890–1900 klesal²⁴ na většině území v důsledku industrializace²⁵ procentuální podíl německého obyvatelstva, které bylo více a více tlačeno do defenzívy. Skutečnost, že slovanský element výrazně posiluje a snaží se získat hospodářský i politický vliv, byla ovšem velmi negativně vnímána také v dobovém, nacionálně

20 Georg Kaiser a Walter Hasenclever.

21 Srov. Glück, Guido: *Das deutsche Theater in Brünn*. Die Rampe 2, 1919, č. 5, s. 67.

22 Rudolf Beer se stal později ředitelem vídeňských divadel Raimundtheater a Deutsches Volkstheater.

23 Romány Daleká cesta a Blázní života vycházely na pokračování v denním tisku a nebyly nikdy vydány knižně. Žádné z Glückových děl také nikdy nebylo přeloženo do češtiny.

24 V roce 1806 žilo na Moravě 1 349 224, roce 1910 již 2 622 271 obyvatel. Z tohoto počtu v roce 1910 hovořilo 1 868 971 obyvatel českým jazykem, 719 432 jazykem německým.

25 V roce 1880 bylo v zemědělství zaměstnáno zhruba 60 % obyvatel Moravy, v roce 1910 již jen 30 %.

orientovaném německém tisku. „Aby vyhověli svým naléhavým národním a kulturním potřebám, uspořádali čeští štoáci Moravy v Hodoníně, slováckou výstavu zemské kultury, průmyslu a národopisu. ‘Hledme, Češi dělají pokroky a už se cítí být pány v naší krásné Moravské zemi.’“ [přel. J. S.]²⁶

Právě na pozadí těchto historických skutečností se odehrává děj románu. Hlavní postava, stolařský mistr a člen obecní rady Franz Schwarz, je typickým německým živnostníkem v jihomoravském městě Břeclavi (*Lundenburg*). I ostatní hrdinové jsou výlučně Němci, v pozadí stojící, jakoby skrytě vyčkávající a pouze tušený český element zastupují krejčí Polifka a stolař Zoufalek.

Hlavní tezi románu lze charakterizovat touto poměrně výstižnou parafrází: dějiny národů jsou dějinami konkurenčního boje. Češi jsou zde líčeni jako vychytralí antipodi německých obchodníků a řemeslníků, obratně manévrující mezi politickými stranami i oběma zastoupenými národnostními tábory. Jsou schopni a ochotni pracovat za výrazně nižší ceny a přijímáním i méně lukrativních zakázek, které by místní zámožnější němečtí řemeslníci zpravidla odmítli, získávají poznenáhlu větší potenciální zákazník v městečku a tím i majoritní podíl na trhu. Zaskočení němečtí živnostníci a nacionálové se samozřejmě snaží řešit situaci po svém: každý řádný Němec je povinen — jak s ohledem na společenskou morálku, tak i na vlastní národní uvědomění — udržovat nadále veškeré politické i obchodní vztahy jen a pouze se svými soukmenovci. Ve skutečnosti ovšem dochází k řadě komických situací, kdy němečtí podnikatelé zaměstnávají levně a dobře pracující tovaryše české národnosti a tento poklesek jeden před druhým úzkostlivě utajují, marnotratné manželky německých živnostníků pečují hlavně o svůj šatník a spíše než na původ nakupovaného zboží hledí na jeho nízkou cenu, fanatický profesor Baier se vyžívá v únavných projevech plných prázdných frází o věrnosti odkazu Niebelungů; jedním z vrcholů této dvojaké hry je scéna, v níž agilní český krejčí Polifka zdiskredituje Schwarze tím, že přinese překvapenému stolaři jím objednaný hotový oblek přímo do hostince, kde je právě v plném proudu bouřlivá debata o nezlomné německé jednotnosti a hromadném bojkotu českého živilu. Dokonce ani otázku jediné správné značky piva pro německé návštěvníky místní Švechatské pivnice (*Schwechater Bierhalle*) nenechává autor bez povšimnutí a přivádí ji až k absurditě: „[...] *ale to pivo se mému politickému smýšlení nějak nezamlouvá. Vždyť víš, buď Švechatské nebo Plzeňské. Jináč to nejde.*“ [přel. J. S.]²⁷

Autor totiž své německé spoluobčany v knize nijak nešetří a poznenáhlu, avšak nesmlouvavě odhaluje všechny jejich slabé stránky — národnostní zaslepenost, politickou krátkozrakost, neschopnost vidět skutečný stav věcí a najít společnou cestu k jakémukoliv konstruktivnímu řešení — jejichž logickým důsledkem je hořký konec díla: k velkému překvapení starousedlíků totálně krachují všechny původní

26 Srov. Südmährerblatt, roč. 3, č. 14, 7. 4. 1905, s. 6.

27 Srov. Glück, G.: *Der goldene Boden*. Teschen 1912, s. 230.

předpoklady, podezředené slepou vírou v prchavou iluzi německé soudržnosti. Nově založená německá Živnostenská strana (*Gewerbepartei*) utrpí ve volbách do městské rady drtivou porážku a stolař Schwarz rázem ztrácí svoji dosavadní, zdánlivě neotřesitelnou politickou moc i společenské postavení. Poté, co selžou všechny pokusy o finanční sanaci a záchranu firmy, prodává bankrotující živnost svému českému konkurentu Zoufalkovi a odchází i s rodinou za novou existencí do Vídně.

Za povšimnutí stojí autorem velmi podrobně popsany průběh obecních voleb včetně exaktního vyčíslení výsledku hlasování, kdy se sjednocení Češi a sociální demokraté stávají absolutními vítězi volebního klání. „*Snad se najdou i takoví, kteří ten dnešní náhodný úspěch Čechů a socanů, co teď vtáhnou na radnici, budou vychvalovat až do nebe. Je to docela jasné, prohráli jsme [...]*“ [přel. J. S.]²⁸ Ze srovnání textu s dobovým tiskem je patrné, že v tomto bodě se děj románu opírá o zcela reálné společensko-historické souvislosti a pravdivě reflektuje ostře vyhocenou politickou situaci na Moravě v tehdejších časech. „*Vyčíslení výsledku hlasování všeobecné volební kurie nevyvratitelně dokazuje, že sociální demokraté by se bez podpory německých voličů do budovy obecního úřadu²⁹ nikdy nebyli dostali. Poté, co čeští sociální demokraté třetí volební kurie nepředstavili žádného vlastního zástupce, bylo na třech německých sociálnědemokratických kandidátech získat hlasy jak německých, tak i českých sociálních demokratů, a tím oslabit pozici ostatních německých stran. Nacionalismus a socialismus budou jednou muset svést boj o konečné vítězství.*“ [přel. J. S.]³⁰

Přes jasné politické zaměření románu a příznivé ohlasy zejména z tehdejších německých nacionalisticky orientovaných kruhů³¹ však nelze dílo rozhodně označit jako nenávistné či vysloveně protičeské. I když připustíme, že se Glückův pohled na národnostní problematiku v průběhu let vyvíjel a sám autor se namísto hlásáním životně nezbytné nutnosti ostrého územního, politického i hospodářského vymezení Němců začal veřejně zabývat možnými perspektivami jejich společného soužití s Čechy, nelze říci, že by ho jeho „břeclavský román“ po pádu monarchie nějak poškodil či že by mu byl někdy jakkoliv vyčítán, ostatně ještě ve třicátých letech se autor ke svým prvotinám sám otevřeně hlásil. Svým objektivním pohledem na celou problematiku, silným sociálním cítěním, přítomností humoru i ironie a jasnou kritikou omezeného šovinismu román *Zlaté dno* — s ohledem na rámec tehdejší regionální literatury — naopak mezi díly Glückových současníků pozoruhodně vyčnívá a můžeme jej tedy právem považovat za dobové svědectví o životě v malém, národnostně smíšeném městě v časech před první světovou válkou.

Poměrně zajímavou kapitolou Glückova života je takzvaný „Případ Fuchs“, dramatický příběh s otevřeným koncem, vhodný k literárnímu, případně dalšímu vědecké-

28 Srov. tamtéž, s. 243.

29 Citovaný článek popisuje volby v zemském hlavním městě Brně.

30 Srov. *Südmährerblatt*, roč. 3, č. 49, 8. 12. 1905, s. 4.

31 Pochvalnou recenzi napsal i Karl Hans Strobl.

mu zpracování a současně tak trochu evokující název i tematiku filmu režiséra Jana Hřebejka Musíme si pomáhat. Jediný výchozí bod pro hlubší výzkum celé kauzy představuje článek již zmíněné brněnské autorky Ing. Dory Müllerové Vzpomínka na Guido Glücka (*Erinnerung an Guido Glück*) z roku 1998. Autorka zde upozorňuje na faktografickou chybu v díle amerického badatele Harryho Zohna (* 1923, † 2001), který ve své práci omylem zařadil Glücka mezi židovské autory; dle jejího tvrzení, podloženého osobními vzpomínkami Glückovy družky Emmy Schwarzové, Glück naopak — jako „rasově čistý“ Němec³² — svým dobrovolným a vědomým přejímáním otcovství údajně zachránil v době Protektorátu před koncentračními tábory několik židovských dětí, které by jinak zcela podléhaly Norimberským zákonům a zvláště okupačních orgánů. „*Ještě dnes mi přijde skoro jako zázrak, říkávala Emmy, že jinak byrokraticky přesné německé úřady všem těm přiznáním otcovství skutečně uvěřily. Avšak tento zázrak se skutečně stal. Některé ze zachráněných jsem dokonce osobně znala! A tak můžeme prof. Guido Glückovi vedle Svitavana Oskara Schindlera směle vyhradit čestné místo mezi zachránci židovských životů.*“ [přel. J. S.]³³

V Glückově pozůstalosti³⁴ se skutečně nacházejí soudní dokumenty, z nichž vyplývá, že jistý Žid,³⁵ povoláním soukromý úředník Jaromír Fuchs (* 4. 12. 1905 v Brně, bytem toho času v Praze) podal dne 24. 6. 1940 na Ph.Dr. Guida Glücka žalobu, kde jej označuje jako svého skutečného pokrevního otce a žádá Zemský úřad v Praze o vydání osvědčení o rodovém původu; jako takzvaný „míšenec prvního stupně“ (*Mischling des ersten Grades*) by měl Jaromír Fuchs v těžkých dobách Protektorátu výrazně vyšší šanci na přežití. Důkazy, předložené tehdejšími soudům, se mohou zdát z pohledu současného posuzovatele velmi bizarní a téměř neuvěřitelné: Glückova již zmíněná básnická sbírka Úděl a Osud z roku 1928, s otiskem věnováním Jaromírově matce Zdence Fuchsové (* 12. 2. 1870 v Berouně, † 4. 2. 1929 v Brně³⁶), náznaky z vybraných autorových básní, milostná korespondence mezi Glückem a Fuchsovou, fotografie, dokládající Glückovu fyziognomickou podobu s Jaromírem. Některé z těchto důkazních předmětů byly údajně uloženy v dřevěné zapečetěné schránce, kterou směl Jaromír otevřít až po matčině smrti.

Guido Glück své otcovství nijak nepopíral, před svým právním zástupcem místo přísne prohlásil a později i do soudního protokolu uvedl, že se jako suplent břevlavského gymnázia skutečně seznámil s Židovkou Zdenkou Fuchsovou, manželkou ředitele cukrovaru v Hrušovanech u Brna (*Rohrbach*) a později funkcionáře České

32 To dokazuje také Glückův dochovaný „Ahnepaß“.

33 Srov. Müller, D.: *Erinnerung an Guido Glück*, s. 46.

34 Pozůstalost je v současné době uložena v Archivu města Brna a v Památníku písemnictví na Moravě v Rajhradě.

35 Dne 22. 5. 1924 vystoupil Jaromír Fuchs z Náboženské společnosti židovské a bezprostředně po okupaci, dne 2. 4. 1939, přijal římskokatolický křest.

36 Zdenka Fuchsová strávila konec svého života v Brně, kde jako „židovská vdova“ bydlela v nájemním domě na Špilberské (dnes Pellicové) ulici č. o. 3. Smuteční obřad se konal v obřadní síni Židovského hřbitova v Brně, tělesné ostatky byly zpopelněny v krematoriu v Praze-Strašnicích, urnu si vyzvedl syn Jaromír.

školské rady v Brně Ludvíka Fuchse,³⁷ a měl s ní intimní poměr poté, co ho ujistila, že se se svým manželem již dlouhodobě nestýká. Otcovství bylo rovněž potvrzeno pozitivním výsledkem krevní zkoušky; zápis v protokolu říká, že pokrevní příbuznost nelze zcela vyloučit, ba je možno ji prohlásit za pravděpodobnou (v dnešní době testů DNA by takto vágní formulace působila poněkud nepatřičně). Glück rovněž místopřísežně prohlásil, že si je jako „původu čistě árijského“ vědom všech možných důsledků, které by s sebou jeho potenciální křivá výpověď přinesla. V rozsudku Krajského civilního soudu v Praze ze dne 3. 7. 1941 stojí: „[...] zjistil tak soud, že pokrevním otcem žalobce nebyl manželský otec, nearijec Ludvík Fuchs, nýbrž prof. Dr. Guido Glück, který je árijského původu, a bylo proto uznáno právem, jak je ve výroku uvedeno.“³⁸

V Glückových předválečných básních a prozaických dílech je tu a tam možné narazit na motivy zakázané lásky; jedna z autorových básní s názvem „Rozmluva matky s bohem“³⁹ (*Zwiesprach der Mutter mit Gott*), vydaná roku 1928 (sic!) však nepochybně líčí osud nechtěného nemanželského dítěte a skutečně obsahuje některé, řekněme „prorocké“ formulace, které autor nemohl v době vzniku díla rozhodně ani v nejmenším předpokládat a které do jisté míry vysvětlují tuto téměř neuvěřitelnou anomálii v celé historii literatury i soudnictví: literární dílo zde posloužilo jako plnohodnotný a nezpochybnitelný důkaz.

Minimálně přátelský vztah Zdenky Fuchsové a Guido Glücky však dokládá nejen zmíněná dochovaná básnická sbírka. V Glückově pozůstalosti se rovněž nachází fotografie Fuchsové s jejím rukopisným osobním věnováním,⁴⁰ dne 23. 12. 1923 se na jevišti Německého domu v Brně odehrála s velkým úspěchem premiéra divadelní pohádkové „fantasy“ hry s hudbou skladatele Oswalda Pawlika Čarovná květina (*Die Wunderblume*), kterou Guido Glück upravil pro scénické zpracování a jejíž autorkou⁴¹ byla právě Zdenka Fuchsová. O jejím synovi Jaromíru Fuchsovi víme dále pouze to, že se 12. 3. 1942 oženil s Češkou římskokatolického vyznání Martou Fialovou (* 15. 4. 1913 v Praze). Bezprostředně po svatbě, dne 28. 3. 1942, byl celý proces — navzdory pozitivnímu rozsudku Okresního civilního soudu pro vnitřní Prahu ze dne 14. 6. 1940 a rozsudkům Krajského civilního soudu v Praze ze dne 3. 1. 1941 a ze dne 3. 7. 1941 — na pokyn říšského protektora, zasláný úřední cestou přes Ministerstvo vnitra dne 19. 12. 1941 Zemskému úřadu v Praze, předán prezidentovi Německého vrchního zemského soudu v Praze k dalšímu projednání. Výsledek tohoto řízení se nedochoval.

37 Zapsán v matrice židovské obce v Hořicích, zemřel prokazatelně před rokem 1929.

38 Srov. Národní archiv Praha, fond 753/3 Zemský úřad Praha — státní občanství a matriční záležitosti 1911–1949, sign. I-54149/42, kart. 1261, Jaromír Fuchs, rozsudek ze dne 3. 7. 1941.

39 Přestože žádný z dochovaných soudních protokolů zmíněnou báseň necituje, z celkového kontextu vyplývá, že se velmi pravděpodobně jedná právě o toto dílo.

40 „Milému Dr. Glückovi pro přátelskou vzpomínku na pohostinný dům Fuchsových. Břeclav, červenec 1905, s přátelským pozdravem Zdenka Fuchsová.“ [přel. J. S.]

41 O jejich případných dalších literárních dílech neexistuje žádná zmínka.

Fuchsův sňatek byl nedlouho po osvobození, dne 21. 9. 1945, na jeho vlastní žádost rozloučen⁴² a Jaromír se podruhé oženil s Českou Vlastimilou Budkovou (* 28. 6. 1921 v Praze). Faktem tedy zůstává, že válku skutečně přežil, po jejím skončení se stal národním správcem pražské firmy Kravag⁴³ (Krawag?) a v červnu 1948 odjel⁴⁴ i s manželkou na dlouhodobý léčebný pobyt do Jugoslávie. Do Československa se ve stanovené lhůtě⁴⁵ nevrátili a emigrovali do Kanady; roku 1963 požádal jejich právní zástupce z Vancouveru českou stranu o vydání oddacího listu manželů. Tím se jejich stopa ztrácí. Jméno Fuchs je natolik rozšířené, že je jakýkoliv další úspěch v pátrání velmi nepravděpodobný, dle dochovaných dokumentů byl manželský pár zřejmě bezdětný. Ani jednání s českými krajanskými spolky v Kanadě bohužel nepřineslo žádné výsledky.

Zda byla žádost o vydání osvědčení o rodovém původu opravdu vyřízena pozitivně, se mi rovněž nepodařilo jednoznačně ověřit, stejně jako skutečnou pravdu o Glückově otcovství; pamětníci s největší pravděpodobností již nežijí a korespondence mezi Glückem a Fuchsem se z pochopitelných důvodů nedochovala, byla-li vůbec nějaká vedena. A půjdeme-li zcela do důsledků, musíme si přiznat také fakt, že naprosto jednoznačné, nezpochybnitelné a nevyvratitelné důkazy pro určení otcovství prostě nebylo v možnostech tehdejší lékařské vědy soudu předložit (jak ostatně vyplývá i z protokolu, pokud ovšem pomineme také možnou variantu podplacení přizvaného lékaře a soudního znalce MUDr. Adolfa Ambrože), čehož si museli být oba hlavní aktéři procesu jistě velmi dobře vědomi. V poválečných dokumentech uváděl Jaromír Fuchs v kolonkách svých personálií ovšem důsledně českou národnost a jako svého otce opět Ludvíka Fuchse; tento postoj je však s ohledem na tehdejší vývoj pochopitelný a o celém případě mnoho nevypovídá, neboť společenský statut polovičního Němce, byť i syna úředně uznaného antifašisty, by byl v nové republice jistě přinejmenším komplikovaný. Rovněž se nedochoval žádný dokument, který by dokazoval, že československé poválečné úřady klasifikovaly Glückovu úlohu v celém procesu jako antifašistický čin, pokud by dobový pohled na věc takové pojetí vůbec připouštěl. Také jakékoliv pozdější vzájemné kontakty⁴⁶ Guida Glücka a Jaromíra Fuchse jsou zcela zahaleny tajemstvím. Tyto úvahy však Glückovi nijak neubírají na statečnosti a rozhodnosti; jen to, že se procesu aktivně účastnil a otcovství okamžitě přiznal, dokládá, že riskoval nejen své společenské postavení, nýbrž i soudní stíhání (a dokonce snad i koncentrační tábor) v případě

42 Jako důvod rozluky uváděl Fuchs nepřekonatelný odpor a hluboký rozvrat manželský, vzniklý z viny žalované.

43 Strobachova ulice č. o. 11, Praha 7. Fuchs zda pracoval jako zaměstnanec od roku 1943.

44 Před odjezdem bydlel Jaromír Fuchs s manželkou adrese Klimentská č. o. 21, Praha 3 u advokáta JUDr. Josefa Duška, který jej zastupoval v procesu o určení otcovství i v rozvodovém řízení s první ženou.

45 Platnost pasu Jaromíra Fuchse vypršela dne 31. 10. 1948.

46 Zde je třeba uvést, že v rozvodovém řízení s Fuchsovou první ženou Martou svědčil Guido Glück v její prospěch.

prokázání křivé výpovědi; již bylo zmíněno, že se o proces zajímaly i německé úřady v Protektorátu. Glück tedy pro Jaromírovu záchranu udělal skutečně vše, co bylo v jeho silách.

O dalších, potenciálně proběhnuvších Glückových soudních procesech tohoto druhu mi není nic známo. Ani objevitelka a záchránkyně Glückovy pozůstalosti Ing. Dora Müllerová si při osobním rozhovoru bohužel nevybavila bližší detaily a nevzpomněla si na žádná další jména potenciálně zachráněných⁴⁷ Židů. Tato poslední pamětnice předválečného kulturního německého Brna a všech dávno zapomenutých událostí s ním spojených zemřela dne 1. 4. 2009.

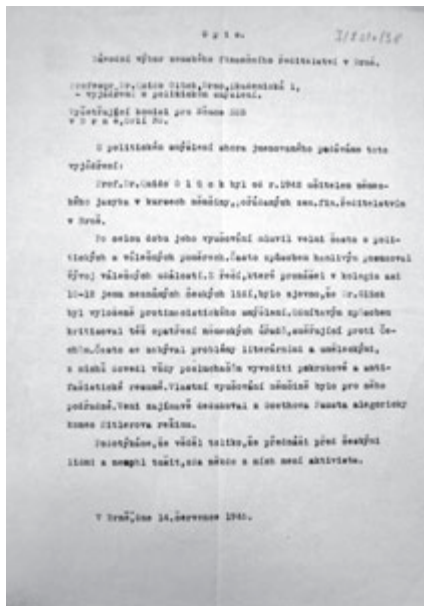
Na příkladu Ph.Dr. Guido Glücka jsme si ukázali osobnost německého intelektuála ze smíšené jazykové a národnostní oblasti v první polovině 20. století, s širokým tvůrčím záběrem, aktivním přístupem k problematice česko-německého soužití i poměrně pestrými životními osudy. Jeho boj za společnou divadelní práci ve 20. a 30. letech téhož století zůstává dodnes dobrým příkladem neobyčejně obětavé snahy o nalezení styčných bodů mezi oběma národy. Že byl Glück jako autor, divadelník i kulturní činitel po skončení války úplně zapomenut, není jistě zcela jeho vinou. Proto by si snad právem zasloužil — tak jako i jiní mnozí němečtí spisovatelé a antifašisté, kteří v Brně žili a tvořili — odhalení pamětní desky.

V současné době historikové otevírají až donedávna poměrně kontroverzní téma antifašistů, které léta čekalo na své vědecké zpracování; domnívám se, že právě výzkum zapomenutých moravských německých autorů může být — společně s odkrýváním dávno minulých událostí společenského, politického i kulturního života v městě Brně před druhou světovou válkou — jednou z možných cest za hlubším a objektivním poznáváním skutečných postojů nezanedbatelné části německého obyvatelstva k tehdejší Československé republice.

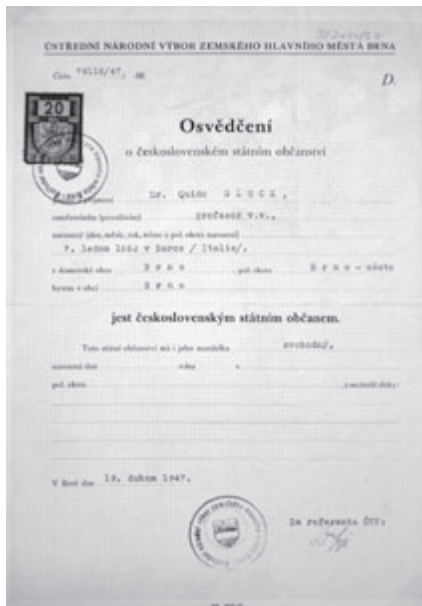
47 Velmi podobné soudní procesy zmiňují ve svých vzpomínkách také bývalý politik Walter Komárek a dramatik Milan Uhde.

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

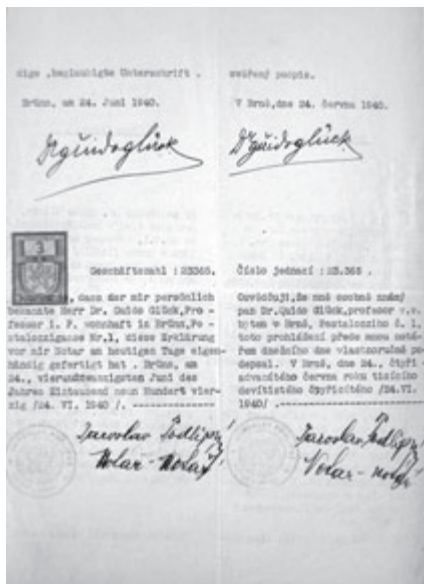
- P1** Ph.Dr. Guido Glück. Potvrzení o politickém smýšlení, 14. 7. 1945. Uloženo v Památníku písemnictví na Moravě.
- P2** Ph.Dr. Guido Glück. Osvědčení o československém státním občanství, 19. 4. 1947. Uloženo v Památníku písemnictví na Moravě.
- P3** Ph.Dr. Guido Glück. Čestné prohlášení, 24. 6. 1940. Uloženo v Památníku písemnictví na Moravě,
- P4** Ph.Dr. Guido Glück. Fotografie, nedatováno. Uloženo v Památníku písemnictví na Moravě.
- P5** Zdeňka Fuchsová. Fotografie, nedatováno. Uloženo v Památníku písemnictví na Moravě.
- P6** Jaromír Fuchs. Fotografie z domovského listu, 16. 10. 1939. Uloženo v Národním archivu Praha, fondu 1420/5 Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatel 1914–1953, list Fuchs Jaromír.
- P7** Ministerstvo vnitra. Námitka říšského protektora, 19. 12. 1941. Uloženo v Národním archivu Praha, fondu 753/3 Zemský úřad Praha — státní občanství a matriční záležitosti 1911–1949, sign. I-5 4149/42, kart. 1261.

P1 Ph.Dr. Guido Glück. Potvrzení o politickém smýšlení, 14. 7. 1945.

P2 Ph.Dr. Guido Glück. Osvědčení o československém státním občanství, 19. 4. 1947.

P3 Ph.Dr. Guido Glück. Čestné prohlášení, 24. 6. 1940.

P4 Ph.Dr. Guido Glück. Fotografie, nedatováno.

P5 Zdeňka Fuchsová. Fotografie, nedatováno.

P6 Jaromír Fuchs. Fotografie z domovského listu, 16. 10. 1939.

P7 Ministerstvo vnitra. Námitka říšského protektora, 19. 12. 1941.

JIŘÍ MIKULKA

Z BRNĚNSKÉ ZBROJOVKY DO KABINY SPITFIRU. ŽIVOTNÍ PŘÍBĚH PILOTA MIROSLAVA BORKOVCE Z BRNA-HUSOVIC

Summary: M. Borkovec (* 1916), native of z Brno-Husovice, served as a pilot in the Czechoslovak military air forces before WWII. Following the occupation, he left for Poland in April 1939, and went on to France to join the Czechoslovak army abroad. After the defeat of France, he reached Great Britain in June 1940, joined the RAF and having completed the training he was assigned to the 313. Fighter Czechoslovak squadron. He died in an air combat over the sea on May 17th, 1942.

Keywords: Miroslav Borkovec, Brno-Husovice, Air Regiment No. 5, Second World War, Czechoslovak military resistance abroad, RAF, 313. Czechoslovak Fighter Squadron RAF, Stanislav Fejfar

Chystá-li se do boje za svobodu vlasti mladý muž — voják, letec — počítá s tím, že jeho život může být při střetu s nepřítelem násilně přerván. Pokud k tomu nakonec skutečně dojde a jsou-li navíc okolnosti smrti zahaleny jistou rouškou tajemství, dostane se takový případ do centra pozornosti autorů, zabývajících se danou problematikou, v našem případě historií působení československých letců v rámci Královského letectva (Royal Air Force, RAF) ve Velké Británii během druhé světové války. Týká se to i Miroslava Borkovce, pilota 313. československé stíhací perutě, který zahynul v souboji s německými stíhači v květnu 1942. Nikde se ovšem nedočteme o předchozích životních osudech tohoto mladíka, jenž se ve svých třiaadvaceti letech vydal na cestu, z níž pro něj nebylo návratu. Přiblížme si proto roky předcházející onomu tragickému jarnímu dni, kdy letcovovo tělo navždy pohltily mořské hlubiny.

Miroslav Borkovec se narodil 13. června 1916 v tehdy ještě samostatném městě Husovicích v domě na Palackého třídě 8 jako nejmladší dítě továrního dělníka Karla Borkovce (1884–1959) a jeho ženy Marie, rozené Bublové (1893–1969), původem z Líšně.¹ V letech 1922–1930 absolvoval pět tříd obecné a tři třídy měšťanské školy a pak nastoupil do učení (obor autozámečník) v Československé Zbrojovce a. s. v Brně. Jeho Smlouva učební doslova uvádí: „*Československá zbrojovka [tak!], akciová společnost v Brně, přijímá Borkovce Miroslava do učení a zavazuje se pečovatí bezplatně o jeho řemeslný výcvik, přidržovati jej k pilnému zaměstnávání v tomto řemesle, jakož i návštěvě pokračovacích škol. Naproti tomu zavazuje se otec pan Borkovec Karel, že po dobu učení bude pečovatí o stravu, oděv a byt jmenovaného učně. Doba učební trvá 3 roky, počíná dnem 28. července 1930 a končí dnem 28. července 1933.*“² Tři léta učebního poměru uplynula a ve Vysvědčení za vyučenou se objevila následujících slova: „*Po dobu učební navštěvoval [M. Borkovec] průmyslovou pokračovací školu, svou pílí, dovedností a řádným chováním získal si naši úplnou spokojenost tak, že ho tímto prohlašujeme za vyučená a můžeme ho co nejlépe doporučiti jako zručného autozámečníka.*“³ Doznívající hospodářská krize a z ní plynoucí nedostatek pracovních příležitostí však zřejmě zapříčinily, že do zaměstnání nastoupil až 18. července 1934, a to u zámečníka Františka Dvořáka na Obřanské ulici v Brně-Maloměřicích. V letech 1935–1937 prošel praxí u dalších firem, až konečně 19. února 1937 přijal zaměstnání v brněnské Zbrojovce.⁴ Shánění

1 Srov. Borkovec, Miroslav, Rodný a křestní list (originál v držení rodiny) a sdělení pravnučky Karla a Marie Borkovcových, Miroslavy Růžičkové ze Žďáru nad Sázavou, jíž děkuji za spolupráci, z 8. 8. 2010. Doplníme, že Borkovcovi měli ještě syna Karla (1911–1979) a dceru Marii (1913–1997). Husovice byly připojeny k Brnu v roce 1919 a Palackého třída se od roku 1946 jmenuje Dukelská.

2 Borkovec, M., Smlouva učební z 30. 7. 1930 (originál v držení rodiny).

3 Srov. Borkovec, M., Vysvědčení za vyučenou ze 14. 9. 1933 (originál v držení rodiny).

4 Srov. Borkovec, M., Legitimace Ústřední sociální pojišťovny, vystavená 3. 8. 1932 (originál v držení rodiny). Ve Zbrojovce pracoval M. Borkovec do 29. 4. 1937. Doplníme, že ulice Obřanská se do listopadu 1933 jmenovala Svatoplukova, proto je na razítku zaměstnavatele v průkazu sociální pojišťovny uveden ještě tento starý název.

pracovního uplatnění však celkem pochopitelně nenaplnňovalo veškerý čas aktivního mladého muže. Pilně cvičil v Tělocvičné jednotě Sokol Maloměřice, a jako mnoha jeho vrstevníkům, i jemu učarovalo létání. Proto od roku 1936 začal docházet na letiště Moravského aeroklubu v Brně-Tuřanech, kde prodělával výcvik v rámci tehdy populární akce „1 000 nových pilotů republiky“. Podařilo se mu získat osvědčení pilota sportovních a turistických letadel a ještě před nástupem základní vojenské služby požádal o přidělení k letectvu.⁵

Přání se M. Borkovcovi splnilo; k 1. říjnu 1937 narukoval do Brna k technické letce Leteckého pluku 5.⁶ Nejdříve nastoupil k základnímu pěšimu výcviku a 27. října složil vojenskou přísahu. Po ukončení přijímače 15. listopadu 1937 mu příslušný velitel jednotky, nadporučík Felix Mareš, vystavil tuto charakteristiku: „*Povahy domýšlivé, energický, méně ochotný. Cvičí dobře, voj.[enská] vystupování dobré.*“⁷ Od 24. listopadu 1937 ho zařadili do zkrácené poddůstojnické školy, jíž dokončil 31. ledna 1938 jako pátý z třiceti osmi posluchačů; její velitel, kapitán letectva Jan Veselý, ohodnotil znalosti budoucího pilota stupněm „*velmi dobrý*“.⁸

Už 1. února zahájil vojín M. Borkovec u plukovního výcvikového střediska pilotní výcvik na dvoumístných letounech; ukončil jej 15. září 1938 jako čtrnáctý z dvaceti devíti frekventantů s celkovým prospěchem „dobrý“ s vepsanou poznámkou velitele střediska (či chcete-li První pilotní školy Leteckého pluku 5), majora letectva Karla Seeharse, „*pro funkci dvoumístného pilota dobře způsobilý*“.⁹ Dodejme jen, M. Borkovec byl za ovládání letounu na zemi i ve vzduchu hodnocen jako „velmi dobrý“, stejné známky obdržel za znalosti motorů, přístrojů, nauky o terénu a čtení map, řádů, zdravotvědy a za leteckou střelbu. Dle stupně hodnocení „výtečně“ exceloval v zeměpise, technicko-správní a povětrnostní službě. Jeho „*hodnotu osobní*“ ohodnotil mjr. Seehars jako „*velmi dobrou*“, vojenskou jako „*dobrou*“.¹⁰ Za zmínku stojí, že mezi oněmi dvaceti devíti adepty pilotního umění můžeme najít ještě jména Jana Černého, Václava Chocenského, Jana Janka, Zikmunda Karáska, Františka Krůti, Viléma Michálka, Rudolfa Nedomy, Václava Ruprechta, Jakuba Sapáka, Leopolda

- 5 Srov. Kopecký, Miroslav — Jambor, Tomáš — Kolesa, Václav: *Leopold Šrom. Stíhací eso na západní a východní frontě*. Zlín 2008, s. 22–23 a Tíž: *Letci z Holásek a Tuřan ve II. světové válce*. Zlín 2006, s. 209–210.
- 6 Srov. Vojenský historický ústav-Vojenský historický archiv (dále jen VHÚ-VHA) Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list. Letecký pluk 5 začal na letišti v Brně-Tuřanech působit právě od podzimu 1937, v době příchodu M. Borkovce mu velel podplukovník letectva Jindřich Maršálek. Blíže srov. Fidler, Jiří — Sluka, Václav: *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. Praha 2006, s. 381.
- 7 VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list.
- 8 Tamtéž. Stupnice známek při hodnocení byla 1 — nedostatečný, 2 — dostatečný, 3 — dobrý, 4 — velmi dobrý, 5 — výtečný.
- 9 Tamtéž. M. Borkovec obdržel 306 bodů ze 400 možných. Termín „dobře způsobilý“ značil na stupnici 1 (nevyhovující) až 5 (výtečně způsobilý) známku 3.
- 10 Tamtéž.

Šroma či Karla Zouhara, tedy mužů, kteří se o několik roků později uplatnili i v leteckých jednotkách v zahraničí.¹¹

K 30. září pak M. Borkovce, od 1. srpna nosícího na náramenících jednu kovovou „pecku“ označující hodnost svobodníka, přemístili k 76. lehké bombardovací letce Leteckého pluku 5 (velitel štábní kapitán letectva Miroslav Procházka), u níž sloužil až do konce samostatnosti okleštěné republiky jako pilot dvoumístného lehkého bombardéru Aero Ab-101. Doplňme jen, že 1. prosince 1938 se stal pilotem letcem a 1. března 1939, tedy krátce před faktickou likvidací československé armády, jej velitel pluku plukovník letectva Jaroslav Borecký jmenoval polním pilotem letcem. Úplný konec působení M. Borkovce v předválečné československé branné moci pak nastal 25. března 1939, kdy odešel na trvalou dovolenou.¹²

S nastalou změnou politických poměrů zapříčiněnou okupací zbytku území Čech a Moravy nacistickým Německem se mladý pilot nehodlal smířit a rozhodl se proti vetřelcům bojovat; proto 26. dubna 1939 přešel hranice do Polska.¹³ Už 5. května získal v Krakově legitimaci Výboru na pomoc dělnickým utečencům z Československa (Komitet pomocy uchodźcom robotniczym z Czechoslowacji), který působil pod patronací Polské socialistické strany (Polska Partia Socialistyczna), s tím, že jako emigrant z ČSR bude pokračovat v cestě do Velké Británie. Následujícího dne se dostavil na československý konzulát, kde obdržel pas a 7. května legitimaci polského Výboru pro pomoc utečencům (Komitet pomocy uchodźcom); ta potvrzovala jeho postavení politického uprchlíka.¹⁴ Můžeme pouze spekulovat, proč se M. Borkovec nepřihlásil do vznikající československé vojenské jednotky, která byla organizována péčí našeho krakovského konzulátu; pravděpodobně chtěl využít cesty do Velké Británie organizované zmíněnými výbory a nechtěl se spoléhat na zatím stále jen rozbíhající se akci teprve rodícího se československého zahraničního odboje.

Faktem zůstává, a dokládají to i vzpomínky pamětníka Bohuslava Bára (1901–1964), že vyrazil dne 14. května 1939 se skupinou mající statut politických uprchlíků z Krakova přes Katowice do přístavu Gdyně. Tam následujícího dne odpoledne nasedli na švédskou loď Kalfushafen a vypluli do Švédska; ráno 16. května přistáli v Kalmaru, odkud je zvláštní vlak dovezl do Göteborgu. Zde se nalodili na švédský dopravní parník Britannia, který neprodleně nabral kurz směrem na britské ostrovy

-
- 11 O výcviku pilotů u Leteckého pluku 5 v tomto období srov. Kopecký, M. — Jambor, T. — Kolesa, V.: *Leopold Šroma*, s. 22–23, kde je také reprodukováno tablo absolventů pilotní školy pluku (originál snímku v držení rodiny).
- 12 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list; Borkovec, M., Potvrzení o jmenování polním pilotem letcem z 27. 3. 1939 (originál v držení rodiny).
- 13 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list.
- 14 Průkazy obou polských výborů jsou v držení rodiny, záznam o vydání cestovního pasu je vyznačen v Certificate of Registration, vydaném ve Velké Británii 20. 6. 1939, také tento doklad je v držení rodiny.

a 18. května zakotvil v londýnském přístavu. Po celní a pasové kontrole byli emigranti rozděleni do skupin a ubytováni v hotelu Belmont v Londýně.¹⁵ Už 19. května se pak M. Borkovec spolu s ostatními dostal do péče Britského výboru pro uprchlíky z Česko-Slovenska (The British Committee for Refugees from Czecho-Slovakia), o den později pak obdržel registrační průkaz (Certificate of Registration), opravňující jej k pobytu ve Spojeném království.¹⁶

Od tohoto data až do listopadu 1939 se přímých dokladů o působení M. Borkovce ve Velké Británii nedostává. Zcela určitě však navázal kontakt s československým vojenským atašé v Londýně, podplukovníkem generálního štábu Josefem Kallou (1895–1948). Ten mu totiž 8. listopadu 1939 napsal: „*Vyřizuje Váš dopis, sděluji k Vaší informaci: Otázka postavení čs. armády ve Velké Británii není doposud vyřešena. V případě, že by k tomu zde nedošlo, budou všichni dobrovolníci posíláni do čs. armády ve Francii. Vyčkejte proto dalších našich instrukcí.*“¹⁷ V těchto řádcích, adresovaných do Whitchurch (Hampshire), kde tehdy M. Borkovec bydlel v podnájmu, se odráží skutečnost, že někteří českoslovenští letci projevovali zájem o vstup do RAF už v roce 1939, ovšem britská úřední místa nebyla tomuto kroku nakloněna. M. Borkovec však pokračoval v další korespondenci, neboť 14. listopadu 1939 mu pplk. J. Kalla opět napsal: „*Ještě mi známo, že trénink letců ani ve Francii nebyl ještě zahájen, jakmile se tento uskuteční, samozřejmě Vás zavede o bližším vyrozumím. Vypošluji si Vaši zprávu, zda jste uprchlík, resp. registrován u Czech Ref.[ugee] Trust Fund. V případě, že ano, sdělte mi, zda byste chtěl být přidělen do vojenského tábora v Birchington-on-Sea. Téhož času jsou tam letci: Nedoma, Chocenský, Masařík, Skirka.*“¹⁸ Ze zachovaného konceptu odpovědi je zřejmé, že M. Borkovec pplk. J. Kalovi sdělil, že je vskutku registrován pod číslem 6688 u Czech Refugee Trust Fund a má zájem o odeslání do vojenského tábora v Birchingtonu on Sea (Kent).¹⁹

- 15 Srov. Bár, Bohuslav: *Vzpomínky* (nedatovaný strojopis, kopie v držení Jana Raila, jemuž tímto děkuji za spolupráci). Jejich autor pocházel ze Štramberka a sloužil později u pozemního personálu 310. československé stíhací perutě. Dále k tématu srov. Beneš, Josef: *Život v odboji*. Olomouc 1999, s. 52–55; Liškutín, Miroslav Antonín, *Dopis bratru M. Borkovce Karlovi z 18. 1. 1946* (originál v držení rodiny); Liškutín, Miroslav Antonín: *Bouřlivá oblaka*. Praha 1992, s. 20. M. A. Liškutín se narodil v Jiřkovcích u Brna a během války byl zařazen u 145. britské a 312. československé stíhací perutě. Po roce 1948 odešel zpět do Velké Británie.
- 16 Srov. Kuklík, Jan – Čechurová, Jana: *Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. Část 1. Geneze a finanční zabezpečení*. Soudobé dějiny 14, 2007, č. 1, s. 19–26 a Certificate of Registration z 20. 5. 1939. Britský výbor pro uprchlíky vznikl v říjnu 1938 krátce po podepsání mnichovské dohody.
- 17 Kalla, Josef, *Dopis M. Borkovcovi z 8. 11. 1939* (originál v držení rodiny).
- 18 Kalla, J., *Dopis M. Borkovcovi ze 14. 11. 1939* (originál v držení rodiny). Czech Refugee Trust Fund (Český svěřenecký fond pro uprchlíky) se oficiálně konstituoval 21. 6. 1939 a byl podřízen britskému ministerstvu vnitra a financí (Srov. Kuklík, J. – Čechurová, J.: *Czech Refugee Trust Fund*, s. 33–43). Rudolf Nedoma (1915–1995) působil později jako pilot u 311. československé bombardovací perutě RAF, Václav Chocenský (1917–2007) jako pilot u 312. československé stíhací perutě, František Masařík (1918–1988) jako pilot u 313. československé stíhací perutě a Jindřich Skirka (1914–1987) jako pilot u 310., respektive 312. československé stíhací perutě.
- 19 Srov. Borkovec, M., *Nedatovaný koncept dopisu J. Kallovi* (originál v držení rodiny).

V dalších dopisech z 1. a 6. prosince 1939 psal J. Kalla M. Borkovcovi do Whitchurch, že Český svěřenecký fond pro uprchlíky jeho žádost o přeložení do Birchingtonu projednal a přemístění povolil.²⁰ V uvedené lokalitě totiž již od podzimu 1939 existoval v Beaconsfield House, původně sídle premiéra Benjamina Disraeliho (1804–1881), tzv. 1. československý domov, kde se začali shromažďovat emigranti, z nichž mnozí měli zájem o vstup do našeho vojska ve Francii.²¹ Dne 26. prosince 1939 sem přibyl i M. Borkovec, jenž se 29. února 1940 podrobil v Londýně odvodu do československé armády. Z prezentačního lístku je možné vyčíst, že svobodník M. Borkovec, bez vyznání, povoláním zámečnick, 178 cm vysoký, je zdravý a schopný služby.²²

Dne 27. března 1940 obdržel přípis Úřadu zmocněnce československé vojenské správy Národního výboru československého z Londýna podepsaný podplukovníkem Karlem Lukase (1897–1949), který jej a ostatní dobrovolníky hlásící se do naší armády přímo nabádal: „*Ponevadž jde o hromadnou přepravu čs. branců, nebude zásadně možno povolovati odklady odjezdu. Uspořádejte si proto svoje soukromé záležitosti a připravte se na cestu. Doba a místo shromáždění bude Vám oznámeno. Doporučuji, abyste si vzal s sebou: potraviny na cestu, jídelní misku a příbor, aspoň dvojce letní prádlo, ručníky, ponožky, kapesníky, toaletní potřeby, jedny dobré šněrovací střevíce (nikoli polobotky) a jednu přikrývku.*“²³

Ačkoliv se tedy M. Borkovec chystal na odjezd k československým jednotkám do Francie, stojí také za zmínku, že počátkem dubna 1940 obdržel z Londýna zajímavý dopis od tajemníka Commonwealth of Australia. Vyplývá z něj, že před časem — pravděpodobně ještě před začátkem války, kdy neviděl příliš nadějně možnost zapojit se do protinacistického odboje — žádal o umožnění odjezdu do Austrálie. Hodnostář s nečitelným podpisem mu ovšem sdělil, že „[...] *po vypuknutí válečného stavu byly všechny žádosti čs. státních příslušníků [o vystěhování do Austrálie] odloženy.*“²⁴ Zároveň ovšem sděluje, že nyní je ochoten žádosti znovu přezkoumat, ovšem až po projednání zvláštním soudem ustanoveným pro jednání s československými státními příslušníky trvale pobývajícími ve Velké Británii.²⁵

Borkovcova reakce na tento poněkud opožděný zájem ze strany Australanů o jeho osobu se nedochovala, zřejmě jej však ponechal bez odpovědi.

20 Srov. Kalla, J., Dopisy M. Borkovcovi z 1., respektive 6. 12. 1939 (originály v držení rodiny).

21 Srov. Bár, B.: *Vzpomínky; Heinz's Memoirs* (Vzpomínky Heinze Vogela z Ostravy). Dostupné z: <http://www.vogel.org.uk/memoirs/chap07.html>, cit. 2009-02-17.

22 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list; VHÚ-VHA Praha, Borkovec, M., Presenční lístek č. 486 z 29. 2. 1940.

23 Příprava k nástupu činné služby vojenské, Přípis adresovaný M. Borkovcovi 27. 3. 1940 (originál v držení rodiny). Československý národní výbor (sídlil v Paříži) byl vrcholným orgánem zahraničního odboje od podzimu 1939 do léta 1940. Pplk. Karel Lukas byl tehdy přednostou vojenské kanceláře československého velvyslanectví v Londýně a přípis podepsal v zastoupení.

24 Dopis tajemníka Commonwealth of Australia M. Borkovcovi z 2. 4. 1940 (originál v držení rodiny).

25 Tamtéž.

O své nejbližší budoucnosti měl tehdy už přesnější představu, 13. dubna 1940 jej totiž v Birchingtonu zastihla zpráva od zmiňovaného Úřadu zmocněnce československé vojenské správy, opět signovaná pplk. K. Lukase. Doslovně se v ní uvádí: „*Oznamuji Vám, že transport čs. branců, do kterého jste zařazen a s nímž odjedete do Francie, se shromáždí v budově čs. vyslanectví 8 Grosvenor Place, London S.W.1. Dostavte se proto dne 22. 4. 1940 v hod. 8 dopoledne na uvedené shromáždění, odkud po vyřízení pasových a jiných formalit odjedete dále společně s ostatními. Před odjezdem z dosavadního místa svého pobytu neopomeňte se odhlásit u příslušného polic. (popisného) úřadu. Plynovou masku, jestliže jste ji dostal od angl. úřadů, vezměte s sebou; bude zde vrácena angl. úřadům. Je samozřejmé, že nezapomenete si vzít odvodní (presentační) lístek a ostatní osobní a vojenské dokumenty. Czech Refugee Trust Fund svoluje, abyste si vzal do Francie předměty civilní výbavy (i příkrývku), které Vám Czech Refugee Trust Fund vydal. Některé předměty Vám bude moci doplnit Československá Pomoc v Londýně. Žavazadla, která chcete ve Velké Británii uskladnit, vezměte s sebou. Dobře je zabalte a označte velmi čitelně Vaším jménem a uvnitř zabezpečte proti případné zkáze (molům). Potřebné informace obdržíte po svém příjezdu na shromáždění.*“²⁶

O dalších osudech povolanců z Beaconfiled House z Birchingtonu podávají svědectví již dříve zmiňované vzpomínky B. Bára: „*20. dubna [1940]. V 14.30 hod., po rozloučení s plk. Fairem a občany Birchingtonu, za bouřlivého pozdravování, odjeli jsme pryč. Vozy byly ozdobeny čsl. praporky. Odjelo celkem k nástupu do čs. armády 32 osob. V Londýně po příjezdu všichni ubytováni v Newlands Hotels, Bernard Street.*“²⁷ Dne 22. dubna se pak všichni dobrovolníci (mezi nimi i M. Borkovec) dostavili na československé vyslanectví a obdrželi patřičné instrukce. Stále však museli vyčkávat definitivní den odjezdu do Francie. Konečně 4. května 1940 je informoval pplk. K. Lukas, že cestu na druhou stranu Canal La Manche absolvují o čtyři dny později.²⁸

B. Bár vzpomínal: „*8. května [1940]. Odjel s 1. transportem čsl. dobrovolníků z Anglie do čsl. armády ve Francii. Výprava čítala 135 osob a rozdělena byla na 4 čety. Velitelem byl npor. R. [Richard] Pollak. Základ výpravy bylo osazenstvo I. čsl. domova z Birchingtonu v počtu 32 osob. V 8 hod. ráno sraz na čsl. vyslanectví 8 Grosvenor Place, London S.W.1. Provedená zběžná lékařská prohlídka. V 10 hod. nástup před vyslanectví. Odchod na prostranství před vyslanectví, kde se konalo ofic. rozloučení. Předány 1. transportu čsl. vlajky. Pozdrav presidenta republiky přednesl plk. [František] Moravec. Nasedli jsme do autobusů a odjeli na nádraží Waterloo, odkud jsme odjeli zvláštním vlakem do přístavu. K večeru jsme dojeli do přístavu Southampton a bez celní prohlídky jsme byli naloděni na dopravní loď spolu s angl. vojáky. Vyjeli jsme z přístavu až k výjezdu na moře, kde do půlnoci loď čekala na konvoj. Po půlnoci transport několika lodí, doprovázen torpédoorbci, odjel do Francie. Chování anglických vojáků bylo krásné. Při vstupu na loď dostal každý záchraný pás*

26 Povolání do shromáždění, Přípis adresovaný M. Borkovcovi z 13. 4. 1940 (originál v držení rodiny).

27 Bár, B.: *Vzpomínky*.

28 Tamtéž.

*i hojnost potravin. Usínali jsme v blahém vědomí, že po dlouhých měsících čekání odjíždíme splnit svou povinnost.*²⁹

Ráno 9. května v 7.30 hodin přistáli českoslovenští dobrovolníci v Le Havru, prohlédli si město a večer v 20.30 hodin vyrazili zvláštním vlakem do Paříže. Tam přijeli v 6.00 hodin 10. května; rozruch vyvolala čerstvá zpráva, že německá vojska vpadla do Belgie, Lucemburska a Nizozemí. Navečer cestovali dále, přijeli do Orleansu a celou noc mířili dále na jih. Před půlnocí 11. května jejich vlak krátce zastavil v Narbonne a 12. května kolem 01.00 hodin byli u cíle své cesty, v městě Agde u Středozemního moře, kde se od podzimu 1939 konstituovaly naše vojenské jednotky.³⁰

Co prožíval M. Borkovec a další budoucí příslušníci československé zahraniční armády ve Francii v následujících dnech, zachytil opět B. Bár: „12. května [1940]. V Agde po příjezdu naloženy zavazadla na auta a pochodovali jsme setmělými ulicemi Agde do tábora čsl. vojska. Umístění v barácích náhr.[adního] tělesa (býv. 1. pluku) na slámě a po podání občerstvení jsme o 3 hod. ráno. Budíček pro nás byl až v 8 hod. ráno. Donesena v kotlíkách snídaně. O 10. hod. výprava čsl. dobrovolníků z Anglie nastoupila v čele s vlajkou darovanou čsl. ženami v Londýně. Spolu nastoupila i čestná četa s hudbou 2. pl.[uku]. Výpravu pozdravil velitel čsl. náhr. tělesa plk. [Karel] Janouch. Na to pronesl uvítací řeč gen. Znamenáček. Odpoledne jsme měli volno.

13. května. Dopoledne jsme byli u presentace (záznamy, lék. prohl.). V důsledku vážné situace a nebezpečí náletu zastaveny vycházky. Výprava čsl. dobrovolců rozdělena do různých útvarů. Část přidělena k letectvu (největší), dělostřelcům, ženijnímu oddílu, část k 1. a 2. pěšímu pluku.³¹

Nyní se cesty B. Bára a M. Borkovce na čas rozdělily. Prvně jmenovaný skončil u roty doprovodných zbraní 3. pěšího pluku, husovický rodák zamířil k letecké skupině. Odtud pak většina letců odjela (už opět s B. Bárem, jenž se k nim také posléze připojil) 5. června 1940 přes Toulouse do Bordeaux; jejich konečným cílem bylo asi 10 km vzdálené letiště Merignac. Na místo dorazili krátce po poledni 6. června 1940, avšak celková atmosféra i materiální zabezpečení je zklamalo. Ačkoliv se již německá vojska valila francouzským územím, československá letecká skupina dostala pro své potřeby pouze jedno cvičné letadlo.³² Mělo však být ještě hůř. B. Bár si o těchto

29 Bár, B.: *Vzpomínky*. Plk. František Moravec (1895–1966) byl významný československý zpravodajský důstojník, blízký spolupracovník prezidenta Beneše a pozdější šéf II. (zpravodajského) odboru československého exilového ministerstva národní obrany ve Velké Británii.

30 Bár, B.: *Vzpomínky*.

31 Tamtéž. Plk. Karel Janouch (1890–?) velel v červnu 1940 při ústupových bojích proti Wehrmachtu 1. československému pěšímu pluku; pod pseudonymem Znamenáček vystupoval gen. Jaroslav Čihák (1891–1944), jenž odešel ve stejném období na frontu ve funkci velitele československé divizní pěchoty, kterou tvořily 1. a 2. pěší pluk.

32 Srov. Bár, B.: *Vzpomínky*; VHU-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list. O zařazení M. Borkovce k letecké skupině viz i Rail, Jan — Váňa, Josef: *Českoslovenští letci ve Francii 1939–1940*. Praha 2005, s. 69.

chvích zaznamenal: „17. červen [1940]. [...] O 15 hod. jsme se dozvěděli, že se Francie nemůže dále bránit. Naši opustili ihned místa na letišti a soustředili se v tábore. Vel.[itel] let. skupiny škt. [Josef] Schejbal shromáždil celou leteckou skupinu kol čsl. vlajky a dojemně ukončil činnost skup. ve Francii. Privil, že jsme řádně dosud nezačali a již končíme. Vlajka byla spuštěna ze stožáru v 16 hod. Dána možnost, aby, kdo chce, odjel na vlastní pěst. Škt. Schejbal doporučoval, abychom se drželi pohromadě, že bude učiněno vše, abychom mohli co nejdříve odejet. On s důstojníky že vytrvá s mužstvem do poslední chvíle.“³³

Situace československých letců byla opravdu tristní. Dne 18. června 1940 je nákladní automobily odvezly do přístavu v Bordeaux, kde se M. Borkovec a B. Bár spolu s mnoha dalšími československými letci nalodili na holandský nákladní parník Karanan, transportu velel již zmiňovaný štábní kapitán letectva Josef Schejbal (1903–1956). Dne 19. června loď zvedla kotvy a vyrazila na moře směrem k britským ostrovům a 21. června přistála v anglickém přístavu Falmouth. Další cesta evakuovaných Čechoslováků vedla na dostihové závodiště Haydock Park nedaleko Crewe (Lancashire), kde se 23. června v provizorním ubytování ocitlo na 300 mužů letecké skupiny z Francie.³⁴ Už 25. června odpoledne však letci opět měnili působiště, měli se přemístit do tábora u města Bridgnorth (Stropshire), kam dorazili druhý den časně rána. Došlo k dalšímu prezentování vojáků, ke zjišťování osobních dat a letecké praxe. Ovšem už 1. července 1940 následoval přejezd vlakem do Innsworth Lane u Gloucestru.³⁵ Tady byly vlastně položeny základy našeho letectva ve Velké Británii, neboť se vytvořil počáteční kádr pro vznik 310. československé stíhací a 311. československé bombardovací perutě. Jen pro úplnost ještě doplňme, že v den příjezdu do nového působiště povýšili M. Borkovce do hodnosti desátníka s účinností od 15. srpna 1940.³⁶

Další týdny a měsíce pobytu M. Borkovce na britských ostrovech jsou podchyteny nejen vojenskými kmenovými doklady, ale kupříkladu i dopisem jeho přítele Miroslava Antonína Liškutína (*1919) Karlu Borkovcovi z počátku roku 1946, kde rekapituluje společné působení v rámci RAF, kam měli oba Moravané od začátku namířeno.³⁷ Literárně zdatný Liškutín zachytil své osudy po příjezdu do Anglie v knize Bouřlivá oblaka. „Když bylo třídění leteckého personálu [v Innsworth Lane]

33 Bár, B.: *Vzpomínky*. Škt. Josef Schejbal stanul od poloviny dubna 1940 v čele československé letecké skupiny ve Francii a v roce 1941 se pak stal velitelem 311. československé bombardovací perutě ve Velké Británii. Blíže srov. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. Praha 2005, s. 258–259.

34 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list; Bár, B.: *Vzpomínky*. Spolu s autorem vzpomínek a M. Borkovcem byli v Haydock Parku přítomni i letci, kteří odjeli na jaře 1940 do Francie z Birchingtonu. Jednalo se o Františka Altmana (1904–1980), Václava Bouchnera (1914–1974), Václava Janderu (1908–?), Zikmunda Karáska (1917–?), Bedřicha Kružíka (1909–1971), Františka Obdržálka (1904–1980), Jindřicha Skirku (1914–1987) a Františka Vašatu (1911–1942).

35 Srov. Bár, B.: *Vzpomínky*.

36 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list.

37 Srov. Liškutín, M. A., Dopis K. Borkovcovi z 18. 1. 1946.

ukončeno,“ vzpomínal rodák z Jiříkovic u Brna, „odeslali nás všechny na leteckou základnu RAF Cosford, Wolverhampton, na běžné příjímácké procedury. Pamatuji si, že příjezd do Cosfordu na nás udělal výtečný dojem. Neuvěřitelně moderní kasárna se vším, co je zapotřebí v zájmu služby i pohodlí. V Cosfordu jsem také dělal příjímácké zkoušky pro základní službu v Royal Air Force a příjímácký výběr pro letecký personál. Tam jsem byl konečně 25. července 1940 přijat do služby jako AC 2 (vojín druhé třídy — nováček) s osobním číslem 787424. Podepsal jsem závazek sloužit v Dobrovolné záloze [Volunteer Reserve] Královského letectva po dobu trvání války a složil jsem přísahu [králi Jiřímu VI.].³⁸ Nějak podobně se cítil M. Borkovec, jehož přijali do RAF v Cosfordu 26. července 1940, přičemž obdržel osobní číslo 787528 i stejnou britskou hodnost AC 2 (Aircraftman 2nd Class) a spolu s dalšími budoucími stíhacími piloty, ač v Československu létal na bombardovacích letounech, začal prodělavat intenzivní výcvik.³⁹

Nejdříve absolvovali od 27. září 1940 všeobecný příjímač u 1. RW (Reception Wing) v Babbacombe u Torquay (Devonshire), kde se měli zdokonalit v angličtině a lépe se seznámit s britskými vojenskými předpisy. Poté následovalo od 8. března 1941 přeložení ke 3. EFTS (Elementary Flying Training School — elementární pilotní výcviková škola) ve Watchfieldu u Swindonu (Wiltshire), kde cvičili na dvouplošnicích De Havilland DH-82A a Tiger Moth Mk.II.

Další cesta mladých pilotů vedla 3. května 1941 do 33. kurzu organizovaného u 9. SFTS (Service Flying Training School — pokračovací pilotní výcviková škola) v Hullavingtonu u Chippenhamu (Wiltshire). Odtud se zachovala zpráva o leteckém a základním výcviku M. Borkovce (ukončil jej 23. července 1941), nosícího tehdy na rukávu britské hodnostní označení LAC (Leading Aircraftman — svobodník). Odlétal zde celkem 52 hodin a 55 minut na již zmiňovaných strojích Tiger Moth, 57 hodin a 25 minut na letounech Miles Master Mk.I a III. a mohl také na 15 hodin a 5 minut usednout do stíhačky Hawker Hurricane Mk.I. Při závěrečném přezkoušení uspěl na 81,5 % ze 100 % možných, přičemž stoprocentní ohodnocení získal za znalosti údržby letounu, letecké schopnosti byly ohodnoceny 81 %, navigační 75, respektive 84 %, a používání výzbroje letounu 63 %. Při samotném hodnocení leteckých předpokladů viděli instruktoři jako nadprůměrné létání, chování v kabině letounu, orientaci podle přístrojů, přistávání a čtení map, průměrným se jim jevílo noční létání, letecká akrobacie a létání ve formaci. Zajímavě vyznělo

38 Liškutín, M. A.: *Bouřlivá oblaka*, s. 39. V Cosfordu (Stropshire) se 2. 8. 1940 zformovala výcviková a náhradní jednotka československého letectva (Czechoslovak Depot), jíž procházeli všichni naši příslušníci přijímaní do RAF. V průběhu války se nacházela postupně ještě ve Wilmslow (Cheshire), St. Athanu v jižním Walesu (Glanmorgan) a opět v Cosfordu. Dále je třeba podotknout, že naši letci ve Velké Británii měli jako příslušníci RAF britskou hodnost, odpovídající jejich služebnímu zařazení, ale zároveň i československou armádní hodnost, přičemž se obě někdy dosti podstatně odlišovaly.

39 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list. Kromě M. A. Liškutína absolvoval výcvik s M. Borkovcem například ještě Jaroslav Hloužek (1920–1942), budoucí pilot 313. československé stíhací perutě. Jeho osudy jsou zpracovány v publikaci, již napsal Černý, Karel: *Z Vysočiny na křídla R.A.F.* Havlíčkův Brod 2002, s. 87–94.

i hodnocení osobních vlastností. Nadprůměrná byla jeho iniciativa, rychlost, rozhodnost v akci a sebekontrola, průměrné pak vytrvalost, odolnost, smysl pro zodpovědnost, metodičnost, rozvážnost a velitelské schopnosti. Získal tedy doporučení pro další výcvik a poté zařazení ke stíhacímu letectvu, ovšem s poznámkou, že se prozatím nedoporučuje k povýšení do důstojnické hodnosti.⁴⁰

Dne 3. srpna 1941 dorazil M. Borkovec do 10. kurzu zřízeného u 58. OTU (Operational Training Unit — operační výcviková jednotka) v Grangemouth u Falkirku ve Skotsku (Stirlingshire), jehož absolvování znamenalo, že pilot je připraven stát se příslušníkem bojové jednotky. Na tomto místě pobyl s dalšími kamarády do poloviny září 1941 a učil se pilotáži stíhačky Supermarine Spitfire Mk.I.⁴¹ Pak už následovalo přeložení k operační službě, Sgt (Sergeant — četař) M. Borkovec zamířil na základnu Portreath (Cornwall), od 15. září 1941 byl totiž zařazen k tam působící 313. československé stíhací peruti (No 313 [Czechoslovak] Fighter Squadron), vedené S/Ldr (Squadron Leader — major) Josefem Jaškem (1913–2001).

Na novém působišti se objevil 18. září 1941 a přidělili jej k letce B, jíž tehdy velel F/Lt (Flight Lieutenant — kapitán) Stanislav Fejfar (1912–1942); ke stejnému datu byl také povýšen do československé hodnosti četaře.⁴² U „třístátrnáctky“ však novopečený stíhač setrval jen do 20. září; blíže nespecifikované zdravotní důvody jej totiž přinutily nastoupit do nemocnice Královského námořnictva (Royal Navy) v Plymouthu a odtud jej — stále vedeného ve stavu nemocných — převeleli na leteckou základnu Box u města Bath (Wiltshire), kde sídlilo velitelství 10. skupiny Velitelství stíhacího letectva RAF (No 10 Group Fighter Command).⁴³

Zatím se 313. československá stíhací peruť 15. prosince 1941 přesunula z Portreathu na stanici Hornchurch blízko Londýna (Essex), den před tím k ní byl kmeno-

40 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list.

41 Tamtéž a dále Liškutín, M. A.: *Letecká služba*. Cheb 1991, s. 56 (obrazová příloha); Liškutín, M. A.: *Bouřlivá oblaka*, s. 39–45. Stojí za zmínku, že z Čechoslováků absolvovali kurz kromě M. Borkovce, J. Hloužka a M. A. Liškutína ještě Vladimír Kopeček (1917–1955, později 65. britská stíhací a 312. československá stíhací peruť), František Loucký (1912–1988, 65. a 312. peruť), Karel Pavlík (1918–1942, 313. peruť), Antonín Prvonič (1915–1944, 145. britská stíhací a 312. peruť), Antonín Vendl (1919–2002, 313. a 501. britská stíhací peruť), Karel Vrtiš (1918–1942, 501. peruť). Frekventanti Josef Grič (1914–1941) a Bohumil Šíma (1916–1941) zahynuli při nehodách během kurzu.

42 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list; dále Liškutín, M. A., Dopis K. Borkovcovi z 18. 1. 1946; Liškutín, M. A.: *Bouřlivá oblaka*, s. 39–45; Černý, K.: *Z Vysočiny na křídla R. A. F.*, s. 88–89; Rajlich, J. — Sehnal, Jiří: *Stíhači nad Kanálem*. Praha 1993, s. 273; Rajlich, J.: *313. stíhací peruť*. Plzeň 1996, s. 155; Kudrna, Ladislav: *Na zemi a obloze západní Evropy. Příběh českého letce Stanislava Fejfara*. Praha 2007, s. 191. O výcviku československých letců v rámci RAF obecně srov. Rajlich, J.: *Jediný československý maršál. Životní osudy Air Marshalla, armádního generála (in memoriam) RNDr. Karla Janouška, KCB (1893–1971)*. Brno 2002, s. 185–196. Zbývá doplnit, že 313. československá stíhací peruť byla založena 10. 5. 1941 na základně Catterick (Yorkshire).

43 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list.

vě opět přidělen i Sgt Borkovec. Ve stavu své staronové jednotky, konkrétně u letky B, vedené stále F/Lt S. Fejfarem, figuruje od 12. ledna 1942, ovšem jako neoperační, tedy bojových akcí se neúčastní pilot.⁴⁴ Protože po dobu svého ochození nelétal, vyslali jej nadřízení od 26. do 31. ledna do opakovacích kurzů (Refresher Course) k 52. OTU v Aston Down (Gloucestershire) a od 31. ledna do 26. února k 53. OTU ve waleském Llandow (Glamorganshire), kde si měl „osvěžit“ dovednosti pilotáže stíhacího letounu.⁴⁵ Hlavním úkolem „třistatřináctky“ vyzbrojené v tomto období stroji Supermarine Spitfire Mk.VB byla účast na tzv. „sweepch“ (nebo-li zametání), jak piloti nazývali útočné operace RAF nad územím okupované Francie, Belgie a Nizozemí či nad mořem, a také doprovody bombardérů.⁴⁶

M. Borkovec se vrátil z opakovacího kurzu na konci února, ovšem první „ostré“ akce se zúčastnil až 24. dubna 1942, kdy 313. perut' od 13.55 hodin doprovázela bombardéry Douglas A-20 Boston při náletu na doky ve Vlissingenu v Nizozemí. Při cestě zpět do Anglie se objevily německé letouny Focke Wulf FW 190 a začaly pronásledovat Spitfiry československých stíhačů. Husovický rodák prodělal první křest ohněm, v němž ztratil jednoho spolubojovníka; při akci padl F/Sgt (Flight Sergeant – rotný) Prokop Brázda (1915–1942).⁴⁷ Druhý start podniknutý stejného dne uskutečnila 313. perut' v 16.40 hodin, kdy její letouny doprovázely Bostony při náletu na město Abbeville v severní Francii.⁴⁸ Sgt M. Borkovec se aktivně účastnil i dalších akcí, při nichž docházelo často ke srážkám s německými stíhači (například 25. a 26. dubna 1942 absolvoval doprovod bombardérů nad Abbeville, St. Omer a Calais ve Francii).⁴⁹ Při plné operační činnosti došlo také 30. dubna 1942 k přestěhování základny 313. perutě z Hornchurch na letiště Fairlop. I když se nejednalo o příliš daleký přesun (cca 12 km) byl to jistě pořádný zásah do života fyzicky i psychicky těžce zkoušených pilotů. Přesto se M. Borkovec zapojil do akcí už onoho 30. dubna (doprovody bombardérů nad Nizozemí a Francii). Podle archivních záznamů se brněnský letec za měsíc duben 1942 (tedy vlastně za celé své dosavadní operační nasazení u perutě) zúčastnil deseti „sweepů“ nad okupovanou Evropou, při nichž prožil ve vzduchu 14 hodin a 45 minut, spolu s lety nad anglickým územím měl na kontě 19 hodin a 50 minut v kabině Spitfiru.⁵⁰

Ani následující měsíc nic nezměnil na účasti „třistatřináctky“ v bojových operacích. Dne 5. května její piloti doprovázeli — a nechyběl při tom ani Sgt M. Borkovec — Bostony při náletu na francouzské Lille. Návrat do Anglie jim řádně

44 Tamtéž; dále Rajlich, J. — Sehnal, J.: *Stíhači nad Kanálem*, s. 273 a Kudrna, L.: *Na zemi a obloze*, s. XIII (obrazová příloha).

45 Srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list.

46 Blíže o působení jednotky v období duben–květen 1942 srov. Rajlich, J.: *313. stíhací perut'*, s. 51–66.

47 Srov. Kudrna, L.: *Na zemi a obloze*, s. 249–250.

48 Tamtéž, s. 250.

49 Tamtéž, s. 251–253.

50 Tamtéž, s. XV (obrazová příloha).

znepříjemnil střet s německými Focke Wulfy FW 190, přičemž příslušníci 313. peruč sestřelili v nastalém boji dvě německé stíhačky jistě a jednu pravděpodobně, přišli však o Sgt Karla Pavlíka.⁵¹

V první polovině druhé květnové dekády 1942 zaznamenali meteorologové v části Anglie, kde leželo letiště Fairlop, „neletecké“ počasí; ke změně k lepšímu došlo v neděli 17. května. Toto datum se mělo stát osudným nejen veliteli letky B 313. československé stíhací peruč F/Lt S. Fejfarovi, ale i bývalému zámečníkovi z brněnské Zbrojovky, povýšenému 7. května do československé hodnosti rotného, jehož válečné události zavály až na britské ostrovy.⁵² V 10.40 hodin onoho dne odstartovala „třístátřináctka“ spolu s dalšími britskými peručemi ke krytí dvanácti bombardérů Boston, jež měly namířeno na přístav Boulogne sur Mer ve Francii. Po splnění úkolu se letouny obrátily zpět na západ k anglické pevnině, avšak kolem 11.30 hodin byli proti Britům a Čechoslovákům vysláni stíhači 26 JG (Jagdgeschwader — stíhací eskadra). Piloti 313. peruč napjatě očekávali, co se bude dít. A právě tehdy se — podle očitých svědků — od sestavy oddělily Spitfire Mk.VB BL973 (RY-S) F/Lt S. Fejfara a Spitfire Mk.VB BM260 (RY-U) Sgt M. Borkovce a vydaly se zpět k francouzskému pobřeží; to byly poslední okamžiky, kdy je spolubojovníci spatřili.⁵³ Válečný deník „třístátřináctky“ pak popisuje celou událost takto: „*Start v 10.40 hodin, R.V. [rendez-vous, setkání] nad Hornchurchem a Beachy Head, stoupání a francouzské pobřeží překročeno ve výši 20 000 ft. [stop, tj. skoro 6 100 metrů] nad Boulogni, kurs na St. Omer, kde byli hlášeni nepřátelští stíhači. Jejich výška byla 20 až 25 000 ft. [6 100 až více než 7 600 metrů]. V prostoru tomto byl angažován spodní wing, naše peruč dělala výškové zajištění. Po boji vrací se formace a překračuje francouzské pobřeží ven do Kanálu, když kpt. Fejfar s rt. [rotným] Borkovcem se otočili na druhou stranu (patrně viděli nepřátelské stíhače) a letěli zpět k Francii. Další zprávy o nich není...*“⁵⁴

Jaká však byla příčina tohoto náhlého neočekávaného rozhodnutí zkušeného velitele F/Lt S. Fejfara, jehož muselo jeho „číslo“, Sgt M. Borkovec, následovat za každých okolností?

Vysvětlení možná podává vzpomínka S/Ldr Karla Mrázka (1910–1998), tehdejšího velitele 313. peruč, který „odtržení“ obou letounů od formace s úžasem pozoro-

51 Tamtéž, s. 261–265.

52 K povýšení srov. VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddůstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list.

53 Srov. Kudrna, L.: *Na zemi a obloze*, s. 270; Kudrna, L.: *Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války*. Praha 2003, s. 180–181; Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. Černá kronika československého letectva v RAF 1940–1945, 7. část*. Cheb 2004, s. 416; podrobně Týž.: *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945, 3. část (1942)*. Cheb 2001, s. 285–289 a Týž.: *Esá na obloze. Nejúspěšnější českoslovenští stíhači ve 2. světové válce*. Praha 1995, s. 97.

54 Włodarczyková, Vladimíra: *Letci z Jižnomoravského kraje v jednotkách Royal Air Force 1940 (srpen) až 1945. (1. část, srpen 1940–1943)*. In: Jižní Morava — vlastivědný sborník 24, 1988, s. 11. Wing (křídlo) se skládal zpravidla ze třech peruč, „třístátřináctka“ byla tehdy spolu se 64. a 122. britskou peručí součástí hornchurského wingu. V záznamu citovaný „spodní“ wing měl velitelství na základně v Kenley.

val: „*Volal jsem Standu [Fejfara] zpět — bylo to zakázané, trhat se od skupiny, protože se tam odpadlík mohl stát snadnou obětí větší skupiny nepřátel, která se na něj mohla neočekávaně vrhnout. Bohužel, Standa mě neposlechl. Viděl asi dole nějakého skopčáka a chtěl ho dostat. Standa byl posledy touhou pomstít našeho společného kamaráda Frantu Fajtla, kterého skopčáci dostali 5. května 1942. Myslím, že to byl asi pravý důvod, proč se odtrhl.*“⁵⁵ Dalším důvodem bylo neustálé psychické vypětí, kterému byli piloti vystaveni. Zbývá dodat, že S. Fejfara sestřelilo německé stíhací eso Gruppenkomandeur (velitel skupiny) III/JG 26 Hptm. (Hauptmann — kapitán) Josef Priller (1915–1961) v 11.33 hodin nad Francií, M. Borkovec se stal obětí Focke Wulfu FW 190 Lt (Leutnant — poručík) Johanna Aistleitnera (1921–1944) ze Stabstaffel (štábní letka) JG 26 v 11.43 hodin nad mořem 15 km severozápadně od přístavu Calais.⁵⁶ Jeho tělo se nikdy nepodařilo nalézt, jméno je uvedeno na panelu č. 78 v památníku nezvěstných letců RAF v anglickém Runnymede, ležícím asi 30 km západně od Londýna (Surrey); S. Fejfar našel poslední odpočinek na hřbitově v Pihen-lés-Guînes nedaleko Calais ve Francii.⁵⁷

Sgt (v československém hodnostním žebříčku rotnému) M. Borkovcovi v den smrti chyběl necelý měsíc do šestadvacátých narozenin... Doplňme ještě, že v květnu 1942 měl na kontě 10 hodin a 40 minut při operačních letech nad nepřátelským územím (sedmáct „sweepů“), za necelé dva měsíce tak nalétal 25 hodin a 25 minut při bojových akcích mimo britské území, celkem se jeho závěrečný letový účet zastavil na 30 operačních hodinách a 30 minutách.⁵⁸ K úplnému uzavření válečné činnosti M. Borkovce je snad na místě konstatování, které hodnotí míru odpovědnosti vynikajícího pilota S. Fejfara na tragickém vyústění celého příběhu, které vyslovil historik Ladislav Kudrna: „*Smutné na tom je, že jeho [Fejfarovo] nezodpovědné chování stálo život i jeho čísla, mladého Sgt Borkovce.*“⁵⁹ Ještě 30. listopadu 1942 britské Air Ministry (Ministerstvo letectví) prohlásilo M. Borkovce v dopise Inspektorátu československého letectva v Londýně oficiálně za mrtvého a jako datum úmrtí potvrdilo 17. květen 1942, tedy den, kdy svedl svůj poslední boj a od kdy byl úředně veden jako „missing“ (nezvěstný).⁶⁰

-
- 55 Rajlich, J.: *313. stíhací perut'*, s. 67. Ironií osudu František Fajtl (1912–2006), tehdy velitel 122. britské stíhací perutě, jehož sestřelili stíhači Luftwaffe 5. 5. 1942, přežil, unikl s pomocí francouzského odboje zajetí a v srpnu 1942 se vrátil do Anglie. Dále srov. také Fajtl, František: *Vzpomínky na padlé kamarády*. Praha 1991, s. 130.
- 56 Srov. Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. Černá kronika*, s. 416–419; Týž: *Essa na obloze*, s. 97; Kudrna, L.: *Na zemi a obloze*, s. 274–275; Fajtl, F.: *Vešel jsem stíhačům. Podle paměti generála Karla Mrázka*. Cheb 1997, s. 98–99; *Aces of the Luftwaffe — Johann Aistleitner*. Dostupné z: <http://www.luftwaffe.cz/aistleitner.html>, cit. 2009-02-10. Jednadvacetiletý Aistleitner pocházel z rakouského Salcburku.
- 57 Srov. Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. Černá kronika*, s. 418–419.
- 58 Srov. VÚA-VHA Praha, fond Československé letectvo-Velká Británie (ČSL-VB), Inspektorát československého letectva 200/CIII/1/108, Operační činnost 313. perutě — 1942, květen. Za spolupráci děkuji J. Railovi. Operační turnus stíhacího pilota tehdy obnášel 200 letových hodin.
- 59 Kudrna, L.: *Na zemi a obloze*, s. 274.
- 60 Srov. Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. Černá kronika*, s. 419. Rodina musela žádat o prohlášení o smrti M. Borkovce ještě i československé úřady v roce 1946. Krajský soud civilní v Brně tak vydal 26. 4. 1946 výnos o „Prohlášení za mrtva“ na žádost Miroslavova bratra Karla (opis v držení rodiny).

Je téměř jisté, že po celou dobu války o něm rodina neměla žádné zprávy. Účast syna a bratra v československých vojenských jednotkách v zahraničí se jí však dotkla 17. září 1942, kdy němečtí okupanti spustili Aktion E – Emigranten; tehdy došlo k zatýkání příbuzných osob, které uprchly do zahraničí. Toto postihlo i pilotovu matku Marii Borkovcovou, která musela do 21. dubna 1943 pobývat v internačním táboře ve Svatobořicích u Kyjova, manžel a syn Karel byli také jistý čas drženi v internaci, pravděpodobně v brněnském táboře Pod kaštany. Dcera Marie, v té době již vdaná, tomuto osudu unikla.⁶¹ Paradoxní přitom je, že M. Borkovec v době uvěznění rodičů a bratra už čtyři měsíce nežil...

Inspektorát československého letectva ve Velké Británii, spravující záležitosti našich příslušníků RAF, měl krátce po osvobození nelehký úkol – informovat příbuzné stovek zahynuvších letců o tom, že své drahé už nikdy nespatrií. Také do Husovic přišel Karlu Borkovcovi dopis odeslaný 6. června 1945 z Londýna, v němž inspektor československého letectva, divizní generál RNDr. Karel Janoušek (1893–1971), psal, že „[...] s největším politováním Vám potvrzuji zprávu, kterou jste pravděpodobně již obdržel telegraficky.“⁶² Dále rekapituloval stručně působení jeho syna u stíhací perutě a informoval o úředním prohlášení za mrtvého. Dopis končí slovy: „*Položil svůj mladý život v boji proti nepříteli jako věrný syn své země a statečný obhájce našich společných ideálů a svobody. Osobní majetek, který po sobě zanechal, bude Vám odevzdán, jakmile to okolnosti dovolí. Cítím s Vámi, vážený pane, Vaši bolest a děkuji Vám jménem svým a jménem všeho čs. letectva za společnou obět a vítězství, o které se rotný Borkovec zasloužil. Čest jeho jménu, práci i památce.*“⁶³ Padlý letec byl Osobním věstníkem ministerstva národní obrany č. 8 z 1. února 1947 povýšen in memoriam na štábního rotmistra letectva v záloze, rodinu o tom informoval zvláštním přípisem tehdejší velitel československého letectva divizní generál ing. Alois Vicherek (1892–1956).⁶⁴

Pak se na dlouhou dobu oficiální místa odmlčela, přišel totiž únor 1948 a nebylo žádoucí připomínat účast československých letců v bojích na Západě ani hovořit

61 Srov. Moravské zemské muzeum, Historické oddělení, inv. č. 14874, Seznam vězňů internovaných ve Svatobořicích od 17. 9. 1942 do 13. 4. 1945. O osudech dalších členů rodiny Borkovcových srov. sdělení M. Růžičkové z 8. 8. 2010.

62 Janoušek, Karel, Dopis K. Borkovcovi ze 6. 6. 1945 (originál v držení rodiny). Gen. K. Janoušek byl do března 1940 faktickým velitelem československého letectva ve Francii, poté pověřen organizováním výcviku našich letců. Po příchodu do Velké Británie stanul v červenci 1940 v čele nově vzniklého Inspektorátu československého letectva; v této funkci zůstal až do konce války. Podrobněji srov. Rajlich, J.: *Jediný československý maršál*. Brno 2002.

63 Tamtéž.

64 Srov. Vicherek, Alois, Přípis K. Borkovcovi z 28. 2. 1947 (originál v držení rodiny); VHÚ-VHA Bratislava, fond Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov, sign. 1916/Borkovec, M., Kmenový list. Gen. A. Vicherek velel od března 1940 československému letectvu ve Francii (funkci formálně zastával i po příchodu do Velké Británie do června 1941). Pak pracoval v Kanceláři prezidenta republiky a zastával funkci předsedy Československého Červeného kříže. V květnu 1945 se stal velitelem československého letectva. Podrobněji srov. Duda, Zbyněk Miloš: *Agónie svědomí. Generál Alois Vicherek a jeho generace ve světle českých dějin*. Praha 1997.

o jejich obětech. Až po společenských změnách v roce 1989 se přeživším i padlým bývalým příslušníkům RAF dostalo společenského zadostiučinění. Rozkazem ministra národní obrany České a slovenské federativní republiky č. 0103 z 29. května 1991 byly většině z nich uděleny vyšší vojenské hodnosti, Miroslava Borkovce tak in memoriam povýšili na plukovníka letectva. Vzpomnělo si i jeho rodné město — od 11. září 1997 po něm nese jméno ulice na sídlišti v Brně-Lišni.⁶⁵ Je to málo nebo dost pro muže, který za svobodu vlasti obětoval svůj život? To nechtě posoudí čtenáři tohoto příspěvku, jenž chce přispět k přiblížení života československého vojáka, pilota RAF, známého většinou z literatury pouze jako „věrné číslo“ stíhacího esa Stanislava Fejfara.

65 Srov. *Encyklopedie města Brna*. Dostupné z <http://encyklopedie.brna.cz>, cit. 2010-08-04. Pro úplnost dodáme, že jméno K. Borkovce je uvedeno také na pomníku věnovanému více než devadesáti zaměstnancům Zbrojovky Brno, kteří zahynuli v době nacistické okupace (byl odhalen v areálu podniku na Lazaretní 7 dne 25. 10. 1946) a na pamětní desce obětí prvního a druhého odboje v Brně-Husovicích v parku při ulicích Rotalova a Elgartova. (Srov. *Encyklopedie města Brna*. Dostupné z <http://encyklopedie.brna.cz>; cit. 2011-03-07).

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

- P1** M. Borkovec (druhý zleva)
s matkou, bratrem Karlem a sestrou
Marií, přibližně rok 1918.
Uloženo v soukromém archivu
Miroslavy Růžičkové.
- P2** Podobenka M. Borkovce, 1937.
Uloženo v soukromém archivu
Miroslavy Růžičkové.
- P3** Potvrzení polského Komitetu
pomocy uchodźcom, vystavené
v Krakově, 7. 5. 1939.
Uloženo v soukromém archivu
Miroslavy Růžičkové.
- P4** Registrační průkaz potvrzující
příjezd M. Borkovce na britské
území, 18. 5. 1939.
Uloženo v soukromém archivu
Miroslavy Růžičkové.
- P5** Frekventanti stíhacího pilotního
výcviku ve Velké Británii, 1941.
Zleva Miroslav Zauf, Miroslav
Borkovec, Jaroslav Hloužek
a Karel Pernica. Mírových dní
roku 1945 se dočkal jen poslední
jmenovaný...
Uloženo v soukromém archivu
Miroslavy Růžičkové.
- P6** Skupina leteckých kadetů,
absolventů výcviku u 58. OTU
v Grangemouth, srpen–září 1941.
Zleva Jaroslav Hloužek, Miroslav
Borkovec, Karel Vrtiš, Antonín
Vendl, Miroslav Antonín Liškutín,
František Loucký, Vladimír
Kopeček a Antonín Prvonič.
Na konci války budou čtyři z nich
mrtvi...
Uloženo v soukromém archivu
Miroslavy Růžičkové.
- P7** M. Borkovec, 1941–1942.
Uloženo v soukromém archivu
Miroslavy Růžičkové.

P1 M. Borkovec (druhý zleva) s matkou, bratrem Karlem a sestrou Marií, přibližně rok 1918.

P2 Podobenka M. Borkovce, 1937.

P3 Potvrzení polského Komitetu pomocy uchodźcom, vystavené v Krakově, 7. 5. 1939.

REGISTRATION CERTIFICATE No. 676570
 ISSUED AT *Talmont*
 ON *20th June 1939*

NAME (Surname first in Roman Capitals)
BORKOVEC Miroslav

ALLS

Left Thumb Print
 (if unable to sign name
 in English Characters)

PHOTOGRAPH

Signature of Holder *Borkovec M.*

Nationality *Czechoslovakian*
 Born on *13.6.16* *Brno, Slovakia*
 Previous Nationality (if any) *Austrian*
 Profession or Occupation *Civil and military Air Pilot. Nav.*
 Single or Married *Single*
 Address of Residence *C/o Mrs. Shaw - 5 Bayview Terrace, Northview, Cwll.*
 Arrival in United Kingdom on *18.5.39*
 Address of last Residence outside U.K. *1209 Svoboda, Brno 16, Czechoslovakia*
 Government Service *Pilot in 5th. Ref. Pl. Brno, Czechoslovakia Air Force from 1.9.37 to 24-3-39.*
 Passport or other papers held *Czechoslovakian passport No. C. 1024/39; issued at Krakow, Poland. 6-5-39.*

P4 Registrační průkaz potvrzující příjezd M. Borkovce na britské území, 18. 5. 1939.

P5 Frekvenci stíhacího pilotního výcviku ve Velké Británii, 1941. Zleva Miroslav Zauf, Miroslav Borkovec, Jaroslav Hlouček a Karel Pernica. Mírových dní roku 1945 se dočkal jen posledně jmenovaný...

P6 Skupina leteckých kadetů, absolventů výcviku u 58. OTU v Grangemouth, srpen–září 1941. Zleva Jaroslav Hloužek, Miroslav Borkovec, Karel Vrtiš, Antonín Vendl, Miroslav Antonín Liškuťín, František Loucký, Vladimír Kopeček a Antonín Prvonič. Na konci války budou čtyři z nich mrtvi...

P7 M. Borkovec, 1941–1942.

JANA OSOLSOBĚ

ARCHITEKT A URBANISTA ADOLF LIEBSCHER MLADŠÍ

Abstrakt: The study presents a biography of architect Adolf Liebscher junior (1887–1965), the founder of the urbanism studio at Czech technical university in Brno. It attempts an analysis and evaluation of his architectural and urban projects or realizations, designed for Prague, Brno, Znojmo, Uzhorod, Mělník, Prostějov, Uherské Hradiště, Dvůr Králové nad Labem, Mšeno and other cities, towns and villages. His architectural works range in style from Neo-Renaissance through Art Deco, Expressionism, Rondocubism to moderate Constructivism, which begins to manifest in his work after 1925. The study also includes a comprehensive mention of Liebscher's set of vedutas of Czech and Moravian towns, Italy, Austria, Russia, Holland, Egypt and other countries, which nevertheless has not been discovered yet. This part of the article has been elaborated on the basis of a review by his colleague, architect Bohumil Babánek.

Keywords: Adolf Liebscher junior (1887–1965), Adolf Liebscher senior (1857–1919), Jan Cerha, Ernst Wiesner, Bohumil Babánek, architecture, urbanism, vedutas, Italian piazzas, Neo-Renaissance, Art Deco, Expressionism, Constructivism, Prague, Brno, Uzhorod, Znojmo, Uherské Hradiště, Mělník, Dvůr Králové nad Labem, Prostějov

Existují dosud bílá místa na mapě naší meziválečné architektury. Jedním z nich je zatím opomíjené dílo profesora brněnské české techniky, ing. arch. Adolfa Liebschera ml. Zůstal poněkud ve stínu svého známějšího otce a také razantně se prosazujících funkcionalistických architektů zvučných jmen, z nichž někteří byli jeho žáky. Tato studie, která si z důvodu značného rozsahu autorova díla nečiní nárok na úplnost, se pokusí alespoň částečně zhodnotit jeho architektonický a urbanistický přínos pro řadu českých a moravských měst i obcí. Nelze zde opomenout ani umělcovu celoživotní tvorbu vedut.¹

Narodil se 3. května 1887 v Praze na Královských Vinohradech jako syn malíře z generace Národního divadla, ilustrátora a profesora kreslení na pražské české technice Adolfa Liebschera st. (1857–1919) a jeho manželky Aloisie, rozené Barochové.² Malovali také oba jeho strýcové — krajinář Karel Liebscher, školený ve Vídni, i akvarelista autodidakt František Liebscher.

Adolf Liebscher mladší maturoval v roce 1905 na reálce v Ječné ulici v Praze. Brzy začal rovněž kreslit a malovat, proto byl přijat na Akademii výtvarných umění v Praze. Zanedlouho však přestoupil na tamní českou techniku na odbor architektury a pozemního stavitelství, který studoval v letech v letech 1905–1911. Po roční praxi u stavební firmy Nekvasil si doplnil studium pobytem v cizině, hlavně v Itálii. Kromě vlastního otce jej vyučoval uznávaný architekt, kreslíř a akvarelista, profesor Jan Koula. Liebscher se představil veřejnosti jako jednadvacetiletý na pražské technice při příležitosti Jubilejní výstavy v Praze roku 1908, když porota pro expozici v Rudolfinu přijala jeho dva akvarely *Gardské jezero* a *Santa Maria della Salute* (kostel v Benátkách). V roce 1911, po složení druhé státní zkoušky, mu byl udělen inženýrský diplom. Od 1. července 1911 do 30. března 1912 pracoval u stavební firmy architekta Matěje Blechy v Karlíně. Poté byl od 1. dubna 1912 do 31. prosince 1913 zaměstnán u stavitele Karla Nováka v Mělníce. Zde později získal díky tomuto

-
- 1 Osolobě, Jana: *Architektonické a pedagogické dílo profesorů odboru architektury a pozemního stavitelství na ČVŠT v Brně v letech 1919–1939*. Disertační práce obhájená na Fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně. Brno 1999.
 - 2 Životopisné údaje jsou převzaty z následujících zdrojů: Archiv Vysokého učení technického v Brně (dále jen Archiv VUT Brno), fond Osobní spisy zaměstnanců 1899–2009 (dále jen fond Osobní spisy zaměstnanců), sign. L3, Adolf Liebscher 1887–1965, Curriculum vitae Adolfa Liebschera ze 4. ledna 1940 (kopie z Archivu VUT Brno, uložena v pomocném fondu oddělení dějin architektury Muzea města Brna); *Masarykův slovník naučný. Díl IV. (Ko–M)*. Praha 1929, s. 458; *Ottův slovník naučný nové doby. III. díl, sv. 2*. Praha 1935, s. 1199; *České biografie*. Liebscher Adolf, série 25, 25. 4. 1940; ru: *Prof. Arch. Inž. Dr Liebscher šedesátníkem*. Slovo národa, roč. 3, č. 99, 27. 4. 1947, s. 11; F: *Šedesátiny prof. Adolfa Liebschera*. Svobodné noviny, roč. 3, č. 103, 3. 5. 1947, s. 5; Toman, Prokop: *Nový slovník československých výtvarných umělců. Sv. II. (L–Ž)*. Praha 1950, s. 33; Babánek, Bohumil — Liebscher, Adolf ml.: *Adolf Liebscher (1857–1919) (st.)*, *Prof. ing. dr. Adolf Liebscher (ml.)*, *katalog k výstavě*. Olomouc 1955, s. 7–9; ab: *Adolf Liebscher sedmdesátníkem*. Československý architekt 3, 1957, č. 10, s. 2; Franěk, Otakar: *Dějiny České vysoké školy technické v Brně. Díl 1. Do roku 1945*. Brno 1969, s. 292–293; Týž: *Dějiny Vysokého učení technického v Brně. Díl 2*. Brno 1975, s. 157; Rozehnal, Bedřich: *Vzpomínka na Adolfa Liebschera*. Štafeta 10, 1978, č. 3, s. 13–14.

kontaktu některé zakázky. Pak odjel podruhé do ciziny. Od 1. ledna 1914 do 1. července téhož roku studoval v Itálii a Francii architekturu a městské útvary.³ Plodným výsledkem tohoto Liebscherova období byla práce *O vývoji italského náměstí*. Po návratu do vlasti se na obor architektura a stavba měst habilitoval. Ten se v následujících letech stal Liebscherovou doménou.

Na dobu od 1. října 1916 do 30. září byl 1917 jmenován asistentem při odboru pozemního stavitelství vysoké školy technické v Praze. Od února 1917 musel Liebscher nastoupit vojenskou službu jako domobranecký poručík-inženýr. Pomáhal při zakládání vojenských hřbitovů, hlavně v Haliči na území dnešního Polska a Ukrajiny. O jeho činnosti za první světové války chybějí však přesnější údaje. Dne 24. prosince téhož roku byl superarbitrován a přeložen do neaktivního stavu, v němž setrval jedenáct měsíců. Po návratu z války si roku 1918 otevřel v Praze vlastní projekční kancelář, v níž s ním na počátku 20. let jako praktikant spolupracoval i Bohumil Babánek. Na postu asistenta na pražské České vysoké škole technické působil pak Liebscher tři roky.

V roce 1919 se pod patronací Krasoumné jednoty zúčastnil spolu se svým otcem A. Liebscherem, s K. Thiemannem, V. Nowakem a O. Th. V. Steinem souborné prodejní výstavy akvarelů v pražském Rudolfinu. Vystavoval zde padesát osm obrazů z Itálie, Ruska, Holandska, ale i z českých zemí.

Po smrti svého otce (1919) byl v letech 1919–1921 pověřen suplováním na ústavu kreslení a malířství České vysoké školy technické v Praze. Zde byl také v roce 1921 promován na doktora technických věd.

Doktorský titul získal disertační prací s tématem *Regulace Mělníka*, kterou projektoval již roku 1919.

Nedlouho po založení odboru architektury a pozemního stavitelství na Českém vysokém učení technickém v Brně, k němuž došlo 5. listopadu 1919, byl povolán jako jeden z prvních profesorů, aby zde přednášel dějiny architektury, nauku o kompozici a výstavbě měst. Dekretem ze dne 29. prosince 1922 byl jmenován mimořádným profesorem I. stolice architektury, což mu umožňovalo soustředěnější zájem o urbanismus, obor, který teprve bojoval o svůj význam.⁴ Za Liebscherova působení bylo dosaženo vysoké úrovně v plánování měst a obcí. Hodně cestoval, stále se však vracíval do Itálie. Poznal i Rakousko, Německo, Belgie, Holandsko, Francii, Anglii, Jugoslávii, Bulharsko, Rumunsko, Turecko, Řecko, Libanon, Egypt, Polsko.

Také v Brně spolupracoval Liebscher při mnoha architektonických a urbanistických úkolech, buď na přípravách jako poradce či posuzovatel, nebo jako soutěžící. Byl uznávaným odborníkem v řadě poradních sborů, institucí a porot i účastníkem

3 Bedřich Rozehnal uvádí ve svém vzpomínkovém článku celkovou délku jeho studijních pobytů v zahraničí dva a půl roku.

4 Do Brna za ním záhy po absoltoriu přešel také architekt Bohumil Babánek, který u něj až do roku 1927 pracoval jako asistent.

mezinárodních kongresů. Publikoval v časopisech *Stavba*, *Architekt SIA*, *Horizont* a *Technik radí*.

V roce 1922 dostal na Ústavu architektury I. přiděleny k vyučování tyto předměty: architektura I. kompozice, dějiny architektury starověku, dějiny architektury středověku, výstavba měst I. a II. Pro studijní rok 1928/1929 se stal děkanem odboru architektury a pozemního stavitelství; tuto funkci opět vykonával v roce 1936/1937. Řádným profesorem Ústavu architektury I. byl jmenován Liebscher až roku 1929 — po sedmiletém pedagogickém působení na brněnské technice. Na počátku studijního roku 1930/1931 byl v rámci lepšího uspořádání studia jeho ústav přejmenován na Ústav architektury II. Jako pedagog vychoval Liebscher řadu architektů-urbanistů, pro něž však zpočátku chyběly učební texty. V roce 1938 proto vydal za pomoci Donátova fondu první odborná urbanistická skripta s názvem *Stavba měst*, která obsahují přílohy s názornými vyobrazeními městských typů a struktur. V brněnské pobočce Klubu architektů i kolem časopisu *Stavba* soustřeďoval řadu svých mladších současníků.⁵ Roku 1930 se stal členem poradního regulačního sboru města Brna. Kromě pedagogické a organizační práce provozoval Liebscher v Brně také vlastní projekční kancelář; byl úředně autorizovaným inženýrem pro architekturu a pozemní stavby.

Dne 31. července 1940 byl Adolf Liebscher v důsledku válečného uzavření českých vysokých škol ministerstvem přeložen na dovolenou s čekatelným. Stalo se mu osudným, že byl koncem války na krátký čas nasazen do plánovacího oddělení Zemského úřadu v Brně. Po skončení druhé světové války byl obviněn z kolaborace s Němci. Více než rok Liebscher za pomoci svědectví přátel a spolupracovníků dokazoval svou bezúhonnost. Ve své obhajobě mimo jiné píše: „*V podání ze dne 13. 3. 1943 personálnímu oddělení Zemského úřadu se mluví, že mám být přidělen na omezenou dobu a že můj úkol má být přepracování stávajících podkladů obcí, materiálu národohospodářského ústavu. Z tohoto určení jest jasno, že německé vedení mne nemínilo použít jako vedoucího úředníka Zemského úřadu, nýbrž jako odborného poradce při plánování obcí a okresů. Touto činností, i kdybych ji nebyl sabotoval, nebyl bych mohl nikdy poškodit zájem našeho budoucího státu, ani žádné osoby, ani jejího majetku.*“ Ministerstvo školství a osvěty nakonec Liebschera reaktivovalo, zastavilo čekatelné dnem 30. 4. 1945 a od 1. 5. 1945 mu zpětně poukázalo příslušný služební plat.

Ve školním roce 1947/1948 byl na odboru architektury zřízen Ústav stavby měst a plánování, který Liebscher ještě krátký čas vedl. Po únoru 1948 byl však architekt pod tlakem akčního výboru Benešovy techniky nucen opět odejít na dovolenou s čekatelným. Dne 31. 3. 1949 rozhodlo ministerstvo školství, věd a umění o jeho přeložení na trvalý odpočinek.

Po nuceném odchodu z brněnské techniky působil jako expert Stavoprojektu v Prostějově. Stal se rovněž expertem KNV ve Zlíně (tehdy Gottwaldově) a Krajského

5 K jeho žákům patřili například Zdeněk Alexa, Hugo Foltýn, František Kalivoda, Josef Kranz, Mojmír Kyselka st., Petr Levickij, Otakar Oplatek, Miroslav Putna, Václav Roštlapil, Bedřich Rozehnal, Evžen Škarda, Bohumil Tureček a další.

střediska územního plánování v Olomouci, kde vypracoval v letech 1949–1956 územní plány, rozbor a posudky řady středomoravských měst a obcí s ohledem k plánovaným sídlištím.

Adolf Liebscher byl podle služebního výkazu bez vyznání a dvakrát ženatý. V Brně bydlel na Akademické ulici 31. Z prvního manželství měl syna Pavla a dceru Olgu. Jeho druhá manželka Jarmila, dcera známého vědce, historika umění a profesora Akademie výtvarných umění v Praze Václava Viléma Štecha (dříve provdaná Málková), si k němu přivedla dvě děti, Jana a Hanu Málkovy. Podle svědectví ve vzpomínce Bedřicha Rozehnal byla Adolfu Liebscherovi velkou oporou: starala se svědomitě o domácnost, vedla korespondenci, dělala sekretářku, a když bylo třeba, i řidiče auta. Po přestěhování do Prostějova bydleli Liebscherovi ve velmi pěkném a prostorném bytě, kde byli spokojeni. Účastnili se také tamního bohatého kulturního života. Jarmila Liebscherová spolu s několika učiteli a kulturními pracovníky stála u zrodu známé recitační soutěže Wolkerův Prostějov v roce 1957.⁶ Liebscher sám jí údajně dokonce občas připravoval recitační pásma a pro širší veřejnost pořádal přednášky o architektuře. Počátkem října roku 1955 vystavoval ve výstavní síni Okresního muzea v Prostějově své tušové kresby a akvarely. Převážně šlo o již zmíněné studie italských náměstí, ale i motivy z Čech, Slovenska, Francie a Egypta.

Jednu z posledních zpráv o umělci přináší stručný medailón k jeho sedmdesátinám, publikovaný v roce 1957 v časopise Československý architekt. Doprovází jej laskavá karikatura Liebschera, pokuřujícího dýmku, signovaná zkratkou Crh. (Jde patrně o kresbu z pera jeho někdejšího spolupracovníka ing. Jana Cerhy.) Zemřel 27. září 1965 ve věku 78 let. Je pochován v Praze na Vyšehradě.

PROJEKTY — POPIS A HODNOCENÍ

Liebscherova pracovitost byla obdivuhodná; stačí připomenout jeho účast na veřejných regulačních soutěžích, týkajících se pražských čtvrtí. V této souvislosti je nutno zmínit, že spolu s ing. Janem Cerhou již roku 1920 v rámci *soutěže na regulaci Letné a okolí Pražského hradu* (zakoupený projekt) plánoval vybudování Památníku odboje na návrší v Letenských sadech.⁷ V ose mostu Svatopluka Čecha navrhoval reprezentativní přístupové schodiště, korunované na vrcholu horizontální dominantou pomníku. Zamýšlený pomník neměl narušovat protáhlou siluetu letenské pláně, ani tvořit konkurenci panoramatu Hradčan.

S Janem Cerhou vytvořil Liebscher roku 1921 také *soutěžní projekt na zastavění a regulaci území Smíchova, Košíř, Radlic a Motola* (zakoupeno).⁸

6 Liebscherová, Jarmila: *Wolkerův Prostějov a jeho založení*. In: Jubilejní XX. Wolkerův Prostějov 1977. Red Josef Šišma. Prostějov 1977, s. 5–8.

7 Styl 1–2 (7), 1921–1922, s. 33–34, 42–44, obrazová příloha č. XXVIII.

8 Stavba 1, 1922, s. 21, 26–28, 39, 41–42; Časopis československých architektů (dále jen ČČSA) 21, 1922, s. 3–6, 26–27; Stavitel 3, 1921–1922, s. 115.

Liebscherův pobyt v Itálii ovlivnil podobu *čínžovního domu družstva zaměstnanců Ministerstva národní obrany na Havanské ulici 4 v Praze-Bubenci*,⁹ který byl podle jeho projektu postaven v letech 1920–1921. Třípatrový dům se zvýšeným přízemím a půdní vestavbou má na soklovou římsu nasedající rizalit, prolomený ve třetím patře lodžii se dvěma arkádami. Hmota průčelí je horizontálně členěna římsami různé tloušťky i délky a kolem krajních oken hloubkově odstupňována. V půdním polopatře, vyvrcholeném nízkým zalomeným štítem, ponechal architekt okolo termálních oken režné zdivo. Dům s pavlačemi v zadním traktu obsahuje většinou třípokoje byty, výhodné i tím, že jsou situovány hloubkově, a tudíž část obytných prostor nemá výhled do ulice, nýbrž do klidnějšího dvora.

Další zakázku, tentokrát státní, realizoval Liebscher v Praze na Smíchově. Šlo o někdejší *budovu ministerstva zdravotnictví ve Zborovské ulici 13* (nyní Česká policie).¹⁰ Vznikla v letech 1922–1924. Čtyřpatrová stavba, zdobená bohatě vyloženými římsami, lizénami a plochým obloučkovým dekorem má vstupní část situovanou do zableného třípatrového nárožního traktu, spojujícího obě vyšší uliční křídla. Sokl je obložen umělým kamenem; na ostatních částech objektu rovněž není možno přehlédnout výrazné prvky, inspirované toskánskou renesancí, které doplňuje barevně odlišná abstraktní geometrická dekorace ve stylu art deco, typická pro 20. léta 20. století. V soudobém odborném tisku (Stavitel 1924) je tato budova spolu s dalšími třemi novými ministerstvy přesto prezentována jako odstrašující příklad bezkrevnosti a bezradnosti naší oficiální architektury, doslova jako „*ovoce sebevědomí úředního vkusu, špatné doporučení našeho demokratického citu pro širší zodpovědnost. Srovnání s úrovní vyspělých států, zvláště Holandska, Finska, Švédska, Rakouska atd. vyznívá v náš neprospěch.*“ Toto hodnocení ilustruje jistý posun v myšlení, který nastal během první poloviny 20. let. Část architektů a odborné veřejnosti začala požadovat širší akceptování moderních architektonických směrů. Tradičněji pojaté budovy, v nichž vyznívají synkretické tendence 19. století, byly v některých avantgardních časopisech šmahem odsuzovány. Dnes je však vnímáme jako potřebný protipól následně se prosadivšího funkcionalismu. Pozoruhodný komplex, reflektující soudobé realizace Pavla Janáka nebo Gočárovu Legiobanku, je bohužel zčásti znehodnocen novodobými půdními vestavbami.

Roku 1922 publikoval spolu s Bohumilem Babánkem v časopise *Stavba* svůj názor na *umístění nového českého divadla v Praze*, doplněný náčrtem situace a perspektivní studií zamýšlené budovy.¹¹ Podmínky soutěže, které omezovaly volbu místa na vnitřní část města s požadavkem, aby celá akce nevyžadovala vykupování a bourání celých komplexů obytných budov, byly velmi nesnadné. Divadlo mělo být rovněž situováno tak, aby se nedotklo žádné z hlavních užitkových tepen města, jenž by

9 Stavitel 3, 1921–1922, s. 29; Švácha, Rostislav: *Od moderny k funkcionalismu*. Praha 1985, s. 507.

10 Stavitel 5, 1924, s. 119; Švácha, R.: *Od moderny*, s. 222, 542.

11 Výsledky soutěže: *Nové české divadlo v Praze*. Stavba 1, 1922, s. 176; Liebscher, Adolf — Babánek, Míla: *Ideová soutěž na umístění a náčrty nového českého divadla v Praze*. Stavba 1, 1922, s. 214–218; ČČSA 21, 1922, s. 222, 249.

rušila lokální frekvenci k divadlu i průhledový prostor, nezbytně potřebný pro budovu takového významu. Liebscher s Babánkem uvažovali tudíž o prostoru mezi Mánesovým a Karlovým mostem. Nezávisle na podmínkách soutěže navrhovali zboření bloku staveb naproti Rudolfinu (mezi ulicí Křížovnickou a Alšovým nábřežím), jejichž výtvarnou hodnotu popírali. V tomto bloku sídlila právnická a uměleckoprůmyslová škola. Na vybouraném prostoru chtěli oba architekti vytvořit reprezentační divadelní budovu s parkem před průčelím. Poukazovali na výhodnost takovéto polohy i její působivost v městském obraze; stavba by byla jasně viditelná jak z protějších břehů, tak i z Malé Strany a Letné. V parku měla být umístěna patrová budova divadelní restaurace a kavárny s předloženou vyhlídkovou terasou, skýtající pohled směrem k řece na panorama Hradčan. Obloukové přemostění by spojovalo její nižší část s plánovaným novým divadlem; nové divadlo chtěli zase propojit krytou chodbou se starší empírovou budovou na nábřeží, která by mohla být využita například jako intimní Smetanovo muzeum. K úvaze dali i námět k vytvoření nové komunikace kolem zamýšlené novostavby, odlehčující zúženou vnitřní okružní frekvenci u kláštera Křížovníků. Projektovali rovněž přímé spojení nábřeží Alšova a Masarykova, kde stojí historická budova Národního divadla.

Roku 1923 byly publikovány *projekty soutěže na Památník odboje a Žižkův pomník v Praze na Vítkově*.¹² Úkol byl velice zkomplikován už tím, že soutěž vypsal se Spolkem pro postavení Žižkova pomníku zároveň Památník odboje. První korporace požadovala prostě Žižkův pomník, výtvarný symbol husitské epochy, druhá muzeum památek a dokumentů československé revoluce. Mezi oběma úkoly však kromě poněkud literární snahy o oslavu mýtu „národního hrdinství“ nebyla žádná souvislost. Návrhy zúčastněných architektů počítaly v souladu s charakterem stavebního místa s podélně rozvrženým komplexem muzeálních budov, doplněných sochou Žižky. Také Liebscher ve spolupráci s akademickým sochařem Josefem Augustinem Paukertem obeslal soutěž prostým, klasicizujícím návrhem s heslem „Hrdinům“, který by po dispoziční a typologické stránce stěží přinesl něco nového, byl však poctěn odměnou. Patrový objekt měl být zvencí geometricky členěn polopilastry a lizénami. Ve své přední části, obrácené k městu, měl mít průchozí sloupové nádvoří. Zadní, nižší trakt, upravený v půdoryse obdobně jako chrámový presbytář s polygonálním zakončením, by v jeho pojetí měl být vyvrcholen mauzoleem popravených legionářů, jakousi národní svatyní, převyšující ostatní části a tvořící v městském panoramatu pohledovou dominantu. Na Liebscherově projektu je však nutno ocenit, že daleko více respektoval okolní krajinu než jinými architektky (František Xaver Čtrnáctý, Vojtěch a František Kerhartové aj.) zamýšlené mohutné monolity. Respekt ke krajině, ale i tvarovou a dekorativní nápaditost projevuje také návrh Bedřicha Feuersteina. Stejně jako Liebscher, ani Feuerstein nepočítal s dálkovou působivostí sochy Jana Žižky. Pro celkovou neuspokojivost výsledků se ovšem

12 Stavba 2, 1923, s. 164–172.

žádná ze soutěžních prací nere realizovala; až po další soutěži byl v letech 1926–1932 postaven Památník osvobození na Vítkově podle návrhu Jana Zázvorky. Později bylo také rozhodnuto o osazení sochy Jana Žižky od Bohumila Kafky.¹³

Po vzniku Československé republiky roku 1918 se stala opět aktuální otázka regulace Brna, neboť starší plány, vzniklé v letech 1860 a 1901, již nevyhovovaly.¹⁴ Část architektů, případně i historiků umění tehdy prosazovala teorii anglického zahradního města, která ovšem byla aplikována jen částečně. Vzhledem k existenci historického centra nemohlo tedy vzniknout „město v zahradách“, nýbrž nanejvýš zahradní předměstí, jak můžeme vidět na příkladu Úřednické (dnes Masarykovy) čtvrti, Černých Polí, Králova Pole a Pisárek. Jako první etapa pak byla v roce 1924 vypsána soutěž na regulaci vnitřního Brna, jíž se zúčastnilo osm projektantů. Výsledek soutěže, v níž se jednalo o odlehčení jedné z hlavních dopravních tepen (Moravské náměstí — Rašínova — náměstí Svobody — Masarykova — hlavní nádraží) a přilehlých oblastí však zcela neuspokojil, první cena nebyla udělena. Za relativně nejlepší byly uznány návrhy Aloise Kubička, Maxe Urbana a prof. Vinzenze Baiera. Dne 3. července 1926 se regulační poradní sbor města Brna rozhodl vypsát další etapu soutěže na získání ideových návrhů pro zastavovací a regulační plán. Soutěž se vztahovala na celé území města. Projekty měly tedy přihlédnout k širší spádové oblasti, za kterou bylo pokládáno území vzniklé roku 1919 připojením třiceti okolních obcí, čímž vzniklo tzv. Velké Brno.¹⁵ Důraz byl kladen na vyřešení otázky umístění nádraží a rekonstrukce železniční sítě širšího okolí. Počítalo se s přeložením osobního nádraží a nákladního nádraží jihovýchodním směrem, čímž by se v souladu s rozšířením městského katastru rozšířil i střed města. Architekti usilovali také o dořešení návazných komunikací, vnitroměstské i dálkové dopravy, o vytyčení obytných čtvrtí, průmyslových zón a vyhrazení míst pro veřejné budovy, sady a hřiště. Autory projektů byly tyto týmy odborníků z řad architektů, geodetů a civilních inženýrů: prof. ing. arch. Adolf Liebscher se soutěže zúčastnil spolu s ing. Antonínem Mazáčem, arch. Bohuslav Fuchs s ing. Josefem Peňázem a ing. dr. Františkem Sklenářem, další byl arch. Miloslav Kopřiva spolu s ing. Bartolomějem Mrázem. Soutěžil i arch. Jindřich Kumpošt, jehož spolupracovníky byli ing. L. Blumenschein, ing. J. Mazel, ing. K. Koželuh a ing. F. Okáč. Protože však soutěž nepřinesla plně uspokojivé výsledky, první cena nebyla udělena a Liebscher s Mazáčem získali pouze jednu ze dvou čtvrtých cen. Osobní nádraží průběžného typu chtěli umístit asi 700 m od stávajícího brněnského nádraží, asi v místech tehdejšího brněnského nádraží dolního. Nákladní a pořádací nádraží (se zaústěním všech tratí) plánovali na značně rozlehlé ploše na pravém břehu řeky Svratky. Jejich

13 Stavitel 4, 1925, s. 155; Švácha, R.: *Od moderny*, s. 249.

14 Zatloukal, Pavel: *Brněnská okružní třída*. Brno 1997.

15 Flodrová, Milena — Galasovská, Blažena — Vodička, Jaroslav: *Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování*. Brno 1984, s. 6, 8.

radikální projekt, počítající i s mimoúrovňovým křížením drah, byl tehdy kritizován pro značný rozsah změn, nutnost velkých investic, bourání částí zástavby a probíhání rozsáhlých prací za plného dopravního provozu.¹⁶

Ještě před svým jmenováním mimořádným profesorem odboru architektury a definitivním přechodem do Brna se zde Liebscher účastnil již jiné urbanistické soutěže, tehdy ovšem pouze na řešení lokálního významu. V roce 1922 získal jeho návrh, podaný pod heslem „Pax“ jednu ze dvou druhých cen v soutěži na *zastavění Žlutého kopce budovami lékařské fakulty Masarykovy univerzity*.¹⁷ Architekt kritizuje skutečnost, že zadaný úkol nepočítal s dořešením výstavby a komunikací v celém sousedním území. Snad právě proto ani tato soutěž nakonec nepřinesla uspokojivé řešení; žádný návrh v plné míře nevyhověl požadovaným podmínkám. Liebscher navrhoval, aby výstupy na Žlutý kopec byly důsledně vedeny pod mírným šestiprocentním spádem. To by předpokládalo vznik mnoha serpentin, odůvodněný však technickými i hospodářskými potřebami. Architekt si byl rovněž vědom, že dominantní postavení Špilberku v panoramatu Brna nedovoluje vytvoření kompaktní horizontální nebo vertikální zástavby; navrhl proto řadu menších objektů, volně rozmístěných v přírodním terénu. Výstup z Úvozu měl podle jeho projektu začínat serpentinou, situovanou na pozemku cihelny firmy Fischer-Ehrenfest. Počátek nové komunikace měl probíhat mezi zamýšlenou administrativní budovou a chirurgií, za níž by se rozdvjovala dvěma směry. První z hlavních frekvencí měla směřovat k pozemku městských vodojemů (tj. směrem k ulici Tvrdého), míjet pavilon ortopedický, interní kliniku, hygienický ústav, již stojící vojenskou kliniku, pokračovat mezi pavilonem propedeutiky, experimentální patologie a patologické anatomie, kde by kolmo protála Lipovou ulici. Druhá měla stoupat šesti procenty po kotlině pod vojenskou klinikou, míjet kliniku otorhinolaryngologickou, tuberkulózní a pavilony dětské kliniky, aby se přímo napojila na Lipovou ulici. Třetí krátká komunikace, spojující se s frekvencí od Úvozu, měla vést z Mendlova náměstí. Ostatní komunikace, významu pouze lokálního, by jen spojovaly jednotlivé pavilony a ústavy. Závěr poroty vyzníval ve prospěch využití úbočí a všech prosluněných, před větrem chráněných částí Žlutého kopce ke stavbě budov klinik. Proti původnímu záměru umístit na vrcholu teoretická pracoviště lékařské fakulty, což byla jedna z podmínek

-
- 16 Stavba 6, 1927–1928, s. 182; Liebscher, Adolf: *Regulace Velkého Brna*. Horizont 1927, listopad, s. 148–151; Veletovský, Ota: *Vliv brněnské nádražní otázky na vývoj a výstavbu zemského hlavního města Brna*. In: Deset let technické práce 1918–1928. Památník technické práce a kultury vydaný k VIII. sjezdu Spolku československých inženýrů a na oslavu prvního desetiletí československého státu brněnským odborem spolku SIA. Red. Karel Ryska a Ladislav Záruba. Brno 1928, s. 164–170; Peňáz, Josef: *Žpráva o výsledku veřejné soutěže na regulační plán města Brna*. Zvl. otisk ze Stavby měst a obcí venkovských 1929. Brno 1929, s. 27–28 (Liebscherův a Mazáčův projekt); Kudělka, Zdeněk: *Brněnská architektura 1919–1928*. Brno 1970. s. 17–19, 73–74.
- 17 První cena nebyla udělena, další ze dvou druhých cen získal návrh s heslem „Volga“ od J. Grunta, M. Lamla a S. Kučery, třetí cenu návrh J. Kumpošta, podaný pod heslem „Helgoland“. Stavba 1, 1922, s. 75, 130–133; Stavitel 3, 1921–1922. s. 114; ČČSA 21, 1922, s. 59, 129–133; Kudělka, Z.: *Brněnská architektura 1919–1928*, s. 42–43.

soutěže, doporučila nakonec vzhledem k menším ekonomickým nákladům umístění teoretických ústavů na Úvoze. Vrchol kopce neměl být dle jejího doporučení vůbec zastavěn. Velkorysá stavební akce se však tehdy neuskutečnila. Potřebu nových budov pro teoretická pracoviště lékařské fakulty Masarykovy univerzity se podařilo vyřešit až na počátku 21. století stavbou univerzitního kampusu při nemocnici v Brně–Bohunicích, otevřeného 23. září 2010.

Samotným Liebscherem jsou pečlivě zdokumentovány *urbanistický projekt výstavby a regulace nové městské čtvrti Malé Galago v tehdy československém, nyní ukrajinském Užhorodě*.¹⁸ Dne 17. října 1921 inicioval magistrát města Užhorodu anketu, které se kromě členů správního výboru zúčastnili zástupci referátu veřejných prací, aby se společně dohodli na potřebách města a na budoucím stavebním programu. Městu sice chyběl celkový regulační plán, ale neobyčejně výhodná územní poloha Malého Galaga, které tvořilo samostatný celek, dovolila, aby se přistoupilo jen na parciální řešení této části. Architekt zde roku 1923 navrhl nejen podobu celku, ale i některých budov plánované zástavby. Jednalo se o zatím málo zastavěné území na pravém břehu řeky Uže, přiléhající ke staré části města s hradem. V plánované nové čtvrti měly být umístěny hlavně represivní složky státní správy, ale také obytné domy a kulturní zařízení. Nová čtvrť, budovaná posléze asi deset let, byla spojena s přilehlou starou částí města na pravém břehu řeky Uže širokou hlavní ulicí a prodloužením nábřeží. Nový most přes řeku zajistil průběžné silniční spojení pro provoz od (již stávající) ulice Sobrancecké do ulice Radvanské. Střed nově vytvořené čtvrti tvoří náměstí, jehož podélná osa je pokračováním osy nového silničního mostu. Na této hlavní ose stojí vládní budova. Na podélné straně náměstí směrem od mostu k vládní budově je situováno divadlo, s jehož siluetou se počítalo v pohledech z protilehlých nábřeží. Následuje blok budov se soudní sedrií, trestnicí a státními obytnými domy. Po levé straně uzavírá náměstí budova vojenského velitelství. Stavby jsou většinou dvoupatrové, někdy s půdním polopatrem. Aby vzniklá čtvrť nebyla pouze mrtvou úřednickou enklávou, odkázanou na starou část města, další projekty zde byly určeny pro soukromé podnikání: hotel, restaurace, kavárna a obchody. Do nové čtvrti bylo kromě již zmíněných budov nutno umístit ještě civilní správu, četnické velitelství s vojenskou školou, referát veřejných prací a státní tiskárnu. Stavební program města zahrnoval také ruský národní dům, obchodní akademii, veřejnou tělocvičnu, čítárnu, lázně, chudobinec a veřejné toalety. Adolf Liebscher použil zejména u návrhů veřejných budov tehdy hojně užívaného oficiálního slohu s historizujícími rezidui. Patrné je to zejména u jeho neoklasicistního návrhu soudní sedrie s půdorysem do

18 Horizont 1927, listopad, s. 9–21; Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L 3. Nevíme, jestli Liebscherův urbanistický záměr v Malém Galagu byl proveden přesně a důsledně. Na veřejné budovy byly totiž vypisovány samostatné architektonické soutěže. Několik fotografií realizovaných staveb v této vládní čtvrti bez uvedení autorů projektů přináší Architekt SIA 36, 1939, s. 74–75. Podrobněji viz Štěpánek, Petr: *Podkarpatská Rus v letech 1919–1939*. Náchod 2008.

písmene U s termálními okny, v jednotlivých osách oddělenými výraznými lizénami. V některých případech se u něj v redukované míře setkáme s prvky rondokubismu (například u budovy věznice, dostavěné roku 1929). Inspirace moderními směry, u tohoto architekta zpočátku rezervovaná a nikoliv důsledná, se projevuje ve snaze o nápaditější hmotové členění bloků obytných domů pro různé skupiny státních zaměstnanců, československé důstojníky, úředníky finanční správy, poštovní zaměstnance, které vznikaly postupně v letech 1924–1929. Originálním motivem jsou zvláště lodžie, situované do nároží. Liebscher nebyl ovšem jediný, kdo utvářel podobu Malého Galaga. Jeho dílem byla celková koncepce, zmíněné obytné státní domy, soud a věznice; soutěží na ostatní objekty v Užhorodu se však účastnilo více českých a slovenských architektů.¹⁹

V roce 1923 se Liebscher zúčastnil soutěže na projekt budovy *Nové radnice v Moravské Ostravě*,²⁰ do níž se přihlásili také pražští architekti Pavel Janák a Josef Sakař, místní stavitelé Kolář a Rubý, profesor odboru architektury brněnské české techniky Vladimír Fischer a německý architekt Ernst Korner. Jako nejlepší byl tehdy vyhodnocen korektní návrh Vladimíra Fischera ve stylu redukovaného neoklasicismu a společná práce Františka Koláře a Jana Rubého, které se asi nejvíce strefily do konzervativního vkusu publika. Jury nakonec doporučila zapracovat všechny „krásné myšlenky“ jednotlivých autorů do nového projektu, jehož vypracováním byli pověřeni V. Fischer, F. Kolář a J. Rubý. Etapovitá realizace probíhala v letech 1924–1930. Velkoryse koncipovaný trojkřídový komplex do písmene U utváří celý prostor náměstí. „*Aby bylo docíleno moderního efektu*“, architekti v roce 1928 změnilí projekt věže, která se z tradiční zvonice změnila ve vznosný konstruktivistický „maják“ z betonu, železa a skla. Stavební komplex s tradičními znaky reprezentace tak získal pozoruhodný výtvarný akcent, zcela zapadající do specifického panoramatu hornického města.

Liebscherův nerealizovaný plán radničního areálu počítal se skromnější, avšak nápaditější variantou. Jako jediný uvažoval o odlišné dispozici i pohledovém akcentu, jímž by byla nevysoká nárožní věž u krátkého křídla, spojujícího dvě ze tří částí rozlehlé stavby. Architekt zde zúročil své studium italských náměstí a patrně i pobyt ve Francii. Navrhl osobitou, až manýristickou variantu neoklasicismu, pojednanou s expresivní nadsázkou.²¹ Věž je téměř plasticky modelována objemovým

19 Lukeš, Zdeněk: *Cesta časem do Užhorodu*. Lidové noviny, roč. 23, č. 158, 10. července 2010, s. 31.

20 *Almanach města Moravské Ostravy pro rok 1924*. Moravská Ostrava 1924; Styl 5 (10), 1924–1925, s. 20; Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L 3; Zatloukal, P.: *Moravská Ostrava – rezervace pozdní secese a art deco*. Památky a příroda 15, 1990, č. 5, s. 266–267; Vybíral, Jindřich: *Zrození velkoměsta. Architektura v obraze Moravské Ostravy 1890–1938*. Brno 2003, s. 104–109.

21 Z podobných stylových východisek, počítajících s jistou dávkou bizarní nadsázky neorenesančního tvarosloví, vycházel i projekt Pavla Janáka, který však v dispozici počítal s klasickým dominantním rozvrhem do písmene U.

odstupňováním jednotlivých částí podpůrných sloupů, což připomíná pitoreskní realizace francouzského architekta Nicolase Ledoux (1736–1806), například řešení sloupoví u již neexistující celnice Étoile v Paříži nebo u portiku královského solivaru v Arc-et-Senan. Využil zde také prvků kubismu či art deco.

V roce 1925 se podle Liebscherova návrhu začala stavět *Státní tkalcovská škola ve Dvoře Králové* na nynějším Wolkerově nábřeží 132. Za nejvhodnější z obcí nabízených stavebních míst byl komisí ministerstva školství a národní osvěty a ministerstva veřejných prací vybrán pozemek při pravém břehu Labe.²² Nová budova měla být realizována u sportovního hřiště a objekt vyhořelé Baněrovy továrny byl určen pro přestavbu na dílenské místnosti. Poměrně tradiční stavbu, sestávající ze tří za sebou jdoucích křídel, zdobí barevně odlišené lizénové pásy. Budova má kamennou podezdívku. Do střední osy první z budov, kterou až do úrovně prvního patra zdůrazňuje mělký rizalit, umístil architekt vysoký odstupňovaný portál s pravouhlejším záklenkem. Chodba, členěná polopilastry ve stěnách a obdélnými štukovými rámci na stropě, obíhá v hlavním traktu kolem širokého dvouprohového schodiště z umělého kamene. Kdyby byly tektonické prvky z mramoru, daly by se svou estetickou účinností srovnat s interiéry italských renesančních staveb. Jak prostor, tak i dekorace jsou založeny na geometrickém, modulovém principu větších či menších čtverců a obdélníků, aditivně přiřazených k sobě. Snad jde o jeden z posledních ohlasů „čtverečkového“ stylu vídeňského architekta Josefa Hoffmanna; projevují se zde však rovněž ohlasy nadčasového neoklasicismu. K hlavní dvoupatrové budově, kde se vyučují hlavně teoretické předměty, přiléhá nižší halové křídlo s dílenským provozem, jehož střechu zakrývá z ulice atika. Příčná průchozí chodba je odděluje od dalšího traktu, vybaveného laboratořemi pro úpravu látek (bělení, barvení apod.). Střední továřenská část oživuje objekt školy i po výtvarné stránce, neboť je v kontrastu s ostatními dosud historizujícími křídly prolomena velkými, převážně pásovými okny. Stavba byla dokončena v roce 1927.

Moderněji koncipoval architekt *návrh rodinné vily Dr. J. Špinky v Mělníce*, který byl realizován v letech 1925–1926. Prostorný jednoposchodový dům s rovnou střechou a půdním polopatrem byl postaven volně ve vinici ve vzdálenosti 20 m od prudkého srázu nad soutokem Labe s Vltavou.²³ Měl výlučnou vyhlídkovou polohu do podřipského kraje a částečně obytný suterén s prádelnou, garáží, sklepem a bytem zahradníka. Do nepříznivých stran, tj. severozápadní a severovýchodní, jej chrání mírný svah mělnického vrchu, na jehož vrcholu je město. Proti jihovýchodu a jihozápadu se však jeho poloha zcela otevírá; jádro obytných prostor je tu navíc v přízemí obemknuto terasou, zimní zahradou a v prvním patře souvislým balkonem.

22 Kronika státní odborné školy textilní ve Dvoře Králové nad Labem. Uložena na ředitelství školy; Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L 3.

23 Stavba 4, 1925–1926, s. 86; Horizont 1927, únor, s. 22, 24.

Do zvýšeného přízemí situoval umělec společenskou místnost s přílehlou zimní zahradou a terasou, jídelnu s kuchyní i komorou, koupelnu a toaletu. V prvním patře jsou umístěny tři ložnice s koupelnou a garderobou, půdní polopatro obsahuje ještě dva hostinské pokojíky s terasou. Stropní konstrukce použil Liebscher většinou tradiční trámové, kromě I. patra a balkonů, kde jsou železobetonové. Schodiště bylo provedeno z modřínového dřeva, dlažby a obklady ze šamotu, místy z terakoty. Vnější omítka do výše zvýšeného přízemí je z umělého kamene, ostatní z brizolitu. Po výtvarné stránce je tento objekt doveden do polohy téměř avantgardní a tím se v architektonické díle stává prací výjimečnou. Obdobné tendence jsou patrné také u téměř současně vznikajících výrazných realizací Jiřího Krohy v nedaleké Mladé Boleslavi. I Adolf Liebscher reaguje na expresionistický proud 20. let 20. století či na německé pokusy o „organickou“ architekturu, neboť celek je podřízen výrazné tvarové myšlence. Se svými zaoblenými částmi i skleníky, postavenými nakoso vůči podloží, působí víceméně dojmem skulptury.

Významná byla umělcova *regulační a projekční činnost ve Znojmě*.²⁴ Vznik československé republiky znamenal zásadní změnu v životě města. Český živel se, stejně jako v Brně a v řadě dalších měst a obcí, i zde stal určujícím hybatelem událostí. Přivedl do Znojma několik architektů zvučných jmen: Bohuslava Fuchse, Jana Víška, Jindřicha Kumpošta, Otakara Novotného, Adolfa Liebschera a další. Poslední schválená regulace Mayerederova²⁵ z roku 1905 přestávala ve druhé polovině 20. let odpovídat stále se rozrůstajícímu městskému organismu. Impulsem pro další činnost na tomto poli se stala *Žemská a jubilejní krajinská výstava* v roce 1927. Hlavní výstavní prostory byly umístěny na dosud nezastavěné ploše před nádražím a v okolí blízkého evangelického kostela podle původního plánu architekta Eduarda Göttlichera z roku 1927. Vstup od nádraží vedl dle projektu Josefa Langa do skály vtesanou branou, kterou byla otevřena dosud slepá ulice Rašínova (dnes 17. listopadu), plánovaná jako reprezentační městská třída. Po uskutečnění hospodářské výstavě byla městskou radou pocítována akutní potřeba s konečnou platností vyřešit regulaci území omezeného ulicemi Bezručovou, Výstavní (dnes Fráni Kopečka), Kerneckerovou (nyní Rooseveltova), Markomanů (Lužická), Tusarovým náměstím (dnes Otmar Chlupa) a nádražím. Roku 1927 byla tedy vypsána soutěž a přijat Liebscherův návrh, poctěný I. cenou. Na definitivní podobě znojemské nádražní čtvrti se však postupně podílela celá řada tehdejších odborníků. Podrobnější regulační plán pro ulici Výstavní zpracoval městský stavební úřad až roku 1929 na základě návrhů profesorů Vinzenze Baiera a Vladimíra Zákrejse. Dle Mayerederova projektu mělo být náměstí kolem evangelického kostela mnohem rozlehlejší, zpracovatelé nového záměru ale plochu omezili a vsunuli tam ještě jednu skupinu domů. Stavební pozemky se zde měly rozprodat zejména státním a veřejným zaměstnancům. Další projekt

24 Stavba 6, 1927–1928, s. 164; Stavitel 9, 1928, s. 60; Černá-Ševčíková, Iveta: *Znojmo 1850–1950*. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 1997, s. 42–43, 63.

25 Prof. K. Mayereder, spolupracovník C. Sitteho.

byl na základě schváleného Mayerederova parcelačního plánu a Liebscherova jednotného zastavovacího návrhu zhotoven v říjnu 1931. Na Kerneckerově třídě byl doporučen přechod od jednopatrových k dvoupatrovým domům. Architektonické řešení fronty ulice Výstavní mělo být realizováno dle projektu Jindřicha Kumpošta. Adolf Liebscher řešil mimo jiné zástavbu ulice Rašínovy. Městská rada se ovšem v roce 1931 usnesla: „Zastavění jednotlivých stavebních míst musí se dít v rámci celkového zastavovacího plánu, jenž bude vypracován architektem Víškem, projektantem Okresního domu na protější straně Rašínovy třídy, ježto zastavění má být řešeno jednotně a způsobem, odpovídajícím projektované budově Okresního úřadu, zejména pokud se týče architektonického řešení.“ Ke stavbě okresního úřadu však po dobu trvání první republiky nikdy nedošlo. Hospodářská krize se podepsala na celkovém zpomalení výstavby. Blok domů u evangelického kostela se stavěl až roku 1937. Změněným podmínkám byl roku 1936 přizpůsoben i parcelační plán ing. Josefa Hájka z městského stavebního úřadu. Původní celkový Liebscherův koncept byl rozmělněn nejen nedostatkem financí, ale také vstupy mnoha osobností, jejichž architektonické či urbanistické projekty ovšem většinou nebyly uskutečněny důsledně. Přesto se staly velkým přínosem pro místní úroveň stavitelství.

Na pomezí tradice a moderny byl Liebscherův zamýšlený projekt patrového dvojdomku *Marty a Odony Olivových ve Žnojmě v ulici Na vyhlídce č. p. 114/1* z roku 1936. Měl stát na kamenné podezdívce ve svažitém terénu nad údolím řeky Dyje.²⁶ Jediným dekorativním prvkem uličního průčelí návrhu, který operuje s minimem výtvarných prostředků, byly mříže na dveřích. Architekt je prolomil pouze řadou okének, lemovaných obkladačkami. Na zadních nárožích měly být čtyři vyhlídkové půlkruhové balkóny. Symetrická zrcadlová dispozice dvojdomku počítala s prostornou vstupní halou, přípravnou, kuchyní, spíží a dvěma pokoji v přízemí. První patro mělo obsahovat vestibul, koupelnu, toaletu a tři pokoje, přičemž všechny místnosti měly mít samostatný přístup z haly. Stavba se však pro nekonečné úřední průtahy kvůli parcelaci pozemku nerealizovala.

Od počátku 30. let 20. století se Liebscher pouští do odvážných konstruktivistických projektů, neboť je nucen obstát v soutěžích s architekty mladší generace, z nichž mnozí byli jeho žáky. Jednu ze dvou nejvyšších druhých cen získal Adolf Liebscher roku 1930 v soutěži *na architektonický projekt budovy Nejvyššího soudu v Brně*.²⁷ Pro zamýšlenou novostavbu byl vytipován pozemek mezi ulicemi Husovou a Panenskou, zhruba v místě dnešního hotelu International. Architekt navrhl čtyřpatrovou budovu, pro niž zvolil otevřenou osovou dispozici do písmene H, která sestávala ze

26 Černá-Ševčíková, I.: *Žnojmo 1850–1950*, s. 51; Státní okresní archiv Znojmo, fond Archiv města Znojma 1281–1945 (1967), neinventarizováno, kart. 44, Katalog spisovny 1918–1938.

27 Architekt SIA 29, 1930, s. 142, 218–220; 30, 1931, s. 38; Stavitel 12, 1931, s. 112, 138a, 170b. První cena neudělena nebyla; další druhou cenu přičkla porota pražskému architektovi Aloisi Mezerovi, třetí získal Bohumil Hübschmann.

dvou souběžných křídel, spojených svrchu osvětlenou čtvercovou dvoranou, což by umožňovalo dobré osvětlení jednacích síní a úřadoven. Výškový rozdíl terénu obou ulic měl být vyrovnán dvěma parkově upravenými terasami. Přední křídlo do ulice Husovy by obsahovalo v I. a II. patře reprezentační prostory nejvyššího soudu a generální prokuraturu, ve vyšších patrech úřadovny. Místnosti, které vyžadovaly přehledné umístění vzhledem ke společným prostorám (jednací síně s příslušenstvím či síně pro neveřejná zasedání) měly být seskupeny kolem hlavní dvorany. Zadní křídlo do ulice Panenské mělo v nižších patrech obsahovat knihovnu, archiv, studovnu. Budova počítala s řadou prostorových rezerv pro možné rozšíření. Liebscher se při plánování její dispozice volně inspiroval Zemským domem na Žerotínově náměstí od architekta Ferdinanda Hracha z let 1905–1907, který je dnes sídlem krajského úřadu. Při tvorbě projektu Nejvyššího soudu se snažil přizpůsobit zásadám avantgardy, neboť již nepoužívá historizující dekoraci. Půdorys ovšem zůstává doposud tradiční, Liebscher jej pouze trochu zmodernizoval a doplnil plochami pro zeleň. Návrh byl však tehdy porotou kritizován, jednak pro malý odstup od ulice Husovy, jednak pro monotónní hlavní průčelí se zavěšenou skleněnou stěnou a komerčním přízemím, které bylo navíc výrazně ovlivněno o několik málo let dříve plánovanou a téměř současně vznikající Moravskou bankou na náměstí Svobody (1927–1930) od Bohuslava Fuchse a Arnošta Wiesnera.

Roku 1931 revidoval architekt oficiální projekt na *zastavění Akademického náměstí v Brně* budovami fakult Masarykovy univerzity.²⁸ Ze soutěže, vypsané již roku 1925, vyšel vítězně stylově jednotný reprezentativní návrh pražského architekta Aloise Dryáka, slučující nadčasový neoklasicismus s ranou kotěrovskou modernou. Z něho však byla uskutečněna roku 1928 jen fakulta právnická. O dva roky později však již bylo všechno jinak, neboť ze strany mladých brněnských funkcionalistů, etablovujících se na stránkách časopisu Index Karla Teigehe, sílila kritika monumentálních prvků stavby i používání ušlechtilých materiálů. Tlaky na změnu koncepce, využívané argumentů údajné úspěšnosti, vyústily nakonec ve spor generační i politický, podložený osobními zájmy jednotlivých zájmových skupin architektů. Již roku 1930 se koná nová soutěž, v níž vítězí návrh Aloise Mezery, který měl být brán jako závazné východisko. Ale ani to se nestalo, neboť v důsledku počínající hospodářské krize bylo od smělých plánů Masarykovy univerzity upuštěno a zamýšlená jednotná koncepce se o rok později opět mění. Liebscherovy názory na tento problém byly publikovány v Architektu SIA. Zaujal kritické stanovisko k oficiálnímu projektu, který počítal s předimenzovanou plochou náměstí 40 000 m² a poměrně nízkými budovami, které by podle něj nedokázaly ovládnout rozlehlý prostor mezi dnešními ulicemi Zahradníkovou, Veveří, Kounicovou a Šumavskou. Obtížným problémem k řešení byl také předpokládaný kónický tvar náměstí. Liebscherův projekt

počítal s plochou značně menší, a to 17 500 m². Mezi již stávající budovu právnické fakulty a plánovaný nový pavilon techniky chtěl Liebscher vložit dvě význačné veřejné budovy. Měl to být Nejvyšší soud a protilehlá stavba, která by sloužila buď pro umístění konzervatoře, nebo osvětového domu. Vznikl by tím klidný uzavřený prostor s možnou parkovou úpravou. Cílem umělceva návrhu bylo zachování celistvosti pozemků univerzity.

S tím souvisejí i další dva známé Liebscherovy soutěžní návrhy na *Nejvyšší soud v Brně*, vzniklé v témže roce.²⁹ Užší soutěže se zúčastnilo sedm architektů: Liebscher, Kozák, Dryák, Víšek, Mezera, Hübschmann, Wiesner. Byla vytipována dvě staveniště, jedno na severní straně Akademického náměstí, druhé na témže náměstí v místech pod českou vysokou školou technickou. Pro obě staveniště, u nichž se pořadí projektů vyhodnocovalo zvlášť, získal Liebscher první ceny. Porota upřednostňovala první reprezentativnější polohu soudní budovy v pohledově exponovaném místě. Na její stavbu mělo být použito ušlechtilých materiálů. Pro zamýšlený objekt, který měl prostoru náměstí na jeho severním rozšířeném konci dominovat, byla opět zvolena otevřená dispozice ve tvaru písmene H, soustředěná kolem obíhající dvorany, osvětlené svrchu. Architekt zde jen s menšími změnami zopakoval půdorysné řešení, použité již v dřívější soutěži. Severní a jižní křídlo mělo být řešeno jako dvojtrakt s rozšířeným trojtraktovým zakončením. Do reprezentační dvorany měl vést hlavní, osově situovaný vstup s předloženým schodištěm. Spojení mezi jednotlivými kanceláři ve II. patře by z důvodu lepšího průniku světla umožňoval galeriový ochoz. V úřední části budovy navrhl Liebscher vedle schodiště hlavního ještě dvě vnitřní spojovací, opatřená východy do otevřených dvorů. Plánované bytové části budovy měly mít samostatné vchody zvenku. Rychlejšímu pohybu uvnitř stavby by napomáhaly tři osobní výtahy. V přízemí po levé straně byla zamýšlena plenární síň, v objektu měla být také umístěna knihovna se studovnou a několik zasedacích síní. Přestože byl Liebscher při plánování půdorysu této stavby poměrně konzervativní, neboť šlo opět o dispoziční variantu Zemského domu II v Brně, chtěl zde vyzkoušet nové stavební materiály a postupy. Stavba měla být založena na železobetonovém skeletu s výplňovým zdivem.

V souladu se soudobými moderními trendy si počínal v případě alternativního plánu, kde by byla navíc část prvního patra vyzdvížena na pilotách a celá průčelí, i boční, prosklena. Jádrem této zamýšlené stavby s parkovou úpravou v nejbližším okolí mělo být dlouhé křídlo, členěné přibližně jako trojtrakt s vestibuly a průběžnou vnitřní chodbou. Po obou stranách plánoval ještě kolmo připojená krátká boční křídla. Otevřenost půdorysu druhého návrhu soudu by bez problémů umožňovala průnik světla do všech kanceláří. Od předchozího záměru, který počítal s parcelou na Husově ulici, bylo upuštěno. Ani tyto projekty se však nakonec nerealizovaly.

29 Architekt SIA 30, 1931, s. 82, 112, 115–117; Podrobněji viz Koryčánek, Rostislav. *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*. Brno 2003, s. 160–171.

Ohlasem avantgardních směrů v umělcově díle byly dva rodinné domky, publikované v Architektu SIA. První z nich, *dům MUDr. A. Šabaty v Uherském Hradišti na ulici Jiřího z Poděbrad 491* (dříve Stojanově),³⁰ vznikl v letech 1930–1931. Svým volným seskupením kubických objemů, oproštěných od veškeré dekorativnosti, reagoval pohotově na známou Müllerovu vilu v Praze-Střešovicích, postavenou podle návrhu Adolfa Loose a Karla Lhoty roku 1930. Uliční průčelí zde bylo odvráceno od diváka, druhé polopatro terasovitě ustupovalo. Uvnitř hranolového vstupního útvaru, tvořícího bázi pro ozeleněný balkón v prvním patře, byla předsíň a čekárna, na niž v levé části přízemí navazovaly ordinace a tmavá komora. Předsíň, převyšovaný schodištní trakt a hala pak rozdělávaly vnitřní prostor, určený pro pacienty, od místností pro rodinu. Ze vstupní haly v přízemí obytné části domu vedly samostatné vchody do pánského pokoje, jídelny a kuchyně. Patro obsahovalo v levé části prostorný obývací pokoj s menším balkónem, ložnici rodičů a pokoj dětí. V nejvyšším polopatře byla umístěna tělocvična se sprchou a velká střešní terasa pro slunění. Vila je v současné době změněna na dvojdomek a téměř k nepoznání porušena novodobými úpravami, zejména vybouráním původních částí a následným rozšířením dozadu. Újmu utrpěla také náhradou dřevěných oken za plastová.

Druhý, řadový *rodinný domek na Mrkosově ulici 13* (dříve Divišova 113) v *Brně–Židelicích*, postavený roku 1931, je standardní produkcí meziválečných let.³¹ Patrový dům s půdní vestavbou má po celé šířce průčelí výrazná pásová okna a klasickou sedlovou střechu. Vchod, umístěný k levému okraji průčelí, je zastřešen rovnou markýzou. V pravé části předstupující rizalit nese malý balkón v úrovni obytného podkroví. Přízemí obsahuje vstupní halu, obývací pokoj, spíž a kuchyň, v patře jsou tři pokoje (jeden pro rodiče, dva pro děti), koupelna a toaleta. Každá místnost má samostatný vchod.

Snahu o úsporné a racionální bydlení sociálně slabších vrstev obyvatelstva představuje Liebscherova realizace *malobytového domu družstva „Náš domov“ z roku 1931–1932 v Brně*.³² Čtyřpatrový nájemní cihlový dům s železobetonovými stropy má dispozici přibližně do písmene H. Dvě stejná průčelí do protilehlých ulic, Staňkovy 16a a Střední 55, spojuje podélné křídlo, které má na severní dvorní straně průběžné pavlače, na jižní zahradní straně lodžie. V přízemí do ulice Staňkovy jsou obchody. Celý blok obsahuje celkem devadesát sedm dvoupokojových bytů s kuchyňským a hygienickým vybavením, celková výměra jedné buňky čítá 39, 5 m² obytné plochy. Každý byt, přístupný z pavlače, má vlastní lodžii. Zdá se, že se Liebscher v tomto případě mohl inspirovat jak penziony ve středomořských letoviscích, tak starými brněnskými pavlačovými domy; vylepšil ovšem hygienické zázemí i soběstačnost každé bytové jednotky.

30 Architekt SIA 35, 1936, s. 21.

31 Architekt SIA 35, 1936, s. 20.

32 Stavba 11, 1932–1933, s. 73; Architekt SIA 35, 1936, s. 18–19; Hálová-Jahodová, Cecilie: *Brno, stavební a umělecký vývoj města*. Praha 1947, s. 342. Samek, Bohumil — Riedl, Dušan: *Moderní architektura v Brně 1900–1965*. Brno 1967, s. 93.

Spolu s brněnskými avantgardisty Jindřichem Kumpoštem a Milošem Lamlem vytvořil Liebscher v roce 1931 vítězný *soutěžní návrh na sanatorium v Jablunkově*. Na jeho podkladě vypracoval konečný projekt Miloš Laml, podle něhož byla stavba v letech 1933–1935 provedena.³³

V letech 1933–1937 byl podle Liebscherova plánu z roku 1931 postaven *infekční pavilon nemocnice v Uherském Hradišti*.³⁴ Jde o protáhlý blokový monolit s plochou střechou, uprostřed a na obou koncích rozšířený o schodištní a výtahové šachty. Okenní otvory různé velikosti a šířky vytvářejí na průčelí geometrickou hru. Konstrukce stavby je železobetonová, zdivo z dutých výplňových cihel. Vlastním nemocničním účelům sloužila tři patra budovy, přičemž čtvrté částečné patro bylo určeno pro ubytování personálu. V čisté střední části, určené jednak pro zaměstnance, jednak pro propouštění nemocných, je situováno hlavní schodiště, výtah a tři rozlehlé balkony. Rozdělení na čisté a nečisté provozy a nutnost soběstačnosti jednotlivých oddělení na patrech si vynutily osovou dispozici stavby. Autor zde však monotónní symetrii porušuje zdůrazněním pravého bočního vchodu pomocí zastřešené konstrukce, vyplněné luxfery. Konstruktivní prvky zde Liebscher nechal záměrně obnaženy. V modernistické etapě architektony tvorby je uherskohradištská nemocnice dílo výjimečné. Během posledních několika let však došlo k porušení původní Liebscherovy budovy novodobými úpravami, což se týká hlavně přistavění nové vstupní části. Došlo také k připojení nového koridoru k zadnímu zahradnímu průčelí, který navazuje na areál dětské školky. Velmi nevhodná byla také výměna dřevěných oken za plastová.

Ve druhé polovině 30. let 20. století spolupracoval Liebscher na několika projektech s architektem židovského původu, Arnoštem Wiesnerem.³⁵ Výsledky spolupráce ovšem poznamenal pro Wiesnera zvláště nepříznivý předválečný politický vývoj. V roce 1937 byl vedle Bohuslava Fuchse a Jindřicha Kumpošta také Wiesner vyzván, aby se zúčastnil soutěže na *zastavovací a regulační plán města Jihlavy*.³⁶ Wiesner, který pravděpodobně neměl tolik zkušeností s urbanistickou prací velkého rozsahu, si ke spolupráci přizval Adolfa Liebschera. Jejich společný návrh se však zřejmě buď nedochoval, nebo vůbec nevznikl.

O rok později, roku 1938, vytvořili pod heslem „Pax“ další společný soutěžní plán *na budovu okresního úřadu na náměstí Míru v Mělníce*, který ovšem zůstal pouze na papíře. Patrně Wiesner později, snad pod vlivem chystané emigrace, ze spolupráce

33 Architekt SIA 35, 1936, s. 46; Samek, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska. Sv. 2 (J–N)*. Praha 1999, s. 15.

34 Projekt je uložen ve spisovně investičního oddělení nemocnice v Uherském Hradišti, sign. 46; Architekt SIA 34, 1935, s. 65–69; *Žemská nemocnice v Uherském Hradišti 1924–1945*. Uherské Hradiště 1946, s. 15; *Nemocnice v Uherském Hradišti*. Uherské Hradiště 1974, s. 28; Lopatová, Kateřina: *Meziválečná architektura v Uherském Hradišti*. In: *Umění* 44, 1996, č. 3/4, s. 348, 349, 352.

35 *Ernst Wiesner*. Eds. Petr Pelcák a Ivan Wahla. Brno 2005, s. 149, 175; Kudělková, Lenka: *Architekt Ernst Wiesner známý i neznámý*. Prostor Zlín 13, 2006, č. 2, s. 43; č. 3, s. 39.

36 Podrobněji viz tamtéž.

ustoupil, neboť v Liebscherově pozůstalosti se sice nacházejí dvě alternativy tohoto projektu, ani jeden však nenese uvedené heslo, mimo to jsou dodatečně signovány pouze Liebscherem. Stavba byla nakonec provedena roku 1939 podle návrhu dvou inženýrů — Josefa Širce a B. Zemana.³⁷

Podle projektu Liebschera a Wiesnera byla postavena pouze *budova obecné školy chlapecké a mateřské v Boskovicích na náměstí 9. května 8* (1939–1940). Šlo o protáhlý jednokřídlý blok s učebnami do ulice, seskupenými podle středové osy, a chodbami do dvora. Středovou osu poměrně monotónního průčelí tvoří vchod, zastřešený markýzou, a schodišťový trakt, na průčelí zdůrazněný pouze dvěma rozměrově odlišnými okny. K budově zezadu přiléhala ještě tělocvična a z levé strany přízemní objekt mateřské školky. Liebscher s Wiesnerem zde realizovali čistou puristickou stavbu s tradiční symetrickou dispozicí. Podobně jako u mělnického okresního úřadu, je také zde velmi obtížné určit míru autorského podílu obou zúčastněných architektů, protože realizovaná školní stavba i výše zmíněné návrhy postrádají jakýkoliv motiv charakteristický pro jejich dřívější tvorbu. V současné době je vzhled školy budovy navíc porušen výměnou původních dřevěných oken za plastová. Také kapacita nynější základní školy již nevyhovovala, a proto byla roku 2009 hmota původní budovy na pravé straně podstatně zvětšena o nepůvodní části.

V roce 1937 se Liebscher s Wiesnerem zúčastnili také soutěže na administrativní a obytný dům *Proní moravské spořitelny, která měla být postavena na Jánkové ulici 8–10 v Brně*. Budovu však nakonec realizovala trojice brněnských funkcionalistů Heinrich Blum — Otakar Oplatek — Josef Polášek.

Máme jen stručnou informaci, že po skončení II. světové války, asi do roku 1947, vypracoval architekt *regulační plány Opavy, Žnojma a menších slováckých obcí*, poničených válkou. (do roku 1947).³⁸

V této době rovněž vznikl Liebscherův projekt *budovy střední školy v Hroznové Lhotě* (okres Hodonín), podle kterého byla v letech 1946–1951 na severním okraji obce vystavěna šestnáctitřídní (nyní základní) škola s tělocvičnou a se dvěma dílnami.³⁹

Poslední Liebscherovou prací pro Žnojmo byl *obytný dům s obchodním parterem na nároží ulic Gottwaldovy* (dnes 17. listopadu 1) a *Pohraniční stráž* (nyní Rooseveltovy 2), ústících do přilehlého Mariánského náměstí.⁴⁰ Vznikl až po roce 1948, avšak autor se pokoušel navázat na předválečný vývoj architektury. Vytvořil trojkřídlý dvoupatrový blok s nakoso postaveným průčelím, které je prolomeno prostornými lodžii. Patro je částečně nesené pilotami. Umělci nelze upřít citlivost

37 Architekt SIA 37, 1938, č. 1, s. 20; Poche, Emanuel a kolektiv: *Umělecké památky Čech 2. (K–O)*. Praha 1978, s. 370.

38 F.: *Šedesátiny prof. Adolfa Liebschera*, s. 5.

39 Crhonek, Ilja: *Školy Jihomoravského kraje*. Brno 1971, s. 39.

40 Richter, Václav — Samek, Bohumil — Stehlík, Miloš: *Žnojmo*. Praha 1966, s. 86; Černá-Ševčíková, I.: *Žnojmo 1850–1950*, s. 92.

a zkušenost při řešení vhodného uzavření náměstí. Jde o ojedinělé doznívání modernistických tendencí, ovšem značně svázané postupující unifikací architektury. Centrum Mariánského náměstí bylo v roce 1952 upraveno kruhovou stupňovitou terasou, kterou arch. Jaromír Sirotek navrhl jako podnož pro pomník Rudé armády od Konráda Babraje. Úpravy se bohužel staly záminkou pro odstranění hodnotné kaple P. Marie Pomocné z roku 1822.

Podzim architektova života je spjat s Prostějovem. V roce 1947 zpracoval *plánové podklady pro řešení veřejného prostoru před budovou prostějovského nádraží*. Projekt nádražní budovy byl po řadě složitých jednání, ba nechtuných tahanic mezi městem, ředitelstvím drah v Brně a ministerstvem dopravy v Praze zadán inženýru architektovi Jaroslavu Otrubovi z Prahy. Pro nesouhlas pražského ministerstva dopravy se nakonec ani Liebscherova úprava prostoru před nádražím nerealizovala a prakticky nedořešena zůstala dodnes.⁴¹ V roce 1948 pracoval Liebscher s Jindřichem Kumpoštem na regulačním plánu města. Jejich společný návrh ovšem tehdy zůstal pouze na papíře.⁴² Liebscher sám poté projektoval směrný a podrobný územní plán tzv. Velkého Prostějova. K městu byl tehdy připojen větší počet menších obcí; ve svém osobním spisu jich Liebscher uvádí třicet.

LIEBSCHEROVY VEDUTY

Od Liebscherovy urbanistické a architektonické činnosti si nelze odmyslet jeho krajinářské kresby, akvarely a studie klasických architektur. Protože jsem dosud nalezla pouze několik publikovaných reprodukcí, hodnocení malířské části architektova díla musím opřít o dochovaný text recenze Liebscherova asistenta a později kolegy — profesora Bohumila Babánka.⁴³

Průpravné období umělcovy malířské tvorby končí roku 1919, kdy k výstavě svého otce v Krasoumné jednotě v pražském Rudolfinu připojil padesát osm akvarelů, zobrazujících náměty převážně z italských měst, ale i z Holandska, Ruska a našich zemí. V nich byl ještě částečně ovlivněn Koulovou virtuóznější technikou akvarelu s průhlednými modrohnědými odstíny. Postupně se Liebscherův osobní styl vyhraňuje do hutnosti výrazu, který svou sytou barvou, nanášenou plným štětcem, připomínal realistické podání otce (Adolfa Liebschera st.). Liebscherova kreslířská a malířská díla souvisela s umělcovým častým cestováním. Od malířského pojetí se lišila především nadřazováním prostorového hlediska v krajině a v obrazu měst nad hodnocením jednotlivostí v přírodě a v architektuře.

41 *Slavné stavby města Prostějova*. Ed. Miroslav Chytil. Praha 2009, s. 194.

42 Tamtéž, s. 190.

43 *Souborné výstavy: Prof. A. Liebscher, Arch. A. Liebscher, K. Thiemann, V. Nowak, O. Th. V. Stein. Katalog k výstavám*. Praha, 1919; *Horizont 1927*, listopad, s. 1–8. *Výstava kreseb akademického malíře Adolfa Liebschera (1857–1919) a studií a akvarelů prof. Ing. Dra A. Liebschera. Katalog k výstavě*. Prostějov 1955. Babánek, B.: *Adolf Liebscher (1857–1919) (st.)*, Prof. ing. dr. Adolf Liebscher (ml.). *Katalog k výstavě*.

Architekt údajně vytvořil rozsáhlý soubor lavírovaných kreseb *Vývoj italského náměstí*, který byl doložen půdorysy a podle Babánkova mínění neměl tehdy ve světové urbanistické literatuře obdoby. Ke všeobecné škodě se nikdy nedočkal úplného vydání; pod názvem *Výstavba měst minulosti a přítomnosti* z něj byly roku 1927 otištěny pouze nepatrné zlomky v časopise Horizont. Šlo o velmi přínosnou studii organizovaného a umělecky ztvárněného prostoru, který vznikl buď vývojem, anebo byl záměrně komponován. Ve studii byly shrnuty klasické příklady od antiky přes renesanci až po nedávnou dobu. Liebscher zde vystihl dominantní postavení fora a piazzы jako prostorů, reprezentujících význam a život města. Celkem třicet náměstí, jejichž prostory přesně vymezil, nakreslil a podrobně popsal, zobrazovaly dle svědectví Bedřicha Rozehnalů náměstí v Římě, Florencii, Padově, Bologni, Vicenze, Brescii, v Benátkách i jinde.

Jistý protiklad vůči umělcovým studiím italských náměstí tvořily malířsky pohotově podané kresby a zvláště akvarely z cest a z domova, ve kterých již ustupuje zájem architekta a urbanisty do pozadí. Jestliže na raných Liebscherových akvarelech bývá zřídka námětem volná krajina, později se u něj setkáváme s rozšiřováním horizontu krajiny, v níž se stává architektura již podřadným faktorem. Liebschera nezajímá pro malíře tak dráždivá pitoresknost, hledá tvarovou a barevnou ucelenost. Jen zřídka bývá zaujat barevnou atmosférou celku jako u výjimečného akvarelu z Egypta, *Údolí králů*. Nálady různých ročních dob, chvění vzduchu a mlžné opary, to všechno bylo umělcovu realistickému pojetí cizí. Maloval krajiny, když byly nejbarvitější, ale zřídka za kontrastního světla s prudkými stíny. Jeho akvarely nebyly impresionistické, a tak mu také zůstala vzdálena rafinovaná technika průhledného a smývaného akvarelu nebo malování lehkým tahem štětce na mokřý papír. Liebscher vystavoval své kresby a akvarely — působící dojmem značné exaktnosti — v Praze, v Brně, v Olomouci, v Mělníce, ale také ve Vídni a v Římě.

Jak otec, tak i syn zůstali věrni jednou dosaženému realistickému podání, při němž s dobou roste jistota zobrazení jevu. Ani Adolfa Liebschera mladšího podstatněji nezasáhl žádný z četných moderních malířských směrů a zjevně mu o to ani vůbec nešlo; chápal malířskou práci spíše jako obohacení a součást svého urbanistického, architektonického a pedagogického působení.

ZÁVĚR

Zásadní Liebscherův význam pro urbanistickou praxi a teorii je nesporný; patřil v tomto směru k našim klíčovým osobnostem. Jako jeden z prvních se urbanismu, oboru, který teprve bojoval o svůj význam, systematicky věnoval. Stal se zakladatelem tohoto oboru na brněnské technice a vychoval řadu mladých, již avantgardně zaměřených architektů-urbanistů, které vybavil spolehlivými základy. Do roku 1925 se Liebscher projevuje jako titel nadčasových hodnot a navrhuje neoklasicistní budovy, výrazně inspirované toskánskou renesancí (*nájemní dům na Havanské ulici v Praze-Bubenči, návrh na budovu nového českého divadla v Praze*). Navrhoval školy,

úřední budovy, nemocnice, nájemní domy aj. „Národní“ nota mu také není vysloveně cizí; na jeho stavbách najdeme prvky rondokubismu či art deco (*neralizovaný projekt radnice v Moravské Ostravě, ministerstvo zdravotnictví na Žborovské ulici v Praze, trestnice v Užhorodě*). Na avantgardní tendence reaguje do této doby s rezervou. Zlomovým momentem v Liebscherově díle byla patrně přednáška Le Corbusiera na téma *Purismus a architektura*, která se konala 22. ledna 1925 v sále Uměleckoprůmyslového muzea v Brně. Corbusier, který o dva dny dříve v pražském Mozarteu neváhal označit Janákovu bohatě zdobenou pojišťovnu Riunione Adriatica di Sicurtá na Národní třídě v Praze za „*těžkou stavbu asyrského charakteru*“, na ní zaníceně hlásal avantgardní zásady — pověstných pět P (dům na pilotách, volný půdorys, pásová okna, volný rozvrh průčelí, plochá střecha se zelení). Při zpětném pohledu právě tento lehce znevažující bonmot francouzského architekta u nás zlikvidoval fenomén českého architektonického kubismu a rondokubismu, který nemá nikde na světě obdoby, ale zároveň odstartoval unifikaci architektury, která dosáhla svého vrcholu ve druhé polovině 20. století výstavbou panelových sídlišť. Tehdy definitivně skončilo období hledání archetypů, vhodných pro vyjádření české či slovanské národní identity v architektuře, a plně se prosadil funkcionalismus. Zejména v Brně došel velkého ohlasu mezi mladou generací architektů, toužících se odpoutat od historizujících vzorů. Také Liebscher po Le Corbusierově vystoupení tradiční pojetí částečně opouští. Dokazuje to i následnými realizacemi (*organicky ztvárněná vila dr. J. Špinky v Mělníce, nájemní dům na Staňkově ulici v Brně, návrhy na Nejvyšší soud v Brně*). Pohotovým ohlasem Müllerovy vily v Praze-Střešovicích od Adolfa Loose a Karla Lhoty, která byla dostavěna v roce 1930, je Liebscherova stavba, započatá ještě téhož roku (1930–1931) — *dům MUDr. A. Šabaty v Uherském Hradišti*. Dílo Adolfa Loose jej inspiruje rovněž u projektů veřejných budov, kde využívá skeletové konstrukce i možnosti prefabrikace. Přesto, že Bedřich Rozehnal hodnotí Liebschera jako modernistu, je nutno toto tvrzení brát s jistou rezervou. Umělcův vývoj po roce 1930 dokazuje, že prostorová řešení a půdorysy u některých staveb navrhuje dosud tradiční, osové. Okenní otvory na průčelí k sobě přiřazuje aditivně, čímž vzniká často monotónní vzhled Liebscherových projektů. Výjimkou se stal realizovaný *infekční pavilon nemocnice v Uherském Hradišti*, kde posiluje důraz na geometrickou strukturu a záměrně nechává obnaženy konstruktivní prvky. Architektovým vrcholným úspěchem bylo vítězství v soutěži na *Nejvyšší soud v Brně* (v roce 1931), kde vytvořil dvě vítězné varianty pro dvě různá staveniště na Akademickém náměstí, které mělo být původně zastavěno podle jednotného návrhu Aloise Dryáka z roku 1925 v duchu reprezentativního monumentalismu. Z Liebscherova komentáře k později zamýšlené, koncepčně již nejednotné stavební akci je však cítit, že o kvalitním estetickém účinku jednostranně účelově pojatých staveb, které pod tlakem specifických brněnských poměrů sám navrhl, není v širším prostorovém kontextu zcela přesvědčen. K navrženému lichoběžníkovému půdorysu Akademického náměstí například píše: „*Rozbíhavost stěn náměstí dovedli barokní mistři využití ke znamenitému pohledovému účinku — ovšem to byli lidé s uměleckým instinktem.*“ Jako by ani příliš

nepočítal s působivostí prvního ze dvou vlastních vítězných projektů Nejvyššího soudu; tato věta prozrazuje jistou umělcovu skepsi k možnostem moderny, respektive k vlastním možnostem na tomto poli. Sám byl již zřejmě znechucen stále se měnícími požadavky na podobu tohoto prostoru.

Adolf Liebscher ml. se sice od druhé poloviny 20. let avantgardním proudům přizpůsoboval, ale vzhledem ke své generační příslušnosti se v koncepci staveb často bezděčně vracel k redukovanému neoklasicismu. Tím, se že oprostuje své stavby od dekorace, v níž byl nápaditý, a která byla mnohdy klíčovým prvkem k rozeznání typického „rukopisu“ určitého architekta, se bohužel od počátku 30. let 20. století poněkud vytrácí Liebscherův autorský styl, který si v předchozích letech vytvořil. Jeho díla z této doby lze označit jako puristická či umírněně konstruktivistická. V tom se Liebscherova meziválečná tvorba shoduje s obdobným vývojem u jeho kolegů-profesorů z brněnské Benešovy techniky, například Vladimírem Fischerem, Emilem Králíkem, Bohumilem Babánkem, Jaroslavem Syřištěm, či u dalších českých a moravských architektů, narozených v 70. a 80. letech 19. století.

DALŠÍ PROJEKTY

projekt regulace Mělníka, 1919⁴⁴
 nájemní domy v Prachaticích, 1922; bez bližší lokalizace⁴⁵
 přestavba sokolovny v Mělníce, 1922, I. cena⁴⁶
 budova radiotelegrafní stanice v Satalicích, 1922⁴⁷
 soutěž na Hankův dům (přístavbu či úpravu již existující hodnotné stavby podle projektu Josefa Zítka) ve Dvoře Králové nad Labem, 1924⁴⁸
 soutěžní návrh na Revírní bratrskou pokladnu v Ostravě, 1924⁴⁹
 soutěžní projekt na radnici v Těšíně, 1924⁵⁰
 projekt soudní sedrie v Košicích, 1924⁵¹
 státní nájemní domy v Olomouci, 1924, bez bližší lokalizace⁵²
 projekt nájemního domu v Mělníce, 1924, bez bližší lokalizace⁵³
 projekt obecné a měšťanské školy v Mšeně, 1924⁵⁴
 soutěžní návrh na sokolovnu v Přerově, spolu s Bohumilem Babánkem, 1927⁵⁵
 nájemní domy pro vojenské gážisty, Nádražní ulice 1008 a 1010 v Hranicích na Moravě, 1927⁵⁶
 Projekt Centrálního hřbitova v Praze (do roku 1929)⁵⁷
 soutěžní projekt na penzijní ústav v Brně, 1930⁵⁸
 soutěžní návrh na okresní domov pro seniory v Kroměříži, 1930, druhá cena (první nebyla udělena)⁵⁹
 soutěž na národní školy v Mladé Boleslavi, 1930, odměna⁶⁰
 soutěžní projekt na okresní sanatorium ve Fryštátě, 1931, nejvyšší cena⁶¹

44 *Ottův slovník naučný nové doby, III. díl, sv. 2, s. 1199; F.: Šedesátiny prof. Adolfa Liebschera.*

45 *České biografie, Liebscher Adolf, série 25, 25. 4. 1940.*

46 *České biografie, Liebscher Adolf, série 25, 25. 4. 1940.*

47 *České biografie, Liebscher Adolf, série 25, 25. 4. 1940.*

48 Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L3.

49 Tamtéž; Zatloukal, P.: *Moravská Ostrava – rezervace pozdní secese a art deco*, s. 267; Vybíral, J.: *Žrození velkoměsta*, s. 41–42.

50 Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L3.

51 Tamtéž.

52 Kšír, J.: *Olomouc dřívější a dnešní*. In: Památník dvanáctého sjezdu S.I.A. Olomouc 1932, s. 40; Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L3.

53 Tamtéž.

54 Tamtéž.

55 Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. B 1, Bohumil Babánek 1896–1963.

56 *Masarykův slovník naučný. Díl IV. (Ko–M)*. Praha 1929, s. 458; Pospěch, Tomáš: *Meziúvalná architektura v Hranicích*. Umění 46, 1998, č. 4, s. 275.

57 *Malý slovník naučný B. Kočího, Díl II*. Red. František Štídl. Praha 1929, s. 1244.

58 *Ottův slovník naučný nové doby, III. díl, sv. 2, s. 1199.*

59 Stavitel 11, 1930, s. 148.

60 Rozehnal, B.: *Vzpomínka na Adolfa Liebschera*, s. 14.

61 Architekt SIA, 30, 1931, s. 68.

soutěžní návrh budovy nemocnice v Nových Zámcích, 1931⁶²
 soutěžní návrh na rozšíření české techniky v Brně, 1931⁶³
 soutěžní projekt na zastavění Kraví hory v Brně, 1932⁶⁴
 soutěžní projekt univerzitního města v Bratislavě, spolupráce arch. Milan Harminc,
 1933, jedna ze dvou nejvyšších cen⁶⁵

*Přípravné práce k regulačním plánům a regulační plány z let 1938–1944*⁶⁶

Havlíčkův Brod, 1938–1940
 Humpolec, 1939–1941
 Rychnov nad Kněžnou, 1939–1941
 Frýdek, 1941
 Čejč, 1941
 Hroznová Lhota, 1941–1942
 Hluk, 1941–1943
 Tasov, 1941–1943
 Dolní Bojanovice, 1941–1943
 Zámek Žďár, 1941–1943
 Adamov, 1941–1944
 Vizovice, 1942
 Vamberk, 1942
 Kyšperk, 1944
 Kunvald, 1944
 Vranov, 1944
 Pastviny, 1944

*Žadavací plány staveb v době II. světové války*⁶⁷

hotel paní Anny Vlčkové ve Žďáře nad Sázavou (místní část Zámek — měl stát
 u mostu k zámeckému areálu, projekt z roku 1943 nebyl realizován)⁶⁸
 hotel pana Müllera v Kunvaldě

62 *České biografie*, Liebscher Adolf, série 25, 25. 4. 1940.

63 *Ottův slovník naučný nové doby*, III. díl, sv. 2, s. 1199.

64 Stavitel 13, 1932, s. 144; *Ottův slovník naučný nové doby*, III. díl, sv. 2, s. 1199.

65 Stavitel 14, 1933–1934, s. 40; Styl 13 (18), 1933–1934, s. 48.

66 Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L3; Architekt SIA 42, 1943, s. 126–127 otiskuje (bohužel nekvalitně) regulační plány Čejče, Hroznové Lhoty a tehdejší obce Zámek Žďár; Rozehnal, B.: *Vzpomínka na Adolfa Liebschera*, s. 14.

67 Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L3.

68 Podařilo se mi nahlédnout do těchto nerealizovaných plánů, uložených v dnešní restauraci Taverna; pro nevstřícnost jejich majitelky jsem si je však neměla možnost ani podrobněji prostudovat, ani okopírovat. Zjistila jsem jen, že projekt pochází z roku 1943. U zamýšleného hotelu se počítalo i s kinem.

městská hájovna v Rychnově
továrna na nábytek pana Provozáníka v Rychnově
dům pana Váni v Čejči

Náčrty z téhož období⁶⁹

obilní skladiště a mlékárna městyse Kunvaldu
kulturní dům v Kunvaldě
ovocný lihovar pana Páleníka v Čejči

Projekty z let 1949–1956⁷⁰

směrný a podrobný územní plán tzv. Velkého Prostějova (viz předcházející text)
směrný územní plán Určic
směrný územní plán Plumlova
směrný územní plán Mostkovic-Štichovic a přehrady
směrný územní plán Litovle
směrný územní plán Šumperka
směrný územní plán Olšan
směrný územní plán Přerova
plán státní banky v Šumperku
plán ústřední budovy Moravostavu v Přerově
regulační plán hřbitova v Plumlově
rekonstrukce zámku v Náměšti na Hané a jeho úprava na krajskou galerii⁷¹
rekonstrukce zámku v Tatenicích

Projekty z let 1954–1956

(rozbory a posudky šestnácti měst a obcí s ohledem k budovaným sídlištím, každý se studií územního plánu v měřítku 1 : 5 000)⁷²

Chropyně
Ždánice
Kroměříž
Gottwaldov (Zlín)
Napajedla
Uherský Brod

69 Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L3.

70 Tamtéž; Rozehnal, B.: *Vzpomínka na Adolfa Liebschera*, s. 14.

71 Tamtéž.

72 Archiv VUT Brno, fond Osobní spisy zaměstnanců, sign. L3; Rozehnal, B.: *Vzpomínka na Adolfa Liebschera*, s. 14.

Vsetín
Valašské Meziříčí
Rožnov
Hulín
Hodonín
Valašské Klobouky
Veselí nad Moravou
Bystřice pod Hostýnem
Strážnice
Zubří

Práce časově nezařazené

územní plán Letohradu⁷³
územní plán Velké Karviné⁷⁴
řadový rodinný dům na ulici Lužánecké 6 v Brně⁷⁵
provozní budova pro Macochu⁷⁶
nájemní domy v Třebíči⁷⁷

73 *Adolf Liebscher (1857–1919) (st.), Prof. ing. dr. Adolf Liebscher (ml.). Katalog k výstavě*, s. 8.

74 Tamtéž.

75 Dle informace prof. Jana Sedláka z Brna.

76 Rozehnal, B.: *Vzpomínka na Adolfa Liebschera*, s. 14.

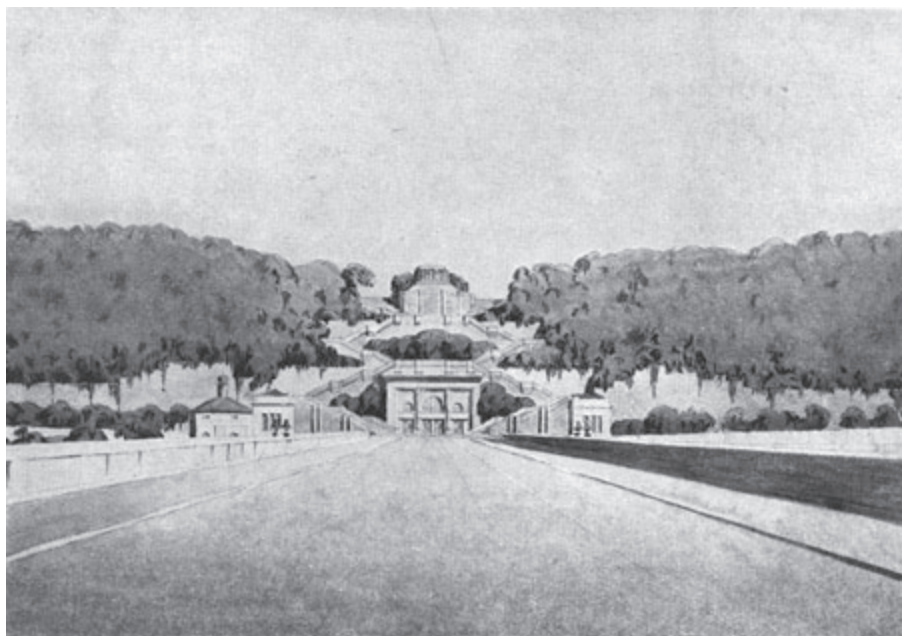
77 *Žili a pracovali v Brně*. Brno 1978, s. 74.

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

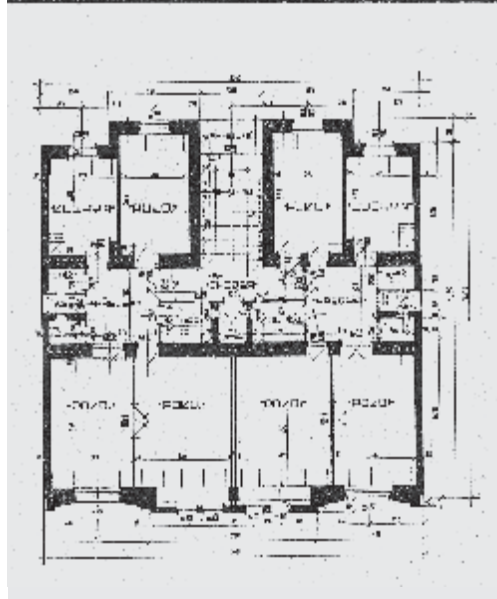
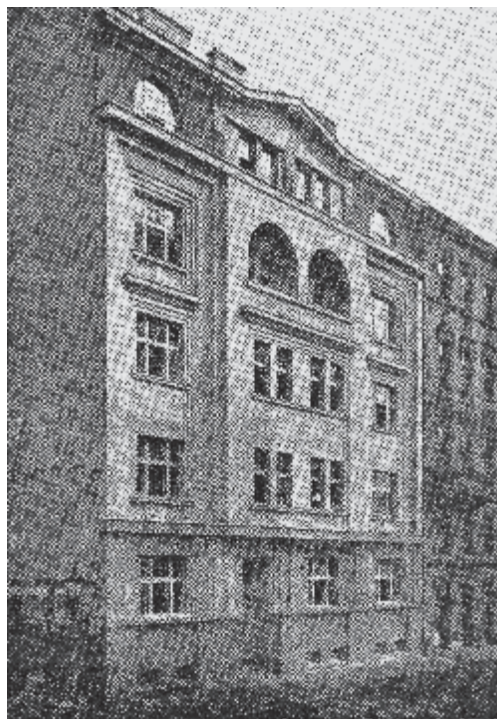
- P1** Adolf Liebscher. Fotografie, 1887–1965.
Uloženo v Archivu Vysokého učení technického v Brně, fondu Osobní spisy zaměstnanců 1899–2009, sign. L 3.
- P2** Soutěž na regulaci Letné a okolí Pražského hradu, spolu s J. Cerhou, 1920.
Převzato z: Styl 1–2 (7), 1921–1922, s. 33–34, 42–44, obrazová příloha č. XXVIII.
- P3** Činžovní dům v Praze-Bubenci, Havanská 4, 1920–1921.
Převzato z: Stavitel 3, 1921–1922, s. 29.
- P4** Budova někdejšího ministerstva zdravotnictví v Praze na Smíchově, Zborovská 13, 1922–1924.
Foto autorka, 2011.
- P5** Projekt na stavbu radnice v Moravské Ostravě, 1923.
Převzato z: Vybíral, Jindřich: *Žrození velkoměsta. Architektura v obraze Moravské Ostravy 1890–1938*. Brno 2003, obr. 108.
- P6** Regulace Malého Galaga v Užhorodě, 1923.
Převzato z: Horizont 1927, č. 9, s. 15.
- P7** Státní obytné domy v Užhorodě pro poštovní zaměstnance, 1924–1926.
Převzato z: Horizont 1927, listopad, s. 165.
- P8** Státní tkalcovská škola ve Dvoře Králové, Wolkerovo nábřeží 132, 1924–1927.
Uloženo na ředitelství školy, v Kronice státní odborné školy textilní ve Dvoře Králové nad Labem.
- P9** Obytný dům s obchodním parterem ve Znojmě, na nároží ulic 17. listopadu 1 a Rooseveltovy 2, po roce 1948.
Foto autorka, 2011.
- P10** Rodinný dům Dr. Špinky v Mělníce, 1925–1926.
Převzato z: Horizont 1927, únor, s. 24.
- P11** Infekční pavilon nemocnice v Uherském Hradišti, 1931–1935.
Převzato z: Architekt SIA 35, 1936, s. 46.
- P12** Rodinný dům v Brně-Židenicích, Mrkosova 13, 1931.
Převzato z: Architekt SIA 35, 1936, s. 20.
- P13** Soutěžní projekt budovy Nejvyššího soudu v Brně, Husova ulice, 1930.
Architekt SIA 29, 1930, s. 219.
- P14** Malobytový dům družstva „Náš domov“ v Brně, ulice Staňkova 16a/ Střední 55, 1931–1932
Převzato z: Architekt SIA 35, 1936, s. 19.
- P15** Rodinný dům MUDr. A. Šabaty v Uherském Hradišti, ulice Jiřího z Poděbrad 491, 1930–1931.
Převzato z: Architekt SIA 35, 1936, s. 21.
- P16** Projekt na stavbu rodinného domu Marty a Odony Olivových ve Znojmě, ulice Na vyhlídce, 1936.
Uloženo ve Státním okresním archivu Znojmo, fondu Archiv města Znojma 1281–1945 (1967), neinventarizováno, kart. 44.
- P17** Obecná škola chlapecká a mateřská v Boskovicích, náměstí 9. května 8, spolupráce s Ernstem Wiesnerem, 1938–1940.
Převzato z: *Ernst Wiesner*. Eds. Petr Pelčák a Ivan Wahla. Brno 2005, s. 149.

P1 Adolf Liebscher. Fotografie, 1887–1965.

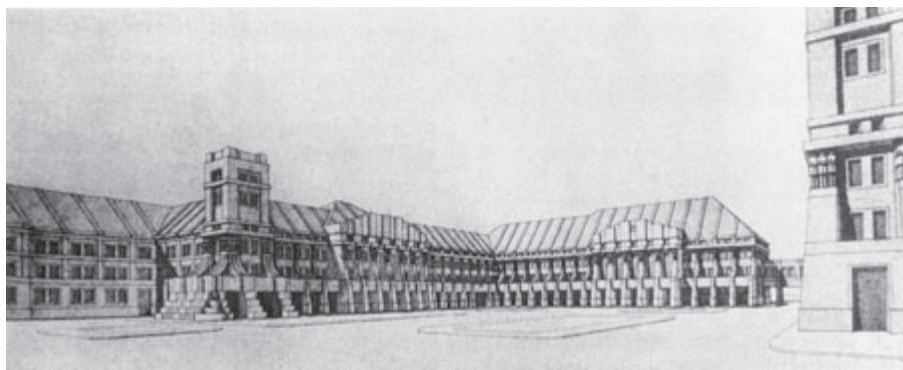
P2 Soutěž na regulaci Letné a okolí Pražského hradu, spolu s J. Cerhou, 1920.

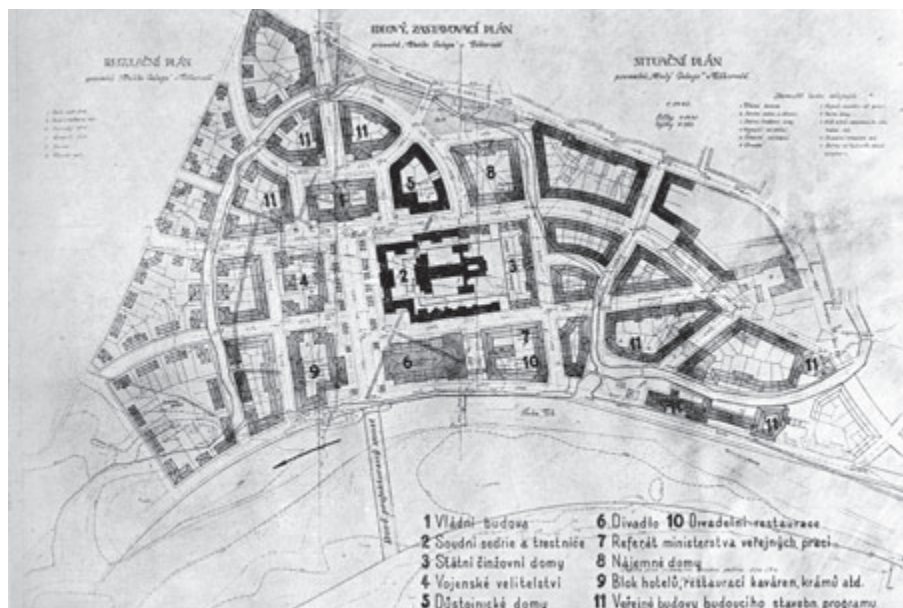
P3 Činžovní dům v Praze-Bubenci,
Havanská 4, 1920–1921.

P4 Budova někdejšího ministerstva zdravotnictví v Praze na Smíchově, Zborovská 13, 1922–1924.

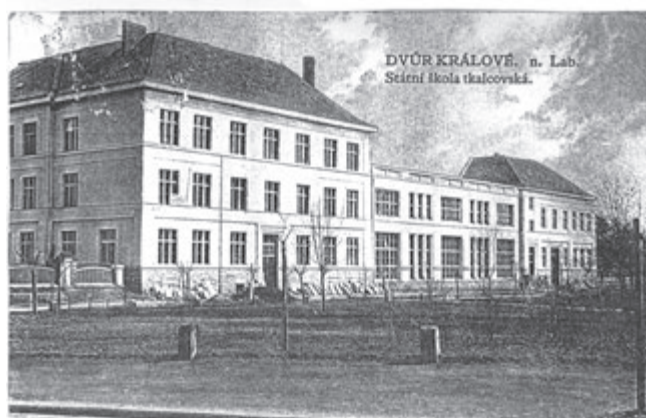
P5 Projekt na stavbu radnice v Moravské Ostravě, 1923.

¶6 Regulace Malého Galaga v Užhorodě, 1923.

¶7 Státní obytné domy v Užhorodě pro poštovní zaměstnance, 1924–1926.

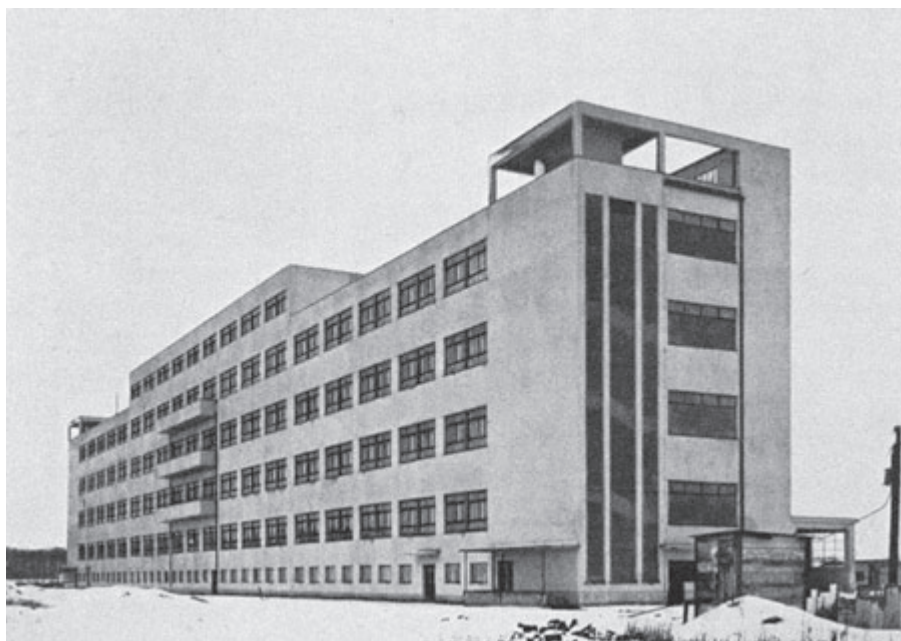
p8 Státní tkalcovská škola ve Dvoře Králové, Wolkerovo nábřeží 132, 1924–1927.

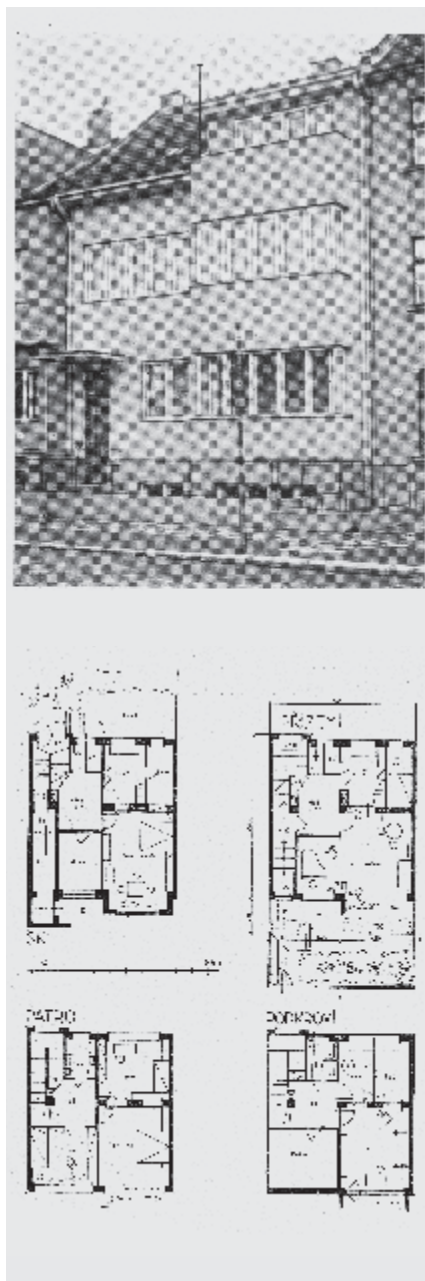
p9 Obytný dům s obchodním parterem, ve Znojmě na nároží ulic 17. listopadu 1 a Rooseveltovy 2, po roce 1948.

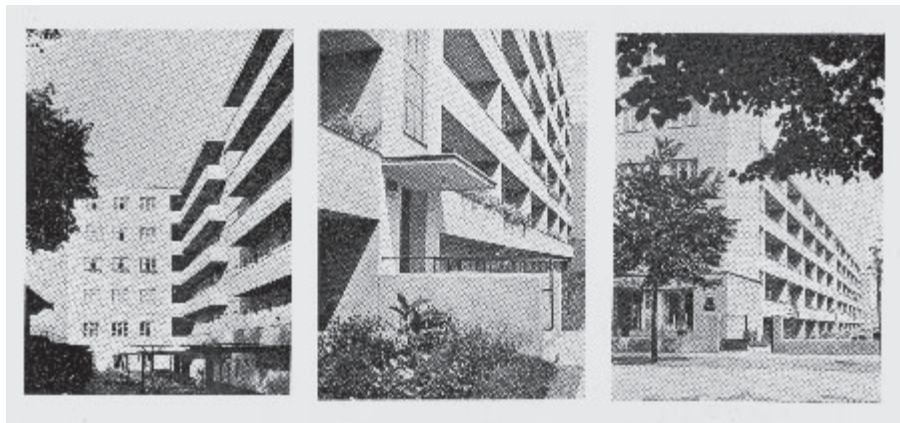
P10 Rodinný dům Dr. Špinky v Mělnice, 1925–1926.

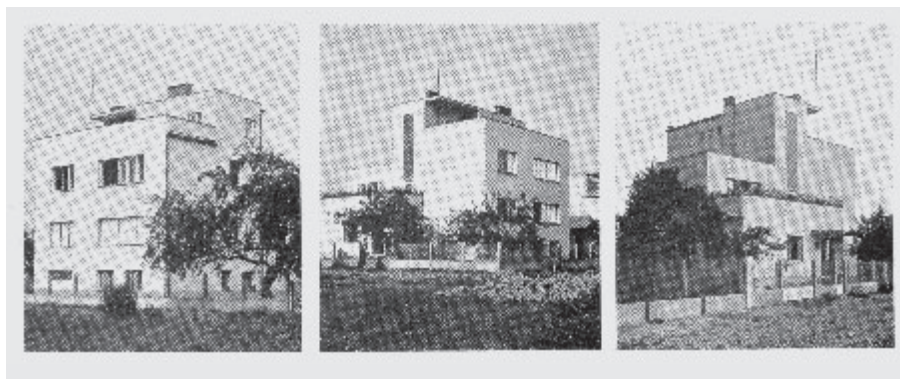
P11 Infekční pavilon nemocnice v Uherském Hradišti, 1931–1935.

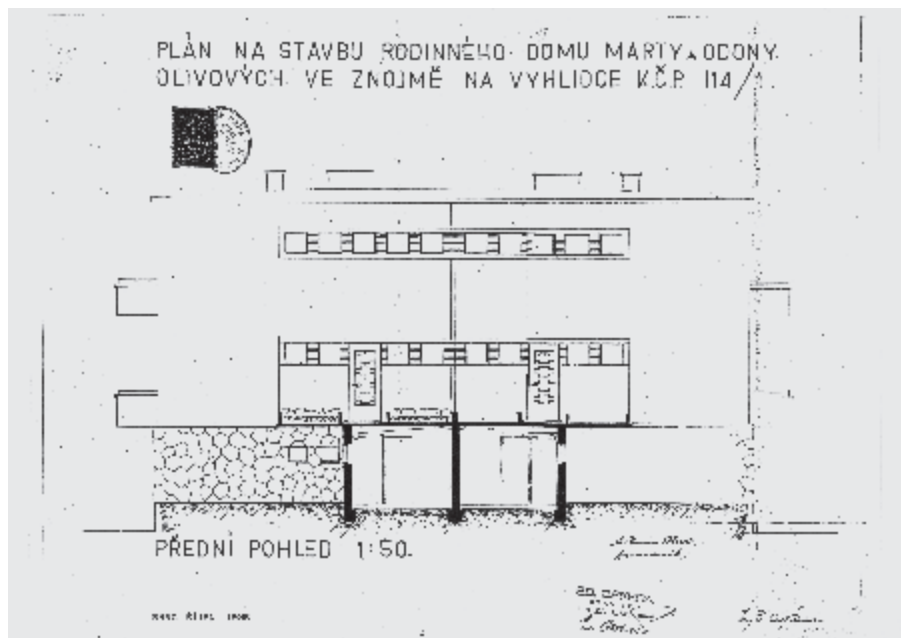
P12 Rodinný dům v Brně-Židenicích,
Mrkosova 13, 1931.

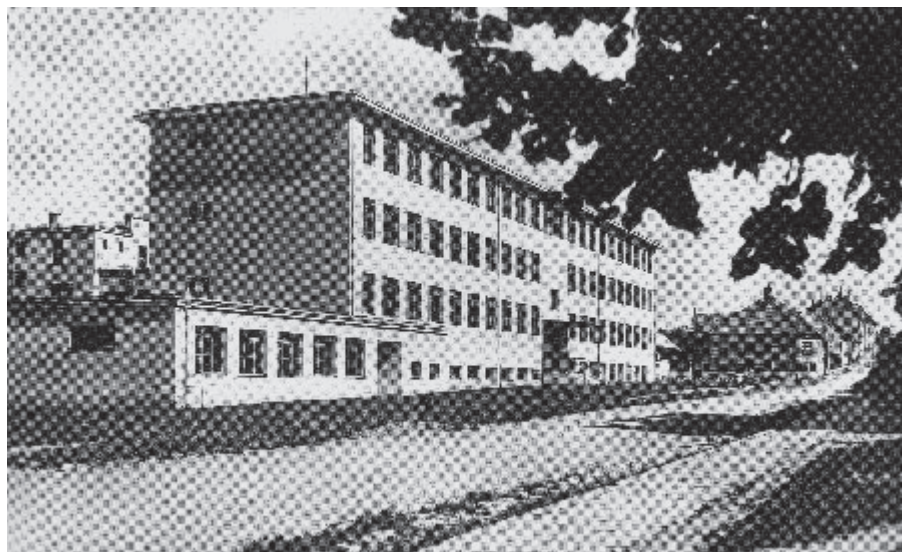
P14 Malobytový dům družstva „Náš domov“ v Brně, ulice Staňkova 16a / Střední 55, 1931–1932

P15 Rodinný dům MUDr. A. Šabaty v Uherském Hradišti, ulice Jiřího z Poděbrad 491, 1930–1931.

P16 Projekt na stavbu rodinného domu Marty a Odony Olivových ve Znojmě, ulice Na vyhlídce, 1936.

P17 Obecná škola chlapecká a mateřská v Boskovících, náměstí 9. května 8, spolupráce s Ernstem Wiesnerem, 1938–1940.

STANISLAV ČERVENKA

**VĚDECKÝ ODKAZ HUDEBNÍHO HISTORIKA
FRANTIŠKA POKORNÉHO (1909–1987)**

Summary: The study deals with the life and scientific work of Brno musicologist and music historian František Pokorný, who investigated the history of the whole complex of medieval Latin liturgical chants culture in Bohemia and Moravia systematically. The work came into existence while the author, a catholic priest, was personally persecuted by the communist regime, and it mostly remained in manuscript without any opportunity for scientific reflection. The study describes the contents of all published works as well as the more important works preserved only in manuscript. Finally, there is a list of all Pokorný's printed and preserved manuscript works, and a summary of the contents.

Keywords: František Pokorný, scientific work, Gregorian chant, history, Bohemia and Moravia

V únoru roku 2009 uplynulo sto let od narození muzikologa a hudebního historika Františka Pokorného, významného brněnského badatele v oboru středověkého latinského liturgického zpěvu – gregoriánského chorálu. Jeho vědecké dílo svým rozsahem, soustavností i hloubkou pohledu předčí bez nadsázky vše, co bylo dosud v české odborné literatuře o tomto předmětu vytvořeno. V tomto smyslu můžeme Pokorného považovat za zakladatele soustavného bádání o komplexu středověké latinské liturgické zpěvní kultury v Čechách a na Moravě. Nebýt tvrdých publikačních omezení u nás za komunistického režimu, která katolickému knězi Františku Pokornému téměř znemožnila publikovat a tím také rozvinout a zavřít jeho výzkumy, jistě by dnes jeho dílo překračovalo regionální rámec a nacházelo i mezinárodní ohlas.

K naší velké škodě dvacet let po smrti Františka Pokorného je jeho dílo téměř zapomenuto. Nepřízní doby se dochovalo převážně pouze v rukopise a v důsledku toho i bez žádoucího vědeckého ohlasu a reflexe. Skutečnost v ohledu publikace Pokorného prací je dokonce až tristní: z celkového počtu více než 5 600 stran strojopisu odborných textů se mu podařilo uplatnit v odborných časopisech pouze 243 stran menších studií, zejména odborných posudků liturgických rukopisů v rámci jeho spolupráce s Komisí pro soupis rukopisů Československé akademie věd, pro niž pracoval od poloviny 60. let 20. století jako specialista na středověké liturgické rukopisy. Několik drobných Pokorného článků bylo publikováno v přechodných dobách politického uvolnění péčí některých brněnských nebo pražských muzikologů, avšak teprve až posmrtně v roce 1991 a 1993 se postaral Archiv města Brna za spolupráce Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a Moravského zemského archivu tamtéž o vydání třísvazkové Pokorného publikace *Hudební obraz Brna do počátku 15. století* v celkovém rozsahu 848 stran textu.¹ V Pokorného pozůstalosti zůstává stále ležet nevydáno celé jeho hlavní čtrnáctisvazkové dílo s pracovním názvem *Dějiny středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě*, sestávající ze 4 207 stran strojopisného textu, 312 obrazů fotodokumentace a několika stovek notových příkladů.² Vedle toho zasluhuje pozornost také několik menších dokončených, avšak neuveřejněných studií a článků v celkovém rozsahu asi 107 stran textu, které by ještě dnes stály za publikaci.³

František Pokorný se narodil 16. února 1909 v Brně-Židenicích, zemřel 19. ledna 1987 v Brně-Novém Lískovci. Jeho rodiče žili v jeho dětství na tehdejší brněnském předměstí starostmi o malé hokynářství a bystrý chlapec rostl, aniž jej někdo v rodině usměrňoval. Na jedné z jeho neposedných toulek se dostal až do brněnské katedrály sv. Petra a Pavla, kde schovaný v koutku s úžasem naslouchal chorálnímu zpěvu kanovníků při nešporách. Neobyčejného zájmu chlapce, který opětovně docházel na nešpory si povšiml kanovník Josef Kratochvíl (1876–1968) a začal jej

1 Srovnej níže uvedený Soupis prací, položky 1.1, 1.2, 1.3.

2 Soupis prací č. 2.3.1–2.3.14.

3 Soupis prací č. 4.4, 4.5, 4.6, 4.8.

podporovat.⁴ Postaral se o začátky jeho hudebního vzdělání a později jej nasměroval ke studiu bohosloví, jemuž předcházelo jako výborná příprava studium na prvním brněnském českém klasickém gymnáziu, kde v první polovině 20. století začínali svá studia snad všichni významní brněnští církevní činitelé.⁵ Zde získal nejen důkladnou průpravu z klasických jazyků latiny a řečtiny, potřebnou pro studium bohosloví, ale také dobrou znalost živých jazyků a historie. Jako samostatný autodidakt sbíral už v té době praktické zkušenosti v duchovní hudbě; zpíval, hrál na varhany a dokonce řídil i chrámový sbor. Po maturitě v roce 1932 vystudoval Pokorný ještě bohosloví na diecézním učilišti v Brně a 5. července 1937 byl vysvěcen v katedrále sv. Petra a Pavla na kněze. Nejprve několik let praktikoval jako kaplan ve venkovských farnostech brněnské diecéze, a jakmile představení rozeznali jeho přirozený pedagogický talent, předurčili jej k dráze katechety na brněnských středních školách.

Vedle praktických hudebních činností začal už na gymnáziu u Pokorného převažovat hudebně teoretický zájem. V roce 1930 připravil *Nauku o hudbě církevní* v rozsahu 120 stran rukopisného textu, která se dochovala v pozůstalosti i s kritickými poznámkami Dobroslava Orla.⁶ Dokumentuje už vyspělý stupeň Pokorného orientace v teoretických i praktických otázkách církevní hudby, zvláště v gregoriánském chorálu a v české duchovní písni. V polovině 30. let 20. století, podobně jako v celé tehdejší české hudební medievalistice, převažoval také u Pokorného zájem o českou reformaci. Studoval rukopisné i tištěné utrakvistické, bratrské, evangelické a katolické kancionály v brněnských sbírkách a pořizoval z nich rozsáhlá excerpta, jež postupně zpracovával a později dodatečně zařadil část této práce jako čtrnáctý díl svých *Dějin s názvem Tíšínský kancionál, dokument o pobělohorské konverzi duchovní písně a jejích nových cestách*.⁷ Když jej jednou při práci v archivu Zemského muzea v Brně pozoroval Jan Racek, tehdy mladý asistent profesora Vladimíra Helferta, vyběhl Pokorného, aby výsledky svého studia rukopisného Žďárského antifonáře z roku 1631 publikoval v časopisu *Cybil*.⁸ Je to první tištěná Pokorného práce, v níž prokázal už dobré znalosti české odborné literatury v dílech Karla Konráda, Zdeňka Nejedlého i Josefa Huttera, ale i německé literatury, například díla Petera Wagnera, a z literatury francouzské práce Dom Pothiera, A. Gastoué, F. A. Gevaerta.⁹ Zároveň Racek Pokornému zprostředkoval možnost volně docházet na Helfertovy přednášky. Mladý katecheta Pokorný se tak postupně dostával mezi dva mlýnské kameny:

4 Podle osobního sdělení Františka Pokorného.

5 Například biskupové Josef Kupka, Karel Skoupý, prelát Ludvík Horký a také kanovník a generální vikář Josef Kratochvíl, srovnej na stránkách Gymnázia Brno, třída kapitána Jaroše 14, zde též uveden František Pokorný. Dostupné z: <http://www.jaroska.cz>; citováno 6. června 2011.

6 Soupis prací č. 2.1.

7 Soupis prací č. 2.3.14.

8 Soupis prací č. 3.1.

9 Srovnej citované dílo, poznámky č. 2, 4, 5, 8, 9, 14, 16, 17–20, 23, 25.

na jedné straně měl upřímně rád svou práci učitele náboženství a nechtěl zklamat své představené, na druhé straně jej nesmírně vábila možnost studia hudební vědy v pověstném Helfertově semináři na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Jeho váhání nakonec vyřešilo uzavření vysokých škol v roce 1939.

Pokorný byl však už zvyklý pracovat samostatně a studoval za války jak hudební prameny, tak i odbornou literaturu nejen hudební, ale i celé řady historických a teologických oborů.¹⁰ Čím hlouběji pronikal na dosud neorané hudební pole české reformace, tím zřetelněji poznával, že český reformační repertoár utrakvistický i českokobratrský melodicky namnoze vyrůstá na vrstvách středověkého latinského gregoriánského chorálu.¹¹ Začal horlivě studovat rovněž latinské středověké chorální rukopisy, nejdříve v Brně, pak i v Olomouci a nakonec i v pražských rukopisných sbírkách a své výpisky a poznámky zatím ukládal do desítek sešitů, k nimž se později vracel při formulaci textu jednotlivých dílů svých Dějin. Sledoval středověkou liturgickou a hudební praxi a pečlivě ji porovnával se současným stavem liturgických knih po známé konstituci papeže Pia X. Motu proprio z roku 1903. Pro zjištění odchylky a změny hledal liturgicko-historické, hudební i hudebně teoretické zdůvodnění v edicích i v odborné literatuře celé řady oborů.

Hned po válce v roce 1945 se pustil Pokorný s ještě větším úsilím do systematického studia. Přihlásil se na filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně na obor hudební věda–dějiny umění, kde navštěvoval hudebněvědný seminář Jana Racka a zapisoval přednášky také u výtvarných historiků Alberta Kutala a Václava Richtera, u latinského filologa a znalce antické filozofie Františka Novotného, estetika Mirko Nováka, českého i latinského literárního medievalisty Jana Vilíkovského a filozofa a psychologa Roberta Konečného.¹² Zajímala jej tehdy gregoriánská melodická stylistika. Analyzoval vnitřní struktury středověkých chorálních melodií a hledal v nich postupy a zákonitosti, na jejichž základě jsou utvářeny. Formuloval tak základy gregoriánské melodické stylistiky a vypracoval pro ni osobitý pojmoslovný systém, jehož pomocí se zmocňoval jednotlivých jevů. V tomto duchu připravoval také svoji disertační práci s názvem *Hospodine pomiluj ny, Svatý Václave. Rozbor nápěvů na podkladě gregoriánské stylistiky*,¹³ v níž upřesnil a podrobně

10 V Pokorného pozůstalosti se dochovaly stovky stran důkladných excerpt ze středověkých hudebních teoretiků v edicích E. H. Coussemakera, M. Gerberta; z Migneho latinské Patrologie excerpoval liturgické spisy Amalara Metského a Radulfa de Rivo, rozsáhlá excerpta pořídil z jednotlivých svazků edice Monumenta Germaniae Historica nebo z Canivezovy edice Statuta cisterciensia a jiných.

11 Dávno před prací Stäblein, Bruno: *Die mittelalterlichen liturgischen Weissen im Gesangbuch der Böhmischen Brüder von 1531*. Musikforschung 5, 1952, s. 138–144.

12 Podle laskavého písemného sdělení dr. Jiřiny Kalendovské z Archivu Masarykovy univerzity v Brně z 28. dubna 2010 se dochovaly ve fondu Filozofická fakulta v knize kvestury Nationale pouze zápisy přednášek, které F. Pokorný hodlal navštěvovat, a to od mimořádného letního semestru 1945 do zimního semestru 1947/1948. Doklady o násilném ukončení studia F. Pokorného se nenacházejí ve fondu Filozofická fakulta, ani ve fondu Akční výbor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

13 Soupis prací č. 2.2.

dokumentoval dřívější zjištění Dobroslava Orla o gregoriánském původu melodiky obou písní.¹⁴ Práci dokončil na počátku roku 1948, avšak po únorovém komunistickém převratu musel z politických důvodů studia zanechat a disertaci nemohl už ani podat, ani obhájit. Obdobně z politických důvodů skončilo po únoru také Pokorného vyučování na brněnské Státní konzervatoři, kde od roku 1944 vedl kurzy liturgiky a gregoriánského chorálu pro budoucí varhaníky.¹⁵

V poválečné době publikoval Pokorný řadu odborných článků s liturgickou a hudební tematikou v katolických časopisech *Věstník jednoty duchovenstva* a *Dobrý pastýř*, v nichž reaguje jednak na dobová pastoračně pedagogická témata, jednak řeší otázky liturgického jazyka a liturgického zpěvu včetně činné zpěvní účasti lidu při mši. Zejména Pokorného články *Minulost a budoucnost lidového zpěvu ve mši*, *Kancionál nebo misál*, *Liturgie v překladu* svojí historicky fundovanou argumentací daleko překračují prakticistní zaměření obou časopisů.¹⁶ Ve studii *Kancionál nebo misál* publikuje svá zjištění z disertační práce o procesualnosti vzniku duchovních písní Hospodine pomiluj ny a Svatý Václave, jejich gregoriánské melodické podstatě a jejich původu v prostředí klerických komunit. U svatováclavské písně zde poprvé uplatňuje myšlenku o jejím melodickém ukotvení v tropu mešního Kyrie. Do této skupiny Pokorného prací můžeme ještě volně přiřadit pozdější článek *Jak ovlivní liturgická konstituce naši pastorači*, který se zamýšlí nad liturgickou reformou po Druhém Vatikánském koncilu.¹⁷

Ve zmíněných časopisech se vyskytuje Pokorného jméno ve vybrané společnosti osob, jako byli pozdější pražský arcibiskup, kardinál František Tomášek, katolický filozof Josef Zvěřina, českobudějovický biskup Josef Hlouch nebo břevnovský opat Anastáz Opasek. To ještě netušil, že s některými z nich se setká zanedlouho v internaci, kam uklidil komunistický režim nepoddajné katolické duchovní, kteří se nechťeli smířit s omezováním svobody a demokracie ani s pronásledováním církve a jejich představitelů. Avšak ani na svou internaci nevzpomínal později Pokorný s nějakou záští a nenávisť. V prostředí bratrské lásky a tolerance svých kněžských spolutripitelů se cítil lidsky a duchovně dokonce velmi dobře. Poslouchal odborné přednášky učených spolubratří a byl rád, že jim mohl být prospěšný svojí fenomenální pamětí, v níž měl uchovány ve vazbě na zpěvní melodie desítky liturgických textů, které si z této spjitosti snadno vybavoval a zapisoval, aby pak mohli společně liturgicky slavit u nejdůležitějších svátků církevního roku nejen mešní obět, ale i hodinkové officium.¹⁸

Po návratu z internace nemohl už Pokorný dále vykonávat své povolání katechety ani vyučovat na konzervatoři a nebyl mu také udělen komunisty právě zavedený

14 Orel, Dobroslav: *Hudební prvky svatováclavské*. In: Svatováclavský sborník na památku 1 000. výročí smrti knížete Václava svatého. Díl II, sv. 3. Praha 1937, s. 3–67.

15 Sborník *Brněnská konservatoř 1919–1945. Památník k prvnímu čtvrtstoletí Státní hudební a dramatické konzervatoře v Brně*. Brno 1947, s. 72.

16 Soupis prací č. 3.2–3.6.

17 Soupis prací č. 3.14.

18 Podle osobního sdělení F. Pokorného.

státní souhlas k výkonu kněžského povolání. Měl však poprvé v životě spoustu času a ještě více chuti do práce, a tak se pustil do sbírání a třídění materiálu a sepisování monumentálně koncipovaného díla s pracovním názvem *Dějiny středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě*. Pro tuto práci získal Pokornému v roce 1957 občansky odvážný Bohumír Štědroň tvůrčí podporu Českého hudebního fondu na studijní cesty do knihoven a pořizování fotodokumentace.

Tak systematicky jako Pokorný u nás nestudoval středověkou latinskou liturgickou hudbu dosud nikdo, proto také neměl doma mnoho předchůdců. Konrádovy tehdy už zastaralé *Dějiny posvátného zpěvu staročeského* byly neseny ještě vesměs amatérským úsilím a postrádaly základní parametry kritického dějepisu.¹⁹ Konrád (1842–1894) měl ovšem i své přednosti: jako katolický kněz se orientoval alespoň v soudobé liturgické hudební praxi, v církevních dějinách i v dalších teologických disciplínách, což jej mnohdy uchránilo od neadekvátních interpretací pramenů, které se na druhé straně staly Achilovou patou jinak už kriticky koncipovaných třísvazkových dějin Zdeňka Nejedlého (1878–1962).²⁰ Nejedlý nastínil české hudební medievalistice základní problémy včetně výhradního zaměření na reformační dobu, provedl první shrnutí rozsáhlé látky a přes dnešní výhrady ke způsobu jejího zpracování i k Nejedlého interpretacím pramenů poskytl české hudební historiografii alespoň široký soubor dokumentů různorodé povahy. Další badatel, katolický kněz Dobroslav Orel (1870–1942) se nejdříve více věnoval středověké vícehlasé tvorbě, avšak od soustředěné vědecké práce byl po celý život vyrušován svými dominujícími zájmy učitele a organizátora. Teprve po své čtyřicítce, na začátku první světové války, obhájil na vídeňské univerzitě u Guida Adlera dizertaci *Der Menzuralkodex Specialník*²¹ a pak ještě v roce 1922 dokončil publikaci královehradeckého Franusova kancionálu.²² Tehdy byl už Orel povolán na místo profesora nově zřízené Komenského univerzity v Bratislavě, kde vybudoval vzorový hudebněvědný ústav a postupně prošel všemi akademickými funkcemi až po univerzitního rektora. Teprve téměř na sklonku svého života vydal v roce 1937 své nejrozsáhlejší dílo, *Hudební prvky svatováclavské*, tematicky zaměřenou monografii, která mohla Pokornému alespoň částečně sloužit za odrazový můstek.²³ Byly tu ovšem k dispozici ještě dvě důkladné práce Josefa Huttera (1894–1959) o české notaci, postavené hodně na teoretické dedukci.²⁴ Pokorný z nich akceptoval pouze obecnou systematiku notačních

-
- 19 Konrád, Karel: *Dějiny posvátného zpěvu staročeského. Díl I.* Praha 1881; Týž: *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od XV. věku do zrušení literátských bratrstev.* Praha 1893.
- 20 Nejedlý, Zdeněk: *Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách.* Praha 1904; Týž: *Počátky husitského zpěvu.* Praha 1907; Týž: *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských.* Praha 1913.
- 21 Orel, D.: *Der Menzuralkodex Specialník. Ein Beitrag zur Geschichte der Menzuralmusik in Böhmen.* Wien 1914, strojopis disertační práce.
- 22 Týž: *Kancionál Franusův z roku 1505. Příspěvek k vývoji notace a k dějinám zpěvu jednohlasého i vícehlasého doby Jagellovců v Čechách.* Praha 1922.
- 23 Dílo citované v poznámce 14.
- 24 Hutter, Josef: *Česká notace. Část I. Neumy.* Praha 1926; Týž: *Česká notace. Nota choralis.* Praha 1930.

znaků, nikoliv Hutterova ahistorická, pouze morfologicky dokládána východiska o specifičnosti české neumové notace a zejména o jejím inzulárním původu a vývojevém protikladu neumové a linkové chorální notace.

Pro své Dějiny musel Pokorný nejdříve podniknout rozsáhlý heuristický průzkum ve všech našich významných rukopisných sbírkách. Práci mu ztěžovaly jeho neutěšené hmotné poměry. Žil v té době ze skromných prostředků mešních stipendií a z milodarů svých nejbližších přátel. Nepatrná tvůrčí podpora Českého hudebního fondu se týkala jen několika prvních svazků Dějin a od normalizace počátkem 70. let byla z politických důvodů zastavena. Pokorný dále pokračoval ve studiu na vlastní náklady a výsledky svých výzkumů ukládal do dalších svazků svých *Dějin středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě*.²⁵

Tato jeho monumentální práce je vlastně rozsáhlou sbírkou výzkumů, analýz a interpretací u nás v té době dostupného pramenného materiálu k danému tématu. V Dějinách reflektuje zpěvy při latinské mši, v kanonických hodinkách officia, v procesní a ceremoniální liturgii i v paraliturgických formách duchovního dramatu, latinské písně cantio a rovněž české duchovní písně. Všimá si zároveň také osob a institucí liturgického hudebního provozu, dějin liturgických knih, historie notačních systémů a provádí také důsledně kritiku jednotlivých notačních zápisů. Pokorný postupuje jednak chronologicky podle běhu dějin, a jednak tematicky podle jednotlivých jevů a problémů. Uplatňuje důsledné funkční pojetí, sleduje u každého zpěvu jeho liturgickou funkci a jeho postavení v liturgickém systému. V mnohem větší míře než ostatní autoři využívá Pokorný také liturgické rukopisy zpěvních textů, jako jsou misály a breviáře, zejména na místech, kde nejsou dochovány notační záznamy. Nepouští se do předčasných zobecňujících historických soudů a závěrů. Je přesvědčen, že takové závěry vyplnou teprve až po zvládnutí veškeré různorodé látky v celém dochovaném bohatství a v celém časovém rozsahu, tj. od příchodu křesťanství až do zavedení tridentských reforem ve druhé polovině 16. století, které podstatně omezily a znemožnily regionální tvůrčí účast na liturgii a liturgickém zpěvu.

Regionalismus ve smyslu hledání regionálního tvůrčího podílu ve středověkém latinském liturgickém zpěvu tvoří hlavní osu Pokorného výzkumů. V centru jeho pozornosti je především latinský chorál dochovaný v rukopisech obou diecézí, olomoucké i pražské, a chorál v rukopisech českých a moravských benediktinských klášterů. Benediktini ve středověku v liturgii sledovali diecézní úzus při dodržení specifik jejich řehole a později také zvláštností vyplývajících z organizační příslušnosti k některé benediktinské kongregaci. Dochovaných chorálních rukopisů ostatních řádů, premonstrátů, cisterciáků, kartuziánů, dominikánů, františkánů a augustiniánů eremitů, si Pokorný všimá, jen pokud přinášejí specifičnosti, které vybočují z jejich centralizovaně řízené a utvářené liturgie. Své závěry vyvozuje na základě důkladné znalosti celé řady pomocných oborů: středověké historické liturgiky, hagiografie,

25 Soupis prací č. 2.3.1–2.3.13.

heortologie, církevní i obecné historie, kodikologie a pomocných věd historických, středověké latiny i latinské literatury, ale také třeba monasterologie a výtvarné ikonografie. Z hudebních disciplin uplatňuje znalosti dějin hudební teorie a dobového teoretického myšlení, hudební paleografie a melodické stylistiky. Všímá si také různých aspektů středověké kompoziční techniky i kompoziční praxe, středověkého školství a jeho výuky a následně také dobové provozovací praxe, včetně institucí světského i řeholního kléru jako hlavních nositelů liturgického hudebního provozu.

Pokorného práce předpokládají odborného čtenáře s vysokým stupněm orientace ve sledované problematice. Nikde autor nevysvětluje užívané pojmy, jejich úzus je třeba znát z odborné literatury nejen muzikologické, ale i z celé řady dalších oborů, jejichž argumentace se právě užívá. Velmi osobitý a neobvyklý je také způsob Pokorného vědeckého myšlení a traktace poznatků. Jeho argumentace se stále jaksi brání vyřčení definitivních, byť jen třeba pracovních závěrů. Často dokonce spíše poukazuje na slabosti své argumentace, její víceznačnost a možnosti různých výkladů. Závěry nechává mnohdy na čtenáři, který musí neustále poměřovat sílu Pokorného argumentů s její děravostí a sám rozhodnout, co má v konkrétním případě větší váhu a jistější platnost. Proč je tomu právě tak: autor předpokládal, že výběrové, shrnující, sumarizující a zobecňující operace provede teprve až při definitivní redakci celého díla, s nímž počítal až po prostudování a zhodnocení veškerého pramenného materiálu v celém časovém rozsahu. S přibývajícemi léty a nutným úbytkem sil, ale také i s demotivující ztrátou jakýchkoliv publikačních možností svých prací v normalizační atmosféře 70. a 80. let 20. století, nepokračoval autor na předpokládané definitivní redakci svých Dějin. Přesto i v tomto relativně neúplném stavu jsou Pokorného Dějiny nepřehledným zdrojem poznatků o různých aspektech dějin středověkého latinského liturgického zpěvu na území Čech a Moravy.

V krátké informativní studii není možné postihnout obsah všech třinácti svazků Pokorného Dějin, upozorníme alespoň na nejvýznamnější okruhy (srovnej níže Soupis díla, položka 2.3). V prvním svazku zaujmou, vedle nástinu cest postupné křesťanské inkulturace našich krajů, osobité pasáže o holdovacích projevech a zejména pasáže o procesuální cestě k prvním duchovním písním Hospodine pomiluj ny, Svátý Václave a polské písní Bogarodzica nebo odstavce o zpěvní účasti lidu v mešní liturgii. Dějiny mše a mešních zpěvů v olomoucké i v pražské diecézi od 12. až do počátku 15. století podrobně sledují svazky jedna, dva, sedm a deset. Zde upozorníme zejména na části o tvorbě nových alelujatických veršů, sekvencí a tropů. Dějinám zpěvů v officiu se věnují svazky první, druhý, pátý, šestý, jedenáctý a dvanáctý. Sledují specifika utváření jejich struktur v obou diecézích a také přínos v tvorbě nových officí pro domácí patrony i nové kulty. Podrobným dějinám notace od počátků až do 14. století je věnován třetí svazek. Objevny jsou v něm zejména pasáže o neumách v breviáři a v graduálu rajhradských benediktinů ze 12. století,²⁶ u nichž Pokorný zjišťuje jejich osobitou cestu

26 Breviář R 387, Graduál R 418, dnes jsou oba rukopisy uloženy v Památníku písemnictví na Moravě v Rajhradě.

k zápisu tónové výšky specifickým výběrem neumových znaků. Vývoji institucí liturgického hudebního provozu při katedrálách pražské a olomoucké a při kolegiálních kapitulách se věnují svazky sedmý a třináctý. Další svazky, čtvrtý, osmý a devátý, sledují osobitý obsah liturgických rukopisů monastického benediktinského původu z Rajhradu na Moravě, z pražského Břevnova a zejména od benediktinek u sv. Jiří v Praze, kde autor stanovuje jednak relativní chronologii jejich antifonářů a procesionálů, jednak charakterizuje specifický přínos svatojiřských benediktinek zejména v oblastech officií, liturgických her, procesionální liturgie a latinské písně cantio.

Mezi brněnskými vědci, s nimiž se Pokorný denně potkával ve vědecké studovně někdejší brněnské Univerzitní knihovny, byl i František Čáda, který tehdy spolu s pražským Miroslavem Boháčkem prováděl evidenci středověkých rukopisů v Komisi pro soupis rukopisů Československé akademie věd. Čáda začal využívat Pokorného rozsáhlé vědomosti k častým konzultacím z historické liturgiky a dalších teologicko-historických disciplín. Ve volnější polické atmosféře kolem poloviny 60. let nabídl Pokornému spolupráci na studii o kroměřížském sakramentáři z bývalé arcibiskupské knihovny kroměřížského zámku.²⁷ Ve své části práce Pokorný identifikoval rukopis jako sakramentář, nastínil jeho historicko-liturgické zařazení a vyřešil exaktně otázky jeho liturgické proveniencí i jeho datace. Tato studie se stala východiskem pro další spolupráci Pokorného s komisí, která právě prováděla katalogizační práce v rukopisné sbírce Státní vědecké knihovny v Olomouci, bohaté na liturgické rukopisy zrušených klášterů z obou jejich sekularizací, josefínské z 80. let 18. století i komunistické z 50. let 20. století. Pokorný zpracoval desítky fundovaných odborných posudků rukopisů z olomoucké sbírky,²⁸ z nichž v letech 1969–1974 publikovala komise ve svém periodiku *Studie o rukopisech* celkem šest Pokorného prací. Čtyři z nich jsou věnovány rukopisům olomoucké sbírky a představují nám bohatou škálu autorových všestranných vědomostí, na jejichž základě dovede odhalit liturgickou provenienci obsahu rukopisu, konkrétní určení místa, k němuž se liturgický rukopis vztahuje, jeho dataci i vytčení jeho specifických a charakteristických liturgických, muzikologických i historických zvláštností.²⁹ Další dvě studie jsou speciálního zaměření: první z nich, *Officium o sv. Václavu v rukopisech františkánských*,³⁰ publikuje Pokorného objev nové verze svatováclavského officia, a doplňuje tak poznatky z jeho dřívější studie v *Hudební vědě*.³¹ V poznámkách první studie poskytuje autor důležitý přehled o vztahu ostatních řádových komunit v českomoravském prostoru ke svatováclavskému officiu v jejich dochovaných liturgických knihách. Druhá studie, *De missalibus libris Moraviae saeculo XV. ad Hungariam*

27 Soupis prací č. 3.7.

28 Pokorného posudky jsou zapracovány do katalogu Boháček, Miroslav — Čáda, František: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Bearbeitet von Franz und Maria Schäfer. Köln — Weimar — Wien 1994.

29 Soupis prací č. 3.9, 3.12, 3.13, 3.16.

30 Soupis prací č. 3.17.

31 Soupis prací č. 3.11.

*vergentibus*³² (Příklon moravských misálů 15. století k Uhrám), dokládá dosud neznámý politicko-historický aspekt v liturgickém příklonu olomouckých misálů ze druhé poloviny 15. století k Uhrám po obsazení pražského arcibiskupství husity. Do této skupiny bychom mohli ještě zařadit objevenou a dosud nepublikovanou Pokorného práci *Čím je kodex M I 406a Státní vědecké knihovny v Olomouci*³³ o rukopisném sborníku Vědecké knihovny Olomouc M I 406a, v němž autor identifikoval bystrou kombinací liturgických a historických aspektů rukopisu jeho pořizovatele a původního vlastníka, františkána observanta Andream, od kterého se teprve druhotně rukopis dostal k olomouckým kartuziánům.

V politicky volnější atmosféře konce 60. let 20. století se přihlásila k Pokornému i jeho mateřská brněnská katedra muzikologie a ve svém sborníku prací k šedesátým narozeninám univerzitního profesora dr. Bohumíra Štědrone uveřejnila latinsky psanou Pokorného studii *De influxu, quem in drama liturgicum cantus kyriialis exercebat* (Kyriální živel v liturgickém dramatu).³⁴ Autor v ní objevuje velikonoční liturgickou hru už ve 12. století v plenáři Národního muzea v Praze sign. XIV D 12, zjišťuje vzájemné filiace mezi texty a melodiemi officií, v jejichž rámci se hry utvářely, a u zpěvů objevuje jejich kyriální melodickou podstatu. Na tuto studii navazuje ještě tištěná přednáška *Der tschechische Beitrag zum liturgischen Drama Europas* (Český přínos k evropskému liturgickému dramatu), přednesená na brněnském muzikologickém kolokviu v roce 1970 a uveřejněná později ve sborníku.³⁵ Pro brněnská muzikologická kolokvia nebo pro jinou příležitost vznikl patrně i pozdější referát *Cesty a způsoby šíření staré hudby*, který se dochoval v pozůstalosti ve xerokopii strojopisného textu s vypracovanými poznámkami, datovaný 1984.³⁶ V roce 1969 nově založený brněnský hudební časopis *Opus musicum* publikoval hned ve svém druhém ročníku 1970 Pokorného studii *Preface moravských misálů*,³⁷ v níž autor rozlišil řady prefačních nápěvů, charakteristické jednak pro misály pražského, jednak olomouckého liturgického původu.

Ještě dvě další Pokorného práce vznikly z podnětu brněnských vědeckých institucí: v roce 1976 jej požádala komise pro přípravu vícesvazkových dějin Brna o zpracování hudebního obrazu Brna do počátku 15. století.³⁸ Autor předložil v roce 1981 rozsáhlou práci o 848 stranách strojopisu, kterou vydaly ve třech dílech brněnské instituce až posmrtně v letech 1991 a 1993. Práce završuje jeho celoživotní bádání o středověkých brněnských hudebních dějinách, jak se projevují v dochovaných liturgických a hudebních rukopisech městského svatojakubského chrámu, kláštera starobrněnských cisterciáček a kláštera augustiniánů eremitů v Brně. Do brněnské skupiny Pokorného prací můžeme volně přiřadit i studii z roku 1974 *Chronologie*

32 Soupis prací č. 3.18.

33 Soupis prací č. 4.6.

34 Soupis prací č. 3.8.

35 Soupis prací č. 3.15.

36 Soupis prací č. 4.8.

37 Soupis prací č. 3.10.

38 Soupis prací č. 1.1–1.3.

brněnských misálů sv. Jakuba,³⁹ která se dochovala v pozůstalosti ve strojopisu, připravená k tisku i s poznámkami; konkrétní podnět jejího vzniku neznáme.

Z pražských muzikologických periodik dvakrát poskytla Pokornému publikační příležitost Hudební věda. V roce 1970 vyšla studie *Nově objevené officium o sv. Václavu*,⁴⁰ v níž Pokorný jednak reviduje a opravuje dřívější poznatky Dobroslava Orla z Hudebních prvků svatováclavských (srovnej citované dílo v poznámce 14), jednak na základě liturgických a hudebních komparací objevuje a dokumentuje existenci nejstarší, třetí verze svatováclavského officia, která zůstala dochována pouze v jediném zápisu na Moravě.⁴¹ O deset let, později v roce 1980, publikoval Pokorný v Hudební vědě velmi hutnou shrnující studii *Mährens Musik im Mittelalter* (Moravský hudební středověk).⁴² Práce objasňuje vývojové specifičnosti středověké latinské liturgické hudby v moravské diecézi ve srovnání s diecézí pražskou. Autor své vývody dokládá na základě všestranné analýzy desítek dochovaných liturgických a hudebních pramenů, z nichž konstituuje na podkladě své celoživotní heuristiky základní vývojové řady pro obě diecéze, olomouckou i pražskou.

František Pokorný byl u nás první, kdo se systematicky věnoval středověké latinské liturgické zpěvní kultuře v celém jejím rozsahu. Provedl rozsáhlou heuristiku pramenů i literatury, identifikoval jednotlivé časové i provenienční vrstvy zpěvů a nastínil základní postupy a metody jejich zkoumání. Své bádání opřel o mezinárodní literaturu nejen muzikologickou, ale i řady dalších teologických a historických oborů. Jeho interpretace pramenů jsou do té míry objevené a originální, že neztrácejí v našich poměrech ani dnes na své aktuálnosti, takže podstatné části Pokorného zejména nepublikovaných prací stále ještě zasluhují uveřejnění. Česká vědecká literatura nemá dosud soustavného odborného díla, které by se kriticky vypořádávalo s předcházející domácí vědeckou produkcí oboru a které by předkládalo nová řešení problémů. V tomto smyslu jsou Pokorného práce dosud nepřekonané a stále aktuální. Těch několik mladých nadšenců, kteří u nás v málo atraktivním a přitom mimořádně náročném oboru ještě setrvávají, mělo by Pokorného dílo poznat a reflektovat, jestliže nechtějí kontraproduktivně objevovat jevy a souvislosti Pokorným už dávno na vyšší poznávací úrovni objevené a popsané. Česká hudební medievalistika jako souborný vědní obor o středověké hudbě nemá dnes aktuálnějšího úkolu než se postarat o edici Pokorného díla z pozůstalosti, zejména hlavních poznatků Pokorného *Dějin středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě* a několika dochovaných menších prací.⁴³

39 Soupis prací č. 4.5.

40 Soupis prací č. 3.11.

41 V notovaném dvoudílném chórovém breviáři z let 1395 a 1397, nazvaném *Libri horarum* a dnes uloženém v Památníku písemnictví na Moravě v Rajhradském klášteře, sign. R 625, R 626.

42 Seznam prací č. 3.19.

43 K postupnému uveřejnění Pokorného prací je připraven projekt občanského sdružení *Dílo Františka Pokorného*, která se ujme tohoto naléhavého úkolu.

SOUPIS PRACÍ FRANTIŠKA POKORNÉHO

Soupis prací Františka Pokorného zahrnuje všechny autorovy práce jednak publikované tiskem nebo jinou formou zveřejnění, jednak nezveřejněné práce, dochované v pozůstalosti v rukopisu nebo ve strojopisu.⁴⁴ Po stránce rozsahu prací dělí se soupis na rozsáhlejší publikace a kratší studie a články. Uvnitř jednotlivých oddílů jsou řazeny práce chronologicky. Do soupisu jsou zařazeny pouze ty nepublikované práce, které se dochovaly alespoň v relativně ukončeném stavu. Soupis nezahrnuje v pozůstalosti dochované nedokončené práce nebo poztrácené fragmenty prací. U prací nepublikovaných, pokud Pokorný nezapsal jejich vročení nebo jejich přesný název, je to doplněno autorem soupisu v hranaté závorce. U publikovaných prací soupis neregistruje jejich případné strojopisné předlohy dochované v pozůstalosti. V nepublikovaných *Dějínách středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě* je za souhrnným titulem proveden rozpis jednotlivých svazků, jejichž názvy Pokorný formuloval zatím pouze pracovní. Na pozici 14. svazku je podle přání F. Pokorného zařazena práce ze 30. let 20. století, která se dochovala v neúplné a později už neredigované podobě.

1) *Knihy publikované*

- 1.1 *Hudební obraz Brna do počátku 15. století. I. Chorální zpěv pod správou kostela ěakubského.* Brno 1991, s. 1–204.
- 1.2 *Hudební obraz Brna do počátku 15. století. II. Cistercký chorál na Starém Brně.* Brno 1993, s. 206–626.
- 1.3 *Hudební obraz Brna do počátku 15. století. III. Kuriální chorál u sv. Tomáše.* Brno 1993, s. 627–848.

2) *Knihy nepublikované*

- 2.1 *Nauka o hudbě církevní, praktická příručka pro ředitele kůru.* Brno 1930, 119 stran rukopisného textu.⁴⁵
- 2.2 *Hospodine pomiluj ny, Svätý Václave. Rozbor nápěvů na podkladě gregoriánské stylistiky.* Disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně. Brno 1948, 179 stran strojopisného textu včetně poznámkového aparátu a rejstříku.
- 2.3 *Dějiny středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě.* [Brno 1935–1940, 1957–1987], 14 svazků, celkem 4 207 stran strojopisného textu, 312 obrazů fotodokumentů a několik stovek notových příkladů.
- 2.3.1 *Svazek 1. Počátky dějin středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě.* Nedatováno [Brno 1957–1965], 302 stran textu, 11 obrazů.

44 Písemnou pozůstalost Františka Pokorného spravuje podle jeho závěti autor této studie Stanislav Červenka.

45 V rukopisu knihy jsou tužkou připsány kritické připomínky Dobroslava Orla.

- 2.3.2 *Svazek 2. Světské officium podle nejstarších pramenů.* Nedatováno [Brno 1960–1970], 336 stran textu, 7 obrazů.
- 2.3.3 *Svazek 3. Průzkum materiálu neumového.* Nedatováno [Brno 1960–1970], 314 stran textu, 95 obrazů.
- 2.3.4 *Svazek 4. Hudebně historické výtěžky z ritů monastických a z liturgie mešní.* Brno 1968, 286 stran textu, 20 obrazů.
- 2.3.5 *Svazek 5. Temporalé světského officia 13. století podle moravských a českých pramenů.* Nedatováno [Brno 1960–1970], 264 stran textu, 12 obrazů.
- 2.3.6 *Svazek 6. Sanctorale světského officia století 13. podle moravských i českých pramenů.* Brno 1969, 363 stran textu, 6 obrazů.
- 2.3.7 *Svazek 7. Naše kapituly ve 13. století a jejich chór.* Brno 1967, 183 stran textu, 37 obrazů.
- 2.3.8 *Svazek 8. Svatojiřské antifonáře a přínos českých benediktinů těžé doby.* Brno 1969, 397 stran textu, 36 obrazů.
- 2.3.9 *Svazek 9. Svatojiřské procesionály.* Brno 1971, 297 stran textu, 26 obrazů.
- 2.3.10 *Svazek 10. Mše ve 14. století.* Nedatováno [Brno 1970–1975], 438 stran textu, 37 obrazů.
- 2.3.11 *Svazek 11. Přírůstky na officiích ve 14. století, I. díl.* Nedatováno [Brno 1970–1985], 227 stran textu, 9 obrazů.
- 2.3.12 *Svazek 12. Přírůstky na officiích ve 14. století, II. díl.* Nedatováno [Brno 1975–1986], 183 stran textu, 27 obrazů.
- 2.3.13 *Svazek 13. Naše kapituly a jejich chór ve 14. století.* Nedatováno [Brno 1975–1986], 203 stran textu, 4 obrazy.
- 2.3.14 *Svazek 14. Tištínský kancionál, dokument o pobělohorské konverzi duchovní písně a o jejich nových cestách.* Nedatováno [Brno 1935–1940], 235 stran textu s notovými příklady (nedokončeno).

3) Studie a články publikované

- 3.1 *Žďárský antifonář.* Cyril 63, 1937, s. 1–3, 25–30, 49–51, 70–73, 97–100.
- 3.2 *Užívání bible ke katechismu.* Věstník jednoty duchovenstva 35, 1946, s. 268–273.
- 3.3 *Minulost a budoucnost lidového zpěvu při mši svaté.* Věstník jednoty duchovenstva 35, 1946, s. 422–429.
- 3.4 *Liturgie v překladu.* Věstník jednoty duchovenstva 37, 1948, s. 42–48.
- 3.5 *Co je liturgie.* Věstník jednoty duchovenstva 36, 1947, s. 121–127.
- 3.6 *Kancionál nebo misál.* Dobrý pastýř 4, 1948, s. 24–28.
- 3.7 Čáda, František — Pokorný, František: *Sacramentarium Cremsiriense.* Studie o rukopisech 4, 1965, s. 29–48.
- 3.8 *De influxu, quem in drama liturgicum cantus kyriales exercebat.* In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university (J. E. Purkyně) 16, řada hudebněvědná č. 2, 1967, s. 53–70.

- 3.9 *Rukopisný misál Státní vědecké knihovny v Olomouci sign. M III 9.*
Studie o rukopisech 8, 1969, s. 175–185.
- 3.10 *Preface moravských misálů.* Opus musicum 2, 1970, č. 9–10, s. 274–280.
- 3.11 *Nově objevené officium o sv. Václavu.* Hudební věda 7, 1970, č. 4, s. 407–430.
- 3.12 *Cistercký antifonář Státní vědecké knihovny v Olomouci M II 86.*
Studie o rukopisech 9, 1970, s. 125–145.
- 3.13 *Breviarium Pragense rukopisu M I 719 Státní vědecké knihovny v Olomouci.* Studie o rukopisech 10, 1971, s. 257–277.
- 3.14 *Jak ovlivní liturgická konstituce naši pastoraci.*
Duchovní pastýř 20, 1971, s. 135–136.
- 3.15 *Der tschechische Beitrag zum Liturgischen Drama Europas.* In: Colloquium Musica Bohemica et Europea Brno 1970. Brno 1972, s. 27–31.
- 3.16 *Dominikánský breviář pro moravský ženský klášter.*
Studie o rukopisech 11, 1972, s. 135–151.
- 3.17 *Officium o sv. Václavu v rukopisech františkánských.*
Studie o rukopisech 12, 1973, s. 101–120.
- 3.18 *De missalibus libris Moraviae saeculo XV. ad Hungariam vergentibus.* Studie o rukopisech 13, 1974, s. 141–167.
- 3.19 *Mährens Musik im Mittelalter.* Hudební věda 17, 1980, č. 1, s. 36–52.

4) Studie a články nepublikované

- 4.1 *Moravský překlad breviáře z doby předhusitské.* Nedatováno [Brno 1965–1970], 12 stran strojopisného textu bez poznámek.
- 4.2 *Vyšehorský notovaný breviář z konce 14. století.* Nedatováno [Brno 1966], 2 strany strojopisného textu.⁴⁶
- 4.3 *Liturgické pojmy u Kristiána.* Nedatováno [Brno 1971–1972], 12 stran strojopisného textu s poznámkami.
- 4.4 *Co je takzvané Horologium Olomomucense v Královské knihovně Stockholmské pod signaturou Theol. Mss. A 144.* Brno 1974, 25 stran strojopisného textu s poznámkami.⁴⁷
- 4.5 *Chronologie brněnských misálů sv. Jakuba.* Brno 1974, 39 stran strojopisného textu s poznámkami a rejstříkem.
- 4.6 *Čím je kodex M I 406a Státní vědecké knihovny v Olomouci.* Nedatováno [Brno 1970–1975], 26 stran strojopisného textu s poznámkami.⁴⁸

46 Článek byl zpracován z podnětu redakce sborníku Severní Morava, vydávaného Vlastivědným ústavem v Šumperku, ale nebyl uveřejněn.

47 Studie byla vypracována z podnětu Jana Bistřického z Katedry historie Filozofické fakulty UP Olomouc.

48 Studie byla zpracována v rámci spolupráce s Komisí pro soupis rukopisů Československé akademie věd v Praze.

- 4.7 *Žpěvy v rukopisech pontifikátu ze sbírky augustiniánů eremitů v Brně A 56, A 57.* Nedatováno [Brno 1980–1985], 9 stran strojopisného textu bez poznámek.
- 4.8 *Cesty a způsoby šíření staré hudby. Středověká monodie.* Referuje František Pokorný k 18. 10. 1984 na dané téma. Brno 1984, 17 stran strojopisného textu v xerokopii s poznámkami.

5) *Texty rozhlasových pořadů*

- 5.1 *O nejstarších hudebních památkách moravských.* Brno 1967, 5 stran strojopisného textu přednášky pro hudebně publicistický pořad Československého rozhlasu Brno.⁴⁹
- 5.2 *Vznik středověké skladby hudební.* Nedatováno [Brno 1965–1970], 2 strany strojopisného textu přednášky patrně pro hudebně publicistický rozhlasový pořad.
- 5.3 *Tvůrčí projev hudebního umění ze středověku,* Nedatováno [Brno 1965–1970], 2 strany strojopisného textu přednášky patrně pro hudebně publicistický rozhlasový pořad.

LITERATURA

Plocek, Václav: *Ohlédnutí za muzikologickými pracemi P. F. Pokorného.* Studie o rukopisech 26, 1987–1988, s. 135–137.

LEXIKA

Černušák, G. — Štědroň, B. — Nováček, M.: *Československý hudební slovník osob a institucí II.* Praha 1965, s. 333, heslo František Pokorný.

VÝSTAVA

Rukopisy královny Rejčky a jejich muzikologický výzkum v díle Františka Pokorného. Připravili Jindra Pavelková a Stanislav Červenka. Muzeum Brněnska, Památník písemnictví na Moravě, Rajhrad 20.–30. května 2010.

49 Pouze u první přednášky je v textu výslovně označen její účel, u dalších dvou přednášek se jedná o odhad autora soupisu.

SEZNAM ČERNOBÍLÝCH PŘÍLOH

- P1** František Pokorný. Jiří Pištělák,
kresba tužkou, 1962.
Uloženo v archivu autora.
- P2** Rukopis třinácti svazků
nepublikované práce Františka
Pokorného *Dějiny středověkého
jednohlasu v Čechách a na Moravě*.
Foto Jindra Pavelková, 2010.

P1 František Pokorný. Jiří Pištělák, kresba tužkou, 1962.

P2 Rukopis třinácti svazků nepublikované práce Františka Pokorného *Dějiny středověkého jednohlasu v Čechách a na Moravě*.

ZUSAMMENFASSUNG

DALIBOR JANIŠ

DAS VERHÄLTNIS DES STADT- UND LANDESRECHTS UND SEINE WIDERSPIEGELUNG IN DEN ÄLTESTEN PRIVILEGIEN DER STADT BRÜNN (ZUR PROBLEMATIK DER GESTALTUNG MITTELALTERLICHER STÄDTE IN TSCHECHISCHEN LÄNDERN)

Über die Entstehung der Rechtsstadt Brünn, ihre Verwaltung und Rechtsverhältnisse vor dem Erlass des Privilegs Königs Wenzel I. aus Januar 1243, das das Brünner Stadtrecht betrifft, ist aus schriftlichen Quellen nicht viel bekannt. In Schriftstücken aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (und in einigen späteren) erscheint der Terminus „*burgus brunensis*“, der ohne Zweifel das ganze Territorium des historischen Kerns der Stadt Brünn einbezog. Um 1230 war im Prinzip das ganze Stadtareal schon besiedelt und der Grundriss der Stadt stabilisiert, vor der Mitte des 13. Jahrhunderts entstand auch die steinerne Stadtmauer.

Im Nordteil des späteren historischen Stadtkerns gab es wahrscheinlich ab Anfang des 13. Jahrhunderts eine geschlossene Siedlung von Kaufleuten und Handwerkern (Deutsche und Vallonen) mit eigener Sprache, Kultur und sicherlich auch Recht. Fremde durften sich dort mit der Bewilligung des Herrschers niederlassen, unter dessen Schutz sie dann standen. Zu den Regalien gehörte das Marktrecht und die Bewilligung, das eigene Recht dank der Exemption aus dem Landesrecht anzuwenden. Als Beispiel kann das Privileg von Soběslav II. für Prager Deutsche aus den 1170er Jahren dienen. Ein ähnliches Modell ist für das Gerichtswesen und die Rechtsstellung von Fremden auch in Brünn anzunehmen. Der Herrscher übte mittels seiner Beamten über fremder sowie einheimischer Bevölkerung vor allem das Strafrecht aus, das ursprünglich zu bedeutenden Regalien gehörte. In veränderten Bedingungen des 13. Jahrhunderts richtete sich jedoch die Entwicklung nicht mehr zu einem ähnlichen Teilprivileg, wie im Fall der Prager Deutschen, sondern eindeutig zur entfalteten Munizipalverfassung. Eine ähnliche Entwicklung von Teilprivilegien zum entfaltenen Stadtrecht verlief auch im österreichischen Milieu, Privilegien für Enns (1212) und Wien (1221) wurden zum formalen Muster für das Brünner Privileg aus dem Jahre 1243.

Die meisten Verordnungen des Brünner Privilegs betreffen das Stadtrecht im engeren Sinne und enthalten besonders das Straf- und Besitzrecht, u. z. in enger Bindung an Normen des materiellen und formellen Rechts. Das Privileg beschließt also eine umfangreiche und relativ geschlossene Materie strafrechtlicher Verordnungen ein, einschließlich der schwersten Delikte. Die Bestätigung dieser Artikel durch den Herrscher war wichtig und unbestritten notwendig mit Rücksicht auf Regalien im

Bereich des Strafrechts und das Brünner Stadtrecht enthielt daher eine selbständige Regelung des Strafrechts gegenüber dem Landesrecht. Eine besondere Gruppe von Verordnungen, die u.a. Bindungen zwischen dem Landes- und Stadtrecht betrafen, wurde an den Anfang des sog. kleineren Privilegs aus dem Jahre 1243 eingegliedert. Die Verordnungen verboten u.a. Eingriffe des Adels in die Autonomie der Stadt auf dem Niveau des Landesrechts und nahmen die außerhalb der Stadt befindlichen Eigentümer der Brünner Bürger aus der Jurisdiktion des Landesrechts heraus. Die Verordnungen königlicher Privilegien aus den Jahren 1276, 1292 und 1319 betrafen dann die Jurisdiktion des Stadtrechts und seine Beziehungen zum Landesrecht.

RUDOLF PROCHÁZKA — VERONIKA WIHODOVÁ

BRÜNNER BÜRGER IN SCHRIFTLICHEN QUELLEN DER PRZEMYSLIDEN-PERIODE.

TEIL I. 1234–1278

Der Artikel stellt die Edition aller bekannten schriftlichen Quellen über Brüner Bürger bis zum Jahre 1278 dar, im folgenden Teil sollte die Periode bis 1306 einbezogen werden, wenn die Regierung der Przemysliden im Königreich Böhmen zu Ende geht. Es handelt sich ausschließlich um Namen, die in Urkunden vorkommen, so dass wenn der Inhalt der Urkunde eine in Brünn lebende Person direkt betrifft, ist ein kurzes Regest angefügt. Der zweite Teil sollte die Periode bis 1306, also bis zum Ende der Regierung der Przemysliden-Dynastie, und eine Begleitstudie über die Schicht der Stadtbewohner enthalten, die in schriftlichen Quellen jener Zeit erscheinen. Das erste Verzeichnis der Bürger des 13. Jahrhunderts publizierte Berchtold Bretholz in seiner Geschichte von Brünn (1911), unübersehbar sind auch Studien von J. Doležel und L. Sulitková. Weitere Autoren konzentrierten sich eher auf Bürger des 14. Jahrhunderts, besonders wichtig sind Werke von M. Flodr und J. Mezník. Dank der Existenz städtischer Rechnungsbücher ab den 1340er Jahren wächst von jener Zeit ab die Zahl angeführter Bürger in geometrischer Reihe, so dass das klassische Namenverzeichnis nicht mehr realisierbar ist.

Bereits im 13. Jahrhundert erscheinen zum erstenmal in schriftlichen Quellen von fast ausschließlichem Urkundencharakter auch Vertreter einer neuen Gesellschaftsschicht, des Bürgertums, und zwar vor allem in großen königlichen Städten. Neben Brünn war es auch Olmütz, Znaim, Iglau und Troppau, vereinzelt begegnet man auch Einwohnern anderer Ortschaften, z.B. Třebíč. Es handelt sich überwiegend um Menschen, die die Stadtverwaltung innehatten. Dank dem beträchtlichen Maß von persönlicher Freiheit beteiligten sie sich von Anfang an Rechtsverrichtungen, die vor allem in Urkunden Widerspiegelung finden und in absoluter Mehrheit geistigen Institutionen, vor allem Klöstern bestimmt waren; manchmal wurden sie von ihnen als Donatoren initiiert. Man begegnet also einem oder mehreren Namen, manchmal mit dem die Herkunft bezeichnenden Familiennamen, ab und zu erfährt man sogar etwas über die Funktion, das Eigentum oder die Familienverhältnisse der betreffenden Person.

Die Edition hält sich an üblichen Regeln. Einzelne Bürger sind in alphabetischer Reihenfolge angeordnet, anhand ihrer Vornamen, Familiennamen, Spitznamen, ihrer Herkunft und Berufe. Bei Grundstichwörtern sind in runden Klammern alle Varianten des Namens des betreffenden Bürgers angeführt, wie sie in erhaltenen

Schriftstücken vorkommen. Weiter enthalten die Eintragungen die Datierung und ein kurzes Regest der Urkunde. Es folgt die Zitation der Quelle in Editionen. Die letzten Informationen beziehen sich zum Aufbewahrungsort des Originals. Lateinische Vornamen werden in tschechische, eventuell deutsche Sprache überführt. Sporadisch vorkommende Berufe werden auf Tschechisch angeführt, lateinische Familiennamen wurden nicht übersetzt. Deutsche Familiennamen wurden in Originalfassung belassen. Von mehreren Varianten desselben Familiennamens wird die Form angeführt, die in der ältesten erhaltenen Eintragung erscheint. Die Bezeichnung der Herkunft wird ins Tschechische überführt, falls sie mit der Präposition „de“ eingeleitet ist; falls aber die Bezeichnung der Herkunft zum Namen wurde, wird sie in Originalfassung belassen.

Die Edition soll als Hilfsmittel für Forschungen über die Gesellschaftsstruktur Brünns im 13. Jahrhundert dienen.

MARTINA KUDLÍKOVÁ

PORTALE DER BRÜNNER MEDIKANTENKLÖSTER

Beide Brünnener Mendikantenklöster spielten eine wichtige Rolle in der Gestaltung von Brünn als mittelalterliche Stadt. Obwohl in ihren Arealen eine umfangreiche Barokisierung verlief, behielten die Kreuzgänge mindestens teilweise ihre mittelalterliche Form. Die Autorin des vorliegenden Beitrags konzentriert sich vor allem auf das frühgotische Minoritenportal, das aus dem Kreuzgang in den Kapitelsaal führt. Das Portal wurde zufällig im Jahre 1998 während der bauhistorischen Untersuchung entdeckt. Das Stufenportal mit Durchgangsbreite 2,2 m ist fast intakt erhalten und polychromiert. Der vorliegende Text wertet bisherige Versuche seiner Datierung aus, die sich in der Zeitspanne von den 1260er Jahren bis zum 1. Viertel des 14. Jahrhunderts bewegen. Im Oberteil der Archivolte befindet sich ein Reliefmotiv eines Engels mit Weinrebenzweig, das gemeinsam mit Blattkonsolen in die 1270er Jahre zu datieren ist. Diese Tatsache sowie weitere formale Vergleiche tragen zur Datierung des Portals als Ganzen bei.

Zwecks eines besseren Verständnisses des Denkmals und seiner möglichen Interpretation wird die Geschichte des Objekts kurz vorgestellt. Aus schriftlichen Quellen ist bekannt, dass die Herren von Boskovice große Wohltäter des Klosters waren. Von ihrer direkten Verbindung mit dem Portal, die in einer älteren Ausdeutung zugelassen wurde, zeugt jedoch nichts. Die Autorin reagiert auch auf Hypothesen, die das Minoritenportal als das sog. Tor der Gerechtigkeit – *porta justitiae* – betrachten, und bemüht sich auf mögliche Schwierigkeiten der Interpretation des Denkmals im Rahmen des angenommenen mittelalterlichen Kontextes aufmerksam zu machen. Es wird auch über die Funktion des Portals bei liturgischen Spielen nachgedacht und über seinen Memorativcharakter spekuliert.

Eher am Rande wird im vorliegenden Beitrag das Dominikanerportal erwähnt, welchem sich frühere Forschungen gründlich widmeten. Es führt wieder aus dem Kreuzgang des Klosters in den Kapitelsaal und auch seine Datierung in die Jahre 1280–1290 stellt es gewissermaßen dem Minoritenportal nah. Der Quellenmangel erlaubt leider keinen detaillierteren Vergleich der zeitgenössischen Situation der beiden Bettelordenklöster, desto weniger sind wir imstande zu erkennen, wie sich die Klöster auf dem Gebiet des künstlerischen Schaffens und der Baukunst gegenseitig beeinflussten. Es besteht jedoch kein Zweifel darüber, dass dies tatsächlich geschah.

PAVOL ČERNÝ

DREI ILLUMINIERTE HANDSCHRIFTEN DER BRÜNNER STADTBÜCHER AUS DEM 14. UND 15. JAHRHUNDERT

Der vorliegende Artikel befasst sich mit Illuminationen in drei Exemplaren der Brünner Stadtbücher, die heute im Archiv der Stadt Brünn aufbewahrt werden und in lokalen Werkstätten im Zeitraum von ungefähr einem Jahrhundert entstanden. Am ältesten ist Handschrift 1 mit altdeutschem Text, die in der Mitte des 14. Jahrhunderts verfasst wurde; ihre malerische Ausstattung stellt einen Sonderfall von „Recycling“ dar, d.h. der Wiederverwendung von fünf großen Miniaturen, die aus einem älteren liturgischen Kodex übernommen wurden, der aus Schwaben des zweiten Viertels des 13. Jahrhunderts stammte. Etwas jünger ist Handschrift 2, deren lateinischer Text von dem brünner Notar in der Zeitspanne 1355–1357 verfasst und redigiert und von einem aus Norditalien berufenen Illuminator mit figürlichen Initialen geschmückt wurde, die meistens Szenen aus dem Dekalog darstellen. Am jüngsten in dieser Gruppe ist Handschrift 5, die 1446 datiert ist und ebenfalls mehrere figurative Initialen enthält, diesmal von einem mährischen Illuminator durchgeführt. Diese drei Handschriften sind aus mehreren Gründen höchst interessant. Erstens hat eine solche Kumulation von illuminierten Stadtbüchern in einer mittelalterlichen Stadt unter erhaltenen Buchdenkmäler dieser Art in anderen Gebieten keine Analogie. Eine weitere Besonderheit betrifft den Charakter des illuminierten Dekors und seiner Beziehung zu den entsprechenden Texten. Figurative Initialen der jüngsten Zimelie (Handschrift 5) mit der Darstellung der Vertreter des Stadtrats und einiger genrehafter Szenen beziehen sich zu entsprechenden Texten und mit ihrer realistischen Auffassung entsprechen damaligen Tendenzen der spätgotischen Kunst in Mitteleuropa; in den beiden älteren Handschriften ist es jedoch anders. Ihr Illuminationsdekor von formal unterschiedlichem Stil weist nämlich keinen unmittelbaren Zusammenhang mit entsprechenden Texten auf. Trotzdem kann man ein gewisses Verhältnis zwischen den beiden Komponenten entdecken, und zwar in einer verborgenen und metaphorischen Form, die im bestimmten Maße mit dem Phänomen der Typologie vergleichbar ist, das in vielen spätmittelalterlichen Denkmäler der bildenden Kunst belegt ist. Diese Illuminationen deuten nämlich auf allgemeiner Ebene den Hauptgedanken des mittelalterlichen Rechts an – sei es Kanonisches- oder Zivilrecht, nämlich seiner Ursprung von der Entscheidung Gottes im Alten Testament, den Menschen moralische und rechtliche Prinzipien in Gestalt der Zehn Gebote zu geben. Es ist auch kein Zufall, dass ihre Visualisierung

in Gestalt eines Bilderzyklus für die Ausstattung der Handschrift 2 gewählt wurde. Trotz der Unvollständigkeit und verwirrter Reihenfolge stellen die Szenen aus dem Dekalog eines der besterhaltenen Denkmalen dieser Art dar, die erst später, im 15. und 16. Jahrhundert, häufiger zum Erscheinen kamen. Ein ähnliches Ideenvorhaben veranlasste wahrscheinlich auch die sekundäre Eingliederung von Miniaturen in Handschrift 1, mit der Darstellung der Jungfrau Maria oder Abraham, die für eine gewisse Modifikation des Ideenprogramms des Handschrift 2 gehalten werden kann. Diese drei Prunkhandschriften des Brünner Stadtrechts sollten wohl nicht nur durch das reiche Maldekor, sondern auch durch die Originalität ihrer Ideenkonzeption das Prestige der Stadt Brünn als Zentrum der Rechtskultur des spätmittelalterlichen Mähren verdeutlichen.

IRENA ZACHOVÁ

LIBER DE MANIA MISTRA RADSLAVA V RUKOPISE 113/110

BRNĚNSKÉ SVATOJAKUBSKÉ KNIHOVNY

Der Artikel befasst sich mit einem mittelalterlichen Text (dessen kritische Edition und tschechische Übersetzung er mitbringt), der auf unserem Gebiete nur in zwei Exemplaren zu finden ist, und zwar in Brünn, in der Handschrift 110/113 der Pfarrbibliothek zu St. Jakob, die im Stadtarchiv Brünn aufbewahrt wird, und in Prag, im Manuskript XIV F 21 der Nationalbibliothek. Den Text benannte sein sonst unbekannter Autor Radslav Liber de mania. Unter dem Termin Mania versteht er sowohl die wirkliche Mania im klinischen Sinn des Wortes, als auch verschiedene persönliche Besonderheiten und Charakterzüge, manchmal aber auch etwas, was mit diesem Wort sensu stricto nichts Gemeinsames hat. Radslav meint, alle Leute seien „maniaci“, und zwar der Natur, der Nation und dem Klima nach; er charakterisiert typische Manien einzelner Nationen und erklärt, wie man die Manien teilt, wie sie vom Subjekt/Individuum abhängen, welche Typen der Manie existieren, wodurch Manien verursacht werden, wie sie von Alter und Wetter beeinflusst werden und endlich wie man ihnen abhelfen kann. Das Werk entstand wohl gegen Ende des 14. Jh., es reflektiert zeitgenössische medizinische Erkenntnisse, ist sehr interessant, obwohl es manchmal ein bisschen komisch wirkt, und weist typisch mittelalterliche Züge aus, wie z. B. häufige Applikation der Nummersymbolik, vor allem die der Nummer Zehn, fingierte Bescheidenheit usw. Obwohl das Thema eher medizinisch ist, sind die zitierten Autoritäten vor allen Dingen die Bibel, grosse Kirchenväter und weniger häufig auch antike Autoren. Die Edition beruht auf dem Wortlaut der Brünner Handschrift, der wesentlich besser als der Prager Text ist, gelegentlich aber wird auch die Prager Fassung berücksichtigt. Da der Text nicht nur bei uns bisher unbekannt ist, kann dieser Artikel Einsicht in ein weniger geläufiges Thema anbieten.

MARIE PLEVOVÁ

**DIE NOBILITATION DES BRÜNNER STADTRATS JAN ANTONÍN ROSENZWEIG
UND DIE SCHICKSALE SEINER ARMENFUNDATION.
ZWEI BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER FAMILIE VON JAN JOSEF HERRN
VON ROSENZWEIG**

An Doz. PhDr. Vladimír Vašků, CSc.

Der mährische Landesanwalt und Fiskaladjunkt Jan Josef Herr von Rosenzweig, der sich in die Geschichte der mährischen Diplomatie als strenger Rezensent älterer, dem Kaiser Josef II. zur Konfirmation vorgelegten Urkunden einschrieb, stammte aus einer Familie, deren Mitglieder sich keiner edlen Herkunft rühmen konnten, dafür sich aber in manchen Fällen durch Arbeitsamkeit und Ehrgeiz auszeichneten. Von dem unternehmungslustigen Urgroßvater Jan Bernard, der in der Walachei mit Militäruniformen handelte, stiegen sie von Generation zu Generation auf der gesellschaftlichen Stufenleiter. Der Großvater Václav Ladislav war die rechte Hand der Herren von Žerotín und der Vater Jan Antonín brachte es bis zum Landessollizitator und Brünnerr Stadtrat. Für langjährige Dienste zugunsten der Öffentlichkeit erteilte ihm Maria Theresia im Jahre 1774 auf sein Ansuchen das Recht, den adeligen Titel des Herrn von Rosenzweig zu verwenden. Erfolgreich war auch Jan Josefs Bruder Vincenc — er betätigte sich als Landeshauptmann in Znaim und später in Teschen und die Ehre machte der Familie auch Vincencs gleichnamiger Sohn, der Professor an der Wiener Orientalakademie wurde und ein anerkannter Kenner der persischen Literatur war. Nicht allen Mitgliedern der Familie Rosenzweig ging es natürlich so ausgezeichnet. Jan Josef war sich dessen bewusst und als er im Jahre 1804 sein Testament verfasste, dachte er darin auch auf seine unvermögenden Verwandten. Als Verwalter des Stiftungsfonds, dessen ursprüngliche Ziel die Versorgung einer seiner Schwestern, der geisteskranken Teresie war, ernannte er das Benediktinerkloster in Rajhrad. Dem dortigen Abt kam die Pflicht zu, über die Erteilung der Unterstützung der sozial schwächeren Familienmitglieder zu entscheiden. Die Armenfondation Rosenzweigs funktionierte auch trotz vielen kaum zu lösbaren Streitigkeiten, die in der Frage des Anspruchs auf die Unterstützung zwischen einzelnen Linien der Familie entstanden, zumindest bis zum Jahre 1921, wann Berichte über die Fundation in schriftlichen Quellen zu Ende gehen. Bis damals half jedoch die durch die Fundation ausgezahlte Rente vielen Familienmitgliedern, ihre komplizierte Lebenssituation zu lösen.

ROBERT JANÁS

DIE BRÜNNER MALEREI VON DER GRÜNDUNG DES MÄHRISCHEN KUNSTVEREINS BIS ZUR ENTSTEHUNG DES KLUBS DER KUNSTFREUNDE (1882–1990)

Das Schlüsselmoment in der Entfaltung der Brüunner Malerei war die Gründung des Mährischen Kunstvereins im Jahre 1882. Der Verein begann in Brünn regelmäßige Ausstellungen zu veranstalten. Die alljährliche Verkaufsausstellung stellte im 19. Jahrhundert die entscheidende Form der Kunstpräsentation dar. In europäischen Großstädten waren Jahresausstellungen zum unabdenkbaren Bestandteil des Kulturlebens bereits in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts geworden. In Brünn begann sie der Mährische Kunstverein mit beträchtlicher Verspätung zu organisieren. Im Kontext der mittelgroßen Städte hielt aber Brünn den Schritt mit der Entwicklung in diesem Bereich. Ein weiterer wichtiger Faktor der Entfaltung der Brüunner Malerei war der Antritt der starker Generation der in den 1850er und 1860er Jahren geborenen mährischen Maler auf die künstlerische Bühne.

Bei dem Vergleich einzelner Länder Österreich-Ungarns wies Mähren die höchsten Zahlen von Migranten nach Wien auf. Auch die besten mährischen Maler zogen auf die Dauer nach unweitem Wien, aber in den meisten Fällen unterhielten sie weiterhin intensive Kontakte mit ihrem Vaterland und stellten ihre Werke auf den Ausstellungen des Mährischen Kunstvereins in Brünn aus. In Brüunner Ausstellungen erschienen Bilder eines stabilen Autorenkreises, in welchem sich die in Mähren lebenden Künstler, mährische in Wien lebende Maler und Wiener bildende Künstler, die keine engeren Beziehungen zu Mähren hatten, mischten. Diese national offene Situation trug dazu bei, dass dem Kunstgeschehen in Brünn jede nationalistische Eskalation fremd blieb, welche für Böhmen typisch war. Der prestigevollste Auftrag im Bereich der Monumentalmalerei der 80er Jahre, das Dekor des Stadttheaters Brünn, war mit keinem patriotischen Gesichtspunkt verknüpft, wie es bei ähnlichen Aufträgen in Prag der Fall war. Den Theatervorhang schuf der in Wien ansässige böhmische Gebürtige Franz Lefler (1831–1898). Der bedeutendste, in Mähren geborene Autor von Wandmalereien jener Zeit war Eduard Veith (1856–1925). Obwohl er für die Architekten des Brüunner Stadttheaters – Ferdinand Fellner und Hermann Helmer – das Dekor zahlreicher Theaterinterieurs in ganz Mitteleuropa schuf, musste er sich in Brünn nur mit Wandmalereien im Haus von Josef Keller vergnügen. Wenn auch beide bildenden Projekte gewisse Elemente des damals in Wien dominierenden Neobarock von Hans Makart aufwiesen, doch erfuhr dieser Stil in Brünn keine große Beliebtheit. Dies hing mit der dominanten Stellung

deutscher Liberale im politischen Leben der mährischen Metropole zusammen. Die als kirchlicher Stil empfundene Neogotik und der als Imperialstil wahrgenommene Neobarock setzten sich in der Brünner Kunst nur minimal durch. Der populärste künstlerische Stil war hier die Neorenaissance. Dies kam in der Architektur und in der Malerei zum Ausdruck. Anstatt des Neobarock Makarts setzte sich die antagonistische klassisierende Linie Carl Rahls und seiner Nachfolger durch. Ein vielgesuchter Autor monumentaler Figuralmalereien in Brünn und in Südmähren war in den 80er und 90er Jahren Rahls Schüler Emil Pirchan d.Ä. (1844–1928).

Die 80er Jahre waren im Zeichen des großen Antritts der Genremalerei. Dies hing mit der Kulmination realistischer Tendenzen des 19. Jahrhunderts im Naturalismus zusammen. Der Naturalismus brachte die Bemühungen des Realismus um die Darstellung der unverschönten Alltagsrealität zum Höhepunkt. In den 80er Jahren stellten der Impressionismus und der Naturalismus im europäischen Kontext schon die Hauptrichtungen der zeitgenössischen modernen Malerei dar. In Österreich-Ungarn behielt starke Positionen der Biedermeier, der sich gleich wie der Naturalismus auf die Genremalerei orientierte und dadurch den Antritt des neuen Malstils bremste. Beliebte Vertreter der Genremalerei in Ausstellungen des Mährischen Kunstvereins Josef Kinzel (1852–1925) und Johann Hamza (1850–1927) schufen im Biedermeierstil, der vom Naturalismus nur die Farb-Licht-Auffassung übernahm, die auf zerstreutem Licht und feinen Übergängen von Farbabschattierungen beruhte. Einen vollwertigen Naturalismus brachte nach Brünn Franz Felbinger (1844–1906), der nach seiner Rückkehr aus den Münchner Studien in Brünn im Jahre 1884 sein Bild „*Der Bettler*“ ausstellte. Das Bild, ähnlich wie weitere Werke Felbingers, ging von Münchner Einflüssen heraus, in welchen sich die Inspiration durch Wilhelm Leibl mit der konservativeren Auffassung Franz Defreggers mischte. Zum Vertreter eines kompromisslosen Naturalismus wurde im Laufe der 80er Jahre auch Hugo Charlemont (1850–1939). Josef Straka (1864–1946) war ein typisches Beispiel eines Künstlers, der von der formalen Seite her schon in rein naturalistischem Stil schuf, aber von Relikten des Biedermeiers in Form der thematischen Sentimentalität nicht loszuwerden wusste.

In die mährische christliche Malerei brachte den Naturalismus Hans Tichy (1861–1925), als er 1896 in der Ausstellung des Mährischen Kunstvereins das Bild *Pieta* ausstellte. Es handelte sich um keinen radikalen Sakralnaturalismus im Stil von Jean Béraud oder Fritz von Uhde, sondern um eine gemäßigte, durch Bruno Piglhein und Michael Munkácsy beeinflusste Form, die naturalistische Elemente mit traditionellen Kompositionen, geschliffenen Gestalttypen und zurückhaltendem Herangehen an die Aktualisation biblischer Geschichten kombinierte. In mitteleuropäischer christlicher Malerei spielten aber in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts noch eine dominante Rolle späte nazarenische Einflüsse, die den gotisierend archaischen Stil förderten. Das religiöse Schaffen, das sich dem spätnazarenischen Bereich entzog, bediente sich der Elemente weiterer historischer Epochen. Emil Pirchan bemühte sich im Geiste seines Wiener Lehrers Carl Rahl um eine klassische

Harmonie, wozu er sich Renaissance-Kompositionsmuster bediente. Eduard Kasparides (1858–1926) widmete sich bis Anfang der 90er Jahre der Dunkelmalerei, die den Barock evozierte. Zum Unterschied von diesen mährischen Landgenossen bedeutete der „akademische Naturalismus“ Tichys eine deutliche Innovation.

Im Laufe der 90er Jahre setzte sich der reine Naturalismus, von Relikten des Biedermeiers befreit, auch im Brünner Milieu durch. Ab 1896 stellte in Ausstellungen des Mährischen Kunstvereins der Gebürtige von Litovel, Hans Temple (1857–1931) aus, der Ende der 80er Jahre den Naturalismus französischen Stils nach Mitteleuropa brachte, welcher aus dem historischen Gesichtspunkt durch keine Biedermeier-Reminiszenzen belastet war. Die Fähigkeit, die Realität in ihrer Natürlichkeit darzustellen, war in den 90er Jahren auch Malern lokalen Niveaus eigen, die die Malqualitäten von Temple oder Tichy nicht erreichten. Ein typisches Beispiel stellte Samuel Brunner (1858–1939) dar. In seinem Schaffen setzten sich auch Einflüsse des Impressionismus durch. Eine Schlüsselpersönlichkeit des Brünner Impressionismus in der Figural- und Landschaftsmalerei war aber Carl Maria Thuma (1870–1925), der in den Jahren 1888–1898 in München studierte. Er war in einem Kreis tätig, von welchem im Jahre 1892 die Münchner Sezession entstand, deren künstlerische Trends in Thumas Malerei in gemäßigter Form zum Ausdruck kamen. Trotz den Neigungen der Brünner Maler zum Jugendstil und Impressionismus blieb für das Brünner Publikum die akademische Malerei am verständlichsten, die von den Traditionen des Historismus herausging und in sehr gemäßigtem Maß Anregungen künstlerischer Konzeptionen des Jahrhundertendes aufnahm, zu deren populärsten Brünner Vertretern die Schwestern Marie (1851–1896) und Sophie (1855–1893) Görlich gehörten.

Die Brünner Malerei des 19. Jahrhunderts war auf Wien orientiert. Ihre Protagonisten waren meistens Deutsche. Mit fortschreitender Emanzipation des slawischen Ethnikums änderte sich die Situation gegen Ende des Jahrhunderts allmählich. In den 90er Jahren fügte sich den Hauptpropagatoren der slawischen Kultur in Brünn, dem Slawischen Leserverein und dem Verein Besední dům, der Frauenbildungs- und Produktionsverein Vesna an, der gelegentliche Ausstellungen bildender Werke organisierte. Der Verein präsentierte Werke tschechischsprachiger Künstler aus Mähren oder Böhmen. Diese Künstler suchten nach Ausbildung meistens nicht in Wien, sondern in Prag. Diese ursprünglich national bedingte Tatsache hatte einen großen Einfluss auf die Stilveränderung der Brünner Malerei, die das 20. Jahrhundert charakterisierte. Die Hauptpersönlichkeit dieser Künstlergruppe war am Ende des 19. Jahrhunderts Joža Úprka (1860–1941), der das Maldekor der 1897 erbauten Vesna-Schule schuf.

PETR BĚLÍK

**„WOHLTHÄTER DER AERMSTEN“. VLADIMÍR MITROVSKÝ UND
DAS MÄHRISCH-SCHLESISCHE BLINDENERZIEHUNGSINSTITUT IN BRÜNN**

Der vorliegende Beitrag befasst sich mit der Tätigkeit einer bedeutenden mährischen Persönlichkeit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts – Grafen Vladimír Mitrovský. In der Einführung wird die Stellung des Adels nach den Revolutionsjahren 1848–1849 kurz erörtert, wenn aus der ehemaligen Obrigkeit einfache Inhaber von Großgrundbesitzen wurden und der Adel sich von der restlichen Gesellschaft vor allem durch seinen eigenartigen Lebensstil unterscheidet. Weiterhin behält er aber seine exklusive Gesellschaftsstellung und engagiert sich aktiv auf karitativem Gebiet. Er knüpft auf die Tradition der Edelfamilien und seiner Vorfahren an. Ein kurzer Exkurs in die Geschichte der Familie Mitrovský dient dann zur Vorstellung der Tradition dieses Geschlechts in der Geschichte Böhmens und Mährens. Vladimír Mitrovský war ein typischer Aristokrat seiner Zeit. Jedwede nationale Gefühle waren ihm fremd, alle seine Taten zeugen von dem traditionellen dynastischen und Landespatritismus, der für den österreichischen Adel typisch war. Durch die Heirat mit Antonie von Dietrichstein festigte er seine Stellung in der sog. ersten Gesellschaft, beteiligte sich aktiv an der Tagung des mährischen Landtags. Er war Mitglied vieler Vereine und öffentlicher Institutionen und schrieb sich deutlich in die Geschichte der Stadt Brünn ein. Er betätigte sich jahrelang als Kurator des Mährischen Gewerbemuseums, aber vor allem arbeitete er mehr als 25 Jahre als Leiter des Kuratoriums der Mährisch-schlesischen Blindenanstalt. Unter seiner Amtszeit erfuhr diese humanitäre Organisation, die sich nicht nur der Ausbildung, sondern auch Erziehung der Sehbehinderten widmete, einen allseitigen Aufschwung. Die Zöglinge wurden nicht nur in Pflichtfächern, sondern auch in Musik ausgebildet. Bestandteil des Unterrichts waren auch zahlreiche Handarbeiten, wie z.B. Korbflechtereie, Seilerhandwerk oder Bürstenbinderei. Die Anstalt beteiligte sich mit ihren Erzeugnissen auch an mehreren Auslandsausstellungen, was zur Verbreitung ihres guten Namens beitrug. Dank dem Kuratorium mit Grafen Mitrovský an der Spitze wurden gemeinsame Fonds der Anstalt vermehrt, ihr Gebäude umgebaut und erweitert, was die Aufnahme einer größeren Zahl von Zöglingen erlaubte, so dass die Anstalt damals nicht nur die größte in der Monarchie, sondern auch die größte diesartige Institution in Europa war.

OTAKAR KIRSCH

**VERBAND DEUTSCH-MÄHRISCHER ORTSMUSEEN UND SEINE BEMÜHUNGEN
UM DIE ERHEBUNG DES PROFESSIONELLEN NIVEAUS UND DER
GESELLSCHAFTLICHEN STELLUNG DES REGIONALEN MUSEUMSWESENS IN MÄHREN**

Der Verband deutsch-mährischer Ortsmuseen entstand als Folge der nicht immer idealen Verhältnisse in dem damaligen deutsch-mährischen Museumswesen sowie als eine direkte Reaktion auf Reformtendenzen, die sich auf das Gebiet Mährens vor allem aus dem Territorium des Deutschen Kaiserreichs verbreiteten. An seiner Wiege am Anfang des 20. Jahrhunderts stand der Direktor von MUM Julius Leisching, der sich mit der Problematik von Institutionen dieses Typs langfristig befasste. Als einer bedeutenden Persönlichkeit des damaligen Museumsgeschehens, die auch außerhalb der Grenzen der Österreichisch-ungarischen Monarchie bekannt war, gelang es ihm bald, um sich herum Mitarbeiter aus allen bedeutenden, durch Deutsche verwalteten Museumsinstitutionen Mährens zu versammeln. Unter Leischings Leitung wirkte der VDMO bis zu seinem Untergang im Jahre 1922 als die Gipfelorganisation dieser Institutionen, die für ihr Hauptziel die Erhebung des professionellen Niveaus des Museumswesens und die Verbesserung des Prestiges dieses Fachs in den Augen der Fach- sowie Laienöffentlichkeit hatte. Ein wichtiges Mittel zur Erfüllung dieser Pläne war ein umfangreicher Informationsaustausch zwischen Kustoden der Mitgliedsmuseen, die sich auf diese Weise auf Verbandstagungen ihre Erfahrungen aus der Museumspraxis mitteilten und sich gleichzeitig mit neuen, vorwiegend ausländischen Trends im damaligen Museumswesen bekannt machten. Der VDMO war bemüht, seine Aufgabe auch mittels der Organisation zahlreicher Aktivitäten zu erfüllen, welche die in jener Zeit nicht allzu entfalteten Museumstätigkeiten stärken sollten, z.B. Ausstellungswesen, systematische Bestandsbildung, Museumspropagation usw. Wenn auch die Spur dieser Interessenorganisation bereits am Anfang der 1920er Jahre verschwindet, doch übte der VDMO einen beträchtlichen Einfluss auch auf die Organisation deutscher Museen in der neu konstituierten Tschechoslowakischen Republik aus. Der Verband deutscher Museen zur Zeit der Ersten Republik entstand nämlich als die Nachfolgeorganisation des VDMO, auf dessen Arbeit er mit seinen Aktivitäten und Organisationsgliederung anknüpfte. Aus dem oben Angeführten geht hervor, dass die umfangreiche Tätigkeit dieser ältesten Gruppierung von Regionalmuseen in tschechischen Ländern nicht nur eine bedeutende Erkenntnisquelle zur Entwicklung des Museumswesens in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts darstellt, sondern auch über Ansichten der damaligen mährischen Gesellschaft auf dieses spezifische Fach Auskunft bringt.

TOMÁŠ PÁNEK

FRANTIŠEK KAMENÍČEK (1856–1930)

František Kameníček (1856–1930) wurde während seiner Mittelschulstudien an dem slawischen Gymnasium in Brünn besonders durch die Lehrer Václav Royt und František Bartoš beeinflusst, die seine patriotischen Neigungen stärkten. An der Hochschule in Prag übte auf ihnen den größten Einfluss Jaroslav Goll aus, was später in Kameníčeks Methode der historischen Arbeit zum Ausdruck kam – er neigte zur faktizistischen Geschichtsschreibung mit dem Ausscheiden aller Bewertungen.

In Brünn entfaltete er eine intensive pädagogische und öffentliche Tätigkeit. Er bemühte sich um die Gründung einer tschechischen Universität in Mähren und machte sich um die Entstehung der tschechischen Technischen Universität (1899) verdient, wo er dann 30 Jahre lang Vorträge über die tschechische und österreichische Geschichte und Kunstgeschichte hielt. Das erste tschechische Gymnasium unter seiner Leitung (1907–1923) stand an der Spitze der Institutionen dieses Typs im ganzen Zisleithanien.

Zu seinen großen Verdiensten auf dem Gebiet der Organisation der Geschichtswissenschaft in Brünn gehört die Erneuerung der Zeitschrift *Časopis Matice moravské* (Zeitschrift des Mährischen Kulturvereins), in deren Redaktion er sich dann 30 Jahre betätigte und in welche er Bohumil Navrátil (1913) brachte, der das Periodikum weiter professionalisierte und seinen wissenschaftlichen Charakter stärkte. Kameníček bemühte sich auch um die Verbesserung der wissenschaftlichen Arbeit in der Mährischen Museumsgesellschaft, in deren Leitung er oft tschechische Interessen gegen die deutschen verteidigen musste.

Zur mährischen Geschichtsschreibung trug er auch durch sein eigenes historiographisches Werk bei, das überwiegend die Geschichte Mährens in der Zeitspanne 1526–1628 betrifft, wobei sein magnum opus *Zemské sněmy a sjezdy moravské* (Mährische Landtage und Versammlungen) erwähnenswert ist. Gegen Ende seines Lebens publizierte er auch einige Beiträge zur Geschichte der tschechischen und mährischen Politik in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Er ist für die leitende Persönlichkeit der fachkundigen Geschichtsschreibung in Mähren im letzten Jahrzehnte des 19. und im ersten Jahrzehnte des 20. Jahrhunderts zu halten.

JIŘÍ SKOUPÝ

PHDR. GUIDO GLÜCK — KÜNSTLER, BÜRGER UND MENSCH

Der Brünner deutsche Schriftsteller, Kulturschaffende und Antifaschist Guido Glück ist am 7. 1. 1882 im Städtchen Barco / Italien in der Familie eines Gutsverwalters geboren; nach dem Umzug der Familie nach Brünn im Jahre 1885 besuchte er die Grundschule und das deutsche Gymnasium. Er studierte Germanistik und klassische Philologie, im Jahre 1905 wurde er an der Wiener Universität zum Doktor Philosophiae promoviert. In den Jahren 1904 bis 1925 war er als Gymnasial-Professor für Latein, Deutsch und Griechisch in Břeclav und Brünn tätig. Zehn Jahre lang (1923–1933) arbeitete er in der Funktion des Dramaturgen und Regisseurs im deutschen Theater Brünn, war als Theaterkritiker und Beiträger der Brünner Zeitungen tätig. Er schrieb Romane, Gedichte, Dramen, widmete sich der Übersetzung, redigierte und publizierte seine eigene Theaterzeitschrift, beteiligte sich aktiv an der Organisation des Brünner Gesellschaftslebens, war Mitglied vieler kultureller Organisationen. In den 20er und 30er Jahren wertete er seine ursprüngliche nationale pro-deutsche Stellungnahme um und wurde als Propagator des Zusammenlebens der Tschechen und Deutschen und als Kämpfer für die Verbesserung der unhaltbaren finanziellen Situation des deutschen Theaters bekannt. Im Jahre 1933 zog er sich aus der Theaterwelt und dem Gesellschaftsleben zurück; nach seinen eigenen Worten führten ihn dazu Gesundheitsprobleme, wahrscheinlicher tat er das aber mit Rücksicht auf die sich verschärfende innerstaatliche und internationale politische Situation. Zur Zeit des Protektorats trat er als Literat nicht viel auf, ab 1941 betätigte er sich als Deutschlehrer in mehreren Brünner Ämtern; laut belegten Behauptungen damaliger Zuhörer Glücks kritisierte ihr Lehrer im Unterricht oft das nazistische Regime und sagte sein baldiges Ende vorher. In den Jahren 1940–1942 wurde er im Gerichtsprozess in Sachen der Paternität des Juden Jaromír Fuchs, Sohn Glücks Freundin Zdenka Fuchsová angeklagt: Guido Glück erklärte sich vor den Protektorsbehörden für den tatsächlichen Vater Fuchs' und versuchte, ihn auf diese Weise von dem Konzentrationslager zu retten. Als offiziell anerkannter Antifaschist durfte er mit seiner Lebensgefährtin, auch Antifaschistin deutscher Nationalität Emmy Schwarz in Brünn bleiben, jedoch ohne jede Möglichkeit, sich wie auch immer an dem Kultur- oder Gesellschaftsleben zu beteiligen. Er starb als kranker und unbeweglicher Mensch am 15.8. 1954 an Herzinfarkt. Seinem Tod wurde in Brünn keine Aufmerksamkeit gewidmet und ähnlich wie im Fall vieler anderer deutschsprachiger Schriftsteller in Mähren und Brünn geriet sein Werk bald in Vergessenheit.

JIŘÍ MIKULKA

**AUS DER BRÜNNER WAFFENFABRIK „ZBROJOVKA“ IN DAS COCKPIT VON SPITFIRE.
LEBENSGESCHICHTE DES PILOTEN MIROSLAV BORKOVEC AUS BRNO-HUSOVICE**

Miroslav Borkovec ist am 13. 6. 1916 in Husovice geboren (die Ortschaft wurde 1919 an Brünn angeschlossen) und nach Beendigung der Schulpflicht lernte er in den Jahren 1930–1933 Autoschlosser in der Tschechoslowakischen Waffenfabrik. Von klein ab interessierte er sich für Luftverkehr und mittels des Mährischen Aeroklubs in Brno-Tuřany gewann er die Bescheinigung des Piloten von Sportflugzeugen. In den Jahren 1937–1939 absolvierte er den Grundwehrdienst im Brünner Luftregiment 5 und wurde zum Feldpiloten.

Nach der Entstehung des Protektorats Böhmen und Mähren ging er am 25. 4. 1939 nach Polen, woher er mit Hilfe von polnischen Arbeiterorganisationen und später des Mündelfonds für Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei am 18. 5. 1939 über Schweden nach Großbritannien gelangte und um die Aufnahme in die tschechoslowakische Armee ersuchte, die sich ab September 1939 in Frankreich formierte. Ende Februar 1940 machte er in London die Musterung in die tschechoslowakische Armee durch und am 9. 5. 1940 gelangte er nach Frankreich, wo er in eine Luftgruppe eingegliedert wurde.

Nach der Niederlage französischer Truppen mussten tschechoslowakische Soldaten schnell auf die britischen Inseln evakuiert werden, M. Borkovec traf am 21. 6. in England ein und am 26. 7. 1940 wurde er in Royal Air Force (RAF) aufgenommen und in Trainingskurse für Jagdflieger geschickt. Nach deren Absolvieren wurde er als Unteroffizier dem 313. tschechoslowakische Geschwader zugewiesen. Ab April 1942 beteiligte er sich dann mit dem Flugzeug Supermarine Spitfire mit anderen Angehörigen an offensiven Aktionen über dem besetzten Frankreich, Belgien und den Niederlanden.

Am 17. 5. 1942 starb er im Luftkampf über dem Ärmelkanal ca 15 km nordwestlich von Calais. Während seiner Betätigung flog er insgesamt 30 Stunden und 30 Minuten. Der Namen von M. Borkovec ist auf der Tafel Nr. 78 im Denkmal der vermissten RAF-Flieger im englischen Runnymede angeführt. Im Jahre 1991 wurde er in memoriam zum Oberst befördert und ab 1997 trägt eine Straße in Brno-Líšeň seinen Namen.

JANA OSOLSOBĚ

ARCHITEKT UND STÄDTEBAUER ADOLF LIEBSCHER D. J.

Die Studie bringt die Biografie des Architekten Adolf Liebscher d.J. (1887–1965), Gründers des Studiums von Urbanismus an der Tschechischen Technischen Universität in Brünn. Die Autorin bemüht sich um die Analyse und Auswertung seiner architektonischen und urbanistischen Projekte oder Realisationen, die für Prag, Brünn, Znaim, Užhorod, Mělník, Prostějov, Uherské Hradiště, Dvůr Králové nad Labem, Mšeno und weitere Städte oder Gemeinden bestimmt waren. Seine architektonischen Werke bewegen sich in der Stilspanne von der Neorenaissance über Art deco, Expressionismus, Rondokubismus bis zum maßvollen Konstruktivismus, der in seinem Werk nach 1925 zum Ausdruck kommt. Die Studie enthält auch eine längere Erwähnung über die Kollektion Liebschers Veduten böhmischer und mährischer Städte, aus Italien, Österreich, Russland, Holland, Ägypten und weiteren Ländern, die jedoch bisher nicht gefunden wurde. Dieser Teil der Studie wurde anhand der Rezension seines Kollegen, Architekten Bohumil Babánek bearbeitet.

STANISLAV ČERVENKA

DER WISSENSCHAFTLICHE NACHLASS DES MUSIKHISTORIKERS

FRANTIŠEK POKORNÝ (1909–1987)

Die Studie befasst sich mit dem Leben und wissenschaftlichen Werk des Brünner Musikologen und Musikhistorikers František Pokorný (1909–1987), der sich systematisch der Geschichte des mittelalterlichen lateinischen liturgischen Gesangs in Böhmen und Mähren im Rahmen von Messen, Offizien, der Liturgie von Sakramenten und der Geschichte der lateinischen sowie tschechischen geistlichen Lieder und des liturgischen Dramas widmete. Er führte eine umfangreiche Heuristik von Quellen und Literatur durch, identifizierte einzelne chronologische und Provenienzsichten der Gesänge und skizzierte die Grundverfahren und -methoden ihrer Untersuchung. In seinen Forschungen ging er von der tschechischen sowie internationalen Literatur nicht nur aus dem Gebiet der Musikologie, sondern auch vielen weiteren historischen und theologischen Disziplinen heraus und bewertete kritisch die Ergebnisse bisheriger Forschungen. Anhand seiner Forschungen und der entsprechenden Interpretation der Quellen unterbreitete er neue Lösungen und Ausdeutungen von Problemen, besonders mit dem Nachdruck auf die Möglichkeit der regionalen schöpferischen Teilnahme an der Liturgie und liturgischer Musik.

Das Werk Pokornýs entstand in der ungünstigen Atmosphäre des kommunistischen Regimes, das ihn als katholischen Priester persequierte, systematisch die Publikation der Ergebnisse seiner Forschungen verhinderte und dadurch die Entfaltung, die fachliche Reflexion und die Vollendung seines Werkes bremste. Trotzdem gelang es ihm zur Zeit der politischen Lockerung mindestens einige kleinere Arbeiten zu veröffentlichen, wovon zwei Studien (Arbeitsverzeichnis Nr. 3.11 und 3.17) über zwei bisher unbekannte Versionen des St.Wenzel-Offiziums das Niveau seines wissenschaftlichen Denkens belegen. Weitere zwei Arbeiten (Arbeitsverzeichnis Nr. 3.8 und 3.15) erörtern den tschechischen Beitrag zur europäischen Geschichte des liturgischen Dramas und andere zwei Studien charakterisieren die Besonderheiten der Entwicklung des liturgischen Gesangs in der böhmischen und mährischen Diözese, sowohl auf dem allgemeinen Niveau der erhaltenen Quellen, als auch im konkreten Fall der melodischen Unterscheidung der Präfationsmelodien (Arbeitsverzeichnis Nr. 3.19 und 3.10). Pokornýs Arbeiten, die aus Anlass der Kommission für das Konskribierung von Handschriften entstanden, sind mehr kodikologisch orientiert (Arbeitsverzeichnis Nr. 3.7, 3.9, 3.12, 3.13, 3.16). Erst das postum erschienene Werk Pokornýs, „*Hudební obraz Brna do začátku 15. století*“ (Musikbild von

Brünn bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts) (Arbeitsverzeichnis Nr. 1.1, 1.2, 1.3) krönt seine lebenslangen Forschungen über die mittelalterliche Musikgeschichte Brünns, wie sie in musikalischen und liturgischen Manuskripten der städtischen St. Jakobskirche, des Zisterzienserinnenklosters in Alt-Brünn und des Klosters der Augustiner-Eremiten zu St. Thomas in Brünn zum Ausdruck kommt.

Die veröffentlichten Arbeiten stellen ungefähr ein Fünftel des Lebenswerks Pokornýs dar, während die restlichen vier Fünftel im Manuskript bleiben. Es handelt sich vor allem um die Geschichte des mittelalterlichen einstimmigen Gesangs in Böhmen und Mähren in 14 Bänden (Arbeitsverzeichnis Nr. 2.3.1–2.3.13), deren Inhalt und Bearbeitung in der vorliegenden Studie detailliert beschrieben wird, und weitere vier kleinere Arbeiten, die immer noch aktuell bleiben und verdienen, veröffentlicht zu werden (Arbeitsverzeichnis Nr. 4.4, 4.5, 4.6, 4.8). Die Studie wird mit dem Verzeichnis aller beendeten Arbeiten František Pokornýs, einer abschließenden Zusammenfassung und zwei Abbildungen abgerundet – dem Foto des Portraits von František Pokorný aus dem Jahre 1962 und der Fotografie von 13 Bänden der unveröffentlichten Geschichte des mittelalterlichen einstimmigen Gesangs in Böhmen und Mähren.

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. Petr Bělik
Ondráčkova 144, Brno; petrbelik@email.cz

Doc. Pavol Černý, Ph.D., Ing.
Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci,
Univerzitní 3–5, Olomouc; cernyp@ffnw.upol.cz

Mgr. Stanislav Červenka
Hellerova 13, Olomouc; cervenka.S@seznam.cz

Mgr. Robert Janás, Ph.D.
Herčíkova 4, Brno; rjanas@centrum.cz

Mgr. Dalibor Janiš, Ph.D.
Historický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno, Veveří 97, Brno; janis@brno.avcr.cz

Mgr. Otakar Kirsch, Ph.D.
Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně,
A. Nováka 1, Brno; o.kirsch@seznam.cz

Mgr. Martina Kudlíková
Fišova 11, Brno; mucc@seznam.cz

PhDr. Jiří Mikulka
Archiv bezpečnostních složek Kanice, P. O. BOX 29, Vlkova 2481/4, Brno;
jiri.mikulka@abs-cr.cz

Mgr. Jana Osolsobě
Barvičova 61, Brno; kulturni.dedictvi@seznam.cz

Mgr. Tomáš Pánek
Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Solniční 12,
Brno; Panek.T@seznam.cz

PhDr. Marie Plevová, Ph.D.
Diecézní archiv Biskupství brněnského, Odbojářů 803, Rajhrad;
plevova@biskupstvi.cz

PhDr. Rudolf Procházka, CSc.
Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno, Královopolská 147, Brno;
Rudprochazka@seznam.cz

Mgr. Jiří Skoupý
Herčíkova 16, Brno; jiriskoupy@ymail.com

Mgr. Veronika Wihodová
Statutární město Brno – Archiv města Brna, Přední 2, Brno;
wihodova.veronika@brno.cz

PhDr. Irena Zachová
Centrum jazykového vzdělávání, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně,
Veveří 28, Brno; izachova@phil.muni.cz

FORMA ODEVZDÁNÍ PŘÍSPĚVKŮ DO SBORNÍKU BRNO V MINULOSTI A DNES

1) TERMÍNY

Ohlášení příspěvku nejpozději do konce května každého roku, odevzdání příspěvku do konce září každého roku.

2) PŘÍSPĚVKY

Do oddílu mohou být zařazeny:

a) Články, studie v rozsahu 5–30 stran.

b) Materiály a edice do 35 stran.

Rozsáhlejší texty otiskujeme ve sborníku výjimečně; je lépe kontaktovat redakci a domluvit se na jiné formě vydání, například supplementu. Podle rozhodnutí redakční rady budou všechny texty honorovány nejvýše do počtu 30 tiskových stran.

3) FORMÁT TEXTU

Texty prosím odevzdávejte v elektronické formě, a to ve formátu *rtf* nebo *doc*. Zastaralý formát T602 akceptovat nelze. Pro psaní můžete použít například komerční program Microsoft Word nebo kancelářský balík OpenOffice.org, který je nabízen ke stažení zdarma a v češtině na adrese <http://www.openoffice.cz/>. Pro psaní používejte výchozí nastavení textového editoru. (Pro starší verze aplikace Microsoft Word i pro OpenOffice.org to je obvykle písmo Times New Roman, 12 bodů; pro Word 2007 písmo Calibri, 11 bodů.) Pokud odsazujete první řádek odstavce, nikdy tak nečiňte mezerníkem. Tuto funkci nastavte ve formátování odstavce. Nedělte slova ručně ani automaticky, nezadávejte ručně ani konce řádků v souvislém textu odstavce (klávesou Enter). V textu vyznačujte pouze kurzivou, ne tučným řezem, verzálkami ani proložením znaků. Texty a tabulky dodávejte zvlášť. Máte-li grafy a tabulky ve formátu *xls* (Microsoft Excel), předejte nám je v něm. Budou-li vloženy v textu, naznačte jejich umístění.

4) POZNÁMKY

Poznámky pod čarou upravujte pomocí automatického formátování ve své textové aplikaci (již není třeba je oddělovat do jiného souboru nebo za text). Nevkládejte je do závorek ani jiných znaků uvnitř textu. Pro úpravu bibliografie a poznámek striktně použijte úzus BMD.

5) SEZNAM LITERATURY

Vyvarujte se seznamu literatury na závěr příspěvku; literaturu uvádějte pomocí bibliografických odkazů v poznámkovém aparátu. Při citacích archivních pramenů si zjistěte přesné názvy archivů a fondů, uvádějte inv. č.

6) PŘÍLOHY

Obrázky nikdy nevklaďte přímo do dokumentu s textem, dodávejte je zvlášť. Přílohy mohou být černobílé i barevné a může se jednat také o plány či mapy velkého formátu. Je třeba uvést jejich seznam s přesnými citacemi, a to včetně jejich původu, autora či uložení. Přílohy dodávejte jako fotografie, diapozitivy, případně v digitální podobě. Bitmapové soubory (obrázky) přijímáme pouze ve formátech *tif* a *eps*, v krajním případě *jpg*. Dodáváte-li reprodukce ve formátu *jpg*, který užívá takzvanou ztrátovou kompresi, nenastavujte kvalitu na nižší než 9. Reprodukce na půlstranu musí mít menší ze dvou rozměrů výška × šířka minimálně 800 pixelů (obrazových bodů), menší obrázky nelze pro tisk použít. Barevné předlohy skenujte 1 : 1 v rozlišení minimálně 300 DPI, obrázky ve stupních šedé minimálně 600 DPI a pérovky (černá a bílá) minimálně 800 DPI. Vektorové soubory (kresby) přijímáme pouze ve formátech *eps* a *ai*. Nevhodné pro skenování jsou předlohy z knih, novin a časopisů, protože obsahují tiskový rastr. Xeroxové kopie ani výtisky z inkoustové nebo laserové tiskárny nepřijímáme.

7) RESUMÉ, ABSTRAKT, KLÍČOVÁ SLOVA

Rozsah resumé maximálně 2400 znaků (vč. mezer) českého textu, který přeložíme. Je možno odevzdat již hotový německý překlad. Abstrakt v rozsahu do 400 znaků a klíčová slova, jež nesmí přesáhnout 150 znaků, je možno odevzdat již v anglické verzi.

8) PŘEDÁNÍ

Příspěvky zašlete nebo nejlépe osobně přineste do Archivu města Brna (Přední 2, 618 00 Brno-Černovice) nebo zašlete na e-mailovou adresu: cervena.radana@brno.cz. Digitální přílohy dodejte na CD nebo DVD. Diskety redakce nepřijímá. K médiu přiložte také kontaktní adresu včetně e-mailu a telefonu.

POKYNY PRO ZANÁŠENÍ KOREKTUR

Hrubou sazbu k autorské korektuře obdržíte ve formátu PDF. Tento soubor slouží ke kontrole správnosti vložených textů, obrázků a jejich popisek a případnému

vyznačení nedostatků vzniklých při sazbě publikace. Není určen k zanášení změn obsahového rázu (nový text nebo reprodukce). Prosíme, abyste korektury nezasílali v textových souborech ani v těle e-mailu, ale používali důsledně základní korektorské nástroje v programu Adobe Reader. Nejprve zkontrolujte, zda máte aktuální verzi této aplikace. Pokud ne, stáhněte si program v české verzi z adresy <http://www.adobe.com/cz/products/reader/>.

V okamžiku, kdy chcete opravit některou pasáž svého článku, kurzorem pro výběr textu označte chybné slovo nebo odstavec, klikněte pravým tlačítkem myši a zvolte *Nahradit text*. Do bubliny, která se objeví, napište správné slovo či větší větný celek. Svůj náhradní text můžete posléze zobrazit najetím kurzoru na opravenou pasáž a editovat dvojklikem na ni. Máte-li k označenému textu faktickou připomínku, postupujte stejně, jen po kliknutí pravým tlačítkem zvolte *Přidat k textu lístek s poznámkou* a do bubliny připomínku vepište. Chcete-li přeškrtnout část, která do sazby nepatří, zvolte *Přeškrtnout text*.

Pro poznámky k obrazovým reprodukcím a komentáře zcela obecného rázu používejte takzvaný Lístek s poznámkami. Na požadovaném místě v dokumentu klikněte pravým tlačítkem myši a vyberte *Přidat lístek s poznámkou*. Do bubliny napište text, soubor uložte a zašlete nazpět redakci.

DALŠÍ POKYNY K ÚPRAVĚ TEXTU

1) ZKRATKY

Používejte pouze u dostatečně vžitých výrazů (*aj.*, *apod.*, *atd.*, *RNDr.*, ...), zakončujte je tečkou. Nekraťte v textu slova jako: *například* — *např.*, *respektive* — *resp.*, *mimo jiné* — *mj.* a podobná. Neužívejte ani zkratku *pozn.*, nejedná-li se o část bibliografického údaje — rozepisujte slovo *poznámka*. Pozor, slovo *viz* není zkratka (není proto ukončeno tečkou), ale imperativ slovesa vidět. Dnešní pravidla umožňují použití tvaru *viz poznámka* i *viz poznámku*, ale první z tvarů je přece jen vhodnější.

2) V CITACÍCH UŽÍVEJTE ZKRATEK

Například *rkp. č.*, *rkps. č.* (při plurálu), *inv. č.*, *č. p.*, *č. j.*, *sign.* a podobně.

3) INICIÁLY KŘESTNÍCH JMEN

Mezi písmeny uvádějte mezery (například *F. X. Šalda*).

4) ČÍSELNÉ ÚDAJE

Nižší údaje (do sta) vždy vyjadřujte slovně. Výjimku tvoří pouze letopočty, data a spojení čísel se zkratkami (*40 mm*). Číslice a pomlčka ve smyslu rozsahu nejsou odděleny mezerami (*2–3 osoby*). U tisícových a vyšších údajů je obvyklá forma *1 000*, tedy s mezerou, nikoliv však s tečkou, jak je obvyklé u angloamerické sazby. Oddělení tisícových řádů neplatí pro zápis signatur a letopočtů.

5) DATA

Pište vždy arabskou číslicí. Letopočet nezkracujte na poslední dvojčíslí (chybně: 1977–83), ale vždy jej vypisujte celý (1977–1983). Mezi letopočty a pomlčkou nedělejte mezery. V případě plně uvedených dat (i s uvedením dne a měsíce) máte k dispozici dvě varianty:

- a) Číselné vyjádření s mezerami: 12. 1. 1918.
- b) Kombinované vyjádření s mezerami: 12. ledna 1918.

6) DATUM NAROZENÍ A ÚMRTÍ

Před datum narození pište hvězdičku *, před datum úmrtí křížek † (ALT+0134), například * 12. 1. 1918, † 23. 12. 1978. Mezi znakem a datem se píše mezera.

7) ČASOVÉ ÚDAJE

Hodiny a minuty jsou od sebe odděleny tečkou, minuty a sekundy dvojtečkou: 12.05:58. U sportovních výkonů lze zapsat také setiny sekundy, a to následovně: 15.27:30,55.

8) PENĚŽNÍ HODNOTY

Peněžní částka se vyjadřuje číselně s uvedením měny, pokud jde o moderní měnu, pak s čárkou a pomlčkou a uvedením zkratky měny (12 Kč nebo Kč 12,— nebo Kč 12,50).

9) SLOŽENÉ VÝRAZY SE SPOJOVNÍKEM (ALT+0173)

V těsně spojených výrazech se užívá bez mezer (česko-anglický slovník, mám-li, Brno-Město), je třeba neplést si jej s pomlčkou. Spojovník se nachází na klávesnici úplně vpravo, nad znaménkem plus.

10) POMLČKA (ALT+0150)

Nezaměňujte se spojovníkem, zapisujte patřičnou kombinaci kláves. Pomlčka ve smyslu přestávky v řeči se odděluje z obou stran mezerou. Interpunkce se sází hned za pomlčku bez mezery: *Dvě postele — osm osob — dál už nic —!* Pomlčka ve smyslu rozsahu (od do) se mezerami neodděluje: 18.00–22.00.

11) UVOZOVKY

Uvozovky patří těsně k výrazu, k němuž se vztahují. V češtině užíváme dvojité spodní otevírací uvozovky „ (ALT+0132) a dvojité horní uzavírací uvozovky “ (ALT+0147). Existuje pro ně mnemotechnická pomůcka — 99 a 66 (podle jejich tvaru u serifových [patkových] písem). U výrazů uvozovaných uvnitř textu, který už sám v uvozovkách je, použijte jednoduchou spodní otevírací uvozovku , (ALT+0130) a jednoduchou horní uzavírací uvozovku ‘ (ALT+0145).

12) APOSTROF

Apostrof se obvykle užívá při odsunutí některé hlásky (*d'Elvert, pad'*). Nezapisuje se znakem pro čárku nad písmenem, ale speciální kombinací kláves (ALT+0146).

13) ZÁVORKY

K výrazu se připojují bez mezer. Kulaté závorky se používají v textu, hranaté pro uvádění příloh v textu. Hranaté závorky samozřejmě užívejte v edici — při vkládání edičních poznámek do editovaného textu (ALT+CTRL+F a ALT+CTRL+G). Dáváte-li do závorky celou větu, je nutno ji uvnitř závorek ukončit tečkou. Je-li v závorce pouze část věty nebo poznámka, pak ne. Tečky, čárky a další interpunkční znaménka se v takovém případě nacházejí až za závorkou.

14) OSTATNÍ INTERPUNKČNÍ ZNAMÉNKA

Sází se zpravidla těsně za poslední písmeno slova, za nimi se píše mezera (výjimku tvoří časové údaje a funkce desetinné čárky).

15) PARAGRAF

Paragraf se od čísla odděluje mezerou.

16) ZNAČKA PRO PROCENTA A PROMILE (ALT+0137)

Ve spojení s číslem je mezi číselným údajem a značkou mezera.

FORMA BIBLIOGRAFICKÝCH ZÁZNAMŮ PRO POZNÁMKOVÝ APARÁT SBORNÍKU BRNO V MINULOSTI A DNES

LITERATURA

V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů:

- *Monografie*: Jméno autora (v pořadí: příjmení, křestní jméno) — spoluautoři: *Název. Podnázev* (kurzivou). Místo vydání a rok vydání, rozmezí stran.
- *Stat' ze sborníku*: Autor stati (viz výše): *Název. Podnázev*. In: Titul. Podtitul sborníku. Ed. Jméno a příjmení editora. Místo vydání a rok vydání, rozmezí stran.
- *Stat' z časopisu*: Autor stati (viz výše): *Název. Podnázev*. Název časopisu a ročník, rok, (číslo pokud nutno), rozmezí stran.
- *Stat' z denního tisku*: Autor stati či šifra autora (viz výše): *Název. Podnázev*. Název novin, ročník, číslo, přesné datum, rozmezí stran.

Vzory

- *Monografie*: Kudrna, Jaroslav: *Materiály k německým dějinám*. Brno 1987, s. 107.
- *Studie v časopise*: Jordánková, Hana — Sulitková, Ludmila: *Předbělohorské soudy na Moravě a královské město Brno*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 113, 1994, s. 235–260.
V případě průběžného stránkování v rámci jednoho ročníku netřeba uvádět číslo časopisu, jinak podle vzoru: ČMM 113, 1994, č. 2, s. 235–260.
- *Příspěvek ve sborníku*: Altman, Karel: *Hostinský — Příklad Josefa a Ladislava Orátorů*. In: Člověk na Moravě v první polovině 20. století. Eds. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Libor Vykoupil. Brno 2006, s. 120–132.
Altman, Karel: *Hostinský — Příklad Josefa Stopky*. In: Člověk na Moravě v 19. století. Eds. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř. Brno 2004, s. 125–142.

- *Příspěvek v periodickém sborníku, sérii: Kordiovský, Emil: Periodika jihomoravských archivů.* In: Kulturní periodika na Moravě. XXIV. Mikulovské sympozium 1996. Mikulov 1997, s. 53–59.
- *Citace celého sborníku či monografie s redaktory: Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky.* Eds. Jana Pospíšilová, Jana Nosková. Brno 2006.
Dějiny města Brna 1. Red. Jaroslav Dřímál, Václav Peša. Brno 1969.
- *Příspěvek v denním tisku: Ve čtvrtek dne 29. července.* Moravská orlice, roč. 15, č. 173, 1. 8. 1886, s. 2–3.
- *Při opakování autora (u jeho další publikace):* Flodrová, M.: *K historii brněnských lékáren v pobělohorském 17. století.* Brno v minulosti a dnes 17, 2003, s. 311–356.
- *Při opakování díla* název díla zkracujeme na první podstatné jméno v názvu. V případě jeho shody ve dvou nebo více případech ponecháme název v délce potřebné pro jasné odlišení.
Kudrna, J.: *Materiály*, s. 108. Jordánková, H. — Sulitková, L.: *Předbělohorské soudy*, s. 36. Mlynářík, J.: *Fušování*, s. 10. Altman, K.: *Hostinský — Příklad Josefa a Ladislava Orátorů*, s. 135.
- *Při těsně následujícím opakování autora:* Týž: *Hostinský — Příklad Josefa Stopky*, s. 141.
- *Při těsně následujícím opakování autora i díla:* Tamtéž, s. 85–86.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENY

- *Archivní fondy a sbírky.* Dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), značka a název fondu (sbírky), inventární číslo (inv. č.), signatura (sign.), číslo kartonu (kart.) nebo knihy, Název inventární jednotky a její časový rozsah nebo u novodobého materiálu popis dokumentu. V České republice neexistuje inv. jednotka bez názvu a časového rozsahu, pro případ reinventarizací je proto nutno uvádět i název!

Vzory

Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond B 280 Zemský národní výbor Brno. Prezidium (dále jen B 280P), inv. č. 6, sign. III/1, kart. 353, f. 83, Zpravodajské hlášení SNB z 29. 3. 1947.

Archiv města Brna (dále jen AMB), fond A 1/3 Archiv města Brna — Sběrka rukopisů a úředních knih (dále jen A 1/3), rkp. č. 3, f. 1r–2v.

- *Při opakovaném výskytu archivu nebo fondu:* AMB, fond A 1/3, rkp. č. 3, f. 2v–4r.
- *Při bezprostředně následujícím opakování archivu i fondu:* Tamtéž, rkp. č. 24, Název nebo popis, f. 5r–10r.
- *Při bezprostředně následujícím opakování archivu:* Tamtéž, fond B 1/11, inv. č. 56, kart. 5, f. 36, Záznam o jednání předsednictva 5. 5. 1948.

PUBLIKOVANÉ PRAMENY

Při citování edic platí zásady platné pro citování literatury, dodržuje se znění údajů uvedené na titulu a uvádějí se také čísla dokumentu. Při opakovaném výskytu se užívá zavedených zkratk. Při citacích úvodních textů nebo odborných studií, které jsou publikovány v edici, se postupuje jako při citaci stati publikované ve sborníku. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB) V-2. Edd. Jindřich Šebánek et Šáša Dušková. Praegae 1981, s. 181–182, č. 591.

- Při opakování pouze: CDB V-2, s. 182, č. 592.

CITACE INTERNETOVÝCH ZDROJŮ

Internetové zdroje citujeme uvedením oficiálního (nezkráceného) názvu dané stránky, jenž je napsán na nejvrchnější modré liště stránky prohlížeče, dále uvádíme přístup ke zdroji a datum citace, které dokumentuje z jaké verze bylo citováno (cit. 2006-02-10 nebo citováno 10. února 2006) Milan Kundera — Wikipedie otevřená encyklopedie, dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Milan_Kundera, cit. 2006-02-10.

CITACE INFORMACÍ ZÍSKANÝCH OSOBNÍM KONTAKTEM

Personální informace zjištěné osobním kontaktem (telefonicky, e-mailem, osobně) Materiály se soukromých zdrojů citujeme jako: Soukromý archiv autora. Pokud jde o nepublikovaný výzkum pak píšeme: Nepublikovaný výzkum autora.

Vzor

Osobní sdělení Josefa Nováka, bývalého poslance městského národního výboru.

OBECNÉ POKYNY

- U místa vydání respektujte původní znění uvedené na titulu:
Správně: Praegae, Prag, Paris, Wien *Chybně:* Praha, Paříž, Vídeň
- Pokud není uvedeno místo vydání, uvádějte: s. l.; pokud není uvedeno datum vydání: s. d.
- V případě *vícetvázkových děl* nebo sérií uvádějte relevantní údaje přesně podle titulního listu, naopak ročník, respektive číslo u časopisu vždy arabskou číslicí:
Správně: Časopis Matice moravské 121, 2002, s. 121–122.
Chybně: Časopis Matice moravské CXXI, 2002, s. 121–122.
Správně: Bělina, Pavel — Kaše, Jiří — Kučera, Jan P.: *Velké dějiny země Koruny české. Svazek X. 1740–1792.* Praha — Litomyšl 2001.
Chybně: Bělina, Pavel — Kaše, Jiří — Kučera, Jan P.: *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 10. 1740–1792.* Praha — Litomyšl 2001, s. 123.

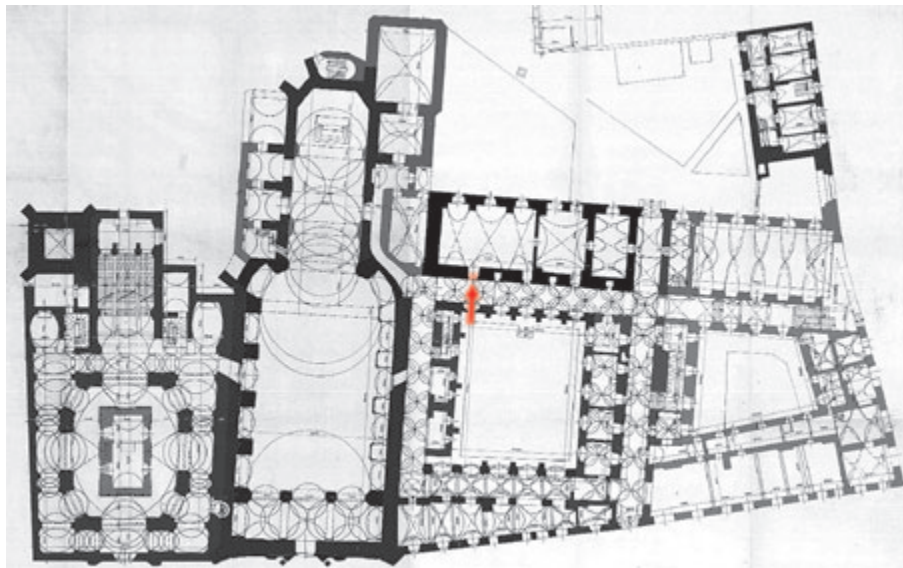
Chybně: Bělina, Pavel — Kaše, Jiří — Kučera, Jan P.: *Velké dějiny země Koruny české X, 1740–1792*. Praha — Litomyšl 2001, s. 123.

Správně: [...] In: *Kulturní periodika na Moravě. XXIV. Mikulovské sympozium 1996*. Mikulov 1997, s. 110–120.

Chybně: [...] In: *Mikulovské sympozium XXIV /1996*. Mikulov 1997, s. 110–120.

- Při označení editorů, respektive redaktorů se obecně užívá zkratka ed./edd., red. nebo se respektuje originální znění (Hg., Hrsg., Eds., apod.)
- Možnost používat zkratky nn, passim, srov.

BAREVNÉ PŘÍLOHY

B1 Minoritský klášter v Brně, půdorys.

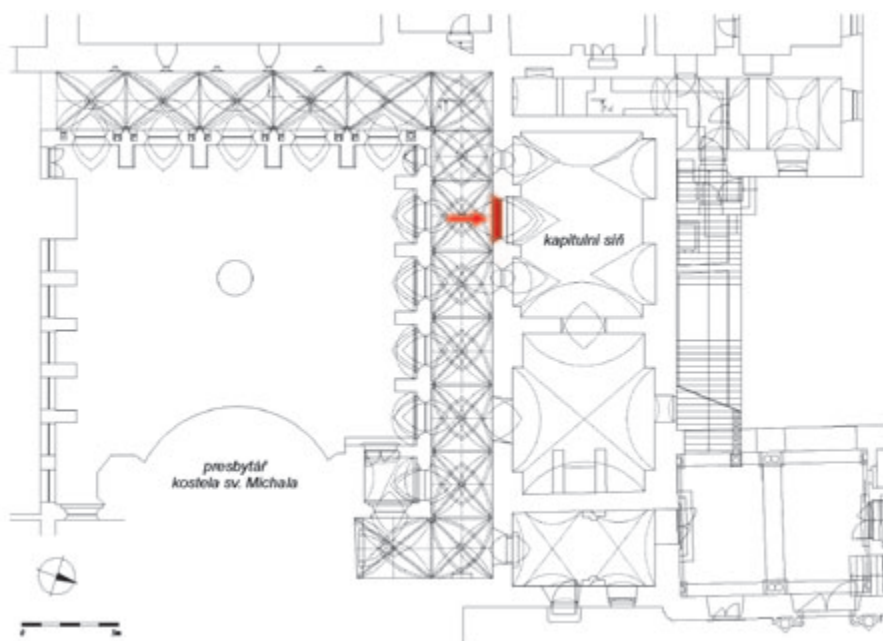
B2 Minoritský klášter v Brně, portál do kapitulní síně (východní rameno křížové chodby).

83 Minoritský klášter v Brně, portál do kapitulní síně — detail zalomení oblouku.

84 Minoritský klášter v Brně, portál do kapitulní síně — detail prutů.

85 Bývalý dominikánský klášter v Brně, půdorys.

B6 Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře (severní rameno křížové chodby).

B7 Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — pohled z prostoru refektáře.

B8 Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — detail.

B9 Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — detail.

B10 Bývalý dominikánský klášter v Brně, portál do refektáře — detail.

B11 Bývalý dominikánský klášter v Brně, okno do refektáře.

812 Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 2v, Kristus v majestátu.

B13 Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 91v, Zvěstování pastýřům.

B14 Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 120v, Lůno Abraháma.

B15 Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 206, Zvěstování P. Marii.

B16 Právní sbírka z období 1243 až polovina 14. století, f. 216v, Narození P. Marie.

B17 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 6, iniciála „R“ustici, Sedící soudce se stranami.

B18 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 23, iniciála „C“e, Hospodin předává Mojžíšovi desky z desaterem.

B19 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 29v, iniciála „D“e, Sedící Hospodin komunikuje s klečícím mužem.

B20 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 37v, iniciála „D“e, Obětování Izáka Abrahámem.

B21 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 47, iniciála „F“eriat, Pojídání velikonočního beránka.

B22 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 52, iniciála „A“ntiquum, Oběšený Aman, dále Ester a Asver.

B23 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 52v, iniciála „D“e, Milosrdný Samaritán.

B24 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 62, iniciála „P“ostquam, Hospodin oddává Adama a Evu.

B25 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 81v, iniciála „L“icet, trůnící Hospodin komunikuje s mužem před ním klečícím.

B26 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 83v, iniciála „C“ivibus, Zuzana před soudcem.

B27 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 89v, iniciála „R“ustici, přísaha na kříž za přítomnosti rychtáře.

B28 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 90, iniciála „S“ententiatum, David a Bethsabé v lázni.

B29 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 103r, iniciála „C“ives, rychtář vynáší rozsudek nad dvěma stranami.

B30 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 103v, iniciála „L“icet, sedící píšář Jan.

B31 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 104v, iniciála „Q“uamvis, skupina členů městské rady.

B32 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 108r, iniciála „L“icet, trůnící Kristus jako soudec.

B33 Právní kniha z let 1243–1353 (1372), f. 121r, iniciála „S“entenciatum, stojící Kristus jako Muž bolesti.

B34 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 2, iniciála „A“tissimo, trůnící císař Justinian.

835 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 15, iniciála „I“n nomine, trůnící král Václav II.

836 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 29, iniciála „R“ustici, zasedání městské rady

837 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 57, iniciála „D“e, dva muži před soudcem.

838 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 81v, iniciála „D“e, Dva zločinci v kládě.

839 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 106v iniciála „D“e, sedící písař a dva pomocníci.

840 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 147v, iniciála „L“icet, sedící notář.

B41 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 150, iniciála „C“ivibus, stěti odsouzence.

B42 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 160v, iniciála „R“ustici, pastýř se stádem ovcí.

B43 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 161v, iniciála „S“entenciatum, oběšenec na šibenici.

B44 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 209, iniciála „S“entenciatum, souboj dvou mužů ozbrojených meči.

B45 Právní kniha z období 1243 až polovina 14. století, f. 219, iniciála „N“os, trůnící král Václav II.

ammatu lege uite legino vicinano
 cinnua. em atq' vinctati femine
 debiles marib. p' uram r' copu.
 p' deue. au es. p' l'ice. am es. p' m' d' i
 amon atnes vigo ad facam fel' m' r
 h' u' u' e' f' r' u' e' u' o' l' u' e' r' u' m' s' i' l' u' e' r' u' i'
 colligite colorum deponit p' r' s' u' b' u'
 m' e' o' c' o' c' h' i' d' o' l' e' c' a' r' u' m' l' e' m' e' t'
 locut' m' d' i' m' u' l' e' m' e' y' a' t' u' r' a' s' .
Aum sic p' r' e' l' i' b' e' r' e' d' e' m' a' n' i' a
 omnium ualde p' u' l' e' b' e' r'
 as arcum r' m' a' r' u' s' e' d' i' t'
 g' i' s' t' a' e' s' a' s' a' r' e' r' a' m' i' o' s' a' d'
 shes agnoscit r' seipm' totis factis m' m'
 r' quadamq' a' n' t' e' l' l' a' t' r' e' r' a' l' l' a' e' .
 r' e' i' p' r' u' i' l' l' i' a' d' h' o' c' t' y' a' s' u' o' d' e' s' e' p' t' a' .
 r' q' m' u' l' t' a' f' e' u' s' r' d' o' m' i' n' u' s' s' i' q' u' i' e' r' e' r' i' t' a' b' i' t' i' p' u' l'
 s' a' n' u' s' u' e' a' d' s' i' m' a' c' o' m' o' g' n' o' p' p' r' i' e' m'
 p' l' e' u' a' g' o' s' a' d' s' l' a' u' i' s' c' a' p' e' l' l' a' m' u' s' d' e' r' a' c' h'
 n' o' u' a' l' e' n' o' s' t' d' i' o' y' a' e' s' l' a' c' o' y' d' e' m' u' l' t' a'
 m' d' i' m' e' s' s' e' n' t' i' a' t' e' .
 a' d' d' e' s' e' p' t' o' m' m' a' n' i' e' d' u' r' a' m' u' s' m' o' d' i' s' o' m' n' i' b' i' s' p' r' e' d' e' n' d' i' m' .
 Inqua' d' e' s' e' p' t' o' n' e' q' u' i' b' i' s' s' e' p' t' i' m' r' a' t' i' o'
 e' s' t' i' m' a' q' u' i' m' s' p' e' c' u' l' o' r' e' o' n' g' r' u' o' s' e' c' e' .
 n' o' q' u' i' d' e' n' a' h' i' m' a' q' u' o' s' q' u' o' m' e' r' u' l' t' i' m' u' m'
 u' d' u' m' u' s' s' u' e' o' b' l' i' u' i' s' a' t' f' r' a' c' a' u' t' e' d' e' .
 q' i' m' s' p' e' c' u' l' o' u' i' u' o' n' o' u' s' .
 C' h' i' n' y' q' u' e' r' e' s' g' e' l' i' s' t' e' m' p' e' d' u' e' t' i' m' o' o' b' l' i' u' i' o' m' i' d' e' r' e' .
 n' o' p' r' i' u' i' t' e' .
Et quia oim' h' e' c' m' e' m' o' r' i' a' m' r' i' n' i' m' u' l' l' o' p' a' r' i' t' p' e' c' c' a' r' e' p' e' u' i' s' e' .
 d' i' u' i' t' a' t' e' s' q' u' i' b' u' m' a' n' i' t' a' t' i' s' q' u' i' b' u' s'
 m' e' u' m' t' e' n' e' l' l' i' m' g' e' r' u' i' p' o' r' t' e' p' r' i' g' e' .
 r' h' u' m' a' n' a' f' r' a' g' i' l' i' t' a' s' n' o' s' t' e' s' i' n' t' .
 e' t' q' u' i' a' m' a' d' n' u' b' i' l' a' c' a' e' u' r' o' s' d' o' m' e' s' t' i' c' a' s'
 m' e' m' o' r' i' a' m' p' o' t' o' r' e' u' o' l' u' e' r' e' .
 u' i' d' e' o' c' u' i' p' l' u' r' i' t' a' t' e' p' r' i' m' i' s' r' e' l' e' c' t' a' t' a' q' u' e' n' i' t' e' s'
 a' d' d' i' s' t' e' n' t' i' a' m' f' i' a' c' t' d' i' s' i' d' e' .
 o' b' l' i' u' i' o' n' e' e' t' f' a' l' s' u' m' a' u' d' i' t' o' r' e' s' g' r' a' m' s' r' d' u' e' s' .
 s' u' b' d' e' c' a' n' d' i' s' t' a' n' c' i' o' b' i' .
 s' e' n' r' u' b' r' i' c' a' s' p' r' o' s' o' p' t' a' u' i' l' i' u' m' c' o' l' l' a' c' a' r' u' s' s' e' n' d' i' s' t' i' n' g' u' i' t' o' s' a' d' i' n' i' s' t' r' a' .
 r' d' i' c' a' m' t' o' y' i' n' q' u' i' b' i' s' o' m' n' i' s' r' e' s' s' e' l' u' a' n' t' .
 r' a' d' .
 x' .
 i' n' c' e' p' t' i' d' e' c' a' l' o' g' y' q' i' m' m' o' d' o' t' e' s' p' r' i' m' a' y' d' e' d' e' i' e' m' o' y' s' i' .
 e' t' q' u' i' m' u' l' t' e' d' e' m' a' n' i' a' s' n' o' b' i' l' i' s' s' i' m' i' s' .
 i' n' q' u' o' o' m' n' e' s' m' i' l' i' s' i' t' e' h' a' c' r' e' d' u' a' r' e' .
 v' i' s' .
 h' a' n' c'

ego Radslau d' d' i' c' t' a' m' d' i' n' g' o' s' i' l' a' u' o' .
 C' h' i' n' u' s' i' a' m' s' i' m' u' s' s' i' d' i' c' t' a' m' e' d' o' m' u' s' .
 v' i' s' .
 s' i' q' u' i' s' i' n' t' u' a' n' a' d' e' u' i' t' a' p' o' n' i' a' .
 d' y' n' .
 l' i' b' r' u' m' d' e' m' a' n' i' a' s' i' s' t' a' p' e' g' l' o' s' o' u' a' .
 C' u' i' s' m' a' n' i' a' e' u' s' s' t' a' n' d' i' s' s' i' m' a' d' y' n' .
 I' d' e' n' a' c' u' n' d' e' u' a' n' o' b' i' l' i' s' a' d' e' y' p' a' .
Et quid' m' a' n' i' a' d' u' i' t' i' o' e' s' t' a' g' i' t'
 m' a' n' i' a' a' g' r' o' s' o' l' a' e' u' l' a' g' y' e' p' l' o' s'
 u' l' a' g' y' e' n' a' c' i' o' n' i' s' u' l' a' g' y' e' d' i' c' t' a' .
 e' t' q' u' i' d' e' m' q' u' a' n' t' o' s' s' t' e' p' l' o' n' e' s' .
 C' o' n' g' u' i' t' a' t' e' .
 e' l' e' c' t' i' c' a' .
 s' i' g' n' a' t' i' c' a' .
 r' o' c' l' a' n' o' l' o' c' a' .
 s' i' m' o' d' i' a' b' i' s' p' r' i' m' a' r' i' m' e' r' e' g' n' a' t' m' a' n' i' a' .
 s' i' n' o' l' e' n' t' i' a' u' i' d' e' l' .
 o' c' l' a' m' o' l' i' c' a' .
 C' u' i' a' c' o' l' i' c' a' e' p' l' o' e' a' l' l' i' d' a' r' i' c' a' n' e' l' u' s' i' g' n' o' .
 q' u' i' e' s' t' l' e' u' i' s' m' o' g' a' n' o' u' i' s' t' a' b' i' l' i' t' a' t' e' .
 n' o' n' a' m' n' u' l' l' a' m' s' t' a' m' s' o' m' s' e' i' m' a' n' i' a' m' r' e' r' e' n' t' e' .
 o' b' i' e' c' t' u' m' q' u' i' s' d' e' s' t' r' u' i' t' .
 r' o' s' i' m' e' s' s' i' c' a' p' r' o' p' r' i' e' t' a' m' a' n' i' a' o' y' .
 e' t' e' i' s' u' b' u' n' d' o' s' m' i' s' t' i' b' i' l' e' s' r' n' e' u' i' o' s' .
 C' o' c' l' a' n' o' l' o' c' a' t' i' o' n' i' e' p' l' e' m' o' e' s' t' f' i' d' a' r' i' a' .
 s' i' c' u' i' l' l' i' q' u' i' c' a' l' o' r' e' u' a' t' u' r' d' i' s' t' r' e' c' o' m' s' .
 r' h' u' m' i' d' e' s' i' m' o' s' m' a' n' i' a' e' i' s' t' .
Et quid' m' u' l' t' a' s' t' g' n' a' n' a' c' o' n' i' .
 s' i' c' u' i' n' y' a' t' i' a' r' a' l' i' a' m' s' i' u' e' t' e' n' t' o' n' i' a' .
 q' u' i' d' e' .
 d' i' n' g' a' r' i' .
 s' i' a' l' e' c' e' .
 s' a' l' a' b' a' .
 e' t' h' i' o' p' s' .
 r' s' p' a' m' .
 p' u' n' a' a' l' e' .
 s' r' e' a' .
 s' u' r' e' m' .
 f' a' m' o' g' e' n' e' .
 s' o' u' .
 d' a' l' e' n' s' e' .
 a' n' g' l' i' a' .
 r' p' o' l' o' n' i' .
Et s' i' a' l' i' a' a' l' y' r' o' m' a' n' i' a' l' y' l' a' m' i' t' a' d' i' .
 q' u' i' d' u' o' s' t' g' n' a' h' o' m' i' s' p' a' l' e' m' h' i' c' m' a' n' i' a' m' q' u' i' s' p' o' s' s' i' d' e' t' .
 e' u' o' s' s' i' c' d' e' s' t' r' u' i' t' .
 r' m' a' n' i' a' d' u' i' t' o' s' i' m' p' r' o' s' s' i' a' t' .
 e' t' s' t' e' m' s' i' l' u' s' e' t' p' a' t' e' d' u' i' s' a' s' p' r' e' s' t' e' n' d' o' .
Et s' i' s' u' r' e' u' i' t' q' u' i' s' p' a' l' e' h' i' c' m' a' n' i' a' q' u' i' d' e' e' s' t' i' n' e' p' r' i' m' a' .
 n' a' m' i' n' s' u' i' t' o' r' e' a' p' r' i' u' i' t' a' b' a' l' y' s' e' d' a' m' .
Et s' i' m' e' d' i' c' i' n' a' m' .
 q' u' i' s' p' a' l' e' m' h' i' c' m' a' n' i' a' .
 q' u' i' s' s' t' p' a' l' y' s' o' m' n' i' b' i' s' i' m' p' r' o' d' i' a' .
Et s' i' s' f' o' r' o' u' l' e' n' t' e' s' .
 q' u' i' s' p' a' l' e' m' h' i' c' m' a' n' i' a' .
 q' u' i' s' s' t' p' a' l' y' s' o' m' n' i' b' i' s' i' m' p' r' o' d' i' a' .
 e' t' s' i' u' r' s' t' e' n' t' o' n' i' a' u' l' a' m' i' t' a' d' i' .
Et s' i' m' a' n' i' s' t' e' n' t' o' n' i' a' u' l' a' h' i' c' m' a' n' i' a' q' u' i' s' p' a' l' y' s' o' m' n' i' b' i' s' f' u' n' d' u' n' d' i' .
 q' u' o' y' m' i' l' i' a' g' r' a' d' i' u' o' y' d' i' o' m' a' t' e' t' e' n' e' n' t' .
Et s' i' m' a' n' i' s' a' u' s' t' r' a' l' i' b' i' s' r' s' u' e' u' i' s' i' d' a' m' a' n' i' a' d' i' a' t' .
 q' u' i' d' e' s' t' e' t' e' n' t' o' s' i' .
Et s' i' h' u' n' g' a' r' i' u' i' d' a' h' i' c' m' a' n' i' a' m' q' u' i' s' a' m' e' s' o' m' d' i' u' e'

B47 Erb rodu Rosenzweigů.

848 Hans Temple, Slavnostní den u profesora Zumbusche; 1896, 150 × 200 cm, olej, plátno.

849 Franz Felbinger, Žebrák; 1884, 85,5 × 73,5 cm, olej, plátno.

850 Josef Straka, V domě smutku; 1893,
62 × 78 cm, olej, plátno

851 Emil Pirchan, Alegorie průmyslu na Moravě. Vitráž
na schodišti Umělecko-průmyslového muzea v Brně.

852 Hans Tichy, Pieta; 1888, 188 × 170 cm, olej, plátno.

B53 Josef Kinzel, Stáří se nebrání pošetilosti;
1889, 39,5 × 31,7 cm, olej, dřevo.

B54 Samuel Brunner, Znojmo; 1896, 124 × 200 cm, olej, plátno.

24

BRNO V MINULOSTI A DNES

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM A VÝSTAVĚ BRNA

Sborník v roce 2011 vydalo statutární město Brno,
Archiv města Brna (Přední 2, 618 00 Brno, amb@brno.cz)
Odpovědný redaktor PhDr. František Novák
Redakce a jazykové korektury Mgr. Radana Červená, Ph.D.,
Mgr. Jana Čermáková
Vazba a typografická úprava Martin Pecina
Titulní foto Marie Schmerková,
fotografie na zadní straně obálky
z fondů Archivu města Brna
Sazba a zlom Petr M. Dorazil
Vytiskl Arch — polygrafické práce, spol. s r. o.,
Charbulova 3a, 618 00 Brno

ISBN 978-80-86736-24-2
ISSN 0524-689X

B | R | N | O